This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

21

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN • LIBRARIES •

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN

ARTES SCIENTIA VERITAS

1817

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Գ[illegible] ԱԹԱՃԵԱՆԻ
[illegible] 65

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՔ

Յ Ո Ւ Ն Ա Ց

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱՑ

Ա

ՔՍԵՆՈՓՈՆ

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ ԱՊԱՃԵԱՆԻ
Կարգաթիւ 65

Xenophon

ՔՍԵՆՈՓՈՆՏԵԱՅ

Ksenoponteay Kiwrosi

ԿԻՒՐՈՍԻ ԽՐԱՏՈՒ

Khratu...

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆՔ

ԶՈՐ ԹԱՐԳՄԱՆԵԱՑ Է

Հ. ՅՈՎՍԷՓԱՅ ԳԱԹԸՐՃԵԱՆՑ

ՅԱՇԱԿԵՐՏԱՑ ՄԵԾԻ ՀՕՐՆ

ՄԽԻԹԱՐԱՅ

ԵՒ ԾԱԽԻՒՔ ԱԶՆՈՒԱԿԱՆ

ՏԵԱՌՆ ՍԵՐՈՎԲԷԻ ԳԱԹԸՐՃԵԱՆՑ

ԴՐՕՇՄԵԱԼ

532 p.

Ի ՎԻԷՆՆԱ
Ի ՎԱՆՍ Պ. Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ
1848 ՌՄՂԷ

Grad
ERFN
3165
BUHR

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Որ ինչ յաճախեցից վասն մատենին Քսենոփոնեայ զի կասկածեմ թէ գուցէ ի զարդախօս բանս ակամայ անկանիցիմ յորժամ զայն որ լոկն եւ առանց պաճուճանաց բանիւք Հոյակապ եւ զարմանալի եղեւ, կամիցիմ գովել։ Որ ինչ սխալեցին որ կոչեցինն զնա մեղու ատտիկեցի. եւ ոչ Կիկերոն առ Բրուտոս գրեալ, թէ Մուսայք իսկ իջեալ նորա բերանով բարբառեցան։ Նա զօր զՆեստորէ Հոմերոս յառաջնում իղիականին պատմէ, ի սա եւս ի դէպ է առնուլ թէ

ԲԱՆՔ ԵՒՍ ՔԱՂՑՐԱԳՈՅՆ ՔԱՆ ԶՄԵՂՐ ԾՈՐԱԾՈՅ Ի ԼԵԶՈՒԷՆ ՀՈՄԷՐԻՆ։

Հասանէր նմա յերրորդում ամի ութսներորդ երկրորդ ողոմպիադին ծնանել յիշխանութեան Նաթիդեմայ աթենացւոց. յայս անտի է զի ի դեղիական պատերազմին որ աթենացւոց ընդ բիովտացւոց էր յառաջնում ամի ութսնե-

րորդի իններորդի ողոմպիադին, զՔսե-նոփոնեայ պատմէն ի ճակատուն լեալ, հարկ է յանձն առնուլ թէ գոնէ քսան ամաց էր յայնժամ Քսենոփոն, քանզի յաթենացւոց ռամկի անդ քսանամենի զինուորէին մանկտին եւ երդմնի լինէին:

Էր նորա վարդապետ Սոկրատէս. եւ այսպէս հաւանութեան թուի թէ յորժամ Սոկրատէս ի պեղոպոնեսացւոց պատերազմն գնաց, չոգաւ եւ սա ընդ նմա: Իսկ յամին ութերորդի կռուին ակիզբն լինելոյ էր նա ի խառնուրդս ճակատուցն ի դեղիացւոց քաղաքին: Յայնմ մարտի իբրեւ յերիւարէ անտի անկանէր Քսենոփոն, Սոկրատէս առեալ բառնայր զնա ի վերայ ուսոց իւրոց եւ այնպէս ի մահուանէ ապրեցուցանէր որպէս Ստրաբոն պատմէ ի մատենին: Յետ այնր մարտի եւ գնաց Սոկրատաւ հանդերձ ի քաղաք անդր աթենացւոց, անդ փիլիսոփայութեան մտադիր լինէր որպէս յառաջն:

Ապա ի ժամանակի զի Կիւրոս ի մարտ պատերազմի ընդ Արտաշէսի եղբօրն գրգռէր, վարձկանութիւնս օգնականութեան բեւր մի ի Յունաց ընդ իւր գումարէր. էր ի զօրու անդ Պրոքսենոս

բիւզանդացի, որոյ եկեալ հասեալ ի քաղաքն սարդիկացւոց առ թագաւոր անդր հինգարեւր զօրօք եւ հազար հինգհարեւր սպառազէն զօրօք, կոչէր զՔսենոփոն յիւրմէ աշխարհէն։ Նա տարացոյց Սոկրատայ զթուղթն յորում գրեալ էր թէ գրեսցիս երրորդ բարեկամ արքայի, արդ հարցանէր երթայց եթէ ոչ երթայց. Նա տայր պատասխանի թէ Մ՛եր խրատն որդեակ մարդկօրէն խրատ է, իսկ զանյայտիցն ցԱպողոն պարտ է հարցանել. քանզի երկեաւ թէ գուցէ ընդ ակամբ հայիցէն ի նա քաղաքացիք վասն ընդ Կիւրոսի բարեկամութեանն, զի սորա մտօք թիկունք օգնականութեան լեալ էր Կիւրոսի ղակեդեմոնացւոց ընդ աթենացւոց մարտուցելոց. վասն այնորիկ խրատ տայ ի Դեղփիս երթեալ զԱպողոն հարցանել։ Նորա երթեալ հարցանէր թէ որում դից զինչ նուէրս մատուցից զի աջողութեամբ երթայցեմ զճանապարհն. իբրեւ առ հրամանն պատասխանւոյ ի դիցն շրջեցաւ եկն յԱթէնս։ Աշտամբեաց զնա Սոկրատէս թէ հ՞մ նախ զայն չհարցեր ցԱպողոն թէ երթա՞յց. այլ թէ զի՞արդ երթայց զայն հարցեր. բայց

սրդ. քանզի զայն հարցներ պարտ եւ պատշաճ զոր ինչ քեզ գիցն հրաման տուեալ է, առնել։

Յետ այնորիկ զոհս մատուցանէր Քսենոփոն եւ ի նաւ ելեալ հասանէր առ Պրոքսենոս եւ առ Կիւրոս, եւ գտանէր նա զնոսա կազմեալ պատրաստեալ յառաջատակ անդր։ Այպա Կիւրոս ի պատերազմին անկանէր, եւ զզօրավարսն նենգ-գործեալ սպանին Թշնամիքն։ Յայնմ վայրի խորատ տայր Քսենոփոն Յունացն վաղվաղակի զօրավարս փոխանակ սպանելոցն ընտրել. եւ ընտրեցան հազարապետք եւ Քսենոփոն այր ի Պրոքսենեայ տեղուոյ։

Բայց Թէ զինչ գործ յետ այնորիկ Յոյնք գործեցին, զոր վիշտս, քանի նեղութիւնս, որչափ աշխատութիւնս եւ տառապանս կրեցին մինչեւ եկին հասին յաշխարհն Յունաց, վասն այսր ամենայնի գրեաց մի ըստ միոջէ Քսենոփոն եւթն գիրս, եւ գրոցն անուն կոչի Կիւրոսի ասպատակ։ Պատմեն Թէ յորժամ Անտանիոսն ընդ նոյն տեղիս զօրօք անցանէր եւ իբրեւ ի վայրացն եւ ի ծարաւոյ տագնապեալ կայր ի տարակուսի եւ բազումք սովամահէին, բա-

զուամ անդամ բաղդք բարձեալ ապաղա-
կէր թէ Մ՛ բեւրք. յայտ իմն կամէր
առնել թէ բազմապատիկ գովութեան
արժանի են Յոյնք որ Քսենոփոնեայ
զօրավարութեամբն ողջանդամք յայնմ
ամենայնէ ապրեցան։

Իբրեւ այն ասպատակ արշաւանի
թագաւորին այնպէս ի գլուխ ելանէր,
յերկարեալ ամ մի եւ ամիսս երկս զզօրսն
այլ Քսենոփոն Թիմբրոնեայ լակե-
դեմոնացւոյ որ կազմ եւ պատրաստ լի-
նէր տալ մարտ պատերազմի ընդ Տի-
սափեռնեայ. եւ ինքն ընդ Ագեսիլայ
լակեդեմոնացւոց թագաւորի երթայր
ի կողմանս ասիացւոցն։

Այս պատիժս ի վերայ հասուցա-
նէին նորա աթենացիքն յաշխարհէն ի
բաց անկանել, զի չոգաւ զհետ Կիւրոսի
ի ճակատս ի վերայ Արտաշիսի. քանզի
զօրաւիգն օգնականութեան էին Ար-
տաշիսի աթենացիքն եւ զԿիւրոս թշնա-
մի հակառակորդ համարէին, որպէս
կանխագոյն ասացաք։

Նա մերժեալ գնայր ի Սկիլունտա-
ցւոց քաղաքն. իսկ լակեդեմոնացւոց
յելիացւոց հանեալ այնու հետեւ ի բաց
զաշխարհն տային նմա պարգեւ. եր-

Թայլին ընդ նմա եւ կին նորա Փիլեսիա անուն, եւ երկու որդիք Գորիւղոս եւ Դիոդորոս որք եւ դիոսկուրացիք կոչեցան: Իսկ Սկիղոնեան քաղաք էր ոչ ինչ կարի հեռի յՈղոմպիայ: Ընդր դայր Մեգաբիւզոս որ էր մեհենին Անահտայ եփեսացւոց սպասիկ, տեսանել զհանդէս խաղալկացն, տայր Քսենոփոնեայ զարծաթն զոր առն իսկ ի նմանէ յորժամ երթայր նա ընդ Ագեսիղայ ի կողմանցն ասիացւոց ի բիովտացւոց աշխարհն: Զայն գանձ առեալ Քսենոփոն գնէր ագարակիկ մի, եւ ի նմին մեհեան եւ բագին կանգնէր, զմեհենիւն շուրջ անտառախիտ մայրիք մատաղատունկ ծառովք, եւ Սեղենոս գետ առ նմին հոսէր, գեղեցիկ ամենալից եւ բազում մրգաբերք եւ ընտիր ընտիր երէոց ի նմա, եւ ի մեհենին էր արձան յորոյ վերայ գրեալ կայր այսպէս.

"Նուիրեալ սուրբ է տեղիս Արտեմեայ. որ ոք ունիցի զտեղիս զայս եւ առնուցու ի սմանէ շահս, զտասանորդն ամ ըստ ամէ զոհս մատուցանիցէ, եւ ի յաւելուածոյ անտի յօրինեալ առնիցէ կազմածս մեհենին: Ապ-

եթէ ոչ այսպէս ոք առնիցէ, այնու-
հետեւ դիցն իսկ փոյթ լիցի:

Մինչ դեռ ի քաղաքի անդ էր Քսե-
նոփոն փիլիսոփայութեան եւ պա-
տմութեան գիրս մատենագրէր: Բայց
ոչ եթէ այնչափ ինչ զնորքօք էր մինչ զիւրան
մոռանալ եւ զառողջութեան կենաց
անփոյթ առնել, քանզի եւ յորս
զբօսնոյր եւ երթայր յամենաժողով
տօնս եւ ի կացուրդս դիցն անահատա-
կանաց: Բայց իբրեւ պատերազմ ընդ
եղիացիս եւ ընդ լակեդեմոնացիս գրր-
գռէր, եղիացիք զՍկիլլուս առեալ
կապուտ կողոպուտ առնէին. քանզի
չժամանեցին հասանել ի թիկունս ա-
թենացիքն: Ընդ որդիքն նորա հան-
դերձ սակաւ ծառայիւք պրծեալ զան-
ձինս ապրեցուցանէին եւ անկանէին ի
քաղաքն լեպրեացւոց. ապա անտի փա-
խստեայ եղանէր Քսենոփոն, յետ այնո-
րիկ նորքօք հանդերձ ի Կորընթոս չոգաւ
եւ անդ կայր մինչեւ ցվախճան կենաց
իւրոց:

Բայց յորժամ կամք եղեն աթենա-
ցւոցն լակեդեմոնացւոց զօրավիգն օ-
գնականութեան լինել, քանզի արքայ-
եցիք եւ արկադացիք եւ թեբացիք

խումբ գործեալ տային մարտ պատերազմի ընդ ղակեդեմոնացւոց։ Սոաքեաց Պաւսանիոսն զորդիսն իւր յԱթէնաստան մարտընչել ի բանակին։ Իսկ եւ խառնուրդք առ Մանտինեաւ լինէին, ի պարտութիւն մատնեցան ղակեդեմոնացիքն. Դիոդորոս ողջանդամ ի ճակատուէ ելանէր ոչ ինչ արժանի յիշատակի գործ գործեալ. բայց Գրիւղոս արժանի ըստ հօրն քաջութեան գտանէր եւ զԷպամինոնդաս սպանեալ պատեալ ի բազմամբոխ թշնամեացն քաջութեամբ մեռանէր։ Գուժկան հասանէր առ Քսենոփոն յորժամ զոհս ի մեհենին առաջի ամբոխին մատուցանէր թէ երեց որդին առ Մանտինեաւ ի ճակատու անկաւ։ Իսկ եւ զայն բան լուաւ, չեթող զպսակն, այլ զպսակն միայն ի գլխոյն ի բաց դնէր, քանզի պատմեն թէ պսակ ի գլուխ զոհս մատուցանէր։ Բայց իբրեւ եհարց թէ ո՞րդունակ անկաւ եւ լուաւ թէ ի պատերազմելն սպանաւ, առ եդ միւսանգամ զպսակն ի գլուխ իւր։ Նմա ասեն թէ եւ արտասուեաց իսկ ոչ ընդ օրհասն նորա, այլ այնպիսի ինչ եւեթ արժանի ըստ առնն առաքինութեան բարբառ արձա-

կեալ թէ Յորժամ ծնայ ես զնա զի-տէի թէ մեռանելոց էր։

Բայց զի՞ իսկ երկայնիցեմք զբանս, քանզի մատեանս իսկ նորա, զնորա մտացն առաքինութեանէ յայտ առնի-ցէ։ Վասնզի գոյ իսկ ի նմին բազում առաքինութեանց հրահանգք որ ամե-նեւին քրիստոնէից վայել իցեն. զի զամենայն առաքինութեան որ առ ծա-ռայս է, զհանգամանս ի նմին գտանէ ոք այր, մանաւանդ զբարս քաղցունս առ ծառայս. վասն որոյ յիրաւի եւ յարժանի կշտամբիցէ Կիկերոն զիւր զեղ-բայրն թէ յետ զՔսենոփոնեայ Կիւրոսի խրատու գիրսն ընթեռնլոյ, տակաւին ոչ ուսաւ թէ որպէս մարթիցի զանձն սիրելի իշխանաւորացն առնել։

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ ԱՂԱՃԵԱՆԻ
Կարգաթիւ________ ....

ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՎԱՍՆ ԱՄԵՆԱՅՆԻ ՋՈՐ ՋԿԻՒՐՈՍԷ ԳՐԵԱՑ ՔՍԵՆՈՓՈՆ

ՎԱՍՆ Քսենոփոնտեայ կենաց բաւական են որ աւանդեն։ Այժմիկ եկեսցուք ի խնդիր ճըշմարտութեան գրոց Կիւրոսի խրատու, քանզի վասն նորա բազում հակառակութիւն կայ։ Որք զԿիւրոսի պատմութիւնն գրեցին առաջք են Երոդոտոս, Կտեսիէս, եւ Քսենոփոն. կէսք զառաջինն արժանի հաւատարմութեան համարին, եւ կէսք զՔսենոփոն։ Մեք զերկոցունց կողմանց զպատասխանիս մի ըստ միոջէ կարգեսցուք, քանզի այս իսկ ճշմարտասէր միտ է մի զհակառակորդաց կարծիս նուաճեցուցանել։

Հին իմն կարծիք են անդրդաւին ի [1] Պղատոնի ժամանակաց թէ որ ինչ յայսմ մատենի պատմէ Քսենոփոն առասպելք են։ Յիշատակէ եւ [2] Աթենէոս զՊղատոնի բանս յորժամ զթշնամութենէն որ էր Քսենոփոնտեայ ընդ Պղատոնի, պատմիցէ։ Միւս եւս վկայութիւն ի [3] Կիկերոնեայ բանից, որ թերեւս ըզՊղատոնի կարծեաց զհետ երթեալ ասէ. Կիւրոս ի Քսենոփոնտեայ ոչ եթէ առ հաւատ պատմութեան գրեցաւ, այլ ի կերպարանս արդարակորով տէրութեան, զայր՝ ցածութիւնըն խառն ընդ ընկերասէր բարուց փիլիսոփայն ցուցանէ։ Նմին հանգոյն եւ [4] Աւսոնիոս. Կամէի, ասէ, թէ ի մեր իսկ ժամանակս գայիր, Քսենոփոն տեսանիցեր, եթէ առնոյր յանձն իրացս բնութիւն. որ ի պատմելն քում զԿիւրոսի առաքինութիւնս ըստ ըղձանացդ եւ ոչ եթէ ըստ պատմութեան յօրինեցեր. յորժամ առիցես ոչ որպիսի ոք նոյն

էր, այլ որպիսի ինչ ոք պարտէրն լինել: Իցեն ամենք որ ի նոցա բանս Հայեցեալ զնոյն կարծիս կարծեն որպէս [5] Յովսեփոս Սկալիգեր, եւ Դի. Պետաւիոս, եւ [6] Սեթոս Կալուիսիոս, եւ [7] Գերարդ Վոսիոս եւ այլ բազումք: Բայց զի սոքա ոչ ինչ կասկած ստուգութեան ի կարգէ պատմութեան Քանանացւոց մարթեն ցուցանել, զայն յայտ յայտ արասցուք:

Արդ վասն Պղատոնի ասացուք պատասխանի թէ՛ ըստ բազմացն կարծեաց թշնամութեամբ էր նա ընդ կողմն Քանանացւոց. երկրորդ անգամ թէ ինքն իսկ Պղատոն կարծեօք եւ կասկածանօք բարբառի որպէս յայտ իսկ ի բանիցն է. երրորդ անգամ զի թէպէտ եւ ոչ կարծեօք այլ հաստատութեամբ բարբառէր, սակայն սակաւքն ի դէպ էր թերահաւատ ի նմանէ լինել յորժամ զՔանանացւոց կամէր խօսել: Քանզի [8] նա առ սոկրատեանն բազում անհաւատ կարծեօք սխալանայր. եւ ոչ Քանանացւոց միայն այլ եւ [9] Սոկրատէս զայն ի բիծ տանէր նմա զի բազում ինչ խառնիխառն խօսէր եւ ըստ իւրոց կամացն յօդէր. վասն այնորիկ չեն ինչ զարմանք թէ [10] զՔանանացւոց գովութի՛ւնն անարժան կարծեօք ջանայր նուաղել:

Նա աւանիկ ի Պղատոնի բանիցն այսչափ ինչ մարթի ի միտ առնուլ, թէ նա ոչ իբրեւ զՔանանացին այլ այլ՝ իմն ազգ ածէր զմտաւ վասն խրատու եւ կրթութեան Կիւրոսի. եւ այնպէս մեծ իմն եւ այս հաստատութիւն է հաւատարիմ զհին պատմութեանն Համարելոյ, զի եւ ոչ կասկածանօք եւ կարծեօք կարաց այլն հաստատութեամբ վճիռ բերել, թէպէտ եւ մեա ի խաբէութիւն էր եւ ի յանդիմանութիւն:

Իսկ զԿիկերոնեայ վասն այսոց գրոց բանս զոր իւր ամբողջութիւն Համարի ընդդիմակաց

կողմն, պարտ էր նոցին քաղ յաւելուլ, զի ոչ եթէ զպատմութիւնսն ինչ զկնովին առնիցէ Կիկերոն այլ զվարուց եւ զբարուց զոր Կիւրոսի գրեցէ Քսենոփոն. եւ եթէ մանր ոք մա-բանիցն գնիցէ, վաղվաղակի առնու ի մտ: Եւ զՍուանեայ նոյն բանք են:

Բազումք են եւ յարանց իմաստնոց որ զտոցին կարծեաց զհետ գնացին, որոց անկի են [11] Ոսերիոս, [12] Դուսպինոս, [13] Բասսուեսոսիոս, [14] Պրիգէնուքսիոս, յորս պարտ է եւ [15] զԿղ. Քարպեննոսերիոս համարել: Զայլոց եւս բազմաց անուանս զանազանդքն հարկանել ի նամակի. քանզի ոչ այնր է որ զճշմարտութիւն ուրուցէ խառնիխուան զանձն յուրուք վկայութիւն աղաւաղան առնել. զվկայութիւնսն եւ արժանն համարիմ կշռել եւ ոչ թուել: Արդ այսուհետեւ ընդ ուղղորդ ճանապարհն եկեսցուք, տեսցուք թէ զինչ Քսենոփոն պատմիցէ եւ զինչ Հերոդոտոս կամ զինչ Կտեսիաս. զի ի պատմութեանն համեմատութենէ ի մէջ դայցէ ճշմարտութեանն ընծայութիւն:

Արդ աշխատութիւն յանձն առեալ վասն ճշմարտութեանն, մանաւանդ վասն այնորիկ զի անկ եւ ի գրոց սրբոց պատմութիւնն է. եւ թարգմանեալ բերեց ի մէջ զՀերոդոտեայ վասն Կիւրոսի բանս, եւ է այսպիսի ինչ:

ԿԻԱՔՍԱՐԷՍ, ասէ, թագաւորեալ ամս քառասուն խառն ընդ ամացն զորս Սկիւթացւոց տիրէր, վախճանի: Զթագաւորութիւնն պայազատէր Աժդահակ Կիաքսարեայ որդի. որում լեալ, ասէ, դուստր մի որում անուն կոչէին Մանդանէ. եւ երազ եւս պատմէ զնմանէ տեսեալ, եւ զահի հարեալ նորա յարհաւրաց անտի չտայ զդուստրն՝ Մարաց կնութեան, այլ առն ումեմն պարսկի որում Կամբիւսէս անուն էր: Եւ յետ՝ սակաւ բանից զնովիմբ

ածեալ յարէ[16] թէ եւ մեւս եւս ատեռիլ ատեա-
նէր Աժդահակ եւ զահի հարեալ երկնչէր.
պատմէր, ասէ, զիրսն երազագիտացն, ան-
դէն ատաքեալ կոչէր ի Պարսից աշխարհէն
զդուստրն մինչդեռ յղի էր, եւ իբրեւ եհաս,
ունէր զնա ի պահեստի, զի կամէր զմանուկն
որ ի նմանէ ծնանիցի, սատակել. քանզի ի
ակալենէ անտի երազոյն մոգուց երազագէտքն
գուշակէին, թէ որ ի դստերէ անտի որդի
լինիցի փոխանակ նորա թագաւորելոց է։
Քանզի այսմ ամենայնի զգոյշ լինէր Աժդա-
հակ, իբրեւ ծնաւ Կիւրոս կոչէր զԱրպագոս
զայր ընտանի եւ հաւատարիմ քան զամենայն
Մարս եւ զանդերձապետ իւր եւ խօսէր ընդ
նմա ըստ այնմ բանից այսպէս. Արպագէ,
գործ ի ձեռն տամ քեզ, մի իցէ եթէ
անփոյթ առնիցես. մի զիս տարագիր հանի-
ցես եւ այլոց ցանկացեալ, ապա յետոյ դու
քեզէն քոյին ընդ անձին մատնիցես։ Առ զոր
Մանդանէն ծնանիցի զմանուկն եւ տար ընդ
քեզ եւ ապա սպան, եւ թաղեա զայն զոյն
օրինակի որպէս դու կամիցիս։ Բայց Ար-
պագոս, ասէ, իբրեւ եսես զմանկիկն զարդա-
րեալ ի զարդ մահու, զնոյն լալով յապա-
րանսն, եւ երթեալ խօսէր ընդ իւրում ուրոյն
կնոջն զամենայն բանսն զոր խօսեցաւ Աժդա-
հակ։ Ասէ կինն ցնա. զինչ խորհիցիս առ-
նել ի ժամանակի աստ յայսմիկ։ Նա ասայր
պատասխանի, թէ ոչ որպէս Աժդահակն թէ-
պէտ եւ յանմտութիւն հասանիցի եւ եւս չար
մոլիցի քան որչափ այժմ մոլի կայի, սակայն
չառից յանձն հնազանդել կամաց նորա եւ
ոչ այնպիսում սպանութեան սպասաւոր լի-
նիցիմ. եւ բազում պատճառք են չսպանա-
նելոյ իմ զնա. քանզի իմ իսկ ազգակից է
մանուկն եւ Աժդահակ ծերացեալ է եւ ան-
ժառանգ յարու մանկանէ։ Իսկ եթէ յետ

Նորա վախճանելոյ, Հարստութիւնն ի դուստերն անցանիցէ, զորս այժմ զարդին յիմ ձեռան ապաւանէ՝, զինչ այլ ինչ քան զայն ինձ չար տագնապ կայցէ. բայց վասն ինձ ի զգուշութեան լինելոյ, պարտ է մանկանն մեռանել. պարտ եւ պատշաճ է միում ումեք յարանց անտի Աժդահակայ սպանող լինել մանկանն եւ ոչ յիմոց տանէ: Զայս ինչ խոհեցաւ եւ անդէն առաքէր պատգամաւոր առ մի ոք յանդիորդացն Աժդահակայ որ զընտիր ընտիր ճարակաց ունէր եւ լերինս երէովք, եւ անուն էր Նորա Միթրադատէս, բնակէր նա ընդ իւրում ծառայակցին, եւ կնոջն անուն կոչէր Սպինով ըստ յայն լեզուի, իսկ ի Մարաց լեզուն Սպակոյ, քանզի զշունն Մարք սպակ անուանեն: Իսկ լերանցն ստորոտքն յարում վայրի արօտքն էին անդուոց անդիորդին ի Հարաւակողմն կողմանէ էին Ագբատանացւոց աշխարհին եւ Եւքսինոս ծովու: Զի Մարաց աշխարհն առ Սասպիրացւոց կողմամբքն լեռնային է կարի յոյժ, բարձրաւանդակ եւ անտառախիտ, իսկ այլ եւս Մարաստան ամենեւին դաշտային է: Իբրեւ եկեալ հասանէր անդիորդն մեծաւ տագնապաւ, խօսէր Արպակէս այսպէս. Հրաման տայ քեզ Աժդահակ զմանուկդ զայդ առնուլ եւ դնել զնա յանտապատի լերանց, զի վաղվաղակի սատակեսցի. եւ պատուիրեաց այսպիսի. ինչ ասել քեզ, եթէ ոչ սպանանիցես զնա, այլ որգունակ ապրեցուցանիցես զնա, չարաչար սատակմամբ ընդունիցիս. եւ իմ Հրաման տուեալ է դիտել զերան: Զայն լուեալ անդիորդին առ զմանուկն եւ դարձաւ յետս ընդ նոյն ճանապարհ եւ երթեալ Հասանէր ի Հանգրուանն: Աղա՛ դէպ լինէր զի կին Նորա ի նմին աւուր որդի ծնանէր մինչ անդիորդն երթեալ ի քաղաքն: Եւ էին երկոքեան ի Հոգս եւ ի տա-

տամանութեան վասն մեծանց. Նա երկընչէր վասն կնոջն ծնընդեան. իսկ կինն զի չէր սովոր Արպագոս կոչել զայրն նորա. եւ իբրեւ եկեալ անդէն եկաց առ նմա, յործամ առանց ակնկալութեան ետես զնա կինն, հարցանէր թէ զի՞ է զի կոչեաց զնա վաղվաղակի Արպագոս: Եւ նա ասէ. Կին զու ի քաղաք երթեալ տեսի եւ լուայ զոր չէր իսկ պարտ տեսանել եւ ոչ լինել ի մեր տեարս: Համօրէն տուն Արպագայ լի էր ողբովք. եւ ես զքանչացեալ մտի ի ներքս. եւ իբրեւ մտի ի ներքս, ապա հայեցեալ տեսի զմանուկն զի անկեալ դնէր եւ ճչէր զարդարեալ ոսկեովք զարդուք եւ հանդերձիւք պէսպէս նարաւտուց: Իսկ Արպագոս իբրեւ ետես զիս, հրաման ետ փութանակի առնուլ զմանուկն եւ երթալ դնել ի լերինն ի մէջ գազանաց: Ասէր թէ Աժդահակ է որ զայս հրաման ետ ինձ, եւ բազում ինչ սպառնայր եթէ ոչ առնիցեմ. եւ իմ առեալ բերի, կարծեալ այսպէս թէ միոյ ուրուք յընտանեաց անդի որդի է, քանզի չասէ իսկ ի միտ թէ ուստի էր: Բայց ի զարմացման լինէի տեսեալ ոսկեովք հանդերձիւք զարդարեալ. լուեալ զձայն աչխարանացն. եւ անդէն զճանապարհայն հարցանէի ցպատասաւորն զամենայն բանն, որ յուղարկերն իսկ զիս արտաքս քան զքաղաքն, եւ ետ ցիս զմանուկն. եթէ Մանդանեայ որդի է Աժդահակայ դստեր եւ Կամբիւսեայ պարսկի, եւ Աժդահակ պատուէր ետ սպանանել. որդ սա նա է: Իբրեւ զայս ասէր անդեորդն, բացեալ ցուցանէր: Իսկ կինն իբրեւ ետես զմանուկն յաղթ եւ բարենշան եւ գեղեցիկ, զարտասուս հարաւ, եւ բռնան հարեալ զծընկաց առն իւրոյ, աղաչէր մի յայնպիսի սատնապ զմանուկն հասուցանել. եւ նա բայ ասէ չէ մարթ չիք հնար այլազգագոյն ինչ առնել.

քանզի եկեալքն հասցեն դէտք յԱրպագոսայ գիտել զերան, եւ չարաւ կորընչեցիմ եթէ զայն ոչ առնիցեմ։ Իբրեւ չկարաց զմիտս հաճել զառանն երկրորդ անգամ խօսէր կինն այսպէս զայն ձեւ։ Որովհետեւ չկարեմ ածել զքեզ ի հաւան չառնել ընկեցիկ, դու զայս ինչ արա՛. եթէ ամենեւին հարկ իցէ երեւել մանկանն ընկեցիկ եղելոյ. քանզի ծնայ եւ ես, եւ ծնայ մեռեալ. զնա առ տար, եւ զԱժդահակայ դըստեր զորդին իբրեւ զմեր ծնունդ սնուցանիցեմք. եւ այսպէս ոչ դու անիրաւ գտանիցիս ի տեարս քո եւ ոչ մեք անձանց խորհուրդ չարութեան խորհեցեալք. զի մեռեալն արքունական պատուոյ արժանի լինիցի եւ մի մանուկն յարեւէն անկանիցի։ Զմտաւ ած անդէորդն, թէ առ այն որ առաջի կայր բարւոք խօսեցաւ կինն, եւ առնէր անդէն այնպէս. զմանուկն զոր ած սպանանել, զնա ձեռն ի ձեռն տայր ցկինն, եւ զիւրն զդիականն առեալ արկանէր յանօթ ուստի յորում զմիւսն տանէր, զարդարէր ամենեւին ի զարդ միւսոյ մանկանն եւ տարեալ յանապատ տեղի լեռանցն դնէր։ Իբրեւ օր երրորդ հասանէր մանկանն ընկեցիկ եղելոյ, չոգաւ ի քաղաք անդր անդէորդն թողեալ զմի ոք պահապան ի խաշնարածաց անտի, եւ երթեալ առ Արպագոս, պատրաստ եմ ասէ ցուցանել զմանկան դին։ Իսկ. Արպագոս առաքէր հաւատարիմս իսպառասուորաց իւրոց եւ նոքօք տեսանէր եւ թաղէր զորդի անդէորդին։ Նա թաղեցաւ, իսկ զայն որ յետ այնորիկ Կիւրոսն կոչեցաւ, առեալ սնուցանէր կին անդէորդին, եւ այլ իմն անուն եդեալ կարդայր զնա եւ ոչ Կիւրոս։

Յորժամ տասնամեայ էր մանուկն, այսպիսի ինչ գործ ի գլուխ ելեալ նմին գուշակ լինէր։ Խաղայր ի գեղջն յորում եւ անդէւացն պառաւակքն էին, եւ խաղայր ընդ այլոց եւս հա-

տակակցացն յանգս Ճանապարհացն, եւ մանըկանն որ խաղային, ընտրէին զնա իւրեանց թագաւոր զոր անուանեալ կոչէին անդիւորդի որդի. եւ նա կարգէր ի նոցանէ զոմանս ճարտարապետս շինուածոց ապարանիցն, եւ զոմանս սպասաւորս, եւ զմի ոմն ի նոցանէ ակն արքայի. եւ միւսումն գործ ի ձեռն տայր ըղղըղյցան բերել. զի իւրաքանչիւր մի մի գործ հրամայէր: Մի ոմն ի մանկանց որ խաղային, որ Արտեմբարեայ ուստր էր առն աւագի ի Մարաց աշխարհին, քանզի չարար զայն որ ի Կիւրոսէ հրամայեցաւ, հրաման տայր անդէն այլոց մանկանց զնա ձերբակալ կապեալ ունել: Ի մանկանցն անտի, խոտոր գանալից տանջէր զմանուկն: Եւ նա վաղվաղակի իբրեւ փոխեցաւ, որպէս թէ անարժանս ինչ անձինն կրեալ. եւ երթեալ ի քաղաքն եւ զԿիւրոսէ ասէր, քանզի չեւ եւս էր այն անուն, այլ յորդւոյ Աժդահակայ անդիւորդին: Իսկ Արտեմբարէս մեծաւ ցասմամբ առ Աժդահակ հասանէր մանկամբն եւ անարժան իրս կրեալ պատմէր, ասէ. Արքայ ի ծառայէ քումմէ յանդիւորդի որդւոյ այսպէս թշնամանեալ նախատեցէ. եւ զուս մանկանն ցուցանէր: Իբրեւ լսէր եւ տեսանէր Աժդահակ, կամէր [illegible] պատուհասակոծ զմանուկն առնել վասն Արտեմբարեայ մեծարանս դնելոյ, առաքեալ կոչէր զանդիւորդն եւ զմանուկն. իբրեւ եկին հասին երկոքեան, հայեցեալ Աժդահակայ ընդ Կիւրոս, ասէ. Դու որ այնպիսւոյ մանուկդ էիր իշխեցեր ժպրհութեամբ զմանուկն զորա որ առաջին բարեկամ է իմ, այնպէս թշնամանել: Եւ նա տայր պատասխանի այսպէս. Տէր ես զայդ ամենայն յիրաւի գործեցի. զի մանկտին որ ի գեղջէ անտի էին խաղս խաղային, ի նոցանէ մի ոմն եւ ես էր եւ զիս առին կացուցին իւրեանց թագաւոր, քանզի ի

թագաւորութիւն պիտանացու թուեցայ նոցա ։ Արդ այլ մանկանցն զհրամայեալն ի գլուխ հանէին, բայց սա տտունդանէր եւ առ ոչ ինչ գրէր, եւ վասն այնորիկ ընկալաւ ըզպատիժ պատուհասին ։ Թէ վասն այսր արժանի ինչ տանջանաց իցեմ, աւասիկ հասանել կամ ։ Իբրեւ զայն խօսէր մանուկն, ծանեաւ զնա Աժդահակ. եւ նշանակ երեսացն հանդոյն թուէր եւ ազատագոյն պատասխանին եւ ժամանակ ընկեցիկն լինելոյ մանկան տիոցն միաբան թուէր ։ Զարմացեալ սիրացեալ կայր, ցժամանակ մի անշշուկ կայր անբարբառ. հազիւ ուրեմն ի միտս լինէր. քանզի կամէր զԱրտեմբարէս արձակել զի զանդեորդն միայն առանձին հարցանիցէ. ասէ, Եա, Արտեմբարէս, զայս արարից, զի դու եւ որդեակն քո չիցէք ամբաստանեալ զիմիքէ ։ ԶԱրտեմբարէս արձակէ, իսկ զԿիւրոս ածին սպասաւորքն ի ներքս ի սենեակն հրամանաւ Աժդահակայ ։ Իբրեւ անդեորդն միայն մնաց, միայն ցմիայն հարցանէր Աժդահակ, ուստի՞ առեալ իցէ քո զմանուկդ կամ ո՞ր իսկ առեալ իցէ ։ Յինէն, ասէ, ծնաւ, եւ կինն որ զնա ծնաւ առ իս է ։ Իսկ Աժդահակ. Չէ քաջ խորհուրդդ, ասէ, ի մեծ տառապանս հասանել վասն խոստովանութեան. իբրեւ զայս ասէր, սպասաւորացն նշանակէր ձերբակալ առնել. նա իբրեւ տառապեցաւ, ապա զբանն որ ինչ էր զայն հան ի վեր. ի սկզբանէ սկիզբն արարեալ մի ըստ միոջէ պատմէր ճշմարիտ, ապա յաղագս անկեալ աղերսէր եւ խնդրէր ներել թողութեան ։ Բայց Աժդահակ յետ անդեորդին յայտ զճշմարտութիւնն առնելոյ, զայն փոքր ինչ համարէր ։ Առաւելագոյն Արպագայ մեղ դնէր, եւ հրամանն տայր սպասաւորացն. զԱրպագես կոչել ։ Արպագես իբրեւ եկեալ հասանէր, հարցանէր Աժդահակ. Արպագ

արով օրհասիւ տղամարդ զմանուկն զոր բերեալ եռաւ, զայն որ յիմէ գտանէրէ ծնեալ: Արտաւդէս իբրեւ եւետս ի ներքս զանդրխորդն ոչ շրջեցաւ ընդ սուս ճանապարհն զի մի յանդիմանեսցէ եւ ըմբռնեսցի, այլ առեր այսպիսի ինչ օրինակ. Յորժամ զմանուկն առի արքայ, խորհեցայ ի միտ իմում զմտաւ ածի թէ զինչ օրինակ արարից քեզ ըստ միտս, եւ ես լինիցիմ տառապի քո տաանց յանցանաց, մի գըրտերին քում եւ քեզ լինիցիմ դաւհին. արդ այսպէս խորհեցայ առնել. կոչեցի զանդրխորդ զայդ, եռաւ զմանուկն ի ձեռս, եւ ասեմ թէ քո խակ հրամանն առնել է զմանուկն սպանանել. եւ զի զայդ առնէի ոչ ինչ սուս խօսէի, քանզի դու խակ այսպէս հրամայեցեր: Բայց եռաւ զնա նմա, այսպէս պատուէր առնել ընկենուլ ի՛ լեռան մի յանապատ եւ կալ պահել մինչեւ վախճանեսցի. բաղձում ինչ սպառնալիս յաճախեցի զմա եթէ զայն ածննդայն ի գլուխ հանիցէ: Իսկ իբրեւ յետ կատարելոյ նորա զհրամանան, մանուկն վախճանեցաւ, յղեցի զհաւատարիմս ի ներքինեացն եւ առեալ ի ձեռն նոցա եւ թաղեցի: Արդ որ ինչ վասն խրատս այսոցիկ այս ինչ է, արքայ. եւ այսպիսի մահու մանուկն վախճանեցաւ:

Արտաւազդ ճշմարտիւ հան զբանն ի վեր: Իսկ Աժդահակայ թաղուցեալ զայն որ ի ներքս ցասումն էր վասն խրացն եղելոյ, նախ որպէս յանդգնութեան ինչն զերան լսաւ մեղադրեալ պատմեաց Արտաւազդայ. եւ յետ այնորիկ իբրեւ զայն պատմեաց, զիջաւ եւ ասէ. թէ մանուկն առակաւին կենդանի է, եւ իրքն որ եղեն բարւոք են: Զի ընդ այն որ ի մանուկ անդր գործեցաւ ծիւրեալ ծնդէի, եւ յիմէ դատերբէն կշտամբէի: Բայց արդ քանզի շրջեցաւ պատահարն, դու զքո որդիդ յղեա այսր առ մանուկն նոր. եւ զի վասն մանկանն

փրկութեան զոհս կամիմ մատուցանել քանզի նոցա իսկ վայելէ այն պատիւ, եկ առ իս յընթրիս: Արպագոս իբրեւ զայն բան լուաւ՝ երկիր եպագ եւ յանձն էառ առաւել զուարճացեալ լինէր զի ոչ ինչ յանցեաւ ի պաշտաշաճիցն եւ յընթրիս եւս կոչեցաւ: Յարուցեալ շտապաւ յապարանսն. իբրեւ եմուտ վաղվաղակի, քանզի որդի մի է նորա միամօր լեալ ամաց երեքտասանից ուրեմն, զնա առաքէ հրաման տուեալ երթալ առ Աժդահակ եւ առնել զոր ինչ նայն հրամայեսցէ. եւ ինքն երթեալ պատմէր ուրախութեամբ կնոջն որ ինչ եղեւն: Իսկ Աժդահակ, իբրեւ եհաս առ նա Արպագայ որդին, սպան զնա եւ անդամ անդամ յօշէր, զկէսն արկանէր ի խորովս եւ զկէսն եփէր. եւ իբրեւ յօրինեաց, պատրաստեալ պահէր: Իբրեւ ընթրեացն ժամն էր, եկին կոչեցին այլ եւս կոչնականք եւ Արպագոս, այլոցն եւ Աժդահակայ զգլխաւորին սեղանք առաջի յօրինէին լցեալ զառանց մսովք. իսկ Արպագայ խոյսուրայն որդւոյ մսոյ բաց միայն ի գլխոյն եւ ի ծայրից ձեռացն եւ ոտից, քանզի զայն ամենայն ի ծածուկ թաղուցեալ եղեւ. իբրեւ յագեցաւ Արպագոս ի կերակրոյ անտի, հարցանէր Աժդահակ թէ եղե՞ր ուրախ սեղանովս, եւ յասել Արպագայ՝ թէ յոյժ ուրախ եղէ, բերին առաջի որոց հրաման իսկ առեալ էր, զգլուխ մանկանն ծածկեալ, եւ զձեռս եւ զոտս: Եւ որ մերձն կային ասէին թէ բաց ա՛ռ զինչ կամեցիս ի նոցանէ. իբրեւ յանձն առ Արպագոս եւ բացեալ ետես զմանկանն նշխարս թէպէտ եւ ետես ոչ ինչ ըզանչացեալ տխրացաւ, այլ համբերէր յանձն իւր: Հարցանէր զնա Աժդահակ թէ գիտիցե՞ս թէ զորոյ գազանի մսոյ կերար. եւ նա, ասէ, գիտեմ, եւ պարտ եւ պատշաճ է թէ ամենայն ինչ զոր

արքայ կամիցի հաճոյ լինիցի ։ Յորժամ զայս խօսեցաւ առ զնշխարս մայն եւ չադաւ անգրէն յապարանսն. որպէս ինձ թուի կամէր իմն անդէն թաղել ։

ՅԱրպադայ այսպէս վրէժ առ Աժդահակ ։ Բայց զԿիւրոսէ զմտաւ ածել կոչէր զնոյն կախարդս ի կախարդացն, որ զերազն նորա այնպէս ընտրեցին. իբրեւ հասին, հարցանէր զնոսա Աժդահակ թէ զխարդ ընտրեցին զտեսիլն. եւ նոքա ըստ նմին բանից բարբառեցան, ասեն, թէ պարտ է մանկանն թագաւորել եթէ կենդանի կայցէ եւ ոչ վաղ մեռանիցի ։ Եւ նա տայր նոցա պատասխանի զայս գոյն օրինակ. Է մանուկն եւ կայ իսկ կենդանի, եւ յորժամ յանդի էր որ ի գեղջէ անտի մանկտին էին, թագաւոր կացուցին. եւ նա զամենայն զոր ճշմարիտ թագաւորքն առնեն, արար եւ վճարեաց, քանզի սպասաւորս եւ բարապանս եւ համբաւաբերս եւ զայլն ամենայն յարդարեալ յօրինէր. բայց արդ ձեզ զի՞նչ թուիցի, ցո՞ր վայր իրքն հասանիցեն ։ Ասեն մոգքն. եթէ կենդանի է մանուկն եւ թագաւորեաց ոչ ի տեսչութենէ իմեքէ, վասն զորին իսկ քաջալերեաց եւ քաջ լեր, քանզի ոչ եթէ այսուհետեւ երկիցս անգամ թագաւորեսցէ. քանզի եւ ի մանուանն բազում անգամ ի գլուխ ելեն պատգամք ինչ ի պատգամաց, եւ որ յերազոց անտի են, ի տկար ինչ վճարին ։ Տայր նոցա Աժդահակ պատասխանի. Եւ ես ինքնին զնոյն ածեմ զմտաւ թէ քանզի թագաւոր անուանեցաւ մանուկն, ել ի գլուխ երազն, եւ չէ ինչ այսուհետեւ զնա մանուկն. բայց սակայն դիտեցէք տեսէք եւ տուք ինձ խրատ թէ որ զգուշաւոր իցէ եւ իմում տանս եւ ձեզ ։ Ասեն մոգքն. Եւ մեզ արքայ օգուտ է թէ կայ ի հաստատ քո իշխանութիւնդ. քանզի այնպէս

օտարանայ տէրութիւն եթէ ի մանուկդ ան-
ցանէ որ պարսիկ իսկ է. եւ մեք քանզի մարք
իցեմք ի ծառայութիւն վտարանդիմք եւ չհա-
մարիցիմք ինչ առաջի Պարսից, քանզի օտարք
եւ պանդուխտք իցեմք։ Բայց եթէ դու կայ-
ցես Հայոցս ի թագաւորութեան քում,
քանզի մեր իսկ քաղաքացի ես, եւ իշխեմք ի
կողմն մի եւ մեծամեծ եւս պատուիւ ի քէն
ունիմք. այսպէս ամենեւին իսկ քեզ եւ քում
իշխանութեանդ մեզ պարտ է զգուշ լինել։
Իսկ այժմ եթէ ահագին ինչ տեսանէաք զքնու
պատմէաք քեզ. բայց արդ զի ի թեթեւ
ինչ եւ երազն, մեք համարձակիմք, եւ
քեզ եւս զգոյն ասեմք հրաման. բայց զմա-
նուկն յաչաց քոց ի բաց ի Պարսս յղեա առ
ծնանելեան։ Զայն լուեալ Աժդահակայ զուար-
ճանայր զուարթանայր, զԿիւրոս կոչէր եւ
խօսէր զայս ձեւ զայն գոյն. Մանուկ դու
ես զքեզ վասն տարապարտ տեսլեան երա-
զոց զրկեալ վլացոյ, այլ քոյովք հրամանօք
գերեվերոյ եղեր. այժմիկ երթ դու ի Պար-
սըս, յուղարկաւորս եւս միաբանդամայն արձա-
կեցից. անդր երթեալ զհայր եւ զմայր գտա-
նիցես, ոչ ըստ Միտրադատայ անդէորդի եւ
ըստ կնոջ նորա։

Զայս իբրեւ խօսեցաւ Աժդահակ արձա-
կեաց զԿիւրոս. ի հասանել նորա յապարանս
Կամբիւսեայ, ընկալան զնա հայրն եւ մայրն
եւ իբրեւ ընկալանն եւ իմացան, զիրկս ար-
կին, քանզի այսպէս գիտէին թէ յայնժամ
իսկ եւ իսկ վախճանեցաւ. հարցանէին թէ
որպէս որդուանակ գերիվերոյ եղեւ։ Նա պատա-
մէր նոցա եւ ասէր թէ յառաջն ոչ ինչ
գիտէի այլ բազում իւիք սխալեալ էի, բայց
ի ճանապարհին ազդ եղեն ինձ ամենայն որ
ինչ անցք անցին ընդ իս. քանզի համարէի
թէ որդի իցեմ անդէորդին Աժդահակայ, եւ

ի ճանապարհի զամենայն յուղեկցացն առ ի մէտ. եւ անանէի, ասէ, յանդիւորդի կնոջէն. եւ զնա համակ գովէր, եւ էր նորա ամենայն բանից նշանակ Կիւնոզիէ։ Իսկ հօրն եւ մօրն, առեալ զանուննն զայն, զի յաստուածակալ կողմանէ համարեցաւ Պարսից թէ կենդանի մնացեալ իցէ մանուկն, հանին համբաւ թէ զԿիւրոս, յորժամ ընկեցիկն եղեւ, շուն սնոյց։ Եւ յայնմ հետէ համբաւն տարածանէր։ Իբրեւ յարութիւն հասանէր Կիւրոս եւ քան զհասակակիցսն ազնուագոյն երեւէր եւ սիրուն, առաքէր պատարագս Արպագոս եւ դրդոէր, քանզի ցանկայր յԱժդահակայ վրէժ խնդրել. զի տեսանէր իսկ թէ յանձնէ, քանզի ինքն շինական էր չկարէր վրէժ առնուլ։ Իբրեւ ետես նա զԿիւրոս աճեցեալ եւ զարգացեալ, առնէր զնա զօրաւիգն օգնականութեան, զԿիւրոսի վիշտսն իւրոց վրէտացն համեմատէր. բայց յառաջ իսկ քան զայն նա զայն յօրդորէր զի դառնագոյն էր Աժդահակ ի վերայ Մարացն, ի բանի առնէր Արպագոս զմի մի իւրաքանչիւր յաւագացն Մարաց, հաճէր հաւանեցուցանէր թէ պարտ է զԿիւրոս կացուցանել թագաւոր 'եւ զԱժդահակ հանել ի տէրութենէ։ Իբրեւ զայս ամենայն վճարէր եւ պատրաստ լինէր, ապա Կիւրոսի որ անդէն ի Պարսս էր, կամէր Արպագոս զխորհուրդսն ի վեր հանել, եւ այլ ազգ ինչ չմարթէր յայտ առնել, քանզի էր պահ զգուշութեան պահապանացն, եւ նա հնարէր այնպիսի ինչ։ Հնարէր նապաստակ մի եւ զպորտն հերձոյր եւ ապա դնէր անդէն ի նմին գիր գրեալ որ ինչ հաճոյ թուէր, եւ միւսանգամ ի միմեանս կարեալ զպորտ նապաստակին եւ վարմս եւս տուեալ իբրեւ որսորդի միում ումեք ի հաւատարիմ ծառայից արձակէր ի Պարսս. եւ իւրով իսկ լեզուաւ

պատուէր տայր թէ ի տանէ քում Կիւրոսի զնապաստակն, տալ, թէ ինքնին իսկ իւրով ձեռամբք յօշեսցէ, եւ մի ոք մօտ լիցէ յորժամ զայս տանիցէ։ Իբրեւ այն ի գլուխ ելանէր, եւ Կիւրոս զնապաստակն ի ձեռն առեալ ընդ մէջ հերձանէր. եւ գտեալ ի նմին մատեան, առեալ ընթեռնոյր եւ գիրն ասէր այսպիսի ինչ. Ով մանուկդ Կամբիւսեայ, քեզ դիքն տեսուչ լինին, քանզի եւ ոչ յայնպիսի ինչ պատահար հասանէիր. արդ յԱժդահակայ ի քումմէ սպանողէ առ վրէժս, քանզի ըստ ցանկութեան իւրոյ նորա դու մեռեալ էիր, բայց ի դիցն եւ յինէն կացեր կենդանի։ Զայս ամենայն կարծեմ թէ վաղ իսկ գիտես, եւ զոր գործն կրեցեր եւ որովք եան վճարեցայ յԱժդահակայ, զի զքեզ ոչ սպանի այլ ետու զքեզ անդիորդին։ Դու այժմիկ եթէ կամիցիս ինձ խորհրդոյս անսալ. ամենայն աշխարհին որում Աժդահակն տիրէ, դու իշխեսցես։ Հաւանեցո դու զՊարսիկսն զի եկեսցեն ի մարտ պատերազմի ընդ Մարաց. եւ եթէ ես յԱժդահակայ կացից զօրավար հակառակ քո կամ եթէ այլ ոք ի պատուականացն Մարաց, եղիցի որ ինչ դու կամիցիս։ Քանզի նախ նոքա ապստամբին ի նմանէ եւ ընդ քեզ միաբանեսցեն եւ ջանասցեն զԱժդահակ սատակել։ Արդ քանզի աստ պատրաստ է ամենայն, արա դու զայդ եւ վաղվաղակի տանիցես։

Զայս լուեալ Կիւրոսի, խորհէր թէ որպէս իմաստութեան հնարիւք ածիցէ ի հաւան զՊարսիկսն ապստամբել։ Եւ զմտաւ ածեալ, զայս ինչ գիտող գտանէր, եւ առնէր այսպէս գրեալ ի գրի զոր ինչ կամէրն, ժողովեաց ի մի վայր զՊարսիկսն, եւ ապա տարածեալ զգիրն ընթեռնոյր եւ ասէր թէ Աժդահակ զիս Պարսից սպարապետ կացոյց. եւ արդ, ասէ, ով Պարսիկք, հրաման տամ ձե-

րաքանչիւր ումեք մանգաղ առնուլ եւ գալ: Կիւրոս զայս ինչ պատուիրեաց: Բազում ազգք են Պարսից, եւ զոմանս ի նոցանէ կոչեաց Կիւրոս եւ հաւանեցոյց ի բաց կալ ի Մարաց. եւ այնոքիկ իսկ են յորոց այլ եւս Պարսիկքն ամենայն կախեալ կան. Պասարգադացիք, Մարափիացիք, Մասպիացիք. ի սոցանէ Պասարգադացիքն ազնուագոյնք են, յորս եւ Աքեմենիդեանքն տոհմ է, ուստի պերսիդեան թագաւորքն ծնան. իսկ այլ Պարսիկք այսք են. Պանթիալեացիք, Դերուսիացիք Գերմանիացիքն այսք ամենեքին արօրադիր առնեն, իսկ այլքն արօտականք են, Դայքն Մարդացիքն, Դրոպիկացիքն, Սագարտիացիքն: Իբրեւ եկին հասին ամենեքին առեալ որ ինչ հրամայեալն էր, յայնժամ վայրի Կիւրոս; զի էին վայրք ինչ ի Պարսից աշխարհին փշալից տատասկաբեր որչափ թէ ութեւտասն մղոնաւն կամ բնաւ քաջ քանի, զայն տեղի հրամայեր հատանել յաւուր յայնմիկ: Զայն գործ ի գլուխ հանեալ Պարսից երկրորդ գործ հրամայեր նոցա ի վաղիւ անդր լուանալ եւ գալ: Յայնժամ ժամանակի զամենայն զայծիս եւ զհօտս եւ զանդեայս հօրն ժողովէր Կիւրոս եւ զենոյր եւ կարգեալ կազմեալ յօրինէր ՝զի ընդունիցի զզօրսն Պարսից. եւ յայնր վերայ գինով եւ ազնիւ հացիւ: Ի վաղիւ անդր ի գալ հասանել Պարսից հրամայեաց բազմել ի մարգին ուրախ առնէր: Իբրեւ ընթրիքն կատարէին, հարցանէր զնոսա Կիւրոս. թէ որ լաւ եւ ցանկալի իցէ ձեզ որ ինչ երէկն էր եթէ որ ինչ այսօր. Նոքա ասեն թէ բազում կրճիմ ի միջի է, զի երէկ ամենայն ինչ չար էր, իսկ որ այժմս են բնաւ բարի: Զայն բան ի միջ առեալ Կիւրոսի, զամենայն բանն ի վեր հանէր եւ ասէր. Արք պարսիկք, այս ձեզ այսպէս է. եթէ ինձ

կամիցիք անսալ եղիցին այսպիսի եւ այլ եւս բիւրուց բեւր բարութիւնք եւ ոչ ի վտանգս ծառայութեան կայցեն. իսկ որոց ոչն հնազանդին անհամար աշխատութիւնք հանդերձ երեկի հասանիցեն: Արդ անսացէք ինձ եւ եղիջիք ապաստացեալք: Քանզի եւ ինձ իսկ թուի թէ ծնեալ եմ ի գիծն պատահարաց զայս ամենայն ձեզ հատուցանել ի ձեռս, եւ զձեզ քան զայս Մարացն ոչ ինչ ապաժամանն համարիմ ոչ ի պատերազմի եւ ոչ յայլ եւս իրս: Եւ զի այս այսպէս է, ապաստամբեցարուք վաղվաղակի յԱժդահակայ:

Արդ զտեալ նոցա մերձակացու յօժարէին յազատութիւն ելանել յառաջագոյն իսկ դժկամակ լեալ ընդ Մարաց իշխանութեամբ: Իբրեւ ազդ լինէր Աժդահակայ զԿիւրոսէ թէ զայս արար, հրեշտակ առաքեալ կոչէր զնա: Իսկ Կիւրոս հրաման տայր հրեշտակին պատմել եթէ վաղ հասանիցէ առ նա, քան ինքն Աժդահակ կամիցի: Զայն լուեալ Աժդահակայ, վառեցոյց զամենայն Մարս եւս նոցին զօրավար իբրեւ ի գլից անուանի մեծարեալ զԱրպագոս կացուցանէր, քանզի մոռացօնս արար ամենայնի զոր գործեացն: Իբրեւ Մարք խումբ գործեցին եկին խառնեցան ի մարտ պատերազմի ընդ Պարսից, ամանք ի նոցանէ որ չէին ընդ նոսա ի բանի կռուէին, եւ կէսք միաբանէին ընդ Պարսից. եւ բազմագոյնք վատթարեալ փախստեայ ապրեալ երթային: Յորժամ քակէր ամօթալից մարտական բանակն եւ ազդ լինէր վաղվաղակի Աժդահակայ ասէր սպառնացեալ Կիւրոսի. Սակայն եւ ոչ այնպէս ուրախ լիցի Կիւրոս: Զայս իբրեւ ասէր զմոգուցն երազագէտս որ խրատն տուին արձակել զԿիւրոս, զնոսա զփայտէ կախէր. յետ այնորիկ զօրս ի քաղաքի անդ մնացեալ Մարքն էին վառեաց զծեր եւ զմանկունս. եւ

հանեալ զնոսա եւ Պարսից ի գեղն հարեալ ի պարտութիւն մատնեցաւ. եւ ինքնին իսկ Աժդահակ կենդանւոյն անկաւ ի բուռն, եւ զայնառէկ ի Մարաց զօր ընդ իւրն եհան, կորոյս։ Իբրեւ երթայր ի գերութեան Աժդահակ, եկեալ կայր առ նմին Արտաշաս, ծափ զծափի հարկանէր եւ առնհար լինէր եւ այլ եւս բանս կսկծելիս թշնամանաց ի նա խօսէր, եւ հարցանէր եւս նմա բառ իւրոց ընթերցան, յորժամ ետ նա զմարմին որդւոյն ուտել, թէ համեղ թուեցի՞ քեզ ծառայութիւն ընդ թագաւորութեանն։ Եւ նորա հայեցեալ հարցանէր եթէ իւր առնիցէ զՆիւրասն գործս։ Իսկ Արտաշաս ասէ. Եւ իսկ գրեցի, եւ յիրաւի ինձ զիրան համարիմ։ Տայր Աժդահակ բանիցն պատասխանի թէ անպիտան քան զամենայն մարդիկ եւ ապաժաման ես. անպիտան՝ զի մարթ էր քեզ իսկ թագաւորել, եթէ ի ձեռն քո գործեցաւ ամենայն, եւ այլում ետուր զտէրութիւնն. անիրաւ ես, զի վասն ընթերցան զՄարս ի ծառայութիւն վառարանդեցեր։ Զի եթէ պարտ ինչ էր բնաւ այլում ումեք զթագաւորութիւնն տալ եւ մի ինձ ունել, իրաւամբք այն էր եթէ միում ումեք ի Մարացն տուեալ էր եւ ոչ ի Պարսից. բայց այժմ Մարքն որ չէցենն այնց յանցանաց յանցաւորք, ծառայս փոխանակ տերանցն լինիցին։

Արդ թագաւորեալ Աժդահակայ ամս երեսուն եւ երիս, ապա յաղթայութենէ անտի ի բաց քակէր։ Եւ Մարք ընդ Պարսից իշխանութեան նուաճեցան, իշխեալ ի վերայ քան զԱզիւս գեռ ասիացւոց-աշխարհին ամս հարեւր եւ երկուք սխալ յերեանէ, բաց յայնց զորս Սկիւթացիքն տիրեցին։ Բայց ի ժամանակին յետինս ապրշացան զի զայս աբարին եւ ապստամբեցին ի Դարեհէ, եւ յետ

տպաւորութեանն վանեալ վկանդեալ կըռուով ի պայքարութիւն մանանեցան։ Յայնմ ժամանակի յետ Աժդահակայ Պարսիկքն եւ Կիւրոս յարուցեալ ի մարս պատերազմի ի վերայ Մարաց, յետ այնորիկ Ասիացւոց տիրեցին։ Իսկ զԱժդահակ Կիւրոս ոչ ինչ անուհետեւ ըկեալ, այլ իւր ունէր մինչեւ վախճանեցաւ։ Այսպէս ծնեալ եւ սնեալ Կիւրոսի Թագաւորեաց. եւ յետ այսր ամենայնի զԿրիւսոս որ անիրաւութեան ունէր ոսկիզքն վանեաց, որպէս յինէն յառաջագոյն պատմեցաւ [17]. եւ զնա վկանդեալ ամենայն տաճկացւոց աշխարհին իշխեաց։

Այպս եւ զմահուանէն Կիւրոսի ի նմին մատենի պատմէ թէ զայրացեալ ընդ նա Տօմիւրեայ Մասսագետացւոց թագուհւոյն, զզօրսն միաբանական գումարէր եւ Կիւրոսի ի վերայ դիմէր. յաղթէին Մասսագետացիքն եւ Կիւրոս ի ճակատուն անկանէր։ Յետ պատերազմին խնդրել յուղերաց եդիս Տոմիւրիս զգլուխն Կիւրոսի, զկառափին հրամայէր հատանել եւ ի տիկ լի մարդկեղէն արեամբ արկեալ ասէն. Նա զքեզ արեամբ զմայլեցուցից։ Բայց այլք, ասէ, այլազգագոյն իմն զմահուանէն պատմեն, եւ ասէ, զոր արժանի հաւատարմութեան համարեցայ զայն ցուցեցի։

Այս պատմութիւն է Երոդոտեայ, եթէ պատմութիւն եւս արժան իցէ կոչել։ Ոն աայժմ առ ընթեր դնիցեմք եւ զԿտեսիայ բանս զորոյ եւ Յուստինոս զհետ երթայ։ Այս Կտեսիէս գրեաց գիրս զՊարսից իրաց բայց այժմ մատեանն չիք ի միջի. այլ [18] Փոտիոս որ ի նմին մատենէ համառօտեաց, այն կայ։

Կիւրոսի, ասէ, չիք իսկ ամենեւին ընդ Աժդահակայ ազգականութիւն։ Յորժամ երթեալ անկաւ Աժդահակ յԷկբատանս զի պարեացի ի ձեռանէ Կիւրոսի, անդ կալեալ

արկաւ յանձնակապս. յորոց զերծեալ զնա Կիւրոս յետ ոչ բազում ժամանակի. եւ յետ այնորիկ իբրեւ հայր գգուշանայր նմա: Էր դուստր մի Աժդահակայ որոյ անուն կոչէր Ամիտիս, զոր առ ի կնութեան Սպիտամայ առն անուն: Զսա զաւակքն իբրեւ մայր մեծարեր. այլ իբրեւ զՍպիտամաս ազատն զնա արար կին:"

Յետ այնորիկ ի պատերազմ ի վերայ Բակտրիացւոց գումարեր, եւ նոքա անձնատուր եղեն. ընդ Շակաց եւս ետ պատերազմ եւ ձերբակալ զԹագաւորն նոցա զԱմորգէս առներ: Նորին կին Սպարեթրա անուն, իբրեւ ազդն եղեւ թէ ամուսինն անկաւ ի բուռն, երեքարիւր հազար արանց եւ երկերիւր հազարս կանանց զինեալ գումարեր, հասանէր անկանէր անդէն ի վերայ Կիւրոսի, եւ կենդանւոյն ձերբակալ կալեալ կապեալ ունէր հանդերձ բազում զօրավարօք: Այսպ արձակեաց զնոսա կինն զի զայրն յազատութիւն հանիցէ: Յետ այնորիկ Կիւրոս զՍարդս առ եւ զԿրիսոս կալաւ:

Իբրեւ անց քանի մի ի վերայ անցանէին, Կիւրոս եւ Ամիտիս նորին կին զԱժդահակ՝ որ ի Բարկանիացւոց աշխարհին էր ցանկացան տեսանել: Կիւրոս զՊետիսակաս զիւր մտերիմ առաքէր երթալ բերել զնա: Պետիսակաս Իբարեայ խրատու զԱժդահակ թողլեք յանապատ տեղիս աշխարհին եւ անդ ի սովոյն եւ ի ծարաւոյն սատակէր: Իսկ ի դէն նորա չեւ էր հուպ լեալ գազանաց, զի առեւծք պահ ունէին մինչեւ դարձաւ այսրէն Պետիսակաս եւ երարձ. այլ թաղեցաւ մեծաշուք փառաւորութեամբ:

Յետոյ ի մարտ պատերազմի ընդ Դերբիկացիս գրգռէր: Թէպէտ եւ առ ժամանակ մի զդեմ կալան Դերբիկացիքն, այլ նուա-

ճէին ընդ իշխանութեամբ Կիւրոսի․ բայց ի նմին աւուր յերկուարէն անկանէր Կիւրոս, եւ վէրս առեալ յետ երից աւուրց մեռանէր․ տուեալ զթագաւորութիւնն որդւոյ իւրում անդրանկան Կամբիւսեայ, եւ Տանիոքսարկեայ զիշխանութիւն Բակտրիացւոց աշխարհին եւ զՊարթեւաց եւ զԿրմանից եւ զՔորասմիացւոց․ եւ խրատեաց եւս զնոսա լինել միմեանց բարեկամս․ եւ թագաւորեաց նա ամս քսան ։

Արդ կարգեցաք եդաք առաջի զամենայն, արդ ո՞ւմ յերեցունց պարտ իցէ աւատալ մտացեալն․ եթէ քաջ որ միտ դնիցէ Երոդոտայ եւ Կտեսեայ բանիցն, անդէն ի կարգի պատմութեանն ոչ ինչ միաբան բարբառին, այլ ընդ միմեանս բանքն հակառակեալ եւ սքանչելի իրս յաճախեն պատմել եւ արտաքոյ քան զհաստատական կարգ բնութեան․ ուր ի Քսենոփոնեայ պատմութեանն ամենեւին չէք իսկ այնպիսի իրաց նշանակ ։ Եթէ տակաւին թերահաւատ որ իցէ ի բանիցն առասցելոց, օն առ այսր ճշգրիւ հանդէս արարեալ ցուցանիցեմք զիրացն ընծայութիւնն ։

Ասէ Երոդոտոս․ Երազ, պատմէ, ընդ քուն երեւեալ Աժդահակայ եւ զահի հարեալ խուճապել վասն մանկանն որ ի դստերէն ծնանիցի, եւ վասն ահին եւ խուճապանացն փոխանակ տան մարի տալոյ զդուստրն կնութեան, որպէս ի դէպ իսկ էր, տալ զնա ա-մենի ուստրի ի Պարսից ազգէն ։ Գեղեցի՛կ ակներեւ պատմութեանն ։ Երկեաւ Աժդահակ վասն մանկանն, բայց տակային յայնչափ ապշութիւն կործանեցաւ զի փոխանակ զահագին ծննդեանն խափանելոյ, հարսանիս եւս անդէն իսկ ճեպէր պատրաստել ։ Այլ պարտէր, ասեն, եւ ոչ մարի տալ զնա կնութեան ։ Բայց եւ քան զայն չէր ինչ փոքր երկեւղ վասն թոռինն զոր յիւրմէ իսկ դստերէն ծնա-

նելոց էր այրն առաքինական յայլմէ ազգէ [19] որ յառաջագոյնն իսկ ակամայ կամօք նուաճեալ էին ընդ Մարացն իշխանութեամբ, եւ ոչ այն երկեւղ յաճախագոյն էր որ վասն ի մար հօրէ եւ ի մօրէ ծնելոյ մանկանն էր: Բայց աղէ զայն իսկ ատեացուք թէ զինչ վիշտք ի վերայ հասեալ կային կամ զինչ ահ շուրջ մածեալ շառաւղէր. այս իսկ թէ իւր թոռն ամենայն արիացւոց „աշխարհին տիրելոց էր, եւ զնորա թագաւորութիւնն պայազատելոց: ՈՀ տեսիլ ահագին, ո՛ հող ծանրատաղտուկ: Ցեւէք որպիսի՞ իրս մատենագրեցէ որ [20]Հայրն կոչեցի պատմութեան: Ինձ ոչ փոքր հաւանութեան թուի թէ հեշտականութիւն եւս քաղ եւ խնդութիւն երազքն բերելոց էին Աժդահակայ, որ ոչ նմին չար ինչ եւ ոչ տերութեանն վնաս ինչ էին, այլ այնմ իմն գուշակ լինէին թէ թոռնն զթագաւորութիւնն առնելոց է եւ մեծացուցանելոց:

Այսպէս իբրեւ զմանկանն ծնընդեանէ, ասէ, լսէր, յերկեղէն ի տմարդիկ անագորոյնութիւն հասանէր: Վասն այնորիկ Արպագայ լինի յետ այնորիկ տալ զնա Արպագոս անդիորդի ընկենուլ: Իսկ եւ իսկ վաղվաղակի ի տաղնապէն փութոյ զմանուկն թափել քանզի բաղում գործ ի ձեռն նորա վճարելոց էին: Վաղվաղակի ածէ կացուցանէ զնա առաջի հաւուն: Ուղի՛ղ: Բայց զխարդ կամ որով օրինակաւ, ասես: Մանուկն մինչ դեռ տասան ամաց էր եկաց թագաւոր ի մէջ հասակակից մանկաւոյն եւ քանզի զընաւ ըստ տէրութեանն կարգէր, զորդի մարի ուրումն քանզի անսաստեր, եւ գան հարկանել: Որ զմնանջարս երթ պատմեաց հօրն եւ հայրն թագաւորին: Արդ մի թէ այնչափ մեծ ինչ ոք էր Կիւրոս յայնպիսում տիս մանաւանդ յարժամ անդիորդի եւս որդի կարծէր, զի

չէր ձեռնհաս մեր ազ աւագ ամենայն զմեծ-
մանկութեան խակութեանն. միթէ այնչափ
ինչ մեծ ամիրա գործեալ էր նորա մինչեւ
պատրաստ էր ի Թագաւոր անդր հասուցանել։
Երդատաս այսպէս կամեցաւ, քանզի յօժա-
րեաց զմանուկն անդէն ի մանկութեան հաւ-
ուն եւ հօրն եւ մօրն յայս եւ ծանօթագոյն
գործել։ Այնուհետեւ ի Թագաւոր անդր
կոչի Թագաւորազինն որ զինչ հասարակակիցն
յանդգնեալ զնա եհար։ Ծաղրալից ատեան
յօրինէր, ի մէջ անցեալ կայր Թագաւորն Մա-
րաց, որ ոչն ուրեք յայնպիսի անարգութեան
զանձն կուցանէր, եւ անդէն վասն տասն
ամաց մանկան Թեթեւագոյն փառաւ առնէր
հարցափորձ քննութեան։ Այլ մի բան մտա-
ջէ ծաղրալից պատմութեանք ազգին, ի միջէ
միւս եւս ծաղրալից պատմութիւն ծննդի. զի
որ մանկանցն իրաւարարն է նայեցեալ ի
մանուկ անդր, յանկարծակի զերեսացն նշա-
նակս ճանաչէր զտասն ամաց մանկան զոր
յառաջին յարժամ այն ինչ ծնեալ էր, ետես
ի հարեւանցի։ Զերս ի միտս անկեալ Թէ Ման-
դանեայ որդին է, զի՞նչ գործիցէ Թագաւորն.
ո՞չ ապաքէն միւսանգամ ի կործիս եւ ի հոգս
անկանիցի ծանրացեալ նեղեալ։ Ոչ ուրեք.
ուրախ եւս լինի ընդ ապրել մանկանն. եւ
վասն որոյ ուրախն լինի, վրէժ առնու։ Ընդ
բարբարիկ անագորոյնութիւնն զարմացայց ե-
Թէ ընդ անպատեհ պատմութիւնն։ Բայց
զինչ յետ այնորիկ ընդ Կիւրոս առնիցէ Աժ-
դահակ. Զկախարդսն հարցանէ Թէ զինչ իրք
լինիցին. նոքա խորամանկ մտօք ճարտարեն
Թէ եղեն իսկ իրքն ի գլուխ յարժամ ի մա-
նըկուայ մէջ եկաց Թագաւոր։ Տեսեր զհան-
դարս եւ զմեղմական միտս Աժդահակայ. եւ
զի իմացին Թէ մեղմական միտք էին առնն
հայեաց ի կոչունսն զոր Արպագայ առաջի

յօրինէր ։ Յանկարծակի վաղվաղակի ամենայ-
նի եւ բնաւին մատուցօնս առնէ եւ զայն թէ ա-
մենայն աշխարհին տիրացուաց թագաւորելոց
է մտանելին, զԿիւրոս երագէս անցիցն որ ընդ
նա անցին, ի Պարսից աշխարհն արձակէր ։
Դարձեալ մեւս եւս անհանճար պատմութիւն ։
Լուեալ Աժդահակայ թէ Կիւրոս ապստամ-
բեցոյց զազգն, զօրաժողով լինէր գունդ վա-
ռէր եւ զԱրպագոս կացուցանէր զօրավար ։
Ո՜հ անմիտ մոլորութիւն. մի՞թէ այնչափ ան-
միտ ոք էր Աժդահակ զի որում սակաւ մի
յառաջ ցասուցեալ վրէժ առ, զնա անդէն
սպարապետ զօրացն առնել կացուցանէր ։ Թէ
զի՞նչ զլրաւ մարտին իցէ, զայն թէպէտ եւ ես
լռեցից, մարթի որ ընթերցողն առնուլ ի
միտ ։ Ի պարտութիւն մատնեցան Մարքն՝
եւ Աժդահակ ի բռնան անկաւ, եւ յետ այնո-
րիկ Կիւրոս [21] զԿրիսոս կալաւ ։ Արդ նախ
զՄարաց իշխանութիւն առ, եւ ապա ի Ղիւ-
դացւոց դիմեաց, ասեմ որչափ խուռն ի խուռն եւ
անկարգ զՊարսից իրս մատենագրեաց Երո-
դոտոս. կանխագոյն ասացեալ է նորա ի նմին
մատենի [22] թէ Պարսիկքն տկարք եւ անզօրք
էին յորժամ կալան զԼիւդացւոց թագաւորն,
եւ կապուտ կողոպուտ զՍարդիացւոց քա-
ղաքն արարին եւ ոչ ընդ [23] փափկութիւն եւ
բարեկեցութիւն ընդելեալք եւ աղքատք եւս
եւ տնանկք էին մինչ չեւ զԼիւդացիս վանեալ ։
Եւ արդ զիա՞րդ տկարք ոք եւ անզօրք եւ
աղքատք էին որոց յաղթեալ ի ճակատու
զամենայն մեծութիւն եւ զաւարս Պարսից
աշխարհին յափշտակեցին ։ Դանդաղիմ զա-
մենայն ի մէջ բերել որ անհաւատ իսկ են եւ
անդէն ընդ միմեանս մարտ եդեալ կռուին ։
Բայց աղէ դու եկ լուր զի՞նչ զԿիւրոսէ պա-
տմիցէ մատենագիրն. այն որ ցայժմ զամենայն
իմաստութեան խորհրդով վճարէր [24] Կիւրոսէ

տապաստակ եղեալ ի կողմանս բաբելոնացւոց աշխարհին, առ Գիւնդաս գետ հասանէր, իբրեւ միջամուխ ի գետ անդր խաղանէր, երիվար մի ի մեհենական սպիտակ ձիոցն անդէն խեղեալ միրճեալ ի գրգանան տատանէր։ Զայրացաւ գժգմեցաւ Թագաւորն, վաղվաղակի բարկութեամբ ի գետ անդր դիմէր եւ անդէն թողեալ զարշաւանն՝ զգետն տանջէր, եւ զամենայն ամառն ընդ տանջելն հանէր։

Ինձ այսպէս թուի թէ յորժամ ճշդիւ ոք զգուշութեամբ խորհիցի, ոչ ինչ մեղ մեղ գնիցի որպէս թէ զնոր պարսաւիցեմք զԵրոդոտոս։ Մարթի այնպիսին եւ զայն ի միտ ածանել թէ ոչ տարապարտ առնիցէ [25] Կիկերոն զնմանէ, թէ անթիւ առասպելս առնէ. զի եւ այլք ի [26] մատենագրաց առասպելական զմատեանն համարին։

Բերրաք ի մէջ եւ մեւս եւս պատմագիր իրացն Պարսից զԿտեսիաս Կնիդացի. բայց քանզի ի քսան եւ երեք գրոց անտի հատակոտոր ինձ կայ, ոչ ինչ մարթեմք ճշդիւ վասն նորին վճիռ բերել։ Այլ եթէ հաւանեալ անսայցեմք բանից բազմաց ի Հնոցն եւ ի Նորոց, չէ զգուշութեան աւասաղ Կտեսիայ. [27] Արիստոտելէս. ասէ, թէ չէ արժանի հաւատարմութեան. եւ [28] Ստրաբոն վճիռ բերէ, թէ եւս դիւրագոյն իցէ ումեք պուետեայց առասպելաբկութեանց հաւատալ, քան Երոդոտոսյ եւ Կտեսիայ. իսկ [29] Անտիգոնոս յայտնապէս իսկ, ասէ, թէ նա բազում ինչ առնէ. եւ [30] Պղուտարքոս՝ թէ ի ճշմարտութենէ յառասպելս կործանի։

Բայց զի Քսենոփոն արդարեւ ճշմարիտ պատմութեամբ ի Հնոցն յիշատակարանաց առեալ մատենագրեաց, եւ զի հաւատարիմ քան զամենայն պատմագիրս որ վասն նոցին իրաց գրեցին Քսենոփոն է՝ ինձ ամենեւին

Ճշմարտութեան Թուի։ Նախ վասն այնորիկ իսկ զի քաղանուն եւ Հաւատարիմ միշտ *գրուատէր, ուստի չառնայր յանձն յայնպիսի ինչ յանդգնել ձեռն արկանել որ ոչ ի գովութիւն էր այլ ի պարսաւանս։ Երկրորդ անգամ զի ոչ միայն խոստանայ եւեթ Հաւատարիմ զԿիւրոսի պատմութիւնն գրել, այլ եւ ի դէպ էր թէ՛ յորժամ անդ իսկ յապարանան Կիւրոսի կրսերայ էր, եհարց եւ ի միտ առ. որպէս բարք իսկ էին նորա, զամենայն ինչ սքանչելի հարցանել եւ իմանալ։ Երրորդ զի ինքն զամենայն գործս եւ զկարգս եւ զկրատ բովանդակ յօրինեալ կարգէ մանր մանր մասամբք, ուր այլք ի պատմագրաց առկաւ մի ինչ ի Հարեւանցի անցիցեն յիշատակս։ Չորրորդ անգամ զի սեռն եւ պարզ եւ յստակ է պատմութիւնն, առանց պաճուճանաց, Հանդոյն եւ ի դէպ ճշմարտութեան. իսկ այլոցն պատմութիւնք երազովք եւ նշանօք եւ չքնաղ զարմանալեօք, որ միմեանց քակիչք լինիցին, յաւելեալ ի նոյնս եւ զառասպելական զգազանացն սնունդս**.

* Դիոդորոս սիկիլացի սոյն է պատմական դրարանին, թէ Քսենոփոն եւ Թուկիդիդէս վասն ճշմարտութեան գովեսցին։

** Որպէս ինչ Ցուստինոս յառաջնում գիրս եւ Դիոդորոս յառաջնումն զՌոմիղայ եւ զՌեմմայ ընկեցեալ լինելոյ ասիցեն, եւ գայլոյ նոցին դայեակ մարեալ սնուցեալ լինելոյ. զնոյն եւ Դիոնեսիոս ալիկառնացի յառաջնում մատենի ի Հռովմայեցւոց նախնեաց պատմութեան կիպէ։ Եւ Դիոդորոս ի մատենադարանին ի Պարսից պատմութիւնս աղաւնեաց պարզի Շամիրամայ սնուցեալ լինել։

Հինգերորդ. անդամ զի Քսենոփոնեայ պատմութիւնն ի միաբանութեան ընդ գրոց սրբոց բարձեալ բերէ զյաղթութիւնն ։ Եւ զի այս այսպէս է, խնդրանէ խոկ արտաքոյ ակներև ցուցանել։

Քսենոփոն ասէ. Աժդահակ զիւր դուստր Մանդանէ ետ կնութեան գրացի թագաւորին. այս արժանի հաւատարմութեան է, բայց ժամանակագրացն մատենից հակառակ կայ, որ ասենն թէ ի Մարաց թագաւորութեան չգտանր Պարսից թագաւոր։ Այլ զայնմանէ մեզ չէ փոյթ, նորին ասացեն որ այլոց գրագրաց շարադրեալ մատենիցն. քանզի ճշմարտութիւն գրոց սրբոց՝ վկայութիւն թուի մատուցանել Քսենոփոնեայ բանիցն։ Զի Եսայեայ զԲաբելոնացւոց քաղաքէն մարգարէացեալ թէ ընդ հուպ առցի. ասէ բայ. [31] Ձայն, ասէ, ազգաց բազմաց ի վերայ լերանց ի նմանութիւն ազգաց բազմաց. ձայն ԹԱԳԱՒՈՐԱՑ եւ ազգաց միահամուռ ժողովելոց։ Թագաւորօքն զՄարաց եւ զՊարսից թագաւորացն յայս կամի ասել։ Ի նմին վայրի եւ զՄԱՐՍ [32] յակնանէ կարդալ մարգարէն, եւ առ նորին ի նոյնս վաղվաղակի [33] զԵՂԻՄԱՑԻՍՆ յարեալ յաւելու, զոր եւ Պարսիկս ի նմին վայրի կոչեցէ։ Քանզի որ զգրոց սրբոց զիրան գրեցին, ոչ զԵղիմացիսն միայն, այլ զնոցին սահմանորդս զՊարսիկս Եղամ զետեն անուանել։

Դարձեալ պատմէ Քսենոփոն զԿիւրոսէ, թէ ի մանկութենէ համակ ընդ պատերազմս հրահանգս եղանէր, եւ զի աշխատանէր եւ վշտանէր եւ մարզանէր բարք էին նորա։ Եւ զի այս ճշմարիտ է, բազումք են յարտաքնոցն մատենագրաց որ նմին վկայք լինիցին, որոց առկի [34] Նիկողաւոս Սիրակուսացի է, եւ [35] Իսեբիոս եւ Պղուտարքոս եւ [36] Աթենաոս։

Արդ զաստ *. Թողեալ եկեսցուք ի գրոց որբոց ճոխութիւն։ Եւ արդ զի՞նչ զարմանք իցեն թէ զնա այնպէս առաքինի քարոզիցէ Քսենոփոն, զայն զուամ [37] Նուիրական մարգարէն ասիցէ Աստուծոյ իսկ բանիւ. Կալայ զաջոյ ձեռանէ նորա հնազանդեցուցանել առաջի նորա զազգս. եւ զորմէ Աստուածն ասէ ի նմին մարգարէի թէ [38] Ես յարուցի զնա ԱՐԴԱՐՈՒԹԵԱՄԲ թագաւոր, եւ ամենայն ճանապարհք նորա ուղիղ են։ Եւ միւսանգամ թէ [39] Ո՞ զարթոյց յարեւելից զԱրդարութիւն եւ կոչեաց զնա զհետ իւր։ Ո՞չ ապաքէն այս բանք զարութիւն քաջութեանն Կիւրոսի եւ զմիտսն արդարակորովս եւ զմարդասիրութիւն միաբան ըստ Քսենոփոնեայ պատմութեանն յայտ առնիցեն։

Դարձեալ յորժամ ասիցէ ասէր նովին մարգարէիւ թէ [40] Ես զարթուցից զհիւսիսայինն եւ զարեւելեայն, որ կարդասցէ զանուն իմ. այս ինքն՝ զԿիւրոս, զի ի հիւսիսակողմն կուսէ զօրաժողով վառեալ խաղացեալ գայր ի Մարաստան աշխարհէն առ հիւսիսով բաբիղացւոց եւ Հրէաստանեայց աշխարհին։ Իսկ այն՝ զոր ասէ թէ Արեւելեայն, յայտ առնէ թէ ի Պարսից աշխարհէն գայր, քանզի Պարսից աշխարհն յարեւելից Բաբելոնի եւ Հրէաստանի կայ։ Բայց զի կարդայ Կիւրոս զԱստուած, այս ինքն զի ** ծանեաւ նա ըզ-

* Իսկ Եբրայերէն եւ Յունարէն բնագրում մէջ յարաբերական ձեւը [illegible]։ Այլ [illegible] եւ Լատիներէն բնագրում [illegible] եւ [illegible] եւս [illegible] համայն [illegible] [illegible]։

** Համանմանութեան է իմն ինչ Կիւրոս [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Դանիէլ եւ Հրեից [illegible] որ էին յառաջագոյն Կիւրոսի. որպէս է Դանիէլէ

ճշմարտութիւն Աստուծոյ Իսրայէլի, յայտ է հրովարտակէն է, որ յԵգիպտոս գերան կայ:

Իսկ փոխանակ այնր զի, ասէ, բայց Որ ասեմ ցնկեսցէ թէ իմաստնացայ. Համայնեցին ասէ. Որ ասեմ ցնկեսցէ թէ Հայր իմ ես. այն իսկ է զի յԱստուծոյ իմաստակալութենէ զԱստուծոյ ժողովուրդն յառաջին արտաքն դարձուցանելոց էր յերկիրն Քանանացւոց, եւ ի դոյն իսկ ընտրեալ էր կանխագոյն քան զՀարեւր եւ զեւթանասուն ամ եւ աւելի եւս:

- Անուանի եւս [41] Օծեալ Աստուծոյ, կոչի եւ [42] Աստուծոյ որդի, զի զԱստուծոյ խորհրդան կատարելոց էր եւ զԱստուած փառաւորելոց. ասէ [43] յԵրեմիա. Ընտրեալ յորովայնի, եւ յԵսայի Կատարիչ Աստուծոյ [44] խորհրդոցն:

Վասն այսորիկ ի դալ Հասանել Ասորեստանեացն եւ Լիւդացւոցն տապատակաւ. յարուցեալ Կիւրոսի ի կողմանցն Պարսից ի մայրն պատերազմի որ ոչ տանէր [45] իրաւանց եւ արդարութեան էր, Ճնշեալ Հարեալ զՔաղդէացիս վանէր, եւ Ասորեստանեաց զօրքն ընդ առաջ ելանէր, եւ եւ դունդ առ դունդ յօրինեալ ճակատեալ յաղթէր. զահի Հարան Ասորեստանեայքն. ձեռն առին ի նա Վրկանքն. միանգամայն Ասորեստանեաց ի վերայ դիմէր եւ զբազմադիմադրայս տապատ արկեալ կատարեալ ցան խորոց ձորոց դաշտաց կացուցանէր, առաջնեալ ի ճակատու

քերան կայ ինչ անդ ինչ. ժամանակաց յարմամ զինուորաց մարտարկութեան ցերեկեալ ցացանեն, եւ վկայ այսորիկ Յովսեփոս է ի Հրէից նախնեաց պատմութեան ի մատենագրութեան դպրութեանն յառաջնում գլուխ գրոցն:

եւ զԳամիրաց եւ զԱրաբացւոց թագաւորն. այրուձի եւս Գարօեցն կացուցանէր. եկին յարեցան ի նա Գոբրիաս եւ Գադատաս եւ Արբադատաս, խաղացեալ երթայ զօրօք հանդերձ ի Լիւդաստան եւ զՍարդիացւոց քաղաքն առնու. եւ զԿարիա եւ զՓռիւգիա նուաճէ. զԲաբիլոն յարգել արկեալ պաշարեալ առնու: Բայց զայս ամենայն Կիւաքսարայ Մարաց թագաւորի իշխանութեամբն վճարէր: Այլ մի ոք զարմասցի, եթէ զայնչափ անչափ ազգս նուաճեաց, զորմէ Աստուածն[46] ասաց, թէ Երթիցէ եւ առցէ հաստուցումն յանդիման քնթանասաց, զարհուրեցուցէ զթագաւորս: Եւ զի զօղացին եւ զահի հարան Աստուածայինքն եւ նոցին թիկունք օգնականութեանն վկայեսցէ ի մնոսա նոյն մարգարէ թէ, Ցեաին կղզիք եւ երկեան, եւ սարսեցին ամենայն ծագք երկրի. ուր կըղզին բան ոչ եթէ զկղզիս կամ զկղզեացն բնակչաց յայս առնիցէ, այլ այս աւանձինն բարբառ է մարգարէական ճառից, որ զամենայն ծովս բնակչաց եւ զծովեզերեայցն, այս ինքն զփոքր աշխարհէն Ասիացւոց գաւառն:

Իսկ զարդարդ արդ հասանելն Կիւրոսի, զվաղվաղակի հարկանել կոտորել զպետս Քաղնոփին աւանդէ, ոչ ինչ անհաւատ համարիմ, ուր Եսայի ի Հոգւոյ անտի կոչեալ ասիցէ. Ցացէ իբրեւ փոշի զսուրս նոցա եւ իբրեւ ըղխախ մերժեսցէ զնետս նոցա. այն իսկ է զի այնչափ արագունք իցեն սոքա յաղեղն եւ ի սուսեր եւ այնչափ երագունք զհետ մտանիցեն, զի զէնք նոցա իբրեւ փոշի ի մրրկէ կուտիցին եւ իբրեւ խախ ի բանութենէ բանաշունչ ազոց շեղջաշեղջ վարիցին: Զնոյն անակաւ ակնարկէ մարգարէն յորժամ նուագեալ հնչիցէ, Կոչել յարեւելից զթռչունն

յափշտակելի եւ յերկրէ հեռաստանէ վասն որոյ խորհեցայն ։

Եւ զի հետեւողօք եւ պատմութեամբք Մա- րաց եւ Պարսից եւ այլոց ազգաց ազգաց ի մի վայր գումարելոց տեսու քաղաքն Բաբե- ղացւոց, ուստի այժմ սոսաց իսկ զԲաբելոնեայ Ասորւոց։
47 Համաքն ԵՂԱՄԱՑԻՔ եւ հրեշտակք ՊԱՐ- ՍԻՑ գան։ Դարձեալ այլ մարգարէ ասէ, թէ
48 Զարթուցց տէր զոգի թագաւորին ՄԱՐԱՑ։

Բայց յայտնի իսկ * զՏիգրանայ զօր- քայորդւոյ յայս արարեալ ասէ նոյն մարգա-

* Բայց թէ այլ ուրէք իմն զՏիգրանայ պատմե- ցէ Քսենոփոն եւ ոչ որպէս մատենագիրն ասացեալ, այն ոչ ինչ արգելու զճշմարտութիւն գրոցն, քանզի է դէպ եւ թէ Քսենոփոն այն- պէս լուեալ է ի Պարսից յորժամ էր նա ի Բա- նակին անդ նոցա. Մանաւանդ զի ոչ ամե- նեւին սուտ է ամենայն զոր զՏիգրանայ պա- տմեցէ, քանզի և ինչ մասն է նմա որ ճշմար- տութեանն եւ վասն նորա պատմութեանց է, այս իսկ՝ թէ [illegible] եւ թիկնապահ օգնակա- նութեան էր Տիգրան Կիւրոսի եւ ոչ թշ- նամոյ, եւ նմին վասն համարօղ ասացեալ ե- մեր իսկ մատենագիրն Մովսէս Խորենացի․ իսկ զպատերազմութիւնն եւ զթշնամանան, որպէս կանխագոյն ասացի, է դէպ եւ թէ ի Պարսից լուեալ որ կամիցին իմն լուանել զայլ ոք պար- թեանցն Կիւրոսի Քսենոփոնեայ։

Իսկ այն զոր ասէ, Կիւրոսի ասնել զԿիւրո- սոս ամենայն ճշմարտի իսկ է եւ ըստ ասանց երկմտութեան, եւ մոլորեալ յայտնագոյն․ Բայց զոր Մովսէս Խորենացի պատմէ Երուա- նդեայ յաղթել զԿիւրոսոս, եւ այն ճշմարտէ ե- քանզի այլ այս պատմութիւն է եւ այլ այն, եւ երկրեան Երուանդեանց ասմաց անձրեւոտ-

րէ թէ 49 Գումարէր ասէ յետին արարատեան թագաւորութեանցն եւ աշքանազեան գնդին։ Եւ զայլոց ազգաց ասէ. 50 Հրաւիրեցէք ի վերայ նորա զազգս եւ զթագաւորն Մարաց։ Եւ դարձեալ ասէ իսկ ասէր. 51 Եւ յարուցանեմ ի վերայ ձեր զՄարս որ ոչ ինչ համարին զարծաթ եւ զոսկի։ Գրեթէ զնոյն բանս ասիցէ զնոցանէ Քսենոփոն, յորժամ խօսիցի ընդ նոսա Կիւրոս թէ 52 Այր պարսիկք եւ ամենեքին որ աստ կայք, ես ճարտար գիտեմ եթէ չէք դուք ընչիւք կարօտ։ Յիշէ եւ Եսայի 53 զթագաւորութեանց միահամուռ գումարելոյ։ Ապա ուրեմն ճշմարիտ է զոր Քսենոփոն պատմէ, թէ ազգք եւ արքունականք եւ շահապք եկին ի դուռն նորին ընդ նմա երթալ ի մարտ պատերազմի ի վերայ Ասորեստանեայցն։ Նոյնպէս ճշմարիտ են բանք նորա վասն արշաւանին ի գլուխ ելանելոյ. յորժամ ասիցէ թէ զՋուրն Արածանւոյ ի փոս անդր զոր զպարապօքն խորացուցեալ էր, դարձոյց, եւ համանդերձ իւրովք զօրականօք մտեալ ընդ գետն ցամաքեալ ի Բաբելոն մտանէր եւ անդր իսկ յարքունիսն յաւուր տօնին յորժամ արբեալք եւ զեղխեալ էին մարդիկն, եւ անդէն թագաւորն եւ որ ընդ նմա կային սատակէին. զի յայսմ ամենայնի ճշմարիտ մատենագիրն է նախերգական մատեանք վկայեսցեն։ Իսկ իբրեւ առ Կիւրոս զքաղաքն եւ զտէրութիւն բաբելացւոցն

Բեան ընդ աս եւ ընդ նա է ժԱէ էայ։ Նաստանէիէ Եա Արգաշես մեր Բաղդատար Հայերարատար ամէն ծան ըԿրէաստ զոր Կիւրոս էալաս, էրաէր է ծամանակաս։ Բայց զայցէն էրայ յայլամ ծարէնէ Երէայնաբայն անէանէյէն ճարակ։

զիշխանացն վանան իւրոց Նիզակակցացն բաժանէր այլ. Թուի թէ զայնմանէ ակնարկիցէ Եսայի, մինչ ասէն բայ * Կոչեցէք ձեռամբ, բացէք իշխանք:

Վասն Կիւրոսի եւ վասն արութեանց եւ քաջութեանց որ ի նմանէ գործեցան բաւական է այսչափ. եւ վասն Կիաքսարայ խօսեցայց կարճառօտ, քանզի ակամայ երկայնեցաւ զճառս:

Կիաքսարէս այս ըստ Քսենոփոնեայ պատմութեանն յետ Աժդահակայ իւր իսկ հօրն մեռանելոյ, Մարաց կայր թագաւոր, եւ ըզԿիւրոս զսուր Կամբիւսեայ Պարսից թագաւորի եւ զՄանդանեայ զիւրոյ քեռն, զօրավար զօրացն զոր ի վերայ Ասորեստանեայցն գումարեաց կացուցանէր: Իսկ ինքն յառաջին արշաւանսն ոչ միայն ի գնդի անդ էր այլ եւ զիշխանութիւն պատերազմին ինքն ունէր: Այս պատմութիւն ամենեւին իսկ միաբան է գրոց սրբոց, զի յորժամ զԲաբեղացւոց քաղաքին կործանմանէ ճառիցէ մերթ զՄարաց մերթ զՊարսից բանք ճառին, եւ երբեմն Եղիմացւոցն եւ ** Մարացն անուամբք զՊարսից եւս ակնարկէ, քանզի չեւ եւս էր ընդելական պարսկական անունն յաւուրսն Եսայեայ եւ Երեմիայ, եւ Մարք քան զՊարսիկսն ազնուագոյնք էին եւ սոքա ընդ նոքօք, մա-

* Գլ. 2. Ըստ այլ թարգմանին ասէ. Շարժեցէք զձեռն զի մտցեն դրանց իշխանացն:

** Վասն այսորիկ եւ Երեմիա ի ԾԱ. 11, 28, բազմաբար ասէ զԹագաւորն Մարաց. զի Կիաքսարէս նոյն Մարաց թագաւոր էր, եւ Կիւրոս Պարսից, բայց մարտարքն Մարաց անուամբն ընդերկայնեալ փառաւորեալ յայտ-նէ:

նուաճող զի եւ պատերազմն որ ընդ Ասո-րեստանեայս եւ ընդ Բաբելացիս էր ի Մարաց անտի վճարէր, եւ Պարսիկք նոցին իբրեւ թիկունք օգնականութեան էին։

Բայց եւ ընդ այն չէ ինչ պարտ լռութեամբ անցանել, զի մինչ դեռ Կիւրոս ի ներքս ի Ղիւդաստան եւ յԱսորեստան մտեալ երթայր առ պատերազմ, Կիաքսարէս ի պատերազմէն մեկնեցաւ եւ կայր մնայր անդէն յիւրում աշխարհին։ Այլ Կիւրոս պնդեալ երթայր առէպ զհետ, եւ նախ զՍարդիացւոց քաղաքն եւ ապա զԲաբելոն ի բուռն առնոյր. յորս մեծ իմն միաբանութիւն գտանի Քսենոփոնտեայ պատմութեան եւ պատգամաց գրոց մարգարէիցն. քանզի կանխագոյն * յական յանուանէ կոչէին զԿիւրոս պատգամք մարգարէիցն, եւ զգանձան թագուցեալս խոստանան, եւ զայն իսկ գործ ի ձեռն տան նմա, կատարել զԱստուծոյ խորհուրդն ի վերայ Բաբելացւոց աշխարհին։

Յետ Բաբելոնի քաղաքի առնլոյ եւ [54] Բաղտասարայ սպանանելոյ, զԲաբելացւոց թագաւորութիւնն ո՞ր իսկ առեալ է, ասէ առա։ Յայտ է թէ [55] ԴԱՐԵՀԻ ՄԱՐԻ, ըստ վկայութեան մարգարէին։ Այլ ո՞ ոք Դարեհն իցէ։ ** Են որ տան պատասխանի թէ Աժդահակ

* Ըստ նմին օրինակի եւ Յովսիայ անուամբ, մարգարէութեամբ կանխագոյն երեւեալ յառաջ ամօք կոչեցաւ որպէս յայտ իսկ է յերրորդ դպրութեան Թագաւորութեանց յերեքտասաներորդ գլխոյ. իսկ Կիւրոս կոչեցաւ ի տարի անդր յանուանէ իսկ հրէական տան շինարարութեան առ. Եսայի ԽԴ. 28։

** Տես պատմութիւն Սիկաւէլեր, թէ Նաբոնադիոս ՀԻՐԼԷՆ թագաւոր Բաբելացւոց

է Դարեհն մար, քանզի ըստ Երոդոտոյ եւ Կտեսիայ Աժդահակ է հաւակ վերջին թագաւոր Մարաց. բայց զի որչափ անհաւատ են պատմութիւնք նոցա զայն վերադրյն յայտ արարաք. ապա թէ տակաւին ի նոյն միտս ընդդէմ ոք կայցէ, ցուցից զանպատեհութիւնն: Կիւրոս ըստ նոցա բանիցն մերժեաց զԱժդահակ ի Մարաց թագաւորութենէն, եւ իբրեւ ոչ բազում ամք ի վերայ անցանէին, զԲաբելոնացիս նուաճէր, եւ զնոցա թագաւորութիւնն առ Աժդահակ. ո՜հ անհանճար ճառք: Կարծեմ թէ ստուգագոյն Կիւրոս զի զԱժդահակ հան ի թագաւորութենէ. եւ այն այնպէս զի փոխանակ առաջնոյ թագաւորութեանն զոր հան, այլ ետ: Այլ յետ առնլոյ, ասեմ, Բաբելոն քաղաքի հան Կիւրոս զԱժդահակ ի թագաւորութենէ: Նա եւ ոչ այնպէս հաւանութեան բանքն թուին: Նախ յայն տակս իսկ զի չէցէ հաւանութեան թէ ի ժամանակի զի Բաբելոն առաւ, տակաւին կենդանի էր Աժդահակ որ հաւն էր Կիւրոսի, մանաւանդ զի թէ կենդանի եւս էր, սակայն չէր մարթ չէր հնար վաթսուն եւ երկուց ամաց յայնժամ լինել, քանզի ասէ իսկ Դանիէլ թէ [86] այնչափ ամաց էր Դարեհ յորժամ զթագաւորութիւն Բաբելացւոց աշխարհին առ: Դարձեալ ոչ ինչ ակնարկէ մարգարէն թէ հան զնա Կիւրոս յարքայութենէ, յորժամ ապստամբութիւն ի Դարեհէ վերայ գրգռէր, այլ մանաւանդ յայս ի բանիցն լինիցի եթէ ամենեքին հաւանք եւ միաբանք ընդ միմեանս էին. քանզի Կիաքսարէս

զորմէ պարզաբանեալ խաւսին յիշատակք. զորոյ գանդրադառնա յաւելեալ ժողովելոյն յորոյ ի սմա նե Պերիպլոսաց է:

Իսկ վասն մահուան Կիւրոսի գործեալ բազում չմիաբանութիւն ի մէջ պատմագրացն կայ: Երոդոտոս եւ Տրոգոս թէ ի ճակատուն որ ընդ Մասագետացւոցն՝ անկաւ, բայց 59
Երոդոտոս ասէ, թէ բազում եւ այլ ինչ համբաւ է. իսկ Կտեսիաս՝ ի վիրացն, ասէ, մեռաւ զոր ի Դերբիկացւոց մարտին առ: 60 Դիոդորոս սիկեղացի ասէ, ի խաչ բեւեռեալ: Յովհան Մաղալա, ասէ, բայ ի նաւամարտիկ կռուէ ընդ Սամփացւոց դաւմարելյ մաղապուր փախստեայ ելեալ յիւր երկիրն դառնայր եւ անդէն սատակէր: Նոյն անտիոքացի զՊիւթագորայ սամփացւոյ վկայէ գրեալ թէ Կիւրոս ի նմին պատերազմի անկաւ: Իսկ զՂուկիանեայ բանսն ընաւ չհամարիմ իսկ ինչ, քանզի ոչ իմաստութեան խորհրդով գրէ ինչ նա զպատմութիւնն, եւ ինքն ընդ ինքն մարտ եղեալ կռուի: Քսենոփոն պատմէ յապարանսն խաղաղիկ յախտէ վախճանել: Եւ Քսենոփոնեայ լաւ համարիմ հաւատալ քան եթէ այլոց: Քանզի նախ այն իսկ չէ հաւանութեան թէ որ եւթանասնամենի էր ի ճակատ մտանէր*: Երկրորդ անգամ վկայ իսկ Աւրիանոս եւ Կուինտոս Կուրտիոս են զի Աղէքսանդրոս արքայ Մակեդոնացւոց ի Պարսագատացւոց աշխարհէն զԿիւրոսի շիրիմն եգիտ յորում Կիւրոսի դիակնն կայր. արդ եթէ Մասագետաց անագորոյն տիկնոջն ըմբռնեալ էր զնա, ոչ այնպէս մեծապայծառ շիրիմ կանգնեալ թաղէր:

* Կիկերոն (Վասն ըղձու. գրք. Ա) եւ Ղուկիանոս ի Մակրոբիոսին ասեն նա ի հարիւրորդ ամն եհաս.

ՎԿԱՅՈՒԹԻՒՆՔ

1. Գիրք Գ վասն օրէ ։ 2. ԱԹ. դպր. Աժ ։ 3. Ա. Թուղթ առ Կուփրոնոս եղբայրն ։ 4. Ամենաժողով տօնից Ճառք առ Գրատոփանոս ։ 5. Բանք վասն Եւսեբ. եւ յառաջին Ճառս գրոց զժամանակին ուղղելոյ ։ 6. Ընծայ. ժամանակագր. Գլ. ԻՁ ։ 7. Վասն յունական. պատմ ։ 8. Քսենոփան. Թուղթ առ Եպքինէս. Աթենէսս դպր. Աժ. Գլ. Եժ. 9. Պայերոտոս, Գ. 35 ։ 10. Գեղղ. Դժ, գ ։ 11. Ի մատեանս յիշատ ։ 12. Տիեզերական մատենս ։ 13. Տիեզերական պատմ ։ 14. Բիւզանդա. Հնոց եւ նորոց կատակարանաց. 15. Որոյ խոստացեալ եւս էր ի գաղղիական թարգմանութեան գրոցն գրել վասն սոցին իրաց մաքառումն. բայց մահու ի վերայ հասեալ գործն խափանեցաւ ։ 16. Կղ. ՃԸ. 17. Կղ. ՁԴ. եւ ՃՂԱ ։ 18. Ի պատմական գարանին ։ 19. Երոդ. դպր. Ա. Գլ. 187 ։ 20. Կիկեր. վասն օրէն. Գիր. Ա. Գլ. Ա ։ 21. Երոդո. դպր. Ա. Գլ. ՃԸԺ ։ 22. Գլ. ՃԼ ։ 23. Գլ. ՁԹ ։ 24. Գլ. ՀԱ ։ 25. Վասն օրէ. դպր. Ա. Գլ. Ա ։ 26. Դիոն Քրիսոստոմոս, Ճառ ԸԺ. Սարաբոն դպր. Ա. եւ այլք ։ 27. Ոդ. պատմ. դպր. Ը. Գլ. ԻԸ ։ 28. Դպրու. Աժ եւ Ա ։ 29. Ի պատմ. պքանչ. Ջժ ։ 30. Ի կեանս Արտաշիսի ։ 31. Գլ. Գժ. 4 ։ 32. Գլ. Գժ. 14 ։ 33. Գլ. ԻԱ. 2 ։ 34. Դիոդ. սիկ. դպր. Գժ ։

35. Ի Փառայ գիրսն : 36. Գիրք ԻԲ : 37. Եսայի ԽԵ, 1 : 38. ԽԵ, 13 : 39. ԽԱ, 2 : 40. ԽԱ. 25 : 41. ԽԵ, 1 : 42. ԽԸ. 14 : 43. Ծ, 44 : 44. ԽՁ. 11 : 45. ԽԵ, 13 : 46. ԻԲ, 2 : 47. Երեմիա ԾԱ, 11. 48. ԾԱ, 27 : 49. ԾԱ, 28 : 50. Եսայի ԳԺ, 17 : 51. ԷՂ 265 : 52. Եսայի ԳԺ, 4 : 53. Դանիէլ Ե, 30 : 54. Ի նմին վայրի Ե, 31 : 55. Ի նմին վայրի : 56. Նոյն Դանիէլ Ե, 28 : 57. Ի գիրս Եօթներորդ ուրեք ուրեք : 58. Յովսեպոս Գիրք Ժ, Գլ. ԱԺ : 59. Երոդ. գալր. Ա : 60. Դիոդորոս սիկիլացի գալր. Բ :

ԱՌԱՋԻՆ

ԿՊՐՈՒԹԻՒՆ

ՔՍԵՆՈՓՈՆՏԵԱՅ
ԿԻՒՐՈՍԻ ԽՐԱՏՈՒ
ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑ
Ը ԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ Ա

ԵՐԲԵՄՆ խորհուրդ ի մտի եղեւ՝ մերթէ որչափ ընկերհաշտութիւնք քակեցան յայնցանէ՝ որ այլազգ ինչ կամէին մնասաւանդ առաքինանալ եւ ոչ յընկերհաշտութեան, եւ որչափ դարձեալ միահեծան իշխանութիւնք եւ քանի՛ք ոմանք հարստութիւնք ի բաց քակեցան ի խառնիճաղանճ ռամկէ. եւ եթէ քանիք իսկ իցեն որոց ձեռն արկեալ ժպրհել բռնանալ, կէսք ի նոցանէ վաղվաղակի ամենեւին իսկ ի միջոյ բարձան, եւ կէսք թէպէտ եւ սակաւիկ ինչ ժամանակ յիշխանութեան կացեալ բռնացին, զարմանալի եղեն, որպէս թէ իմաստունք իցեն եւ արք փառաւորք: Եւ զբազմաց զմտաածայք թէ յիւրաքանչիւր իսկ տանս իցեն, որոց բազում գերդաստանիկք իցեն, եւ իցեն որոց ընդ սակաւք իսկ,

տակայն եւ զատկաւաւորան եւս զայնո-
ւինկ չկարիցեն ի կիր արկանել ի հնա-
զանդութիւն տեարքն ։

Հանդերձ նաքիմբք զմասա ածաքթէ
եւ անդիորդքն անդւոցն իշխանք են, եւ
որք զերիւարս տապատանացն բուծա-
նիցեն, եւ ամենեքին որ հովիւքն կա-
չիցին, որոց անտանոց տիրիցեն, նմա-
նապէս նոցին իշխանք կարծիցին ։ Այս
աւանիկ զդաստակսն զայնոսիկ համա-
րէաք աւելորդ յօժարեալս տեսանել
հնազանդել հովուացն, քան զմարդիկ
իշխանաց ։ Զի գնայցեն երամակքն
յոր ուրեք զնացուցանիցեն զնոսա հովիւքն
եւ ճարակիցին զարօտս վայրացն յորոց
վերայ արձակիցեն զնոսա, եւ մերժիցին
ուստի արգելուցուն զնոսա ։ Այս եւ
զշահսն եւս որ ի նոցանէն առնիցին,
այնպէս թոյլ հովիւքն ի կիր արկանեն
որպէս զիարդ ինքեանք կամիցին ։

Այդ եւ ոչ զմիոջէ իսկ երբեք զդա-
տուէ լուաք ուրեք եթէ ընդ հակառակս
ինչ ելեալ կայցեն հովուին, ոչ առ
անսաստելոյ եւ ոչ առ չհամարձակելոյ
զպտուղսն ի կիր արկեալ վարել ։ Այլ
հօտքն եւս դժընդակագոյնք այլոցն ա-
մենեցուն են, քան որոց իշխիցենն նո-
ցա եւ օգտիցին ի նոցանէ ։ Իսկ մար-
դիկ ոչ ընդ ումեք առաւել ի վէզ ե-
կեալ խռովիցեն քան զորոց տեղդն լի-
նիցի նոցա եթէ իշխել մառաքերեն ։

Յորժամ զայս ամենայն զմտաւ ածէաք, ապա նոքիմբք լինէաք խոկամուտ թէ դիւրագոյն իցէ մարդոյ ամենեցուն այլոց անասնոց իշխել քան եթէ մարդկան: Բայց քանզի զմտաւ ածաք եթէ եղեւ իսկ Կիւրոս պարսիկ որ զբազում մարդիկ արար իւր հնազանդեալս, եւ զբազում քաղաքս եւ զբազում ազգս, անտի այնուհետեւ ստղծանապեցաք ի հարկէ իսկ առնուլ ի միտ, եթէ ոչ անհնարին եւ դժուարին ինչ գործ իցէ մարդկանն տիրել, թէ իմաստութեամբ եւ խելամտութեամբ զայն ոք վճարիցէ: Նաեւ արդ դիտեմք եթէ յօժարեցին հաւանել հնազանդ լինել Կիւրոսի ոմանք որ ի բացեայ էին բազում աւուրց գնաց ճանապարհի, եւ կէսք՝ ամսոց. եւ՛այլք որոց եւ տեսեալ իսկ երբեք չէր զնա, եւ ոմանք որ գիտէին քաջ թէ տեսանիցեն իսկ ոչ, սակայն կամէին նմին հնազանդ լինել:

Զի այսչափ ինչ լաւ քան զայլ թագաւորսն էր նա որ զհայրենի իշխանութիւնն առին նա որ յանձանց իսկ ստացան. զի սկիւթացին թէպէտ եւ բազում Սկիւթացիք են, այլում ազգի չկարէ տիրել եւ տիրելի լինել, եւ զայն եւեթ սիրիցէ թէ իւրում ազգին կայցէ միայնցէ իշխան. եւ Թրակացին Թրակացւոց, եւ զիլիւրիկեցին Իլիւրիկեց-

ւոց. եւ զայլոց եւս ազգաց նոյնպիսութեանց լսեմք: Մեք յԿիւրոսն եւ այժմիկ եւս ինքնաւորեան ազինկալմս առեն լինել եւ յիրերաց քակել եւ ի միմեանց պառակտել:

Բայց Կիւրոս առ ընդ իւր զազգսն որ յԱսիացւոց աշխարհէն էին բնիկնւորէնս ազինկալմս, եւ երթեալ հաւանել առնուլ ինչ պարսիկ զօրու իշխեաց Մարաց եւ Վրկանացւոց նոյնա բոլ կամաւ: Նա վանեալ վկանդեր զԱսորիս, զԱսորեստանեայս, զԱրաբացիս, զԳամիրս, զերկոսին զՓռիւգացիսն, զԼիւդացիս, զԿարիացիս, զՓիւնիկեցիս, զԲաբելացիս: Իշխեր եւ Բակտրիացւոց եւ Հնդկաց եւ Կիլիկեցւոց. այլա եւ Սակաց եւ Պափլագոնացւոց եւ Մարիանդինացւոց եւ այլոց եւս բազում ազգաց զորոց եւ ոչ զանուանսն ոք կարիցէ ասել: Իշխեր եւ Յունաց որ յԱսիացւոց աշխարհին էին. եւ իջեալ ի ծովակողմն տիրեր Կիպրացւոց եւ Եգիպտացւոց:

Արդ այսց ամենայն ազգաց տիրեաց, որ ոչ իւր միաշաւրթն համալեզուք էին, եւ ոչ միմեանց իսկ: Բայց սակայն կարաց յայնչափ աշխարհ ահիւն հասանել, մինչեւ ամենեցուն իսկ երկնչել եւ ի նա ձեռն ումեք չմխել: Կարաց եւ այնպիսի ինչ յօժարութիւն արկանել ամենեցուն նմա պաշտօն առնելոյ,

որպէս զի միշտ խոկ եւ հանապազ նո-րա կամօք արժան համարէին վարել։ Զայնչափ անչափ ազգս նուաճեաց ընդ որս դժուարին է անցանել, ընդ որ կոյս ոք եւ սկսանիցի գնալ յարքունեացն, թէպէտ ընդ արեւելս ոք գնասցէ թէ-պէտ ընդ արեւմուտս, եթէ ընդ հա-րաւ եթէ ընդ հիւսիս։

Բայց մեք, քանզի արժանի զարմա-նալոյ այրս է, դիտեսցուք տեսցուք թէ ո՛ ոք եղեալ էր ազգաւ, եւ զի՞նչ բարս ունէր նորա, եւ որպիսի՛ ինչ խրատու խրատեալ եւ այնպէս ընտիր եւ ազ-նուագոյն գտաւ յիշխել ընդ մար-դկան։ Եւ արդ զոր հարցաք ինչ եւ զոր կարծեմք թէ ազդ եղեւ մեզ, զայն ջանասցուք պատմել։

ԳԼՈՒԽ Բ

ԿԻՒՐՈՍԻ ասեն ի Կամբիւսեայ ծնանել ի Պարսից թագաւորէ. Կամբիւսէս այս ի Պարսից ազգէ էր, եւ Պարսիկքն ի Պերսեայ անուանեալ կոչին. եւ մայր ասեն լեալ զՄանդանէ. իսկ Մանդա-նէ իւրքն դուստր էր Աժդահակայ Մա-րաց եղելոյ թագաւորի։ Զկիւրոսէ պատմեն եւ նուագեալ եւս հնչի ցայժմ ի բարբարոսաց անտի թէ բարեձեւ եւ գեղեցիկ էր տեսլեամբ, եւ մար-դասէր անձամբ, եւ ուսումնասէր, եւ

տուաւ. որպէս զի զամենայն իսկ աշ-
խատութիւն յանձին ունել եւ ի բնու-
թեշտս մխել վասն յարգանացն զա-
ւութեան.

Նայեցեալ ինչ շուրջ եւ ազգ եւ կեր-
պարանս յեշտասակէն թէ ունէր: Խորա-
տեցաւ ի Պարսից օրէնս. այս օրէնք
ի Հասարակաց բարութեանցն տանեն
սկիզբն, քանզի ոչ եթէ անսար տանի-
ցեն սկիզբն, ուստի ի բազում քաղաքան
սկսանիցեն. զի կէաք ի քաղաքաց թո-
ղուն զիւրեանց մանկունսն որպէս զիարդ-
ոք ինչ կամիցի՝ խրատել, եւ զնոսին
իսկ զերիցագոյնսն զիարդ ուսուցեալ բաս
իւրեանց իսկ հեշտալի գնալ: Նոյա յե-
տոյ գուլ եւ պատուէր տան մի գողա-
նալ, մի յափշտակել, մի բռնութեամբ
յուրունք տան հասանել, մի հարկանել
զուր՝ յանիրաւի, մի շնալ, մի անսաս-
տել իշխանին, եւ այլ եւս ինչ նոյն-
պիսիս նոյնգունակ. ապա թէ յանցեալ
ինչ ուրուք ի նոցանէ իցէ, պատուհա
պատուհասից ի վերայ դնիցեն:

Իսկ Պարսից օրէնք կանխեալ իբրեւ
զսկզբանէն փոյթ յանձին ունին, զի մի
այնպիսիք ոք քաղաքացիքն իցեն, զի
զյոռութեան իրիք գործոյ կամ զծա-
նակութեան զհետ իցեն. եւ հոգան
այսպէս զայն ձեւ: Գոյ նոցա Հրա-
պարակ, որում անուն կոչէին եղեւթե-
րա, որ թարգմանի ազատ, անդ են եւ

արքունիքն եւ այլ եւս վանք. անօթ
գինիք եւ վաճառք եւ վաճառորդք եւ
նոցին բարբառքն եւ աղմուկք մեկնեալ
որոշեալ են յայլ ինչ տեղի, զի մի իցէ
թէ նոցին ամբոխն եւ ժխորն ի խրա-
տելոցն պարկեշտութիւն խափանիցի:

Բայց հրապարակին որ շուրջ զա-
պարանոցք իշխանացն իցէ, ի չորս բա-
ժինս բաժանիցի. մի մասն ի նոցանէ
մանկանց է, եւ միւսն երիտասարդացն,
միւս եւս արանց կատարելոց, եւ չոր-
րորդն այնոցիկ որ արտաքոյ քան զզի-
նուորութեան ամին իցեն: Եւ օրէնք
իւրաքանչիւր ի նոցանէ զան հասանեն
յիւրեանց տեղիս. մանկունքն ընդ այգն,
եւ այրքն կատարեալք. բայց ծերա-
գոյնքն երբ նոցա հաճոյ թուիցի, բայց
եթէ յաւուրան կարգեալս յորս պարտ
իցէ նոցա անդէն լինել գտանել: Իսկ
երիտասարդքն նմին զապարանոցքն
հանդերձ հանդիսին զինուք բայց միայն
յամուսնացելոցն. եւ պահանջին իսկ ոչ
այրքս, թէ ոչ կանխագոյն պատուէր
տուեալ իցէ նոցա գալ. բայց չէ իսկ
վայելուչ նոցա բազում անգամ ի բա-
ցեայ գտանել:

Ի վերայ իւրաքանչիւր բաժնից եր-
կոտասան իշխանք կան, քանզի եւ եր-
կոտասան տոհմք զատանին Պարսից,
եւ ի վերայ մանկանցն ի ծերագունացն
ընտրանաւ կան, որք թուին եթէ

մարթեն զմանկունսն ազնուազգիս ի Հանդիսի ցուցանել. եւ ի վերայ պատանեկացն յարանց անտի կատարելոց որ զնոսին իսկ զպատանեակսն թուիցին լաւազգիս ընծայեցուցանել. իսկ ի վերայ արանցն կատարելոց նոքա որ առաւել անձնելիս կատարիցեն զնոսա հրամանացն աւագ իշխանութեանցն։ Գլան եւ ծերոցն վերակացուք ընտրանաւ, որք վերակացու լինիցին զի եւ նոքին զպատաշաճսն ի գլուխ հանիցեն։

Զոր ինչ իւրաքանչիւր հասակի հրամայեալ իցէ գործել, պատմեսցուք, զի յայտ առաւել լինիցի թէ որպիսի ինչ փոյթ յանձին ունիցին զի ազնուագոյնք քաղաքացիքն իցեն. մանկունքն ի վարդապետանոցսն յաճախեալք զարդարութիւն ուսանին զիրաւն եւ զարժանն կորովել, եւ ասեն թէ ի դոյն իսկ գնան, զոր օրինակ առ մեզ իսկ որ զդպրութիւնսն ուսանիցին։ Նաեւ նոցին իշխանքն զմեծ մասն աւուրն ծախեն եղեալ նոցա դատաւորս։ Վասնզի առնին իմն եւ մանկտւոյ առ միմեանս որպէս եւ արանց՝ գողութեան եւ յափշտակութեան եւ բռնութեան եւ խաբէութեան եւ չարախօսութեան բամբասանք, եւ այլոց եւս նոյնպիսեաց մեղադրութիւն. որոց եթէ անիրաւեալ ինչ իցէ յայտնեցանէ եւ հատանիցեն ի վերայ, պատիժս ի վերայ ածեն։

Տանջեն եւ զորս պատանին զի զուր բամբասիցէ ատրապարաւց ծղծղիցէ : Պատանին եւ զապականաւորութեան մեղադրութիւն, վասն որոյ առաւել զմիմեանս ատեան մարդիկ, բայց պատանին ոչ. եւ զումէ զխոհեցեն թէ մարթի զձիրն հատուցանել եւ չհատուցանէ, լլկեն եւ զնա սատարկի: Զի զապականաւորացն այսպէս ասեն զմտաւ թէ եւս առաւել զզեց եւ զհարց եւ զմարց եւ զազգէ եւ զառահմէ անփոյթ առնիցեն : Այսպէս թուի թէ զապականաւորութեան՝ լպրշութիւն եւ անամօթութիւն զհետ գնայցէ. քանզի այն իսկ է որ ամենեւին իսկ ի բնաւ քարուականան լինիցի առաջնորդ :

Ուսուցանելն մանկաւոյ եւ ցածութիւն, եւ մեծ իմն նպաստ լինիցի նոցա առ ուսանել զդատաստանս, զի եւ զերիցագունան ատեանիցեն զօրն ողջոյն ցածութեամբ կեցեալ : Ուսուցանելն նոցա եւ իշխանաց հնազանդ լինել. եւ ի դոյն յաճախագոյն այն նպաստ լինի, զի եւ զերիցագունան ատեաննեն հնազանդեալս յոյժ իշխանացն : Ուսուցանելն եւ ժուժկալս լինել պորտոյ եւ ըմպելեաց. լինի եւ ի նոյն բաղուամ օգնականութիւն, զի ատեաննեն եւ զծերոն զի ոչ յառաջագոյն երթան վասն պորտոյ մինչ չեւ իշխանացն տաձակեալ : Զի ոչ եթէ առ մարդն ու-

ամէն մանկանց, այլ առ վարդապետաց, յորժամ իշխանքն նշանակեցին: Ուս-մին եւ ի սմանէ ասելի՝ հայոց, եւ խոր-ունի կարգին. իսկ վասն ընդդէմ՝ բա-ժակ, զի եթէ ծառայեցաւ աղ հանդէ ի գերաց անկանի: Համբերէ ողորմութիւն ու-սանին եւ ընդ գերիս մատնել եւ նե-ղանօք լինել. մինչեւ ցմեղսագործան եւ ցեւ թշնամեացն ամէն ի ծննդեանն զայս մինչ մանկանցն ասելին. եւ այնուհետեւ անցանելին ի պատմութեանն:

«Նոցին իսկ պատմութեանցն զարձեալ ընդ համբաւս եղանելն այսպէս: Զա-տրն սա յորժամ հրամէ ի մանկանցն ե-րեալ իցեն, զիշխանացն ազատականքն ննջեն, զոր օրինակ կանխագոյն ճաշակե-յաւ, եւ պահպանութեան ազատա-քաղաքէն եւ վասն յանցութեան: Ո՛ ի թուի իսկ այսպէս թէ այն հասակ մա-նուանդ խոնարհականութեամբ կարօ-տանայցէ: Սնուցանելն եւ զերեկ զանձինս իշխանացն՝ ի կէր առկանել, եթէ պէտք ինչ հաստատական իցեն. եւ յորժամ պարտ եւ պատշաճ իցէ, ա-մենեքին զարդարանօքն մնան: Նոյն յորժամ թագաւորն յորս ելանիցէ, ա-ռնեալ ամենի զկէտ պահապանացն. զայս-ոսին բազում անգամ ի միում ա-մսեան: Պարտ է այնոցիկ որ ելանեն, նստել ի կապարճին ունել, եւ սուսեր ի պատեանի, եւ թուր զգօտւոյ, եւ

տապար եւս եւ նիզակս երկուս, զմին առ ՚ի արձակելոյ եւ զմիւսն եւս թէ պիտոյ լինիցի, ձեռամբ ի գործ արկանելոյ:

Նմին իրի իսկ Հռոմայեցւոց փոյթ յանձին ունէին զօրաց երէոց, եւ թագաւորն իւրեանց ի պատերազմի զօրավար է նոցա, եւ ինքնին իսկ գլխովին որս առնէ եւ զայլոց հոգայ թէ զիարդ որդեւք որսայցեն, զի ճշմարիտ իսկ կրթութիւն թուէին իւրեանց ամենայնի որ ինչ ի պատերազմի լինիցի, քանզի ընդելուցանէ իմն այգուցն յառնել եւ ցօղահար եւ ցրտաբեկ եւ խորշակաւ լինել, կրթէ եւ ի ճանապարհ երթալ եւ արշաւել: Հարկ է եւ ի գազան աղեղամբ նետաձիգ լինել յոր վայր հասանել ամբառնայցէ. հարկ է բազում անգամ եւ ժրանալ եւս յորսն, յորժամ գազան ինչ յուժգնագոյն գազանաց ի դիմի հարկանիցի. քանզի պարտ եւ արժան է զայն որ մօտ հասանիցէ հարկանել եւ զգոյշ լինել եթէ ի վերայ դիմել խաղայցէ. որպէս զի չէ ինչ դիւրին գտանել թէ զինչ այն ինչ իցէ որ յորսն չիցէ, յամենայնէ որ ի պատերազմի գտանիցի:

Յորժամ յորսն ելանիցեն ունին ճաշ ուտելի քան զմանկանց, որպէս ի դէպ է. բայց զայլն ամենայն հանդոյն նոցին. եւ յորժամ որս առնիցեն, չուտեն

ճաշ։ Ապա թէ պէտք ինչ լինիցին վասն երէցն տեւել յամել, կամ այլ-ազգ ինչ կամիցին դեգերել վասն որ-սոյն, զճաշն ընթրիս առնիցեն, եւ ի վաղիւ անդր միւսանգամ որսայցեն մինչեւ ցընթրիսն, եւ մի օր զերկուսին աւուրսն հաշուիցին, քանզի միոյ ա-ւուր ուտիկ ծախեն։ Զայս առնեն վասն ընդելանելոյ, զի թէ եւ ի պա-տերազմի պիտոյ ինչ լինիցի, կարիցեն զդոյն գործել. եւ խորտիկ զայն ունին այնպիսիքն, զոր որսայցեն ինչ, ապա թէ ոչ՝ զկոտիմն։ Իսկ եթէ կարծիցէ ոք ինչ զնոցանէ եթէ չախորժելով ու-տիցեն, քանզի կոտիմն եւեթ ունիցին ընդ ուտիկի, կամ չախորժութեամբ ըմ-պիցեն, յորժամ ջուր ըմպիցեն, զմտաւ ածիցէ թէ զիարդ հեշտական իցէ քաղ-ցելոյ փոխինդ եւ հաց ուտել, եւ որ-պէս քաղցր ծարաւելոյ ջուր ըմպել։

Իսկ առհմք որ մնայցեն, դարձեալ ընդ այլ հրահանգս ելանեն, զոր մինչ դեռ մանկտին էին, ուսան, աղեղն ա-նուլ եւ նետ ձգել. եւ վասն նոցին ընդ միմեանս ոգորին. են եւ ի հրապարակի մրցութեան հրահանգք, զոն եւ ընդ նահատակութեանն վարձք։ Եթէ ի միում ի ցեղիցն բազումք իցեն խելա-մտագոյնք եւ առաքինիք եւ հաւատա-րիմք, յարգեն եւ գովեն զնոսա քաղա-քացիքն, եւ մեծարանս դնեն ոչ այնմ

նուէրթ որ ի ժամուն իշխեցէ նոցա, այլ եւ որ զնոսա ոք մինչ մանկտին էին, խրատեաց: Իսկ իշխանքն ի կեր որկաննեն եւ զմնացեալ պատանեակսն, եթէ պէտք ինչ լինիցին կամ պահպանել կամ զվնասակարսն խուզել կամ զուսուցանելոց զհետ արշաւել, եւ կամ այլ ինչ որ պնդութեան եւ երագութեան պէտք իցեն: Պատանեակքն զայս ինչ վճարեն. իսկ յորժամ զտասն ամս ի գլուխ հանիցեն, ի կատարեալ արան եղանեն:

Ի ժամանակէ յորմէ հետէ ի պատանեկացն ելանիցեն, նոքին դարձեալ զքսան եւ զհինգ տարիսն այսպէս անցուցանեն: Զառաջինն, որպէս զպատանեակսն զանձինս իշխանացն մատուցանեն ի գործ արկեալ վարել թէ պէտք ինչ հասարակաց լինիցին, որք ցածնոց իսկ գործք իցեն եւ կարողաց: Եւ եթէ զօրաժողով ի մարտ պատերազմի ուրեք հասանիցէ երթալ, որ այնպէսն խրատեալ իցեն, չունին աղեղունս եւ զեղարդունս յորժամ երթայցեն ի ճակատ, այլ զզէնսն որ անքեմաքայն կոչիցին, պատենազէնք զրահապատք զանձինքն, մկնդաւորք որպէս ինչ Պարսիկքն նըկարին եւ յաջում ձեռինն սուսեր պողովատիկ կամ. թուր: Նմանայն իշխանք ի նոցանէ կան, բայց միայն մանկանց վար-

զապետաքն։ Իսկ իբրեւ զքսան եւ զհինգ ամն կատարիցեն, արձակիցին եւ սոքա որ աւելի քան զյիսուն ամաց իցեն ի ծնընդենէ իւրեանց. եւ ապա ի ծերագոյնսն անցանեն որք եւ ծերագոյնք իսկ կոչին։

Բայց եւ ծերքն զարձեալ ոչ արտաքս քան զիւրեանց աշխարհն ի պատերազմ երթան, այլ անդէն կան, դատին զհասարակաց ինչ դատաստան կամ զառանձինն ինչ ուրուք. նա եւ զմահու դատաստան նոքին դատին, եւ զընտիր իսկ զիշխանսն նոյնք ընտրեն։ Եւ եթէ ոք ի պատուականաց անտի կամ յարանց կատարելոց յանցանիցէ ինչ յօրինացն, գուշակեն իւրաքանչիւր նահապետաց ցեղիցն, եւ յայլոց անտի՝ որ կամիցին։ Իսկ ծերոցն լուեալ տարադիր հանեն, եւ որ տարադիրն ելանէ, անարգ եւ արհամարհ այնուհետեւ ըզկեանսն վախճանէ։

Արդ զի հաւաստեաւ յայտ լինիցի ամենեւին Պարսից առաքինութիւնն, սակաւիկ ինչ ընդ նոյնս եկից այսրէն. զի այժմիկ համառօտիւք կարճառօտս ցուցցի վասն բանիցն ասացելոց յառաջագոյն։ Քանզի պատմեն իմն զՊարսից այսպէս թէ իբրեւ երկոտասան բիւրք են. եւ ոչ ոք ի նոցանէ արգելեալ է օրինօք ի պատուոյ եւ յաւագ իշխանութեանց. այլ իշխանութիւն

է ամենայն Գործոց զեւրեանց որդեակս ի հասարակաց արդարութեան հրահանգս յղել. Նոյն որ կարօղքն իցեն անուանել զորդիսն զպարապորդս, առաքեն, իսկ որ չեցեն ձեռնհասս, ոչ յղեն. բայց որ յարքունական վարդապետացն խրատեցին, համարձակ է նոցա ի պատանեկաց միջի յերիտասարդութիւն հասանել, իսկ որ ոչ այնպէսն խրատեցին, չիք հնար: Իսկ ի պատանեական որք վճարիցեն առնել զօրինականսն, մարթ է նոցա յարս կատարեալս խառնել եւ յիշխանութիւնս եւ ի պատիւս վայելել: Պարձեալ եթէ ի մանկանցն չվճարիցին կամ ի պատանեկացն, ի կատարելոյն չմնանեն. եւ ի կատարելոց անտի որ առանց յանցանաց անարատ կեցցեն, նոցա ի ծերակոյտ անդր խառնիլն: Նոյնպէս ծերքն ընդ ամենայն լաւութիւնսն անցեալ կան ի կարգին: Այս է առաքինութիւն նոցա, որով թէ վարիցին, համարին աստուածայինք իսկ լինել:

Այս ցայժմ եւս կայ մնայ վկայութիւն չափաւոր կերակրոյ նոցա եւ վատակելոյ նոցա ի կերակուրսն նշանակ: Վասնզի եւ այժմ առականք են Պարսից թքանելն եւ զայրութիւնքն եւ շատայոտութիւն, ամօթ է յայտ երթալ ուրեք վասն միզելոյ կամ վասն այլոց ինչ այնպիսի իրաց: Զայդ չկարէին

տանել թէ ոչ եւ չափ ինչ կերակուր կերակրելին եւ զխոնաւութիւնն ապաւէրին ճաշամբքն եւ աշխատութեամբք ։

ԳԼՈՒԽ Գ

ԶԱՅՍ վասն ամենայն Պարսից պատմեցաք. իսկ այժմ վասն որոյ բուռն հարեալ իցէ բանս, զերաց եւ զարբութեանց Կիւրոսի ճառեսցուք, եւ ի մանկութենէ իսկ առնիցեմք սկիզբն ։ Վասնզի Կիւրոս մինչեւ ցերկոտասան ամն կամ թէ սակաւ ինչ աւելի, նավին խրատու եւ իմաստութեամբ խրատեցաւ, եւ քան զընաւ իսկ զհասակակիցսն ընտիր երեւէր, եւ այնու՝ զի արագ արագ ուսանէր զայն որ արժանն ինչ էր, եւ բարւոք եւ առաքինութեամբ զիւրաքանչիւր պատշաճն գործէր ։

Յայնժամ ժամանակէ հետէ կոչեաց Աժդահակ զիւրոյոյն դուստր եւ զնորին որդի. զի ցանկացաւ տեսանել, քանզի լուեր իսկ զնմանէ թէ բարւոք եւ գեղեցիկ է ։ Նա Մանդանէ ինքնին եւ չոգաւ առ հայր իւր եւ ունէր զԿիւրոս զորդի իւր ընդ իւր ։ Իբրեւ փութանակի երթեալ հասանէր, եւ ի միտ առնոյր Կիւրոս եթէ մօրն հայր է Աժդահակ, իսկ եւ իսկ վաղվաղակի քանզի իբրեւ որդի յաճախաղութ էր ի բնէ, ողջոյն ետ նմա, զոր օրինակ յառաջա-

գոյն ծնընդականէն ոք կամ բարեկամ ող-
ջունէին:

Նա առեալ զնա ընդ զաւրս եկեալ
եւ ամփոփեալ ծածկեր յաշա եւ երփն
երփն գունաւորեալ եւ զգեստն յօրինեալ
եւ զզարդարութիւն, որպէս օրէնք էին Մա-
րացն. քանզի այս ամենայն մարդկան
է, եւ ծիրանի պարեգօտակունքն եւ
դրօշակքն եւ քօղաքն ի պարանոցի եւ
ապարանջանք ի ձեռս եւ պախճա-
ւանդքն եւ լանջազերդ կամարքն. իսկ
Պարսից եւ այժմ իսկ ի ոտսն ձորձք
յոսկիք են եւ կերպակուրք խոստանք:
Արդ ունելով զզաւրդ Հայուն, Հայե-
ցեալ ընդ նա ասէր. Մայր իբրեւ զի
գեղեցիկ է Հաւս: Նա մօրն Հարցեալ
զնա թէ ո՛ քան զո գեղեցիկ թուիցի,
Հա՛յրդ եթէ ասա: Պատասխանի տայր
Կիւրոս թէ Մայր՝ քան զամենայն Պար-
սիկս՝ իմ Հայրն վայելուչ եւ գեղեցիկ
է, բայց քան զամենայն Մարս որչափ
ես տեսի ի ճանապարհս եւ ի դրունս,
կարի Հաւս իմ գեղեցկագոյն է:

Ողջոյն առայր նմա Աժդահակ եւ ա-
ռուցանէր պատմուճան գեղեցիկ, եւ
քայսամանեկօք եւ ապարանջանօք մե-
ծարոյ զարդարէր. եւ եթէ ուրեք Հա-
սանէր զնալ յոսկեսանձ երիվարի վե-
րայ շրջեցուցանէր ոսկեօղք զարդուք
ականակապ ածառաք, որպէս եւ ինքն
իսկ սովոր էր երթալ: Նա Կիւրոս քան-

զի մանուկ էր եւ ընդ զարդ կամէր, ուրախ լինէր ընդ պատմուճանն եւ խնդայր յորժամ ուսանէր յերիվար հեծանել. քանզի ի Պարսից աշխարհին վասն դժուարին լինելոյ եւ զերիվարս բուծանել եւ ձի վարել, քանզի լեռնային է աշխարհն, եւ երիվար անգամ տեսանել անսոր էր:

Յորժամ ընթրիս առնէր Աժդահակ հանդերձ դստերբն եւ Կիւրոսիւ, իբրեւ կամէր թէ ախորժելով կերիցէ զընթրիսն մանուկն, զի մի սոսն խորտիկացն տենչանայցէ, ած առաջի նորա սկաւառակս եւ պէսպէս ազգի ազգի համեմունս եւ խորտիկս: Իսկ զԿիւրոսէ պատմեն ասել այսպէս. Թէ Ո՛վ հաւ, քանի՛ աշխատութիւն է քեզ յընթրիսն քում, թէ հարկ իցէ քեզ ի բնաւ իսկ ի սկաւառակսն ձգել զձեռս եւ ճաշակել յազգի ազգի խորտիկաց այտի: Ասէ Աժդահակ. Իսկ արդ զիա՞րդ, ո՞չ քան զՊարսից ընթրիսն բարւոք թուիցին քեզ ընթրիքս: Եւ Կիւրոսի ասեն տալ առ այն պատասխանի, թէ Ո՛չ հաւ. այլ յոյժ իսկ լոկ եւ վարկպարազի առ մեզ ճանապարհ է առ յագենալ, քան առ ձեզ: Վասնզի զմեզ հացիկն եւ միսն յագեցուցանէ, եւ դուք ի նոյն փութայք ընդ մեզ, եւ ընդ բազում իմն արահետս ի վեր եւ ի խոնարհ յածիք շրջիք մոլորեալք թափառականս

եւ հազիւ եկեալ հասանէաք յոր մեք վաղագոյնն հասաք։

Աժդահակ ասէ. Մանուկ դու ոչ ինչ ծանուցեալ նեղիմք յորժամ յածիցիմքն եւ շփոթիցիմք. եւ դու, ասէ, թէ ճաշակիցես այդր ի միտ առցես եթէ հեշտական է այն։ Ասէ Կիւրոս. Դու եւ քեզ ասանիկ հաւ, տեսանեմ զի ասելի եւ դարշելի են խորտիկքս։ Եհարց ցնա Աժդահակ, թէ ի՞ւ իմացեալ մանուկ դու ասես. Զի տեսանեմ, ասէ, զքեզ, զի յորժամ ի հաց հուպ լինիցիս, ոչ ուրեք զձեռսդ սրբես, իսկ յորժամ մխիցիս ի մի ինչ ի նոցանէ, վաղվաղակի զձեռսդ ի դաստառակսն սրբես; որպէս զի բնաւ տաղտկաս իսկ լի լինել նոքօք։

Ասէ Աժդահակ. Այսուհետեւ եթէ այդպէս դիտես ով մանուկ դու, զանէ միս կեր զի զօրագոյն երթայցես ի տուն։ Իբրեւ զայս ասէր, բազում պատրուճակս եբերեալ եւ դդոծ անասնոց բերեր առաջի. եւ Կիւրոս իբրեւ ետես շաղէր բազում. Տա՞ս ինձ ասէ, ով հաւ, զայս ամենայն միս որպէս ինչ ինձ կամ իցէ, արկանել զնոսա ի կեր։ Ասէ. Նուիրեալ իցէ իմ յԱրամազդ, յինէն տուեալ քեզ մանուկ դու։ Յայնժամ վիայրի առեալ Կիւրոսի զմիսն տայր ամենայն ցայնոսիկ որ շուրջ զհաւուն խաղացու կայցէն. եւ ցիւրաքանչիւր

ոք ասէր թէ քեզ այդ, քանզի մտադիւ-րութեամբ ուսուցանես ինձ յերիվար հեծանել. եւ քեզ, զի սուսեր ետուր ինձ. քանզի այժմ զայս ինչ ունիմ. իսկ քեզ, զի հաւուս քաջ դարման տանիս, եւ քեզ, զի մեծարանս դնես մօրն իմում. զայս առնէր մինչեւ ետ զամենայն զմիսն զոր առ:

Ասէ Աժդահակ. Սակայ մատռուա-կի զոր ես առաւել մեծարեմ, չտա՞ս ինչ: Եւ Սակասն գեղեցիկ էր եւ ու-նէր պատիւ մուծանել զաղաչելիսն առ Աժդահակ, եւ արգելուլ եթէ չթուէր նմա ժամ մուծանելոյ զնոսա: Եւ Կիւրոս եհարց համարձակութեամբ ի-բրեւ մանուկ զի ոչ ինչ կասկած կամ կարծիս ի միտ ունէր, թէ ըմէ՞ կամ ընդէ՞ր հաւ, զմա այդպէս շուք դնի-ցես: Աժդահակ խաղալով ասէ. Չտե-սանիցե՞ս ասէ, զիարդ գեղեցիկս մա-տռուակիցէ եւ պատշաճ կերպարանօք: Իսկ թագաւորացն մատռուակքն շքով մատռուակեն եւ ջինջ խառնեն եւ զաշ-տըն յերիս մատամբն յօրինեալ մատու-ցանեն զի լինիցի դիւրին առ առնուլ բաժակն այնմ որ կամիցին ըմպել:

Հրաման տուր, ասէ, Սակայ, եւ ինձ տալ զբաժակն, զի եւ ես բարւոք խառնեցից քեզ ըմպելի, եւ զմիտդ հաճեցից, եթէ կարիցեմ: Եւ հրա-մայեցաւ տալ: Իսկ Կիւրոսի ի ձեռն

առեալ զբաժակն ազնուագոյն ողողէր, զոր օրինակ առեալ էր Նորա զՍակաս, եւ այնպէս յօրինեալ զկերպարանան փութով եւ պատշաճութեամբ մատուցեալ առայր զատաշան հաւուն, մինչեւ մօրն եւ Աժդահակայ ի ծաղուէն թալանալ: Այլ Կիւրոսի իսկ ծաղու ընթացեալ առ հաւն, եւ միանգամայն ընդ համբուրելն ասէր. Ով Սակաս, կորեար մերժեցար, արկանեմ զքեզ ի պատուոյ այսմ քումմէ, զի այլովք բաղմօք քան զքեզ ազնուագոյն մատռուակեցեմ եւ զգինին ոչ ըմպեցեմ: Զի թագաւորաց մատռուակք յորժամ զատաշան մատուցանիցեն, հանեալ ի նմանէ ի ճաշակ անդր յահեակ ձեռան հեղեալ ըմպեն զի մի աջողեսցի նոցա եթէ դեղ խառնիցեն:

Յետ այնորիկ ասէ ընդ խաղ Աժդահակ. Զի՞ է Կիւրոս զի այլով ամենայնիւ նմանեցեր Սակայ, բայց զգինիդ չարբեր: Զի երկեայ ասէ, թէ գուցէ դեղ իսկ խառնեալ իցէ ի խառնելիսն. զի յորժամ հացկերոյթն առնէիր բարեկամաց յաւուր ծնընդեան, առայդ ի վերայ հասի եթէ առ ձեզ դեղ խառնէ: Այլ Ե՞րբ ասէ, գիտացեր զայդ մանուկդ: Վասնզի տեսի ասէ, զձեզ զի եւ մտօք եւ մարմնովք ձեռօք սխալեալ էիք. զի նախ զոր չտայք մեզ մանկանց գործել, զայն դուք առ-

նէիք. քանզի ամենեքին իսկ միանգամայն ճչէիք գոչէիք, եւ իմանայի՞ք ոչ զմիմեանս, եւ երգէիք եւս յաճախ ծաղրալից կերպարանօք. այնմ որ երգէրն չլսէիք, բայց երդնուիք եթէ քաջ նուագիցէ: Պատմէր իւրաքանչիւր ոք ի ձէնջ զիւրոյ անձինն զօրութիւն. յորժամ յառնէիք կաքաւել, ոչ եթէ կաքաւաձեւ ինչ զոտս բախել, այլ եւ ոչ թէ կալ իսկ ուղղորդ կարէիք. ամենեքին իսկ յապուշ միտս հարեալ էիք, դու մոռացեալ եթէ թագաւոր իցես, եւ այլքն՝ եթէ դու իշխան ես. քանզի եւ ես յայնժամ ի միտ առի զառաջինն եթէ այն իսկ էր բանից հանգոյն հաւասարութիւն, զոր դուք յայնժամ առնէիք. քանզի եւ ոչ լռէիք իսկ երբեք:

Աժդահակ ասէ. Իսկ քո հայրն յորժամ ըմպիցէ, ո՞չ արբենայ: Ոչ, ասէ: Այլ զի՞ գործէ: Ի ծարաւոյն դադարէ եւ ոչ այլ ինչ փաշամամն կրէ. զի ոչ եթէ որպէս ինձ թուի ով հաւ, Սակաս մատռուակ է նորա: Եւ մայրն ասէ. Զի՞մ իցէ որդեակ զի այնպէս համակ ընդ Սակայ գառայցես: Եւ Կիւրոս ասէ. Զի ատեամ, ասէ, վնաս. զի բազում անգամ իմ ցանկացեալ երթալ առ հաւս, ժանտս այս արգելու. այդ աղաչեմ ասէ, ով հաւ, տուր դու ինձ զերիս աւուրս իշխել նմա: Աժդա-

հակ առնէ. Եւ զիա՞րդ տանջեսցես զաւնմա: Կիւրոս ասէ. Կացեալ որպէս եւ նոյն ի մուտս, եւ յորժամ ի ճաշն կամիցի մտանել, ասիցեմ բայ Չէ հնար դեռ եւս ի ճաշ անդր երթալ, զի կարեւոր ինչ իրս ընդ ոմանց խորհի. ապա յորժամ յընթրիս գայցէ, ասիցեմ թէ լուանայ. եւ եթէ ամենեւին իսկ յուռել իցէ, ասիցեմ եթէ առ կանանցն է, մինչեւ ձգեալ յապաղեցեմ զնա, որպէս եւ նա զիս յապաղէ եւ արգելու ի քէն:

Այսպէս ուրախ առնէր զնոսա ի վերայ ընթրեացն, եւ զցերեկ եթէ ազդ լինէր նմա թէ կարօտ ինչ իւիք է կամ հաւն կամ մօրն եղբայրն, դժկամակ լինէր եթէ այլ ոք աճապարէր զնոյն առնել. զի ուրախ լինէր Կիւրոս եթէ որչափ ինչ ձեռնհաս էր, պատշաճն առնէր նոցա:

Իսկ յորժամ կազմ եւ պատրաստ լինէր Մանդանէ գնալ միւսանգամ առ այր իւր, աղաչէր զնա Աժդահակ զԿիւրոս թողուլ: Նա տայր պատասխանի թէ կամիմ իսկ ամենեւին հօրդ շնորհել. բայց խիստ համարէր յակամայ կամս զմանուկն թողուլ:

Յայնժամ վայրի Աժդահակ ցԿիւրոս ասէ. Որդեակ, եթէ աստ առ իս մնասցես, նախ ոչ իշխեսցէ Սակաս մտանելոյ քո առ իս, այլ երբ եւ կամիցիս

մատանել առ իս, ի քեզ ապաստան ի-
ցէ։ Շնորհակալ եմ աստ եղէց քեզ
որչափ յաճախագոյն մատանիցես առաջի
իմ. եւ ապա զիմ երիւարս արկանիցես
ի կիր, եւ այլ եւս որ ինչ քեզ կամ
իցէ. եւ յորժամ երթայցես ուրեք,
առ ընդ քեզ զորս դուն կամիցիս։ Նա-
պա եւ յընթրիսն եւս յայն՝ որ քեզ
համոյն եւ պարկեշտութեամբ թուիցի,
երթ, ընդ որ ճանապարհ եւ ախորժի-
ցես։ Յետ այնր ի բուրաստանին զգա-
զանան քեզ տամ, եւ զայլ ազգի ազ-
գի երէս ժողովեցից, զորոց դու իսկ
եւ իսկ յորժամ ուսանիցիս երիւար ար-
շաւեցուցանել, զհետ պնդիցիս, եւ
նետաւիւք եւ աղեղամբք տապաստան արկա-
նիցես, որպէս եւ ուսադ արեարն։ Նա
եւ մանկանց եւս տաց ես քեզ խաղալ
ընդ նոսա. եւ այլ զինչ եւ կամիցիս,
ասիցես ցիս եւ ոչ վրիպեսցիս։

Զայս իբրեւ ասաց Աժդահակ, ե-
հարց մայրն զԿիւրոս թէ զոր առաւել
կամիցի, մնալ եթէ ելեալ երթալ։ Նա
ոչ դանդաղեաց, այլ ասէ փաղփաղակի
թէ կամիմ մնալ։ Միւսանգամ հար-
ցեալ ի մօրէն թէ ընդէ՞ր. Ասէ. ի մե-
րում աշխարհին քան զամենայն հա-
սակակիցս համարիմ աղեղնաւորագոյն լեալ
եւ յաղեղն եւ ի նետս, եւ եմ իսկ աղ-
նուագոյն. իսկ աստ անդեկացեալ գի-
տեմ թէ երիւարաւ ի վայր քան զհա-

սակաւակեցս եմ. եւ զայն զոր իսկ քաջ գիտես մայր թէ ամենեւին իսկ ի խոր խոցիմ. այլ եթէ առ զիս թողուցուս եւ ուսանիցիմ յերիւար Հեծանել, յորժամ ի Պարսից աշխարհէն եկեալ, ինձ այսպէս թուի, թէ զնոսին իսկ զընտիր ընտիր Հետեւակացն ամենեւին զլիցեմ. այլ յորժամ այսրէն ի Մ՛արս եկից, Ջանանդայց զօրաւքն օգնականութեան Հասուսս լինել, զի իցեմ իսկ քան զամենայն քաջ այրուձի ազնուագոյն:

Մայրն ասէ. Զարդարութիւն, մանուկ դու, զի՞րդ ուսանիցիս, զի վարդապետք անդ են: Նա Կիւրոս ասէ. Ըմիմ եւ Հաւաստեաւ եւ ճշգրիտ խելամուտ եղէ: Մանդանէ ասէ. Իսկ զիա՞րդ եղեր դու խելամուտ: Օ՛հ վարդապետան, ասէ, զի՝ քանզի Հաստատութեամբ զարդարութիւն ուսայ, այլոց դատաւոր կացոյց: Արդ, ասէ, երբեմն ուրեմն ի միում դատաստանի զան արրի, զի անուղղայս դատեցայ: Նա էր դատաստանն այսպիսի ինչ: Մանուկ յաղթանդամ որ փոքր պարեգօտ ունէր, զմեւս եւս մանուկ փոքրիկ, որ մեծ բաճկոնն էր, զնա մերկացեալ եւ զիւրն զնովաւ արկ, եւ զնորայն ինքն ագաւ, այլ ես իբրեւ դատ կամեցայ առնել նոցա, այսպէս ածի զմտաւ թէ լաւ այն է, երկոցունց զպատշաճ իւ-

բաղձանչիւր պարերգութան ունել : Այլ վասն նորին իսկ այնորիկ զան եհար զիս վարդապետն եւ ասէ. Եթէ կայիր դու դատաւոր եւ խրատընտրիր այնոր որ պատաշաճականն էր, ապա այսպէս պարտ եւ պատաշաճ էր առնել. իսկ եթէ հաստանիցէ ընտրել թէ ո՛ր պարերգութան իցէ, այնմ ասէ, պարտ է դէտ ակն ունել թէ ո՛ր ստացուած արդար եւ իրաւական է, արդեւք այնմ որ հան ինչ բռնութեամբ, ունե՞լ. եթէ որ գործեաց ոք ինչ կամ գնոց առ, զայն ստանալ. եւ ապա ասէ թէ որ օրինօք ինչ է, արդար է, եւ որ չէն օրինօք, այն բռնութեամբ : Արդ ես հրամանն թէ պարտաւպատաշաճ է դատաւորի օրինօք զվճիռն գնել : Այսպէս ես, ասէ, մայր, բնաւին իսկ գիտեմ հաստատութեամբ զիրաւն եւ զարժանն. ապա թէ կարօտիցիմ եւս ինչ, հաւս իմ, ասէ, այս ուսուցէ զիս :

Այլ ոչ նոյն իրաւունք են, ասէ, որդեակ առ հաւուն քում եւ ի Պարսից աշխարհին : Զանզի առ ամենեցուն որ ի Մարաստանի իցեն զանձն տէր կացոյց. իսկ ի Պարսս զկշիռն ունել իրաւունք համարին : Այլ նախ քո իսկ հայրն զհրամայեալսն առնէ զոր ինչ առնէ ի քաղաքի անդ, եւ զպատուիրեալն առնու. եւ նմա չափ ոչ իւր միտք են, այլ օրէնքն : Այլ արդ զի՞արդ

ոչ ի զանէ կորընչիցիս յորժամ երթայցես յաշխարհն, եթէ ի նմանէ փախստեան ընդ թագաւորութեանն՝ քահանայութեան ուսեալ գայցես: Ես համարիմ թէ պարտ է առնել քան զամենեսեան ունել: Ասէ Կիւրոս. Քո հայրն ուսուցեալ կարող է ուսուցանել ունել ամպաւ ինչ եւ ոչ շատ: Զաւեսանիցե՞ս, ասէ, զի անմտեցուն իսկ Մարաց ուսոյց նուաղագոյն քան զինքն ունել: Որպէս զի վստահ լեր; զի հայրդ ոչ զայլ որ եւ ոչ զիս արձակիցէ ազատութեան ուսուցմն ուսեալ:

ԳԼՈՒԽ Դ

ԶԱՅՍ եւ բազում ինչ քան զայսն խօսէր Կիւրոս: Նա զկնի իսկ անմննայնի, մայրն մեկնեալ երթայր, իսկ Կիւրոս մնայ եւ անդէն սնանէր: Վաղվաղակի ընդ հասակակիցսն խառնէր՝ ընտանեբար. իսկ եւ իսկ զնոցին հարս զիւրեւ ածէր, զի երթեալ յանդիման լինէր նոցա եւ յայտնի իսկ երեւէր եթէ սիրէր զորդեակս նոցա. մինչեւ եթէ հասանէր խնդրել ինչ ի թագաւորէ անտի, հրաման տային մանկանցն զԿիւրոս աղաչել զի զիրան վճարիցէ: Նա Կիւրոս զոր ինչ աղաչէինն զնա մանկունք, վասն մարդասիրութեանն եւ առատութեան հանապազ հանէր զիրան ի գլուխ:

Իսկ Աժդահակ զոր ինչ Կիւրոսն խնդրէր ի նմանէ, չկարէր դիմադարձ ինչ լինել եւ չշնորհել։ Զի եւ ի խօթանալ նորա չեթող երբէք զհաւն եւ ոչ ի լալոյն դադարելոյ. եւ յայտնի իսկ ամենեցուն էր, եթէ զահի հարեալ էր թէ գուցէ հաւն մեռանիցի. զի եւ գիշերի, եթէ խնդրէր ինչ Աժդահակ, նախ Կիւրոս զգայր, եւ յառաջ քան զամենեսեան առանց դանդաղանաց ոստուցեալ աճապարէր առաջս հարկանել զոր օրինակ հաճոյ իսկ համարէր նմա, մինչեւ ամենեւին յանկուցանէր զԱժդահակ։

Սակայն շատախօս էր Կիւրոս, վասն խրատուն եւ իմաստութեան, զի ստիպէր ի վարդապետէ անտի տալ համարս ընդ որոց գործէր, եւ յայլոց առնուլ յորժամ դատիցի զնոսա։ Նա՛ վասն ուսումնասէր եւս լինելոյ, բազում ինչ ինքն հանապազ ցմօտակայսն հարցանէր. թէ զինչ իցէ կամ որպէս կամ զմէ. եւ որչափ ինչ յայլոց հարցեալ լինէր, առ կորովութեան արագ արագ առնէր պատասխանի. որպէս զի յայնմ ամենայնէ գումարէր իմն շատախօսութիւնն։ Նայն զոր օրինակ ի մարմինս որ ի մատաղութեան լինիցին անդամայաղթք, մարմնադեղք, սակայն երեւիցի իմն ի նոսա մանկութեան նշանակ որ մատաղօրեայ տիոցն դուշակ լի-

նիցի. Նոյնպէս եւ Կիւրոսի ի շատախօսութենէ ոչ խարխալանք երեւէին, այլ միամտութիւնն եւ գութն եւ խնամք. որպէս զի առաւել ցանկութիւն ըք համարէր ունելն զնել նմա, քան լինել առ նմա մինչ լուան կայր:

Իսկ իբրեւ անձէր զնա ժամանակն յաղթանդամութեամբ հանդերձ ի չափ հասակի, այնուհետեւ սակաւ բանս ի կիր արկանէր եւ բարբառ հանդարտութեան, ցածութեամբ եւ ակնածութեամբ լի լինէր. մինչեւ ամաչել իսկ եւ շիկնել յորժամ ծերոց հասանէր դիպել: Նա ոչ եւս զնոյն օրինակ զշուն կորեան բարոյս ցուցանէր, ամենեցուն ընդ անձն անկանել քծնելով: Նոյնպէս հեզ էր եւ հանդարտ եւ ի ժողովս ամենեցուն զուարճացեալ: Զի բազում անգամ յորժամ մրցէինն եւ զուպարէին ընդ միմեանս հասակակիցքն, ոչ որով իւիք գիտէր թէ ինքն առնուազոյն է յայն կոչէր զընկերսն, այլ զորոց գիտէրն թէ ինքն նուազագոյն է, այնմ առնէր սկիզբն, եւ ասէր թէ բարւոք իսկ քան զնոսա առնիցէ. յերիվար հեծանել սկսանէր կամ նետս ձգել յերիվարէ անտի մինչ չեւ բնաւ ուսեալ հեծանել. եւ ի պարտելն ինքն ընդ ինքեան առաւել ծիծաղէր:

Նայց քանզի ոչ ինչ խորշէր ի պարտութենէ անտի, չառնել որով պար-

ռեցաւն, այլ յաճախեր հանդէս առ-
նել միւսանգամ՝ եւս ազնուագոյն զար-
ծել, խոկ եւ խոկ ի նոյն կշիռ ընդ հա-
սակակցացն հասանէր եւ վաղվաղակի
ելեւել առնէր, վասն ցանկութեան
գործոյն։ Որ ի բուրաստանին գազանքն
էին, անդէն բարձ ջնջեաց ի միջոյ,
քանզի զհետ պնդեալ աստաղաստ ար-
կանէր եւ կոտորէր. մինչ զի Աժդահակ
ոչ ժամանէր այնուհետեւ ածել կու-
տել նմին գազանս։ Իսկ եւ ազդ լինէր
Կիւրոսի եթէ կամի տալ նմա անասունս
եւ չէ ձեռնհաս, բարկում անդամ՝ ա-
սէր ցնա, թէ Ով հաւ զի՞ պիտոյ իցէ
քեզ աշխատ լինել եւ խնդրել գա-
զանս, այլ եթէ առաքիցես զիս յոր
հանդերձ քեռւովս, որչափ երէս տե-
սանիցեմ, համարեցայց եթէ դու խոկ
քեզէն ինձ զայն պարարեցեր։

Յանկայր յոյժ յորս ելանել, բայց
չկարէր այնուհետեւ նոյնպէս թախան-
ձեցուցանել որպէս մինչ մանուկն էր.
այլ դանդաղէր մատչել. եւ որ յառաջն
զՍակաս բամբասէր թէ չտայ թոյլ եր-
թալ առ հաւն, ինքն խոկ անձինն զըլ-
խովին լինէր այնուհետեւ Սակաս.
քանզի ոչ երթայր առ նա, եթէ չէր
յառաջագոյն գիտացեալ թէ ժամ է,
եւ բնաւ զՍակաս աղաչէր նշանակել
նմա թէ երբ ի ժամու իցէ մտանել եւ
երբ ապաժամու. մինչեւ եւ Սակաս

իսկ սիրէր զնա որպէս եւ այլքն ամե-նեքին։

Իսկ իբրեւ զգիտաց Աժդահակ եթէ ցանկացեալ է արտաքին որսոց, արձա-կէ զնա քեռուոյն հանդերձ, եւ տա-քէ աւագ պահապանս ընդ նմա երի-ւարօք, զի ի դժուարին վայրաց զգու-շացին նմա, եւ եթէ գազան ինչ ի գազանաց վայրի երեւիցի։ Կիւրոս ցայ-նոսիկ որ զհետն գային, մտադիւրու-թեամբ հարցանէր թէ որոց երէոց հուպ երթալ պարտ իցէ, եւ զորոց պատշաճ խրախուսել եւ զհետ պնդել։ Նո-քա պատմէին թէ արջք զբազումս որ մօտն գնացին՝ սատակեցին, եւ առեւծ-քըն եւ վարազք եւ ինծք. իսկ եղ-ջերուք եւ այծեմունք եւ [illegible] եւ իշավայրք չեն վնասիչք. եւ զայն եւս ասէին թէ պարտ եւ պատշաճ է ի դժուարին վայրացն զգուշ լինել ոչ ինչ ընդհատ ի գազանաց. զի բազումք ձի անկեալ խառն ի խուռն քարավէժ դարահոս ի վախճ կործանեցան։

Նա Կիւրոս զայս ամենայն ի մտի առ-նոյր յօժարութեամբ. բայց իբրեւ ե-տես եղջերու զի որսացաւ, զամենայն զոր լուաւն մոռացաւ, պնդեցաւ եւ ե-մուտ զհետ, եւ ոչ ինչ այլ ինչ ան-սայէր, բայց թէ յոր վայր արդեւք ե-թեալ ամբառնայցէ փախստեայ։ Իսկ երիվարն յօցանելն եւ ի խայտալն ան-

դէն ի՛ զուճան հարաւ, եւ փոքր մնա եւս եւ զնա անդէն փողատէր. այլ ժուժեաց մնաց Կիւրոս հազիւ ուրեմն, եւ երիւարն կանգնեցաւ: Իսկ իբրեւ եկեալ հասանէր ի դաշտ անդր, հար կործանեալ նետիւ զեղջերուն. մեծ իմն եւ գեղեցիկ էր որսն: Նա ուրախ լինէր, եւ պահապանքն մատուցեալ պատուհասակած. անանէին զնա, եւ ասէին թէ յորպիսի ինչ վիշտս գիտեալ երթաս. եւ խոստովանոյին պատմել մերում մօրն հաւուն իւրում: Որդ Կիւրոս իջեալ կայր եւ զայն լսեալ արարմէր. իսկ իբրեւ զաշխէն լուաւ, միւսանգամ յերիւարն ելանէր, եւ առեանէր ի հանդիպոյ անտառ վարազ մի դայր, ընդ առաջ երթեալ հասանէր, եւ ձգեալ զադեղն կորովութեամբ, զճակատն հարկանէր եւ ըմբռնէր զվարազն:

Յայնժամ վայրէ եւ քեռին սաստեաց նմա յորժամ զհամարձակութիւնն ետես: Նա նորա պատուհասեալ՝ սակայն աղաչէր թէ զոր ինչ ինքն կալաւ, զայն թողցէ նմա տանել առ հաւուն: Իսկ քեռին ասէ. Ոչ եթէ առդ լինիցի նմա թէ զհետ մտեր, ոչ միայն զքեզ, այլ եւ զիս պատուհասիցէ զի թողլու զքեզ: Թէպէտ եւ այնպէս ինչ կամ իցէ, ասէ, զան հարցէ զիս, յօժաժամ առաց եւ նմա: Նա զու թէ կամիս, ասէ ով քեռիդ, որ զինչ եւ պատու-

հաս հասանիցէ քեզ, ամենայն զայն դու ինձ շնորհ արա։ Եւ Կիաքսարես յանդգ հանեալ ասէ. Երթ դու քեզ, արա որպէս զիարդ կամիս, զի այժմիկ իսկ դու մեր թագաւոր թուիս լինել։

Ապա տարեալ Կիւրոսի զգազանսն, տայր հաւուն եւ ասէր եթէ ինքն զայս ինչ որսաց նմա. զնետսն եցոյց իսկ ոչ, այլ ապերանք թաթախ տարաւ եդ ուր սովոր էր հայել հաւն իւր։ Եւ Աժդահակ ասէ. Մանուկ, ուսիր յանձին քաղցրութեամբ զոր ինչ ինձ շնորհես։ Ոչ միով իւիք յայսոցանէ կարօտ եմ ես ի մատանելոյ քեզ ի վիճակս եւ ի ծախուցս։ Կիւրոս ասէ. Արդ եթէ դու չես կարօտ, աղաչեմ տուր ինձ զսոսա զի ես տաց հասակակցացս։ Ասէ Աժդահակ. Առ զայս եւ տուր ում եւ կամիս եւ որ ինչ միանգամ յայլմէ եւս յամենայնէ յօժարիցես տալ, առ։

Եւ Կիւրոսի առեալ տայր մանկանց եւ ասէր. Ով մանկունք իբրեւ զառանցեալ իմն էաք յորժամ ի բուրաստանսն երբ որսայաք։ Զի ինձ այնպիսի ինչ թուի, որպէս զի թէ կապեալ ոք անասունս որսայցէ. Նախ այն իսկ զի ի փոքու վայրի էին, եւ ապա զի վատիաք էին եւ քոսոտք, կէսք ի նոցանէ կաղք էին եւ կէսքն կրճատք։ Իսկ որ ի լերինսն եւ ի մարգս գազանքն իցեն՝ որպէս գեղեցիկք իցեն, զիարդ յաղթք երեւիցին

եւ ի՛բր դեղք եւ ոռնքացեալք. եւ եղջերուք իբրեւ զթեւականս ընդ երկինս վերամնայցեն: Իսկ վարպագքն որպէս զարանց քաջաց պատմեն, ի վերայ դիմէին. եւ վասն լայնութեան պատակացն չէր հնար սխալել: Ինձ ասէ, եւս գեղեցիկ թուին սոքա որ մեռեալս են քան զկենդանիսն որ փակեալ պատեալ կայցեն յորմանձս արգելոցացն. այլ թողո՞ւն արգելք եւ զձեզ յորս հարքն ձեր: Կիւրոսին է, ասեն, թողուլ նոցա եթէ Աժդահակ հրաման տայցէ:

Նա Կիւրոս ասէ. Ո՞ իցէ որ յիշեցէ զձէնջ առաջի Աժդահակայ: Ո՞ զք ասեն, բաւական իցէ քան զքեզ ածել զնա ի հաւան: Այլ զայն ոչ գիտեմ, ասէ, թէ որպիսի ինչ ոք եղէ, զի խօսել իսկ ինչ ոչ կարեմ, նա եւ հայել եւս ընդ հաւն իմ իբրեւ զառաջինն, ոչ մարթեմ. եւ եթէ այսպէս իսկ ի սոյնս յաճախիցեմ, երկընչիմ ասէ, թէ դուցէ բնաւ անմիտ եւ յիմար ուրեմն լինիցիմ: Յորժամ մանկիկն էի, զօրադոյն իմն խօսելն թուէր: Մանն-կտրին ասեն. Դու ամենեւին յառաթեան իմն իրս խօսիս, որպէս թէ արդարեւ չիցես ձեռնհաս վասն մեր, որ ինչ պիտոյն իցէ, վճարել. այլ զայլ ոք հարկ հատանիցէ առաջել զայն ինչ որ ի քեզ իսկ պատրաստ իցէ:

Զայս իբրեւ լուաւ Կիւրոս ծանրացեալ տրտմեցաւ, եւ զձայն լռիկ, եւ տայր անձինն հրաման լքել ժամել եւ անդէն մտանէր։ Զմտաւ ածէր թէ զիարդ խօսեսցի ընդ հաւատա տանց տրտմեցուցանելոյ զնա, եւ ի գլուխ հանիցէ զոր ինչ՝ ինքն եւ մանկաւքն հայցէին. եւ ակնդէտ տանէր զայս ձեւ օրինակ։ Ասէ տա դու ցիս, ասէ, ով հաւ, եթէ որ ի դերբդաստանեաց այսր քոց ի բաց երթայցէ, եւ ըմբռնեսցես զնա, զի՞նչ ընդ նմա առնիցես։ Զինչ այլ ինչ, ասէ, բայց սրկեմ, եւ տանիպեմ ի գործ ժրանալ։ Ապա թէ միւսանգամ ինքնակամն գայցէ առ քեզ, զի՞նչ գործիցես։ Զինչ ինչ գործիցեմ, ասէ, բայց զանանլից առնիցեմ զնա, զի մի զնոյն զարձեալ գործ գործիցէ, այլ արդէս յառաջին ի գործ անդր վարեմ։ Ասէ Կիւրոս. Ապա ուրեմն պատրաստ իցէ քեզ պատրաստել ինչ որով զնա զանն հարկանիցես, զի խորհեսցայս թէ զիարդ երթայցեմ փախըստեայ յորս, առնել զիմ հատատականիցս։ Իսկ Մժդահակ ասէ. Զայդ լաւ եւ բարուոք արարեր զի կանխեալ առացեր. քանզի պատուէր տամ քեզ առնել մի մեկնել. զի արդարեւ, ասէ, գեղեցիկ իմն լինիցի եթէ վասն պատուոյ միոջ մարդ ընդ վայր թողլից զորդեակ զատերն իմոյ։

Զայն լուեալ Կիւրոսի հնազանդեալ մնայր. տրտմէր տխրէր եւ լուռ եւեթ կայր։ Իբրեւ ետես զնա Աժդահակ՝ թէ սաստիկ տրտմեցաւ, կամէր իմն շնորհել նմա եւ առեալ ածէր զնա յորս։ Զրամ տայր, բազում հետեւակս եւ հեծեալս գումարէր եւ մանկտի, եւ զգազանսն ածեալ կուտեալ ի դաշտս երիվարացն արշաւելոյ, որս մեծ առնէր. եւ ինքնին յայն վայր հասեալ իբրեւ զԹագաւոր պատուէր տայր թէ մի՛ նետ ոք ձգիցէ, մինչ չեւ Կիւրոսի յագեալ իցէ ի ձգելոյ անտի։ Իսկ Կիւրոս չառ յանձն զարգելուլն. Այլ եթէ այն կամ իցէ քո, ասէ, թէ ես ուրախութեամբ որս առնիցեմ, թոյլ տուր ամենեցուն որ ընդ իս իցեն, զհետ մտանել եւ ոգորել որպէս զիարդ իւրաքանչիւր ոք բաւական իցէ։

Յայնմ վայրի թոյլ տայր Աժդահակ, եւ կայր նայէր ընդ նոսա յորժամ ընդ հակառակս գազանացն ելեալ ջանային, եւ զհետ պնդեալ սաստիկ նետալից առնէին. եւ ընդ Կիւրոս ուրախ լինէր, որ առ խնդութեան չկարէր լուռ իսկ լինել, այլ իբրեւ բարակ մի քաջ այնպէս զաղաղակ եղեալ գոչէր յորժամ մօտ հասանէր ի գազան անդր, եւ աղաչէր յորդորելով զիւրաքանչիւր յականէ. ուրախ լինէր իբրեւ տեսանէր զԱժդահակ զի ծիծաղէր ընդ մի ոք ի

նոցանէ, եւ եթէ զմեւս ոք դրուատէր ոչ ինչ չարակնէր։ Դարձեալ զայր Աժդահակ բազում երէովք հանդերձ. եւ այնպէս հեշտական զայնժամու որսն համարեցաւ, զի ցանդ իսկ հանապազ յորժամ յորս երթալ հասանէր, ելանէր ընդ Սիւրոսի եւ զայլ եւս բազում մանկտի առանձին վասն Սիւրոսի։ Բազում ժամանակս այսպէս ի գլուխ հանէր Սիւրոս, ամենեցուն ուրախութեան եւ լաւութեան իմն պատճառք լինել, իսկ չարեաց, ոչ ումեք։

Յորժամ զհնդեաստանամենիւք կամ զվեշտաստանամենիւք ուրեմն էր, որդի արքային Մարեստանեաց որ ամուսնանալոցն էր, ցանկացաւ ինքնին որս առնել ընդ նոյն ժամանակս։ Արդ իբրեւ լուաւ եթէ ի մէջ իւրեանց սահմանաց եւ Մարացն, բազում երէ կայ, որ ոչ որսացան վասն մարտից պատերազմաց, անդր տենչացաւ ելանել։ Արդ զի զգուշութեամբ իմն որսայցէ, հեծելազօրս եւս ընդ իւր առեալ երթայր եւ բազում տիգաւորս եւ օրինաւորս, որք զգազանսն ի թանձրախուռն մայրեացն ի վարս եւ ի դեւրս հանիցեն։ Նա հասեալ ուր իւր պահականքն էին անդէն ճաշ ուտէր. որպէս թէ վաղիւ վաղորդայն որս առնիցէ։

Իսկ իբրեւ երեկոյ լինէր, պահակապետն դայեկն ընդ առաջին պահապանացն

ի քաղաքէ անտի հետեւակազօրքն եւ հեծեալքն։ Նման այսպէս թուեցաւ, թէ բազում զօրականաց բանակք ե֊կեալ հասեալ կան, զի երկու գունդք պահապանաց խառն էին, եւ ինքն եւս բազում հեծեալ եւ հետեւակ ունէր։ Զմտաւ ած թէ եւս իմն լաւ այս է, զԱստուածն աւար հարկանել, եւ մե֊ծապայծառ իմն կարծէր որոցն երեւել եւ մեհենականն զոհիցն բազում յանձա֊խութիւն լինել։ Ապա յարուցեալ ընդ այգն ընդ առաւօտն ածէր հասուցա֊նէր զզօրսն, եւ զբազմամբոխ հետեւա֊կացն ի մէջ սահմանացն թողլոյր, եւ ինքն հեծելովքն ի Մարացն պահակին մատուցեալ եւ զընտիր ընտիրսն գուն֊դագունդ ընդ իւր առեալ անդէն զետեղ առեալ կայր զի մի Մարացն պահապան֊քըն ի վերայ ասպատակաւորացն հաս֊ցեն։ Իսկ զայլ եւս զպիտանիսն արձա֊կէր ցերընտիր. այսր անդր ասպատակ դնել. եւ հրաման տայր շրջել եւ յինչ ինչ որք հանդիպէր, զայն ի բաց զեր֊ծանել եւ բերել առ ինքն։ Նոքա զայն ինչ առնէին։

Ազդ եղեւ Աժդահակայ եթէ թշ֊նամիք եկեալ կան յաշխարհն, դիմէր եւ նա ի սահմանակողմն անդր նոքօք որ զիւրեւն էին. եւ նորին որդի նոյն֊պէս հասեալ հեծելովքն եւ այլոցն ա֊մենեցունց նշանակէր ի թիկունս հա֊

առնել։ Իսկ իբրեւ տեսին բազում մարդիկ յԱսորեստանեայց անտի առ մի-մեանս կարգեալ առ իրեարս ճակատեալ, եւ զվաշտս հեծելոցն անշարժ-անխաղաց, պնդեցան կացին եւ Մարք։ Իսկ Պիւրոս իբրեւ ընդ այլսն հայեցաւ թէ յօգնականութիւն դիմեն, եւ ինքն ի վերայ խաղայր. յայնժամ նախ զէն ընդ անձն արկեալ, զի չեւ եւս թոյլ տուեալ էին նմա վառել զարդարել սպառազէն նովին զինուքն. քանզի զէնն եւ զարդն գեղեցիկ կարի էին եւ նմին համեմատ, զոր հայրն գործեալ էր հանդոյն մարմնոյն։ Այսպէս վառեալ պատրաստեալ հասանէր երիվարաւն։ Եւ Աժդահակայ հայեցեալ զարմանայր, որ հրամանաւ իսկ եկեալ կայր. բայց պատուէր տայր նմա առ իւր կալ։

Իսկ Պիւրոս իբրեւ ետես բազում հեծելազօր ի հանդիպոյ, հարցանէր թէ զորքս իցեն, ասէ, թշնամիքն, հաւ, որ ի նուաս երիվարացն հեծեալ կան հանդարտեալ։ Այդքա են, ասէ, հակառակորդք մեր։ Ո՞չ թէ եւ նոքա որ դիմեալ գան, թշնամի՞ք են։ Եւ նոքին եւս, ասէ, թշնամիք են։ Այդ սոքա, ասէ, հաւ, անզգամք թուին եւ ի վերայ յոռեաց երիվարաց հեծեալ գան զմեր կարասին կրել։ Արդ պարտ է ամենեց ի մէնջ ի նոսա արշաւել։

Զտեսանիցե՞ս, ասէ, մանուկ դու թէ քանի՛ ամբոխ հեծելոցն իցէ որ կարգեալ կայցեն ճակատեալ. եթէ մեք ի նոսա դիմեսցուք, նոքա այսրէն գան կրճատեն զմեզ. եւ դեռ չեւ եւս կայ մեր ոյժ եւ զօրութիւն: Կիւրոս ասէ. Եթէ դու կացցես մնասցես, եւ ուսիցես զդէմ այնոցիկ որ ի թիկունս հասանեն, նոքա զահի հարկանիցին եւ չխլրտիցեն, եւ որ զառն եւ զաւարն կրեն, իսկ եւ իսկ ի բաց ընկենուցուն յորժամ տեսանիցեն եթէ գան ոմանք ի վերայ նոցա:

Յորժամ զայս ասաց, հաճոյ թըւեցաւ Աժդահակայ հրաման ինչ տալ, եւ միանգամայն զարմանք ունէին զնա, թէ այնպէս հոգայ եւ ուշնի, եւ պատուէր տայր իւրում որդւոյն զգունդս հեծելոցն առնուլ եւ ի վերայ աւարառուաց աւարին դիմել: Եւ ես, ասէ, ի նոսա յարձակեցայց եթէ խաղայցեն ի վերայ քո. մինչեւ ի հարկէ իսկ տագնապեալ մեզ ուշ ունիցին: Կիաքսարայ առեալ զընտիր ընտիր երիվարացն եւ արս հզօրս ի վերայ դիմէր: Իսկ Կիւրոս իբրեւ ետես եթէ դիմեցին, իսկ եւ իսկ վաղվաղակի խառն յարձակէր. նախ ինքն վարեաց չոգաւ տագնապաւ եւ Կիաքսարէս զհետ խաղայր եւ ապա այլքն: Իբրեւ տեսին զնոսա աւարառուքն թէ մօտ եկին հասին,

վաղվաղակի թողեալ զկարասին փախստեայ գնային:

Բայց որ զԿիւրոսիւն էին, հաստանէին կրճատէին, եւ որոց միանգամ հասանէին վաղվաղակի խոցէին, եւ առաջին Կիւրոս էր: Իսկ որք ընդ այլ աճապարեցին, զնոսա զհետ մտեալ հալածական տանէին. եւ ոչ ուրեք դադարէին մինչեւ զամենս իսկ ի նոցանէ սատակէին: Զոր օրինակ շուն քաջ որ խամ եւ անտեղեակ իցէ յանդըգնագոյնս ի վարազ յարձակիցի այնպէս Կիւրոս դիմեալ երթայր. ընդ այն եւեթ հայէր թէ ըմբռնեալ խոցեսցէ, եւ այլ ինչ զմտաւ ոչ ածէր: Իբրեւ տեսին հակառակորդքն եթէ իւրեանց զօրքն վաստակեցան, զգունդն խախտէին, որպէս թէ դադարեսցին այնուհետեւ զհետ մտանել յորժամ տեսին զնոսա ի վերայ յարձակեալ:

Բայց Կիւրոս ոչ հանդչէր ի խնդութենէ անտի, զքեռին կոչէր եւ զհետ մտեալ փախստեայ խուճապէր զհակառակորդսն. եւ Կիաքսարէս երթայր զհետ, զի թերեւս ի հօրէն իսկ ամաչէր. եւ այլքն եւս զկնի երթային յորդորեալք պնդել եւ հալածել, եւ որք չէին իսկ ամենեւին քաջք եւ առաքինիք եւ խրախուսեալք ի թշնամիս անդր: Իսկ Աժդահակ իբրեւ ետես զնոսա խառն ի խուռն զհետ պնդեալ,

զթշնամիսն բազմամբոխ ճակատեալ ի դիմի հարեալ, կասկածէր երկուցեալ վասն որդւոյն եւ Կիւրոսի թէ մի դուցէ ի պնդակազմ գունդան անկարգ անկեալ վիշտք ինչ ընդ նոսա անցանիցեն, անդէն վաղ ի թշնամիսն հասանէր։

Գուարձեալ իբրեւ զայն նշմարէին հակառակորդքն թէ Մարք շարժեցան ի տեղւոջէ անտի իւրեանց, պնդեցան կացին, կիսոց զտէգս արձակեալ, կիսոց զաղեղունս լարեալ, քանզի ցնեաընկէց մի հասեալ կային, որպէս սովոր էին բազում անգամ առնել. զի յորժամ կամէին մօտ գալ, մինչեւ ցայն վայր առ միմեանս հասանէին եւ ի հեռաստանէ բազում անգամ նետ ձգէին մինչեւ ցերեկոյ։ Նու իբրեւ տեսին թէ իւրեանց զօրքն փախստեայ գան ի նոսա, եւ զորս շուրջ զԿիւրոսիւն էին ի նոսա դիմեալ, եւ զԱժդահակ զի նեղընկէց մի հեռի էր հեծելովք հանդերձ, խոտորեցան եւ ի փախուստ շրջեցան։ Արքա միահամուռ զհետ մտեալ զբազումս սատակէին զօրութեամբ իւրեանց, եւ զորս ի բուռն անկանէին, հարկանէին զերիվարս եւ զմարդիկ, եւ զանկեալսն կոտորէին. եւ մինչ չեւ ցհետեւակս Ասորեստանեաց էին հասեալ, ոչ դադարէին։ Յայնմ վայրի զանգիտեալ թէ մեծ եւս դարան գործեալ իցէ, կարճեցան։

Պատանեայր այնուհետեւ Աժդահակ, յանձն իւր առնուլ զուարճացեալ լինել ընդ այսպիսւոյն զօրութիւն, եւ թէ զինչ ցԿիւրոս արժան էր առնել, ոչ գիտէր. ի միտ առ. թէ պատճառք նա է գործոյն. բայց ծանեաւ թէ մոլեգնեալ իւր ժպրհութեամբն է, զի յորժամ այլքն մեկնեալ գնացին յիւրեանս, նա միայն շուրջ եկեալ զդիակունսն անկեալս նշմարէր, եւ հազիւ ձգեալ զնա յիւրեանս որոց հրամանն առեալ էր վասն նորին, տարան առ Աժդահակ. բայց նա առաջոյ զերերելեան արձակէր, զի ետես զդէմս երերացող հաւուն վայրենեալ իւր ի հայել նորա ընդ նա:

Ի Մարաց աշխարհին այս ինչ գործեցաւ. եւ յայլոց ամենեցունց բերանս էր Կիւրոս եւ ի զրոյցս նոցա եւ յերգս: Իսկ Աժդահակ որ յառաջագոյն մեծարէր զնա, յայնժամ սքանչանայր եւս ընդ նա: Իսկ Կամբիւսէս հայր Կիւրոսի, լուեալ զայն ամենայն ուրախ լինէր: Բայց քանզի լուաւ եթէ չափոյ արութեան գործ վճարէ Կիւրոս, կոչէր զնա անդրէն զի ի Պարսս զդաստիարակական հրահանգն ի գլուխ հանիցէ: Օ Կիւրոսէ պատուեն յայնմ վայրի առնել բայց կամիմ երթալ, զի մի հայրս ինչ արամիցի, եւ քաղաքն բամբասիցէ: Այնուհետեւ հարկ համարեցաւ եւ Աժ-

դահճակ արձակել զնա։ Եւ անդէն տայր նմա անդրուարս զորս ինքն ցանկացաւ առնուլ, և այլ ինչ պէսպէս ազգի ազգի կազմած պատրաստեալ յուղարկէր, և վասն զի սիրէր զնա, և մեծամեծ ևս յոյս ի նմանէ ունէր, թէ այր հոյակապ լինիցի, և բարեկամացն օգուտ բաւական իցէ լինել, և զթշնամիս չարչարել։ Եւ յորժամ մեկներն Կիւրոսա ամենեքին յուղարկ երթային և մանկտին և հասակակիցք և արք և ծերքն հեծեալք յերիւարս, և Աժդահակ ինքն ի գլխովին. և չէր ոք, ասեն, որ ոչ զարտասուս հարկանէր յորժամ դառնայրն։

Ի զԿիւրոսէ իսկ պատմեն թէ բազում արտասուօք մեկնեցաւ, և յաճախ պարգեւս հասակակցացն ասեն բաշխել, զորս Աժդահակայ տուեալ էր նմա։ Զմարական պատմուճանն զոր ունէր, հանեալ տայր միումն, յայտ արարեալ թէ զնա քաջ սիրիցէ. և որ զպարգեւսն, ասեն, առին, տարան առ Աժդահակ։ Եւ Աժդահակայ առեալ յղեաց առ Կիւրոս, և նա, ասեն, միւսանգամ ի Մարս առաքեաց և ասէ թէ Ով հաւ եթէ կամիս զի այսրէն եկից առ քեզ ուրախութեամբ և ոչ եթէ ամօթով, թող զի կալցին ում զինչ ես ետու։ Զայս լուեալ Աժդահակայ արար որպէս առաքեաց Կիւրոս։

Դու եթէ զմանկութեան ինչ բանս պարտ իցէ յիշատակել, պատմեն այսպէս, թէ մինչ երթային Կիւրոս եւ յիրերաց մեկնէին, Համազգիքն Համբուրէին բերանով զԿիւրոս եւ յուղարկէին ըստ Պարսից օրինակին, քանզի եւ այժմ իսկ զնոյն գործեն Պարսիկք. այր ոմն ի Մարաց անտի լաւ բարոյիւք եւ ազնիւ, բազում ժամս զարմացեալ սխրացեալ կայր ընդ գեղն Կիւրոսի։ Յորժամ եւտես զազգակիցսն թէ համբուրեն զնա, զատեղի առ. իբրեւ այլքն ի բաց գնացին, մատուցեալ առ Կիւրոս ասէ. Զի՞ս եւեթ ոչ ճանաչես ով Կիւրէ, ի համազգեաց այտի։ Ասէ Կիւրոս. Իսկ արդ զի՞նչ, մի թէ եւ դու ազգակի՞ց իցես։ Այո՛, ասէ։ Կիւրոս ասէ. Ապա ուրեմն վասն նորին իսկ ընդ իս հայէիր պշուցեալ. զի թուի ինձ թէ զայդ դու բազում անգամ առնես։ Օ՛ ի կամէի, ասէ, ցանկ մատչել առ քեզ, այլ ամաչէի։ Կիւրոս ասէ. Քեզ չէր պարտ ամաչել որ համազգի էիր. եւ մատուցեալ համբուրեր զնա։

Իբրեւ առ զհամբոյրն մայրն հարցանէր. թէ եւ ի Պարսս դո՞յն օրէնք են զհամազգիս համբուրել։ Կարի իսկ քաջ, ասէ, յորժամ զմիմեանս տեսանիցեն յետ բազում ժամանակաց կամ մեկնիցին ուրեք յիրերաց։ Ապա

ուրեմն ժամ է, ասէ, քեզ միւսան–գամ համբուրել զիս, զի մեկնիմ եր–թամ որպէս տեսանես իսկ։ Ապա ի–բրեւ միւսանգամ համբուրեաց Կիւ–րոս, արձակեաց զնա, եւ մեկնեցաւ գնաց։ Ասեն չեւ էին կարի բացար–ձակ ի միմեանց, եկն դարձեալ մա՛րն եւ էր ձին համակ ի քրտան. իբրեւ ետես զնա Կիւրոս, թերեւս մոռացար ինչ ասէ, յորոց կամէիր ասել։ Ոչ, ասէ, այլ վասն ժամանակին եկի։ Կիւրոս ասէ. Սակաւ ինչ ժամանակ է։ Մարն ասէ. Գիտե՞ս իցէ փոքր մի ժամանակ. չիցե՞ս ասէ խելամուտ թէ եւ ական թօթափել ինձ ամենեւին շատ թուի, եթէ ոչ տեսանեմ զքեզ։ Յայնժամ վայրի ծիծաղեցաւ Կիւրոս յա–ռաջին արտասուացն, եւ հրամայեաց նմա երթալ, քաջալերելով թէ զամ առ ձեզ ընդ հուպ, որպէս զի մար–թիցի եթէ կամիցիս, տեսանել առանց զա՛չս իսկ թարթափելոյ։

ԳԼՈՒԽ Ե

ԱՊԱ եկն եհաս Կիւրոս ի Պարսս. տա–րեւոր ժամանակ ասեն ի մանկունսն կալ։ Զառաջինսն ծաղրովզէին զնա մանկ–տին, որպէս թէ դիւրութիւն ուսեալ ի Մարաց աշխարհին եկն։ Իսկ իբրեւ տեսին զնա թէ որպէս նոքա նոյնպէս

եւ նա ուտէր եւ ըմպէր ուրախութեամբ, եւ եթէ մեծամեծ եւս ինչ ուրախութիւն երբեք հասանէր ի տօնս, ի միտ առնուին թէ նա եւ զիւր իսկ բաժինն այլոց շնորհէ եւ ոչ եթէ կարօտի: Նոյնս տեսանէին թէ եւ այլովք եւս ամենեքումբք նա իմն գլէր զնոսա. եւ միաւանդամ ակն ածէին ի նմանէ հասակակիցքն: Յորժամ ընդ այն խրատանց եւ ի պատանեական ժամուս, գարձեալ եւ ի նոցա միջի լաւագոյն երեւէր, եւ կրթէր յորս պարտ էր կրթել, եւ համբերէր որոց արժան էր ժուժկալել, ի ծերոցն ակն ածէր եւ իշխանացն հնազանդ լինէր:

Իբրեւ ժամանակ ինչ ի վերայ անցանէր, Աժդահակ ի Մարս մեռանէր, եւ Կիաքսարես Աժդահակայ որդի, Կիւրոսի մօրն եղբայրն զհարստութիւնն առնոյր զՄարացն: Իսկ արքայն Ասորեստանեաց վանեալ վկանդեալ զամենայն Ասորեստանեայն, ոչ զփոքր ազգ, եւ ընդ ձեռամբ նուաճեալ զԱրաբացւոց թագաւորն, եւ զՀիրկանացիս եւս ունէր ի հնազանդութեան, պատեալ պաշարեալ եւ զԲակտրիացիսն, զմտաւ ած թէ յորժամ զՄարս տկարս եւ անզօրս առնիցէ, դիւրաւ այնուհետեւ ամենեցունց տիրիցէ, զի քան զամենայն ազգան զօրացիս այն ազգ ուժգնագոյն թուէր:

Ապա առաքէր առ ամենեսին որ ընդ իւրեւն էին եւ առ Կրիւսոս Լիւդացւոց թագաւոր, եւ առ թագաւորն Կամրաց եւ յերկոսին գաւառս փռիւգացւոցն եւ ի Կարիացիս եւ ի Պափղագոնացիս եւ ի Հնդիկս եւ ի Կիղիկեցիս. աղարտէր առաջի նոցա զՄ՝արս եւ զՊարսիկս, եւ ասէր այսպէս թէ մեծացան յաղթ եղեն զօրացան ազգքն այնոքիկ, համագունդ միախառն ի մի վայր գումարեցան, եւ խնամութիւնս ընդ միմեանս արարին առ իրեարս հասին, եւ վիշտ վտանգի է, եթէ ոչ աճապարեալ ուրուք տկարացուցանէ զնոսա, ի միոյ միոյ իւրաքանչիւր յազգացն ի վերայ երթեալ վանիցեն զնոսա: Այլոց ընդ բանսն հաճեալ, թիկունք օգնականութեան լինէին, եւ կէսքն պատարագօք եւ ընչիւք զայլն ի հաւան. զի գանձք բազում էին նորա:

Իսկ Կիաքսարայ Աժդահակայ որդւոյ իբրեւ զգաստ զնենգութենէն լինէր, եւ զպատրաստելոյ նոցա կազմութեամբ եւ համօրէն յիւր վերայ գումարելոյ, եւ նա իսկ եւ իսկ վաղվաղակի որչափ ինչ ձեռնհաս էր հանդերձէր կազմէր եւ ի Պարսս առաքէր, եւ առ Կամբիւսէս առ քեռն այրն որ ի Պարսից աշխարհին թագաւորէր: Յղէր եւ առ Կիւրոս, աղաչէր եւս զնա փութալ հասանել լեալ զօրավար արանցն, եթէ

առաքեացեն Պարսիկք զօրս։ Վասնզի Կիւրոս վճարեալ զտասն ամսն ի պատանեակսն, ընդ արսն էր։

Իբրեւ յանձն առ Կիւրոս, խորհուրդ առեալ ծերոցն զնա ընտրէին զօրավար զօրոցն համանդերձ ի պատերազմ ի Մարս երթալոյ։ Նա թոյլ ետուն նմա ընտրել իւր երկերիւր այր ի պատուականացն. եւ դարձեալ միում միում իւրաքանչիւր յերկերիւրոցն թոյլ ետուն չորս չորս արս ի նմանեաց անտի ընտրել. եւ եղեն նոքա հազարք. եւ դարձեալ իւրաքանչիւր ումեք ի հազարէ անտի ետուն ի խառնիճաղանճ զօրուէն Պարսից տասն տասն շերտաւոր եւ տասն տասն պարսաւոր եւ տասն տասն աղեղնաւոր ընտրել. եւ գումարեցան բեւր աղեղնաւորք եւ բեւր շերտաւորք եւ բեւր պարսաւորք. արտաքոյ քան զսոսա էին հազարաւորքն։

Այսչափ գումար ի ձեռն գումարեցաւ Կիւրոսի։ Յորժամ ընտրեցան վաղվաղակի, սկիզբն նախ ի դիցն առնէր։ Գեղեցիկ գեղեցիկ նուէրս մատուցեալ ապա զերկերիւրսն ընտրէր. եւ յորժամ ընտրեցին եւ նոքա իւրաքանչիւր չորս չորս արս, ապա խօսէր ընդ նոսա նախ ձեւ զայս օրինակ։

Արք բարեկամք ես ընտրեցի զձեզ, իբր ոչ եթէ այժմ ինչ հաճեցայ ընդ ձեզ. այլ զի ի մանկութենէ իսկ տեսի

զձեզ, թէ զոր լուան համարիցի քա-ղաքս, փութով յօժարութեամբ ի նոյնս վաստակեցէք, եւ զոր ծանա-կանս իմն հաշուեցի, ի նոցունց ամե-նեւքն իսկ մերժեցէք զանձինս։ Նոյն թէ յոր սակս արդեւք ես ոչ ակամայ կամօք յանձին կալայ զգործդ եւ զձեզ կոչեցի, կամիմ յանդիման կացուցա-նել։

Իմանալի զմտաւ ածի թէ մեր նա-խնիքն ոչ ապաժամանք ինչ քան զմեզ էին. զի եւ նոքին թեւակոխեալ, որ ինչ գործք քաջութեան կարծիցին, զայն ի գլուխ հանել վճարեցին։ Իսկ թէ զինչ ինչ լաւութիւն այնպիսեացն ստացան կամ հասարակաց Պարսից աշ-խարհին կամ թէ անձանց իսկ, զայն չկարեմ նշմարել։ Ինձ այսպէս թուի թէ ոչ ընդ մի ինչ առաքինութեան հրահանգս մարթ իցէ թեւակոխել մարդկան, եւ այնոցիկ որ ի կրթութե-նէն պիտանիք լինիցին, չունել ինչ քան զչպիտանիսն առաւելութիւն։

Այլ որ ի մօտաւորն հեշտականու-թեանց զանձինս մերժիցեն, ոչ եթէ զի ոչ ուրախ երբէք լինիցին, վասն այնորիկ առնիցեն, այլ զի ընդ այնր համբերութեան բազմապատիկ ուրախ յապայապա ժամանակս առնիցին։ Նոյն որ խօսօղ ոք անհնարին ի բանս ա-խորժիցէ լինել, իբր ոչ եթէ զի ի բար-

ւոքն խօսեսցի ոչ գաղափարեսցէ, յայն առնէր ընդ այն կրթելոյ, այլ անձն ունիցի եթէ աղնուականագոյնն խօսելով զբազում մարդկան միտս հաճիցէ եւ յաճախագոյն մեծամեծ լաւութիւնս վճարիցէ: Պատրաստեալ եւ որք ի պատերազմունսն թեւակոխեն, ոչ եթէ զի ի կռուոյ ոչ ուրեք հանգչիցեն, յայն աշխատ լինիցին. այլ թուի ինձ եւ ուցա, թէ յորժամ առաքինիք ի պատերազմի լինիցին, բազում մեծութիւն եւ յաճախ փառաւորութիւն եւ մեծամեծար մեծարանս եւ անձանց եւ քաղաքին յաճախեսցեն:

Ապա եթէ ոմանք որ ի ծովս խանձիցեն, եւ մինչ չեւ ինչ կթեալ շահ ի նոցանէ իցէ, տեսանիցեն զանձինս ի ծերութեան, պակասեալս ի զօրութենէ, թուի ինձ թէ այնմ իմն հանգոյն անցք անցանիցեն, որպէս՝ թէ ժրաջլուխ ոք մշակ իցէ եւ լինիցի յառաջամիտ եւ բարւոք զսերմանսն սերմանիցէ եւ տընկել անկիցէ բարւոք, եւ յորժամ զաւհ-մակսն արդեանցն հասանիցէ առնուլ, չժողովիցէ եւ թողուցու անդէն յերկիր հոսել. կամ թէ մարտիկ ոք իցէ եւ բազում ճգանց ժուժկալ լինիցի եւ արժանի յաղթութեան գտանիցի, եւ առանց մրցութեան վախճանիցի: Ինձ թուի թէ չէ իրաւացի այնպիսումն առանց անմահութեան բաժնեպատանելոյ լինել:

Այլ մեք, ո՛վ արք, մի այնպիսիք ինչ կրեսցուք. այլ քանզի մեզէն իսկ զմանկանց դիտեմք ի մանկութենէ սկիզբն արարեալ ընդ լաւութեան գործոց կրթութիւնս անցանել, ելեալ երթիցուք ի վերայ թշնամեացն եւ հակառակորդաց, յորոց եւս առաջք ի վերայ կայցի, քանզի ինքնին իսկ տեսի թէ չեն հմուտ տալ ընդ մեզ ճակատ: Զի ոչ եթէ քան զինչ ուրեք պատերազմօղք իցեն որ նետիցենն եւ յերիվար հեծանիցին տեղեկութեամբ, եւ եթէ աշխատ ուրեք լինել հասանիցէ, լուծանիցին լքանիցին. եւ սոքա չեն հմուտ աշխատութեանց: Նա եւ ոչ նոքա քան զպատերազմօղք են որ յորժամ սկսելն պարտ իցէ, չկարիցեն սկսել. այլ սոքա եւ ի քնոյ չմարթեն ժուժկալել: Նա եւ որք այնմ ամենայնի բաւական իցեն, բայց չիցեն խրատեալ թէ զիարդ օգնականօքն պարտ իցէ վարել եւ որպէս հակառակորդօքն, չեն եւ նոքա քաջք. յայտ է թէ եւ սոքա մեծամեծ ինչ խրատուց չեն տեղեակք:

Բայց դուք զգիշեր մարթէք ի գործ վարել, զոր օրինակ այլք զտիւ. զվաստակս առաջնորդ առ կեանսն հեշտականս համարիք. զքաղց իբրեւ ռոճիկ ի կիր արկանէք. իսկ ջուր ըմպելոյ քան զառեւծս եւս դիւրագոյն ժոյժ ունիք. զգեղեցիկ քան զամենայն եւ զպատե-

բազմական ստացուած յանձինս բար-
ձեալ բերէք, զի քան զայլովք ինչ ա-
մենեքումբք, առաւել յորժամ յար-
գիցիքն ուրախ լինիք. եւ որ ցանկա-
ցօղք էք գովութեան իցեն, հարկ է
ընդ այնր, զամենայն վաստակս զընտաւ
աշխատութիւն եւ զվիշտս ուրախու-
թեամբ ամենեւին յանձին ունել:

Ապա թէ զայս զձէնջ ասիցեմ, եւ
այլադգոյնս իմն ունիցիմ ի մտի, ապա
ինձէն անձամբ զանձն խաբիցեմ: Բան-
զի եթէ ոչ ինչ այնպիսի առ ի ձէնջ
ի գլուխ ելանիցէ, յիս կրթիցին յան-
ցանքն, այլ վտանգ եմ ի փորձ ար-
դեանցն եւ ի ձեռաց կամացն մտադիւ-
րութիւն եւ ի հակառակորդացն ապխ-
մարութիւն, թէ մի վրիպեալ կացու-
ցանիցեն զիս այսպիսի բարութեանցն
յոյսքն: Այլ խրախուսեալ դիմեա-
ցուք, քանզի հեռի է ի մէնջ կարծիս
կարծել թէ զուր ինչ տարապարտուց
ակն եդեալ զօտարին խնդրեմք: Բան-
զի արդ իսկ խաղան զան թշնամիքն
հակառակորդք եւ զերկելոյն սկիզբն առ-
նեն. կոչեն եւ զմեզ բարեկամք ի թի-
կունս օգնականութեան: Նա եւ արդ զի՞նչ
ինչ քան զարգելուլ իրաւական կայցէ,
կամ քան զբարեկամացն թիկունս լի-
նել գեղեցիկ:

Այլ ինձ թուի թէ վասն այնորիկ
իսկ ոչ սակաւ քաջալերիցիք, զի ա-

ւանց զդիցն անփոյթ առնելոյ, առնէք արշաւանս. զի ընդ իս իսկ էք բազում ժամանակս եւ գիտէք թէ ոչ միայն յորժամ մեծամեծս, այլ եւ թէ մանաւնս իսկ կամիցիմ առնել, ի դիցն առնեմ սկիզբն միշտ: Զի՞ եւս իսկ պիտոյ իցէ խօսել, այլ դուք որ ընդ արանց ընտրեցարուք, այլով ամենայնիւ կազմեալք պատրաստեալք գնացէք ի Մ՚արս, եւ ես երթամ առ Հայրս եւ գամ, զի վաղվաղակի իսկ ուսեալ զիրս թշնամեացն թէ որպիսի ինչ իցեն, պատրաստեցից կազմութեամբ ձեզ զոր ինչ կարող եւ ձեռնհաս իցեմ, զի ա-զնուազդոյն տացուք մարտ պատերազմի դիցն օգնականութեամբ: Երթայք զայն առնէին:

ԳԼՈՒԽ Զ

Իսկ Կիւրոս ի տուն երթեալ եւ յաղօթս կացեալ Վեստեայ եւ գաւառական Արամազդայ եւ այլոց եւս դիցն երթայր ի բանակ անդր: Յուղարկէր զնա եւ Հայրն. իբրեւ ելին արտաքոյ քան զապարանսն, փայլատակմանց պատահեն ճեպել, եւ ճայթել որոտմանց բարբառոյ: Իբրեւ այն ամենայն երեւեցաւ, չեղեն այնուհետեւ հաւահարց եւ գնացին. քանզի չէր ծածկեալ յումեքէ թէ մեծին աստուածոյ նշանք են:

Մինչ դեռ գնացեալ երթայր Կիւրոս, խօսել սկսաւ հայրն ընդ նմին օրինակի բանից. Թէ Որդեակ, դիքն հաշտութեամբ եւ քաղցրութեամբ յուղարկեն զքեզ, եւ յայտ ի նուիրականն զոհիցն է եւ յերկնից նշանաց. Նա դու իսկ ինքնին գիտես Թէ զայդ իսկ ուսուցի քեզ, զի մի ի ձեռն այլոց Թարգմանաց լինիցիս խելամուտ դիցն խորհրդոց. այլ ինքնին տեսեալ զտեսիլսն եւ լուեալ զզրոյցսն ի միտ առնուցուս, եւ մի առ իղձան երթայցես, որք եթէ կամիցին պատրիցեն զքեզ, եւ այլ ինչ խօսեսցին եւ ոչ զառ ի դիցն երեւեալ նշանսն բարբառեսցին. եւ մի դարձեալ եթէ առանց ըղձի երբեք հասանիցէ լինել, ի վարանս ընդ դիցն նշանս մտանիցես, թէ զինչ ինչ պատրաս իցէ գործել, այլ ըղձութեամբ գիտացեալ զառ ի դիցն խրատսն, անսայցես նոցա:

Ասէ Կիւրոս. Հա՛յր քանզի հաշտ լեալ դիցն կամին զօրաւիգն օգնականութեան մեզ լինել, զոր ինչ կարող իցեմ ըստ քում բանից ի գլուխ հանից յօժարութեամբ: Յուշ առնի ինձ եթէ լուայ երբեմն ի քէն եթէ յիրաւի առ ի դից, որպէս եւ ի մարդկանէ, բարութիւնս որք գտանէ, որ ոչ յորժամ ի վարանս եւ յաղէտս կայցէ, յայնժամ երթեալ աղկիցէ, այլ յորժամ յաջողութիւնս իցէ, յայնժամ

մանուածոյ զդիցն յիշեսցէ․ զպարսկամաց եւս ասէիր թէ ըստ նմին օրինակի պարտ եւ պատշաճ է փոյթ տանել։

Աւ արդ, ասէ, այժմիկ որդեակ նովին փութով երթայցես մտադիւրագոյնս առ դիսն պաղատել։ Ակն ունիս թէ քաջ առնուցուս զոր աղաչիցես, զի գիտեսդ զանձին քո եթէ ոչ երբեք ուրեք անփոյթ զնոցանէ արարեր։ Ամենեւին, ասէ, հայր այնպիսի միտս ունիմ եթէ բարեկամք իմ են դիքն։

Յիշիցե՞ս արդեւք, ասէ, որդեակ, զոր երբեմն ասէաք թէ զոր ինչ աստուածոցն տուեալ իցէ, մարդիկ որ գիտակքն իցեն ազնուագոյնս ունիցին քան որ չիցեն այնմ ամենայնի հմուտ․ եւ աւելի իմն որ գործեն վճարիցեն քան որ ի վատութիւն հատանիցին եւ յանգործ դատարկութիւն․ եւ որ հոգ ի մտի ունիցին, եւս յամրի կայցեն քան զայնոսիկ որ չլինիցին զգոյշ։ Արդ այսպէս թուէր մեզ թէ պարտուպատշաճ է այնպէս զանձինս ընծայեցուցանել որպէս պարտ իցէ ընծայեցուցանել, եւ ապա յետ այնորիկ խնդրել ի դիցն զբարութիւնսն։

Յիշեմ թէ զայս լուայ ի քէն․ քանզի հարկ էր անսալ բանիցն այնոցիկ․ զի գիտեմ թէ ասէիր դու ցանգ թէ չէ արժան այնոցիկ որոց չիք ուսեալ յերիվար հեծանել, խնդրել ի դիցն

եթէ ՚ի ձիամարտիկ կռուի յաղթիցեն. եւ ոչ որոց չիցեն աղեղնաւորութեան հմուտ, թէ նետիւք եւ աղեղամբք զաղեղնաւորութեան հմուտսն պարտիցեն. եւ ոչ որ նաւավարութեան չիցեն տեղեակք, թէ յաղօթս կայցեն ճարտարապետս լինել նաւաց եւ ապրեցուցանել. եւ ոչ որ ցորեան չսերմանիցեն եւ ըղձանայցեն եթէ ցորեան առողջ բուսանիցի. եւ ոչ որ չզգուշանայցեն ի պատերազմի, թէ փրկութիւն խնդրիցեն: զի ամենայն ինչ այնպիսի ի դիցն հրամանաց լինիցի: Իսկ որ զայն յաղօթս կայցեն որ չիցէ արժան, յիրաւի, աւէիր, չառնուն նոքա ի դիցն, զոր օրինակ եւ առ ի մարդկանէ չառնուն որ արտաքոյ ինչ քան զօրէնսն խնդրիցեն:

Իսկ զայն մոռացա՞ր արդեւք որդեակ, զոր ես եւ դու երբեմն ճառ արկեալ խօսէաք. թէ բարւոք այն գործ է մարդոյ, եթէ կարիցէ ոք փոյթ ի մտի ունել, զի եւ ինքն լաւ եւ ընտիր եւ պիտանի լինիցի, եւ զպիտոյսն ինքն եւ ընտանիքն ունիցին բաւական: Նա պա թէ այն այնպէս մեծ ինչ գործ իցէ, իսկ գիտելն վերակացու լինել այլոց եւս մարդկան զի ունիցին զպէտսն լիով եւ լինիցին ամենեքին որպէս պատշաճ իցէ լինել, այն մեզ զքանչելի եւ զարմանալի թուէր:

Հայր, ասէ, եւ զայդ յիշեմ թէ ասէիր. եւ ինձ նոյն բարւոք թուէր, թէ մեծ գործ իցէ բարիոքն իշխել. եւ այժմ, ասէ, այն նոյնպէս թուի, յորժամ ինքնին միտ եդեալ զիշխանութենէ խորհիցիմ։ Յորժամ զայլոց մարդկանէ զմտաւ ածիցեմ թէ որպիսիք ոք իցեն. եւ լինիցին իշխանք, եւ մեզ ախոյան ելանիցեն, թուի ինձ թէ ամենեւին իսկ ծանակութիւն իցէ յայնպիսեացն զարհուրել, եւ չկամել երթալ նոցա ստոխ. զորոց եւ ես ասէ գիտեմ սկսեալ ի մերոց բարեկամաց ատի, զի համարին իմն թէ պարտ իցէ իշխանին յիշխանաւորացն այնու ընտրել, զի ամենայնից ընթրիս ուտիցէ, եւ բազում ի ներքս մթերեալ ունիցի ոսկի, եւ բազում ժամս ի քուն լինիցի, եւ զընտաւ անվաստակ գործիցէ քան զայնոսիկ որոց իշխէն։ Իսկ ինձ, ասէ, այնպէս իսկ թուի թէ ոչ դիւրութեամբ ինչ պարտ իցէ իշխանին ընտիր յայնցանէ՝ որոց իշխիցէն, լինել, այլ մտադիւրին զարմանօք եւ խոնջութեամբ։

Բայց դու ինչ ինչ, ասէ որդեակ, յորս ոչ եթէ ընդ մարդկան հասանիցէ կռուել, այլ ընդ իրսն իսկ ի գլխովին, որոց չէ ինչ դիւրին դերիվերայ լինել։ Այս աստանօրին իսկ, ասէ, գիտես, զի եթէ չգուցեն ռոճիկք զօրացն,

իսկ եւ իսկ քակիցի հարստութիւնք: Հայր, ասէ, Վիպաքաւորես աստ թէ զդարմանան եւ տաց անձնեցուն որ անտի եկեսցեն, որչափ եւ իցեն: Աղեակ, ասէ, դու յա՞յն ինչս Վիպաքաւորս յուսացեալ երթայցես: Ասէ Վիերոս. Այո: Իսկ արդ դիտիցե՞ս, ասէ, որչափ ինչք դուցեն նորա: Ասէ Վիերոս. Ոչ: Ապա ուրեմն, ասէ, զանյայտն իմն հաւատարիմ համարիս. իսկ եթէ բազմա՛ք կարօտանայցես, եւ այլ եւս ինչ յաճախագոյն հարկ իցէ ծախել, զայն ո՞չ գիտես: Ասէ Վիերոս. Գիտեմ: Արդ յորժամ պակասիցեն համբաւքն նորա, կամ թէ կամաւ իսկ առեսցէ, զի՞արդ իցեն պէտք քոբացն, յայտ է թէ ոչ բաւեալք: Հայր, ասէ, դու եթէ գիտիցես ինչ հնարս շահաւորութեան, մինչ դեռ ի խաղաղութեան իցեմք, ասա:

Հարցանես, ասէ, որդեակ, զի՞նչ օրինակ ժողովիցես շահս: Ո՞ւմ մանաւանդ ի դէպ իցէ կուտել մթերս քան այնմ որ զօր ունիցի. դու աւադիկ զհետեւեալ զօրութիւնն առեալ աստի երթաս, ընդ որում չգիտեմ թէ մարթիցի այլ ինչ զօր բազմամեծութ փոխանակել. եւ այրուածին Մ՝արաց, որ ազնուագոյն է, զօրաւորագոյն օգնականութեան է քեզ: Նու արդ զումն՞ ադդէ որ շուրջ զմեւք իցեն, կարծիցես թէ

ոչ շնորհ իմն կամեցեալ առնել ձեզ, ապա հարկանիցեն, եւ կամ առ ահի իսկ թէ մի գուցէ վիշտս ինչ կրիցեն։ Զորս պարտ է ընդ. Կիաքսարայ հասարակ գիտել տեսանել, զի մի ինչ պակաս իցէ ի պիտոյից ձերոց։ Նա եւ վասն սովորութեան զմտաց շահուն պարտ է հայթայթել։ Զայս ինչ քաջ ի մտի ունիցիս, մի երբեք տեւել մնալ զկարեւորսն շահելոյ յայնժամ յորժամ պէտքն ի վերայ հասեալ անդէն առագնապիցեն. այլ յորժամ աջողեալ իցես շահիւք, յայնժամ պատճառես վասն կարօտութեանն. զի առնուցուս քաջ յորոց խնդրիցես, յորժամ չառայցես կարօտութեան կարծիս եւ առանց բամբասանաց գտանիցիս ի քոց զօրաց այտի։ Նովին իմն ակն ածիցեն ի քէն, եւ եթէ փոխ ումեք զօրաց կամիցիս առնել կամ օգնել, մինչ դեռ զպատշաճան ունիցին զօրականքն արբանեկիցեն քեզ. եւ որպէս ճարտար գիտես, հաստատութեամբ բանս յայնժամ կարիցես բարբառել, յորժամ մարթիցես յանդիմանն կացուցանել, թէ եւ օգնել բաւական ես եւ վնասել։

Այլ, ասէ, թուի թէ զայդ ամենեւին բարւոք իսկ խօսեցար, քանզի զոր ինչ այժմ առցեն զօրքն, ոչ ոք իցէ որ վասն նոցին շնորհակալ ինձ լինիցի. քանզի գիտեն թէ ուրովք բա-

նուք կոչեաց զնոսա Կիպքասարէս ի թիկունս օգնականութեան։ Ապա թէ աւելի քան զասացեալսն առնու ոք ինչ, զայն պատիւ իսկ այնուհետեւ համարիցին, եւ ի դէպ է թէ շնորհակալ եւս այնմ որ ետ, լինիցին։ Իսկ եթէ զօրականս ոք ունիցի որովք մարթիցի երախտիս ինչ բարեկամացն առնել եւ օգուտ ինչ ի նոցանէ գտանել. կամ թէ թշնամիք ուրուք իցեն, եւ կարօղ իցէ ջանալ եւ շահել ինչ ի նոցունց, եւ ինքն անփոյթ զշահսն առնիցէ, սակա՞ւ ինչ, ասէ, զայն նշանակութիւն համարիցիս քան եթէ անդ եւ ազատական ոք ունէր, եւ մշակք եւս էին նորա, որովք մարթէր ի գործ արկանել եւ ապա յետ այնորիկ լքեալ թողուլ զերկիրն դատարկ, անօգուտ լինել։ Նոյն, ասէ, ոչ երբեք անփոյթ առնիցեմ հնարել գտանել զկարեւորն պէտս զօրականացն ոչ ի բարեկամաց միջի եւ ոչ ի թշնամեաց. եւ դու այսպիսի իսկ միտս կալջիր։

Որդեակ, յիշեցե՞ս արդեւք եւ զայլ եւս ամենայն որ կարեւոր հարկ թուէր մեզ երբեմն չառնել անփոյթ զնոքօք։ Յիշեմ, ասէ, յորժամ վասն արծաթոյ գայի առ քեզ զի տարայց առց այնմ որ ինձ զօրավարութիւն ուսուցանէր. եւ քո տուեալ ցիս հարցանէիր այսպէս եւ ասէիր. թէ Մ՛անուկ

դու ի զօրավարութեան գործս զի՞նչ ինչ քեզ ի տան խնամակալութենէ յուշ արար այն ում զգինս տուեալ տանիս. զի ոչ ինչ պակաս զօրականք կարօտ կարեւորգքն իցեն քան որ ի տան գերդաստանքն են։ Իբրեւ զճշմարիտն բարբառեցայ քեզ եւ ասէի թէ ոչ մի ինչ վասն նորին այնորիկ յիշեալ. միւսանգամ հարցեր դու ցիս թէ զի՞նչ ինչ առողջութեան վասն պատուիրեաց եւ զօրութեան եւ պնդութեան. զի եւ զնոցունց իմն պատաշաճ է զօրավարի իբրեւ զզօրավարութենէ հոգալ։

Իսկ իբրեւ ասացի թէ չասաց ինչ. դարձեալ հարցեր դու զիս, թէ զո՞ր հոգաբարձութիւն ունայց, զի բարեկամք որ զօրաւիղն իցեն քեզ, լինիցին քաջք եւ պիտանիք յիւրաքանչիւր գործ պատերազմի։ Իբրեւ ասացի թէ եւ զայն ոչ. հարցեր միւսանգամ թէ ուստի՞ց ինչ հնարս, զի կարիցես յօժարութիւն ի զօրսն արկանել. եւ ասէիր եւս թէ ամենեւին ի բնաւ իսկ ի գործս կրճիմ ի միջի ընդ յօժարութիւնն եւ ընդ տրտմութիւն կայ։ Իսկ իբրեւ ասացի թէ ոչ. դու քննէիր եթէ զի՞նչ արդեւք հնարս ուսուցեալ իցէ վասն ի հնազանդութեան զզօրսն պահելոյ։

Եւ իբրեւ յայտ լինէր թէ եւ զայն ամենեւին չէք պատուիրեալ. հարցա–

նէիր դու ցիս, թէ զի՞նչ ուսուցեալ ամիցէ թէ զօրավարութիւն ուսուցանեմ: Յայնժամ վայրի պատասխանի ետու թէ զճակատ առ ճակատ յարդարել եւ գունդ առ գունդ կազմել, եւ դու ծիծաղեալ մի բան միոջէ անցանէիր. կարգեալ եդեալ թէ զի՞նչ օգուտ իցէ կամ մի շահ զօրավարութեան ի ճակատուց առանց կարեւորն պիտոյից. եւ զի՞նչ առանց առողջութեան, եւ մի օգուտ առանց զարուեստն որ վասն պատերազմաց գտան, դիտելոյ. կամ զի՞նչ ինչ վճարիցի առանց ի հնազանդութեան կալոյ. որպէս զի յայտ իմն այսպէս առնէիր թէ ճակատելն խոսն ինչ մասն զօրավարութեան է: Իսկ իբրեւ հարցի թէ զի՞նչ ինչ յայնժամ ամենայնէ բաւական իցես ուսուցանել զու ինձ, հրամայն եսոուք երթալ առ այն որ զօրավարքն համարիցին եւ ընդ նոսա խօսել եւ հարցանել թէ որպէս մի մի իւրաքանչիւր ի նոցանէ լինիցի:

Յայնժամ հեռաէ ընդ նոսա էի եւ առ նոսա կանխէի, զորոց լսէի թէ ատելի իմն համճարեղք նդքիմնք են: Այլ համբարողն եւ հաւանեալ եմ Նեթէ այն շատ եւ բաւական է, զոր Կիւքսաւորէս տալոց իցէ մեզ: Իսկ վասն առողջութեանն, քանզի լուայ եւ տեսի թէ եւ քաղաքք եւս որ բժշկութիւն ի կիր արկանիցեն, բժիշկս ընտրեն. եւ

զօրավարք վասն զօրականացն բժիշկս առեալ տանին. նոյնպէս եւ ես իբրեւ զայս գործ ի ձեռն առի, իսկ եւ իսկ վասն նորին հոգ յանձին կալայ. եւ թուի ինձ, ասէ, հայր, թէ արքն որ ընդ իս իցեն, ամենեւին իսկ հմուտ են բժշկական ճարտարութեան:

Առ այն հայրն ասէ. Դոքա զորոց ասես, զոր օրինակ պատառատուածոցն ձորձոց կարկատիչք են, նոյնպէս եւ բժիշկքըն են, յորժամ յախտ ոք անկեալ գտնիցի, յայնժամ բժշկիցեն. բայց դու աւելի իմն փոյթ ի մտի ունիցիս վասն առողջութեան, զի մի յառաջնումն խօթանայցէ զօրն, զայնմանէ իմն պարտ է քեզ հոգալ: Ընդ ո՞ր ճանապարհ, ասէ, հայր, յուղի անկեալ, բաւական լինիցիմ զայն վճարել: Եթէ ժամանակ ինչ ի նմին վայրի կամիցիս յամել, մի անփոյթ առնիցես նախ յաղնիւ տեղիս բանակ հարկանել: Նա ոչ սխալիցես յայնմանէ եթէ ունիցիս հոգ ի մտի. քանզի չդադարեն մարդիկ վասն վայրաց հիւանդութեան եւ առողջութեան խօսել. եւ երկոցունց ի նոցանէ ստոյգ վկայք մօտ կան, մարմինքն եւ գոյնք երեսաց: Ապա չէ շատ վայրացն եւեթ դէտակն ունել. այլ յուշ լիցի քեզ թէ որպէս դուն գործիցես հոգ ի մտի ունել զանձնէ զի առողջագոյն լինիցիս:

Եւ Կիւրոս ասէ. Նախ ջանամ մի խոկ երբեք շուայտել մի մցանել, զի այն դժընդակ իմն է։ Նոյն ի դժուարին աշխատութիւնս խոնջիցիմ. քանզի ինձ թուի թէ այնպէս եւ առողջութիւնն եւս քաջ լինիցի անեւանկան եւ ոյժ եւ պնդութիւն յաւելցի յիս։ Ըստ նմին օրինակի պարտ է, ասէ, որդեակ, եւ վասն այլոցն փոյթ յանձին ունել։ Եթէ լիցի՞, ասէ, հայր պատրաստ կերթելոյ մարմնոց զօրացն։ Ասէ հայրն. Ոչ միայն պարապ, այլ եւ հարկ եւս իցէ։ Քանզի պարտ է զօրականին որ զպատշաճան կամիցի վճարել, մի երբեք դադարել, այլ կամ թշնամեաց մեղանչել կամ անձանց ժողովել բարութիւնս. զի դժուարին է մարդ մի դատարկ սնուցանել եւ եւս բազմապատիկ դժընդակ զողջոյն առնել մի, եւ ամենեւին խոկ քան զինու դաժանագոյն զզօր ի վատութիւն հասանել կերակրել. քանզի բազում է ի զօրու ուտելի, եւ սակաւ ինչ եւ նուազ այն որ ուտիցի, եւ զոր գտանիցեն ինչ վատնելով ի կիր արկանիցեն, որպէս զի չէ ի դէպ երբեք զօրու դատարկ կալ։

Հայր թուի ինձ եթէ ասիցես թէ զոր օրինակ հողագործի ի վատութիւնս հասանելոյ չիք շահ, նոյնպէս եւ դատարկ զօրավարի չգոն օգուտք։ Այո, ասէ, ունիմ յանձին զօրավար ժիր լինել,

եթէ ոչ միայն ինչ որ ի գիրսն ասանիցէ, եւ զպաշտօնս զօրականացն պատրաստ-ել, եւ յարդարել զի յաջողեալ իցեն անձինք նոցա ։ Նոյն վասն յիւրաքանչիւր գործ պատերազմի կրթելոյ, թըւի ինձ թէ եւ հրահանգս իւրաքանչիւր ումեք սահմանելով եւ փորձս առաջի եդեալ, արարից զի բարուք յիւրաքանչիւր ճգունս թեւակոխիցեն, մինչ զի յորժամ պիտոյ լինիցի, ածիցիմ կազմս եւ պատրաստս ի գործ վարել ։ Քաջ խօսեցար, ասէ, որդեակ, զի եթէ զայդ ասանիցես, իբրեւ զպարս զնդաց պարաւորացն ցանկ առասանիցես զդունդն ի պատաշաճան կրթելոյ ։

Նոյն վասն յօժարութիւն ի զօրսն արկանելոյ, ոչ մի ինչ այնպէս ինձ բաւական թուիցի, բայց կարօղ լինել ի բարուք ակնկալութիւն զարսն յորդորել ։ Բայց այս այնմ նման է, որդեակ, որպէս զի թէ պատուականս ոք յորս կոչիցէ ցանգ իսկ եւ միշտ կոչմամբն արով կարդասցէ յորժամ երէ նշմարիցէ. զի գիտեմ եթէ յառաջնում նըւագին յորդորագոյնս լինիցին ունկնդիրք, այլ եթէ բազում անգամ պատրիցին, յետոյ յորժամ ճշմարտիւ իսկ զգազան առնեալ կոչիցես, չլինին հնազանդ. եւ վասն ակնկալութեան նոյն բանք են ։ Եթէ բազում բարութեանց յոյս խոստացեալ եւ սուտիցէ ոք, այսպ

եւ ոչ թէ յորժամ ճշմարիտ ինչ յայս պատահիցէ այնպիսւոյն, կարիցէ ածել ի հաւան։ Այդ պարտ է անխայել, որդեակ, զի մի զոր առոյգ ոք չգիտիցէ, ինքնին ասիցէ, այլ երբեմն յորժամ այլք ասիցեն, մարթի զնոյն գործ վճարել. իսկ զիւր խրատն ի մեծամեծ ինչ նեղութիւնս պահել զի առաւել հաւատարիմ լինիցի։ Հայր ասէ բարւոք խօսեցար, զի եւ ինձ այսպէս քաղցր է։

Իսկ զզօրականսն ի հնազանդութեան ունելոյ թուի ինձ թէ չեմ ինչ անտեղեակ. քանզի դու ինձ իսկ եւ իսկ զդոյն ի մանկութենէ ուսուցեր յորժամ ստիպէիրն քեզ հնազանդ լինել։ Ապա ետուր զիս ի վարդապետաց ձեռս, եւ նոքին դարձեալ զնոյն-առնէին. եւ յորժամ ի պատանեկաց միջի էի, որ իշխան էր մեր վասն նորին իսկ փոյթ առնէր։ Թուի ինձ թէ եւ բազում օրէնք են որ զայս երկուս քաջ ուսուցանեն, իշխել եւ ընդ իշխանութեամբ լինել։ Այսուհետեւ զմտաւ ածեալ վասն այլոցն իրաց, յամենայնի տեսանեմ զի առաւել իմն քաջալերութիւն է ի հաւանութիւն, զհնազանդն յորդել եւ մեծարել եւ զանհնազանդն անարգել եւ ի պատիժս մատնել։

Այդ ճանապարհ, որդեակ, ի հարկէ իմն հնազանդելոյ է. այդ այլ իմն կարճոյ ճանապարհ է լաւ քան զայն, կա-

մանկարն հնազանդել: Զի գուցէ կարծիցեն մարդիկ թէ իմաստութեամբ քան զնոսա զնոցա օգուտն խորհիցի, նմին ախորժութեամբ կան ի հնազանդութեան: Եւ զի այդ այդպէս է, ի միոյ ասացես այլովք բազմօք, նա եւ ի ցաւածուն իսկ, քանզի յօժարութեամբ զայնոսիկ որ կարծիցեն առնել որ ինչ պատշաճն իցէ, կոչեն. եւ ի ծովու յօժարութեամբ նաւավարացն որ նաւաարկեանն հնազանդ լինին. եւ ոյք զոմանց կարծիցեն եթէ տեղեկագոյն քան զնոսա զճանապարհսն գիտեն, չառնուն յանձն թողուլ զնոսա: Իսկ իբրեւ կարծեն թէ յորժամ հնազանդիցին վիշտս ինչ իցեն կրելոց, չկամին յանձին ունել զվնասսն եւ ոչ պարգեւօք խաղտել, քանզի ոչ եթէ առ անձինն եղեռան ոք կամաւ առցէ կաշառս:

Հայր, ասէ, ասես թէ առ ի հնազանդութեան ունելոյ չիք ինչ կարեւոր քան զիմաստնագոյնն երեւել. քան զնոսա որ ընդ իշխանութեամբ իցեն: Եւ արդ ասեմ, ասէ, հայր, զիարդ ոք եւ որդունակ զայնպիսի կարծիս վաղվաղակի զանձնէ կարիցէ ընծայեցուցանել: Չիք ասէ որդեակ կարճոյ ճանապարհ, այլ որովք իմաստունն կամիցիս երեւել, ի նոսին իմաստուն լինիցիս: Եթէ ընդ մի մի իւրաքանչիւր ի նոցանէ միտ եղեալ նայիցիս, ծանիցես

Եթէ զճշմարիտն ասեմ ես. զի եթէ կամիցիս թէ չիցես քաջ մշակ եւ համարիցիս քաջ հողագործ կամ հեծեալ կամ բժիշկ կամ փողար կամ այլ ինչ այնպիսի, զմտաւ ած որչափ հնարս քանի պատճառս պարտ էր պատճառել վասն այնպէսն կարծեցուցանելոյ։ Նա եւ եթէ զբազմաց միտս հաճեսցես գովել զքեզ զի այնպիսի կարծիք կարծիցին, եւ բարուք կազմածս առ իւրաքանչիւր ի նոցանէ ստացեալ ունիցիս, արդ խաբեբայ եւ գրթիչ լինիցիս, եւ յետ՝ սակաւ ինչ միոյ, ուր հանդէս եւս ցուցանիցես, յանդիմանեալ լինիցիս եւ ամբարտաւան եւս երեւիցիս։

Իսկ զիա՞րդ լինիցի ոք իմաստուն առ ի խելամուտ հանդերձելոցն լինելոյ։ Յայտ է, ասէ, թէ որ ինչ մարթիցի ուսմամբ գիտել, ուսանելով, զոր օրինակ զճակատուն ուսար. իսկ որ ինչ մարդկան չիցէ ուսանելի եւ ոչ յառաջագոյն երեւելի մարդկեղէն մտաց, ըղձութեամբ ի դիցն հարցեալ իմաստնագոյն քան զայլսն լինիցիս։ Նա եւ զոր գիտեսն եթէ լաւագոյն լաւ է առնել, փոյթ ի մտի ունիցիս զի ի գլուխ ելանիցէ։ Զի հոգալ զայնմանէ որով կարօղ իցէ եւ չառնել անփոյթ առն իմաստնոյ է։

Այլ վասն սիրելի իշխանաւորացն լինելոյ, որ մեծ իմն թուի ինձ, յայտ

մանկարն հնազանդել: Զի զուամէ կարծիցեն մարդիկ թէ իմաստութեամբ քան զնոսա զնոցա օգուտն խորհիցի, նմին ախորժութեամբ կան ի հնազանդութեան: Եւ զի այդ այդպէս է, ի միոյ առացես այլովք բազմօք, նա եւ ի ցաւածան իսկ, քանզի յօժարութեամբ զայնոսիկ որ կարծիցին առնել որ ինչ պատշաճն իցէ, կոչեն. եւ ի ծովու յօժարութեամբ նաւավարացն որ նաւարկեննն հնազանդ լինին. եւ ոյք զոմանց կարծիցեն եթէ ուղեկագոյն. քան զնոսա զճանապարհսն գիտեն, չառնուն յանձն թողուլ զնոսա: Իսկ իբրեւ կարծեն թէ յորժամ հնազանդիցին վիշտս ինչ իցեն կրելոց, չկամին յանձին ունել զվնասսն եւ ոչ պարգեւօք խատղել, քանզի ոչ եթէ առ անձինն եղեւան ոք կամաւ առցէ կաշառս:

Հայր, ասէ, ասես թէ առ ի հնազանդութեան ունելոյ չիք ինչ կարեւոր քան զիմաստնագոյնն երեւել. քան զնոսա որ ընդ իշխանութեամբ իցեն: Եւ արդ ասեմ, ասէ, հայր, զիարդ ոք եւ որդունակ զայնպիսի կարծիս վաղվազակի զանձնէ կարիցէ ընծայեցուցանել: Չիք ասէ որդեակ կարճոյ ճանապարհ, այլ որովք իմաստունն կամիցիս երեւել, ի նոսին իմաստուն լինիցիս: Եթէ ընդ մի մի իւրաքանչիւր ի նոցանէ միոյ եդեալ նայիցիս, ծանիցես

Եթէ զճշմարիտն ասեմ ես. զի եթէ կամիցիս թէ չիցես քաջ մշակ եւ համարիցիս քաջ հողագործ կամ հեծեալ կամ բժիշկ կամ փողար կամ այլ ինչ այնպիսի, զմտաւ ած որչափ հնարս քանի պատճառս պարտ էր պատճառել վասն այնպէսն կարծեցուցանելոյ: Նաեւ եթէ զբազմաց միտս հաճեսցես գովել զքեզ զի այնպիսի կարծիք կարծիցեն, եւ բարւոք կազմած ես իւրաքանչիւր ի նոցանէ ստացեալ ունիցիս, արդ խաբեբայ եւ գրթիչ լինիցիս, եւ յետ սակաւ ինչ միոյ, ուր հանդէս եւս ցուցանիցես, յանդիմանեալ լինիցիս եւ ամբարտաւան եւս երեւիցիս:

Իսկ զիա՞րդ լինիցի ոք իմաստուն առ ի խելամուտ հանդերձելոցն լինելոյ: Յայտ է, ասէ, թէ որ ինչ մարթիցի ուսմամբ գիտել, ուսանելով, զոր օրինակ զճակատամն ուսար. իսկ որ ինչ մարդկան չիցէ ուսանելի եւ ոչ յառաջագոյն երեւելի մարդկեղէն մտաց, ըղձութեամբ ի դիցն հարցեալ իմաստնագոյն քան զայլսն լինիցիս: Նաեւ զոր գիտեսն եթէ լաւագոյն լաւ է առնել, փոյթ ի մտի ունիցիս զի ի գլուխ ելանիցէ: Զի հոգալ զայնմանէ որով կարօտ իցէ եւ չառնել անփոյթ առն իմաստնոյ է:

Այլ վասն սիրելի իշխանաւորացն լինելոյ, որ մեծ իմն թուի ինձ, յայտ

է եթէ նոյն ճանապարհ է, եթէ յօժարիցէ ոք զի գուցէ անկանիցի ընդ նա բարեկամացն: Քանզի ինձ թուի թէ երախտաւորքն պարտ է երեւելի լինել. բայց այն դժուարին է, ասէ, որդեակ, միշտ առնել բարի այնոցիկ որոց կամիցի ոք. միւս եւս՝ ուրախ լինել ընդ նոսա եթէ լաւ ինչ նոցա դիպեսցի, եւ տրտմակից, եթէ չար ինչ պատահար պատահեսցի, եւ յօժարել լինել օգնական ի վարանս նոցա, երկընչել թէ մի սխալեսցեն, եւ փութալ խնամակալ լինել զի մի վրիպեսցին. ուղղիմիքք պարտ եւ պատշաճ է օգնական լինել նոցա:

Իսկ վասն գործոց եւ արուութեանց. եթէ ամարայնի իցեն, պարտ է իշխանին յայտ յանդիման տապոյ արեգական յաղթել. եւ եթէ ի կարեձմեռան ձմերայնի իցեն, ընդ ցուրտ ոգորել. եւ եթէ վաստակել հասանիցէ, առաւել լինել աշխատութեամբ. զի այս ամենայն նպաստ լինիցի առ ի սիրելի իշխանաւորացն լինելոյ: Հայր, ասէ, ասես թէ պարտ է իշխանին յամենայնի հզօրագոյն քան զիշխանաւորսն լինել: Արդարեւ, ասէ, զայդ ասեմ. բայց դու քաջալերեաց որդեակ, զայդ գիտասջիր, թէ մարմնոց նմանեաց աշխատութիւնք ոչ հանգոյն միմեանց են, առն իշխանի եւ շինականի. այլ

փափագէ իմն զցաւս իշխանին պատուին, եւ գիտելն թէ ոչ թագչի որ ինչ գործ գործէ։

Այր յորժամ զաւաճիկան ունիցի զօրականն եւ ողջ իցեն եւ վաստակել մարթիցեն եւ ի պատերազմաց արուեստս թեթեւալք եւ կրթեալք իցեն, եւ համարիցին պատիւ պարծանաց քաջ եւ առաքինի երեւել, քան զանառակն հնազանդելն հեշտական թուիցի նոցա. Ո՞չ ապաքէն իմաստուն թուիցի քեզ որ կամիցի դէ վաղվաղակի ընդ թշնամիս մարտ եդեալ կռուել։ Ոչ, ասէ, եթէ ունելոց իցէ առաւելութիւն. ապա թէ ոչ եւ ես որչափ թուիմն թէ ինքնին ազնուագոյն իցեմ եւ ազատաւորս պիտանիս ունիցիմ, զայնչափ եւս առաւել զգոյշ լինիցիմ. զոր օրինակ եւ զայլ եւս ինչ զոր մեծագինն համարիմք, զայն ջանամք յամուր վայրի պահել։

Իսկ զիա՞րդ ոք մարթիցի զօրագոյն քան զթշնամիս լինել։ Ոչ զթեթեւ ինչ եւ զդիւրին գործոյ հարցանես, որդեակ. այլ գիտասջիր թէ որ զայն կամիցի գործել, հարկ է նենգաւոր լինել եւ կեղծաւոր եւ խաբեբայ եւ պատիր եւ գող եւ յափշտակող եւ ամենեւին ժլատել ի թշնամիսն։ Եւ Կիւրոսի ծիծաղեալ ասէ. ՈՀ որպիսի իսկ ոք այր հրամայես ինձ լինել։ Թէ այնպի-

սի լինիցիս որդեակ, ապա այր արդար եւ օրինաւոր լինիցիս ։

Բայց զիա՞րդ, ասէ, մինչ մանկունն էաք զնոցին հակառակն մեզ ուսուցէք, նա աւանիկ եւ այժմ, առ բարեկամս եւ առ քաղաքացիս ։ Ո՞չ գիտես, ասէ, եթէ բազում խարդախութիւն ուսայք եւ մեղմեխանս զի թշնամեացն կարիցէք չար առնել ։ Այո, ասէ, հայր ։ Իսկ արդ վասն է՞ր իրիք, ասէ, ուսանէիք նետս ձգել, հի՞մ գեղարդն առնուլ, ընդէ՞ր վարազաց վայրի նենգէիք կարս մանեալ երագագ ձգեալ փոսս հատեալ, եւ այծեմանցն որոգայթս փռեալ ։ Ընդէ՞ր եւ ընդ առիւծուց եւ արջուց եւ ընձուց ոչ կշիռ զնոյն օրինակ կռուէիք, այլ աւելի իմն ընդ նոսա ջանայիք ոգորել ։ Ո՞չ գիտիցես եթէ այս ամենայն խարդախութիւնք են եւ խաբէութիւնք եւ նենգութիւն եւ ժլատութիւն ։

Նրեոց, ասէ, է խաբէութիւնն ։ Ապա թէ կարծիցիմ եթէ ի մարդկանէ զձք կամիմ խաբել, բազում զան ըմպիցեմ ։ Թող ինձ, ասէ, թէ չհամարձակէաք ձեզ նետալից զմարդ առնել. այլ ուսուցանէաք ձգել ի նպատակ անդր, զի մի այժմ բարեկամաց մեղանչիցէք. իսկ եթէ պատերազմ ի վերայ հասանիցէ, մարդիկ եւս կարիցէք հարկանել, եւ ուսուցաք ձեզ

խաբել եւ պատրել եւ յաղթել, ոչ եթէ մարդկամբ այլ գազանօքն, զի մի եւ նոքիմբք բարեկամաց վնասիցէք. իսկ եթէ լինիցի երբեմն մարտ պատերազմի, մի առանց կրթութեան այնր ամենայնի իցէք:

Հայր ասէ, եթէ արդարեւ պիտանացու իցէ երկոցունց կողմանց հմուտ լինել, բարի ինչ եւ չար առնելոյ մարդկան, պարտ էր զերկոսեան իսկ ուսուցանել ի մարդկան միջի: Պատմեն, ասէ, որդեակ, առ մերովք նախնեօք եւ հարբք եւ հաւուք լեալ այր վարդապետ մանկտւոյ, որ ուսուցանիցէ մանկտւոյ զիրաւն եւ զարժանն, որպէս դուռ ասս հրաման, եւ զզրկանսն, մի ստել եւ ստել, եւ մի խաբել եւ խաբել, մի բամբասել եւ բամբասել, մի ագահել եւ ագահել. եւ զատանէր զայն ինչ որ առ բարեկամսն առնելի էր, եւ զայն զոր առ թշնամիս: Նա եւս յառաջ մատուցեալ զայս ուսուցանէր թէ զբարեկամսն արժան է խաբել ի բարիս, եւ գողանալ զբարեկամացն ի լաւ:

Նա որ զայսն ուսուցանէր, հարկ էր եւ զմանկտին ի հանդիսի անցուցանել զնոյն ընդ միմեանս առնել. զոր օրինակ եւ ի հրահանգս կռուանոցացն զՅունաց պատմեն ուսուցանել պատրանս խաբէութեան, եւ վարժել զմանկտին զնոյն առ միմեանս առնել: Որդ ոմանք

քանզի մարզավարժ էին եւ առ պատրել եւ առ ագահել, թերեւս եւ առ շահել իսկ, ոչ կարծէին եւ ոչ ի բարեկամաց առ ի չյաղթահարելոյ զնոսա։ Յայնմ հետէ հրաման լինէր, որով եւ այժմ վարիմք, ուսուցանել լոկ զմանկտին, որպէս զծառայս ուսուցանեմք ճշմարիտս լինել նոցա առ մեզ եւ մի խաբել եւ մի գողանալ եւ մի ագահել. եւ եթէ արտաքոյ քան զայս գործիցեն, պատիժս ի վերայ ածել, որպէս զի ընդ այնպիսի բարս ընդելեալք, զգօնագոյնք քաղաքացիք լինիցին։

Յետոյ իբրեւ յայն տիս հասանիցեն, յորում դու այժմիկ իցես, եւ զօրէնս եւս պատերազմացն ուսուցանել զգուշութիւն կարծեցաւ. զի այսպէս թուիք եթէ չէք այսուհետեւ խառնելոց խակ քաղաքացիս լինել։ Որպէս եւ զատաղկան ցանկութենէ ընդ համօրէն երիտասարդան չխօսիմք, զի մի ի սաստիկ ցանկութիւն անդր նոցա յաւելցի դիւրութիւնն, եւ առանց չափոյ նովին վարեսցին երիտասարդքն։ Եւ արդ քանզի զայն եւս անսադան ուսանիմ. հայր, մի խնայեր յինէն եթէ կարիցես ուսուցանել ինչ զի առաւել լինիցիմ քան զթշնամիսն։

Եւ արդ հնարեաջիր, ասէ, որչափ կար իցէ քո, քոյովքն ճակատելովք

զանկարգ եւ ըշմակատեալ Թշնամիսն ըմբռնել, եւ վառելովք զանդգէնսն, եւ արթնովք զքուն եղեալսն, եւ երեւեսցին նոքա քեզ, եւ զուննոցա աներեւոյթ իցեն, նոքա ի դժուարս իցեն եւ դու յամուր վայրի:

Իսկ զհարդ իցէ, ասէ, հայր, թէ կարիցէ ոք ըմբռնել զթշնամիսն որ այնպիսի ինչ յանցուցեալ իցեն: Քանզի բազում ինչ յայոցանէ, ասէ, որդեակ, հարկ է եւ ձեզ եւ հակառակորդաց ձերոց կրել. հարկ է երկոցունցդ հաց ուտել, երկոցունցդ ի քուն լինել, եւ ընդ առաւօտն զերեթէ ամենեցուն միանգամայն պարտ է մեկնել վասն պիտոյից, եւ որպիսի ինչ ճանապարհք իցեն, սոսկայն հարկ է ընդայն յուղի անկեալ երթալ: Յորս պարտ է քեզ զամենայն մի ըստ միոջէ ածել զմտաւ, եւ յորս գիտեսն թէ տկար եւ անզօր էք դուք, այնմ իմի առաւել պահ ունել, իսկ յորժամ այդ լինիցի քեզ զթշնամեացն եթէ դիւրին է ի բուռն առնուլ զնոսա, յայնժամ մանաւանդ ի դիւրի հարկանել:

Ասէ Կիւրոս. Մի՞ թէ սոքօք եւեթ մարթիցի առաւել լինել, թէ այլովք եւս ինչ իրօք: Եւ կարի քաջ, ասէ, որդեակ այլովք իրօք. զի ի դոսա բազում անգամ՝ ամենեքին առաւել պահպանութիւնս առնիցեն, քանզի գիտեն

թէ կարօտանան։ Իսկ ուր զթշնամիսն պատրեն, մարթեն վստահս տանել զնոսա եւ զերծս ըմբռնել, եւ թոյլ տուեալ զկնի մտանել, զկարգն յանկարգութիւն հանիցեն, եւ փախստեամբ ի դժուարս անձեալ անդ ի գլխի հարկանիցէն։

Պարտ եւ պատշաճ է, ասէ, որդեակ, քեզ որ զայս ամենայն օրէնս ուսանել, ոչ զոր ուսանիցիսն, նոքիմբք եւեթ վարել, այլ եւ ինքնին իսկ ընդ հակառակորդսն մենքենայել հնարս, որպէս եւ զուսանականքն, ոչ զոր ուսանին զայն եւեթ արկանեն ի կիր այլ այլ եւս նուագս գեղգեղեն բազմախառն տաւղօքն. եւ կարի յերաժիշտան որ նորքն իցեն եւ ի ծաղկի, այն հաճոյ թուիցին. եւ բազմապատիկ իսկ աւելի ի մարտի նոր մենքենայք. զի սոքա առաւել մարթեն զթշնամիսն պատրել։

Բայց դու ասէ, որդեակ, եթէ ոչ այլ ինչ հասուցանիցես մարդկան, այլ զհնարս մենքենաւորութեանն զոր բնաւ մանր մանր դազանեաց մենքենայէիր, կարծիցե՞ս թէ չլինիցիս ամենեւին դամագիտ թշնամեացն։ Քանզի դու ի սաստիկ ձմերայնի յարուցեալ ի հաւուց որսս, երթայիր գիշերի. եւ մինչ չեւ հաւուցն շարժեալ յիւրաքանչիւր բունոց թակարդք ձգէին խուճապականք սփռէին, եւ երկիրն պեղեալ

նման էր կորզացեալ գետնոյ։ Նաեւ հաւքն խորտակեալ էին ի քէն, մինչ զի քում օգտութեանդ սպասաւոր լեալ որբանեկէին եւ զհամազգի թռչունսն պատրել. եւ դու դարանեալ նստէիր, որպէս զի դու ճշմարէիր զնոսա եւ նոցա չլինէիր երեւելի. եւ ունէիր հոգ ի մտի աճապարել եւ ձգել զթռչունսն մինչ չեւ փախուցեալ նոցա։

Դարձեալ եւ առ նապաստակն քանզի ի խաւարի արածին եւ զցերեկ խուսափուսեն, պառական բուծանէիր, որք հոտոտելովն գտանէին զնոսա. եւ քանզի երագ փախուցեալ ալքին յորժամ գտանին, այլ եւս պառական պատրաստական ունէիր ի փախստեան ըմբռնել. ապա թէ անտի եւս զերծանիցին, ունեալ զճանապարհս նոցա, եւ թէ յոր վայր ախորժիցեն դիմել նապաստակքն, անդէն զաներեւոյթ վարմսն տարածանէիր, զի ի սաստիկ փախստեանն ինքն զինքն շաղեալ պատիցէ։ Նաեւ առ անտի եւս չապրելոյ փախստեայ, դէտս իւրացն կացուցանէիր, որք ի մօտոյ իսկ վաղվաղակի ի վերայ դիմիցեն. եւ դու յետոյ կուսէ աղաղակ եդեալ ի նապաստակ անդր զարհուրեցուցանէիր զնա, որպէս զի յանզգաստից ի բուռն անկանիցի. եւ ցայնոսիկ որ յառաջոյ դարանամուտ լեալ իցեն պատուէր տայիր լռել լի-

նել, եւ այնպէս թագուցանէիր զնո-
սա։

Արդ որպէս կանխագոյն ասէի, եթէ
այսպիսի հնարս եւ ի մարդիկ հնարի-
ցիս, չգիտեմ թէ թողուցուս զոք ի
հակառակորդաց անտի։ Ապա թէ
հարկ հասանիցէ երբեմն ի դիւրի եւ ի
դաշտի յայտյանդիման վառեալ երկո-
ցունց կողմանց ի մարտ պատերազմի
ընդ միմեանս բախել յայնմ վայրի,
որդեակ, առաւելութիւնքն որ ի բա-
զում ժամանակաց պատրաստեալ կայ-
ցեն մեծ իմն զօրութիւն ունիցին։ Եւ
ես, ասէ, յայնժամ ասեմ թէ առա-
ւելութիւնք են, յորժամ զօրականացն
անձինք կիրթք իցեն եւ ոգիքն զուար-
թացեալք, եւ զպատերազմական ճար-
տարութեանց փոյթ լեալ։

Պարտ է եւ այնմ եւս քաջ. գիտակ
լինել, թէ զորս սիրիցես հնազանդ
լինել քեզ, եւ նոքա ամենեքին այս-
պէս համարին թէ եւ քեզ պարտ է
զնոցանէ խորհել։ Եւ արդ մի անհոգ
կայցես, այլ գիշերայն տեսջիր թէ
զինչ իշխանաւորքն առնիցեն յորժամ
տիւ լինիցի. իսկ զցերեկ թէ զիարդ
բարւոք իցեն ցայգութեանն պէտքն։

Բայց թէ զիարդ պարտ իցէ ի կռիւ
զզօրսն ճակատեցուցանել կամ որպէս
տանել զցերեկ կամ զցայգ կամ ընդ
նեղ կամ ընդ լայն ինչ ճանապարհ

կամ ընդ լեռնականս կամ ընդ դաշտականս, կամ որդունակ զօրաժողով ի պատերազմ երթալ կամ զիարդ ցոյցութեան եւ ցերեկութեան պահպանականս կացուցանել, կամ որպէս առ թշնամիսն հակառակորդս մատուցանել, կամ ի բաց տանել ի նոցանէ, կամ որպէս առ պատերազմօղ քաղաքաց տանել կամ ի պարիսպսն մատուցանել, կամ մեկուսի ի պարսպաց անտի տանել, կամ ընդ խոխոմս եւ ընդ տորս եւ ընդ դետս անցանել, կամ ղդղշ լինել հեծելազօրուն կամ արդաւորացն կամ աղեղնաւորացն։ Նա եւ եթէ դու յորժամ թեւ ի թեւ առնել տանիցիս, յանդիման լինիցին թշնամիքն, որպէս պարտ իցէ ի դիմի հարկանել. եւ եթէ կարգեալ ճակատեալ տանիցիս այլուստ ուստեք թշնամիքն յայտնիցին եւ ոչ ի հանդիպոյ, զիարդ պարտ իցէ տանել ընդ նոցա դէմ. կամ որպէս զիւր թշնամեացն ոք զգայցէ եւ զքոյսն թշնամիք չգիտիցեն. եւ զի՞ խակ ես զայս ամենայն քեզ յանձախիցեմ. զոր ինչ գիտէիր, զայն բազում անգամ լուար։ Նա եթէ թուէր ոք միոյ իրիք յայնցանէ հմուտ, չառանէիր անփոյթ զնմանէ, եւ չլինէիր անտեղեակ. այսուհետեւ եւ պարտ է ըստ դիպացն պատահելոյ նոքիմիք վարել, որ ինչ քեզ միշտ օգուտ թուիցի։

Նաեւ զայս եւս մեծամեծս ուսիր յինէն որդեակ: Մի երբեք առանց զոհից եւ հմայից մի անձամբ եւ մի զօրօք ի վիշտս մխիցիս, ի միտ առեալ թէ մարդիկ յօժարեն ի գործս յորժամ զգործսն նկատեն, թէպէտ եւ գիտիցեն իսկ ոչ թէ ուստի արդեւք լինիցին նոցա բարութիւնքն: Նաեւ ծանիցես իսկ յարդեանց իրացն եղելոց. քանզի բազումք ածին ի հաւան, եւ այն զի իմաստնագոյնք եւս թուէին թէ իցեն, զի ի պատերազմ ընդ նոսա գրգռիցեն, յորոց որք հաւանեցանն երթալ եւ ի դիմի հարկանել, սատակեցան: Շատք զբազումս արս շինականս եւ քաղաքս մեծացուցին, եւ յայնցանէ որ մեծացանն եւ աճեցին զմեծամեծ չարիսն կրեցին: Նաեւ բազումք իսկ, զորս մարթ էր իբրեւ բարեկամս վարել եւ երախտիս առնել եւ ի նոցունց երախտիս գտանել, կամեցեալ ծառայս վարել զնոսա եւ ոչ բարեկամս, անդստին ի նոցունց իսկ ետուն վրէժս: Նաեւ բազմաց որ զկողմն մի ունէին. չեղեւ բաւական կեալն հեշտականութեամբ, այլ ցանկացան ամենեցունց տէրս լինել, յայն սակս իսկ եւ յորոց ունէինն վրիպեցին. եւ յոլովք որ զցանկալի ոսկին ունէին, վասն նորին կորեան:

Այսպէս մարդկեղէն իմաստութիւնս ոչ մի ինչ ազնուագոյն գիտէ ընտրել,

բայց յորժամ որ ինչ վիճակ ելանիցէ, զայն առնիցէ դք: Իսկ՝ դիքն, որդեակ, քանզի միշտ իսկ են եւ յաւէժ կենդանականք զընաւ գիտեն որ ինչ եղեւն եւ որ էն եւ որ զինչ անցք ընդ իւրաքանչիւր դք ի նոցանէ անցանիցեն. եւ մարդկան որ հարցանեն զնոսա եթէ հաշտ իցեն ընդ նոսա, գուշակեն թէ զինչ պարտ իցէ առնել եւ զինչ չիցէ պարտ: Ապա եթէ ոչ ամենեցուն կամիցին օգնական լինել, չեն ինչ զարմանք, քանզի չդոյ ինչ նոցա հարկ ի վերայ, զորոց ոչն կամիցին, հոգալ:

ԵՐԿՐՈՐԴ

ԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՔՍԵՆՈՓՈՆՏԵԱՅ
ԿԻՒՐՈՍԻ ԽՐԱՏՈՒ
ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑ
Բ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ Ա

ԱՅՍՊԷՍ ճառս արկեալ ընդ միմեանս դպրին հասանէին ի սահմանս Պարսից աշխարհին. եւ իբրեւ արծուի յաջողակ յայտ յանդիման ընթանայր առաջի նոցա, յաղօթս կացեալ դիցն եւ դիւցազանց որ զՊարսից աշխարհն ունէին, ուրախութեամբ յուղարկել զնոսա, այնուհետեւ ընդ սահմանսն անցանէին: Իսկ իբրեւ անցին, դարձեալ աղօթս դիցն մատուցանէին այնոցիկ որ զՄարաստան երկիրն ունէին մտադիւրութեամբ ընդունել զնոսա: Զայս արարեալ ողջոյն եւսան միմեանց որպէս ի դէպ էր. եւ հայրն միւսանգամ ի Պարս մեկնեալ երթայր եւ Կիւրոս ի Մարս առ Կիաքսարէս չոգաւ:

Իբրեւ եհաս Կիւրոս ի Մարս առ Կիաքսարէս, զառաջինն որպէս արժան էր, միմեանց ողջոյն տային. ապա հար-

ցանկեր զԿիւրոս Կիաքսարէս թէ ո՞րչափ զօրս ածեր։ Եւ նա ասէ թէ երկու հազարս, որ յառաջ ժամանակաւ վարժկանութեամբ զայլն առ քեզ. եւ այլք եւս ի հանդիպատասխանաց անտի, որոց ոչ երբեք եղեալ է, եկեալ կան։ Ասէ Կիաքսարէս. Ո՞րչափ են։ Ասէ Կիւրոս. Ոչ համարն քեզ ուրախ առնիցէ զքեզ յորժամ լուիցես, այլ զայն ած զու զմտաւ, եթէ որքան սակաւքս որ պատուականկեցքն կոչեցին, այլոց բազմաց Պարսից իշխեն։ Արդօ՞ք ինչ արգեւք նորքոք իցես, եթէ զու երկընչիցիս ընդ վայր կասկածիցես եւ չզայցեն թշնամիքն։ Գալոց են, ասէ, եւ բազումք իսկ։ Բայց այն ուստի՞ յայտ իցէ։ Զի բազումք, ասէ, որ անտի եկին, այլ ոք այլ ինչ օրինակ, սակայն ամենեքին զզայն իմն ասեն։ Ապա ուրեմն, ասէ, պարտ իցէ կռուել ընդ արանցն։ Հարկ է, ասէ, կռուել։

Ասէ Կիւրոս. Զի՞ իսկ չասացեր ինձ զզօրացն, եթէ գիտեիր թէ քանի ինչ եկեալ հասեալ զօրքն իցեն եւ հմուտ էիր մերոց զօրութեանց. որպէս զի անզինկացեալ երկոցունց կողմանց, ընդ այն խորհեսցուք զի ազնուագոյն մարտիցեմք։ Ասէ Կիաքսարէս. Արդ զու լուր. Կրիսոս զլիւդացի ասեն ածէ բիւր հեծեալ եւ շերտաւորս եւ աղեղնաւորս աւելի քան զչորս բիւրաւորս։ Եւ զԱր-

Արտակամայ զմեծի Փռիւգացւոց աշխարհին իշխանին ասեն ածեալ այրուձի ութհա-զար մի, եւ նիզակաւորս շերտաւորօք հանդերձ ոչ ինչ ընդհատ ի քառասուն հազարաց. եւ զԱ՛րիբեայ Գամրաց թա-գաւորէ, վեց հազար առանձնեալս, իսկ աղեղնաւորս եւ շերտաւորս ոչ ինչ սակաւ յերից հազարաց. զԱ՛րագդեայ արաբացւոյ բիւր հեծելոյ պատուեն բե-րել եւ կառս հարիւր, եւ պարսաւորաց բազում իմն ամբոխ: Իսկ զՅունաց որ յԱսիացւոց աշխարհին բնակիցեն ոչ ինչ ճշգրիւ ուրեք պատմի թէ զայցեն զհետ. եւ զայնոսիկ որ ի Փռիւգաս-տանէ իցեն որ առ Եղղեսպոնտոսն ծո-վու կայ, Գաբէոս ասեն նալպատատ լինե-ցի, որոյ ի Կայիստրոս դաշտի վեց հա-զար հեծեալք եւ բիւր շերտաւորք ի-ցեն: ԶԿարիացւոց եւ զԿիլիկեցւոց եւ զՊափլագոնացւոց ասեն թէ կոչեցեալ չեկին: Իսկ ասորեստանեայն որ զԲա-բելացւոց քաղաքն ունի եւ զայլ եւս զԱսորեստան, թուի ինձ թէ հեծելա-զօրս ածիցէ ոչ պակաս յերկուց բիւ-րուց եւ կառս ոչ ինչ աւելի քան զեր-կերիւր, եւ հետեւակս բազումս. քան-զի այնպէս իսկ սովոր էր յորժամ այսր դիմեալ գայր:

Ասէ Կիւրոս. Դու զթշնամեացդ ա-ւասիկ պատմես թէ վեց բիւր հեծեալք են, եւ շերտաւորք եւ աղեղնաւորք ա-

ւելի քան զքսան լինելոյ։ Ընդ սմա այ-
սուհետեւ զի՞նչ բազմութիւն ասիցես
զքո զօրացն։ Նա՛, ասէ, Մարաց այ-
րուձին աւելի քան զբիւրս, պարսաւորք
եւ աղեղնաւորք իցեն առ մեզ վեց
բիւր։ Ի Հայոց ի մերոց արուարձանեաց
հասցեն չորեքհազար հեծեալք եւ հե-
տեւակք երկու բիւր։ Ասէ Կիւրոս.
Ասես թէ մեր այրուձին պակաս քան
զերրորդ մասն հեծելազօրու թշնամեացն
են, եւ հետեւակք գոգ կէս իսկ նո-
ցա։ Կիաքսարէս ասէ. Իսկ արդ զի-
արդ սակաւաւորս համարիցես զՊար-
սիկս, զորոց դու ասես թէ ածեմ։
Կիւրոս ասէ. Այլ թէ իցէ՞ արդեւք
մեզ կարօտութիւն արանց եթէ ոչ,
առաջին իսկ զայն խորհեսցուք։ Բայց
զկռուին, ասէ, պատմեա թէ զի՞նչ
կռիւ իցէ։

Կիաքսարէս ասէ. Գրեթէ ամենե-
ցուն նոյն պատերազմ է. քանզի ա-
ղեղնաւորք եւ տիգաւորք են եւ նոցայն
եւ մերքն։ Ասէ Կիւրոս. Ապա ուրեմն
հարկ է ի մեծ հեռաստանէ կռուել,
եթէ այնպիսի զէնք իցեն։ Ասէ Կիա-
քսարէս. Հարկ է թէ ի հեռաստանէ
կռուիցիմք։ Կիւրոս ասէ. Ապա ու-
րեմն, յայնժամ բազմացն լինիցի յաղ-
թութիւն. քանզի կարի քաջ արագ
սակաւաւորացն ի բազմաց անտի խո-
ցեալ սատակիցին եւ ոչ եթէ ի սակա-

ւուցն բազումքն։ Ապա թէ այդ այդ-պէս իցէ, ասէ, ով Կիւրէ, զինչ այլ ինչ լաւ ինչ ոք գտանիցէ, այլ առաքել ի Պարսս, եւ տեղեկացուցանել եթէ վշտանայցեն ինչ Մարքն, աղէտք ի Պարսիկս հասանիցեն, եւ խնդրել բազում եւս զօր։ Իսկ Կիւրոս. Զայս, ասէ, ի միտ առ թէ եւ ոչ եթէ ամենայն իսկ Պարսիկքն միաժողով գայցեն, բազմութեամբ չառաւելուք քան զթշնամիսն։

Իսկ դու զի՞նչ ազնուագոյն քան զայդ ածիցես զմտաւ։ Այո, ասէ Կիւրոս, եթէ իբրեւ զքեզդ էր, վաղվաղակի զէն եւ զարդ գործէր ամենայն Պարսից որ եկեալ հասեալ կան, զոր օրինակ որ ընդ մեզն իցեն, ունին, որ հանդիտապատիւքն անուանեալ կոչիցին. այն իսկ է, զրահապատ պատեանք զլանջօքն եւ ասպար յահեակ ձեռին, եւ սուսեր պողովատիկ կամ թուր յաջում. եթէ զայդ պատրաստիցես, մեզ տայցես մեծ երթալ հակառակորդացն զզուշութեամբ, եւ թշնամիքն փախչել լաւ համարիցին քան կալ մնալ։ Այլ մեք ինքնին կացցուք ճակատեացուք ընդ մնացելոցն. եւ որք փախըստեայ ելանեն ի նոցանէ, զնոսա ձեզ եւ հեծելոց ապաստան առնեմք, որպէս զի չլինիցի նոցա պարապ ոչ փախչելոյ եւ ոչ դառնալոյ յետս։

Զայս խօսեցաւ Կիւրոս. եւ հաճոյ թուեցաւ բանն Կիաքսարայ. եւ ոչ եւս այնուհետեւ յիշէր առաքել կոչել ամբոխ, եւ կազմէր պատրաստէր զզէնսն որ յառաջագոյն ասացան, եւ զօրպատրաստ իմն էր եւ ի Պարսից անտի գային հասանէին պատուականքն որք զՊարսից զօրսն ունէին: Յայնմ վայրի Կիւրոս, ասեն, ի մի վայր գումարեալ զնոսա խօսէր զայն ձեւ օրինակի բանից:

Արք բարեկամք, իմ տեսեալ զձեզ այսպէս վառեալ ի զէն եւ ի զարդ եւ կազմս եւ պատրաստս ոգւովք եւ մտօք որպէս թէ զիրկ ընդ զիրկ խառնելոց իցէք ախոյեանիցն. եւ գիտացի թէ Պարսիկք որ զհետ ձեր գան այնպէս վառեալ են, զի ի հեռաստանէ եւեթ ճակատեալ մարթեն կռուել, երկեայ թէ մի վասն զի սակաւաւորք իցէք եւ լոկ եւ թափուր յօգնականաց, անկեալ ի բազմամբոխ թշնամիսն, վնասս ինչ կրիցէք: Արդ այժմիկ արս հուժկուս ընդ ձեզ առեալ գայք. լինիցին եւ նոցա զէնք համագոյն մերոց զինուց. իսկ զմիտս նոցա յորդորել, այն մեր գործ լիցի: Քանզի իշխանի գործ այն է, ոչ ինքն եւեթ առաքինի լինել, այլ եւ զայնցանէ որ ընդ իշխանութեամբ իցեն, հոգալ, զի լաւագոյնք լինիցին:

Իբրեւ նա զայն խօսէր, նոքա ամենեքին ուրախ լինէին, զմտաւ ածեալ

եթէ ընդ բազմաց կասկածիցին. եւ մի ոմն խօսէր այսպէս. Թէ երբեւս, ասէ, զար-մանալի՛ է ինչ թուիցի՛մ բարբառել, ե-թէ Ափրոդիտի խրատս տալցեմ խօսել ինչ զմեծն, յորժամ զզէնսն ամենայնն որք մեզ թիկունք օգնականութեան լինե-լոց իցեն: Վասնզի գիտեմ ես, ասէ, զի ճառք այնոցիկ որ բարի ինչ կամ չար բանականն իցեն հասուցանել, նո-քին առաւել յորդորեն զմիտս լսողացն: Նաեւ պարգեւս եթէ ասացեն այնպիսիքն, թէպէտ եւ նուազագոյն եւս դիպեսցի քան զառ ի հաւատարիցն պարգեւս, սակայն մեծամեծար զնոյնս առնլիքն մեծարիցեն: Նաեւ այժմ, ասէ, Պար-սիկք թէ ի Սիւրոսէ քաջալերիցին, կարի իսկ անասացեն, քան ի մէնջ մխի-թարութիւն գտեալ: Նաեւ եթէ ընդ հանդիսապատիւսն, կարգիցին, հա-տատագոյն զայն համարիցին յորժամ ի թագաւորի որդւոյ եւ իշխանապե-տէ, քան եթէ ի մէնջ յայտ եւ ի սոյն հասանիցեն. թէպէտ եւ ոչ մերոցն ինչ պատր է հեռի լինել, այլ արժան է ամենայն հնարիւք զմիտս արանցն յորդորել ամենեւին, զի դոյն մեզ օգ-տակար եւ շահաւոր է թէ սոքա լա-ւագոյնք եւ առաքինիք լինիցին:

Նա զզէնսն ի միջի առեալ դնէր Սիւ-րոս, եւ կոչեցեալ զամենայն զօրսն Պարսկաց, խօսէր զայս ըստ օրինակի բա-

նից. Արդ պարտիք դուք անդէն ի նմին աշխարհի ծնողայք մնայք, եւ մանաւանդ ոչ ի վայր ինչ քան զմեզ ունիք, ընդ որոց եւ ի դէպ է մի եւ միասին ապաժամեան քան զմեզ ունել: Իսկ արդ թեպէտ եւ այսպիսիք ոչք էիք, բայց ի մերում աշխարհին չունէիք հաղորդութիւն հաւասար ընդ մեզ, ոչ զի ի մէնջ մերժեալ էիք, այլ զի հարկ ի վերայ կայր ձեր զպէտան կարեւորս շահել: Բայց զի զպէտան ունիցիք, ինձ փոյթ լիցի հանդերձ աստուածովքն: Նմառուհեալ իշխանութիւն է եւ ձեզ, եթէ կամիք, առնուլ զէն որպէս եւ մեզն ունիմք, եւ թէպէտ եւ ի վայր եւս քան զմեզ իցէք, ի նոյն վիճակ ընդ մեզ մտել, եւ եթէ լաւութիւն ինչ եւ շահ ի նոցունց գործիցի, այնմ հանգոյն մեզ արժանի լինիցիք:

Զառաջին ժամանակին եւ դուք աղեղնաւորք եւ տիգաւորք էիք եւ մեք, եւ եթէ նուաղագոյն քան զմեզ ժրանայիք, ընդ այն չէին ինչ զարմանք, քանզի չէր ձեր պարապ իբրեւ զմեզ ընդ նոյնս կրթել. բայց զինուքդ այդոքիւք ոչ մի ինչ աւելի մեք քան զձեզ ունիցիմք: Քանզի դոն զրահք զլանջգք ըստ իւրաքանչիւր պատշաճի, ասպար յահեկի, զոր ամենեքին իսկ սովոր իցեմք կրել, սուսեր կամ թուր յաջում ձեռին որով զհարկաւորագոյն

մշտապէս իցէ խօսել եւ այնմ եւեթ զգայա-
լինիցիմք թէ մի ի հարկաւորսն վրիպի-
ցիմք։ Նու արդ զի՞նչ իցէ յայսմ անձա-
նաչիւ, իւ այլ քան զննել լաւ իցէ,
բայց քաջութեամբ, զոր եւ ձեզ անկ է
առ ինչ ընդհատ ի մէնջ յանդգնել. զի
յաղթութեան ցանկանալ, որ զմեծ
իսկ զբարութիւնն ծնանի. եւ պահէ,
զի՞ մեզ. առաւել քան ձեզ դէպ իցէ
Նա յետ յաղթութեանն յորժամ անձ-
նեայն որ ինչ պատերազմացն իցէ այն յաղ-
թողացն լինիցի, զի ինչ նմանէ է եթէ մեք
առաւել իմն քան զձեզ կարօտ յաղթու-
թեանն իցեմք։

Նա առաջ ասէ. Նոքա զանձնեայն,
անտանելիք զզէնս եւ զզարդ, որ կամի-
ցի առ ի կիր արկանել, առացէ զդատս,
եւ զգրեացի ի հազարապետութեան ի նոյն
կարգ հաւատար մեզ։ Իսկ որ բաւական
համարիցի ի վարձկանաց համարի լի-
նել, կացցէ ձեռացէ ի զէնս ապաստանու-
թեանն։

Այս այսպէս ըստ ամին բանից խօսե-
ցաւ. եւ լուեալ Պարսից զմտաւ ածէին
թէ աղաչեցեալք զի ի նոյն մասնաւո
աշխատեալ նոցին պատկաց հատանի-
ցեն եւ չկամիցին յանձին ունել, մի-
բուլի եւ յորժամի այնուհետեւ ցանդ
իսկ զանհնարին տառապանաց զկեան-
սըն կեցցեն, եւ այնպէս անձինքին
զրէին ի մտաւենին, առնուին եւ զէն

քաղաքներքին: Նոյն ի ժամանակի զի ասեն թէ Թշնամիք մօտ են, եւ չեւ եւս էին եկեալ համսեալ, Քանզի Ասորւոց զանձինս այնոցիկ որ ընդ իւրն լեալ էին ի զօրութիւն կրթել, զճակատամարտ ուսուցանել եւ յօրդորել զմիտս նոցա ի կռիւ:

Նոյն նախ ազատաւորս ի Պերսաստանեայ առեալ հրամանաւ արքայ նոցա, իւրաքանչիւր ումեք ի զօրականացն զամենայն մատուցանել պատերազմականս, որովք կարօտ իցեն: Խրրեւ զայն կազմէր պատրաստեր, չէր ինչ այնուհետեւ նոցա պակաս, այլ ի մարմնի հրահանգս թեւակոխել, զի այսպէս իւրն ամենայն զմտաւ, թէ նոքին քաջք յիւրաքանչիւր գործս լինիցին, որք ի բաց մերժեալ ի բազմաց միտս զնելոյ, ի մի ինչ գործ ուշ առնիցեն: Նոյն ի պատերազմականաց անտի արգել զաղերդնաւորութեանն կրթութիւն, եւ զայս եւեթ թողոյր նոցա, սուսերաւ եւ նիզակաւ զարհապատ մարտ եղեալ կռուել, որպէս զի իսկ եւ իսկ վաղվաղակի զհոգւոյն զմիտան յարդարէր, զի կամ ի մօտոյ կամիցին կռուել ընդ թշնամեացն կամ յանձին ունիցին թէ չեն ինչ արժանի զօրաւորն օգնականութեանն լինելոյ. եւ զայս գժուարին էր յանձն առնուլ նոցա, որք հմուտ էին, եթէ ոչ վասն այլ ինչ իրիք կերակրիցեն, այլ զի ի

վերայ այնոցիկ՝ որ կերակրեն, կը-ռուեցին։

Նա զայն եւս ածեալ զմտաւ թէ վասն որոց հակառակութիւնքն լինի-ցին ի մարդիկ, կարի իսկ քաջ ընդ-նոյնս կամիցին թեւակոխել, մրցու-թեան հրահանգս հրամայէր նոցա, ա-մենայնի որ ինչ գիտէր եթէ լաւ է կրթել ընդ նոյնս զօրացն։ Նա զոր պա-տուիրէր, այսպիսի ինչ էր։ Պնդել զօ-րականսն լաւ զանձն ընծայեցուցանել, եւ հլու իշխանացն լինել եւ աշխատա-սէր եւ վշտասէր հանդերձ յօրինաւո-ծութեամբքն եւ զինուորութեան հմուտ եւ զզինուցն սրբութիւն սիրել եւ առ-այնպիսի ինչ ամենայն առատանալ։ Նա հնգապետացն պատուիրէր ըստ գոյն զօրականին առաքինւոյ նոյնպէս եւ նմա լինել, եւ զհինգսն ըստ իւրումն կարի նոյնգունակ ընծայեցուցանել. եւ տա-սնապետացն զտասնեակսն. նոյնպէս եւ զօրագլխին զվաշտն, ըստ նմին օրինակի եւ սպարապետին զիւրաքանչիւր յայլոց իշխանացն, զի եւ ինքն առանց բամ-բասանաց իցէ, եւ զայնցանէ որ ըստ նմանէ իշխանք իցեն հոգ ի միտ ու-նիցի զի եւ նոքին այնոցիկ որոց տիրի-ցեն, տայցեն զպատշաճն գործել։

Նա վարձս եւս խոստանայր զօրավա-րացն եթէ զգունդսն ազնուագոյն կազ-միցեն, հազարապետս լինել, եւ զօ-

բազկլեացն որ լաւագոյն զգունդսն ցուցանիցեն, ի զօրավարաց տեղիս եղանիցեն. դարձեալ եւ ազնուագունաց ի տասնապետաց անտի ի զօրագլխաց տեղիս կալ. եւ հնգապետացն նոյնպէս ի տասնապետաց տեղիս. եւ ի դոյզն զօրականաց որ յաղթիցեննն ի հնգապետաց կարգս անցանել: Համարձակ էր ամենեցուն իշխանացն այնոցիկ նախ միշխանաւորացն պաշտօն առնուլ. եւ ապա այլ եւս ինչ պատիւք որ իւրաքանչիւր ումեք վայելէին, զայնք զհետ գային, եւ մեծ եւս ակնկալութիւն փոփոխութեան արժանաւորացն ցուցանէր, եթէ յապա ժամանակին յաճախեսցեն բարութիւնքն:

Խոստանայր յաղթութեան պարգեւս ամենեցուն գնդացն եւ ողջոյն իսկ փաղանգաց եւ տասանցն որպէս եւ հնգիցն, եթէ հպատակագոյնք իշխանացն երեւիցին, եւ յօժարագոյնս կրթեալ յայնոսիկ որ արդ ճառեցան. եւ էին նոյա յաղթութեան պարգեւքն, որպէս ինչ վայելիցեն բազմամբոխն բազմութեան. զայս ինչ պատուիրէր եւ այն էր կրթութիւն զօրացն:

Խորանս եւս կազմէր, որչափ զօրագլուխքն էին, մեծամեծս որպէս զի բաւական լինիցին իւրաքանչիւր գընդացն. իսկ գունդն հարիւր այր էր. եւ հարկանէին վրանս ըստ գնդաց գնդաց,

եւ առ միմեանս զխորանոն համբերանելով համարէր ի միտս թէ այն օգուտ առ յառաջ պատերազմին լինիցի, զի յորժամ տեսանիցեն զիրեարս նոյնպէս զմի օրինակ կերակրեալ, եւ չզուցեն ի մէջի նուաղութեան բարուքը առ ի ւքանելոյ ամանց եւ ի վայր քան զմիմեանս լինելոյ ի թշնամիս անդր. եւ այնմ եւս շատ համարէր ճանաչել զմիմեանս յորժամ առ իրեարս խառն հարեալ նստիցին: Օ՛ ի այսպէս կարծէր թէ ճանաչելովն ամենեցուն առաւել իմն լինիցի ամաչել. զի որ անծանօթքն իցեն, դիւրին իմն զչարիսն գործիցեն իբրեւ զայնոսիկ որ ի խաւարի կայցեն:

Նա եւ խորանակից բնակութեամբն մեծ իմն օգուտ համարէր լինել առ ի կարգել ճշդիւ զգունդսն. քանզի ունէին ընդ իւրեամբք զօրավարքն զգունդսն կազմեալս վառեալս ի պարգ, որպէս յորժամ մի մի յուղի անկեալ երթայցէ գունդն; եւ զօրագլուխքն զվաշտսն ունէին, ըստ նմին օրինակի եւ տասնապետքն զտասնեակսն եւ հինգապետքն զհինգսն: Իսկ զգնդացն համար առնել գիտել, յոյժ իսկ լաւ թուէր նմա առ չամբոխելոյ եւ խառվելոյ, եւ եթէ ամբոխիցի առ փոփոխակի յարդարելոյ. զոր օրինակ քար եւ փայտ յորժամ ընդ միմեանս հաստիցէ պատշաճեցուցանել, թէպէտ

եւ առաւօտանց վայրապարապութիւն կայցէ, զիւ-րին իցէ առ իրեարս մատուցանել, ե-թէ ունիցին ծանօթս, որպէս զի յայս առնիցի քաջ թէ յորոց վայրաց իւրա-քանչիւր ի նոցանէ իցեն: Այլ այնմ իմն եւս օգուտ համարէր զի ի միասին միանգամայն ունեւալք զմիմեանս չկա-միցին թողուլ, քանզի եւ զգազանս անասունս զայնոսիկ որ առ միմեանս պատուակ պատուակ տարածիցին, դժկամակ լինիցին եթէ քակեսցէ ոք զնոսա յի-րերաց:

Այլ զայնմանէ եւս փոյթ առնէր Կիւ-րոս, զի մի երբեք առանց քրտանց ի ճաշ կամ յընթրիս մտանիցեն. զի կամ յորս հանեալ տայր նոցա ընդ քիրտն մտանել, կամ այնպիսի խաղուց հնա-րագիւտ լինէր որք քիրտն բերիցեն. կամ եթէ գործոց ինչ պէտք լինէին, այնպէս առաջնորդէր գործոյն զի մի առանց քրտանց ի բաց գնայցեն. զի եւ զայն լաւ համարէր առ յօժարու-թեամբ ուտել եւ ողջ լինել եւ առ-կարօղ լինել ի գործ ինչ վաստակել: Այլ զդժուարագոյնս առ միմեանս լինելոյ հնարս զաշխատութիւնն համարէր. քանզի եւ երիվարք որ ընդ միմեանս վաստակիցեն, հանդարտագոյնք լինի-ցին: Այլ ի թշնամիս անդր յորդորա-գոյնք լինիցին որք գիտիցեն զանձանց թէ քաջք են եւ կրթեալք:

Իւր եւս մրան կոչմէր Կիւրոս , առ ի բաւականն լինելոյ տանել զորս յընթերկս կոչիցէ : Այսպէս զբաղմունս ի զօրագլխացն զոր ինչըն ի դէպ համարէր . եթ զի եւ ի հազարապետաց եւ ի տասնապետաց , զամենս եւ ի հնգապետաց կոչէր . եթ երբեք զի եւ ի զօրաց անտի , եթ զի եւ զհինգամն ողջոյն եւ զատատանն բանակա— գաւի , եւ զգնաւ մատչան եւ զաղջ ի բոկ գունդս : Այսպէս եւ մեծաշուքս մեծա— պատիւ մեծարէր յարժամ զամենայն առ— նէր այնպիսի ինչ գործել , զի զամ— մենեսին կամէր թէ գործէին : Նա որ ինչ առաջի յօրինէր համապատ համա— րակաց եւ նմա եւ հրամայելոց յընթերս անդր :

Իսկ զպատուաւորս շուրջ զզօրօքն բա— ժանակիցս միշտ ամենայնի առնէր . զի ոչ խնայէր ինչ պատուոյ արժանի զպատ— ուաւորս զօրականացն համարէր քան զքաջութեան եւ զհերշտակս : Օ ի պարտ եւ պատուշաճ համարէր լինել նոցա հա— ւատարիմս եւ խելամուտս զինուորու— թեան եւ համբերողս եւ սաստիկս եւ երագունս եւ անդանդաղս եւ աներ— կիւղս : Նա առ այսոս գիտէր Կիւրոս թէ որ ինչ ազնուագոյնքն ունիցին պարտ է եւ պատուաւորացն ունել եւ ընդ նոյն կրթել , զի մի իցէ թէ շատանուցան գործ ինչ յանձին , այլ զամենայն ան— ձանց մայլելուց համարիցին որ ինչ իշ— խանին հրաման տայցէ :

ԳԼՈՒԽ Բ

ՅԱՅԴ իսկ փոյթ տանէր Կիւրոս յորժամ առ մեծամեծս խորան հարեալ նստէին, զի ուրախութեան ճառք ի մէջ անկանէին որ եւ ի լաւութիւն յորդորիցեն: Ուր հասանէր երբեմն յայսպիսի ինչ բանս: Միթէ, ասէ, ով արք, ապաժամանք ինչ ընկերըն քան զմեզ յայն սակս թուիցին, զի ոչ զնոյն օրինակ հանդոյն մեզ խրատեալ իցեն, կամ չիցէ ինչ ի միջի խըտրոց ի մէնջ, ոչ յորժամ ի միասին իցեմք եւ ոչ յորժամ ընդ թշնամիս հասանիցէ մարտընչել:

Վերստասպէս պատասխանի տուեալ ասէ. Նոյն թէ որպիսի՞ք ոք ի թշնամիան լինիցին, եւ չեւ եւս կացի ի վերայ, զի եւ ի հաղորդութեանն ոմանք ի նոցանէ դժուարինք երեւէին: Նորէկ, ասէ, առաքեաց Պիտաքարէս նուէրս առ դունդ դունդ, եւ եղեն իւրաքանչիւր ումեք ի մէնջ երեք երեք բաժինք կամ թէ աւելի եւս, եւ զայն շրջեցուցանէին. յինէն սկիզբն արար խոհակերն զառաջինն շրջեցուցանել. իսկ յորժամ առ երկրորդն մատեաւ շրջեցուցանել, հրաման ետու ի վերջնոյն առնել սկիզբն եւ ներքուստ ի վեր շրջեցուցանել, մի ոմն ի զօրականաց անուն բազմելոց ի մի-

ջին տեղւոյն, զբոլորը բարձեալ տանէ, Ըստ ամենեւին չիք իսկ հաստատութիւն եթէ ի մէնջ որ ի միջի կամք չառնիցէ դք սկիզբն:

Այլ իմ լուեալ տրտմեցայ եթէ նուազեալ ինչ ուժք իցեն, վաղվաղակի կոչեցի զնա առ իս, եւ նա փութով ունկնդիր եղեւ: Իսկ իբրեւ զոր շրջեցուցանէինն եհաս առ մեզ, մանաւանդ ծանուցեալ էին. նա յայնմ վայրի ամենեւին իսկ տրտմեալ տխրեալ երեւէր եւ տանէր ցիւր անձն. Ոհ ոհ զի այժմ կոչեցայ զատ այսր. եւ ես տանէի թէ մի հոգար, զի վաղվաղակի ի մէնջ սկիզբն լինիցի եւ դու նախ զմեծն առնուցուս: Ըստ այս զերրորդն շրջեցուցանէին, եւ այն եւեթ ծանուցեալ էր. առ նա յետ իմ, եւ յորժամ առնոյր եւ երրորդն, եւ թըւեցաւ նմա թէ մեծ եւս քան զիւրն առ, ընկեց զոր առն զի այլ առցէ:

Իսկ խորհակերին կարծեալ, թէ չիցէ ինչ նմա պիտոյ խորտիկ, զնոյն եւ շրջեցուցանէր մինչ չեւ էր նորա առեալ այլ: Յայնմ վայրի այնպէս աղէտին չժուժեաց զի հանաւ ի նմանէ խորտիկն զոր առ, եւ որ ինչ նշխար կայր ի կերակրոյն, զայն ի սքանչանալոյ անտի եւ ի ցասնոյ ընդ բախտն գչարեալ տապալեաց: Իսկ զօրագլուխն որ մօտ առ մեզ կայր, իբրեւ ետես ծափ զծափի հարկանէր եւ ուրախ լինէր ծաղու.

բայց ես, ասէ, հաւասար պատճառէի. քանզի եւ ես չկարէի կարճել զծաղրն: Յուսացանեմ քեզ, Կիւրոս, թէ մի ոք յընկերաց անտի այնպիսի ոք է:

Ընդ այն որպէս ի դէպ եր ծիծաղեցան. եւ այլ ոմն ի զօրավարաց անտի խօսել սկսաւ եւ ասէ. Այս այր ով Կիւրոս որպէս թուի իսկ խոտի ումեք դիպեցաւ: Իսկ ես, յորժամ ուսուցեալ զկարգս ճակատուցն առաքեցեր զմեզ, եւ պատուէր ետուր իւրաքանչիւր ումեք իւրում գնդին զոր ինչ միանգամ առ ի քէն ուսաք, ուսուցանել. այսպէս եւ ես, որպէս եւ այլքն առնէին, երթեալ ուսուցանէի գունդ մի. եւ կացուցեալ զզօրապլուխն յառաջ եւ ըստ նմանէ կարգէի այր մի երիտասարդ եւ զայլսն եւս մի ըստ միոջէ ըստ իւրաքանչիւր պատշաճի. ապա կացեալ հանդէպ դէտակն ունէի զգնդին, եւ յորժամ այսպէս թուեցաւ ինձ թէ ժամ իսկ է, հրաման ետու խաղալ գնալ:

Իսկ այրն երիտասարդ քան զզօրապլուխն յառաջեալ ընթացաւ. եւ իմ տեսեալ ասէի, Ով այր դու զի՞նչ գործեսդ. եւ նա ասէ. Երթամ որպէս դուն հրամայեցեր. եւ ես ասեմ, թէ Ես ոչ քեզ միայն հրաման ետու գնալ այլ ամենեցուն իսկ: Նորա զայս լըւեալ դարձեալ առ գունդն ասէր.

Զգուշիցէք, ասէ, զի պատուիրէ անձնեցուն խաղաղ գնալ, եւ այլքն անձնեքին անցեալ զզօրագլխաւն Հասանին առ իս։ Իբրեւ դարձուցանէր զնոսա զօրագլուխն, զժամանակ լինէին զայլոցնայլին եւ ասէին. Թէ ձեռն պարապ իցէ Հնազանդելոյ. զի մեծ արք Հրամանն առայ գնալ. եւ մեւսն՝ ոչ։ Այլ եւ ժողովեցի այնմ անձնայնոյն Հանդարտութեամբ, միաբանեալ զերանեղեալ ասէի թէ մի ոք յայնցանէ որ յերայ կայցեն, խաղայցէ ի տեղւոջէ, մինչ չեւ առաջնոյն խաղացեալ. եւ այնմ եւեթ միոյ եդեալ նայեցին զի զառաջնոյն զկնի երթայցեն։

Այս յորժամ կամեցեալ ուրուք ի Պարսս երթալ, եկն առ իս, եւ Հրամայեաց տալ զթուղթն զոր դրեցի ի անուն իմ. եւ ես, քանզի զօրագլուխն գիտէր թէ ուր կայր Հրովարտակն, Հրամանն ետու նմա երթալ բերել զթուղթն. մինչ գնա նա երթայր, դէմ խաղայր զօրագլխին երկոտասանդն զզահապատ Հանդերձ ասուեղուն եւ իբրեւ հեռեւ զնոս այլ եւս զունդն անձնայն, խուռն դիմէին, եւ զայլն այլքն բերէին զթուղթն։ Այլապես, ասէ, իմ զունդն զանձնայն ինչ որ ի քեն պատուիրեցաւ, Հրատարատան ունին։

Անձնաքին որպէս ի դէպ իսկ էր ընդ ազատատուորութեան Թղթոյն ծիծաղե-

ցան։ Իսկ Կիւրոս ասէր. Ո՜հ, որովհետեւ արս բարեկամս ունիմք, եւ այնչափ հպատակ միտս ունին, մինչ զի սակաւիկ ինչ առնկաւ բազում բարեկամս ի նոցանէ մարթիցի ստանալ։ Այլ այնչափ հլուք սմանք են, զի մինչ չեւ գիտացեալ զհրամանն, հնազանդին։ Այս չգիտեմ թէ որպիսի զօրականս պարտ իցէ խնդրել ստանալ քան զդոսա։

Ի միասին ծիծաղեալ ապա յարգէր զզօրականսն։ Դուէպ եղեւ զի էր ոմն ի վրանի անդ ի զօրագլխաց անուն Ագլայիտադաս անուն, այր խիստ բարոյիւք. սա այսպիսի ինչ խօսէր. Թէ կարծիցե՞ս ասէ, ով Կիւրէ եթէ զդքա ճշմարիտ ասեն քեզ զայդ։ Եւ Կիւրոս. Իսկ զի՞նչ կամիցին առնելով. զինչ այլ ինչ ասէ, եթէ ոչ ծաղր կամին զարծել, փոխան որոյ եւ տանենն իսկ զայս ամենայն եւ ամբարտաւանեն։

Իսկ Կիւրոս Դուզեա, ասէ, մի կոչեր ամբարտաւանս զդոսա, զի ինձ այսպէս թուի թէ ամբարտաւանն անուն ի վերայ այնոցիկ է որ կերպարանիցին ընչաւետագոյնս լինել եւ չիցեն, եւ որ քաջք իցեն եւ խոստանայցեն առնել ինչ որում չիցեն բաւական. եւ այն յորժամ յայտ զայցէ եթէ առնելոյ վասն եւ շահելոյ առնիցեն։ Իսկ որ զծաղրգհնարին, ոչ յանձանց ինչ շահս եւ

ոչ ի մեռոս լսելեացն կամ վասն միա-
ակարութեան իւրեք. զիարդ ոչ ա-
ւագինիս մանաւանդ եւ ուրախութեան պատճառս յիրաւի անուանեցին քան եթէ ամբաստանաւս։ Այլ բուն այսպէս զերկասեռս ցուցանէր զայնոցիկ որ ե-
տուն ծիծաղել։

Պարծեալ զորագլուխն որ զուարճութեան պատմութեան զնդին ճառեաց, ասէր Ով Ագաթանգեղոս եթէ մեր ջանացեալ էր լուցուցանել զքեզ, կարէ իսկ եղեռնէիր զմեզ, զոր օրինակ ոմանք եւ նուագօք եւ բանիւք վիպագործքն ճառս յարդարեն եւ յարտասուս փութան ածել. ուր եւ այժմ իսկ ինքնին գիտես եթէ կամիցիք ուրախ առնել զքեզ եւ մեռանել ոչ, սակայն եւ այնպէս անպարգեւս շատ եւ անպատուես։

Ասէ Ագաթանգեղոս, թէ Յիրաւի իսկ. քանզի բազում անգամ թուի ինձ թէ քան զայն որ հնարս հնարիցի նստեալ լալ բարեկամացն, յաւուրթեան գործ գործիցէ որ զծաղրն հնարիցէ նոցա։ Իբր զտանես եթէ զճշմարիտն խօսիմ եթէ ուղիղ ածիցես զմտաւ։ Լալով եւ աշխարանօք հարք, որդւոց զգաստութեան հրահանգան հնարին, եւ վարդապետաց, մանկանց ընտիր ընտիր ուսուցին, եւ օրէնք տախպեն նստել եւ լալ, եւ յորդորեն յիրաւունս։ Զի զայնցանէ որ զծաղրն մեղքենայի-

ցեն. կարիցեմ ինչ առնել. թէ մարմնոյն օգուտ իցեն կամ զոգւոյն խնամակալս գործիցեն կամ առաքինիս:

Ասէ այսպէս Վշտասպէս. Ով Ագդայիատադա, եթէ անսայցես դու ինձ, խրախուսեսցես ի թշնամիս անդր, արդ զայդ զոր մեծ իսկ համարիս, եւ զուն ի վերայ դնիցիր զի թշնամիքն նմանեալ լիցին. եւ ընդ մեզ բարեկամացդ, զանարգ ծաղրդ չնորհեսցես. քանզի գիտեմ թէ բաղում ծաղր մթերեալ կայ ի քեզ. ոչ դու ի կիր արկեալ ծախես եւ ոչ բարեկամաց եւ ոչ օտարացն կամաւ տաս ծիծաղել. այսպէս զի ոչ մի ինչ բարուցդ զոն առ ի չշնորհելոյ քեզ մեզ ծաղր: Ագդայիատադաս ասէ. Եւ դու դարձեալ ով Վշտասպէս ջանաս ի ծաղր առնել զիս: Իսկ զօրագլուխն ասէ. Այն առանձնութիւն իսկ անմիտ գործ է. զի կարծեմ թէ հուր ումեք ի քէն դիւրին է հանել քան եթէ ծաղր:

Ընդ այն ամենեքեան զքրքիջ բարձին զի գիտէին զբարսն նորա. եւ ինքն իսկ զխաղին Ագդայիատադաս ժպտէր: Ակեւրաս իբրեւ եւ ետես զնա զուարճացեալ. Ապիրատութիւն գործես ասէ ով զօրագլուխ դու զի զայրդ առաքինի զերծուցանես զի հաւանեցուցանեսդ ծիծաղել. եւ այն զի այնչափ ծաղրու թշնամի իցէ: Այս ցայս վայր առացաւ:

Ապա խօսէր այսպէս Պերիպատոնեանս. Ասացից ես, ասէ, ով Կիւրոս եւ ամենե-քին որ աստ կայք, զմտաւ ածեմ թէ եւ քաղցք եւ աղաղակումունք եղեն ընդ-մեզ. եւ եթէ լաւութիւն ինչ գործի-ցի, պահանջեսցեն ամենեքեան զայս հա-ստատեալ բանիւք առանձնայ։ Ասացից ես յետ-մտադրելոցս ոչ ինչ անհաւանութիւն. քան զայն չար համարիմ, չարի եւ բարւոյ զայդ ի պատուիրս վայելել։ Ա-այն Կիւրոս ասէ, Մեզ լաւ այսպէս է, ասեմ, խորհուրդ ի նոցին արկանել ի զօր անդր, խորհել թէ որ հաճոյ-թուիցի, եթէ զինչ բարութիւն յաղ-խնամութեանցն դիպեն առաջիցն, այնմ զամենեսեանն հաստատականութեան առնել, ե-թէ նայեցեալ ընդ զօրս առաջեայց իշխանութիւն ուրոյն, քան զօրացն նորինս զպատուիւ մեծապատուոյն կար-գել զնել առաջին։

Ասէ Պերիպատոնեանս. Զինչ պարտ իցէ ընկալանել ի մեզ վասն նորին բանի. եւ չասել թէ այսպէս էր առնելոց. միթէ ո՞չ զոս եւ զմտութեան հա-հանգոյն, ասէ, կանխաւ առաջիկք եւ մեղադրելոցն։ Ասէ Կիւրոս. Ահա ձէ զայս այնմ նման, զի զայս ինչ մի պատահարագիկ առանձնայցին; Թուի ինձ թէ առ հատու-ցակ անձանց հաշտութիւն։ ասացեալ զեր-խոստութեանն զառաւելութեանն եւ յաղ-թահէ իւրն ինձ համարին. որպէս զի

եթէ ոստիկանս կարգեցեմ չկարծեն ինչ եթէ զրկեմ։

Ասէ Քրիսանտաս. Եթէ կարծիցես թէ ի մի վայր եկեալ բազմութեանն, վճիռ տայցեն թէ մի իւրաքանչիւր հաւասար առնուցու, այլ առաջնորդութիւնքն եւ պատուովք եւ պարգեւօք առաւել լինիցին։ Կիւրոս ասէ. ինձ թուի թէ յորժամ դուք հասարակով մնանիցէք, եւ զի ամօթ եւս իցէ ընդդէմ դառնալ թէ մի որ բազումն գործիցէ եւ հասարակաց շահ առնիցէ, նա եւ մեծամեծաց արժանի լինիցի։ Կարծեմ, ասէ, եւ չարագոյնս այն պատուած թուիցի, առաւել լինել լաւագոյն։

Բայց Կիւրոս եւ վասն նոցին իսկ պատուականացն կամէր ընդ վճիռն. զի եւ փոքրն առաջնորդոյն լինել կարծէր, եթէ տեսանիցեն զի եւ ինքեանք յառաջեանցն զատիցին եւ առաւ պատուոյ հասանիցեն. նմա դիւրին թուէր յայնժամ իսկ արկանել վասն նորին վճիռ, յորժամ եւ հանդիսապատուէքն իսկ տապալակայ լինել ընդ ամբոխին հասարակարութիւնն. եւ այնպէս ամենեցուն որոշե վասնի մտաց՝ էին հանճարեղ թուեցան. ընդ վասն նորին ի նեղութեան արկանել. եւ ասէին թէ որ հանճարեղ որ այր լինել, պարտ եւ պատշաճ է այնմ մնալ հասարակօք։

Մի՛ ոմն ի զօրագլխացն ժողովեցաւ եւ ասէ. Այո, ասէ, գիտեմ զայր մի ի խառնիճաղանճ զօրուն այսր, որ հաւանեցուցանել, որպէս թէ մի ընդ վայր ինչ այնպէս հաւատարութիւն ընկիցի: Ահագոյն այլ որ՝ ցնա թէ զաւէ ասիցէ: Նա եւ պատասխանի թէ այսպէս մեր վաստակից է, որ յամենայնի խոկ եւ ի բնաւի խնդրէ տառաւել ուսանել: Ըստ ածր գարբեալ եհարց զնա. Մի՞թէ եւ տառաւել վարդապետեսցես Դու, ասէ. յայսմ եւ եթէ ամուր զօրաց, զի ի վարդապետս եւ յայլ եւս ինչ նոյնօրինակս, ամենեւին խոկ հանդարտութեան ցանկալ թողու այնմ որ կամիցի, աւելի ինչ ուսանել:

Ասէ Կիւրոս. Եւ ես գիտեմ ով արք զայնպիսիս մարդիկ, որպիսիս ինչ այժմ դու պատմես, եթէ պարտ իցէ զործոն եւ հնազանդ զօրս ունել, մարժել զնոսա ի զօրաց ամբոխ: Զի թուի ինձ թէ մեծ մասն զօրացն, զինչ զան յոր որ ածիցէ զնոսա. բարիքն եւ առաքինիք. ձեռն ի գործ արկանելն ի բաւութիւնն առնել, խոկ չարիքն եւ չարաչարք ի յուսխն. Դա՛ առաւելիկ բազում անզգամ բնազդաւ մտածմանցն անզգամացն զառաւելիցեն. զայն զեւ բարեգործութիւն: Կենդանի շարունակութիւն ընդ մտաւոր խոկ ցանկութիւնն, յուղի անկեալ, զնաշին խոկ զայանկեալութիւնն առնիցի հաւանեալ դաւառեցին, հաղեանց. մխա-

մտնել ընդ նմա։ Իսկ առաքինութիւն զանազանէ ընդ աղքատութեան առանց, ընդ որ իսկ չէ ձեռնհաս ամենեքեան խնամել ի խնամ հրել կառավարել։ Այսպէս եւս, եթէ իշխանք եւ ամենեքեան որ ի դատաւորութիւն կոչեցեն, եւ այնուհետեւ եթէ ամենայն անձնիշխանութեամբ եւ ծառայութեամբ զգածեալ իցեն, եւ այսպէս համարիմ զնոցանէ եթէ ոչ ծառայից ազգս, ծախուցեն եւ եթէ ձեռս զօրաւորացն առանիցեն։ Նոյնպէս չարաչար կցորդք վտա[illegible] իցեն եւ առ ապահովել ամենեքեան եւ անհանգստութեամբ, նորին եւ ի յաղա[illegible]թիւնեան [illegible]։ Այսպէս զի մարթեն բռնադատ անդամ զշարժութիւնս առաջնորդելոյ յաղագս այնց։ Այսպէս զի ամենեցունց իւր մարմնոյն եւ այնպիսիքն ի մէջ։

Բայց զայն ինչ ամենեցուն զհամբաւ թէ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], եւ ոչ եթէ զի [illegible] [illegible] [illegible] եւ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] եւ [illegible] [illegible] [illegible] եւ [illegible] [illegible] է [illegible] թէ [illegible] [illegible] է, զի եւ ոչ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] եւ ոչ [illegible] [illegible]

լուծք Հռիփսեանց եղեն, եւ ոչ սակս մարթ է՝ չէին լինել որ չար ծառայութեան վարեցի. լաւ եղէ ծառայութիւն կարող լինել քան յանհնարաւորս աղճատել կրել։ Այս եւ զայս ի միտ առէք, ասէ, աղք բարեկամք, զի ոչ այն կենդ օգուտ դարձիցի յորժամ չարքն ի մեղաց բառնայցին, զի չարք մերժեցան. այլ եւ ի մնացելոցն որք դեռ չարեաց են եղեն, միւսանգամ ի չարեացն ուղղեցին. եւ յորժամ զչարսն լուաք անուանեցին արհամարհեցելոց եւ անարգելոյ, յայն բայց յամպարշտութեանն զղջմութենէ բանին հարկանեցին։

Նա զայս ասաց, եւ բարեկամացն ամենեցունց նոյն հանդոյն թուեցաւ. եւ վասն նորին զինուորին ասէին. Մարդ զարձեալ խաղաղ կեցուցանէ Սիւքեան։ Եւ ասեն զի ոչ ի ղողոպղեանցն անձնալ էր բանզանկանաւոյն եւ կոչնականն զայր մի թաւ եւ օգնեղ երեւոյթ, կարգաւոր զզօն բանզիլութեան յանկանէ եւ ասէ այսպէս. Ով Սամբատեան, ասէ, եւ պէս բառ յանախկան օրինակին, վասն զի գերեցիկ է, շքեղացուցանեա զպատանեկանն որ ան քեղ բազմաց կայ։ Ամենեքեան ասէ. Արդար լինիմ յորժամ ընդ նմա եղեմ եւ անուանեցեմ զնա. Իրրեւ զայն բուսանն խորհրդակցեցն խոնարհեցոյ նմանապէս ... Եւ անձնավոր զասանն անունն ասացուր ծանուցի, անմնացեալ քաղցրին։

Մէկ ուրիշ անդաւրալ ասէ. Ով Սամ- բատղա զի՞նչ գործէ այդր եւ զի՞ր ալղաա Հարկանէ նա զերդ. եւ նա ասէ. Պա- տմեցից ձեզ ով արք։ Քանզի ան- գամ թէ կոչեցի զնա եթէ զիշերի ե- թէ զցերեկի, ոչ երբեք ուրեք զանպա- րապութիւնն բարբառ ասաց, եւ ոչ Հեզ- գացաւ Հնազանդել, այլ գիտեմ զայդ միշտ, եւ քանզի անգամ իբր ինչ կամ գործս Հրամայեցի զնա, ոչ ու- րեք անսաց զնա թէ ասաց քաղաքաց ասացից։ Արդ եւ առաւօտն ամենեւին նախատեցի. ոչ բանիւ այդ արդեամբք յայտ արարեալ թէ որպէս պարտ իցէ լինել։ Եւ նա ասէ. Եթէ այդպէս իցէ ո՞չ Համբերութիւն զոր զնա արարեր եւ զարդ- արեցին։ Եւ այն ասացեալ ասէ. Զի չէր, ասէ, աշխատանաց. քանզի եթէ Համբերութիւն զնա կամեցի, շատ է նմա այն փոխանակ ընդ անձնական միջնա- թեանցն Հրահանգաց։

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԱՅՍՊԷՍ մերթ ծաղու. մերթ կարկատ բանք եւ գործք ի վաճառականաց մնեն։ Իսկ այսր զերբերգ նախերան արարեալ եւ յաղօթս կացեալ զինչ վասն նրա- բերաց ինչ աւաճառն դատաստանեայ, եւ մեկնեն- ցանն ի միջնորդաց երկնաւ յերկրաւորանչինչ անկարգիւ։ Ի վաճառս ամաց. Սիւղով

զզօրսն անձնայն ի մի վայր գումարեր,
եւ ունկնդիր առնէր խօսել այսպէս։
Որք բարեկամք պատերազմի մօտ
կայք, քանզի մերձենան թշնամիքն, եւ
պարգեւք յաղթութեան, եթէ մեք
յաղթիցեմք, յայտ է թէ եւ թշնա-
միքն մեր իցեն եւ անձնայն բարու-
թիւնք թշնամեացն։ Իսկ եթէ մեք
յաղթիցիմք, քանզի եւ զայն միշտ
պարտ եւ պատշաճ է առնել, բնաւ իսկ
առաւել պատրաստեալ որոց յաղթիցեն
ցանկալ յաղթութեան վարձք լինիցին։
Պարտ է ձեզ ի միտ առնուլ թէ յոր-
ժամ մարդիկն, որք կցորդք պատերազ-
մին իցեն, զմտաւ ածիցեն իւրաքան-
չիւր յանձինս իւրեանց զի, եթէ, ոչ
ինքն իսկ յօժարիցէ, ոչ մի ինչ ի պատե-
րազմիցն լինիցի, Վաղվաղակի բազում
ինչ եւ զեղծեալ գործք գործիցին, եւ
ոչ մի ինչ անդրգործ մնայցէ յայնժամ ա-
նձնայնեւ զոր պատիւ իցէ վճարել։ Իսկ
յորժամ իւրաքանչիւր որ զմտաւ ա-
ծիցէ թէ է այլ որ ոչ վճարիցէ եւ
կռուիցի, թերեւս եւ ինքն յուղղա-
թիւն եւ ի ծուլութիւն հարեալ հաւ-
անեսցի ապաւինականացն, ասէ, անձնակեալն
իսկ համօրէն զծխնականսն ի վերայ հա-
սանիցեն։ Իսկ դիւր իսկ զայնս օրինակ
առնիցեն լինել նորա, զի որոց չկամին
ակնածանց հրամանն տալ, ի յառաջութիւն
վատասցեն, զայնս հրամանատարս կա-

ցուցանեն նոցա: Նոյն այդ, ասէ, յառա-
ջացեալ խօսեցի որ աստ վասն նորին
իսկ այնորիկ, թէ զինչ յառաջբերու-
թիւնս առաւելացեալ գտանիցի մեզ թէ-
ւակոխել, արդեւք թէ որ կամիցի որ
վաստակել եւ մշտամնալ շատ, բազում
եւ պատուոյ հասանիցէ, եթէ յորժամ
պիտոյցեմքն թէ չիցէ ինչ խորհ յա-
ռաջութիւնս հասանելոյ: Վասնզի ամե-
նեքին նոյնզգուշութեամբ ի նոյն կերպ պատրաս-
տեալ հասանիցեմքն:

Յայնժամ վաղվաղակի յառաջ եկեալ Վերիզատա-
ստորս, մինչ ի հանդերձիցապարտանաց ամե-
նի, ոչ յաղթ որ էր այլն եւ ոչ ոտն
զին առաջնորդեալ, բայց մեծաւ խնամա-
ռութեամբ, եւ խօսէր այլազգեա բա-
ամին բանիւք: Խօսիք ինձ ով Կիւրոս,
թէ ոչ մինչ զի զննեալ ամենայն, թէ
պատրաստ է չարչարանաց, եւ բանիւն զինքեան հա-
ստատեսցէ ոտնէրը, յայս տարիս ինչ արդեւք
զգեստուց, այլ կամէր ինձ զշնորհ ատենաւ-
որ հանդերձ աներեւելն, եթէ իցէ որ այր,
որ կամիցի յայս զանձնէ տանել թէ
խորհիցէ ոչ մի զործ յառաջացեալ զօրն
ձեւ, եւ զոր ինչ այլքն քաջութեամբ
վճարիցեն, նոցին հաստատանոյ ընկեր
եւ զնոյն բաժնին առանձնաց: Նոյն եւ
ասէ, առիւք չեմ ինչ թեթեւացանց
եւ ոչ ձեւոք հաւաքէ. եւ զիտեմ
թէ նորինքն զորս իմով մարմնով
գործիցեմ, ոչ առաւելն ընկերակցիմ. եւ

ոչ երկբայեալ, թուի ինձ թէ եւ ոչ ի հառա-
ջագոյն իմիք, թերեւս եւ ի յետագոյն
ոչ։ Այս այնչափ եւս խորհրդածութեան հարցս
առաջադրութեանս եմ, զի թէպէտ եւ
հաւատացեալքն իբրու մեծամեծս վճարիցեն
զօրութեանցն, կարծեմ եւ ինձ մնալ մի
ինչ ի պատմութենէ անտի ապաւինի առ-
ժամն իցէ։ Այնչ երեւի շարքն ոչ ինչ
զարդ զարդիցեն, եւ առաքելոցն եւ
հաւատացեալքն անկասկածք լինիցին կատա-
կածիմ, առանց մի զայսպէս մեկնաբանել այ-
լոց ինչ երկիր եւ ոչ ունելոյ պատմ-
նի կցուրդ առանց [illegible] [illegible] [illegible] կատարեն,
լինիցիմ։

Զայս ինչ խնդրեալ Գրիգորիսմոսաց,
կանոնաձեւեալ կայր յետ Ներսէս փերթողացի
պատրաստէ ի խառնակութեան առաջինս, յաւե-
լորդն առնել ընթերցանելեաց Միջագետք, եւ
առաքելոցն այլոց մարգարէութիւն ոչ ինչ զօրաւոր,
եւ մնացին չէր նմանն անհնարին մարգարէս,
եւ խորհրդաւոր այսպիսի։

Այսպիսի հաւատալ Միջագետս եւ առաք-
եալն Պօղոսի, որ առաջին կոչէ, թէ
մեք առաքելոյն հաւատոյ զօրութեամբ ի
գիտենք վասն առաքելութեան պատմութեան-
ներ, զի առաքեալք զառաքելութիւն զայնչ
մեծ զառաքելոյն զանգիտելով կրթեալ,
եւ նմին հաւատացեալ զառաքելութիւն
առաջնորդ ընտրեալ, եւ նոյն պատմութիւնք
մեր առաքելոցն առաջինն կամի, այսպիսի
հաւատացեալք [illegible] [illegible]

ամենեցուն է, եւ որ առանց բարեգործաց վճարիցէ անտանելեաց զայնոսիկ ի պատիւս Հայեաց առ ի Կիւրոսէ. իսկ տառապիլ առ թշնամիսն ընդէ՞ր ոչ. եթէ միանգամ ի զէնս էցէ, եւ միանգամ ոչ, այլ ամենեցունցն այն պատշաճական է։

Իսկ ապաքէն, ասէ, մեզ պատանեացդ ի զինուն Հայկականի. եթէ անտանելիցեմ զամենայն միաբանեալ ի զէնս իսկ խնդրամեան. որպէս եւ այլ եւս ամենայնիւք պատրաստութիւն եղեւ ի պատերազմեցելոց Հայոցս են ոչ յաջողեն ինչ՝ ուսմամբ ուսեալ, այլ յանպատրաստականաց, որպէս պատրաստելի նշերոցն խնթեկել, եւ ձիոյն անբաւական, եւ շանն երկաթագլն եւ վարդապետի ժամանակ։ Իսկ զինուորն պատշաճ զանձնիւ ընդ նոյնայնութիւնն յորոց պատրաստ իցէ ամենայն պատշաճ. եւ այն զէն ոչ ի վարդապետութիւն ուրուք Հրամանաց յանձնարարել իցեն։

Այլ եւս ի մանկութեան իսկ եւ իսկ զինուէր ի զինուն Հայկականէ ուսուցիկ, յիշել թուեր ինձ Հայկականին. եւ եթէ այն ինչ ոչ ինչ ունէի, զինեալ եւ եթէ հանդէպ ունէի խաղկանել, որչափ ինչ կարող էի, զայն որ Հարկանելիցէ. Ոչ յայտ ամենեցի իրք ոչ եթէ ուսեալ, այլ եւ վասն նորին իսկ զայն բանեցի. թէ ինձ ի զինուն Հարկանելոցն. Ո՛վ առաւելագոյն պատրաստ վասնորոյ յարձակման Համօրէն ձեռնամուխ էի, յառաջ հասանելի որ կատարեալքն, եւ ոչ պայծառ ուսմունս զայն թէ զհետս պատրիս

իցէ զսուրբսն ունել՝ ասացեալ, եթէ ոչ ի բնութենէ, որպէս եւ ասեմ: Որդ զնոյն գործել արդարեալ եւ ոչ եթէ ուսեալ յուսմբքն՝ զոր օրինակ եւ այլ ինչ գոյ զոր յետ արգելլոյ հօր բնութեամբ իսկ ի հարկէն գործել: Նա հարկաւորի ուսուցանէ զամենայն զոր ինչ կարէր թագաւորեցանել: Զի ոչ եթէ բնութեամբ եւեթ էր զոր օրինակ զնոյն եւ ընթանալ, այլ եւ հեշտականութիւն եւս նոյն թուէր:

Նա արդ որոշեալ, ասէ, կայ մնայ այս պատուիրանաւ, յորում յօժարութեանն մանաւանդ եւ ոչ եթէ արուեստաւոր գործ է, զիարդ չիցէ մեզ յօժարութեամբ ընդ պատուիրանիցն մտցել ուր եւ առաքինութեանն պարգեւք հատուցանել ուսանիցի կամ. բայց ոչ նոյնպէս արկեալ կամքն ի մեղս, այլ ուքոս զմեծապարգեւեալ կեանս : կեանս, որ քան զամենայն կեանս հեշտականագոյն իցէ, որ միայն կեանքն իցէ՝ իսկ մեք զաշխատութեանն եւ զանդորրականաց եւ որպէս կարծեմ զմ ընդդատակագոյն քան զամենայն կեանս է: Մանաւանդ, որք ասեն, այն իսկ յորդորականօք ի կիրս դրդոսէ զմեզ ընդ նոսա, զի զարդարութեան բաւականապէս Կիւրղ..., որ ոչ խաւանութեամբ զայսպիսի: Նոյն իսկ եւս զմտամբ ասեմ: Զի թուի ինձ եթէ զայս ի լաւութեան անդրանիկ իցէ՝ ... ոչ

մէջ սպասաւորութեանն նմանեալ էին։ Նոյնպէս ամենայնիւ զուարճացեալ յընթրիս կոչէր զնոսա, եւ անուանեալ ի վրանին անդ զամանս ի նոցանէ, զի միոյն սրունքն եւ միւսոյն ձեռքն կապեալ էին, հարցանէր թէ զինչ անցք անցին. եւ նոքա ասէին թէ ի կոշտացն խոցեցաք, եւ նա միւսանգամ եհարց, թէ որ-գեւք յարձակմամբ խանձեցանն թէ հեռին էին, եւ նոքա ասեն թէ յարձակմամբ ի բացեալ էաք. զի յարձակմամբ ի միմեանս հասաք, ասէին, որ զզաւաղանան ասանէին, թէ խաղ իմն եւ խընձոյ էր։ Նոյնց որ ի գաւազանացն խոցեցան աղաղակէին թէ ոչ խաղ թուի նոցա հարկանելն ի հեռաստանէ, միանգամայն եւ ցուցանէին զգաւազանացն հարուածսն. եւ ի ձեռս եւ ի պարանոցս, ոմանք յերեսս իսկ, եւ յայնժամ որպէս ի դէպ էր, ծիծաղէին ի վերայ միմեանց. ի վաղիւ անդր լի էր դաշտն ամենեւին յայնցանէ որ նմանն նոցա էին. եւ միշտ իսկ իբրեւ ոչինչ եւս պիտանացու գործ ունէին, նովին խրատու վարէին։

Տեսեալ զայլ անգամ զօրագլուխ զի տանէր զգունդն ի գետոյ անտի ի ճաշ, մի առ մի, եւ յարժամ դէպ թուէր նմա հրամանն տայր հուակ յետոյն գնդին զերրորդ եւ զչորրորդ գնդաւան անցեալ կալ ի ճակատուն։ Եւ իբրեւ կացին ի ճակատու զօրագլուխքն, հրամանս ետ

յերկուութեան զգլխաշան ասանել: Նմինա-
հերանն առաջնադրեալքն զայլին հատանելին
ի ճանապար անդր, եւ յորժամ ժամ
թուեցաւ նմա, հրամայեաց ի չորս
թեւս զգլխաշան ասանել: Նմանէս արա-
մբուանդամ հնդապետքն հատանելին զի
ի չորս չորս երթայցէ փաշան: Իսրրէ-
մնա ի գրունա խորաններին եղեն, հրամանն
տայր երկուս երկուս երթալ, եւ մու-
ծանէր զառաջինն զունդն եւ երկրորդին
պատուէրէր զալ զհետին հետ, եւ եր-
րորդին եւ չորրորդին նոյնպէս պատուէր
տուեալ ի նորա մուծանէր, եւ այնպէս
ի ներքս ածեալ յընթրիս բազմեցոյց
որպէս մտանէին: Օրհնեցեալ Աստուած
ընդ հանդարտութիւնն եւ ընդ ուսումնն
եւ ընդ խնամսն եւ ընդ հաղորդութիւ-
թիւնս կոչեաց եւ զգունդն զայն յըն-
թրիս զօրագլխացն հանդերձ:

Իսկ անդ եւ այլ զօրագլուխ որ յըն-
թրիս էր կոչեցեալ. Զիմ, ասէ, զունդ-
ս Աստուած չկոչեցեր ի միասին: Զի յոր-
ժամ յընթրիս զայցեն զայդ ամենայն
յայնժամ ասացին, եւ յորժամ զգուն-
դն իմ ի միասին նստեալ, եւ յետոյ
ուրեմն քան զամենայն փաշաս հանէ
զգլխաշան զայն վերջաւորն, որ հասակ
յետոյ նոքա պիտորդեալ առաջինն ի
պատարագսն. յետ նոցա որ վերջաւորն
է այլոց փաշանս, եւ երրորդն եւ չոր-
րորդն նոյնպէս: Զի խորդ եւ երբ պապա

իցէ ի թշնամեացն մեկնեալ զինուորս եւ որպէս հետեւակաց, եւ յարձակեալ ասպէտք զհեծելազօրսն, եւս առանձինն, եւ առաջինն զամենայն առաջինն, եւ երկրորդն որպէս պարապ իցէ եւ երրորդն եւ չորրորդն եւ վաշտակացն աստուածն եւ հինգերորդն մինչեւ հրամանի առնել եւս։ Այլ յարձակեալ, ասէ, յամենեւինս երեթալցեալք վերջնապահն եւ յետոյինքն յառաջ անցանելն, առաջոյն ինձ անուանն, որ յետոյն երթեալ, զի առներով են, եւ զհետ խաղալ եւ զանցանել, նոյնպէս հետազօտութեամբ։

Այլ բարոն ասէ, եթէ զայս մեծա առանէք։ Զհանեցս անզամ, ասէ, ճայ ռազմեալք։ Նայրահետեւ, ասէ, եւ զձեզ կոչեցից, զի զզնդապետն փայլթ յանձին ունիք եւ ի մարձենալ եւ ի հետեւակաց, միաբանզամայն զի եւ զզայր եւ զբերեկ, եւ զի զմարտիկնս չոքեալ կեթեալ, եւ յետ...ոցն օգնուա զորձեաք աստուածնելով։ Այլ արդ քանզի զամենայն կրկնակի առանէք, արժան է ձեզ կրկին եւ զերախտութիւն առնել։ Այսպէս զօրազլուխն. Ա՛ի ի մեծամ ասաւր, թէ ոչ եւ կրկին արդոկողմնա ասացցէս մեզ։ Այս յաղթեալ զբա... առանձինն ի վրանսն նստեցոյ։ Ի վաղիւն անդր կոչեաց Ալեքսոս զզօրավարն զայն, որպէս եւ խոստացաւ, եւ ի մեծառել եւս առաւելն։ Այլ այսոցն զայն զզացցեալ, այնուհետեւ ամենեքեան նմանաղ նախանձաւոր լինելին նոցա։

ԳԼՈՒԽ Գ

ԵՐԲԵՄՆ մինչ Հայոց եւ խնդիր ամենքեր Կիւրոս ամենեցուն զմնացեալ զարդարանս եւ կարգաց, պատրաստութիւն ինչ ի Կիլիկեցւոց, առէ թէ եկեալ հասանել կայ ի Ընդդէմ հրեշտակութեան, որդ. Հրամանն առայ զալ քեզ վաղվաղակի։ Ներքսալ եմ քեզ, առէ, պատմութեան զերեցիկ ի Կիւրոսարայ. այսպէս կամի առէ, զի զարդարեալ մեծապայծառ զայցես զի նշմարելոց ես ընդ ինքեան, թէ որպէս զայցես։ Իսկ եւ զայն լուեալ Կիւրոս պատուէր ետ զօրավարին որ յառաջնում զինքն կայր, զի ի ճանապարհի կացցէ, եւ մի մի ածելով զզուարճն զաճակողմեն ռամիկն, եւ պատուիրեաց նոսա զինքն եւ երկրորդ զօրավարին պատամել, եւ հրամայեաց նոյնպէս ամենեցուն մի բնաւ միջոցէ առնել։

Եւ նոքա հաճեցան եւ հնազանդեցան վաղվաղակի պատուիրին; եւ ամենքին զհրամանաւն։ Սակայն ինչ ժամանակաւ կարգեցան կայցեն ճանապարհաւ երկերիւր այր. քանզի այնչափ էին զօրավարութիւնք, եւ թանձրութիւնն հեծելոց։ Եւ իբրեւ կարգեցան, հրաման ետ զհետ զալ որպէս իւրքն ամենեցուն եւ անդէն ճեպելով երթայր։ Ապա ի միւս առ. եւ թէ փողոցն որ յառաջնմին առնէր նուէր եւ

անձնուկ է առ ի չզննալոյ ընդ այն ամե-նեցուն ճակատեալ, հրամանս առնեալ առաջնոյ հազարաւորին եւ երկրորդ հազարաւորին խաղալ զառաջնոյն կնի եւ այսպէս մի ըստ միոջէ:

Ինքն անդադար առնէր, եւ այլ եւս հազարաւորքն զայլն կարգ ըստ կարգէ զառաջնոյն գնային: Առաքեաց երկուս սպասաւորս ի գլուխ փողոցին, որպէս զի թէ անգէտ ոք իցէ այդ առնիցեն զոր ինչ պարտն իցէ առնել: Եւ իբրեւ հասին ի դուռն առ Կիաքսարայ, հրամայեաց առաջնոյ զօրագլխին յերկոտասան արանց թանձրութեամբ կարգել զդունդն եւ զերկոտասանասպետսն ի ճակատու շուրջ զարքունեօքն կացուցանել. եւ հրամայեաց զնոյն երկրորդին պատուիրել եւ նոյնպէս մի ըստ միոջէ: Եւ նոքա ի գլուխ հանէին, որպէս խրատեցուն իսկ Կիւրոս:

Եմուտ նա առաջի Կիաքսարայ պարսիկ պատմուճանաւն առանց իրիք պաճուճանաց: Տեսեալ զնա Կիաքսարայ, ընդ արագութիւնն զարմացաւ եւ ընդ յոռութիւն հանդերձին զայրացաւ եւ ասէ. Զինչ իցէ այս, ով Կիւրոս. զինչ գործեաց զի այդպէս երեւիս զա-Հնդկաց. ես կամէի, ասէ, թէ մեծապայծառ եւ լուսաւոր երեւէիր. զի եւ այն ինձ զարդ էր, քեռան իմոյ որդւոյ մեծավայելչուչ երեւել:

Առ այն Կիւրոս ասէ. Իսկ զիա՞րդ ասէ, ով Կիաքսարէ, քաջ զարդարէի զքեզ, եթէ ծիրանիս զգեցեալ և ապարանջանս առեալ և մեհեւանդս եդեալ դանդաղէի հնազանդել քում հրամանին, եթէ այժմ զի այսչափ ինչ և այսպիսի զօրութեամբ այնպէս ապա-ւնապաս հնազանդ եղէ քեզ փառս քեզ շուք դնելոյ, քրտամբք և փութով և ես ինքնին զլխովին զարդարեալ եմ և զքեզ զարդարեմ, և ցուցանեմ և զայլսն ըստ նմին օրինակի հնազանդեալս առաջ առաջքոց հրամանաց առանց դանդաղելոյ: Կիւրոս զայս ինչ ասաց. և Կիաքսարէս զմտաւ ած եթէ ուղիղ իսկ խօսեցաւ և հրամայեաց զհնդիկան բերել:

Մտին հնդիկքն և ասեն, եթէ Առաքեաց զմեզ արքայն հնդկաց և հրամայեաց հարցանել թէ զմէ՞ մարտ պատերազմի իցէ Մարաց ընդ ասորեստանւոյն, և յորժամ լուիցեմք ձեզ, հրամանն ես երթալ այսրէն առ ասորեստանեայն և նմա եւս զնոյն հարցանել. և ձեզ երկոցունցդ ասել թէ թագաւորն հնդկաց ընդ իրաւունսն հայեցեալ, ընդ այնմ է որ զրկիցի:

Ասէ Կիաքսարէս. Եւ արդ լուարուք ինձ եթէ չզրկեմք զասորեստանեայն և ոչ իւիք. ցնա իսկ հարցէք յորժամ երթայցէք թէ զինչ ասիցէ: Իսկ Կիւ-

րոս որ մօտն կայր եհարց ցԿիաքսարէս եթէ եւ ես, ասէ, տացի՞ց ինչ զոր գիտիցեմ ։ Նա Կիաքսարէս հրաման ետ ։ Դուք զրոյց տուք ասէ, Հնդկաց թագաւորին այսպէս, եթէ ոչ այլազգ ինչ հաճոյ թուիցի Կիաքսարայ, թէ մեք ասեմք, եթէ զրկեալ ինչ ի մէնջ զանձն ասիցէ տարեստանեայն, զՀնդկաց իսկ արքայն ընտրեմք դատաւոր ։

Նոքա զայն լուեալ գնացին ։ Նա իբրեւ ելին Հնդիկքն խօսել սկսաւ Կիւրոս ընդ Կիաքսարեայ ։ Ո Կիաքսարէ, յորժամ գայի, ոչ բազում զանձս առանձինն բերի յաշխարհէ, եւ որչափ էրն, բնաւ սակաւ ինչ մնաց յայնմանէ. քանզի ի զօրսն, ասէ, ծախեցի ։ Թերեւս ընդ այն զարմանայցես, թէ զիարդ ծախեցի ես, ուր դու իսկ կերակրես զնոսա. գիտասջիր, ասէ, թէ ոչ այլ ինչ գործելով, բայց միայն պատուելով եւ շնորհելով յորժամ ցասնոյր ոք ի զօրականացն։ Զի թուի ինձ թէ զամենեսին զորս կամիցի ոք բարւոք գործակիցս կատարել յամենայն իրս, եւս առաւել քաղցր իցէ գովելովն եւ բարի առնելով քաջալերս տալ քան եթէ տրտմեցուցանել եւ բռնադատել ։ Իսկ զորս պատերազմական գործոց գործակիցս ոք կամիցի առնել յօժարս մտօք, ինձ թուի թէ զնոսա ամենեւին յորդորել պարտ է

բանիւք բարեօք եւ գործովք Աստուծոյ
բարեկամն պատրաստ է լինել եւ ոչ թշնամին
այնոցիկ որ առ ամենայն բարերարութեան զօրաւորին
լինելոց իցեն, ոչ ի բարերարութիւն իշ-
խանին խաղաղանալ եւ ոչ ի վիշտ
մնան լինել:

Եւ զի զայս այսպէս գիտեմ, ընկէրք
կարօտ եմ: Որդ յամենայնի ընդ քեզ
հայել, դժուարին իմն է, քանզի գի-
տեմ թէ բազում ծախս առնես: Այ սա
որոյ արժանի. Համարիմ առ Հասարակ
քեզ եւ ինձ զմտաւ ածել թէ զիարդ
իցէ եթէ չարականութեան զանձք քո:
Զի եթէ զուտ անձամբ լինիցիս, գիտեմ
թէ եւ ինձ լինիցի թողութիւն անձանց,
զի յայնմ ժամու ինչ առնուցուս զի եւ
քեզ լաւ իցէ եւ օգուտ յարժանի յայն
ծախիցի:

Որդ իսկ երբեմն յիշեմ թէ լաւ է
քեզ եթէ թագաւորեն այլոց ամենեցունց
զքեզ, այժմ զի լաւ եթէ թշնամիք
Համեմատ զան ի վերայ մեր, ոչ զոր
յղէ, եւ ոչ զհարկն զոր պատրաստէր, այլ:
Այսպէս իսկ առնէ, ասէ, ով Տէրը,
մինչ զի եւ եա ի վարելոյ մնալ առա-
քինութեան կամ եթէ պարտ իցէ ար-
դեւք զօրաւորով ի մարտ պատերազմի
զուս մարտել եւ առնել առաջնորդել,
թէ լաւ իցէ առ ժամանակ մի թողուլ,
զի մի եւ զնա յանձնեսցեմ ի վերայ
այլոց թշնամեացն:

Հարցանէր Կիւրոս թէ բնակութիւնք նոցա յամուրս տեղիս իցեն եթէ ի գիւղս: Եւ Կիաքսարէս ասէ. Բնակութիւնք նոցա չեն ամենեւին յամուրս, զի եւ վասն նորին ոչ հեղգացայ: Նոյն լերինք կան նորա, մարթի անդր անկանել եւ վազվազակի ամրանալ, զի ոչ ինքն մարթիցի ի բռնան անկանել եւ ոչ առնուլ կրել որ ինչ անդ իցէ, թէ ոչ նմանեալ ոք անդէն արգելեալ պաշարիցէ, որպէս իմ հայրն երբեմն արար: Ապա ասէ Կիւրոս այսպէս. Նմա եթէ զիս կամիցիս առաքել, եւ յաւելուցուս ինձ հեծեալս որչափ բաւականն թըւիցի, աղաւթից հանդերձ աստուածովքն զի եւ զզօրսն առաքիցէ եւ զհարկն տայցէ քեզ. եւ ակն ունիմ թէ առաւել եւս բարեկամ մեզ լինիցի նա քան որչափ այժմն է:

Իսկ Կիաքսարէս ասէ. Եւ ես ակն ունիմ թէ նոքա առաւել առ քեզ եկեսցեն քան եթէ առ մեզ: Քանզի լսեմ թէ ոմանք ի մանկանցն անտի նորա քո որսակիցք լեալ իցեն, թէրեւս եւ միւսանգամ առ քեզ գայցեն եւ իբրեւ ոմանք ի նոցանէ ձեռս տայցեն, ամենայն ինչ վճարեսցի որպէս ինչ մեք կամիցիմք: Ասէ Կիւրոս. Եւ արդ զիա՞րդ թուիցի քեզ, պատշաճ իցէ թաքուցանել զայն թէ այսպիսի ինչ խորհուրդ խորհիցիմք: Ասէ Կիաքսարէս. Նմա

եւ կարի քաջ, զի այսպէս մարթի նոցա անկանել ի բռունն, եւ եթէ յարձակեացուք ի նոսա, անկարգելք առանց պատրաստութեան ըմբռնիցին :

Դու արդ լուր ասէ Կիւրոս, եթէ թըւեցայց ասել ինչ քեզ բան : Բազում անգամ ամենայն պարսիկ արամբք որ ընդ իս էին որսացայ զքոյդ աշխարհիդ լերամբք եւ զհայաստան աշխարհին, եւ այրուձի եւս առեալ ի բարեկամաց աստի, անդր հասաք : Ասէ Կիաքսարէս. Եթէ նոյնպիսի ինչ եւ այժմ առնիցես չլինիցիս կասկածելի. այլ թէ կարի իսկ առաւել զօրօք երեւիցիս որովք չեցես սովոր որսալ այնուհետեւ կասկած լինիցի :

Այլ մարթի, ասէ Կիւրոս, եւ պատճառս եւ բարուրս կազմել ասանէն որ չիցէ ինչ անհաւանութեան. եթէ պատմիցէ ոք անդ որպէս թէ ես որս ինչ մեծ կամիցիմ առնել եւ ի քէն, ասէ, խնդրիցեմ հեծեալս յայտ յանդիման : Ասէ Կիաքսարէս. Բարւոք խօսիս, եւ ես, ասէ, չառնից յանձն տալ քեզ աւելի քան զսակաւս ոմանս, որպէս թէ ի պահապանս կամիցիմ երթալ որ առ Ասորեստանեայց աշխարհին կան. եւ արդարեւ, ասէ, կամիմ երթալ պատրաստել եւ ամրացուցանել : Դու զօրօքդ հանդերձ որ ընդ քեզ իցեն որս առնիցես, եւ զերկուս աւուրս

ծախեցին։ Գեղեցիկ քեզ բաւական պար-ունք եւ հետեւանքս յայտնեցանէ որ տա-իս գումարեալ կայցեն զորս զու տացես եւ երթայցես վաղվաղակի. եւ ես հան-գերձ այդմիկ եւս Զանազան զօրաց մի ի բազեայ ի ձեռն լինել, զի յարժամ ժամ եւ զեկէ կցէ յաղանդիցիմ։

Արդ վաղվաղակի գումարեաց Մխար-գարէս առաքեալքն զաշխուճին, եւ զհե-տեւակազօրն, եւ այլս․ ոտնկի արձա-կեաց ի ճանապարհ պատերազմաւնացն։ Իսկ Միհրան վաղվաղակի, զոհս ի վերայ ճանապարհին մատուցանէր, եւ առա-քեաց խնդրէր ի Մխարգարայ մանկանցն հեծելոյ յերիվարս. եւ նա թեթեւ եւ բնաւ բազումք իւկ կամէին, չեա բազմաց երթալ զհետ։ Իսկ եւ յառաջ մատուցան Մխարգարէս հետեւակ եւ ձի-ակային զօրութեամբն ի ճանապարհ անդր պատերազմին, մնացին նուէրքն Միհրանի վասն ողջանդամ անձինս երթալոյ յաշ-խարհն Հայոց. եւ այսպէս զբանակն հա-նէր, որպէս թէ յորս կազմեցի։

Յորժամ երթայր անդէն յառաջ-նում վայրէն նաւապատանակ մի յառնէր. եւ արծուոյ թռուցելոյ անուան որո-ցեալ զնապատաւորն յարձակեալ եհար զնա եւ յափշտակեալ ամբարձ առաջա ի բլուր ինչ ոչ հեռի, եւ առաջ ըն-թացան իւր որպէս ինչ կամէր։ Միհրանի հայեցեալ ի նշան անդր, ասաց իւր եղեւ

եւ երկիր եպագ Արամազդայ թագաւորի, եւ ասէ ցայնոսիկ որ մօտն կային թէ որս բարւոք լինիցի եթէ գիւն կամեցին։

Եւ իբրեւ մօտ ի վերջնան եղեւն, անդէն որպէս առաջինն էր օրէնք, խոկ բազմամբոխ հեթանոսականացն եւ հեծելոց այնմ ուշ առնէին զի երթեալ ղզաղանան յիւրաքանչիւր ատեղեացն յաբուցանիցեն, եւ հեծելայքն եւ հետեւակքն քաղաք զատաւն կացին, եւ զզաղանայս յաւրացելոց զհետա այնդեսին, եւ վարդաղ շատ եւ եղջերուս եւ այծեմնամս եւ ցիռս ընձառեմեիկն, զի բաղում եւ այժմ ի անեղեան յայնս կան էշք։

Իբրեւ հանդերձեան յորսայ անտառի մօտ հասեալ ի սահմանաւանկողմն Հայոց աշխարհին, ընթերցս առանեց, եւ ի վաղուեան խոկ եւ խոկ օրս որսայր, մատուցեալ ի սահմանանն յար դիմեալ երթայր․ եւ յորժամ հանդերձաւ, ընթերցայ․ եւ իբրեւ աղդ լինէր նմա զՎիրաքաբարայ զօրաց թէ մօտ ուրեմն են, առաջորեսց առ նոսա պատուաւորեաց մեկնեալ յիւրմէ իբրեւ երկու խորասախեւ ճաշ ուտել․ յառաջխաղայն ի մեծ առեալ թէ այն նոպաս ի զադազանութիւնն լինիցի․ եւ իբրեւ եկեր զճաշն, հրաման ետ իշխանացն նոցա գալ առ ինք․ եւ յետ ճաշուն կոչէր առ ինքն զհազարապետացն․ եւ իբրեւ եկին խօսեցաւ ընդ ծեւ օրինակի բանիւք։

Ըստ բարեկամքն, հայաստանեայն յառաջ ժամանակաւ թիկունք օգնականութեան էր եւ անտայր Կիաքսարայ, իսկ այժմ իբրեւ ազդ եղեւ նմա զթըշնամեաց գալըն, անդ առնեաց ոչ զօրս առաքէ մեզ եւ ոչ զհարկն տայ ի դուրս. արդ զնա պարտ է որսալ, թէ կարող իցեմք. Ինձ թուի թէ այսպիսի ինչ ի դէպ է առնել: Դու Քրիսանթաս. յորժամ փոքր մի ի քուն լինիցիս առ զկէտս ի Պարսից առաքի. որ ընդ մեզ իցեն, եւ երթ դու ի լեռնակողմն, եւ հաս ի լերինսն, յորս ասեն թէ յորժամ երկուցեալ յուսմէքէ իցէ, անդր փախստական երթեն. առաջնորդս եւ տաց քեզ:

Նոյն ասեն թէ թանձրախիտ եւս են լերինքն, որպէս զի դուցէ յոյս չանկանելոյ ձեր յաչն: Այսպէս քան զզօրսն յառաջնորդն արձակիցես առա մնդակարգն որ աւազակաց իսկ նմա իցեն բազմութեամբ եւ համբերձիւք, եւ եթէ պատահիցեն ոմանց ի Հայոց անդամի, զկէտս ի նոցանէ ըմբռնեսցես խափանեսցեն երթալ գոյժ տալ. իսկ զոր չկարիցեն ըմբռնել, ահ արկեալ առդեւ լինիցին աւերանելոյ նոցա զորքոյն իսկ բանակս զօրականաց, այլ իբրեւ զգողոց իմն խորհուրդ խորհեսցին:

Դու, ասէ, այսպէս առնիցիր, եւ ես զամիս առնեալ զկէտ հետեւակացն եւ

զամենայն պարունակին յուղի անձկեալ եր-
թայց ընդ գաղտակողմն փողփողանի
յարքունիսն։ Դու եթէ զիմաստութիւն
լինիցի, յայտ է եթէ հաստատեալ այնու-
հետեւ կացուցեալ։ ապա թէ մերժիցի ի
դաշտէ անտի, ապա յայտ իցէ եթէ
պարապ է զհետ մնացեալ։ իսկ եթէ
փախստականն մնացեալ ի լերինս ան-
կանիցի, յայնժամ փորձի, ասէ, քո իսկ
զօրձ լիցի այնուհետեւ մի զըզ ի հա-
տեղւոյ անտի առ քեզ արձակել։
Պորեաշխը թէ որպէս յորժամ մեզ յու-
զանկը եւ խնդրուակը եւ մեզ, եւ դու ի վերայ
ցանկացոյն. այս յաւէլ լիցի քեզ, թէ
պարապ է անձնապարել եւ զճանապարհս
խնուլ մինչ չեւ պատրաստին. շարժեալ
ի աեղեաշէ անտի կէրքէ. եւ պարապ է
զաւաղել այնուզիկ որ ի վերայ երէցն
կայցեն թէ չկամիցին զնկեալսն խոյ-
տուցանել։

Նայց մի, ասէ, ո Կերիսանդաս, այն-
պիսի ինչ ասեր, որպէս առոյր եւր
վասն որոյն գիտոյ. քանզի բազում
անդամ զգիշերն իսկ ողջոյն աւանց ի
քուն լինելոյ ի նոյն զբօսեալ եմ, այլ
այժմիկ պարապ իսկ է թողուլ աղաւնեն
սակաւիկ ինչ ի քուն լինել. զի մար-
թիցեն ամենայն վերձակ զքունն. եւ մի
դու, քանզի չգոն ընդ քեզ որք ա-
ռաջնորդք, մոլորեալ շրջիցիս ի վերայ
լերանցն, այլ ուր զատանիցեն վարեսցեն.

անձինք երթեալ հաստատեսցեն զի մի եւ այժմեանն ընդ դժուարս եւ ընդ անհնարս աշխատութեամբ ի ճանապարհս անց-կեալ գնասցեն. այլ հրամանն առաւել զու-աաքինութեանն եթէ չիցէ բնաւ կարի քեզ կարճոյ ճանապարհս, ընդ դիւրին ճանապարհս առնիցեն, քանզի զօրացն դիւրին ճանապարհն երագ է։ Նա մի, վասն զի զու աւանդեալ կայեր ի վերայ լերանց արշաւել, առաքինութեան ընկեցա փութով առաւել ընթանալ, այլ որ-չափ մարթիցէ։ Դու կեր խաղալցեն զօրն, բայց առկայծիկ քեզ փութա յա-ռաջ անցանել։ Նա է եւ զօրաւորացն երթեալ քաջալերս մատուցանել հան-դերձանացն. յորժամ փութանակի անց-ցանիցէ թեւեն, ամենայն իւրեւ յառա-ջատանի գնացողացն երեւիցին։

Զայն լուեալ Կիրակոսնոյ եւ քա-ջալերեալ ի հրամանաց անտի Միւրոսի ա-ռնելով առաքինութեանն, երթեալ պատմուիրեր որ քեզ պէտոյն էր այնուցիկ որ ընդ նմա իւրն երթալոց եկին եւ հանդիպէր։ Իսկ եւ ի քունն եղեն որչափ քեզ չափով թը-ւէր, յաղագս անկեալ երթայր ի լերինս իւրոյ Միւրոսի, իւրեւ առ եղեւ; հրեշտակս արձակեաց առ հայրապետեանսն, եւ պատուէր տայր նմա խօսել ընդ ամեն օրինակի բանից։ Միւրոս, որ հայրա-պետեանս; հրամանն այս քեզ պայագես առնել; զի վասնզանակի իւրն առնել.

զհարկն եւ զզօրականն ընկեցես. եւ եթէ հարցանիցէ թէ ուր իցեմ, զճշմարիտն պատմեսջիր, եթէ ի վերայ սահմանացն եմ. ապա թէ հարցանիցէ թէ զո՞մ ես. ասա եւ անդ զճշմարիտն թէ ոչ գիտեմ. եւ եթէ հարցանիցէ թէ ո՞րչափ իցեմք, հրաման տուր առաքել զոմն ընդ քեզ եւ ուսանել։

Օ՛յս ամենայն պատուիրեալ առաքելոց զպատգամաւորսն, զմասաւ ած եթէ այսպէս խնամով լինիցի քան եթէ առանց յառաջագոյն պատմելոյ երթեալ հասանիցէ, եւ ինքն կարգեալ ճակատեալ քաջ եւ ի գնալ զճանապարհն եւ ի տալ մարտ պատերազմի եթէ պիտոյ ինչ լինիցի, եթէ այլ Պատուէր տայր զօրականացն մի զոք խուել. եւ եթէ ոք ուժեք ի նոյնոց պատահեսցէ, քաջալերել եւ աղաչել վաճառանեսս զոր կամիցին, բերել ի տեղին յարում կանոն, եթէ աւճինկ ոք կամ ընկեցելք կամիցի գնոց տալ։

ԵՐՐՈՐԴ

ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ՔՍԵՆՈՓՈՆՏԵԱՅ

ԿԻՒՐՈՍԻ ԽՐԸՏՈՒ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑ

Գ. Գ. ՊՐՈՒԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ Ա

ՄԻՆՉ [illegible]

ի Հայոց անտի կարգեցի եւ կարգեմք։ Այլ ամ այլք հաւանին եւ ասեն թէ ինքն իսկ Կիւրոս միաբանագամայն եհաս. յայնժամ վայրի չէչխեաց ձեռնտուութիւն լինել, այլ անդէն խոյս տայր։

Իբրեւ տեսին զնա Հայքն թէ այսպիսի ինչ առնէ. զինեալ երթային իւրաքանչիւր ոք յիւրս անդր, եւ կամէին իւեանց զինչս ի բաց կրել։ Իսկ Կիւրոս իբրեւ ետես զգաշտն լցեալ ի խուժապելոց եւ ի փախստէից, առաքեաց ասել թէ ոչ ումեք ի մնացելոց անդի թշնամի եմ, եւ եթէ ըմբռնիցեմ զոք ի փախստի, զնա թշնամի եւ հակառակորդ համարիցիմ։ Բազումք կացին մնացին. եւ ոմանք խոյս ետուն հանդերձ թագաւորաւն։ Իսկ որք ընդ կանայսն երթեալ էին պատահեցին այնոցիկ որ ի լերինսն անդ էին, եւ վաղվաղակի ճիչ բարձեալ գոչէին, եւ ի փախչելն շատք ըմբռնեցան ի նոցանէ։ Նաեւ ամուսինքն մանկունքն եւ կանանիքն եւ դստերքն ի բուռն անկան, եւ որչափ ինչ կարասի բերեալ էր ընդ նոսա. իսկ թագաւորն նոցա իբրեւ զգաց զիրսն որ եղեն, ի վարանս մտանէր տարակուսանօք թէ յոր վայր դիմեսցէ, եւ ի բլուր ինչ փախուցեալ ամրացուցեալ եղանէր։

Զայն տեսեալ Կիւրոսի բանակ առեալ կայր զբլրովն զօրօքն որ անդէն մնացեալ էին. եւ առ Կիաքսառես յղեալ պա-

տուէր տայր զպաշտպանութիւն լերինն թողուլ եւ չունել զայլ։ Մինչ գեռ զօրն Պրոբոսի զաւանմարէր, նորա առաքեալ քարոզ առ Հայաստանեայն հարցանէր զայս պէս զայն զայնս. Ընդէ՞ տա զոր ցես, ասէ, ով Հայաստանեայք, մեծ աստուածք կամիցիս կալ մնալ, եւ ընդ ծառայութեան մարտ եղեալ կռուել, եթէ ի հարթ տեղիս իջեալ ի գինուորս կռուել ընդ մեզ։ Նա պատասխանէին հայաստանեայքն եթէ ոչ ընդ մեզ մեռում ի նացանէ կամիմ տալ պատերազմ։ Միաբանեալ առաքեաց Եհարց Պրոբոս. թէ Զի՞մ նաւորս այլք եւ ոչ իջանես Վարանեալ կամ, ասէ, թէ զինչ պատրաստ իցէ գործել։ Նմա չէ ինչ քեզ պատերազ, ասէ, յանդիմանել մեռանել. քանզի համարձակ է քեզ, ասէ, իջանել ի դաշտս այսր։ Ո՞ւր, ասէ, կայցէ իրաւունք։ Յայտ է թէ որում եռանդն դիքն, եւ տանից իւր պատրաստանէ տանել ընդ քեզ զինչ եւ կամիցի։

Յայնմ վայրի Հայքն ի միտս առեալ զառաջնորդ Հարկենն, եւ։ Իսկ Պրոբոս ի մէջ առեալ զնոյն եւ զայլս եւս ամենայն, շուրջ կայր զօրքն, քանզի Համօրնեն ի միում վայրի եկն զօրքն։ Յայնմ վայրի երէց որդի Հայոցն Տիգրանես ի տարաշխարհական ճանապարհէ հասեալ զայր, որ պատանդ իւր երթեալ լեալ էր Պրոբոսի. եւ իբրեւ լուաւ

զիրան որ գործեցան, անդէն երթայր առ Կիւրոս այնպէս խօսել որպէս էին։ Խորհէր նորա զհայրն եւ զմայրն եւ զեղբարսն կէս փառաբանելի ի գերու-թեան միաբերել, զարտասուս հարաւ որ-պէս ի դէպ էր խօսել։ Իսկ Կիւրոսի տես-անել զնա, ոչ այլ ինչ մարդասիրու-թիւն արարեալ ընդ նմա սակս։ Թէ ի դէպ ժամու հանէր, զի լսիցես զա-տառ զիրաւունս որ վասն հօրն քո լիցի։ Իսկ եւ խօսի ի մի վայր կոչեր զզօրավարսն Պարսից եւ Մարաց, կոչէր ի Հայոց անտի որ ի պատուականաց որ անդ կային, եւ զկանայսն որ այլ անկողն Հա-սեալ էին ոչ մերժեալ, այլ թող լալ։

Իսկ յորժամ պատրաստ էր սկիզբն արար խօսելոյ։ Ով Հայաստանեայք, ասէ, նախ խրատ տամ քեզ ի դատաստա-նի զճշմարտութեան բարբառել։ Զի այս մի ինչ հեռի լիցի ի քէն, որ ամենե-ւին իսկ անտեղութեան է։ Գիտասջիր զի ասեն խօսել արդարահատանաց եւ ներելոյ իրիք թողութեան մարդկան արդեւ լինիցի։ Յետ այնորիկ, ասէ, մանկունքդ եւ կանայքդ իրազեկ են ա-մենայնի զոր քո գործեալ իցէ, եւ ի Հայոց անտի որ աստ կան։ Իսկ թէ ի-մասցին թէ այլ ինչ իմն պատմես եւ ոչ զճշմարտեալն, համարեսցին թէ զաւ քեզ-դեն քոյին դատապարտել զանձն ան-ցեալ զմնաւ իսկ զանձին վճռեալ կարել,

ութէ եւ զճշմարիտն ընկալեալ ։ Սոյն Հայոց, ասէ ով Կիւրոս, զինչ եւ կամիցիս, զի զճշմարիտն պատմեցից քեզ. զինչ ինչ վասն ճշմարտութեանն կամիցիս լինել, լինիցի։

Պատմեա դու ցիս, ասէ, [illegible] երբեմն մարտ պատերազմի ընդ Աժդահակայ ընդ Հօր մօր խնամի եւ ընդ այլոց եւս Մարաց։ Պատերազմեցայ, ասէ։ Ի պարտութիւն մատնեալ ի նմանէ խոստացա՞ր հարկ հարկանել եւ ընդ նմա ի մարտ պատերազմի զուգաւորել ուր եւ հրամանն տայցէ, եւ անձամբ միունել։ Սոյնպէս էր։ Իսկ արդ այժմ ոչ զհարկն հարկանես եւ ոչ զզօրն առաքես եւ զամրոցն պարսպես որմովք։ Ապստամբութեան, ասէ, ցանկացայ. զի բարւոք թուի ինձ ազատանալ եւ որդւոց զազատութիւն թողուլ։ Կիւրոս, ասէ, Արդ ուրեմն զերդեցիկ է կամել զի մի ծառայ որ երբէք լինիցի Եթէ պատերազմաւ ի պարտութիւն մատնեալ իցէ կամ այլ ինչ օրինակ ծառայ լեալ, ձեռն ի գործ արկանիցէ ի անբանից զանձն թափել։ Դու զայն ասա ինձ թէ արդեւք զլուր այր եւ զդարբնագործ ի պատժի՞ս անծես, կամ զգործօղ, թէ ըմբռնիցես, ասասջի՞ս ։ Ցանչեմ, ասէ, քանզի չատաս ինձ առնել։

Ասէ Կիւրոս. Ասա դու Հաւաստեաւ այսպէս մի մի։ Եթէ իշխան որ այր

լիցէ եւ յանցանիցէ, թողուցուս իշխել եթէ զայլ ոք ընդ այնր կացուցանիցես։ Ո՛չ այլ ոք, ասէ, կացուցանիցեմ։ Իսկ արդ եթէ եւ կարասի եւս բազում գուցէ նորա, տայցե՞ս մեծանալ, եթէ ի անանկութիւն եւ ի տառապանս իջուցանես։ Չանեմ, ասէ, զոր ինչ ունիցի։ Ապա թէ ի միտ առցես թէ կապարճս դարձոյց յետս եկաց նա յապստամբութիւն ի թշնամիս անդր, զի՞նչ գործիցես։ Սպանանեմ, ասէ. զի՞ իսկ սուտ յանդիմանեալ մեռանիցիմ եւ ոչ զճշմարիտն խօսելով։

Յայնժամ փայլէր իբրեւ զայս ամենայն լուաւ որդեակն նորա, Հան զխոյրն ի գլխոյ իւրմէ եւ քակեաց ընկէց զվերջաւորսն փողփողեալս, եւ կանայքն ճչէին կանչէին կառաչէին զերեսս ցանէին որպէս թէ կորեաւ հայրն եւ ինքեանք ամենեքին կորեան սատակեցան։ Կիւրոս հրաման տայր լռել լինել եւ խօսէր միւսանգամ։ Թող, քո իրաւունք այնպէս իցեն, իսկ մեզ զի՞ խրատ տաս ըստ զմին իրաւանց առնել։ Լուեւեթ կայր Թագաւորն քանզի տարակուսեալ էր թէ զինչ խրատ տայցէ Կիւրոսի, սպանանե՞լ, եթէ զնոցին հակառակսն ուսուցանիցէ, զոր ինքն իսկ ասաց թէ առնեմ։ Իսկ որդի նորա Տիգրանէս հարցանէր զԿիւրոս, ասէ, Ասա

դու ցիս Ափրոս, որովհետեւ Հայրս թուի թէ վարանեալ կայ, տաց խրատ վասն նորա զոր ինչ լաւագոյնն համարիցիմ: Ափրոս զմտաւ ած թէ յորժամ որսակից էր նորա Տիգրանէս, էր ընդ նմա եւ ճարտար ոմն եւ զարմանալի թուէր Տիգրանայ. ցանկացաւ լսել նմա թէ զինչ ասելոց իցէ. եւ հրամայեաց եւս խօսել զոր ինչ դիտիցէ:

Ասէ Տիգրանէս. Եթէ արդարեւ զովութեան համարիս զոր ինչ խորհեցաւ Հայրս կամ զոր գործեաց, ամենեւին խրատ տամ քեզ նմանօղ նմին լինել. ապա թէ յանցուցեալ թուիցի քեզ, խրատ տամ մի նմա նմանել: Ասէ Ափրոս զիրաւն եւ զարժանն առնելով չնմանեցից այնմ որ յանցեաւ: Այո այդ այդպէս է ասէ: Ապա ուրեմն, ասէ, պատժելի է ըստ քում բանից զՀայրն քո, քանզի զայն որ զրկեացն, յիրաւի է տանջել: Ո՞ր լաւ համարիցիս, ո Ափրոս, առ քոյդ բարութեան զպատիժն առնել եթէ առ ի քո ձեռաց: Մինթէ անձամբ անձին ինձէն ասէ, այնպէս պատիժս պատուհասից ի վերայ ածիցեմ: Ասէ Տիգրանէս դու իսկ առաւել ձեռնիցիս, եթէ զքոյսն կատարես յայնժամ յորժամ մեծագնի իցէ քեզ ստանալ: Ասէ Ափրոս, Զի-ա՞րդ իցէ եթէ մեծագնիք լինիցին մարդիկն յորժամ յապիրատութիւն

ըմբռնիցին։ Թուի ինձ եթէ յայնժամ զգաստագոյնք լինիցին. զի ինձ այսպէս թուի Կիւրոս, թէ առանց ցածութեան չիք ինչ յայլմէ առաքինութենէ շահ. քանզի զի՞նչ օգուտ ուժք հաւժկան կամ քաջին իցէ որ ոչ ցածուն իցէ մտօք, կամ զի՞նչ օգուտ հեծելային, զի՞նչ մեծատանն, զի՞նչ ճոխին ի քաղաքի. ցածութեամբ ամենայն բարեկամ պիտանի է, և ամենայն պաշտօնեայ ընտիր։

Օ՛յդ ասես, ասէ, որպէս թէ և քո՛յ հայրն ի միում աւուր աստ յայսմիկ յանմտութենէ անտի զգաստացաւ։ Այո ասէ։ Այս ուրեմն կարես իմն ոգւոցն ասիցես զզգաստութիւնն իբրև ցաւս և ոչ ուսումն. քանզի ոչ ուրեք յանկարծակի յանմտութենէ ցածուն ոք առնիցի, եթէ պարտ և պատշաճ իցէ հանճարեղ լինել այնմ որ զզգաստն լինելոց իցէ։ Տակաւին զայն ո՞չ գիտացես ո Կիւրոս թէ այր մի որ առ անմտութեան ձեռնամուխ լինիցի ընդ այնմ որ զօրագոյն քան զինս իցէ ի մարտ պատերազմի բախել, յորժամ վատթարեալ՛ ի պարտութիւն մտանիցի, անդէն յանմտութենէ անտի ցածնու. և դարձեալ չիցէ, ասէ, տեսեալ քո զքաղաք ի պատերազմ դրդեալ ընդ այլում քաղաքի. որ պարտիցի ոք յանկարծակի փոխանակ մարտ եղեալ կամելոյ, անսալ կամի քաղաքին այնմիկ։

Ասէ Նիւրոս. Դու զո՞ր պարտութիւն պատմես զՀօրդ, եւ այնպէս հաստատուն ցուցանես թէ զդատաւորացն: Զայն վատթարութիւն զոր եւ ինքն իսկ գիտէ, զի աղատաւութեանն աննշանօք ծառայ եղեւ որպէս չէրն երբէք ծառայացեալ: Նա զոր կարծեաց թէ պարտ իցէ թագուցանել կամ զողանալ կամ բանաբարել ոչ մի ինչ ի նոցանէ բաւական եղեւ ի դլուխ հանել: Նա գիտէ զքէն թէ որովք պատարեն կամէիր, այնպէս խաբեցեր, զոր օրինակ զկոյրս որք կամ զհամերս եւ զանկեալս ի մտաց պատարիցէ. եւ զոր ինչ պատշաճ համարէիր դու թագուցանել, հիմուն է թէ այնպէս թաքուցեր, զի զոր ամուր վայրուն անձին համարէր, զայն դու անդէն զօղեալ արգելեր. եւ այնչափ զերկրվերոյ եղեր նմին երագութեամբն քով, զի ի հեռաստանէ ճեպեալ եկիր բազում բանակօք, մինչ չեւ նորա զիւր զօրսն գումարեալ:

Ասէ Նիւրոս. Այսպէս թուիցի քեզ թէ այնպիսի ինչ վատթարութիւն բաւական է զդատաստացուցանել զմարդիկ, զայլս ազնուագոյնս քան զանձինս ճանաչել: Ասէ Տիգրանէս. Թէ յայժմ իսկ առաւել քան եթէ ի ճակատու ոք ի պարտութիւն մտանէր. զի որ զօրութեամբ աղաւաղմամն իցէ, համարիցի թէ յարժամ զմարմինն թեքիցէ

վերստին տայցէ մարտ պատերազմի. եւ քաղաք եթէ առցէն, յորժամ զօրաւիգն օգնականութեան գտանիցեն միւսանգամ տայցեն մարտ պատերազմի. իսկ զորս ազնուագոյնս քան զանձինս հաշուիցեն, նոցին բազում անգամ եւ առանց հարկի եւ տագնապի կամիցին հնազանդել։ Թուիս դու, ասէ, կարծել թէ շառայլեալքն զայնոսիկ որ եւս ցածունք քան զնոսա իցեն, չճանաչեն, եւ ոչ գողք որ ոչն գողանայցեն եւ ոչ սուտք զճշմարտութեան խօսօղսն, եւ ոչ զրկօղք զայնոսիկ որք զիրաւանցն առնիցեն։ Ո՞չ գիտես, ասէ, թէ եւ քո հայր այժմ սուտեաց եւ ոչ պահեաց զդաշինսն որ ընդ մեզ էր, գիտէր թէ մեք ոչ ինչ զուխտիւք զոր եդ ընդ նմա Աժդահակ, անցաք։ Նմա եւ ոչ ես եւ ինչ զայս ասեմ թէ ճանաչելն եւեթ զլաւագոյնսն ի զգաստութիւն ածիցէ, առանց վրէժս տալոյ ի ձեռն ազնուագունացն, որպէս եւ հայրս այժմ եւս։

Կիւրոս ասէ. Հայր քո կրեաց ոչ մի ինչ տակաւին վիշտս. գիտեմ զանգիտեաց թէ մի զընաւ զկետին իսկ վիշտսըն կրիցէ։ Տիգրանէս ասէ. Համարիցի՞ս եթէ գուցէ ինչ որ քան զսաստիկ ահն առաւել ի ծառայութիւն զմարդիկ վտարանդիցէ։ Չիցէ՞ս ակահ զի որ երկաթովն հարկանիցեն որ

սաստիկ պատուհասքն կարծին, սակայն կամին միւսանգամ ընդ նոսին մարտըն-չել: Եւ որոց սաստիկ ահ եւ երկեւղ արկեալ իցէ մարդկան, նոցա եւ ոչ թէ յորժամ սփոփիցեն ողոքելով, յերեսս իշխեն նայել: Դու զո՞յն ա-սիցես, ասէ, թէ քան զչարչարեալն արդեամբք, եւս չար ահն զմարդիկ տանջէ:

Եւ գիտես դու, ասէ, թէ զճշմա-րիտն ասեմ: Վասնզի խելամտեա եւ, ասէ, թէ որք յահի եւ յերկիւղի իցեն թէ մի վտարանդի յաշխարհէ լինիցին, եւ որք կառուելոց իցեն կասկածեալք արտաքսեալ ստացուածոց թէ մի վտա-թարեալ ի պարտութիւն մատնիցին, տրտում տխուր կան: Եւ որ նաւա-կոծ լինիցին, եւ որ ի ծառայութենէ երկընչիցին կամ ի պարտաւանդաց զան-գիտիցեն, նոքա ոչ ի կերակրիցն եւ ոչ ի կաթ մի քուն մարթեն վայելել: Իսկ վտարանդիքն եւ որ վտաթա-րեալքն իսկ իցեն, եւ որք ի ծառայու-թեան հարկի կայցեն, երբեմն մարթեն քաջ քան զաղջողեալսն ուտել եւ ի քուն լինել: Յայսմ ամենայնէ յայտ է ասէ որպիսի ինչ բեռն երկեւղն իցէ. զի եւ ոմանք առ ահի թէ մի ի բուռն անկեալ մեռանիցին, յառաջագոյն կան-խեալ յահէ անձին մեռանին. կէսք զարարհաս ի վախէ զանձինս արկանեն

եւ կրթոցն խեղդ ընդ անձն արկեալ, եւ այլք ընդ իւրեանց ուսն ելանեն։ Վասն զամենայն տագնապ եւս չար երկեւղն զմիտսն խուճապէ։ Յի՞նչ միտս, ասէ, յի՞նչ խորհուրդս կարծիցես զհայր իմ, որ ոչ վասն իւրոյ անձինն եւեթ, այլ եւ վասն իմ եւ վասն կնոջն եւ վասն որդւոցն իւրոց ամենեցունց ծառայութեան յահի կայ։

Կիւրոս ասէ, ինձ չէ ինչ անհաւատ թէ այժմ այնպիսի ինչ միտս ունիցի։ Բայց թուի ինձ թէ նոյն այր յորժամ ի փառաւորութեան իցէ, հպարտացեալ անդոսնիցէ եւ յորժամ ի թշուառութիւնս հասանիցէ, վաղվաղակի ցածնուցու եւ եթէ ամբառնայցի դարձեալ մեծամեծեալ ամբարհաւաճիցէ, դարձեալ նենգութիւն նիւթիցէ։ Այո, ասէ, Կիւրոս, են ի միջի այնպիսի ինչ պատճառք մերոցն յանցանացն առ ի թերահաւատելոյ ի մէնջ։ Բայց դոյ քեզ հնար զպահակսն պատուարաւ եւ զամուրսն գրաւեալ ունել, եւ զայլ եւս ինչ զոր կամիցիս առնուլ հաւատ. եւ մեք, ասէ, ոչ ինչ ընդ այն տրտմիցիմք կարի, քանզի յուշ լինիցի մեզ թէ այնր ամենայնի պատճառք մեք եմք։ Ապա թէ ումեք ի չյանցուցելոցն տայցես զիշխանութիւնն, դու ինձ թերահաւատ գտանիցիս. տես մի իցէ թէ եւ երախտիս ցուցանիցես եւ բա-

ընկամ չհամարիցին զքեզ . եւ եթէ զդաշ կամիցիս լինել ի թշնամի եւ տանելի լինելոյ, այլա մի լուծ ի վերայ դնիցես նոցա, զի մի անգանիցեն, այլ մի պիտոյ լինիցի քեզ եւ զնոսա ի զգաստութիւն ածել աստանել եւս քան զմեզ :

Ամէ զայնպիսի սպասաւորս , ասէ ; զորս գիտեմ թէ ի հարկէ սպասաւորութիւն հարկանեն , չախորժելով ի կիր արկեալ վարել : Իսկ զորոց գիտեմ եթէ մտադիւրութեամբ եւ զթով զպատաշաճն կատարեն , թուի թէ նոցա , թէպէտ եւ յանցանիցեն եւս , դիւրին իցէ համբերել , քան եթէ ատելեացն որ ՚ի հրեշ զամենայն ի հարկէ վճարիցեն : Ըս այն Տիգրանեան ասէ . Յուսա՞ս այնպիսի բարեկամութիւն կարիցես գտանել, որպիսի ինչ այժմ առ ի մէնջ մարթի առանձնել : Յայնցանէ , ասէ, ունէն ուժիմ որոց ոչն երբեք թշնամի լեալ իցէ ; եթէ կամիցիմ երախտաւոր լինել նոցա որպէս դուն այժմիկ ինձ առաս հրամանն ատանել ձեզ երախտիս :

Մարթիցե՞ս, ասէ, ով Կիւրոս, այժմ ի ժամանակի աստ յայսմիկ գտանել զայն ում շնորհս առնիցես, որչափ հօրս իմում : Եթէ յանկարծ տայցես ունէք յայնցանէ որոց չիցէ ինչ զրկեալ զքեզ, զարեւ տեսանել, զո՞ր շնորհս համարի-

ցես թէ ունիցի քեզ։ Նաեւ զինչ, թէ եւ զորդիս եւս նորա եւ զկին չհանես, ո իցէ որ վասն նորին քաջ սիրիցէ զքեզ քան զայն որ համարիցի եթէ վայել էր բառնալ նոցա յիւրմէ։ Նաեւ եթէ ոչ կալցի նա զհայրց թագաւորութիւն, գիտիցես դու զայդ որ եւս չար քան զմեզ արտամիցի։ Ապա յայտ ուրեմն է թէ որ առաւելն արտամիցի եթէ չկայցէ թագաւոր, նա եւ յորժամ զիշխանութիւնն առնուցու՝ աւելի լինիցի քեզ շնորհակալ։ Նա թէ փոյթ իցէ քեզ թէ մի զայս ամենայն խռովեալ եւ աղմկեալ թողցես յորժամ ի բաց մեկնեսցիս, միտ դիր․ ասէ, ո՞ր առա հանդարտութեամբ է, թէ նոր իցէ հաստատութիւնն եթէ կայցէ մնայցէ ընդելականն։ Նա եթէ փոյթ իցէ քեզ բազում զօրս հանել, զո՞ ոք համարիցիս հանդէս առնել զօրացն աղխող քան զայն որոյ բազում անգամ արարեալ է։ Իսկ եթէ ինչ՛ք պիտոյ իցեն քեզ, զումմէ կարծիցես թէ քաջ մատուցանիցէ քան զնոյն, որ զամենայն ինչ արարին գիտէ։ Ով Կիւրէ, ասէ, զգոյշ լեր մի զմեզ մերժելով քեզ զոյն իսկ անձին վնաս գործիցես եւս աւելի քան զայն զոր հայրս ձեռանհաս էր քեզ վնասել։

Նա զայն խօսէր, եւ ունկն դնէր Կիւրոս ախորժելով, քանզի զմտաւ ածէր թէ ամենայն ի գլուխ ել, զոր

ինչ միանգամ յանձն առ Կիաքսարայ առնել. զի յիշեաց եթէ ասէր, թէ եւս աւելի բարեկամ արարից զնա քան որչափ յառաջն էր: Յայնմ հետէ հարցանէր նա զհայաստանեայն. Եթէ յանձն առից ձեզ զայդ, ասա դու ցիս թէ որչափ զօրս առաքես, որչափ զանձս տաս ի պատերազմն: Ասէ հայաստանեայն. Չկարեմ ինչ ասել առաւել միամիտ արդարութեամբ, բայց ցուցանել յանդիման զզօրս ամենայն որչափ ենն, եւ դու տեսեալ, քանի ինչ զօրս հաճոյ թուիցի քեզ տանել, տար. եւ որչափ թողուլ յաշխարհին պահպանութիւն, թող: Նոյնպէս եւ վասն գանձուցն արժան է զամենայն ինչ որ է, ցուցանել, եւ դու գիտացեալ զայն ամենայն որչափ եւ կամիցիս տարցիս, եւ որչափ կամիցիս, թողցես:

Եւ Կիւրոս ասէ. Արդ ցոյց ինձ քանի զօրութիւն իցէ քո, ասա, որչափ ինչք: Յայնմ վայրի ասէ. Հայոց ութ հազար հեծեալք են եւ հետեւակք չորք բեւրք: Եւ ինչք, ասէ, գանձիւքն հանդերձ զոր հայրս թող, են ի համար արծաթոյ տաղանդք աւելի քան զերիս հազարս: Իսկ Կիւրոս ոչ յապաղեաց այլ ասէ. Զկէս զօրացդ առաքեսջիր ընդ մեզ, քանզի Քաղդեացիք սահմանորդք պատերազմ տան ընդ ձեզ:

Իսկ յընչից անտի փոխանակ յիւրեանց տաղանդացն զոր հարկանէիր հարկս , երկպատիկ տայցես Աբրադատայ, քանզի թողեր զհարկն : Բայց ինձ, ասէ, տուր այլ եւս հարեւր քանքար փոխ, եւ ես խոստանամ քեզ , եթէ աստուած տայցէ, փոխանակ ընդ որոց ինձ փոխ տայցես, կամ եւս բազմապատիկ առնիցեմ երախտիս , կամ զինչ իսկ տաց համարով եթէ կարիցեմ, եւ եթէ ոչ կարիցեմ , ապա յայտնապէս իսկ երեւիցիմ եթէ չիցեմ ձեռնհաս, եւ անիրաւ յիրաւի ոչ դատիցիմ : Ասէ Հայաստանեայն . Աղ Կիւրէ, մի այնպիսի ինչ խօսիր, ապա թէ ոչ չասա ինձ համարձակել . այլ այսպէս համարեաց թէ զոր թողուած, այն քո է, ոչ ինչ ընդհատ յայնցանէ զոր տուեալ երթաս :

Ասէ Կիւրոս . Բայց զի զկինդ առցես քանի՞ ինչս տաս : Որչափ ինչ, ասէ, կարող իցեմ : Զինչ տայցես եւ ազմանկանդ առնլոյ : Նու ընդ նոցա, ասէ, որչափ ձեռնհաս իցեմ : Կիւրոս ասէ , Այս ամենայն երկպատիկ իցէ քան զդոյան քո : Բայց դու եկ աստ ցիս ով Տիգրանէ ; որչափ տայցես փրկանս վասն զկինդ առնլոյ . եւ նա նորոգ եւս ամուսնացեալ դիպեցաւ , եւ գութ անկեալ էր նորա ընդ կնոջն: Նա, ասէ, Կիւրոս եթէ զանձն եւս հատանիցէ տալ փրկանս, տամ . զի մի յապախնու-

թիւն անկանիցի։ Այսուհետեւ, ասէ, դու զքո կնիք ի բաց առ. չհամարիմ զնա եւ ըմբռնեալ ի գերութեան, քանզի ոչ ուրեք հեռացար դու ի մէնջ։ Եւ դու ո հայրապետանեայդ, առ առ ի բաց զկնիք եւ զմանկութեան եւ ոչ առայցես ընդ նոցա փրկանս, զի զխառացեն եթէ ազատացեալք դան առ քեզ։ Այժմ ասէ, կերայք դուք ընթրիս առ իս, եւ յետ ընթրեացն լիցի կամակարութիւն երթալ յո կամ իցէ ձեր. ապա կացին ընդդէն։

Յետ ընթրեացն յարժամ ի վրանին էին, եհարց Պիւրոս ցՏիգրանէս եւ ասէ. Ասէ առա դու ցիս, ո՞ւր է այրն այն որ որսակից էր մեր, եւ դու ասելի զարմանալի համարէիր զնա։ Ո՞չ իսկ, ասէ, հայր իմ սպան զնա։ Յո՞ր ապիրատութեան ըմբռնեալ։ Ասաց, թէ խաղդաւանեաց նա զիս։ Բայց այսպէս լաւ եւ ընտիր էր նա զի եւ յարժամ մեռանելոյն էր, կոչեաց նա զիս առ իւր, ասէ. Մի դու ինչ ով Տիգրանէս, զի սպանանէ զիս, դժկամակ ընդ հայրդ լինիցիս, քանզի ոչ եթէ առ վատասամութեան ինչ զայն գործէ այլ առ անգիտութեան. զոր ինչ առ ի չգիտանս յանցանիցեն մարդիկ, զայն ամենայն եւ ակամայ եւ ի հարկէ համարիմ։ Ընդ այն ասէ այսպէս Պիւրոս. Ո՛հ աւաղն։

Խօսեցաւ եւ թագաւորն Հայոց ընա ռոցին բանից այսպէս. Ով Կիւրոս որ զարդ օտարոտիս ընդ իւրեանց կանանց ըմբռնիցեն, ոչ եթէ զայն ինչ պատճառեալ ապանանիցեն զնոսա զի զդաւատադրյնս զկանայսն առնիցեն, այլ զի համարին թէ բառնան նոքա զայն որ առ նոսա գութն էր, եւ նմին իրի իսկ թշնամութեամբ են ընդ նոսա: Նա եւ, ասէ, խանդացայ ընդ նա, զի թուէր ինձ թէ տայցէ նա առաւել ընդ իւրն զարմանալ քան ընդ իս: Նա Կիւրոս ասէ. Թուի ինձ թէ մարդկօրէնս յանցուցեալ իցես, եւ դու Տիգրանէս, ներեա հօրն քում:

Ապա յետ զայս ամենայն ընդ միմեանս խօսելոյ եւ գութ եւ խնամ ցուցանելոյ, որպէս ի դէպ էր ի հաշտութենէ անտի, ելեալ ի դեսպականն կանամբքն հանդերձ երթային ուրախութեամբ. եւ իբրեւ զայլն հասանէին յիւրեանս, ոմն զիմաստութիւնն Կիւրոսի, ոմն զժուժկալութիւնն, եւ այլ ոմն զմեղմականն զգօնութիւնն, միւս ոմն զգեղն եւ զյաղթանդամութիւնն պատմէր: Ընդ հարցանէր Տիգրանէս զկինն, Եւ քեզ, ասէ, գեղեցիկ թըւեցաւ Կիւրոս: Զհայեցայ, ասէ, ընդ նա: Ասէ Տիգրանէս: Իսկ ընդ ո՞ հայեցար: Ընդ այն որ ասացն, ասէ, թէ զիմ իսկ անձն տամ փրկանս առ ի չլի-

նեճլոյ նորա աղախին։ Ապա որպէս ի դէպ իսկ էր, հանդերձ առ միմեանս։

Ի վաղիւ անդր պատերազմ առաքէր թագաւորն Հայոց Կիւրոսի եւ զօրացն ամենեցուն. եւ խրոցն պատուէր տայր թէ ոք ի մարտ պատերազմի երթալոց իցեն, եկեալ յանդիմանս լինիցին յերիր աւուր։ Իսկ զինչ զոր տայց Կիւրոս, երկպատիկ համարեցաւ նա. իսկ Կիւրոս որչափ տայցեալն էր առ, եւ զայլն առաքեաց։ Հարցանէր թէ ո՞ ոք կայցէ զօրավար զօրացն, որդին եթէ ինքն։ Տեսուն պատասխանի, հայրն ասէր, թէ զոր դուն հրամայիցես. եւ որդին, եթէ ես ոչ թողից զքեզ Կիւրոս, եւ ոչ թէ կարապետանկիր եւս հասանիցէ լինել քեզ եւ զայլ զինի քո։ Իսկ Կիւրոսի ծիծաղեալ ասէր. Քանոյ ասէ կամիցիս զի լուիցէ կինդ եթէ կան կրես։ Սմա չիցէ ինչ ասէ պիտոյ լսել. ածից զնա, ասէ, զի մարթիցի տեսանել զոր ինչ ես գործեմ։ Ապա ուրեմն ժամ է ասէ, զկան ժողովել։ Համարեաց, ասէ, թէ ժողովեալ զամենայն անօթզոր հօր իմոյ տուեալ իցէ, հասեալ կամք։ Ապա զօրքն հիւրացեալ ննջեցին։

ԳԼՈՒԽ Բ

Ի ԱՌԱՒՕՏՆ առեալ Կիւրոսի զՏիգրանէս եւ զընտիր ընտիր հեծելոցն Մարաց,

եւ ի բարեկամաց անտի իւրոց որչափ ի դէպ համարէր, պարգեւաւ անցանէր ընդ աշխարհն, նշմարէր տեսանել թէ ուր զպահակն չինիցէ, եւ ի բարձաւանդակ ինչ երթեալ, կայր հարցանէր զՏիգրանէս թէ որ լեռնք ի լերանցն իցեն ուստի Քաղդէացիքն դիմեալ կապուտ կողոպուտ զաշխարհն առնիցեն. եւ Տիգրանէս եցոյց։ Եւ նա միւսանգամ հարցանէր թէ այժմ այն լեռնք ամայի իցեն։ Ոչ, ասէ, այլ միշտ իսկ դէտք զան նոցա որ այլոց գուշակեն, զոր ինչ տեսանենն։ Եւ զի՞նչ, ասէ, գործեն եթէ զգան։ Ընթանան, ասէ, ի բարձաւանդակսն որչափ իւրաքանչիւր ոք բաւական իցէ։ Զայս ամենայն լուեալ Կիւրոսի, նայեցեալ տեսանէր զբազում կողմանս Հայաստան աշխարհին անապատ զի չէին ի գործ անկեալ վասն թշնամւոյն. եւ ապա դառնայր ի բանակ անդր, եւ յետ ընթրեացն ի քուն եղեն։

Ի վաղիւ անդր ինքն իսկ գլխաւորն Տիգրանէս եկեալ հասեալ կայր պնդակազմ, եւ չորեքհազար հեծեալք զումարեալ էին եւ բեւր աղեղնաւորք, եւ այլ եւս պարսաւորք նոյնչափ։ Իսկ Կիւրոս մինչ դեռ ի մի վայր ժողովէին, յաշտ առնէր, եւ իբրեւ բարւոք էին նուէրքն, կոչէր զՊարսից զօրավարս եւ զՄարաց. իբրեւ միահամուռ եկին կա-

ցին, այսպիսի ինչ ճառ արկեալ խօսէր։ Մեր բարեկամք, լերինքս զոր նշմարեմք Գաղղիացւոց են. եթէ զասա ըմբռնիցեմք եւ լինիցի ի բարձու անդ մեր ամուրս, հարկ է այնուհետեւ երկոցունց իսկ եւ Հայոց եւ Գաղղիացւոց անսալ մեզ։ Մեր նուէրքն բարւոք են մեզ. իսկ աստ ի վճարելոյ գործոյն այնմիկ մարդկօրէն յօժարութեամբ ոչ ինչ այնպէս մեծ զօրութիւն օգնականութեան իցէ իբրեւ զերադասութիւնն։ Որ եթէ աճապարիցեմք կանխել մինչ չեւ թշնամիացն զումարեալ իցէ, եւ ելանեմք, կամ ամենեւին իսկ անձամբ պատերազմաւ ըմբռնիցեմք զդարձուածն, կամ ամկասաւորք իսկ եւ անզօրք թշնամիքն իցեն. եւ արդ չիք ինչ ի վտանգից անտի դիւրագոյն եւ առանց վշտաց աշխատութեան քան զժուժկալելն ի փութալն։ Այսուհետեւ ի զէն ընթացարուք. եւ դուք, Ա՛րք, երթայք յահեակ կողմանն մերում. եւ դուք Հայք, կէսք յաջմէ եւ կէսքդ յառաջոյ ընթացարուք. եւ դուք հեծեալքդ ի թիկանց կուսէ եկայք առէք զհետ, զի վարեալ տանիցէք զմեզ ի վեր եւ մի տայցէք ումեք մեղկել։

Զայս ասէր Պիւռոս եւ վարեալ երթայր ուղղորդ զգնդաւն կարգեալ։ Իսկ Գաղղիացիքն իբրեւ գիտացին թէ դիմեալ գան ի վեր. իսկ եւ իսկ վաղ-

վաղանկի նշանակէին եւ զաղաղակ եղեալ առ միմեանս զոչէին, եւ անդէն առ միմեանս համազունդ միանգամայն ժողովէին: Իսկ Կիւրոս յորդորէր. Արք Պարսիկք, որքա նշանակեն մեզ ճեպել. զի եթէ անճապարեսցուք ի վեր ելանել, ոչ ինչ սանձանել կարիցէ թշնամեացն բանութիւնն: Մինէին Քաղդէացիքն առաջարս եւ սրւփնս երկուս եկուս. եւ պատճառն թէ նոքա պատերազմողք քան զամենեսին որ յաշխարհի անդ են, իցեն. եւ վարձկանութեամբ երթայցեն ի ճակատս, յորժամ կարօտ ոքնոքօք իցէ. վասն զի պատերազմողք իսկ են եւ աղքատք եւ սառապեալք. քանզի եւ աշխարհն իսկ նոցա լեռնային է. եւ սակաւ ինչ մնան է յորում արտաք զոն:

Իբրեւ որ շուրջ զԿիւրոսիւն էին ի բարձաւանդակսն մեա հասանէին, Տիգրանէս որ ընդ Կիւրոսի երթայր, ասէ. Գիտե՞ս, ասէ, զի ընդ հուպ իսկ հասանէ կռուել, եւ Հայք չլինին դիմակալ թշնամեացն. եւ Կիւրոս, ասէ, թէ գիտեմ. եւ անդէն հրամանն ետայր Պարսից կազմ եւ պատրաստ լինել, զի անդէն պիտոյ իցէ զհետ մտանել, քանզի Հայք փախստեամբն ածցեն զհակառակորդս մինչ զի մօտ եկեսցեն հացեն առ մեզ. այսպէս վարեալ խաղային Հայք: Իսկ ի Քաղդէացւոց անտի որ

անդր կային, իբրեւ մօտ հասանէին Հայքն վաղվաղակի յարձակէին, որպէս առիւծուն էին, ի նոսա. եւ Հայք զոր օրինակ առիւծքն իսկ էին, զդէմ ոչ կային:

Իսկ իբրեւ Քաղդեացիքն որ զհետն պնդեալ էին առեալն զհապատակորդան աւուր ի ձեռս դիմեալ ի վեր, ամենք որ մօտն կային վաղվաղակի սատակէին, կէսք փախստեայ եղանէին, եւ կէսք ըմբռնեցան իսկ ի նոցանէ, եւ փութանակի զարձանեան հանեալ ունէին: Նոյն իբրեւ հասին կայեան զարձանեանդականն, որ շուրջ զԿիւրոսիւ էին հայեցեալ անսանէին զՔաղդեացւոցն բնակութիւնն եւ այդ լինէր նոցա թէ ի մօտաւոր ասանց անտի զնան փախստեայք: Իբրեւ անթնային զօրքն ի մի վայր հասին Հրամայեաց Կիւրոս ճաշ առնել. եւ իբրեւ ճաշեցին, ի վերայ առեալ թէ յարում վայրի Քաղդեացւոց դէտքն էին, ամրագոյն ամուր է եւ յուսութի, անդէն որմ անձեալ պատրաստէր պատնէշս, եւ Տիգրանայ հրամայէր առնել լրաբեր առ Հայր իւր եւ պատուիրել թէ որչափ հիւսունք իցեն եւ գործաւորք առեալ հասցէ:

Նոյնպէս պատգամաւորն առ Թագաւորն Հայոց, բայց Կիւրոս այնոսքիւք որ մօտ էին, պատրաստ անէր: Յայնժամ վայրի անցին առ Կիւրոս դը–

ըլին կապեալ, եւ զամենսա եւս մերկա-
ցուցս, իբրեւ եւեթս վաղվաղակի Հրամայ-
եաց զկապանսն լուծանել, եւ մերկա-
ցուցոյն բժիշկս կոչել եւ զդարմանս տա-
նել: Ապա խօսէր ընդ Քաղդէացւոցն,
թէ եկեալ եմ ոչ զի կորուսանել ինչ
զձեզ կամիցիմ, եւ ոչ կարօտեալ ինչ
տալոյ պատերազմ, այլ զի կամիմ Հայ-
ոց եւ Քաղդէացւոց խաղաղութիւն
առնել: Արդ մինչ չեւ կալեալ բար-
ձանցդ, գիտեմ զի ոչ ինչ զուք կարօտ
խաղաղութեանն էք, քանզի. ձերն յա-
մրի կայ, եւ զՀայոցն ածէք բերէք աւա-
րիք: Արդ այժմ տեսէք թէ յորում
վայրի էջէք. արդ եւ արձակեմ զձեզ ի
տունս ձեր որ ըմբռնեցայքդ, եւ տամ
ձեզ ընդ այլոց եւս Քաղդէացւոց խոր-
Հուրդ առնուլ, թէ կամիցիք առ ընդ
մեզ մարտ պատերազմի եթէ բարե-
կամս լինել: Եթէ ընդ պատերազմ
կամիցիք, մի գայցէք յետոյ առանց
զինուց, եթէ իմաստունք իցէք: Եթէ
խաղաղութիւն ձեզ պիտոյ Համարիցիք,
եկայք առանց զինուց. եւ եթէ բարե-
կամք լինիցիք փոյթ լիցի ինձ այնու-
Հետեւ զի ամենայն ինչ ձեր բարւոք իցէ:

Իբրեւ զայս լուան Քաղդէացիքն
առաւել գովեցին եւ բազում Հարքին
զաջս ձեռանն Կիւրոսի եւ մեկնեցան
գնացին յիւրեանս: Իսկ Թագաւորն
Հայոց իբրեւ լուաւ զկոչն Կիւրոսի եւ

զերս եւ զարւութիւնս առնել զհիւ-
ռանոն եւ զայլն եւս անձնայն որչափ
ինչ պիտոյն համարեցաւ, չու արար եկն
առ Կիւրոս վաղվաղակի: Յորժամ եկեալ
զԿիւրոս առէ. Ով Կիւրէ զեարդ մարդիկ
սակաւ ինչ մարթեն ի հանդերձելոց ան-
տի կանխաւ տեսանել եւ բազում ինչ
ձեռնհասմունս լինելն. ժամել եւ գործել:
Գիտանցէ եւ իմ այժմ ձեռն ի գործ ար-
կեալ առաջատութեան հնարս մեքենայ-
ել, ծառայ եղէ որպէս ոչն լինել եր-
բեք: Նա այսպ յորժամ եկայք անկայք ի
բանսն, համատարատութեամբ կարծէաք
թէ տառապեցայք կարեաք, իսկ այժմ
հզյակայք եւ երեւելիք եղեաք որչափ
ոչ երբեք լեալ եր մեր: Զի որոց ոչ եր-
բեք դադարեալ եր ի բազում չարիս
մեզ առնելոյ, այնպէս տեսանեմ այժմ
զնոսա որպէս եռն ըղձանայի: Նա զու,
առէ, այդմ զխառն լեՀեր, Կիւրոս, թէ
ես առ ի մերժելոյ զԲաղդեացիսն ի
բարձաւանդակաց առար, բազմապա-
տիկ եւս ինչս, քան զոր դու այժմ
առ յինէն ունիս. եւ զոր խոստացայ
առնել բարութիւն մեզ, յորժամ
զինչսն առնայիր, ի գլուխ եղին: Ար-
դեօք զի օգնեալք այլ եւս երախտեաց
շնորհս քեզ ցուցանիցեմք, զորս ա-
մօթ իսկ համարիմ չհատուցանել քեզ,
եթէ արդարեւ չարք չիցեմք, եւ եթէ
հատուցանիցեմք եւս ոչ այնպէս ար-

ժամանի ինչ երախտագործիդ դատանի-ցիմք այնպիսի ինչ արարեալ:

Զայն խօսէր Թագաւորն Հայոց, եւ զայլն համանէին Քաղդէացիքն, ա-ղաչէին զԿիւրոս խաղաղութիւն առնել ընդ նոսա. եւ Կիւրոս հարցանէր ցնո-սա. Ընդէ՞ր կամ վասն ո՞յր, ով Քաղ-դէացիք այժմիկ խաղաղութեան ցան-կացեալ էք, բայց յայն սակս զի համա-րիք իմն թէ եւս զգուշագոյն հաստանի-ցէ կեալ յեա խաղաղութեան լինելոյ քան եթէ ի պատերազմի, քանզի եւ մեք զգայն առնեմք: Ասեն Քաղդէա-ցիքն թէ ունիմք այլ եւս ինչ: Եւ նա ասէ. Իսկ արդ զի՞նչ թէ եւ այլ եւս բարութիւնք յաւելցին ի ձեզ խաղա-ղութեամբն: Առաւել եւս, ասեն, քաջ ուրախ լինիցիմք: Զի՞մ աղքատք իցէք, ասէ, բայց զի չիք ձեր երկիր քաջաբեր: Յանձին կալան եւ զայն: Կիւրոս ասէ. Կամիք տալ զմիաբան, զի իշխանութիւն լիցի ձեզ՝ զՀայոց երկիրն ի գործ արկանել որչափ եւ կամիցիք: Ասեն Քաղդէացիքն եթէ դիւրիցեմք թէ չզրկիցիմք:

Իսկ դու ասէ, ով Հայաստանեայդ. կամի՞ս եթէ որ այժմ դատարկ երկիրս է արդիւնական լինիցի, եւ որ ի գործ արկցեն տացեն զսակ համարոյն: Ասէ Թագաւորն Հայոց թէ բազում օգուտ է այն, քանզի բազմապատիկ յաւելա-

խնայէ հաւան։ Կիւրոս, ասէ, ով Քաղդէացիք զաղնիւ լեռինան ունիք, կամի՞ք տալ արօտս զնոսա Հայոց, թէ որ արածեսցեն հատուցանիցեն ձեզ զգինն. ասեն Քաղդէացիքն, թէ յաճախ օգուտ շահիմք աստանց վաստակոց։ Նոյ դու, ասէ, ով Հայաստանեայդ, կամի՞ս զնոցա արօտս ի կիր արկանել վարել, ընդ սակաւիկ ինչ Քաղդէացւոց շահից առնուլ եւս յայժ իցես շահելոց։ Այո, ասէ, եթէ կարիցեմք զդուշութեամբ արածել։ Այնուհետեւ, ասէ, զդուշութեամբ արածէք, եթէ զբարձունսն ունիցիք թիկունս։ Այս յանձն առ թագաւորն Հայոց։

Այլ ասեն Քաղդէացիքն, թէ չկարեմք մեք զդուշութեամբ ի գործ արկանել ոչ եթէ զնոցա այլ ոչ թէ զմեր իսկ երկիրն, եթէ զբարձաւանդակսն նոքա ունիցին։ Այս թէ ձեզ, ասէ, բարձունքն թիկո՞ւնք իցեն։ Մեզ, ասեն, այսպէս բարւոք իցէ։ Այս թագաւորն Հայոց. Ոչ այս ոչ մեզ, ասէ, յայնժամ լաւ իցէ, եթէ դոքա կալցին զբարձունսն, մանաւանդ իսկ թէ պարսպեալ եւս իցէ։ Նոյ Կիւրոս ասէ. Նաարդ ես այսպիսի ինչ գործեցից, ոչ միում ի ձէնջ տաց զբարձաւանդակսն, այլ մեք պահիցեմք զնոսա. եթէ զերկիցէ ոք ի ձէնջ, մեք ընդ նոսա որ զերկիրն լինիցիմք։

Իբրեւ լուան զայն երկոքեան, գո-վեցին եւ ասեն, թէ այնպէս եւեթ հաստատուն խաղաղութիւն լինիցի, եւ յետ այնորիկ հաւասար տային եւ առնոյ-ին, եւ դաշինք ի մէջի կուէին ազատս ի միմեանց լինել երկոցունց կողմանց, եւ ամուսնութեան եւ մշակութեան եւ ճարակաց եւ հասարակաց թիկանց օգնականութեան, եթէ զրկիցի ինչ մի կողմն։ Այնժամ այսպէս վճարե-ցաւ, եւ այժմ նոյնպէս կան մնան որ յայնժամն եղեն ուխտք Քաղդէացւոց եւ Հայոց թագաւորին։ Իսկ իբրեւ դաշինք ի մէջի կատարեցին, իսկ եւ իսկ երկոքին կողմանքն մտադրեալ ածէին պարիսպ զպահապանոցքն, եւ զդէսս պէտս կարեւորս համօրէն ի ներքս տանէին։

Իբրեւ եհաս երեկոյն, զերկոսին կողմանսն առնոյր ընդ իւր ուտել ըն-թրիս ի միասին իբրեւ բարեկամս։ Իսկ յընթրիսն անդ ասէ մի ոմն ի Քաղդէա-ցւոց թէ ամենեցուն ի մէնջ ցանկալի է այս ամենայն, բայց իցեն ոմանք ի Քաղդէացւոցն որք յաւէ եւ յաւարէ կեան եւ գործել չգիտեն, եւ կարեն իսկ ոչ. քանզի սովոր են ի պատերազմէ կեալ։ Քանզի միշտ իսկ աւար հար-կանէին եւ վարձկանք լինէին Հնդկաց թագաւորին, քանզի ընչաւէտ է, ա-սեն, այրն, բազում անգամ եւ Աժդա-

հակայ: Նոյն Նիւպոս ասէ. Զի՞ է, զի եւ ոչ այժմ իմ վարձկանք լինիցին, զի եւս տաց այնչափ որչափ այլոյ ուրուք չիք տուեալ երբեք ումեք ինչ: Յանձն առին եւ ասեն թէ բազումք են որ կամին:

Նոյն այսպէս ճառ առնելով խօսէին ընդ միմեանս: Իսկ Նիւպոս իբրեւ լուաւ եթէ Պտղոմեացիքն բազում անգամ զնոսա առ արքայն Հնդկաց, միշեաց եթէ եկեալ էին ի Նմանէ լրտեսք ի Մ՛սր լրտեսել զերկիր Մ՛սրացն եւ զնոցին առ թշնամիսն, զի եւ զնոցայն տեսցեն, եւ կամեցան ուսանել թէ զինչ վասն Նորա գործիցէ թագաւորն Հնդկաց: Սկիզբն արար բանիցն այսպիսի ինչ օրինակ: Ով Հայաստանեայք եւ դուք Պտղոմեացիքդ, տայցէք ցիս զօգէք, եթէ առաքիցեմ ես զոմն յիմոց աստի առ արքայն Հնդկաց, առաքիցէք եւ ի ձերոց այսր առաջնորդս ի ճանապարհին, որք լինիցին գործակիցք, զի տանիցի մեզ ի թագաւորէն Հնդկաց զոր ինչ եւսն կամիմ: Վասնզի կամիմ եւ թէ յաւելցին ինչք մեր. զի եւ զվարձան՝ աննախանձ տաց որոց պարտ իցէ տալ, եւ մեծարել եւ պարգեւս արժանաւորաց ի զօրականացն բաշխել: Վասն այսր ամենայնի կամիմ յաճախ ինչս ունել. զանձք պիտոյ են ինձ: Ի ձերդ մատակարարութիւն

անխնայեմ, քանզի բարեկամս համարիմ զձեզ, բայց ի Հնդկաց թագաւորէն յօժարութեամբ առնում, եթէ տայցէ: Արդ հրեշտակն, որում առաջնորդս իսկ առ հրամայեմ ձեզ, եւ գործակիցս լինել, անդր երթեալ խօսեսցի այսպէս զայն ձեւ օրինակի բանից:

Կիւրոս առաքեաց զիս առ քեզ, Հնդկաց արքայ, ասէ. Դրամք պիտոյ են ինձ, զի առից այլ եւս զօրս ան-դրաւին ի Պարսից աշխարհէն. քանզի եւ առից իսկ, ասէ: Արդ եթէ յղեսցես դու նմա որչափ քեզ հաճոյ թուեսցի, եթէ վախճան բարութեան շնորհեսցեն նմա դիքն, ջան ի մտի ունիցի այսպէս առնել, զի դու՛ որ զշնորհս արդ առնիցես նմա, ի բարութեան կիցես: Իմն զայս ինչ ասիցէ: Իսկ ձերովքն դուք որ ինչ օգուտ ձեզ թուիցի, զայն առաքեսջիք: Արդ եթէ առնումք, ասէ, ի նմանէ, յառաջատութենէ անտի արկանիցեմք ի կիր, եթէ ոչ առնուցումք, գիտասցուք թէ եւ ոչ մի շնորհ նմա պարտիցիմք, այլ իշխանութիւն իցէ մեզ վասն նորա, առ ի մեր օգուտ զամենայն կարգել:

Զայս ասէր Կիւրոս, քանզի համարէր թէ ոչ երթանն ի Հայոց անտի եւ ի Քաղդէացւոց զայնպիսի ինչ պատմեսցեն զնմանէ, որպիսի ինչ եւ ինքն ցանկայր թէ ամենայն մարդիկ

խօսիցին զնմանէ եւ լուիցեն։ Այսպէս յորժամ պատշաճն էր, մեկնեցան ի միմեանց եւ Հանգեան։

ԳԼՈՒԽ Գ

Ի ՎԱՂԻՒՆ անդր առաքէր Կիւրոս զպատգամաւորսն պատուիրեալ որ ինչ յառաջագոյնն խօսեալ էր․ իսկ թագաւորն Հայոց եւ Քաղդէացիքն յղէին ընդ նմա զօրս բաւականս իսկ Համարէին գործակիցս լինել եւ զպատշաճն զԿիւրոսէ խօսել։ Յայնժամ Հեռանէ ի գլուխ Հանեալ Կիւրոս զպահականն բազում պաՀապանօք եւ ամենայն կարեւորն պիտոյիւք, եւ իշխան մար թողեալ նոցա ; քանզի Կիաքսարայ իսկ զայն առնել Հաճոյ Համարէր, եղեալ ի բաց զՄարսն Հանդերձ միով եւս զօրօք զոր ունէր ընդ իւր ի գալն իւրում, եւ զոր ի Հայոց առ, եւ ի Քաղդէացւոց անտի չորս Հազարս որ քան զայլսն ամենեսին ազնուագոյնք թուէին։

Իբրեւ ի շէնն էջ, ոչ ոք կայր ի ներքս, ի Հայոց ոչ այր եւ ոչ կին, ամենեքին ընդ առաջ եղանէին, ուրախ լեալք ընդ խաղաղութիւնն, եւ բերէին ածէին առաջի թէ որժանի ինչ իւրաքանչիւր ոք ունէր։ Բայց թագաւորն Հայոց չկամէր ընդ այն դժկամակ, քանզի գիտէր թէ առաւել ուրախ առնի Կիւրոս

ընդ ամենեցունցն մեծարանս։ Նոյն ա-
պա ընդ առաւօտ ելանէր եւ կին թագա-
ւորին Հայոց զատերազմն եւ կրտսեր
որդւոցն եւ օրիորդք թագաւորազունք,
եւ Հանդերձ այլովք պատուաւորագոյք բե-
րէր ոսկի զոր յառաջնում նուագին
չառ յանձն ընդունել Կիւրոս։

Նոյն Կիւրոսի անուանեալ ասէ. Ով եթէ
այսպիսի ինչ առնիցէք, ասէ, զի եւ
վարձու անցեալ չքնեալ ընդ այս երախ-
տիս առնիցեմ. այլ կին զաւ որ զինչ զո-
զոյդ ունիս զոր բերեալ, տար, եւ մի
տայցես Հայոց թագաւորին զնոյն փո-
րել Հանել։ Սատրեւս զորդին քո նո-
քիմբք գեղեցիկ յօրինեալ եւ կազմեալ
ի մարտ պատերազմի։ Նոյն ի Յանցոր-
դաց անուն տայցիր եւ քեզ եւ տան
քում եւ զաւակաց քոց եւ ուստերաց,
զոր ստացեալ եւ նոքին ընդ զարդ ե-
կեալ բարուք եւ Հեշտական զաշխարհս
անցուցանիցեն. եւ բաւական լինիցի,
ասէ, զգիտակութս ընդ Հօրով ծանակելոյ,
յորժամ խուռքանշքեր որ է կենաց
վճարիցի։

Զայս ասէր եւ անցեալ երթայր։
Յուղարկ երթայր թագաւորն Հայոց
եւ այլ եւս ամենայն մարդիկն եւ անուա-
նեալ կոչէին զնա բարերար եւ երախ-
տաւոր եւ այր ընտիր. եւ զայս առնէին
մինչեւ յաշխարհէն արձակեցին։ Սա-
քեալ ընդ նմա թագաւորն Հայոց ա-

ւելի զօրս զի խոստովանութիւն եղեւ յաշխարհին ։ Այլ այնպէս երթայր բազում ընչիւք ոչ որովք առն եւեթ, այլ եւս յաճախագոյն քան զնոյնս ամբարեալ մթերս ի ձեռն կարգաց պարկեշտան գնացից, առ. առնուլ յորժամ պիտոյ լինիցի. եւ ապա զօրաժողով ի սահմանան եղեն ։

Ի վաղիւ անդր զզօրան եւ զգանձան առ Աբգարարս յղէր. եւ նա մօտ էր որպէս եւ սաստոց իւր. ինքն ընդ Տիգրանայ եւ ընդ քաղաքն Դարուից որ առնէր ուր եւ երեւոց պատասխանէին եւ ուրախ լինէր ։ Յորժամ ի Մ՚արս Հասանէր, զինչ ան իւրոց Հաղարարապետացն տայր. որչափ բաւական իւրաքանչիւր ամէն Համարէր. որպէս զի եւ նոքա պատուեսցեն եթէ միաբանութեան զամանս յայնցանէ որ ընդ իւրեանց իցեն ։ Վասնզի այսպէս իսկ Համարէր, եթէ իւրաքանչիւր զիւր մասն զավութեան արժանի առնիցէ, Համօրէն իսկ բարւոք իցեն ։ Այլ ինքն իսկ թէ լաւ ինչ ուրեք տեսանէր ի զօրս, պարգեւս արժանաւորացն տայր, զմասն ածեալ թէ որ ինչ լաւութիւն զօրացն իցէ, նախ զնա ամենեւին ինքն զարդարիցի ։ Այլ յորժամ տայրն նոցա զօր առեալ էր, խօսէր այսպիսի ինչ ի մէջ Հաղարարապետացն եւ զօրավարացն եւ ամենեցուն զոր պատուականս Համարէր ։

Արդ բարեկամք, մեզ թուի թէ այժմ ուրախութիւն իմն եկեալ հասեալ է. եւ դիւրութիւն եւս քան զեւս յաճախէ, քանզի ունիմք որով եւ պատուել մարթասցեմք զորս կամիցիմք պատուել. եւ ի պատիւս եւ ի մեծարանս վայելիցեն ամենեքին որպէս իւրաքանչիւր ոք արժանաւոր իցէ։ Ամենեքին զմտաւ ածցուք թէ որպիսի ինչ գործք այնպիսի բարութեանց իցեն պատճառք։ Օ՛ի եթէ միտ եդեալ նայիցիք, գտանէք թէ տքնելն ուր պիտոյ էր, եւ վաստակելն եւ ճեպել եւ չտալ տեղի հակառակորդացն։ Այսպէս պարտ եւ պատշաճ է այսուհետեւ արս ընտիրս լինել, ի միտ առեալ եթէ մեծամեծար հեշտականութիւն եւ լաւութիւնս մեծամեծս հնազանդութիւնն եւ ժուժկալութիւնն եւ որ ի դէպ ժամու աշխատութիւնք են եւ վիշտք, զայն նոքա մատուցանեն։

Վասնզի զմտաւ ածէր Կիւրոս եթէ քաջ կազմեալ պատրաստեալ են զօրականացն անձինք առ զինուորութեան աշխատութեանց համբերել, եւ ոգիք նոցա առ քամահել զթշնամիսն, զի եւ խելամուտ եւս էին իւրաքանչիւր իւրում սպառազինութեանն պատշաճիցն. եւ զամենեսին իսկ տեսանէր կազմ հնազանդ իշխանացն լինել։ Նորքիմքը իմն ցանկայր գործ ինչ ըն-

Թշնամիս վճարել, ի միտ առեալ թէ ի յամենայն բազում անգամ եղծանիցի ինչ ի գեղեցիկ կազմածոյ անտի իշխանացն. Այլ հայեր եւս եթէ բազումք պարծին այնոքիւք որովք միմեանց սոսկ եղանեն, եւ խառնեան ընդ միմեանս զօրքն. եւ վասն այսր ամենայնի իսկ կամէր առանել զնոսա վաղվաղակի յերկիր Թշնամեացն, քանզի գիտէր թէ հաստատակաց վիշտք սիրելիս առնիցեն, եւ ոչ եւս այնուհետեւ այնոցիկ որ զինուքն զարդարեալ իցեն, չարակնիցեն եւ ոչ որոց ի փառաւորութեան վայելիցեն, այլ մանաւանդ յարգեն եւս այնպիսիքն եւ սիրեն զնմանիսն, զի համարին իսկ զնոսա հաստատակաց բարութեան գործակիցս:

Նախ զզօրսն սպառազէն վառեալ զարդարէր, կարգէր կազմէր ազնուագոյն ճակատ յարդարէր. ապա ի մի վայր կոչէր զիշխանս բիւրաւորացն եւ զհազարապետացն. եւ զզօրավարս եւ զզօրագլուխս. քանզի նոքա զատ եւ ուրոյն էին ի համարոյ անտի գնդացն. Եւ յորժամ հասանէր զօրավարին հնազանդ լինել կամ երթալ այդր առնել ինչ, ոչ եթէ անտէրունչ թողոյին, այլ երկոտասանապետօքն եւ վեշտասանապետօք բնաւ իսկ միացեալքն յարդարէին: Նոքա եւ եկին ժողովեցան որ աւագքն էին, ածեալ ցուցանէր

նոցա որ ինչ բարուոյն էր, եւ ցուցանէր թէ ուր առնուր էին եւ հօր թիկունք օգնականութեանն։ Այլ եւ իբրեւ նոցա եւս տարար ցանկալ գործել գործ ինչ, հրամանն տայր այնուհետեւ երթալ ի գունդսն եւ ուսուցանել իւրաքանչիւր իւրոց զոր ինչ իւրն ուսուցեալ էր նոցա, եւ փութալ յօժարութեամբ ամենեցուն ի մեռս արկանել ի պատերազմ գնդա-ւն, զի [illegible] ամենեքին դիմեսցեն եւ ի վաղորդայն առնուլ հա-սեալ կայցեն ի դրունս [illegible]։ Որպէս եւ եղեւ նոյնպէս առնէին։

Ի վաղիւ անդր եկին հասին որ ա-ւագքն էին ի դրունսն։ Ընդ նոսա եմուտ եւ [illegible] առ [illegible], եւ [illegible] առնէր խօսել այսպէս։ Գի-տեմ, ասէ, ո [illegible], թէ զոր առնելոց իցեմ, ոչ [illegible] ինչ հաճոյ թուեսցի քեզ որպէս եւ մեզ։ Այլ թերեւս պատկառիցես ասել զի ծանու-ցեալ [illegible] ինչ կարծիցես զի կե-րակրեան զմեզ, յորժամ [illegible] ա-պատակ գնել։ Վաճառել զու լաւ իցէ կամ, եւ ընդ քո եւ ընդ մեր խօսեցայց։

Այնպէս ամենեցուն այսպէս թուե-ցաւ [illegible] պատարագանեցուք, մի յորժամ հասանիցեն. Թշնամիք յաղթահարեսցեն մեզ, յայնժամ կռուիցիմք, եւ մի [illegible] առ [illegible] նո-ցա, այլ խաղաղ գնալ վաղվաղակի

յերկիր թշնամեաց։ Զի այժմ քանզի ի քում աշխարհին կամք բազում ինչ ի քայոց անտի ակամայ եղծանեմք ի հարկէ։ Նոյն թէ ի թշնամեաց երկիր երթայցեմք զնոցայն խանգարեմք. քանզի այժմ դու մեզ տաս համբարս եւ առնես յաճախ ծախս. եթէ զօրաժողով ի մարտ պատերազմի գնասցեմք, ի թշնամեաց անտի կերակրեսցիմք։ Նաեւ եթէ մեծ եւս ինչ վիշտք անդ լինելոցէին՝ քան աստ, թերեւս յիրաւի զդժուարութիւնն ընտրէր դու։ Բայց այժմ ընդ մի համար է, թէպէտ աստ կայցեմք թէպէտ ի նոցա երկիր երթեալ ընդ առաջ պատահիցեմք նոցա։ Նաեւ մեք նոյնպիսիք իցեմք յորժամ պատերազմիցիմք, եթէ յետ այսր գալոյ ի դիմի հարկանիցիմք նոցա, եթէ ի նոցա երթեալ ճակատ յարդարիցեմք։

Այժմ իսկ ազնուագոյնք եւ զօրագոյնք զօրականացն ոգիքն լինիցին, եթէ ի թշնամեաց վերայ երթայցեմք, եւ ոչ ակամայ թուիցիմք աստանել զհակառակորդսն։ Նաեւ կարի մանաւանդ եւ նոքա ի մէնջ զահի հարկանիցին, յորժամ լուիցեն թէ ոչ երկուցեալ զարհուրեցաք ի նոցանէ եւ ի մերում աշխարհին նստաք, այլ յորժամ զգաստ լինիցի մեզ զնոցանէ թէ մօտ հասեալ կան, երթեալ պատահիցեմք նոցա, որ վաղվաղակի իսկ դիւրկ ընդ խառն-

լինիցիմք, եւ մի՛ ձանձրասցիմք մինչեւ խան-
գարելոյ աշխարհիս մերում, այլ անձա-
պարեալ կապուտ կողոպուտ զաշխարհն
նոցա առնիցեմք: Նա եւ զնոսա երկիւ-
ղածս առնիցեմք, եւ զմեզ իսկ համար-
ձակագոյնս. բազում իմն մեզ զայն եւս
առաւելութիւն համարիմ, եւ զմիշտան
մեզ փոքր հաշտութիւն եւ հակառակոր-
դացն մեծամեծ տագնապ, մանաւանդ
թէ յաճախ վիշտաւ: Հայրս ցանգ ասէր
եւ դու ասես եւ այլք ամենեքին խո-
ստանան, թէ պատերազմունք ի մտաց
ընտրին, քան թէ ի մարմնոյն ուժոյ:
Նա այսպէս զայն ձեւ խօսեցաւ:
Տայր պատասխանի Կիաքսարէս. Թէ
նեղիմ ես ի կերակրելոյ զձեզ, չէք ինչ
կարծեցք: Գնալ յերկիր թշնամեաց
եւ ինձ ամենեւին բարւոք իսկ թուի
թէ իցէ: Նաէ Կիւրոս. Արդ քանզի
զնոյն միտս ունիմք, ժողովեսցուք միան-
գամայն զկահ եւ զկազմած, եւ եթէ
հրամանք դիցն բարբառեսցին փութա-
նակի երթալ, ելցուք վաղվաղակի:
Նոքա զօրացն պատուէր տուեալ
զկահ եւ զկազմած ամփոփել, զոհս
մատուցանէր զառաջինն Արամազդայ
թագաւորի, ապա եւ այլոց եւս դիցն
աղաչէր հաշտ լինել, եւ զօրացն զօրա-
վար լինել եւ թիկունս եւ զօրաւիգն
օգնականութեան, եւ լաւութեանց
խրատտիչս: Նոքօք հանդերձ եւ զդիւ-

զազգունսն արտաքսէր եւ փախչել առնէր զՄ'արաց աշխարհին բնակիսն եւ զխնամակալս: Նա իբրեւ որբեաց նուիրեաց, եւ գումարեալ կայր զօրն առ սահմանօքն, ապա հմայիւք մոռանէր յերկիրն թշնամեաց: Նա յորժամ անց առանապաս ընդ սահմանսն անդէն զերկիր հաշտ առնէր նուիրօք եւ զդխսն զոհիւք, եւ զդիւցազունս զՄաբեստանեաց կողմանց բնակիչս ցածուցանէր: Իբրեւ զայս առնէր, միաբանեալ զոհս դաւառական Մրամազդայ մատուցանէր, եւ որ այլ ոք ի դիցն երեւեցաւ, շարար զնմանէ անփոյթ:

Իբրեւ ամենայն ինչ ի գլուխ ելանէր, իսկ եւ իսկ զհեռաւորական յառաջ մատուցեալ ոչ բազում ճանապարհ, խաղացեալ երթայրն: Նա երեւարօքն առպատակ եղեալ բազում եւ ազգի ազգի առ աւարապուր ժողովէին ապա այսրէն արշաւեալ զայլին եւ ունէին ընդ իւրեանս առատութեամբ զպէտսն կարեւորս, եւ կապուտ կողոպուտ զաշխարհն առնէին. եւ կային մնային թշնամեացն: Յորժամ պատմեցաւ թէ մերձեցան թշնամիքն, եւ չեն քան զատան աւուրց գնաց ճանապարհի ի բացեայ. ասէ յայնժամ Գիւղոս. Ո Սիաքսարէ, ժամ է ընդ առաջ երթալ, եւ մի կարծիս առալ հակառակորդացն, եւ մի մերոցն եթէ առ ահի չհարկանիմք ի

դիմի․ այլ յայտ յանդիման երեւեցիմք եթէ ոչ ակամայ մարտընչիմք։

Խորհեւ հաճոյ թուեցաւ այն Կիաքսարայ․ այնպէս միշտ ճանապարհաւ երթային որ բառ օրէ այնչափ որչափ հաճոյ թուէր նոցա․ եւ ընթրիս ցանդյարեւու անդ առնէին․ իսկ կրակ գիշերային ի բանակի չվառէին։ Առաջին առաջի բանակին զի նշմարեսցեն ի ձեռն հրոյն եթէ մերձենայցեն ոմանք գիշերի, եւ ինքեանք մերձեցելոցն չերեւեսցին։ Բազում անգամ եւ յետոյ կուսէ բանակին խարոյկ լուցանէին, վասն զթշնամիսն խաբելոյ․ որպէս երբեմն լըրտեսքն առաջին պահապանացն դիպէին․ վասն յետուստ կողմանէ խարուկացն լուցանելոյ, եւս հեռագոյն ի բանակէ անտի համարէին լինել։

Ասորեստանեայքն եւ որ ընդ նոսա էին, յորժամ մօտ մերձեալ բանակքն եղեն, շուրջանակի փոս հատանէին, զոր եւ այժմ իսկ խուժ թագաւորքն առնեն յորժամ ի մարտ պատերազմի երթայցեն շուրջ փոս խորացուցանեն դիւրաւ վասն բազմաձեռանն լինելոյ։ Վասնզի գիտեն թէ ձիականն զօրն զայգ խռովութեամբ է եւ անհնարին, մանաւանդ թէ խուժադուժ եւս իցէ։ Վասնզի ոտիցն նոցա զերիվարացն ի մսուր արկեալ պարանօք կապեն․ եւ եթէ հեծանել ոք ի նոսա կամիցի, աշխա-

տուԹիւն է սանձս ի բերան դնել եւ դարմանել եւ զգլխահան ադուցանել։ Իսկ յորժամ ի նոսա երիվարացն հեծանիցեն, անցանել ընդ բանակն ամենեւին չէք իսկ հնար։ Ման̀ այսր ամենայնի նոքա եւ այլք եւս ամրութիւնս արկանեն շուրջանակի. եւ նոցա Թուի Թէ յապահովս իցեն, եւ իշխանութիւն ունիցին յորժամ կամիցին չպատերազմել։

Զայս առնէին եւ առ միմեանս հասանէին, եւ մօտեալք ի բացեայ էին յիրերաց որչափ Թէ հրասախ մի։ Սարեստանեայքն այնպէս խաղային ի պատերազմ որպէս ճառեցաւ, շուրջ փոս հատեալ յերեւելւոջ։ Իսկ Կիւրոս որչափ ձեռնհաս էր յաներեւոյթ տեղիս դնել եւ հողաբլուրս ի հանդիպոյ անտի արկանէր, զի զմտաւ ածէր Թէ ամենայն իրք պատերազմի որ յանկարծակի երեւիցին, ահագին հակառակորդացն լինիցին։ Եւ զայն գիշեր որպէս վայել էր իսկ, առաջապահս կացուցեալ երկոցունց կողմանցն, ի քուն եղեն։

Ի վաղիւ անդր Սարեստանեայն եւ Կրիւսոս եւ այլ եւս զօրավարք հանդուցանէին զզօրսն յամուր վայրի։ Կիւրոս եւ Կիաքսարէս ճակատեալ բակ առեալ կային շուրջանակի, զի յորժամ մօտ գայցեն Թշնամիքն, կռուիցին։

Իսկ իբրեւ յայտ եղեւ եթէ չելանեն հակառակորդքն ընդ ամուրան եւ ոչ տայցեն պատերազմ յաւուր յայնմիկ, կոչէր Կիաքսարէս զԿիւրոս եւ զամենայն աւագան եւ խօսէր այսպէս։ Ինձ բարւոք իսկ թուի, ասէ, ով արք, որպէս կարգեալ եւ ճակատեալ դիպեցաք, այնպէս երթալ յամրութիւնս արանցն, եւ յայտ առնել եթէ կամիմք կռուել։ Քանզի այնպէս, ասէ, որովհետեւ նոքա չհարան ի դիմի, մերքն առաւել քաջալերեսցին ի վերայ երթալ, եւ թշնամեացն զյանդգնութիւնն տեսեալ, առաւել եւս զահի հարկանիցին ի մէնջ։

Ամենայն այսպէս թուեցաւ։ Բայց Կիւրոս ասէ. Մի՛, ասէ, այսպիսի ինչ առնիցեմք ո՛ Կիաքսարէ։ Զի եթէ յայտ իսկ երթամք յո դու հրաման տաս, տեսցեն զմեզ թշնամիքն յորժամ մօտ իցեմք եւ ոչ երկիցեն, տեսեալ եթէ ինքեանք յապահովս են չկրել ինչ վնաս։ Եւ եթէ ոչ ինչ գործ վճարեալ մեկնիմք, միւսանգամ հայեցեալ ընդ մեր բազմութիւնն որ կարի իսկ նուաղագոյն քան զնոցայն է, յընչաց քերիցեն եւ վաղիւ ելանիցեն զօրութեամբ։ Բայց այժմ, ասէ, գիտեն թէ մօտ եմք եւ ոչ տեսանեն զմեզ. զայս ճարտար գիտեմ թէ ոչ քամահեն զմեւք, այլ հոգան եւ տառապանին թէ զինչ լիցէ,

եւ ոչ՝ դադարին իսկ զմէնջ խօսել։ Նոյն յորժամ ելանիցեն, յայնժամ պարտ իցէ եւ մեզ երեւել նոցա եւ փաղփաղակի ի վերայ դիմել ըմբռնեալ նոցա յորում վայրի եւ յառաջադոյնն կամիցաք։ Զայս իբրեւ ասաց Կիւրոս, հաճոյ թուեցաւ Կիաքսարայ եւ այլոցն. եւ ապա ընթրիս արարեալ կարգէին կացուցանէին պահականս եւ խարոյկս բազումս առաջի պահապանացն վառեալ ննջէին։

Ի վաղիւ ի վաղորդայն անդր Կիւրոս թագ ի գլուխ զոհս մատուցանէր, հրաման տայր եւ այլոցն եւս. հանդիսապատուացն պսակաւորս կալ առընթեր զոհիցն եւ պատարագացն։ Իբրեւ զբաւ լինէր զենմանն, կոչեցեալ զնոսա միանգամայն ասէր. Արք, աստուածքն, որպէս խղճքն պատմեն եւ ինձ իսկ թուի կանխագոյն պատմեն թէ պատերազմ լինիցի, եւ յաղթութիւն շնորհեսցեն, եւ փրկութիւն նուիրաքն յառաջագոյն խոստանան։ Բայց ձեզ խրատ տալ թէ որպիսիս պարտ իցէ ի ժամանակի աստ յայսմիկ լինել, ես ամաչեմ, քանզի գիտեմ թէ նոցին եւ դուք հմուտ էք հանդոյն ինձ, ի նոսին կանխեալք ընդնոյնս կրթեալք եւ վայելեալք յունկընդրութեանն եւ վայելէք հապա, յոր եւ եան, որպէս զի յիրաւի իսկ եւ այլոց զնոյն ուսուցանիցէք։ Ապա թէ չիցէք ի միտ առեալ լուարուք։

Զի զորս նորոգ զօրաւիգն օգնականութեան ունիմք եւ փութամք հանգոյն մեզ առնել, պարտ եւ պատշաճ է մեզ յիշեցուցանել նոցա, թէ վասն է՞ր ի Կիաքսարայ կերակրեցաք, յի՞նչ թեւակոխեցաք եւ ընդէ՞ր իսկ քաջալերեցաք եւ մխիթարեցաք զնոսա, եւ յանձին կալան առաքինի ախոյեանս լինել: Զայս յուշ առնիցէք նոցա, եթէ օրս այս յայտ առնիցէ թէ ի՞մ իմիք արժանի իւրաքանչիւր ոք ի մէնջ իցէ: Զոր ինչ անապական ուրեմն ուսանիցին մարդիկ. չեն ինչ զարմանք եթէ ոմանց ի նոցանէ յուշարար յիշատակի լինիցին պէտք. բայց սիրելի էր թէ եւ ի թելադրութենէ մարթէին առս առաքինիս լինել: Եւ եթէ զայդ առնիցէք եւ զձեր իսկ հանդէս առեալ հմուտ լինիցիք: Զի որ զայլոն մարթի ի ժամանակին յայնմիկ ազնուագոյնս կատարել, նմանագոյն եւ զիւրոյ անձինն գիտիցէ թէ կատարեալ իսկ, այր առաքինի է: Իսկ որ զայնր ամենայնի զյիշատակ յուշարար ինքնին եւեթ ունիցի, եւ զնոյն սիրիցէ յիրաւի այնուհետեւ թերակատար զանձըն հաշուիցի: Յայն սակս, ասէ, ես չասեմ նոցա, այլ ձեզ հրաման տամ առնել, զի եւ ձեզ հաճոյ լինել փութայցեն. քանզի դուք մօտ իսկ էք նոցա. իւրաքանչիւր ոք իւրում բաժնին. գիտաջիք, ասէ, թէ մինչ խրախուսեալս

զանձինս ցուցանիցէք, որպէս եւ այլոց եւս բազմաց ոչ բանիւք, այլ արդեամբք իսկ ուսուցանիցէք համարձակել եւ խրախուսել։

Նա՛ առաւել հրամայէր երթալ ճաշ ուտել պսակ ի գլուխ եւ զոհս մատուցեալ գնալ ի գունդն նովին պսակօքն։ Իբրեւ նոքա գնացին, միւսանգամ զվերջապահսն առ ինքն կոչէր, եւ խօսէր ընդ նոսա ա՛յսպէս ինչ. Արք Պարսիկք, դուք ի հ ննդխտապատուաց անտի եղերուք, եւ ընտրեալ եւս էք որք այլով ամենայնիւ, թէպէտ եւ հանգոյն քաջացն իցէք, բայց տիօք եւս իմաստնագոյնք։ Այսուհետեւ զպատուական տեղին ունիք ոչ ինչ ընդ-հատ ի հրամանատարացն։ Դուք քանզի յետոյ կուռէ էք, զընտիրսն յորժամ տեսանիցէք եւ հրամայիցէք նոցա եւս ազնուագոյն գործիցէք։ Նա եթէ մեղկիցի ոք, դէտակն ունիցիք ի վերայ նորա եւ մի համարձակեցուցանիցէք նմա։ Զերդ իսկ պատշաճ է առաւել քան այլում ումեք յաղթելն եւ վասն տիօցըն եւ վասն ձորձոյն թանձրութեան։ Նա եթէ որք յառաջոյ իցեն կոչիցեն զձեզ գալ զհետ, անսացէք նոցա։ Նա զի մի յայնմ նուաղեալ գտանիցիք ի նոցանէ, անտուստ քաջալերս տայցէք նոցա, վաղվաղակի ի թշնամիսն գնալ, մեկնեցարուք եւ դուք, ասէ, եւ ճա-

շնալ ապա գնացէք հանդերձ այլովքն պատկաւորք ի դուռնդան:

Որք զԿիւրոսին էին, զայնու էին: Սատրապանեայքն իբրեւ կերան զճաշն, ելանէին յանդգնագոյնս եւ ճակատեալ կային սաստկութեամբ. կարգէր կազմէր Թագաւորն եկեալ կառօք եւ անդրուարօք, եւ այսպիսի ինչ հրաման տայր. Որք սատրապանեայք, այժմ պատրաստապատշաճ է արս առաքինիս լինել, քանզի այժմ իսկ ի վերայ ոգւոց մերոց կռիւս է. եւ վասն երկրին յորում ծնայք, վասն տանց յորս սնայք եւ ի վերայ կանանց եւ որդւոց եւ ամենայն արարոց զոր ստացեալ իցէք. զի եթէ յաղթիցէք, այնր ամենայնի տեարք, զոր օրինակ յառաջն իսկ դուք լինիցիք: Ապեթէ ի պարտութիւն մատնիցիք, գիտասջիք թէ զայն ամենայն փոխարանդի թշնամեացն տայցէք: Եւ արդ որ յաղթութեանն ցանկացեալ էք, կացէք պատերազմեցարուք: Քանզի մորոսութիւն է թէ որք յաղթելն կամիցին զկոյր կողմանս մարմնոյն եւ զանզէնս եւ զանձեռս, զայն հակառակ թշնամեացն արկանիցեն յորժամ փախուցեալ երթայցեն: Յիմար է եթէ կենդանի ոք կամիցի լինել եւ ի փախուստ մտաբերիցէ, որ գիտակն իցէ թէ որ յաղթեն ապրին, եւ քան զմնացեալսն առաւել փախստեայք մե-

ռանին : Անմիտ է եթէ ընչից ոք ցանկանայցէ եւ յանձին ունիցի ի պարտութիւն մատնել : Վասնզի ո՞ իցէ որ ոչ գիտիցէ թէ որք յաղթենն զիւրեանցն ապրեցուցանեն եւ զթշնամեացն պարտելոց առնուն : Եւ որ ի պարտութիւնն մատնիցին զանձինս եւ զամենայն ինչ որ իւրեանց իցէ զայն ի բաց ընկեցեալ տան վտարանդի :

Ասորեստանեայն զայնու էր . իսկ Ափրաքասրէս առաքեալ առ Կիւրոս ասէր թէ ժամ է ի թշնամիսն դիմել : Վասնզի այժմ, ասէ, եթէ սակաւք եւս իցեն արտաքոյ ամրին, յորժամ մօտն երթայցեմք, բազում իցեն . եւ արդ կայցեմք մնայցեմք մինչեւ առաւել քան զմեզ լինիցին, այլ երթիցուք մինչ դեռ դիւրին համարիցիմք յաղթել նոցա : Տայր պատասխանի Կիւրոս . Ո Ափրաքասրէս, եթէ ոչ աւելի քան զկէս իսկ նոցա իցեն որ պարտիցինն, գիտասջիր զի այսպէս խօսիցին զմէնջ թէ երկեան ի բազմամբոխ բազմութենէ եւ ձեռնամուխ ի սակաւաւորան եղեն . եւ ինքեանք չհամարիցին թէ ի պարտութիւն մատնեցան, այլ այլոյ պատերազմի լինիցին պէտք . յորում թերեւս քաջ պատրաստագոյնք իցեն քան այժմ զի վտարանդիս տան մեզ զանձինս ընտրել որպէս զի ընդ քանիս իսկ ի նոցանէ կամիցիմք կռուել, կռուիցիմք :

Զայն լուեալ հրեշտակացն գնացին. յայնմ վայրի գայր Քրիսանթաս պարսիկ եւ ամենք ի պատուակցաց անտի, բերէին հատուածեալս։ Եւ որպէս ի դէպ էր հարցանէր զհատուածեալն զիրաց թշնամեացն։ Եւ նոքա պատմէին թէ ելցեն հանդերձ զինուք եւ սպառազինօք, եւ ճակատեցուցանիցէ զնոսա թագաւորն արտաքս ելեալ, եւ բազում քաջալերս տայցէ որոց միշտն ելանեն արտաքս, որպէս պատմեցին, ասեն, որ լուանն։

Յայնմ վայրի ասէ Քրիսանթաս. Իսկ արդ, ասէ, իցէ՞ ինչ եթէ եւ դու ի մի վայր կոչիցես, մինչ դեռ իցէ իշխանութիւն մխիթարելոյ, մի՞թէ եւ դու ոչ ազնուագոյն զզօրսն կատարիցես։ Եւ Կիւրոս ասէ. Ով Քրիսանթաս, մի տրտմեցուսցէ զքեզ Ասորեստանեայն քաջալերութիւնն, չիք ինչ ուրեք այնպէս գեղեցիկ թելադրութիւն որ զայնոսիկ որք չիցենն պիտանիք, նոյն օրին յորժամ լսիցենն, ընտիրս կատարիցէ, ոչ զաղեղնաւորս եթէ չիցեն յառաջագոյն ընդ նոյն կրթեալք եւ ոչ զտիգաւորս եւ ոչ զհեծեալս, նա եւ ոչ մարմինք անգամ բաւական լինիցին վաստակել, թէ ոչ կրթեալ յառաջագոյն իցեն։

Եւ Քրիսանթաս ասէ. Շատ է, ասէ, Կիւրէ, եթէ զմիտս նոցա քա-

Ջոկերութեամբն ազնուագոյնս գործեսցես ։ Նոյն Կիւրոս. Մ՛իթէ մարթ ինչ իցէ, մի բան ճառեալ նոյն օրին պատկառանօք լի առնել զոգիս լսողացն կամ ի քարոզականացն կարծել եւ յորդորել որպէս պարտ իցէ, գովութեան եւ յարգանաց վասն զամենայն աշխատութիւն եւ զհամօրէն վիշտս յանձին ունել, եւ ունել զնոյն համառօտութեամբ ի միտ եթէ ցանկալի է ի ճակատու իսկ մեռանել քան փախստեայ ապրել ։ Ո՞չ ապաքէն եթէ այնպիսի միտք ի մարդիկ լինելոց էին եւ տեւականք եւս, նախ պարտ էր թէ այսպիսի ինչ օրէնք էին, որովք լաւացն եւ առաքինեացն մեծարոյ եւ ազատութեան կեանք յարդարէին, իսկ չարացն չուառ եւ ցաւագին եւ անկեալ կեանք ի վերայ կային ։ Պղանձի եւ վարդապետաց եւս եւ իշխանաց պարտ էր կալ ի վերայ նոցա, որ ուղղորդ ցուցանիցեն եւ ուսուցանիցեն եւ ընդելուցանիցեն զնոյնս առնել, մինչեւ լինիցի նոցա սովորիւ համարել թէ առաքինիքն եւ փառաւորք արդարեւ յաջողութեան են, իսկ չարքն եւ չարաբարոյք քան զամենեսեան իսկ հեքագոյնք լինիցին ։ Պղանձի պարտուպատշաճ է այսպիսի միտս ունել այնոցիկ որ քան զթշնամեաց առնն ազնուագոյն զուսումն ընծայեցուցանելոց իցեն ։

Եթէ յերթալն սպառազէնք ի մարտ պատերազմի, յորժամ բազումք առաջին ուսմանցն մոռացօնս արարեալ իցեն, յայնժամ մարթի ոք ճառ արկեալ յանկարծակի վաղվաղակի արս պատերազմօղս կատարել, ապա քան զամենայն ինչ դիւրագոյն էր և ուսանել և ուսուցանել զմեծն քան զամենայն առաքինութիւնս որ ի մարդիկ իցեն։ Զի ես, ասէ, և ոչ նոցա յանձն առնուի աւաստալ թէ տեսեալ բանն զորս այժմ ունիմք առ մեզ և կրթեալք զնոսա եթէ ոչ և զձեզ տեսանէի եկեալ հասեալ, որ և օրինակք նոցին լինիցիք, թէ որպէս պարտ իցէ լինել և թելադիր կարող էք լինել, եթէ ղաւղիցեն իմն։ Իսկ զանխրատիցն, ասէ, բնաւ իսկ ամենեւին զարմանք ունիցին զիս ով Քրիսանտա, եթէ ինչ աւելի օգուտ առ ի քաջութիւն գործիցեն բանք բարուոքք, քան այնոցիկ որոց զերաժիշտս չիք ուսեալ գեղեցիկ երգք արուեստականաց օգուտ ի գուսանութիւնն իցէ։

Սոքա զայս ինչ ընդ միմեանս խօսէին. բայց Կիաքսարէս միւսանգամ առաքեալ ասէր, եթէ սխալէ զի դեգերէ, և չտանի զզօրսն վաղվաղակի ի թշնամիս անդր. յայնժամ տայր Կիւրոս պատասխանի Հրեշտակացն. Գիտասցէ, ասէ, զի դեռ ևս չեն արտաքոյ որ-

չափ պարտ իցէ. եւ զայս պատմեցէք նմա ամենեցուն առաջի: Բայց սակայն քանզի նմա այնպէս հաճոյ թուի, հանից արտաքս. զայս ասէր եւ յաղօթս կացեալ դիցն զզօրսն հանէր: Նա եւ իբրեւ սկսաւ տանել տագնապաւ, ինքն առաջի ընթանայր եւ նոքա ստէպ զհետ դայրին յօրինուածութեամբ, վասն խելամուտ լինելոյ եւ կրթելոյ խաղալ կարգաւ. եւ սաստկութեամբ եւս վասն առ միմեանս հակառակութեանն, եւ վասն կրթելոյ մարմնոյն յաշխատութիւնս, եւ վասն ամենեցուն իշխանացն յառաջակաց լինելոյ. եւ առաւել եւս յօժարութեամբ վասն հանճարեղ մտացըն. քանզի խելամուտ իսկ էին եւ ի բազմաց հետէ նոյնպէս ուսեալ թէ առաւել զգուշութեան է եւ դիւրին ի հնարաւորանէ ի դիմի հարկանել թշնամեացն ի բացուստ, մանաւանդ աղեղնաւորօք եւ տիգաւորօք եւ հեծելովք:

Մինչ դեռ արտաքոյ իսկ քան զնետընկէց մի էին, երեւեցուցանէր Կիւրոս դրօշ մի այսպէս. ԱՐԱՄԱԶԴ ԶԱՒՐԱՒԻԳՆ ԱՒԳՆԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ Է ԵՒ ԶԱՒՐԱՎԱՐ. եւ իբրեւ միւսանգամ դառնայր դայր դրօշն, սկսանէր դիտակարացուց արուեստականս, եւ նոքա ամենեքին դիւցապաշտ մտօք միանգամայն նուագեալ հնչէին մեծագոչ բար-

բառով. քանզի յայնպիսումն ժամանակի որ դիւցապաշտքն էին), դուն ինչ ի՛ մարդկանէ երկրնչէին: Իբրեւ երգք արուեստականացն ի գլուխ ելին, միանգամայն յուղի անկեալ պատուակիցքն արթունք եւ զուարթունք եւ խրատեալք, զմիմեամբք հայէին, եւ զայնոսիկ որ առ ընթեր եւ առաջի երթային յանուանէ կարդային, ստէպ ստէպ ասէին. Թէ Նուէք արք բարեկամք, առէք արք քաջք, եւ զմիմեանս քաջալերէին գալ զկնի: Եւ որ յետոյն երթային լուեալ ի նոցանէ անդրէն քաջալերս տային առաջնոցն առաջնորդել արութեամբ: Լի էր զօրն կատարի յօժարութեամբ պարծանօք զօրութեամբ համարձակութեամբ քաջալերութեամբ զգաստութեամբ հնազանդութեամբ. զոր դժընդակագոյն իսկ համարիմ հակառակորդացն:

Իսկ Ասորեստանեաց անտի որք ի կառացն մարտ եդեալ կռուէին, իբրեւ մօտ հասանէր պարսկական ամբոխն, ի կառսն ելանէին եւ մեկնեալ երթային յիւրեանց ամբոխն: Աղեղնաւորք նոցա եւ տիգաւորք եւ պարսաւորք զնետսն արձակեցին մինչ չեւ ի միմեանս հասեալ, զի յորժամ խաղացեալ գային Պարսիկքն կոխէին զնետսն արձակեալս: Խօսէր Կիւրոս. Արք առաքինիք, այսուհետեւ եկեսցէ կացցէ ոք յառաջ

փաղփաղակի, եւ այլոց զնոյն պատմեսցէ։ Մինչ դեռ զայն բան միմեանց աւանդէին, ոմանք առ յօժարութեան եւ առ ճեպ ընդխառնելոյ սկսան ընթանալ։ Միահամուռ ամենայն գունդն զհետ երթայր արշաւեալ. եւ ինքն իսկ Կիւրոս զընթացսն մոռացեալ, դիմեալ երթայր յարշաւանի եւ բարբառէր թէ ո՞ զհետ ելցէ, ո՞ր քաջ. ո՞ նախ այր մի տապաստ արկանիցէ. եւ նոցա լուեալ զնոյն երկրորդէին, եւ ընդ ամենեսին որպէս նայն ասէր, նոյնպէս գնայր, թէ ո՞ ոք առաջինի իցէ։

Այսպէս դիմեալ գային Պարսիկք, իսկ հակառակորդքն այնուհետեւ չկարէին տեւել մնալ, այլ շրջեալ փախըստեայ յամուրն անկանէին, զհետ մտեալ նոցա Պարսից ի մուտս անդ, մինչ դեռ զմիմեանս մղէին ընկենուին անդէն զբազումս սատակէին, եւ զանկեալսն ի փոսսն որք ի վերայ յարձակեին, կոտորէին զարս երիվարօքն։ Զանզի կառք ինչ ի կառացն ի փախստի անդ ի հարկէ ի փոսսն անկանէին. զայն տեսեալ Մարացն հեծելոց ի թշնամեաց այրուձին դիմեցին. նոքա իբրեւ խոտորէին ի նոցանէ, յայնժամ վայրի զերիվարաց եւ զարանց լինէր զհետ մտանել, եւ կոտորած յերկոցունց։

Իսկ որք ի ներքս յամրի անդ Ասորեստանեայցն կային ի գլուխ փոսին

չածէին իսկ զմտաւ նետաձիգ լինել ի նոսա որ կատարէինն, եւ կարէին իսկ ոչ վասն անհնարին տեսլեանն եւ վասն երկեղին։ Նաեւ վաղվաղակի իբրեւ ի միտ առին թէ ոմանք ի Պարսից անտի զի-ձեն ի մուտս պատնիշին, մեռնէին եւ փախստականն զնայլին ի գլխոյ անտի, Իսկ իբրեւ տեսին կանայք Ասորեստանեայցն եւ օգնականացն նոցա զփախուստն, անդէն ի բանակի անդ ճիչ բարձեալ գոչէին, եւ ընթանային զարհուրեալք, ոմանք եւ որդեակս եւս ունէին, եւ կէսքն մանկամարդք, զձեռս պատառեալք, եւ զերեսս ցաէին, խաղապատէին եւ աղաչէին զամենեսին ում եւ պատահէին մի փախչել եւ թողուլ զնոսա, այլ որդւոց եւ անձանց եւ նոցա իսկ ի գլխովին զվրէժ խնդրել։ Յայնմ վայրի ինքեանք իսկ թագաւորքն հաւատարմօքն հանդերձ եկեալ կային ի մուտսն եւ ելեալ ի գլուխ փոսին եւ ինքնին մարտ եդեալ կռուէին եւ այլոց եւս տային քաջալերս զամենեսին յորդորելով։

Իբրեւ գիտաց Կիւրոս զիրսն որ եղեն, զանգիտեալ թէ գուցէ, եթէ ի ներքս բռնանայցեն, քանզի սակաւաւորք էին, ի բազմաց անտի վրիպակ ինչ հասանիցէ. Հրաման ետ թէ ի բաց կայցեն արտաքոյ քան զնետընկէց մի, եւ հնազանդ լինիցին։

Ընդէն տանոյր ոք ի միտ թէ արդարեւ խորտակեալ էին հանդիսապատիւքն որպէս պարտ եւ պատշաճ էր ։ Քանզի նոքին վաղվաղակի հնազանդ լինէին , եւ այլոց արագ արագ պատմէին . եւ յորժամ արտաքոյ քան զնետընկէց մի եղեն , կանգնեցան կացին ըստ իւրաքանչիւր տեղեաց քաջ քան զգունդս պարուցն , քանզի ճշդիւ գիտէին թէ ուր իւրաքանչիւր ումեք հասանիցէ լինել ։

ՉՈՐՐՈՐԴ

ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ՔՍԵՆՈՓՈՆՏԵԱՅ
ԿԻՒՐՈՍԻ ԽՐԱՏՈՒ
ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑ
Դ. ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԿԱՑԵԱԼ Կիւրոսի առկայն մի ինչ ժամանակ զօրքըն իւրովք, եւ յայտ առնէր թէ պատրաստ լինիցին ի մարտ պատերազմի, եթէ կամիցի ելանել ոք ելցէ: Իբրեւ ոչ ոք ել, ի բաց տարաւ զնոսա որչափ ի դէպ թուէր նմա, եւ անդէն բանակ հարկանէր: Պահապանս կացուցանէր, դէտս յառաջագոյն արձակէր, եւ կացեալ ի մէջ դետորին՝ զիւր զօրն ի մի վայր կոչէր, եւ խօսէր պէս զայս դոյն օրինակի բանից:

Արք պարսիկք նախ, զդիսն իսկ յարգեալ գովեմ որչափ կարող եւ ձեռնհաս իցեմ, կարծեմ թէ եւ դուք եւս ամենեքին: Քանզի յաղթութեան հասաք եւ փրկութեան. արդ պարտ եւ պատշաճ է զոհութիւնս նոքիմբք զոր ունիցիմք, զիցն կատարել: Նա զամենեւին իսկ զձեզ դրուատեմ. քանզի

գործս որ գործեցաւ յամենեցունց ի ձեռն բարուաց եւ ի դժոխս. եւ եթէ յարոց ոչն կայցէ, հարցանիցիմ թէ իմ իմիք արժանի խրախանչիւր ոք կոչէ, յայնժամ զանցմիւք պատուիրն եւ բանիւք եւ արդեամբք շնորհացս հաստատանել:

Օ՜ Քրիստոնեայ զօրագլխէ որ մեասն իս կայր, ինձ չէ ինչ պիտոյ զայլ հարցանել, այլ եւ ինքնին գիտեմ թէ որպիսի ոք էր. զի եւ զայն ամենայն զոր զօրք ամենեքին արարեր, արար եւ նա. եւ արդ յորժամ եւ հրամայեցի ի բաց մեկնել կարգաւորեալ զնա յանկանէ, նա մերացուցեալ ունէր զաւետրն զի հարկանիցէ զթշնամին, ըստուե ինձ վաղվաղակի, եւ թողեալ զոր ինչ ունելոցն էր, զհրամանն ունէր: Նա ինքն գործեաւ եւ այլոց պատուիրեաց հաստատութեամբ. որպէս զի ծեպեցին առաջագոյն քան զնեարընկերս զզօրսն հանել, մինչ չեւ իմացեալ թշնամեացն թէ մեկնիմք եւ նետս արձակեալ. զի եւ ինքն անվնաս եւ զիւրսն եւս ապահով պահպանեաց հնազանդութեամբքն ապրեցոյց. բայց զայլսն, ասէ, տեսանեմ խոցեալս, զորոց յորժամ զմտաւ ածեմ, թէ յորում ժամանակի խոցեցան, ապա զիմ միտս յայտ առնիցեմ: Օ՜ Քրիստոնեայ զծիր ի պատերազմի եւ զհանճարեղ եւ բարեկամ

կալ ընդ իշխանութեամբ եւ իշխել, հազարապետութեամբ պատուեալ: Եւ եթէ այլ եւս ինչ բարութիւնք դիցեն շնորհեսցեն, եւ ոչ յայնժամ մոռացայց զնա:

Եւ ձեզ ամենեցուն կամիմ ասէ, յիշեցուցանել: Զոր ինչ այժմիկ տեսէք ի պատերազմի աստ յայսմիկ, զայն մի երբեք դադարիցէք ածել զմտաւ, զի յանձանց իսկ ձեզէն ընտրիցէք, թէ ո՞ր արդեւք, քաջութիւնն եթէ փախուստն զօգտին ապրեցուցանիցէ, եւ թէ արդեւք որ մարտընչելն կամիցին դիւրապուր արագագերծ լինիցին, թէ որ ոչն կամիցին մարտընչել. կամ թէ զո՞ր հեշտականութիւն յաղթելն բերիցէ: Զայս ամենայն քաջ մարթէք ընտրել, քանզի զփորձ իսկ արդեանցն ունիք եւ զհանդէս իրացն, որ այն ինչ կատարեցան: Եթէ զայս, ասէ, ցանդ զմտաւ ածիցէք, եւս ազնուագոյնք լինիցիք: Այժմ իբրեւ սիրելիք դիցն եւ արք պիտանիք եւ ցածունք, կերայք ընթրիս, եւ զոհս դից մատուցէք, եւ սկիզբն արարէք երգոց արուեստականացն, եւ տեսջիք զայն որ հրամայեցաւն:

Զայս ասէր եւ հեծեալ յանդըրւար երթեալ հասանէր եւ եկեալ առ Կիաքսարէս, եւ ուրախ լինէր ընդ նմա որպէս պատշաճ էր, եւ տեսեալ որ ինչ անդ էր, եւ հարցեալ եթէ իցէն

ինչ պէտք գործոյ յիւր բանակին։ Իսկ կիւրոսեանքն ընթրիս արարեալ եւ պահապանս կացուցեալ, որպէս պարտ իսկ էր, ի քուն եղեալ ննջէին։ Իսկ Ասորեստանեայքն յետ զօրավարին մեռանելոյ եւ գրեթէ ամենայն քաջացն, տրտմեալ էին ամենեքեան։ Եւ բազումք ի նոցանէ զցայգ դէմ եդեալ տարադէմ ի բանակէ անտի ի բաց գնային։ Զայն տեսեալ Կիւրոսի եւ այլոց եւս օգնականացն նոցա ամենեքին տըրտմեալ տխրէին։ Զի ամենայն ինչ դըժընդակ էր. եւ առաւել յայն սակս տրտում եւ տխուր էին, զի ցեղն որ առաջնորդ էր զօրուն, կործանեալ վհատեալ թուէր։ Ապա թողուն զբանակն եւ մեկնեալ երթան գիշերի։

Իբրեւ տիւ եղեւ, եւ թափուր ի մարդկանէ երեւէր բանակ թշնամեացն, իսկ եւ իսկ Կիւրոս զՊարսիկս նախ անցուց։ Թողեալ էր թշնամեացն հօտս բազումս եւ բազում նախիրս, եւ յոլով սայլս լցեալս բազմապատիկ բարութեամբք։ Ըստ նմանէ անցին եւ որ զԿիաքսարեաւ Մարքն էին, ամենեքին անդէն ճաշ կերան, եւ իբրեւ ճաշեցին, կոչեաց Կիւրոս զիւր զօրագլուխսն, եւ խօսեցաւ այսպիսի ինչ։

Որպիսի՞ ինչ բարութիւնս թողումք ով արք, աստուածոց իսկ տուեալ մեզ գնաս։ Այժմ զի թշնամիք զահի

Հարեալ ի մէնջ գիմեալ գնացին, գուք իսկ ինքնին տեսանէք, որք յամրի էին, եւ թողեալ ելին փախստեայք, զիա՞րդ կարծիցէ ոք զնոցանէ եթէ հանդարտել կարիցեն թէ տեսանիցեն զմեզ ի դաշտավայրին վայրի. որք մինչ չէինն մեզ հմուտ, չլինէին ժուժկալ, զէ՛որդ եւ ձրգունակ այժմ տեսել բաւել կարիցեն, յործամ ի պարտութիւն մատնեալ իցեն եւ բազում չարիս ի մէնջ կրեալ. որոց եւ քաջքն ի կենաց վճարեցան, ո՞րպէս որ անպիտանքն իցեն կամիցին մարտընչել ընդ մեզ։

Ասէ ոմն. Եւ արդ զի՞ է զի ոչ վաղվաղակի պնդիմք զհետ, ուր յայտնի իսկ եւ դուշակաւոր բարութիւնքն իցեն։ Եւ նա ասէ, եթէ ձիոց պէտք են մեզ. զի քաջք ի թշնամեաց անտի, զորս ի դէպ էր ըմբռնել, կամ սատակել, նոքին ի վերայ երիվարաց գնան. զորս մեք հանդերձ աստուածովքն բաւական եմք ի փախուստ դարձուցանել, եւ զհետ մտեալ ըմբռնել ոչ կարեմք։ Իսկ ընդէ՞ր, ասեն, երթեալ առ Կիաքսարէս չասես զայդ։ Նա ասէ. Մենեքին զհետ իմ եկայք, զի տեսցէ թէ ամենեցուն մեզ նոյն հաճոյ թուի։

Ապա բոլորեքին զկնի երթային եւ ասէին զոր ինչ միանգամ կարեւոր համարէին այնմ ամենայնի վասն որոյ ազաչէինն։ Բայց խոսեւ սպառակնէր իմն

Կիւաքսարէս, քանզի նոքա սկիզբն առբարին բանիցն, սակայն այսպէս բարւոք թուէր նմա մի միւսանգամ կալ ի սատգնապի, զի եւ ինքն զուարճացեալ էր եւ զբազումս յայլոց եւս Մարաց տեսանէր թէ զուարթացան զուարճացան, եւ արդ ասէր այսպէս։

Ո Կիւրէ, թէ քան զամենայն մարդիկ դուք Պարսիկք կրթեալ էք, եւ ոչ առ մի ինչ ցանկութիւն անյագս լինել, գիտացի. զի եւ տեսի եւ լուայ։ Ինձ թուի թէ յոյժ իսկ առաւել օգուտ է ժուժկալս լինել ի մեծի ինչ հեշտականութեան։ Օ ինչ ինչ քան զառողջութիւն եւս մեծ հեշտականութիւն մարդկան կայցէ, որ այժմիկ մեզ ի գլուխ եւ։ Նա արդ եթէ յորժամ ի փառաւորութեան իցեմք իմաստութեամբ մտօք զգուշացուցուք փառաւորութեանն, թերեւս կարիցեմք առանց վշտաց յաջողեալք ի ծերութիւն հասանել։ Իսկ եթէ անյագ վարիցիմք նովաւ, փութայցեմք այնուհետեւ այլոց եւս մի ըստ միոջէ զհետ մտանել. տեսէք մի վիշտս կրիցէք, զոր եւ զբազմաց ասեն ի ծովու փաշաման կրել, քանզի վասն շահից ինչ չկամեցան դադարել ի նաւարկելոյ մինչեւ կորեանն. եւ բազմաց յաղթութեան հասեալ, յորժամ այլոց եւս յաղթութեանց ուշ արարին զառաջին յաղթութիւն յանձանց մերժեցին։

Զի թշնամիքն եթէ նուաղագոյնք քան զմեզ էին եւ փախչէին, թերեւս հալածելն զնուաղունսն զգուշութեամբ էր։ Բայց այժմ զմտաւ ած, թէ ընդ քաներորդ բաժնի նոցա ամենեքին մարտ եղեալ յաղթեցաք. իսկ այլքն առանց կռուելոյ են, զորս եթէ չբռնադատիցեմք պատերազմել, քանզի ոչ զմեզ գիտեն եւ ոչ զանձինս, առ տխմարութեան եւ մեղկութեան ի բաց գնան. իսկ եթէ գիտասցեն եթէ ի գնալն իւրեանց ի բաց ոչ առաւել կրիցեն վիշտս, քան եթէ ի տեւելն եւ ի տոկալ, մի գուցէ բռնադատիցեմք զնոսա ի հարկէ թէպէտ եւ չկամիցին, առաքինիս լինել։ Ոչ, ասէ, դու աւելի ցանկացեալ ես զկանայսն նոցա եւ զմանկունս ըմբռնել, քան նոքա պրծեալ ապրեցուցանել զնոսա։ Զմտաւ ած, թէ եւ վարազք յորժամ յակն անկանիցին, թէպէտ եւ բազումք եւս իցեն, խոճկորօքն փախուցեալ երթան. իսկ յորժամ որսայ ոք ինչ ի խոճկորաց նորա, չփախչի, թէպէտ եւ մի խոճկոր իցէ, այլ յայն որ առնուլն փութայր, դիմէ։

Այժմ փակեալ զանձինս յամրութեան անդ դարանեալ կային, մինչ զի ընդ քանիս իսկ ի նոցանէ կամիցիմք կռուել կռուիցիմք. ապա թէ յարձակ վայրի մերձենայցեմք առ նոսա, եւ ի միտ առցեն թէ մեկնեալ եւ զատեալ

եմք, ամենք յառաւօտոյ, որպէս եւ այժմ կառուցին եւ կէաք ի կողմանէ, եւ այլք ի միւսմէ կողմանէ, եւ կէաք յետուստ կուսէ: Տես մի իւրաքանչիւր ումեք ի մէնջ բազում աչաց եւ ձեռաց լինիցին պէտք: Նա ասէ, չկամիմ ես ատեալ զԱ՛րս զի յուրախութեան են, թէ յարուցեալ բանադատիցեմ ի վիշտս երթալ:

Կիւրոս ասէ. Դու մի զոք բանադատիցես, այլ զայնոսիկ որ կամիցին գալ զհետ իմ, տուր. Թերեւս իսկ զայցեմք այսօրէն եւ բերիցեմք քեզ եւ իւրաքանչիւր ումեք ի բարեկամացն քոց այնպիսի ինչ յորոյ վերայ ամենեքեան ուրախ առնիցիք: Զի մեք զբազմամբոխ բազմութեան զհետ ոչ մտանեմք, քանզի զիարդ իսկ ըմբռնիցեմք զնոսա. եւ եթէ իցէ ինչ մնացեալ յետս ի բանակին, ըմբռնիցեմք. եւ եթէ իցէ ինչ մնացեալ զայն եկեալ բերցուք առ քեզ: Զմտաւ ած, ասէ, զի եւ մեք, քանզի դու իսկ աղաչեցեր եկաք զայն երկայն ճանապարհն, վասն զի քեզ կամեցաք շնորհս առնել, այսուհետեւ եւ քեզ յիրաւի է եթէ փոխարէն շնորհս առնիցես զի ունիցիմք ինչ ընդ մեզ յորժամ երթայցեմք յաշխարհն մեր, եւ մի ի գանձդ ամենեքին նայիցիմք:

Յայնժամ ասէ Կիաքսարէս. Եթէ յօժարեալ ուրուք զհետ քո գայցէ, ես

շնորհակալ եւս եմ քեզ: Արդ առա-քեա, ասէ, ընդ իս զմի ոմն ի հաւա-տարմաց անտի, որ ասասցէ զամենայն զոր դուն հրամայիցես: Առ, ասէ, զո-դք ի դոցանէ կամիցիս. անդ դիպեցաւ որ ասացն երբեմն թէ ազգակից եմ նորա եւ համբուրեաց: Ասէ անդէն Կիւրոս. Սա, ասէ, բաւական է ինձ: «Սա ասէ, երթիցէ զհետ քո, եւ դու ասա թէ որ կամիցի երթայցէ ընդ Կիւ-րոսի:

Առեալ զայրն եւ գնաց. եւ իբրեւ չոգաւ, ասէ վաղվաղակի Կիւրոս: Դու այժմ իսկ յայտ առնիցես թէ ճշմարիտ խօսեցար եթէ ուրախ լինիս յորժամ զիս տեսանես: Ասէ մարն ոչ թողից զքեզ, եթէ զայդ ասես: Իսկ Կիւրոս ասէ. Առիցես եւ այլոց յօժարութեամբ: «Սորա երդուեալ յՈրամազդ ասէ. արա-րից, ասէ, զի եւ դու խնդութեամբ նայիցիս ընդ իս: Ապա առաքեալ ի Կիւաքսարայ պատմեաց զամենայն փու-թով յօժարութեամբ Մարացն. եւ յաւել թէ եւ ոչ թողից զայրն ազնիւ եւ գեղեցիկ, եւ որ մեծ իսկ քան զա-մենայն է գծնեալն ի գիրգն:

ԳԼՈՒԽ Բ

ՄԻՆՉ դեռ զայն առնէր Կիւրոս, իբրեւ յաստուածակոյս կողմանէ հասին ի Վրկանացւոց հրեշտակք։ Վրկանացիքն սահմանորդք են Ասորեստանեայցն, ազգ ոչ բազում. վասն որոյ եւ յԱսորեստանեայս ձեռս առեալ էին. հեծեալք էին ի ժամանակին եւ այժմ հեծեալք են։ Յայն սակս իսկ ի կիր արկանէին զնոսա Ասորեստանեայքն, զոր օրինակ Լակեդեմոնացիք զՍկիրիտացիսն, ոչ ինչ զընդդացեալ խնայեալ ի նոսա, ոչ յաշխատութիւնս եւ ոչ ի վիշտս. եւ յայնժամ հրաման տուեալ էին նոցա վերջապահս լինել, որք իբրեւ հազար երիւար էին, զի եթէ վիշտք ինչ յետուստ կուսէ հասանիցեն, նոքա փոխանակ ընդ նոցա վշտանայցեն։

Իսկ Վրկանացիքն քանզի հետուստ երթալոց էին, զկառսն իւրեանց եւ զընտանիս յետոյ թողուին. քանզի բազումք յասիացւոց հանդերձ ընտանեօքն երթան ի մարտ պատերազմի, եւ յայնժամ նոյնպէս երթային ի պատերազմ Վրկանացիքն։ Բայց զմտաւ ածեալ թէ որպիսի վիշտք են զոր յԱսորեստանեայց անտի կրեն, եւ թէ այժմ մեռեալ զօրավար զօրաց նոցա, եւ վատթարեալ ի պարտութիւն մանանեցան,

եւ յաճախ երկեւղ է ի բանակի անդ, եւ օգնականք նոցա տրտմեալ եւ լքեալ են. իբրեւ զայս ամենայն ածին զմը-տաւ, լաւ թուեցաւ նոցա այժմիկ իսկ յետս կալ յապստամբութիւն, եթէ կամիցին կիւրոսեանքն համահաղդյն յարձակել. եւ առաքեն հրեշտակս առ Կիւրոս, քանզի ի պատերազմէ անտի մեծացաւ անունն նորա:

Եւ որ առաքեցանն ասեն ցԿիւրոս եթէ զԱսորեստանեայս յիրաւի ատեան. այժմ եթէ կամ լիցի ձեզ խաղալ ի վե-րայ նոցա, եւ մեք զօրաւիգն օգնակա-նութեան եմք եւ առաջնորդք: Եւ պատմէին եւս նոցա թէ որպէս իցեն իրք թշնամեացն, զի կամէին յօժա-րեցուցանել թէ երթայցէ նա ի պա-տերազմ: Կիւրոս հարցանէր զնոսա. Համարիցի՞ք, ասէ, հասանել մեզ նոցա մինչ չեւ յամուր անկեալ նոցա. զի մեք առաւել վիշտս զայն համարիմք, զի վաղվաղակի պրծեալ գնայցեն ի մէնջ. զայս ասէր զի կամէր թէ նոքա վստահ լինիցին ի նոսա: Նոքա տային պատաս-խանի թէ եւ վաղիւ եթէ ընդ այգն երթայցեն պնդակազմքն, հասցեն. քանզի յամբոխէ անտի եւ ի կառացն եւ ի սայլից պարապով երթան նոքա. եւ ասեն եւս թէ քանզի զառաջին գի-շերն ագնեցան, այժմ առ սակաւ սա-կաւ երթան բանակքն:

Նոյն Կիւրոս ասէ. Ունի՞ք ինչ նշանակ ցուցանել թէ հաւատարիմ են զոր խօսիքդ: Պատանդս, ասեն, կամիմք առնէն իսկ գիշերայն երթալ բերել. միայն եւ դու ընդ մեզ դաշինս կալեջիր եւ տուր ձեռն, զի տանիցիմք եւ այլոց զայն զոր ինչ առ ի քէն. առնուցումք: Ապա հաւատ տայր նոցա եթէ ի գլուխ հանիցեն զոր ասենն. առ բարեկամս եւ հաւատարիմս ունել զնոսա, որպէս զի ոչ քան զՊարսիկսն եւ ոչ քան զՄարս նուաստագոյնք իցեն առ նմա: Նոյն ցայժմ եւս գոյ տեսանել զՎրկանացիսն զի հաւատարիմք են եւ իշխանս ունին, զոր օրինակ եւ ի Պարսից եւ ի Մարաց որք արժանաւորքն թուիցին:

Իբրեւ ընթրիս կերան, հան զզօրսն մինչ դեռ եւս աւուր կայր, եւ Վրկանացւոցն հրաման ետ կալ մնալ զի ի միասին երթայցեն: Ամենայն Պարսիկք որպէս ի դէպ էր, վաղվաղակի արտաքս ելին, եւ Տիգրանէս ունէր զիւր զօրսն. ելին. եւ ոմանք ի Մարացն վասն ի մանկութեան բարեկամս լինելոյ Կիւրոսի յօժարամ մանուկն էր. կէսք վասն զարմանալի համարելոյ զբարս նորա զի յօրան ընդ նմա իսկ լեալ էին. եւ կէսք վասն շնորհակալ լինելոյ, զի ըզմեծ երկեւղն որ շուրջ փետէր ի բաց փարատեցոյց. եւ այլք քանզի ակն-

ունէին թէ վասն զի պիտանի ոք էր այլոց, բախտաւոր լինիցի եւ մեծ իսկ յոյժ. եւ ոմանք, զի յորժամ ի Մարս մնանէր, եթէ բարի ինչ ումեք էր աբարեալ, կամէին ընդ այնր առնել շնորհս: Բազմից բազում ինչ բարութիւնս էր ընկալեալ առ ի հաւոյն մարդասիրութեամբն. բազումք եւս քանզի զԿ ըկանացին ասէին եւ բան եւս ի միջի լինէր եթէ ի բազում բարութիւն առաջնորդեսցեն, ելին եւ առնլոյ ինչ աղաղաւ:

Եւ այնպէս գրեթէ ամենեքեան իսկ Մարքն ելին, բայց ի նոցանէ որ ընդ Կիաքսարայ ի վրանի անդ դիպեցան. նոքա անդէն մնացին եւ նոցին սպասաւորքն. իսկ այլքն ամենեքին զուարթութեամբ եւ յորդորագոյնս դիմեալ երթային, իբր ոչ եթէ ի հարկէ ինչ, այլ կամակար մտօք, վասն նմա շնորհս առնելոյ: Իբրեւ արտաքս ելին, նախ առ Մարսն երթեալ, յորդեալ գովէր զնոսա. եւ աղօթս եւս մատուցանէր զի առաւել հաշտ իցեն ընդ նոսա դիքն, եւ նոցին առաջնորդք լինիցին, եւ յետ այնորիկ զի եւ ինքն ձեռնհաս իցէ նոցա շնորհս ընդ այնր յօժարութեան հատուցանել: Ապա ասէր թէ առաջնորդեսցեն նոցա հետեւակքն, եւ հրամանն ետ զնոցունց ամէպ զհետ խաղալ երիվարօք. եւ ուր դադարիցեն կամ

կայցեն ի ճանապարհի, պատուէր ետ նոցա թէ ոմանք եկեսցեն առ նա զի ծանիցեն զդէպն միշտ։

Ապա հրամայեաց առաջնորդել Վրկանացւոցն. եւ նոքա ընդէ՞ր ոչ բաւես միաս, ասեն, մինչեւ զպատանդսն ածիցեմք, զի եւ քո տուեալ հաւատս ի մէնջ երթայցես. եւ զնմանէ ասեն տուեալ պատասխանի. Քանզի զմտաւ ածեմ, ասէ, թէ ունիմք ամենեքին հաւատս ի մեր իսկ անձինս եւ ի ձեռս։ Քանզի այսպէս կազմք եւ պատրաստք եմք, զի եթէ ճշմարիտք իցէք, բաւականք իցեմք երախտաւոր լինել ձեզ. իսկ թէ խաբեալ պատրեալ կացուցանիցէք, այսպէս իսկ համարիմ եթէ ոչ մեք ընդ ձեւք իցեմք, այլ մանաւանդ առաւել, եթէ գիք կամիցին, դուք ընդ մեւք լինիցիք։ Ո Վրկանացիք, որովհետեւ ասէք, եթէ ձերքն յետուստ երթան, յորժամ տեսանիցէք զնոսա, գուշակեցէք մեզ, եթէ ձերքն են, զի անխնայեսցուք ի նոսա։

Զայն լուեալ Վրկանացւոցն, առաջնորդ լինէին ճանապարհին, որպէս հրամայեացն, եւ ընդ մարացն կորովութիւն զարմացեալ էին, եւ այնուհետեւ ոչ Ասորեստանեայց ոչ ի Լիւդացւոց եւ ոչ ի նոցա օգնականաց զանգիտէին, այլ ընդ այն կասկածէին, թէ մի ամենեւին Կիւրոս սակաւիկ ինչ մեա

կշռոց համարիցի զնոսա եթէ մօտ իցեն եթէ հեռի։ Նա՛ եւ իբրեւ երթային, քանզի գիշեր էր, լուսոյ, ասեն, յերկնից Կիւրոսի եւ զօրացն յայտնի իսկ երեւել, որպէս զի ամենեցուն դողումն եւ սոսկումն առ աստուածութիւն անդր լինել, եւ քաջալերութիւն առ թշնամիս։ Բայց քանզի պնդակազմն եւ երագ զճանապարհն երթային, նման է եթէ ընդ բազում ճանապարհ անցին, եւ ընդ արշալուրշուն մօտ գային հասանէին Վրկանացւոց զօրուն։

Իսկ իբրեւ գիտացին հրեշտակքն ասեն ցԿիւրոս թէ սոքա են մերքն, զի ի յետոյն լինելոյ ծանեաք, ասեն, եւ ի բազում նշուլիցն. ապա առաքէ զմեւս եւս զոմն ի նոցանէ առ նոսա, հրաման տուեալ ասել, եթէ բարեկամք իցեն վաղվաղակի ընդ առաջ եկեալ զձեռս ի վեր ամբառնայցեն։ Յղէր ընդ նմա եւ զոմանս յորոց ընդ իւրն էին, եւ հրամայեաց ասել ցՎրկանացիսն, թէ որպէս տեսանիցեն զնոսա մատուցեալս, եւ նոքա ըստ նմին օրինակի առնիցեն. եւ այնպէս մին ի հրեշտակաց անտի մնաց առ Կիւրոսի, եւ միւսն առ Վրկանացիս երթեալ հասանէ։

Յայնմ վայրի կայր դէտ ակն ունէր Վրկանացւոցն Կիւրոս, թէ զինչ գործիցեն եւ կարգեաց կացոյց զզօրսն։ Անտի առ նա Մարացն յառաջա-

կոչեցին եւ Տիգրանէս, հարցանէին թէ զինչ հրամայեսցէ գործել: Ասա ասէ ցնա-ոս. Ուր իցէ ժամանակ քանզի Կիրա-նացւոցն եւ երթայ [illegible] եւս ի հեթե-ասակաց ասաւ ան [illegible] եւ ի միջոյն ամենայ ընդ նմա ասել եթէ բարեկամք իցեն ընդ [illegible] նեկեցին ամենեքին զինուո ի վեր ամբարձեալ: Որդ եթէ այնպէս զօրացն, ընկերութեամբ զինուո-րութեամբ [illegible] եւ իցէ իշխանութեան զք, եւ իրարանցութեան. եթէ զէն [illegible]-ցանիցեն կամ ի փախուստ մատնեցի-ցեն, նախ, ասէ, խաղաղութեամբ վարա-նեսցէ զնա ի նոցանէ թողուլ:

Նա զայս ինչ պատասխանեալ, եւ Կիւ-կանեացւոց լուեալ ի հեթանոսաց, ա-րաւ եղեն եւ սրտացեալ նկեն հաւատն երկուորեքն, զաղն որոնեն ասացեալ, ի վեր կարկառեալ. եւ Մարք եւ Պար-սիկք ընդունէին զնոսա եւ քաղաքականս [illegible] ասէ Կիւրոս. Մեք ո Կիրկանացիք հաւատամք իսկ ի ձեզ, եւ ձեզ պարտ եւ պատշաճ է նոյնոգիով միով զմեծ ունել: Բայց նախ, ասէ, զայն ասասջիք մեզ թէ որչափ ի բա-ցեայ իցեն ասաուք անդր վանք իշխանաց Թշնամեացն եւ ամբոխն նոցա: Ապա տայլին պատասխանի թէ առկաւ ինչ աւելի քան զերրասախ մի:

Նոյն ասէ Կիւրոս. Ոսկեք. ասէ, ուր Պարսիկք եւ Մարք եւ զուգ Կիւրա-

նայցիք, զի եւ ընդ ձեզ իբրեւ ընդ օգնականս եւ զօրօղս խօսիմ. պարտ եւ պատշաճ է առնուլ ի միտ թէ յայն հասեալ կայք, զի եթէ ի մեղկութիւն հաստատնիցիմք, ամենեւին իսկ բնաւին դժընդակացն հաստատնիցեմք. քանզի գիտեն հակառակորդքն թէ յե՞ր վերայ երթամք. այլ եթէ սաստիկ ուժգնութեամբ դիմեալ երթայցեմք ի վերայ թշնամեացն, անդէն տեսանիցէք ըստ օրինակի ծառայից փախստականաց գտելոց, զոմանս զի աղաչիցեն, զկէսս զի փախստեայ գնայցեն, եւ զայլս եւս որք եւ զայն չկարիցեն առնել զմտաւ: Վասնզի ի պարտութիւն մատնեալ տեսցեն զմեզ, եւ չկարծիցեն եթէ մեք հասեալ իցեմք, անդէն ոչ ճակատեալք եւ ոչ պատրաստեալք անկանիցին ի բուռն: Եւ արդ եթէ ուրախութեամբ կամիցիմք ընթրիս ուտել եւ գիշերել, եւ կեալ յայսմ հետէ, մի տայցուք նոցա պարապութիւն մի խորհել եւ մի պատրաստել ինչ անձանց օգնականութիւն. եւ ամենեւին իսկ մի դիտասցեն եթէ մարդիկ իցեմք. այլ համարիցին թէ բնաւ աւար եւ սուսեր եւ թուր եւ հարուածք գայցեն հասանիցեն:

Եւ դուք, ասէ, ով Վրկանացիք, ձեզէն կանխեալ քան զմեզ յառաջադոյն ընթացարուք, զի յերեւել ձերոց

զինուցն բազում ժամանակս զօղեալ կայցեմք ։ Ես յորժամ առ բանակս թշնամեացն հասանիցեմ, դուք իւրաքանչիւր զգունդ հեծելոցն առ իւ թողէք, որպէս զի եթէ պիտոյ ինչ լինիցի, կացեալ առ բանակին նոքօք վարիցիմ։ Իսկ որ իշխանք իցեն ի ձէնջ եւ ծերագոյնք ի գնդի անդ միաժողով գնասցեն, եթէ իմաստունք իցեն, զի մի ուրեք ամբոխի իմիք դիպեալ բռնադատիցին։ Բայց զմանկագոյնսն արձակեցէք զի զհետ պնդիցին. եւ նոքին կոտորեսցեն. զի այն իմն այժմ առաւել զգուշութեան է, նուազունս թողուլ ի թշնամեացն ։

Իսկ եթէ լինիցի զբախտն մղել եւ յերկիր կործանել, զոր եւ բազում իշխանաց դէպք եղեն, պարտ է զգոյշ լինել մի ի յափշտակութիւն անդր ընթանալ. զի որ զայն առնիցէ, ոչ եւս այր իցէ այնուհետեւ, այլ կապարճակիր. եւ համարձակ է այնմ որ կամին իբրեւ ծառայ ի կիր արկեալ վարել զնա. բայց եւ զայն պատշաճ է ի միտ առնուլ թէ քան զյաղթութիւն չէք իսկ ինչ շահաւորագոյն։ Զի որ յաղթէն զբնաւ միանգամայն յափշտակէ, զարս եւ զկանայս եւ զինչս եւ զամենայն իսկ համօրէն աշխարհն։ Արդ այն եւեթ հայեցարուք. թէ զի՞րդ զյաղթութիւնն ողջ պահեցուցանիցեմք, քանզի եւ ի նմին պատա-

տանելով կայ եւ այն որ յափշտակէ։ Նա զայս յիշեալքն յորժամ զհետ մտեալ հալածիցէք, զալ միւսանգամ առ իս, մինչ դեռ եւս աւուր կայցէ, զի յորժամ խաւար լինիցի ոչ եւս ընդունիցիմք զոք։

Զայս պատգեալ, զիւրաքանչիւր ոք յանցնիւր զունդն առաքէր, եւ պատուէր տայր երթելոցն իւրաքանչիւր տանուտերացն զնոյն յայտ առնել զի ի ճակատուանդ տանուտերքն էին, զի լուիցեն, եւ հրամայէին տանուտերացն պատմել տեառնցն։ Նա յառաջեալ երթային Վրկանացիքն, եւ ինքն ի մէջի անդ գնայր ընդ Պարսիցն, եւ զայրուձին յերկուց կողմանց ճակատեցուցանէր։

Իբրեւ իրքն համարձակ յայտնեցան, ոմանք ի թշնամեաց անտի զարմացեալ կային ընդ իրսն որ երեւեցան, ոմանք մհատեալ լքանէին, կիսոց զոյժ առնեալ եւ կիսոցն աղաղակ եղեալ գոչէին, ոմանք զերիւարսն լուծանէին զկառս եւ զկազմած ի մի վայր ժողովէին, ոմանք զզէնսն եւ զզարդ ի ջորւոցն ընկենուին, այլք վառէին պատրաստէին, եւ կէսք սրացեալ երթային ի վերայ երիվարացն, եւ կէսք սանձս ի բերան դնէին, իսկ զկանայսն ի դեսպակսն ճեպէին, եւ զամենայն ինչ զմեծագին աւանդին, որպէս զի պրծեալ ապրեցուցանիցեն եւ

ոմանք որ զայնպիսի ինչ խուզէին, անդէն ի բուսն անկանէին, բայց բազումք ի փախուստ դարձան: Նոյնպէս պարտ է համարել թէ այլ․ եւս բազում ինչ եւ ազգի ազգի արարին նոքա, բայց միայն պատերազմեցաւ ոք ոչ այլ առանց կռուոյ կորեան:

Իսկ Կրիսոս Լիւդացւոց թագաւոր, քանզի ժամանակ ամարայնւոյ էր, զկանայսն ժանուարօք յառաջագոյն արձակեաց գիշերի, զի դիւրաւ գնասցեն զճանապարհն ի ցուրտ, եւ ինքն առեալ զհեծեալսն զհետ երթայր. եւ զփռիւգացւոյն ասեն թէ զնոյն եւ նա արար, որ Հելլեսպոնտացւոց փռիւգաստանի իշխան էր: Իբրեւ զգաստ եղեւ նոցա զփախստէիցն եւ զհասելոց առ նոսա, հարցեալ զիրացն որ եղեն, եւ ինքեանք առդնապաւ փախստեայ գնային: Իսկ զԳամրաց արքայն եւ զԱրաբացւոց, քանզի տակաւին մօտ էին եւ առանց զրահից, սպանին Վրկանացիքն. եւ մեծ մասն յԱսորեստանեաց եւ յԱրաբացւոց սպանելոցն էր, քանզի մօտեալ իսկ էին յաշխարհն իւրեանց եւ վասն այնորիկ յամրագոյնս երթային զճանապարհն:

Բայց Մարքն եւ Վրկանացիքն, որպիսի ինչ ի դէպ էր ի յաղթութեանն առնել, զայն առնէին ի հալածելն: Իսկ Կիւրոս հեծելոց որ առ իւրն մնացեալ էին, հրաման ետ շրջել շուրջ զբանա-

կան եւ եթէ զոմանս զինուք հանդերձ ելեալս տեսանիցեն, կոտորել. եւ մնա-ցելոցն քարոզ կարդայր, թէ որք ի զօ-րաց անտի թշնամեացն հեծեալքն իցեն կամ ասպարաւորք կամ աղեղնաւորք, ժողովեալ ի բաց տայցեն զզէնսն, եւ զերիվարսն ի վրանսն թողուցուն. եւ որ զայն ոչ առնիցէ, անդէն հարկանիցի կառափն նորա, եւ բակ առեալ պա-տեալ կային զգնդաւն եւ սուսերք ի ձեռս իւրեանց: Եւ որոց զէնք էին ի բաց թօթափէին ի տեղի մի ուր հրա-մայեաց. եւ որոց հրաման տուեալ էր, այրեցին:

Բայց Սիւրոս զմտաւ ած եթէ ոչ ռոճիկ եւ ոչ ըմպելի ունին մինչ եր-թանն, եւ թէ առանց այնր ամենայ-նի չիք ինչ հնար ի պատերազմ երթա-լոյ եւ ոչ այլ ինչ գործ գործելոյ: Զմտաւ ածեալ թէ զիա՞րդ վաղվա-ղակի եւ բարւոք իրքն վճարեսցին, խոր-հեցաւ եթէ հարկ իսկ է համօրէն զօ-րուն լինել առն միում, ուր հող ի մուր իցէ վասն վրանին եւ թէ ռո-ճիկքն պատրաստեալ կայցեն զօրացն հասելոյ: Ապա գիտաց եթէ ի դէպ է թէ առաւել քան զամենեսին նոքա ըմբռնեալ իցեն ի բանակի անդ որք զկահ եւ զկազմած ժողովիցեն, քա-րոզ կարդայր զի եկեսցեն հասցեն ա-մենայն սատիկանք, եւ ուր չիցէ յան-

ձանձիչ, որ ծերագոյնն իցէ ի խորանի անդ, նա։ Աղքա իբրեւ տեսին թէ եւ տեսաքն իսկ հնազանդ լինին, վաղվաղակի անսային ։

Իբրեւ եկին, նախ հրամայեաց նոցա նստել որոց աւելի քան զերկուց ամսոց պաշարք էին ի վրանի անդ։ Յորժամ եսեսն զնոսա, անդէն հրամայեաց եւ նոցա որոց ամսոյ միոյ պաշար էր, նստել. ապա գրեթէ ամենեքին իսկ նստան։ Իբրեւ ի միտ առ զայս ամենայն, ասէր այսպէս ցնոսա. Լուէք այսուհետեւ, ասէ, ո արք որ զձերոց իսկ զանձանց չարիս ատեայք, եւ երախտեաց ինչ առ ի մէնջ կամիք հասանել, յօժարութեամբ փոյթ յանձին կալայք, զի երկպատիկ յիւրաքանչիւր վրանս կերակուր եւ ըմպելի պատրաստական կայցէ տերանց եւ ծառայից, քան զոր օր ըստ օրէ պատրաստէք. եւ զայլ եւս ամենայն որ ինչ բարւոք հացկերոյթ յօրինիցէ, կազմեալ պատրաստեալ ունիցէք, զի անդէն իսկ եկեսցեն հասցեն ոմք յաղթելոցն իցեն, եւ պահանջեսցեն լիով ունել զբնաւ իսկ զկարեւորսն։ Զայս գիտասջիք, ասէ, եթէ լաւ իցէ ձեզ եթէ առանց տրտունջելոյ զարսն ընդունիցիք։

Աղքա զայն լուեալ բազում փութով եւ յօժարութեամբ զհրամայեալսն ի գլուխ հանէին, եւ նորա միւս-

անդամ կոչեցեալ զզօրագլուխսն խօսէր այսպիսի ինչ օրինակ: Որք բարեկամքդ, գիտեմք եթէ մարթի այժմ ձեզ յառաջագոյն իսկ մինչ դեռ հեռի իցեն նիզակակիցք ձեր, ճաշ ուտել, եւ ազգի ազգի կերակրովք եւ ըմպելեօք վարել. այլ չթուի ինձ թէ այն ճաշ աւելի ինչ օգուտ իցէ մեզ քան զայն զի երեւիցիմք եթէ ունիմք հոգ ի մօտի վասն նիզակակցաց մերոց. եւ ոչ խրախութիւնն այն այնչափ ուժգնագոյնս կատարիցէ, որչափ եթէ կարող իցեմք զնիզակակիցսն մեր յորդորագոյնս առնել: Ապա թէ արդ իսկ զնոցունց որ հալածիցենն եւ սպանանիցեն զթշնամիսն մեր, եւ մարտ եդեալ կռուիցին եթէ ընդ հակառակս ի կռիւ ոք կայցէ, կարծեցուցանիցեմք անփոյթ առնել, որպէս զի մինչ չեւ իսկ գիտացեալ եթէ զի՞նչ գործ գործիցեն, մեք ճաշ ուտիցեմք. մի իցէ եթէ անամօթք իսկ երեւիցիմք եւ տկարք եւ անզօրք լինիցիմք ի նիզակակցաց մերոց չքաւորեալք. այլ զվտանգակաւորաց եւ զվըշտացելոց հոգ ի մօտի ունել ումեք, զի յորժամ դարձցեն, զկարեւորն պէտս գտանիցեն. այս առաւել քաջ ուրախ առնիցէ զմեզ, որպէս ես ասեմ, քան եթէ վաղվաղակի յորկորստութիւն հատանիցիմք:

Ոմանս անձէք, ասէ, թէ եւ ի նո-

ցանէ չէր պարտ ամաչել, ապական եւ ոչ այնպէս վայելուչ էր զմայլութիւնն եւ ոչ արբեցութիւնն. զի չեւ եւս ի գլուխ ել զոր կամէաքն, այլ ամենայն այժմ տեւեալ թուէ եւ կարօտ է մերով հոգաբարձութեամբ: Օփուննիմք ի բանակի աստ թշնամիս բազմապատիկ քան զմեզ, եւ զնոսա քակեալս ի միմեանց, յորոց թերեւս ի դէպ իցէ տակաւին զգոյշ լինել եւ պահել զնոսա, զի իցեն եւ ողք զպիտոյից կարեւորաց մեզ սպասաւորութիւն հարկանիցեն: Դեռ եւս ի բացեայ են ի մէնջ այրուձին, եւ տան հոգալ եթէ ուր իցեն, եւ եթէ գայցեն եւս, կայցե՞ն մնասցե՞ն: Որպէս զի, ով արք, ինձ այսպէս լաւ թուի եթէ այնչափ կերակուր եւ այնչափ ըմպելի պարտ իցէ առնուլ, որչափ ոք համարիցի առաւել օգուտ լինել առ ի մի քնով եւ մի ապշութեամբ լի լինելոյ:

Եւս գիտեմ ես, եթէ բազում ինչք գոն ի զօրու անդ, եւ չեմ ինչ անտեղեակ թէ վասն զի հասարակաց են այնոցիկ որ ըմբռնիցեն, մարթի մեզ առնուլ որչափ ինչ կամիցիմք, այլ ինձ չթուի շահաւորագոյն առնուլն քան զարդարն երեւել յաչս նոցա եւ նովին իմն շահել առաւել եւս զիրկս արկանել նոցա զմեզ: Ինձ հաճոյ թուի, ասէ, եւ զբաշխել կարասւոյն, յորժամ եկեսցեն, Մարաց եւ Վրկանա-

ցուց եւ Տիգրանայ առնել յանձն։ Թուեցեալ եւ բնաւ ստակաւ ինչ մեզ տայցեն, շատ պարտ է համարել, զի վասն շահիցն յօժարագոյնս եւս կայցեն միայցեն ընդ մեզ։ Զի այժմ ագահել, սակաւաժամանակեան տայցէ մեզ զմեծութիւն. զի եթէ ժոյժ ունիցիմք զայն ստանայցեմք, ուստի մեծութիւնն ծնանի. այս իսկ է, որպէս ինձ թուի, որ զյաւիտենից մեծութիւնն մեզ եւ մերոցն ամենեցունց մարթի մատուցանել։ Թուի ինձ, ասէ, զի եւ յաշխարհի անդ մերում մեք վասն նորին իսկ կրթէաք, եւ ժուժկալս պորտոյ էաք եւ անդէպն շահից, զի յորժամ պիտոյ լինիցի, նոքօք մարթայցեմք յօգուտ վարել։ Ո՞վ ի մեծամեծս եւս քան զայնս որ առաջիս կան զերբատն ցուցանիցեմք, եւ ոչ տեսանեմ։

Նա զայս ինչ խօսեցաւ։ Յանձն առ Կշտասպաս այր պարսիկ ի պատուակցաց անտի, եւ ասէ այսպէս. Քանզի անպատեհ է, ասէ, ով Կիւրէ, եթէ յորսան բազում անգամ նօթի եւ անսուաղ համբերիցեմք, զի զազան ինչ արկանիցեմք ի բուռն, թերեւս եւ զփոքրագին իսկ, եւ այժմ մինչ զողջոյն իսկ փառաւորութիւնն կամիմք որսալ, եթէ արգել ինչ եւ խափան զայն առնիցեմք անձանց, որ չարաց մարդոց տիրէ, իսկ լաւացն հնազանդ լինի. եւ

արդ մի թուիցիմք առնել զոր մեզ չվայելիցէ։ Վշտասպաս այսպէս՝ յանձին կալաւ, եւ այլք եւս ամենեքին զոյլէին։ Նու Կիւրոս ասէ. Առէք, ասէ, որովհետեւ միաբանեալ եմք, առաքեսցէք ամենեքին ի վաշտէ առս հինգ ի փութոցն. Նոքա շուրջ երթիցեն, եւ զորս տեսանիցեն զի զրուճիկան ամբարեն զովեսցեն, եւ զորս տեսանիցեն յանփութութեան տանջիցեն յանխնայ իբրեւ տեարք։

ԳԼՈՒԽ Գ

ՆՈՔԱ զայն առնէին. եւ ի Մարաց անտի ոմանք հասեալ դարձուցանէին զկառսն լցեալս, որովք կարօտ իսկ էին զօրքն, եւ ոմանք զժանուարս կանանց աղնուաց յորոց կէսք ճշմարիտ իսկ կանայք էին եւ կէսքն հարճք, զնոսա ըմբռնէին։ Վասն զի եւ ցայժմ իսկ ամենայն Ասիացիքն յորժամ ի մարտ պատերազմի երթայցեն, առեալ զամենայն ինչ զմեծագինն, երթան, ասեն իմն այսպէս, թէ առաւել եւս պատերազմիցին եթէ մօտ կայցեն սիրեցեալքն. զի նոցին իմն ասեն հարկ ի վերայ կայ վերակացու լինել յօժարութեամբ։ Արդ թերեւս այդ այդպէս իցէ, բայց թերեւս հեշտականութեանն իմն շնորհելով կամիցին առնել։

Նոյն Կիւրոս տեսեալ զգործս Մարացն եւ Կադուսեացւոց, իբրեւ մեղ իմն անձինն եւ իւրոցն գնէր, թէ այլք ի ժամանակին յայնմիկ անցուցանեն զնոքօք եւ ստանան ինչ, եւ ինքեանք կան մնան ի դատարկ վայրսն: Զի եւ աւարօղքն ցուցանէին Կիւրոսի զոր ածէինն, եւ միանգամ երթային զայլս հալածել. զայս առնել, ասեն, հրաման առաք յիշխանացն: Ի խոր խոցեալ կայր Կիւրոս, սակայն ունէր յանձին զայն ամենայն: Ի մի վայր կոչէր զզօրագլուխսն, եւ կացեալ ուր մարթ էր լսելի լինել բանիցն ասացելոց, ասէր այսպէս:

Թէ մեծամեծ բարութիւնք առնին ամենայն Պարսից, եթէ ըմբռնիցեմք զոր երեւին, մանաւանդ յիրաւի իսկ մեզ զի մեւք գործին. զայն ամենեքին իսկ գիտեմք: Նոյն զիա՞րդ եւ ո՞ր գունակ մեք նոցա տեարք լինիցիմք որ չիցեմքն բաւական ստանալ զնոսա, եթէ չիցէ սեպհական այրուձի Պարսից, զայն ես գտա եւս ոչ տեսանեմ: Զմտաւ ածէք, ասէ, զի ունիմք մեք Պարսիկքս զէնս որովք զթշնամիսն ի յարձակել անդ խուրեանց ի փախուստ դարձուցանիցեմք: Իսկ յորժամ ի փախուստ դարձուցանիցեմք, զօրս հեծեալս կամ աղեղնաւորս կամ աստապարաւորս կամ տիգաւորս. մեք որ առանց երիվարաց իցեմք կարիցեմք ի փախստի կամ ըմբռ-

նել կամ ապականել. ո՞յք իցեն որ երկընչիցին ի մէնջ յորժամ յարձակիցին չար ինչ առնել կամ աղեղամբ կամ գեղարդեամբք կամ հեծելովք. քանզի գիտեն եթէ ոչ մի ինչ վիշտ ի մէնջ հասանիցէ կրել առաւել քան ի ծառոցն անկելոց:

Արդ թէ այդ այդպէս իցէ, ո՞չ ապաքէն յայտ իցէ, ասէ, թէ որ այժմ առ մեզ հեծեալք իցեն զայս ամենայն որ ի բուռն անկեալ իցէ, ոչ սակաւ նոցա իցէ քան եթէ մեր. Թերեւս եւ աւելի իսկ: Արդ այս այսպէս է ի հարկէ. իսկ եթէ եւ մեք ստանիցեմք այրուձի ոչ ինչ ընդհատ ի նոցանէ, ո՞չ ապաքէն ամենեւին իսկ յայտ իցէ, եթէ զթշնամիսն կարիցեմք առանց նոցա հարկանել, որպէս եւ այժմ հանդերձ նոքօք, եւ զնոսա ի չափաւ ուսուցիցեմք չմեծամտել առ մեւք. զի եթէ մերձ լինել կամիցին եթէ հեռի, ոչ ինչ փոյթ իցէ մեր, եթէ մեք առանց նոցա անձանց իսկ բաւական իցեմք: Նոյն զայն իսկ թողցուք. կարծեմ թէ չիք իսկ ոք որ հակառակ ինչ ասիցէ, եթէ չէ ինչ ամենեւին օգուտ լինել Պարսից սեպհական այրուձի:

Այլ թերեւս զայն ածիցէք զմտաւ, թէ զիա՞րդ այն լինիցի. արդ դիտեացուք տեսցուք, եթէ կամիցիմք այրուձի կարգել, զի՞նչ ինչ գուցէ մեր եւ

ե՞ր իրիք կարօտութիւն իցէ։ Բազում երիւարք կան ըմբռնեալ ի բանակի անդ, եւ սանձք որովք նուաճին, եւ այլ եւս ամենայն որովք վարին որք զերիւարսն ունին. եւ ասպազէն եւս ունիմք, զրահս եւ սանձանց ամրութիւնս եւ ոտէգս, զոր եւ արձակել մարթեմք եւ ունել։ Իսկ զինչ պակաս իցէ. յայտ է եթէ արանց պէտք են. մանաւանդ զայն իսկ ունիմք, քանզի չիցէ ինչ այնպէս մեր, որպէս մեք մերոց իսկ անձանց։

Այլ թերեւս ասիցէ իսկ ոք, եթէ չեմք հմուտ. բայց եւ ոչ յայնցանէ որ այժմ գիտիցեն, մինչ չեւ ուսեալ, հմուտ էր ոք։ Թերեւս ասիցէ ոք եթէ ի մանկութեան ուսան. մի՞թէ մանկաւին իմաստնագոյնք իցեն առ ուսանել զասացեալս եւ զցուցեալս, քան զարս. եւ ո՞չ իսկ, եթէ ուսանիցին, բաւական եցեն մարմնովք ի գործ վաստակոց, մանկաւին եթէ արք։ Նա եւ պարապութիւն եւս է մեզ ուսանել որ ոչ մանկանց եւ ոչ այլոց արանց գոյ. քանզի չէ իսկ հարկ մեզ ուսանել նետաձիգ լինել զոր օրինակ մանկաւին. զի այնմ յառաջագոյն իսկ խելամուտ եմք, եւ ոչ նիզակ առնուլ, քանզի եւ այնմ հմուտ եմք։ Նա եւ ոչ հանգոյն այլոց արանց, ոմանց մշակութեան պարապութիւնք են, եւ այլոց արուեստից հանգամանք, եւ կիսոց այլ ինչ տան

*իրք։ Իսկ մեզ ի պատերազմն երթալ․
ոչ պարապութիւն եւեթ է, այլ եւ հարկ
իսկ։*

*Նաեւ ոչ իբրեւ զայլ եւս բազում իրս
պատերազմի դժուարինք են, այլ եւ
քաղցր եւս։ Ո՞չ ապաքէն հեշտակա-
նագոյն իցէ ի ճանապարհի երիւար քան
զհետիոտն ընթանալ․ ո՞չ եւ ի փու-
թալն քաղցր իցէ, վաղվաղակի առ
բարեկամս հասանել, եթէ պիտոյ լի-
նիցի, եւ արագ եթէ զմարդոյ եթէ
զգազանի պարտ իցէ զհետ մտեալ հա-
սանել․ եւ այն եւս չիցէ՞ դիւրութեան
զի զզէնն եւ զզարդն զոր պարտ իցէ
կրել, զայն երիվարն խառն ընդ մեզ
կրիցէ․ քանզի եւ ունելն իսկ զէնս եւ
տանելն նոյն է։ Նաեւ յորժամ առաւել ոք
երկընչիցի, այս է, թէ մի գուցէ եթէ
հասանիցէ մեզ յառաջագոյն ի տագ-
նապի անկանել երիվարաւ մինչ չեւ ճշ-
գրիտ ուսեալ զգործն, եւ այնուհետեւ
ոչ հետեւակք իցեմք եւ ոչ քաջ հեծ-
եալք։ Բայց եւ այն չէ ինչ առանց
պատճառանաց․ զի ուր եւ կամիցիմք
մարթ է մեզ անդէն ընդ հետեւակացն
իսկ կռուել․ քանզի ոչ եթէ զհետե-
ւակաց մարտն մոռանայցեմք յորժամ
յերիւար հեծանել ուսանիցիմք։*

*Կիւրոս այսպէս ըստ ամին բանից
խօսէր։ Իսկ Քրիսանտաս յանձին
կալեալ խօսէր այսպէս․ Այո, ասէ, այն*

չափ ցանկամ ուսանել յերիվար հեծա-
նել, զի համարիմ եթէ յորժամ հե-
ծեալ լինիցիմ, մարդ թռչուն լինիցիմ։
Զի ես այժմ սիրէի, թէ միայն յանդը-
դնեալ դիմագրաւեալ զոյգ ընթանալ
ընդ մարդոյ, իմով եւեթ անձամբ յաղ-
թել կարիցիմ, եւ եթէ գազան տեսա-
նիցեմ զի անցանիցէ, կարիցեմ ձգեալ
աճապարել առ ի նիզակ առնուլ կամ
նետաձիգ լինել մինչ չեւ ամենեւին հե-
ռացեալ նորա։ Ապա թէ հեծեալ լի-
նիցիմ, կարիցեմ սպանանել զայր յեր-
կայնութենէ տեսլեան աչաց հայելոյ,
եւ ձեռնհաս իցեմ, յորժամ գազանաց
զհետ մտանիցեմ, զկէսս ի մօտոյ խո-
ցել եւ ըմբռնել եւ զկէսս նիզակաւ
հարկանել որպէս թէ կայցեն իսկ։ Զի
եթէ երկու արագունք իցեն սակայն
մօտ հասեալ միմեանց, իբրեւ կացեալ
երեւիցին։

Վ՝ան զամենայն գազանսն, ասէ, ա-
ռաւել զարմանալի զյուշկապարիկ գա-
զանսն համարիմ, եթէ գուցեն։ Զի
խորհիցին մարդկեղէն հանճարովն, եւ
ձեռօք զարժանն վճարիցեն, եւ զձիոց
երագութիւն եւ սաստկութիւն ունի-
ցին մինչեւ զփախստականն սպանանել
եւ զդիմակացն ի փախուստ դարձու-
ցանել։ Արդ զայն ամենայն միանգա-
մայն եւ ես եթէ հեծեալ լինիցիմ,
յանձին բարձեալ բերիցեմ։ Զխա-

մնակալութիւնն ունիցիմ ամենեւին իմոյին մարդկեղէն մտօքն եւ ձեռամբք զզէնսն կրիցեմ, եւ երիւարաւ զհետ մտանիցեմ, եւ զհակառակորդն ի փախուստ դարձուցանիցեմ երիւարին ուժգնութեամբն, բայց ոչ եթէ ի բնէ ինչ կապեալ կայցեմ որպէս ձիացուլքն զի այս իսկ քան զբունն լաւ է։

Վասնզի զձիացլուց կարծեմ թէ բազում բարուք գիւտից մարդկան չեն հմուտ թէ զիա՞րդ պարտ իցէ ի կիր արկանել. եւ բազում հեշտականութիւն անկեալ կայ ի բնութեան երիւարաց, որպէս պարտ իցէ վայելել ի նոսա, զայն ոչ գիտեն։ Բայց ես յորժամ ուսանիցիմ յերիւար հեծանել, յորժամ նստիցիմ ի նոսա երիւարաց, զձիացլուն իրս վճարիցեմ, եւ յորժամ իջանիցեմ, ընթրիս ուտիցեմ եւ համդերձ ագանիցիմ եւ ննջիցեմ, որպէս եւ այլ եւս մարդիկն։ Զի՞նչ այլ ինչ իցեմ եթէ ոչ ձիացուլ, որ զատ իցեմ եւ միաւանդամ կցիցիմ։

Եւ ես աւելի, ասէ, ունիցիմ քան զյուշկապարիկ գազանն. զի նա երկուք աչօք տեսանիցէ, եւ երկուք ակընջօք լսիցէ. բայց ես չորիւք աչօք նշմարիցեմ, եւ չորիւք ականջօք զգայցեմ։ Զի բազում ինչ աչեն ձիոյն յառաջագոյն տեսեալ մարդկան յայտ առնել, եւ բազում ինչ ականջօք յառաջագոյն

լուեալ գուշակել: Ընդ դիս, ասէ, գրեսջիր ընդ այնոսիկ որ ցանկանայցեն յերկնաւոր հեծանել:

Սոսն եւ այլքն ամենեքին թէ եւ զմեզ ընդ նոսա գրեսջիր: Ապա, ասէ, Կիւրոս. Զի՞նչ իցէ, որովհետեւ ամենեցուն այս հաճոյ թուի, եթէ օրէնս անձանց առնիցեմք թէ ամօթ է այնոցիկ որոց ես տաց երիվարս, եթէ երեւիցի գնացեալ հետիոտն, եթէ բազում ճանապարհ հատանիցէ գնալ եթէ սակաւ, զի ամենեւին իսկ համարիցին զմեզ մարդիկ ձիացուլս իսկ լինել: Նա զայս խօսէր, եւ ամենեքին միաբան գովէին: Որպէս զի մինչեւ ցայժմ յայնմ ժամանակէ հետէ նոյնպէս վարին Պարսիկք, եւ ոչ ոք յազնուացն Պարսից կամակար երեւիցի ուրեք հետիոտս երթեալ:

ԳԼՈՒԽ Դ

ՆՈՔԱ մինչ դեռ զբաղանիւքն էին: Յորժամ հասարակ օր անցանէր, եկին հասին Մարքն հեծեալք եւ Վրկանացիքն, երիւարս ի գերութեան վարեալ եւ զարս. զի որք զգէնսն ի ձեռս առային, ոչ սպանանէին: Իբրեւ իջին մատեան, նախ ետես զնոսա Կիւրոս թէ ամենեքին ողջ իցեն. եւ իբրեւ ասացին թէ ողջ եմք, այնուհետեւ հարցանէր

թէ զինչ գործ վճարիցեն. եւ Նոքա կային պատմէին զոր ինչ գործեցինն. եւ որչափ արութեամբ քաջութեամբ իւրաքանչիւր, եւ՛ մեծարանէին: Եւ նա լսէր զամենայն ախորժութեամբ զոր ինչ կամէինն ասել: Ապա դրուատէր զնոսա այսպէս. Յայտ իսկ է, ասէ, եթէ արք քաջք եղերուք, քանզի մեծամեծք իսկ երեւիք եւ գեղեցիկք եւ երեւելիք քան զառաջինսն: Ապա հարցանէր զնոսա թէ զո՞ր ճանապարհ գնայցեն, եւ թէ բնակեալ իցէ աշխարհն. եւ Նոքա պատմէին թէ ընդ բազում կողմանս անցաք եւ ամենեւին իսկ չէն է երկիրն, եւ լի է օդեօք եւ ուլօք եւ երինջովք եւ ձիովք եւ ցորենովք եւ ամենայն բարութեամբք:

Երկուս ինչս, ասէ, պարտ է մեզ հոգալ, զի յաղթօղ լինիցիմք այնոցիկ որ ունին զնոսա, եւ զի ինքեանք անդէն կայցեն: Քանզի չէն երկիր մեծագին ստացուած է, իսկ որ թափուր ի մարդկանէ իցէ, այն եւ թափուր ի բարութեանց իցէ: Արդ գիտեմ, ասէ, զի զդիմադարձսն սպանէք եւ ուղղութեամբ արարէք. քանզի դոյն իսկ ողջ զյաղթութիւնն պահիցէ, եւ զորս անձնատուրն եղեն գերիս առէք, զորս եթէ արձակիցեմք, զնոյն դարձեալ օգուտ գործիցեմք, որպէս ես կարծեմ: Նախ զի ոչ զզուշանալ պի-

տոյ լինիցի մեզ եւ ոչ պահել զնոսա եւ ոչ կերակրել զնոսա, զի ոչ եթէ սովով սպանանիցեմք զնոսա ։ Զի յորժամ զնոսա արձակիցեմք զեւս բազումս վտարանդեալս ի գերութեան ունիցիմք. զի եթէ տիրիցեմք աշխարհին, ամենեքին որ ի նմին աշխարհի բնակիցեն, գերի լինիցին ։ Մանաւանդ իսկ զի որ կենդանիս տեսանիցեն զնոսա եւ արձակեալս, կացցեն եւ այլք եւ լաւ համարիցին հնազանդել քան պատերազմել ։ Արդ ես այսպէս գիտեմ. ապա թէ այլ ինչ ազնուագոյն ոք տեսանիցէ, ասասցէ ։ Իսկ նոցա լուեալ յանձն առնուին զդոյն առնել ։

Ապա կոչեցեալ Կիւրոսի զգերին, ասէ այսպէս. Արդ, ասէ, այժմիկ զի հնազանդեցարուք. մի ինչ չար լինիցի ձեզ այսուհետեւ եթէ նոյնպէս առնիցէք, ոչ մի ինչ չար լինիցի ձեզ, այլ ոչ նոյն տիրեսցէ ձեզ որ յառաջին տիրէր ։ Բնակեցարուք ի նոյն տունս, եւ զերկիր զնոյն արկէք ի գործ, եւ ընդ նոցին կանանց բնակեցարուք, եւ որդւոցն ձերոց իշխեցէք որպէս եւ այժմ. բայց միայն ընդ մեզ մի մարտընչիցիք եւ ոչ ընդ այլում ումեք. եւ եթէ զըրկեսցէ ոք զձեզ, մեք փոխանակ ընդ ձեզ տացուք մարտ պատերազմի ընդ նոսա ։

Եւ զի մի հրամայեսցէ ոք ձեզ զօրաժողով երթալ ի պատերազմ, զզէնս

առ մեզ բերէք, եւ որոց բերենն եղիցի խաղաղութիւն, եւ զոր խօսիմքն առանց նենգութեան խօսիմք. իսկ որ ոչն թողուցուն ի բաց զզէնս պատերազմի, մեք երթայցեմք ի վերայ նոցա ի պատերազմ: Եւ եթէ ոք ի ձէնջ մատդիւրութեամբ եկեսցէ առ մեզ եւ գործիցէ ինչ եւ ուսուցանիցէ, զնա մեք առ երախտաւորս եւ բարեկամս ունիցիմք եւ ոչ առ ծառայս: Զայս, ասէ, դուք ի միտ առէք եւ այլոց զրոյց տուք. եւ եթէ մեք, ասէ, ընդ այս կամիցիմք, եւ ոմանք ոչ հնազանդեսցին, տարայք զմեզ ի վերայ նոցա, զի մեք նոցա իշխիցեմք եւ ոչ նոքա մեզ: Եւ զայս ասէր, եւ նոքա երկիր պագին նմա, եւ յանձին կալան առնել այնպէս:

ԳԼՈՒԽ Ե

ԻԲՐԵՒ նոքա գնային՝ ասէ Կիւրոս. Ժամ է ով Մարք եւ Հայք ընթրիս ուտել մեզ ամենեցուն. պատրաստեցին ձեզ պէտքն կարեւորք, որչափ մեք ձեռնհաս իցեմք: Այլ երթայք եւ առաքեցէք մեզ զարարելոյ հացից զկէս եւ լինիցի բաւական ձեզ եւ մեզ. խորտիկ մի յղեցէք եւ մի ըմպելի, զի ունիմք բաւականութեամբ առ մեզ պատ-

բաստեալ. եւ դուք, ասէ, Կորնթա-
ցիք, ածէք զդատ ի վրանան, զիշխանան
ի մեծամեծ խորանս զոր եւ գիտէք
իսկ, եւ զայլսն որպէս ինչ ձեզ հաճոյ
թուիցի: Նոյն դուք ընթրիս կերպայք,
ուր ձեզ քաղցր իցէ. քանզի ողջ իսկ
խորանք են ձեր կազմեալք պատրաս-
տեալք անդ որպէս եւ սոցա: Բայց
զայս ինչ գիտասջիք թէ զարտաքինսն
մեզ հասանէ պահել զիշերի, եւ զորս
ի վրանսն իցեն, դուք տեսէք եւ զի-
նուք ի դիմի հարկանիցիք նոցա. քան-
զի որ ի վրանսն են դեռ եւս չեն մեր
բարեկամք:

Անդէն եւ տիգրանեանքն լուացան,
զի ամենայն ինչ կազմ եւ պատրաստ
էր, եւ զհանդերձս փոխեալ, ընթրիս
ուտէին, եւ էր կերակուր երիվարաց
նոցա, եւ տուաքէին Պարսից ի հացէ
անտի զկէսն, եւ խորտիկ ոչ տուաքէին
եւ ոչ գինի, զի կարծեցին թէ ունին
կիւրոսեանքն, զի ասացին թէ խորտիկ
առատութեամբ ունիմք: Բայց Կիւ-
րոս զայս ասէր, խորտիկ զքաղցն,
եւ ըմպելի ի գետոյն որ ընդ այն հոսէր:

Կիւրոս իբրեւ ընթրիս արար Պար-
սից, եւ խաւար եղեւ, զլապզուամս ի
նոցանէ հինգ հինգ եւ տասն տասն
արձակէր, եւ հրաման տայր շուրջանա-
կի զբանակաւն զօղել, զմտաւ ածեալ
թէ պահ լինիցի նթէ. արտաքուստ ոք

մերձենայցէ, եւ եթէ արտաքս ոք գնայցէ հաստատածեալ առնեալ ինչս, ի բուռն անկանիցի. եւ այնպէս ի դրունս ել. քանզի բազումք էին որ հաստատած երթային եւ ըմբռնեցան բազումք: Կիւրոս թոյլ ետ զի կարասին ըմբռնելեացն լինիցի, եւ զարսն հրամայեաց առնուլ ի վերայ եղեալ կոտորել. որպէս զի յայնմ հետէ, եւ ոչ թէ կամէր ոք, գտանէր զիւրաւ զոք որ երթայցէ գիշերի. այսպէս կային Գարուիկքն: Նոյն Մ`արք արքենայքն եւ ուրախ լինէին եւ հարկանէին որինգս եւ ամենայն ուրախութեամբ լի լինէին: Քանզի բազում ինչ ի բուռն անկաւ, առ ի չզատատարկանելոյ գործոյ այնոցիկ որ ակէինն:

Իսկ Կիաքսարէս Մ`արաց արքայ, ի գիշերին, յորում Կիւրոս գնաց, արբեցաւ հանդերձ նոքօք որ ի վրանի անդ էին իբրեւ ի փառաւոր յաղթութենէ անտի, եւ զայլոց եւս Մ`արաց կարծէր թէ ի բանակի անդ են բաց ի սակաւաւորացն, զի բազում աղմուկ լսէր. քանզի Մ`արաց ծառայքն յորժամ թողին զնոսա տեարքն անհնարին ըմպէին եւ աղմկէին, մանաւանդ զի եւ ի բանակէ ասորեստանեայն գինի բազում եւ այլ նոյնպիսի ինչ առին:

Իբրեւ տիւն լուսացաւ եւ ոչ ոք ի դրունան չոգաւ, բայց միայն որ ընդ

Նմա իսկ ընթերիս կերան, եւ լսեր թէ թափեալ է բանակն ի Մարացն եւ ի Հեծելոցն, եւ յորժամ եղն, ետես թէ այնպէս է, զայլբացաւ Կիւրոսի եւ Մարացն, զի թողին զնա ամայի եւ գնացին. եւ անդէն վաղվաղակի, որպէս անագորոյն էր, ասեն, եւ ապախտաւոր միտք, հրաման տայ մի ումեք ի մօտակայցն առնուլ զհեծեալսն որ առ իւր իցեն եւ երթալ առ զօրն որ զԿիւրոսիւ էր, եւ ասել այսպէս. Կարծէի ես, ասէ, զքեն ով Կիւրոս եթէ ոչ այնպէս անմտութեան խորհուրդ խորհիս դու զինէն. իսկ եթէ Կիւրոս այնպէս կամիցի, չհամարէի ձեզ ով Մարք եթէ կամիցիք թողուլ զիս. եւ այժմ եթէ Կիւրոսի այն կամ իցէ, կացցէ. իսկ եթէ ոչ. դուք վաղվաղակի իսկ հասէք.

Զայդ հրաման ետ. եւ որ զհրամանն առ երթալ, ասէ. Զիա՞րդ ես, տէր, գտանիցեմ զնոսա. Զիա՞րդ, ասէ, Կիւրոս եւ որ ընդ նմայն էին գնացին յորոց վերայ գնացինն. Զի լսեմ, ասէ, զոմանց Վրկանացւոց թէ ապստամբեցին ի թշնամեացն եւ եկեալ յետս առաջնորդք եղեն նոցա. Իբրեւ զայս լուաւ Կիաքսարէս առաւել եւս ցասուցեալ ընդ Կիւրոս զի զայն չեհան նմա ի վեր, բազում տագնապաւ առաքէր առ Մարս զի զնա լքի եւ թափուր առնիցէ. եւ եւս սաստկագոյն քան զա-

առաջինն ստանձնացեալ կոչէր զՄ՝արս. եւ առաքելոյն ստանձնացաւ եթէ ոչ սատակութեամբ պատմեսցէ ։

Գնաց առաքեալն, առեալ ընդ իւր զհեծեալս իւր իբրեւ հարեւր հեծեալ, արտամեալ զի եւ ինքն ոչ չոգաւ ընդ Կիւրոսի. եւ իբրեւ գնացին ի ճանապարհ, եւ բաժանէին ճանապարհքն ի շաւղաց, մոլորեցան, եւ ոչ հասին ի բանակն Կիւրոսի մինչեւ պատահեալ նոցա ոմանց յԱսորեստանեաց եւ բռնադատեալ զնոսա առաջնորդս լինել. եւ այնպէս եկեալ հասանէին զխարոյկս նշմարեալ զհասարակածու գիշերոյ ։ Իբրեւ մօտ եղեն ի բանակ անդր, պահապանքն, որպէս ի Կիւրոսէ ասացեալ էր, ոչ թողին զնոսա ի ներքս յառաջ քան զօրն ։ Իբրեւ տիւ ծագեաց, նախ զմոգսն կոչէր եւ հրամանն տայր դիցն ըստ օրինացն հաշտ առնել վասն ի վերայ այնպիսի բարութեանցն ։ Իբրեւ նոքա զայնու էին, նորա կոչեցեալ զպատուակիցսն, ասէ ։

Արք յաճախագոյն բարութիւնս դիքն ցուցանեն. բայց մեք ով Պարսիկք սակաւաւորք եմք ի ժամանակիս յայսմիկ առ ի ժուժկալ լինելոյ նոցա. զի եթէ զոր ստացաքն, զայն ոչ պահիցեմք, միւսանգամ օտարաց լինիցի, եւ եթէ թողուցումք զոմանս ի մէնջ արարոցն պահապանս, անդէն կարծիս տայցեմք

թէ ոչ գուցէ ինչ մեր զօրութիւն։ Արդ հաճոյ թուի ինձ վաղվաղակի երթալ միում ումեք ի մէնջ ի Պարսս եւ յայտ առնել զոր ինչ եսն խօսիմ, եւ հրաման տալ փութանակի առաքել զօրս եթէ արդարեւ ցանկանայցեն Պարսիկք, զհարստութիւն Ասորւոց աշխարհին եւ զշահս նոցա լինել։ Երթ, ասէ, դու ով ծերդ, եւ երթեալ խօսեաց զայս ամենայն, եւ թէ զզօրականացն զոր առաքեսցեն, յորժամ գայցեն առ իս, ինձ փոյթ լիցի այնուհետեւ վասն ռոճկի նոցա։ Եւ որ ինչ է մեր, զայն դու ինքնին տեսանես, ծածկիցես իսկ ի նոցանէ եւ ոչ մի. եւ եթէ առաքիցեմ ինչ ի նոցանէ ի Պարսս բարւոք եւ օրինօք առնիցեմ. զդիցն ցիմ հայրն հարց, եւ զհասարակաց իւրաց ցիշխանսն։ Առաքեսցեն եւ լրտեսս իւրացն զոր գործիցեմք եւ քննիչս զորոց հարցանիցեմք. եւ դու, ասէ, կազմ եւ պատրաստ լինիջիր. եւ զգունդն տար յուղարկաւոր։

Ապա զՄարսն կոչէր, եւ եկեալ հասեալ կայր Հրեշտակն Կիաքսարեայ, եւ ամենեցուն լու ի լու զառ Կիւրոս ցասումն եւ առ Մարս զապառնալիսն պատմէր, եւ գլուխ իսկ ամենայնի ասէր եթէ հրաման է դառնալ գալ Մարաց, թէպէտ եւ Կիւրոս կամիցի մնալ։ Մարք իբրեւ լուան ի Հրեշտակէ անտի

լուռ եղեն ի վարանս մտեալ թէ զիարդ պարտ իցէ անսաստել կոչելեացն, եւ երկուցեալ թէ որպէս ունկնդիր լինիցին այնմ որ սպառնայրն. մանաւանդ զի գիտէին զանագորոյն միտս նորա։

Բայց Կիւրոս ասէ. Ով պատգամաւոր, ո՛ Մարք ոչ ինչ զարմանք ունին եթէ Կիաքսարէս բազում թշնամիս յայնժամ տեսեալ, եւ զի չգիտէ զոր ինչ մեքն գործեմք, տաղտապի վասն մեր եւ վասն իւրոյ անձինն։ Այլ եթէ ազդ լինիցի նմա թէ բազումք ի թշնամեացն սատակեցան եւ ամենեքին քակտեալք եւ պառակտեալք են, նախ իսկ յերկեղէ անտի դադարիցէ, ապա ի միտ առցէ եթէ այժմ ամայի ոչ իցէ յորժամ բարեկամք նորա զթշնամիս նորա սատակիցեն։ Այլ եւ պարսաւանաց զիարդ իցեմ արժանի, ուր բարի առնիցեմ նմա. եւ ոչ զայս ամենայն ինքնակամն. այլ ես ածի զնա ի հաւան թոյլ տալ ինձ առնուլ զձեզ եւ երթալ։ Եւ դուք ոչ եթէ արշաւանի ցանկացեալ տենչացարուք եթէ ելանիցէք, եւ այժմ յետս դառնայցէք, այլ ինձմանէ հրաման առէք ելանել ում ի ձէնջ չիցէ սաղտուկ։ Արդ ես ճարտար գիտեմ թէ այն ցասումն ի բարութեանց աստի ցածնուցու եւ ընդ երկեղին ի բաց փարատիցի։ Արդ այժմիկ ասէ, ով պատգամաւորդ հանգիր

քանզի վտարանդեալ եմ: Եւ մեք ով Պարսիկք, քանզի ակն ունիմք գալոյ թշնամեացն կամ ի մարտ պատերազմի կամ ի հնազանդութիւն, ազնուագոյնս ճակատեսցուք: Ո՛չ ի եթէ այնպէս երթայցեմք, ի դէպ է թէ առաւել եւս քաջ վճարիցեմք որ ինչ պիտոյն իցէ մեզ: Գնա, ասէ, որ Վրկանացւոց իշխանդ ես, դադարեա կաց պատուէր տուր զօրավարաց զօրաց քոց զզօրսն վառել:

Իսկ իբրեւ զայս ամենայն ի գլուխ հանեալ զայր վրկանացին, ասէ Կիւրոս: Դու, ասէ, ով վրկանացիդ, ուրախ առնիմ յորժամ զգամ եթէ ոչ միայն զբարեկամութիւնն յայտ արարեալ դաս, այլ թուի ինձ թէ հանճար եւս եւ իմաստութիւն ունիցիս: Եւ զի մեզ օգուտ իցէ այն ամենայն, յայտ է. զի ինձ թշնամիք Ասորեստանեայքն են, այժմ քեզ եւս առաւել թշնամի է քան եթէ ինձ: Այսպէս մեզ երկոցունցս խորհուրդ հատանէ խորհել թէ զիա՞րդ յօգնականաց որ այժմ մօտ իցեն, մի ոք ապստամբիցէ. եւ զայս եւս եթէ կարիցեմք ի բուռն արկցուք: Տուար դու զմարէն զի կոչեաց զայրուձին: եւ եթէ նոքա մեկնեսցին, որպէս մեք միայն հետեւակքս կայցեմք մնայցեմք, արդ այսպէս պարտ է առնել ինձ եւ քեզ, զի նա որ կոչեաց եւ

ինքն կամեցաւ առ մեզ գալ։ Նաեւ դու Գոբրիաս վրան տայր նմա ուր եւ պատրաստ իցէ եւ զամենայն զզինուորսն ածիցէ. եւ ես փութացայց գործ ինչ ի ձեռն տալ նմա զոր արտօրժերով գործիցէ եւ ոչ մեկնեսցի. եւ խօսեսցի ընդ նմա թէ որչափ ինչ բարւոք անհնկանութիւն է բարեկամացն ամենեցուն եթէ պատաշաճքն ի զլուխ ելանիցեն։ Զայս յորժամ ասնիցես միասանդամ եկ առ իս։

Զօդաւ վրկանայքն եւ զմարն ած ի վրան անդր եւ որ ի Գադրաան երթալոց էր, անդէն կայր կազմ եւ պատրաստ, եւ Կիւրոս պատուիրեաց տալ ցԳադատկան որ ինչ յայս յառաջին բանսն եղեւ, եւ տալ Կիաքսարայ զգիրն, կամիմ, ասէ, զի զոր ինչ ի թղթի առաղըեալ իցէ իմ, ընթերցուցես, զի զիտասցեալ խոստովան լինիցիս եթէ ոք զքեզ վասն նոցին հարցանիցէ. եւ էին ի հրովարտակի անդ այսպիսի ինչ բանք։

Կիւրոս Կիաքսարայ ողջոյն։ Մեք զքեզ լոկ ոչ թողաք, քանզի ոչ եթէ յորժամ ժամկալ ոք թշնամեաց լինիցի, յայնժամ թափուր ի բարեկամաց լինիցի. եւ ոչ զի մեկնեցաքն ի քէն դու ի վիշտս կաս եւ ի տագնապի. այլ որչափ առաւել հեռի իցեմք ի քէն, դոյնչափ յաճախագոյն քեզ զամբութիւնս գործիցեմք։ Քանզի ոչ եթէ

ի բարեկամաց անտի որք մօտն նստիցեն ատելի ինչ յամրի զուիրելեան առնիցեն այլ որք զթշնամիս ի բաց մերժիցեն, նոքա զբարեկամսն յապահովս կացուցանիցեն: Մի՛տ դիր թէ որպիսի ոք եղէ ես քեզ եւ դու որպիսի ոք ինձ լինիս, զի ինձ մեղ գնես: Նա ածի քեզ զօրութիւն օգնականութեան, ոչ որչափ դուն հաւանեցուցեր, այլ որչափ ես ձեռնհաս եղէ յանձնառութիւնս: Պակասուք ինձ յորժամ յերկրին խաղաղութեան էին, այնչափ որչափ կարող էի ածել ի հաւան, այժմ յերկրի առ թշնամեաց, ոչ զայն որ կամիցի այլ զամենեսին իսկ կոչես: Զանզի յայնժամ ձեզ պարտիմք շնորհս, եւ այժմ բանադատես մոռանալ զքեզ, եւ այնոցիկ որ զհետ իմ եկին ջանալ զբնաւ իսկ զշնորհսն հատուցանել. Նայց ես քեզ նման չկարեմ լինել. այլ եւ այժմ առաքեալ զզօրուէ ի Պարսս, պատուէր ետու թէ որք զայցեննն առ իս, եթէ կարօտ ինչ նոքօք իցեն, մինչ չեւ եկեալ նոցա առ մեզ, որպէս դուն կամիցիս, վարել նոքօք: Նայց խրատ տամ քեզ, թէպէտ եւ կրտսեր եւս իցեմ, մի հանել զոր ետուրն, զի մի թշնամութիւնք քեզ փոխանակ շնորհացն հատանիցեն, եւ ոչ յորժամ կամիցիս թէ վաղվաղակի գայցէ ոք առ քեզ առաքեսցես ապաւինալիս, եւ մի ասել թէ լիկ մեռ-

ցի եւ բազմաց ապաստանելիս յաճախի-
ցես, զի մի ուսուցանիցես զնոսա չառ-
նել ինչ փոյթ այնուհետեւ զքէն: Նաեւ
մեք փութասցուք հասանել յորժամ
վաղվաղակի ի գլուխ հանեալ վճարի-
ցեմք զոր ինչ քեզ եւ մեզ առհասա-
րակ բարութիւնս համարիցիմք. ողջ լեր։

Զայս թուղթ տայցես դու նմա եւ
եթէ հարցանիցէ ինչ ի սոցանէ քեզ,
որպէս գրեալ կայ այնպէս ասա. զի եւ
զՊարսից պատուիրեմ քեզ որպէս եւ
գրեալ է. զայս ասէր նմա եւ տուեալ
զթուղթն արձակէր պատուէր տուեալ
այնպէս ճեպել որպէս գիտէրն եթէ օ-
գուտ իսկ է վաղվաղակի հասանել:

Ապա հայեցեալ տեսանէր զամենե-
սեան զՎ՝րկանացին եւ զայնոսիկ որ
զՏիգրանաւն էին: Նաեւ Պարսիկքն սպա-
ռազէն վառեալ էին. եւ այլք ի մօ-
տաւոր աշխարհացն երիվարս ածէին
եւ զէնս բերէին, եւ նա զասպարսն
ուր զառաջինսն ընկեցեալ էին, հրա-
մայեաց այնոցիկ որոց նոյն գործ էր
ընկենուլ եւ այրել որովք չէին իսկ ին-
քեանք կարօտ: Բայց զերիվարսն հրա-
մայեաց կալ մնալ պահել բերելեացն
մինչեւ յայտ իմն առնիցի նոցա: Իսկ
զիշխանս հեծելոցն եւ Վ՝րկանացւոցն
կոչեցեալ խօսէր այսպէս.

Արք բարեկամք եւ պատերազմա-
կիցք, մի զարմանայցէք, ասէ, թէ բա-

զոսմ անգամ կոչիցեմ զձեզ, քանզի նոր են որ առաջիս կան. Հարկ է թէ աշխատութիւնս հասուցանիցեն, մինչեւ կայցեն կարգեալ յիւրաքանչիւր տեղւոջ: Այժմ բազում կարասի է ձեր ի գերութենէ անտի եւ այք բազումք. եւ առ չգիտելոյ մեր թէ որ ի նոցանէ իւրաքանչիւր ուրուք ի մէնջ իցէ, եւ զի ոչ նոքա գիտեն ո՛ ոք իւրաքանչիւր ուրուք ի նոցանէ տէր իցէ, բնաւ չիք իսկ զբազումս ի նոցանէ տեսանել զպատշաճն վճարեալս. բայց գրեթէ ամենեքին իսկ տարակուսեալ են եթէ զի՞նչ արժան իցէ առնել: Արդ զի մի այնպէս ինչ լինիցի, զայն սահմանիցէք:

Եւ որ ա՛ռ ոք վրան յորում գուցէ ամենայն ինչ բաւական, եւ կերակուր եւ ըմպելի եւ սպասաւորք եւ գահոյք եւ հանդերձք, եւ այլ ինչ ամենայն որով բարւոք բնակութիւն յօրինիցի զինուորութեան խորանին, անդ ոչ այլ ինչ պարտ է յաւելուած առնել, բայց այնմ որ առնու՝ գիտել թէ զայնցանէ իբրեւ զիւրոցն պարտիցի հոգ ի մտի ունել: Իսկ որ ի վրանս կարօտութեան հասանիցէ բնակել, դուք տեսանիցէք զնոսա եւ զպակասութիւնն լնուցուք: Գիտեմ թէ եւ բազում ինչ դոյ աւելորդ, քանզի զամենայն ինչ աւելի քան զմեր բազմութիւն ունէին թշնամիքն: Եկին առ իս եւ գանձուց

կապարճակիրք Ասորեստանեաց թագաւորին եւ այլոց եւս հարստաց, որք ասէին թէ կայ առ նոսա ոսկի դրոշմաւոր եւ զհարկաց իմն խօսէին ։

Արդ քարոզ կարդացէք թէ զայն ամենայն առ ձեզ բերցեն ուր եւ նըստիցիք, եւ ահ արկանիցէք այնմ, որ առնիցէ զհրամանն ։ Եւ դուք առէք սուք, հեծելոց զկրկինն եւ հետեւակի զմիակն, զի ունիցիք եթէ կարօտանայցէք ինչք եւ գնոց գնիցէք ։ Իսկ ի վաճառս որ ի բանակի անդ իցեն, քարոզ կարդացէք, ասէ, մի ոք զրկեալ զվանայցէ. իսկ աշխարհաւանդիկքն եւ վաճառականք, զոր ինչ ունիցին իւրաքանչիւր ոք՝ տալ գնոց, եւ զայն կարգեալ եւ յօրինեալ, այլ բերել զի չէն լինիցի բանակս մեր ։

“Նոքա անդէն քարոզ կարդային. իսկ Մարքն եւ Վրկանացիք ասեն այսպէս ։ Օ քա՞րդ, ասեն, մեք առանց քո եւ քոյոցն բաժանիցեմք զայսոսիկ։ Կիւրոս անդէն տայր պատասխանի բանիցն ։ Անթէ այսպէս ածիցէք ասէ, զմտաւ թէ որ ինչ հասանիցէ գործել, յամենայնի պարտ է մեզ ամենեցուն մօտ լինել. եւ ո՞չ ես բաւական լինիցիմ ձեզ գործելով փոխանակ ձեր ինչ զոր պարտ իցէ, եւ ոչ դուք փոխանակ մեր, եւ զի՞արդ այլազգ առաւել վաստակս եւ աշխատութիւն յանձին ու-

նիւթիւք եւ դուռն ինչ վճարիցեմք, եթէ ոչ այսպէս: Այլ տեսէք, ասէ, զի մեք պահեցաք ձեզ զայսոսիկ, եւ դուք մեզ հաւատացէք թէ բարւոք իսկ պահեցան: Դուք դարձեալ բաժանեցէք եւ մեք հաւատասցուք ձեզ եթէ բարւոք բաժանեցէք, եւ փութասցուք միմեանց առհասարակ լաւութիւն ինչ գործել:

Տեսէք, ասէ, նախ թէ որչափ երիւարք իցեն մեր եւ որչափ գայցեն: Այլ եթէ զատս թողուցումք առանց հեծանելոյ, չիցեն ինչ մեզ օգուտ եւ աշխատութիւնս եւս հասուցանիցեն: Իսկ եթէ հեծեալս նստուցանիցեմք ի վերայ նոցա, յաշխատութենէն զերծանիցիմք եւ զօրութիւնս յաւելուցումք նոցա: Եթէ ունիցիք զայլ եւս ոմանս որոց տայցէք զնոսա, ընդ որոց քաղցր իցէ ձեզ վիշտս կրել եթէ հասանիցեն ինչ վիշտք ի վերայ, քան ընդ մեզ, նոցա տուք. եթէ զմեզ կամիցիք առաւել ձեռնհասս առնել, մեզ տուք: Քանզի եւ այժմ յորժամ առանց մեր դիմեալ ի տագնապի կայիք, բազում ահ հասուցէք մեզ թէ մի դուցէ վշտանայցէք ինչ, մանաւանդ թէ յամօթ արարէք զմեզ, զի չէաք անդ ուր դուք եւ եթէ առնուցումք երիվարս, զհետ եկեսցուք ձեր, եւ եթէ աւելի ինչ օգուտ գործիցեմք մարտուցեալ ձեւք

հանդերձ ի վերայ երիվարաց, ապա ոչ ինչ իւիք պակասեալ գտանիցիմք յուրախութենէ, իսկ եթէ հետեւակք իցեմք առաւել եւս թիկունք լինիցիմք ձեր, վաղվաղակի իջանիցեմք եւ հետի հասանիցեմք ձեզ զօրաւիգն. եւ մեք հնարեսցուք գտցուք ում տացուք զերիվարսն։

Նա զայս խօսէր, եւ նոքա տային պատասխանի. թէ Մ՚եք ո Կիւրէ ոչ արս ունիմք զոր ի նոսա երիվարաց նստուցանիցեմք, եւ ոչ թէ ունէաք, որովհետեւ դու ընդ այս կամիս այլ ինչ նմին հակառակ ընտրէաք. եւ այժմ ասեն առեալ զերիվարսն արա որպէս թուի իսկ քեզ։ Ընդունիմ, ասէ. մեք հեծեալք լինիցիմք, եւ դուք բաժանիցէք որ ինչ հասարակաց իցէ. Արդ նախ, ասէ, դիցն որոշեցէք զոր ինչ մոգքն հրամայիցեն. եւ ապա ընտրեցէք Կիաքսարայ զոր ինչ կարծէք թէ առաւել հաճոյ իցէ նմա։

Նոքա ծիծաղեալ, ասեն, թէ զկանայս գեղեցիկս պարտ է զատանել։ Զկանայս, ասէ, ընտրեսջիք եւ որ ինչ ձեզ հաճոյ թուիցի. Եւ յորժամ որոշիցէք նմա, ո Վ՚րկանացիք, ամենեցուն որ կամակար զհետ իմ եկին մի տայցէք արանջել ըստ ձերում կարի. Եւ դուք ով Մ՚արք մեծարեսջիք զդասա որք նախ զօրաւիգն օգնականութեան

եղեն, որպէս զի համարեսցին եթէ բարւոք խորհուրդ խորհեցան զի բարեկամք մեր եղեն: Ջանէք բաժին յամենայնէ եւ պատգամաւորին որ առ ի Կիաքսարայ եկն, նմա եւ որոց ընդ նմա. եւ աղաչեսջիք զի ընդ մեզ կայցէ, առասցէք թէ եւ ինձ նոյն բարւոք թուի. զի եւ Կիաքսարայ զճշմարիտն պատմեսցէ ի միտ առնել զամենայն մի ըստ միոջէ: Իսկ Պարսից որ ընդ իս իցեն, որչափ ինչ աւելորդ իցէ յետ քաջ կազմելոյ պատրաստելոյ ձեր, այն բաւական է. քանզի մեք հովասուն չունաք այլ շինականութեամբ. մինչ զի թերեւս ծիծաղեսջիք իսկ զմեւք եթէ մեծապայծառ ինչ հանդերձ ագանիցիմք. զոր օրինակ, ասէ, գիտեմ եթէ յաճախ ծաղր առնիցեմք ձեզ յորժամ յերիվարաց վերայ նստիցիմք. թուի ինձ թէ եւ յորժամ ի գետին անկանիցիմք:

Ապա զնոցին նոքա ընտրել ծիծաղեալ ընդ բան հեծանելոյն: Իսկ նա զզօրագլուխն կոչեցեալ հրաման տայր զերիւարսն առնուլ եւ զերիւարացն կազմածս եւ զվարուանդապատսն եւ համարակարս առնուլ վիճակեալս գնդաց գնդաց: Եւ ինքն իսկ Կիւրոս հրամայեաց ասել եթէ իցէ ոք յԱսորեստանեաց կամ յԱսորւոց, կամ յԱրաբացւոց զօրուէն ծառայ այր կամ Մարաց կամ Պարսից կամ Բակտրիացւոց կամ

Կարիացւոց կամ Կիլիկեցւոց կամ Յունաց կամ այլուստ ուստեք նեղեալ բըռնութեամբ ի մէջ գայցէ։ Նա որք լեւան քաղաքութեանն ինքնակամ բաղումբ երեւեցան։

Նա նորա ընտրեալ զազնուագոյնսն ի նոցանէ տեսլեամբ, ասէր թէ յազատութիւն ելեալ կրեսցեն զզէնսն զոր տայցեն նոցա, եւ ինձ, ասէ, փոյթ լիցի, զի զաւծիկսն ունիցիք. եւ անդէն տարեալ առ զօրագլուխսն, յանձն արար նոցա եւ հրաման ետ տապարս եւ նուրբ սուսերս տալ նոցա, զի առեալ զհետ գայցեն երիվարացն, եւ զաւծիկսն համադոյն Պարսից որ ընդ իւրն իցեն անուլ նոցա. եւ ինքեանք զրահապատք եւ սրդնաւորք ցանգ յերիվարաց վերայ երթայցեն. եւ նախ ինքն սկսաւ առնել այնպէս. իսկ ի վերայ հետեւակաց պատուակցացն իւրաքանչիւր ոք փոխանակ իւր զայլ ոք իշխան կացուցանիցէ ի հանգիստապատուաց անտի։ Նոքա զայնու էին։

ԳԼՈՒԽ Զ

ՅԱՅՆՄ ժամանակի Գովբրիաս ասորի հասանէր ծեր այր, երիվարաւ հանդերձ սպառազէն հեծելովն։ Ամենեքին ունէին տապարզէն, եւ որք կարգեալ էին առնուլ զզէնսն, հրամայէին զդե-

զարդուցման տալ զի պարեսցեն որպէս եւ զայլ եւս զէնսն։ Բայց Գովբրիաս ասէ. եթէ զԿիւրոս նախ կամիմ տեսանել, եւ սպասաւորքն զայլ եւս հեծեալս նորա թողին եւ զԳովբրիաս առաջան առ Կիւրոս. նա իբրեւ ետես զԿիւրոս սկսաւ խօսել զայս դոյն օրինակի բանից։

Տէր, ես յազգէ ասորի եմ, է իմ պարիսպ ամուր, եւ բազում աշխարհաց տիրեմ, եւ հազար երիւար տայի թագաւորին Ասորեստանեաց եւ բարեկամ էի նմա առաւել։ Բայց քանզի նա ի ձէնջ մեռաւ որ այր պիտանի էր,նորին որդի զհարստութիւնն ունի որ ինձն թշնամի է, առ քեզ գամ եւ աղաչանօք անկանիմ առաջի քո, եւ տամ քեզ զանձն իմ ծառայ եւ պատերազմակից եւ խնդրեմ զի առցես զքէն վրիժու իմոյ, եւ զքեզ արարից որդեակ որչափ ինչ հնար գուցէ, քանզի անորդի եմ յարու մանկանէ։

Որդի որ գեղեցիկն էր, տէր, եւ լաւ եւ պիտանի եւ զիս սիրէր եւ ինձ մեծարանս դնէր. զոր օրինակ որդի որ հօր շուք դնիցէ փառաւոր լինիցի, զնա այժմու թագաւորս, ի կոչել յայնժամու թագաւորին հօր այժմու թագաւորին զի զդուստրն տայցէ իմում որդւոյն, քանզի եւ ես առաքեցի մեծամանեալ իմն եթէ գողցես արքայի

դառնէր ամուսնալեալ տեսանիցեմ զոր-
դեակն իմ. իսկ այժմու թագաւորս
կոչեալ զնա յորս. թո՛ղ տայր նմա
որս առնել ըստ զօրութեանն, զի ա-
ռաւել ազնուագոյն քան զնա հեծ-
եալ զանձն համարէր. եւ նա իբրեւ ընդ-
բարեկամի որս առնէր: Իբրեւ արջ ե-
րեւեցաւ, երկոքին զհետ մտանէին, որ
այժմ իշխանն է, նա նետ ձգեալ վրի-
պեաց. երանի թէ ոչ երբեք իսկ, բայց
իմ որդին ձգեալ, որ չէր արժան
կործանեաց զարջն եւ ապա տրտմեալ
տխրեալ թագւոյն զչարակնութիւնն :

Միւսանգամ յորժամ առիւծու
պատահեաց դարձեալ նա սխալեաց,
թուի թէ ոչ զարմանալի ինչ կրեաց
եւ որդին իմ դարձեալ դիպեցուցեալ
եհար զառեւծն, եւ ասէր թէ միով
հարուածով երկիցս ձգեցի եւ կործա-
նեցի երկիցս գազանս : Յայնժամ վայրի
ոչ եւս ժոյժ ունէր նախանձու, այլ
բուռն մի գեղարդան յումեքէ յեկելոցն
զհետ՝ յափշտակեալ ի գլուխն հարեալ
զմիայն եւ զսիրելի որդեակն իմ յա-
րեւէ արկանէր, եւ ես հեքս զդիակն
փոխանակ փեսային տարայ, եւ մինչ
դեռ այն ինչ տեղք մօրուացն արձա-
կէին զքաջ որդեակն իմ զսիրելի թա-
ղեցի : Նա որ սպանն, որպէս թէ
թշնամի այր սատակեցաւ, ոչ երբէք
ստրջացաւ, եւ ոչ փոխանակ չարու-

թեան գործոյն պատուի իրիք արժանի արար զայն որ ընդ հողով էր ։

Հայր Նորա մորմոքէր յիմ վերայ եւ յայտնի իսկ տրտմէր ընդ իս ընդ վիշտսն ։ Արդ եւս, եթէ Նա կենդանի լեալ էր, ոչ երբեք գայի առ քեզ առ չարուոյ Նորա, քանզի բազում գութ եւ խնամ անկանէր Նորա ընդ իս եւ սպասաւորութիւն հարի Նմա ։ Բայց քանզի իսպանօղ անդր որդւոյս հաս իշխանութիւնն չկարեմ բարւոք միտս ունել ընդ Նմա, եւ գիտեմ թէ եւ ոչ Նա երբեք բարեկամ համարիցի զիս ։ Քանզի գիտէ թէ որպիսի միտս ունիմ ընդ Նմա եւ զի յառաջն զուարթութեամբ կեանս կէի, այժմ լռիկ եւ թափուր մնացի եւ սգով զծերութիւնս ի գլուխ հանիցեմ ։ Արդ եթէ դու զիս ընդունիցիս, կայցէ եւ ինձ ինչ ակնկալութիւն հասանելոյ խնդրել զվրէժ որդւոյ իմոյ սիրելւոյ, միւսանգամ մանկանալ թուիցիմ եւ ոչ ամօթով կեցցեմ եւ ոչ ի մահուս տրտմութեամբ վախճանիցիմ ։

Նա զայս խօսէր եւ Կիւրոս տայր պատասխանի . Եթէ արդարեւ զնոյն ածես զմտաւ զոր ինչ խօսիս առ մեզ, ընդունիմ զքեզ որ աղաչես եւ խոստանամ վրէժ առնուլ իսպանողէ անտի հանդերձ աստուծովքն ։ Ասա դու ցիս, ասէ, եթէ զայդ ամենայն առնիցեմք

քեզ եւ զպարիսպդ. Թողցուք քեզ եւ զաշխարհն եւ զզէնս եւ զզօրականսն զոր յառաջն ունէիր, դու մեզ զինչ ընդ այնր սպասաւորութիւն հարկանիցես։

Եւ նա ասէ. Զպարիսպն յորժամ կամիցիս տաց քեզ առուն բնակութեան, եւ զհարկ աշխարհին զոր նմա հարկանէի քեզ տաց. եւ ուր հասանիցէ ի պատերազմ երթալ, երթայց ընդ քեզ ի պատերազմ առեալ զզօրս աշխարհին։ Է եւ իմ, ասէ, դուստր կոյս սիրելի եւ ժամ է ամուսնութեան, զորմէ ես յառաջն կարծէի թէ այնմ որ այժմ թագաւորէ կին մնուցանեմ։ Բայց այժմ ինքն դուստրն իմ յոյժ արտասուելով պաղատի ինձ մի տալ զնա այնմ որ զեղբայրն սպան, եւ ես նոյնպէս զմտաւ ածեմ։ Այժմ քեզ տամ խորհել վասն նորա այնպէս որպէս եւ ես վասն քո խորհիմ։

Ապա ասէ Կիւրոս. Վասն այդր ամենայնի, ասէ, ես ճշմարտութեամբ տամ քեզ զաջ իմ եւ առնում զաջ քո. դիքն եղիցին մեզ վկայք։ Իբրեւ այս ի գլուխ ել, հրամանն ետ երթալ Գոբրիայ առեալ զզէնսն, եւ հարցանէր եթէ որչափ ինչ գնայց ճանապարհի իցէ առ նա, եթէ գայցէ. եւ նա ասէր եթէ վաղիւ ելցես ընդ արշալուրշն, ի միւսում աւուր առ մեզ լինիցիս։ Եւ

Գովլերիաս մեկնեցաւ թողեալ առաջնորդ մի։

Իսկ Մ՝արգայն հասեալ զոր ինչ մնացըն ասացին ընտրել աստուածոցն այրին ձեռն ի ձեռն մնացոն. եւ Կիւրոնի զատուցին զխորանն զեղեցիկ եւ զկինն շուշանացի. զորմէ քան զամենայն կանայս Նախացոցն պատմէին թէ գեղեցիկ է. եւ այս Վիրքարայ զերկրորդան. եւ այլովք եւս նոյնպիսեօք որովք կարօտն էին լցուցանէին զանձինս զի ոչ իւիք կարօտեալ երթայցեն ի պատերազմ, զի ամենայն ինչ բաղում էր։ Նանուին եւ Վրկանացիք որոց կարօտ ինչ էին, բաժանակից առնէին զպատգամաւորն Վիրքարայ, եւ զաւելորդ խորանսն որչափ էին, եառուն Կիւրոնի զի Պարսից լինիցի եւ զզանձան, ասեն, յորժամ բնաւն ժողովիցի, տացուք, եւ եառուն իսկ։

Այլքս զայս ինչ գործէին եւ խօսէին. եւ Կիւրոս հրամայեաց ընտանեացն Վիրքարայ առնուլ եւ պահել զամենայն որ ինչ նորա էր։ Նա զոր ասյք ինձ, յօժարութեամբ, ասէ, ընդունիմ. ի կիր արկցէ զնոսա որ առաւել կարօտեալ իցէ ի ձէնջ։ Այն ի Մ՝արգացանն որ զզուասնութիւն օրրէր, ասէ. Նա, Կիւրէ, լուայ երիկամն զձայն արուեստականացն զոր դու ուսանէիր եւ քաղցրութեամբ լուայ, եւ եթէ տես դու

ինձ զմի ոք ի նոցանէ, լաւ համարէիցիմ երթալ ի մարտ պատերազմի քան եթէ ի տան մնալ: Կիւրոս ասէ. Այո, ասէ, ասեմ քեզ. եւ առաւել շնորհակալ լինէիցիմ քեզ զի խնդրեցեր յինէն, քան դու ինձ զի տանուս: Օհ այսպէս ծառայք եմ շնորհս տանել ձեզ: Ապա առ զնա այն որ խնդրեացն:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ԳՊՐՈՒԹԻՒՆ

ՔՍԵՆՈՓՈՆՏԵԱՅ
ԿԻՒՐՈՍԻ ԽՐԱՏՈՒ
ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑ
Ի ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ Ա

ՍՈՁԵՑԵԱԼ Կիւրոսի զԱրտասպէս մար որ ի մանկութենէ ընկեր էր նորա, ուրում եւ զմարական պատմուճանն հանեալ ետ յորժամ յԱժդահակայ ի Պարսս մեկնէր, հրաման ետ նմա զի պահեսցէ նմա զկինն եւ զվրանն, եւ կինն էր Աբրադատայ Շուշացւոց թագաւորի. եւ յորժամ ի բուռն անկաւ Ասորեստանեայց բանակն, այր նորա ոչ դիպեցաւ ի զօրու անդ, այլ առ Բակտրիացւոց արքայն պատգամաւորաւ գնացեալ էր։ Առաքեաց զնա Ասորեստանեայն վասն թիկանց օգնականութեան քանզի հիւր լեալ էր Բակտրիացւոց թագաւորին։ Զսա հրամայեաց Կիւրոս Արտասպայ պահել, մինչեւ ինքն առնուցու։

Արտասպէս որ զհրամանն առ, հարցանէր. Տեսե՞ր, ասէ, ով Կիւրէ, զկինն

զոր ՝պահել հրամայես ։ Ասէ Կիւրոս Ոչ տեսի ։ Այս, ասէ, տեսի յորժամ ընտրէի զնա քեզ, եւ կրկին անգամ յորժամ մտանէաք ի խորանն նորա զառաջինն ոչ ծանեաք զնա. զի ի գետին անկեալ դնէր եւ ամենայն նաժիշտք զնովաւ էին. եւ ունէր հանդերձ հանգոյն աղախնացն. եւ իբրեւ կամեցաք գիտել թէ ո ոք տիկինն իցէ զամենեքումբք հայեցաք. եւ վաղվաղակի յայտնի իսկ զատաւ յայլոցն ամենեցունց, թէպէտ եւ նստեալ եւս ի հող եւ ծածկեալ երեւէր ։ Իբրեւ հրաման տուաք նմա կանգնել կալ, յարեան ընդ նմա եւ ամենեքին որ զնովաւ էին ։ Յայնժամ վայրինախ զանցուցանէր յաղթանդամութեամբն, ապա ուժգնութեամբն եւ քաջութեամբն եւ գեղեցկութեամբ, թէպէտ եւ ի գձձութեան կերպարանս կայր. եւ յայտնի երեւէին արտասուացն վիժելն զի ի հանդերձան հոսէին եւ յոտսն ։ Իբրեւ ասաց որ ծերագոյնն էր ի մէնջ, թէ քաջալերեաց ով կին դու. լսեմք թէ քո այրն գեղեցիկ է, բայց այժմ ընտրեմք զքեզ առն որ ոչ ի վայր իցէ քան զնա գեղով եւ ոչ մտօք եւ ոչ զօրութեամբ ։ Այլ որպէս մեք համարիմք, թէպէտ եւ իցէ եւս այլ այր, սակայն եւ Կիւրոս արժանի զարմանալոյ է, եւ դու այսուհետեւ նորա լիցիս ։

Իբրեւ լուաւ զայս կինն պատառէր զվերին պատմուճանն եւ մորմոքէր. եւ կառաչէին ընդ նմա նաժիշտքն: Յայնմ վայրի մեծ մասն երեսաց նորա երեւէր պարանոցն եւ ձեռքն: Ի միա առ, ասէ, Ափրոս, եթէ ինձ եւ այլոց ամենեցունց որ տեսին այսպէս թուեցաւ թէ ոչ երբէք ծնեալ իցէ կին մի համեմատ ի մանկանացուաց աստի յԱսիացւոց աշխարհին եւ դու տեսցես զնա:

Ափրոս ասէ. Կարի իսկ ասկաւ տեսից, ասէ, եթէ այնպիսի ոք է որպէս դու պատմես: Հիմ, ասէ երիտասարդն: Օ՜ի եթէ այժմ, ասէ, լուեալ ի քէն եթէ գեղեցիկ է, յանձին կալայց երթալ տեսանել, յորժամ ամենեւին չիցէ ինձ պարապութիւն, երկընչիմ թէ մի կարի վաղվաղակի հաւանեցուցէ նա զիս գալ տեսանել: Նա ապա թերեւս անփոյթ արարեալ զոր պարտն իցէ գործել, նստիցիմ հայիցիմ ընդ նա:

Իսկ երիտասարդն ծիծաղեալ ասէ, Համարիցիս, ասէ, ով Ափրէ, եթէ բաւական իցէ գեղ մարդոյ բանադատել զայն որ չկամիցի գործել արտաքոյ քան զպատուութիւն: Օ՜ի եթէ այդ այդպէս էր, ասէ, զնոյն օրինակ զամենեսին ի հարկէ բանադատէր: Տես, ասէ, զկրակ, զիարդ զամենեսին զմի օրինակ կիզու. զի ի բնէ իսկ այնպէս է: Իսկ ի գեղեցկաց, կիսոց ցանկանան եւ կի-

սոց ոչ, եւ այլ ոք այլում անձնչայ. քանզի կամական է եւ ցանկայ իւրաքանչիւր ոք ում կամի: Ոչ եղբայր քեռ ցանկայ, այլ այլ ոք նմին ցանկայ. եւ ոչ հայր դստեր, այլ այլ ոք դստերն. քանզի եւ ահ եւ օրէնք բաւական են զցանկութիւնն կարճել: Եթէ օրէնք, ասէ, դնէին թէ որոց չիցէ կերեալ մի քաղցիցեն, եւ որոց չիք արբեալ մի ծարաւեսցին, եւ մի ձմերայնի մսել եւ մի ամառայնի տապանալ. ոչ մի ինչ օրէնք ձեռնհաս էին վճարել զի մարդիկ նոցին հնազանդ լինիցին. քանզի ի բնութենէ է ի նոցունց յաղթել. իսկ ցանկալն կամածին է. իւրաքանչիւր ոք ցանկայ այնմ որ ըստ՝ իւրոց մտացն իցէ. որպէս հանդերձից եւ աւդոց:

Եւ արդ զիա՞րդ, ասէ, եթէ առ դարձեւ կամածին ցանկալն էր, ո՞չ եւ դադարել մարթիցի յորժամ կամիցի ոք: Եւ, ասէ, տեսի զի եւ լային եւս ի տրտմութենէ անտի վասն ցանկութեանն, եւ ծառայութիւն հարկանէին նոցին որոց ցանկայինն. որք եւ չար զծառայանալն համարէին յառաջ քան զցանկութիւնն. եւ բազում ինչ շնորհէին, յորոց չէր ինչ բարւոք նոցա զրկել եւ զլանալ. եւ ըղձանայինն եւս իբրեւ յախտէ իմնքէ զերծանել եւ չէին ձեռնհաս ապրել, այլ կապեալք

եւ կծեալք ի սաստիկ ինչ հարկէ իմեքէ առաւել քան յերկաթի կապանաց։ Տան զանձինս այնոցիկ որոց ցանկանանն, բաղում եւ ընդ վայր իսկ սպասաւորութիւն հարեալ։ Նա եւ ոչ ի բաց փախչել մտաբերեն որ այնպիսի ցաւովքն ծնդեալ են, այլ եւ պահեն եւս զայնսիկ որոց ցանկանանն զի մի ուրեք վտարանդի գնայցեն։

Ասէ երիտասարդն. Այնպէս, ասէ, առնեն. են իսկ, ասէ, այնպիսիքն ստահակք։ Վասն որոյ թուի ինձ թէ ցանգ իսկ եւ հանապազ ըղձանան թէ հեքք մեռանիցին, ուր բիւրապատիկ հնարք եւ հայթայթանք իցեն ի կենաց զերծանելոյ եւ ոչ զերծանիցին։ Նոքին իսկ եւ ի գողանալ մտաբերեն եւ յօտարացն ոչ կարծեն զձեռս, այլ յորժամ յափշտակիցեն ինչ կամ գողանայցեն, մեղադիր լինիս այնմ որ գողանան եւ յափշտակէ. եւ ոչ եթէ արդահատես, այլ եւ տանջես եւս։ Այդպէս, ասէ, եւ գեղեցիկքն ոչ եթէ բռնադատեն ի հարկէ ցանկալ անձանց, եւ ոչ ձգել զմարդիկ յոր ինչ չիցէ պարտ, այլ մարդք ժանդք ամենայն ցանկութեան չուանին ժոյժ, եւ ապա մեղադիր ցանկութեանն լինին։ Բայց որ լաւքն եւ պիտանիք իցեն ցանկալ ցանկան ոսկւոյ եւ ազնիւ երիւարաց եւ կանանց գեղեցկաց, սակայն յայնմ ամենայնէ

գիւրաւ մարթեն ի բաց մերժել զանձինս զի մի հուպ երթայցեն նոցա արտաքոյ քան զարժանն։ Արդ ես, ասէ, տեսի զնա, եւ ամենեւին գեղեցիկ թուեցաւ ինձ, սակայն առ քեզ եմ, եւ յերիւար հեծանիմ, եւ զայլ եւս զպատշաճն վճարեմ։

Ասէ Կիւրոս. Թերեւս վաղվաղակի իսկ անցեր. զի մարթի եւ ի հուր ումեք հուպ լինել եւ ոչ իսկ եւ իսկ այրել եւ փայտք ոչ վաղվաղակի վառին։ Սակայն ես ոչ ի հուր հուպ լինիմ, եւ ոչ ի գեղեցիկսն պշնում, եւ ոչ քեզ խրատ տամ ասէ, ով Արասպա, զի տայցես աչաց քոց դեգերել ի գեղեցիկսն. զի հուր զմերձեցեալսն այրէ, իսկ գեղեցիկք եւ զայնոսիկ որ ի բացուստ նայիցին, բորբոքեն մինչեւ զգալոյ ցանկութեամբն։ Քաջալերեաց, ասէ, ով Կիւրէ. եւ ոչ թէ չդադարիցեմ երբեք ի պշնլոյ, չլինիցիմ ժուժկալ առ առնելոյ ինչ յորոց չիցէ պատշաճ առնել։ Բարւոք է, ասէ, զոր ասես, այսուհետեւ պահեա, զոր հրամայեմ իսկ քեզ եւ փոյթ լիցի քեզ զնմանէ. զի թերեւս բնաւ ի ժամանակի իւիք մեզ կին լինիցի դա։

Զայս ասացին եւ ի միմեանց մեկնեցան։ Իսկ երիտասարդն տեսեալ զգեղեցիկ զկինն, եւ իմացեալ զլաւութիւն նորա, եւ զի պաշտէր եւս զնա, համա-

բէր թէ շնորհս ինչ առնիցէ նմա, եւ
իմացեալ եւս թէ չէ անշնորհակալ,
այլ փոյթ յանձին ունի վասն իւրոցն
գերդաստանակացն, զի գուցէ եկելոցն
որ ինչ պիտոյն իցէ. եւ եթէ երբեք
խօթանայցէ, մի առնիցի ումեք կարօտ.
յայսմ ամենայնէ դրաւեցաւ անենչա-
նօք սակայն ոչ ինչ զարմանալի կիրս
կրեաց: Այս ամենայն այսպէս վճարէր:
Բայց Կիւրոսի կամեցեալ թէ ի Մարաց
եւ ի պատերազմակցաց որք կամիցին
մեալ ընդ իւր, մնայցեն, կոչէր ի մի
վայր զամենայն զմեծամեծսն. իբրեւ
եկին հասին, խօսէր այսպէս:

Արք Մարք եւ ամենեքին որ աստ
կայք, ես զձեզ գիտեմ հաստատու-
թեամբ եթէ ոչ ընչից կարօտեալք ե-
կէք ընդ իս. եւ ոչ Կիաքսարայ սպա-
սաւորութիւն զայն համարէիք. այլ
զի կամեցարուք ինձ շնորհս առնել եւ
ինձ մեծարանս եղիք եւ շնորհակալ
եւս եմ վասն նոցին, եթէ ոչ անիրաւ
ինչ կամիցիմ գործել, բայց տակաւին
թուի ինձ թէ չիք իմ կար արժանի հա-
տուցանելոյ. եւ չհամարիմ զայն ամօթ
առնել: Բայց եւ զայն եթէ կայցէք
մնայցէք առ իս, հատուցից ձեզ, ամա-
չեմ ասել. զի կարծիս առնուն թէ
զայս յայն սակս ասիցեմ զի դուք յօժա-
րեսջիք առ իս մնալ: Բայց ընդ այնր
զայս ասեմ: Նա թէպէտ եւ դուք ան-

տայցէք Պարսկաստանեայ եւ Մեկնեաշխէք, սակայն եթէ լաւութիւն ինչ գործիցեմ, ջանացայց զի այնպէս առնիցեմ որպէս զի եւ դուք յարգեալ գովիցէք զիս։ Քանզի եւ ոչ երթամ ի բաց, այլ Վրկանացուց որոց երդուեալ եւ աջ ետու, հաւատարիմ եղեց եւ ոչ երբեք տաց զնոսա ի ձեռս։ Իսկ Գովբրիայ որ զայս ամենայն ետ մեզ զպարիսպն եւ զաշխարհն եւ զզօրս ջանացայց առնել զի մի ատրջացի ի վերայ ճանապարհին որով եկն նա առ իս. եւ որ մեծ իսկ քան զնա է. յորժամ այնպէս յայտնի իսկ բարութիւն շնորհեացեն դիքն, պարտ իցէ մեզ երկնչել ի նոցանէ եւ ամաչել, եթէ թողեալ զայս ամենայն ընդվայր գնայցեմք։ Իսկ, ասէ, այսպէս արարից բայց դուք որպէս գիտէք այնպէս առնիջիք. եւ ցիս ասացէք զինչ ձեզ հաճոյ թուիցի։

Այս զայս խօսէր. եւ նախ այն որ ասացն երբեմն թէ համազգի իցէ Կիւրոսի, ասէր առ այն. Այս, ասէ, արքայ. զի ինձ թուիս դու թէ ի բնէ իսկ թագաւոր ծնեալ ես, ոչ ինչ ընդհատ յայնմանէ որ ի բջիջսն մեղուաց թագաւոր ծնանիցի։ Զի սմա միշտ մեղուքն կամակար հնազանդ լինիցին, ուր եւ կայցէ, եւ չերթայ անտի ոք ի բաց, եւ եթէ ուրեք ելանիցէ, ոչ ոք թողու զնա։ Այսպէս անհնարին իմն ցան-

կութիւն է նոցա լինել ընդ իշխանութեամբ նորա. եւ առ քեզ նմին հանդոյն միտս ունին մարդիկս: Զի եւ յորժամ ի մէնջ ի Պարսս մեկնեալ երթայիր, ով ոք մանուկ կամ ծեր ի Մարաց եթող զքեզ եւ ոչ եկն զհետ քո մինչեւ Աժդահակ դարձոյց զմեզ: Դու յորժամ ի Պարսից աշխարհէն եկիր մեզ յօդնականութիւն, դրեթէ զամենայն իսկ զքո բարեկամս տեսանէաք զի զհետ գայիր քո մտադիւրութեամբ: Դու յորժամ յօժարեցար գալ այսր ի պատերազմ, ամենայն Մարք կամաւ եկին զկնի քո: Դու այժմ այսպէս հաստատեալ եմք, զի ընդ քեզ յերկրի առա թշնամեաց եմք եւ համարձակիմք, իսկ առանց քո եւ յաշխարհ իսկ մեր երթալ զանգիտեմք: Այլք զիարդ առնելոց իցեն. զայն ինքեանք ընտրեսցեն. բայց ես Կիւրոս, եւ որոց եսն իշխեմ կացցուք առ քեզ, եւ հայեցեալ ընդ քեզ համբերեսցուք եւ ժուժկալ լիցուք ի քէն երախտիս գտեալք:

Յետ այնորիկ Տիգրանէս խօսէր զայս դոյն օրինակ բանից. Դու, ասէ, Կիւրոս. մի ինչ զարմանայցես եթէ ես լռեալ կամ, զի պատրաստ է անձն իմ ոչ զի խորհիցի այլ զի առնիցէ զոր ինչ դու հրաման տայցես: Իսկ վրկանացին ասէ, Ես ով Մարք եթէ այժմ ի բաց գնայցէք, ասեմ թէ ի դիցիւքս կամաց լի-

նիցի, որ չտայ ձեզ աւելագոյն փառաւորս լինել։ Ո՞ղք մարդկեղէն մոգք ի փախստեայ գնալ թշնամեացն դառնայցէ յետս, կամ յորժամ զզէնսն ի բաց տայցեն, ոչ առնուցու, եւ յորժամ զանձինս վտարանդիս տայցեն եւ զոր ինչ իւրեանց իցէ, եւ ոչ ընդունիցի, մանաւանդ իսկ զի եւ առաջնորդ եւս մեզ այնպիսի ոք իցէ, որ որպէս ինձն թուի եւ ի դիւան ամենայն երդնում, թէ առաւել ուրախ լինիցի յորժամ երախտիս մեզ առնիցէ, քան յորժամ զիւր իսկ անձն մեծացուցանիցէ։ Յետ այնորիկ ամենայն Մարք խօսէին այսպիսի ինչ բանս. Դու, ո Կիւրէ. հանէր բերեր զմեզ. եւ յաշխարհն մեր, յորժամ քեզ ժամ թուիցի գնալոյ, ընդ քեզ տար զմեզ։ Զայն լուեալ Կիւրոսի եկաց յաղօթս. Ով մեծ Արամազդ, խնդրեմ ի քէն տուր դու ինձ, այնոցիկ որ զիս մեծարեն, յաղթել երախտեօք իմովք։

Ապա հրաման տայր այլոց կարգել կացուցանել պահապանս, եւ զանձամբ պատաղել, եւ Պարսից հրամայէր բաժանել տալ զվրանսն, հեծելոցն զնոցին պատշաճսն, եւ հետեւակաց զայն որ բաւականն իցէ նոցա, եւ կարգել զի ամենեքին որ ի վրանսն իցեն պատրաստեսցեն Պարսից ըստ գնդաց գնդաց զպէտսն եւ զերիվարսն դարմանեալ

մատուցեն։ Պարսից մի այլ ինչ գործ
լիցի եթէ ոչ վաստակել յիրս պատե-
րազմի։

ԳԼՈՒԽ Բ

ԶԱՅՆ որ այնպէս ի գլուխ հանին։
Ընդ առաւօտն վաղայարոյց եղեն, յու-
ղի անկեալ երթային առ Գուբրիաս,
Կիւրոս անդրուարաւ, եւ Պարսից հեծե-
լովքն, եւ էին իբրեւ երկու հազարք։
Զկնի խաղային նոցա ասպարակիրք
եւ սուսերակիրք նոցա նոյնչափ թուով
եւ այլ եւս զօրն կարգեալ տողեալ
երթայր։ Հրաման տայր իւրաքանչիւր
ումեք ասել ցնոր պաշտօնեայսն իւ-
րեանց թէ որ ոք ի նոցանէ յետոյ քան
զվերջապահսն երեւիցի, կամ յառա-
ջոյ ճակատուն, կամ ի կողմանց ար-
տաքոյ քան զայնոսիկ որ ի գնդի անդ
իցեն ըմբռնիցի, ի պատիժս մտանիցէ։
Յաւուրն երկրորդի ընդ երեկոյս հա-
սին ի տեղին Գուբրիայ, եւ տեսանեն
անխաբ զամուրն եւ զամենայն յարդա-
րեալ պարապովք, որպէս զի հարկ իցէ
անհնարին սաստկութեամբ մարտ եղ-
եալ կռուել. եւ զուարակս բազումս
եւ բազում արջառ ի ներքոյ ամրին տե-
սանէին։

Առաքեալ Գուբրիայ հրամայեաց Կիւ-
րոսի շուրջ գալ եւ տեսանել թէ ընդ

որ լիցէ դիւրին մուտն, եւ ի ներքս եւս յղել առ նա զոմանս ի հաւատարմաց անտի որ զամենայն որ ինչ ի ներքս կայցէ, տեսեալ պատմեսցեն: Ինքն իսկ Կիւրոս ճշմարտիւ կամէր տեսանել թէ գուցէ ուրեք կուիւ յորմոցն, եթէ սուտ երեւիցի Գուբրիաս, յամենայն կողմանց շուրջ զայր հայեցեալ տեսանէր զբնաւ ամուր անմատոյց: Իսկ զորս առաքեաց առ Գուբրիաս, պատմէին Կիւրոսի թէ այնչափ բարութիւնք ի ներքս կան, որ ցազգ մի մարդկան չպակասիցեն այնոցիկ որ ի ներքս իցեն: Կիւրոս ի հոգս կայր թէ զինչ այն ինչ արդեւք իցէ: Ինքն իսկ Գուբրիաս ել առ նա եւ զամենեսեան որ ի ներքս էին, հան, զոմանս զի գինի եւ ալեւր բերէին. եւ զայլս որք երինջս եւ խոզս եւ աւդիս եւ ուլս եւ եթէ ուտելի ինչ էր զամենայն բաւականութեամբ բերէին, զի բարւոք ընթրիս ուտիցեն ամենայն զօրն որ ընդ Կիւրոսի իցեն, եւ որք ի նոյն կարգեալ կային բաժանէին զամենայն եւ ընթրիս առնէին:

Իսկ Գուբրիաս, իբրեւ արքն արտաքս ելին, հրաման ետ Կիւրոսի ի ներքս մտանել որպէս զիարդ զգուշութեան համարէր: Յառաջագոյն առաքեաց ի ներքս Կիւրոս դէտս եւ զօրս եւ ապա ինքն եմուտ: Իբրեւ ի ներքս մխեցաւ բաց ունէր զդրունսն. կոչէր զամենայն

բարեկամս եւ զիշխանս որ ընդ իւրն էին։ Յորժամ ի ներքս էին, հանեալ Գոբրիայ տաշտս ոսկիս եւ բաժակս եւ բաժակակալս եւ զարդս եւ սպաս ազգի ազգիս եւ անչափ դահեկանս եւ զամենայն ինչ զգեղեցիկ, եւ գլուխ իսկ ամենայնի զդուստրն անհնարին գեղեցիկ եւ անդամայաղթ որ ի սուգ թախծեալ կայր վասն եղբօրն վաղամեռիկ լինելոյ, հանէր եւ խօսէր զայս ձեւ օրինակ բանից այսպէս. Ո Կիւրոս ես քեզ զգանձդ տամ, եւ զդուստրդ զայդ յանձանձեցից զի այնպէս իցէ որպէս դու կամիցիս. այսուհետեւ աղաչեմք, ես որպէս յառաջին իսկ, աղաչեմ զի առցես զքէն որդւոյ իմոյ, եւ սա այժմ աղաչէ զի զեղբօրն վրէժ խնդրեսցես։

Կիւրոս ասէ. Ես քեզ եւ յայնժամ խոստացայ, եթէ չստես, խնդրել զվրէժ քո. բայց քանզի այժմիկ ճշմարիտ տեսանեմ զքեզ, պարտ իսկ եմ խոստմանն։ Եւ դստերդ խոստանամ զդոյն առնել հանդերձ աստուածովքն. եւ զկարասիդ, ասէ, ես ընդունիմ եւ տամ զդոսա աղջկանդ եւ այնմ որ կին առացէ զնա։ Բայց պարգեւ մի առեալ երթամ ի քէն, ընդ որում ոչ որ ինչ ի Բաբիլացւոց աշխարհին իցէ, յորում բազում ինչ դոյ, առնում յանձն. եւ ոչ որ ընդ ամենայն տեղիս դոյ ընդ այնր յօժարութեամբ առեալ գնայցեմ։

Գովբրիաս զարմացեալ կայր թէ զինչ այն իցէ, եւ կասկածեալ թէ մի զդըրա-տերէն առիցէ, այսպիսի ինչ հարցանէր. Եւ զի՞նչ ինչ այն իցէ, ասէ, ո Կիւրոս։

Կիւրոս տայր պատասխանի։ Քանզի ով Գոբրիա, ասէ, ինձ թուի թէ իցեն բազումք ի մարդկանէ որ ամպարշտել չկամիցին եւ ոչ զրկել եւ ոչ սուտ կամաւ խօսել. բայց վասն ոչ ուրուք կամելոյ յանձն առնել նոցա ոչ ինչս բազումս ոչ հարստութիւն ոչ պարիսպս ամուրս ոչ որդեակս ցանկալիս, մինչ չեւ յայտնի լեալ թէ որպիսիք ոք իցեն, անդէն մեռանին։ Իսկ ինձ դու այժմիկ, պարիսպս ամուրս եւ պէսպէս մեծութիւն եւ զզօրսն քո եւ զդուստրն քո արժանաւոր, տաս ի ձեռս, եւ յայտ արարեալ ցուցանես զիս ամենայն մարդկան, թէ ոչ ի հեւրսն կամեցայ ամպարշտել եւ ոչ զրկել եւ զլանալ ընչից վասն, եւ ոչ ստել կամաւ ուխտիցն։ Զոր ես մինչեւ այր արդար իցեմ, եւ արդար կարծեալ ի մարդկանէ դրուատիցիմ, զայս ոչ ուրեք մոռացայց. այլ փութացայց ընդ այսր ամենայնի, մեծարել զքեզ ամենայն բարութեամբք։ Մի՛ երկընչիր, ասէ, եթէ չքաւորեսցիս գտանել այր մի դստերդ, ըստ արժանի նորա։ Քանզի բազում եւ պիտանի պիտանի բարեկամք են իմ յորոց ո՛ ոք եւ իցէ առնիցէ զնա կին;

բայց թէ ունիցի ինչս այնչափ, որչափ տուող կամ թէ այլ ևս բազմապատիկ քան զնոյն, զայն չկարեմ ասել. բայց դու զայս գիտասջիր, եթէ իցեն ոմանք ի Նոցանէ, որք եթէ տայցես ևս Նոցա զինչսն, ոչ փոքր ինչ աւելի վասն Նորին զարմանայցեն ընդ քեզ: Նա և ինձ նախանձ բերեն այժմ, և յաղօթս կան դիցն ամենեցուն, զի լինիցի Նոցա յայս առնել, թէ հաւատարիմք են բարեկամացն ոչ ինչ ընդհատ յինէն. իսկ ի թշնամեաց ոչ երբեք ի բաց կայցեն մինչ դեռ կենդանիքն իցեն և ոչ դիքն վնասիցեն: Նա քան զառաքինութիւն և զազնուական փառաւորութիւնն ոչ զամենայն ինչ զՄոսրուց քոյովքն հանդերձ և զՄոսրեստանեաց նախամեծարս ընտրիցեն. գիտասջիր զի այսպիսի արք կան առ Նոսեալ:

Իսկ Գոբրիաս ծիծաղեալ, Ցոյց ինձ, ասէ, ով Կիւրէ, թէ ուր իցեն ոքա. խնդրեցեմ ի քէն միում ումեք ի Նոցանէ լինել ինձ որդեակ: Զիս, ասէ, չէ ինչ պիտոյ ածել ի հաւան, այլ եթէ գայցես ընդ մեզ. դու իսկ քեզէն կարիցես և այլում ցուցանել զմի մի իւրաքանչիւր ի Նոցանէ: Զայս ամենայն ասաց և կալաւ զաջոյ Գոբրիայ և յարուցեալ երթայր, և զամենեսեան որ ընդ իւրն էին հանէր. և իբրև շատ աղաչեաց Գոբրիաս ի Ներքս ընթրիս

ուտել եւ ոչ կամեցաւ, ի բանակի ուտէր ընթրիս, եւ զԳոբրիաս առ ընդ իւր յընթրիսն ։

Ընկողմանեալ ի յարդի վերայ, հարցանէր զնա այսպէս . Ասա դու ցիս, ասէ, ով Գոբրիա, զի՞նչ կարծես կարծիցես, քո՞ աւելի կազմածք իցեն եթէ իւրաքանչիւր ուրուք ի մէնջ ։ Նա նա ասէ . Գիտեմ զի բազում եւս կազմածք զոն ձեր եւ զահոյք . եւ տուն մեծ քան զիմ ապարանս . որոց տուն երկիր եւ երկինք են, եւ զահոյք են ձեր որչափ խշտիք իցեն վերայ երկրի, եւ պատառաս համարիք ոչ զոր խաշինքն ծնանին զասրն, այլ զոր բոյս խոկ լերինք եւ դաշտք արձակեն ։

Յայնժամ զառաջինն Գոբրիաս կերեալ ընթրիս ընդ նոսա տեսանէր զյառութիւն կերակրոցն առաջի յօրինելոց, ի միտ առ թէ կարի աղքատագոյնք են նոքա քան զնոսա քանզի նկատեալ տեսանէր զչափաւոր ուտիկն ։ Քանզի ոչ ի կերակուր ինչ եւ ոչ յըմպելի ակնարկէր աչօք իւրովք այր պարսիկ ի խրատելոց անտի, ոչ յափշտակելով եւ ոչ մտօք խոկ իւրովք, զի այնպէս խոկ միտս ունէին որպէս թէ չիցեն ի հացի ։ Այլ զոր օրինակ հեծեալքն վասն ոչ խռովելոյ յերիվարացն վերայ, մարթեն եւ տեսանել եւ լսել եւ խօսել զարժանն ինչ, մինչ դեռ յերիվարսն

հեծեալ իցեն . նոյնպէս եւ նոքա ի հացի անդ. այնպէս համարին թէ պարտ է հանճարեղս իսկ երեւել եւ ի չափոյն կալ. իսկ գրգռելն ի կերակրոց եւ յըմպելեաց, ամենեւին իսկ չնականն եւ գազանաբարոյ թուի նոցա ։

Ի միտ առ եթէ հարցանէին նոքա զմիմեանս այնպիսի ինչ որ ինչ ախորժելի էր հարցանել քան զչհարցանել. եւ զի գիտէին որ ինչ ախորժութեան էր դիտելն քան զչդիտել. եւ յորժամ խաղ առնէին կարի իսկ մեկուսի ի թշնամանաց էին եւ ի խայտառակս ինչ գործելոյ եւ յառ միմեանս զայրանալոյ. եւ մեծ իսկ քան զամենայն այն թուէր նմա, զի յարշաւանի էին եւ ոչ ումեք յայնցանէ որ ի նոյն վիճաս դիմեալ երթային, աւելի ինչ առաջի յորինէր. այլ խրախութիւն զայն համարէին, թէ զայնոսիկ որ զօրաւիգն օգնականութեան լինելոց իցեն ազնուագոյնս յարդարիցեն։

Յորժամ յոտն եկաց Գոբրիաս երթալ յապարանսն, պատմեն այսպիսի ինչ ասացեալ, թէ Ոչ եւս այսուհետեւ զիս զարմանք ունիցին, ով Կիւրէ, եթէ ըմպելիս եւ հանդերձս եւ ոսկի աւելագոյն քան զձեզ ունիմք մեք. բայց մեք փոքու արժանի եմք քան զձեզ ։ Մեր հոգ ի մտի է եթէ յաճախեսցեն դոքա մեզ . դուք փոյթ

յանձին ունիք թէ ժուժկալք եւս լինիցիք: Նա զայս ինչ խօսեցաւ: Եւ Կիւրոս ասէ. Ով Գոբրիա վաղորդայն զայցես հասանիցես այսր հանդերձ հեծելազօրու վառեալ, զարդարեալ պատրաստէն, զի եւ զզօրս եւս զքո տեսանիցեմք, եւ ընդ աշխարհն քո շըրջեցուցանիցես զմեզ, զի գիտասցուք թէ զո՛ր պարտ իցէ երկիր բարեկամաց համարել եւ զո՛ր թշնամեաց. այսպէս զայս ասացեալ մեկնէին երկոքեան:

Իբրեւ առ եղեւ եկեալ հասանէր Գոբրիաս առեալ զայրուձին, եւ ինքն երթայր յառաջոյ: Իսկ Կիւրոս, որպէս ի դէպ իսկ է առն իշխանի, ոչ միայն ուշ ունէր գնալոյ ճանապարհին, այլ կանխագոյն գիտէր տեսանել, եթէ մարթ ինչ իցէ ակար եւ անզօր զթշնամիսն առնել, եւ զնոսա հզօրագոյնս: Կոչեցեալ զՎրկանացին եւ զԳոբրիաս, զի գիտէր թէ նոքա մանաւանդ գիտեն զոր ինչ պիտոյ իցէ նմա ուսանել: Ինձ թուի, ասէ, արք. բարեկամք, թէ ընդ ձեզ իբրեւ ընդ հաւատարիմս խորհուրդ խորհեալ վասն պատերազմիս այսորիկ, ոչ ինչ սխալեմ: Քանզի ձեզ մանաւանդ, քան ինձ հասանէ զմտաւ ածել թէ զիա՞րդ ասորեստանեայն չլինիցի մեզ գամագիտ: Քանզի ես, ասէ, եթէ վրիպիցիմ ի սոցանէ, թերեւս զդ այլ ուրեք շրջել. իսկ

ձեզ, եթէ նա յաղթիցէ, զինաւ իսկ ընչս օտարոտի լեալ տեսանեմ: Ոք ի եւ ինձ թշնամի է, ոչ եթէ զի ատեայ զիս, այլ համարի եթէ չէ նմա օգուտ մեզ մեծանալ: Եւ վասն այնորիկ իսկ զօրաժողով գայ ի վերայ մեր ի մարտ պատերազմի: Բայց զձեզ ատեայ, եւ համարի թէ ի ձէնջ զրկիցի: Պատասխանի ետուն երկոքեան, թէ եւ մեզ այն նոյնպէս թուի եւ անհնարին հոգ ի մտի իցէ նոցա թէ զիա՞րդ իրքս որ առաջի կան ի գլուխ ելանիցեն:

Յայնմ վայրի սկսաւ խօսել այսպէս. Ասացէք ցիս դուք, զձե՞զ միայն թշնամիս համարի անձինն ասորեստանեայն, եթէ գիտէ՞ք եւ զայլ ոք նմին թշնամի: Ասէ վրկանացին եթէ թշնամութեամբ են կադուսիացիքն ազգ բազում եւ կաշմբուռն զօրաւոր: Սակէքն մեր իսկ արուարձանեայք որ բազում չարիս յասորեստանւոյն կրեցին: Քանզի ջանացաւ եւ զնոսա որպէս եւ զմեզ վանեալ վկանդել: Ապա ուրեմն համարիք, ասէ, եթէ նոքա յօժարութեամբ մեւք հանդերձ խաղացեալ երթայցեն ի վերայ ասորեստանւոյն. ասեն. Մտադիւրագոյնս իսկ եթէ մարթայցեն խառնել ընդ մեզ. եւ զի՞նչ, ասէ, կըրճիմ իցէ խառնելոյ նոցա ընդ մեզ. Ասորեստանեայքն, ասեն, ազգն յորում այժմ ի ճանապարհ անկեալ երթաս:

Իբրեւ զայն լուաւ Կիւրոս. Ով Գոբրիա, ո՞չ դու, ասէ, բամբասես զերիտասարդդ, որ այժմիկ եկաց ի թագաւորութեան, թէ կարի իսկ ամբարտաւան ոք բարոյիւք է։ Ասէ Գոբրիաս. քանզի եւ այնպիսի իսկ վիշտս կրեցի ի նմանէ։ Ասէ Կիւրոս. արդեւք ի քե՞զ եւեթ նոյնպիսի գտաւ, եթէ եւ յայլս եւս ոմանս։ Ասէ Գոբրիաս. եւ յայլս եւս բազումս։ Բայց թէ զի՞արդ զանարգական թշնամանիցէ, զի՞ պիտոյ իցէ ասել։ Զաւակն միոջ, որ հարստագոյն քան զիս էր, զորդին որ եւ ի մանկութենէ իսկ ընկեր էր իբրեւ զիմ որդւոյն, յորժամ առ նմայն էր ի գինըմպելիսն առեալ կրճատէր, որպէս ոմանք պատմեցին, զի հարճ նորա յարգէր զնա թէ գեղեցիկ' իցէ եւ երանի տայր այնմ որ նմա կին լինելոց էր։ Եւ որպէս նա այժմ ասէ, թէ զչափ առ զիւրոյ հարճին. եւ նա այժմ ներքինի է եւ զիշխանութիւնն ունի, քանզի հայր նորա վախճանեցաւ։

Արդ համարիցիս, ասէ, եթէ եւ սա յօժարութեամբ հայիցի ընդ մեզ, եթէ գիտասցէ թէ նմա օգնական լինիցիմք։ Ասէ Գոբրիաս. Վաղ իսկ գիտեմ եթէ դժուարին է նմա հայել կամ տեսանել։ Զիա՞րդ, ասէ Կիւրոս, զի եթէ կամիցի ոք հաղորդութիւն առնել ընդ նմա, պիտոյ է անցք իսկ ի

Բաբիղացւոց աշխարհն համանել։ Նու արդ զիարդ, ասէ, դժուարի՞ն ինչ իցէ այն։ Ասէ Գոբրիաս, զի գիտեմ, ասէ, եթէ բազմապատիկ զօր քան զոր դուն այժմ ունիս, ելանիցեն անտի։ Նու գիտասջիր ասէ, թէ վասն այսր ամենայնի ոչ այժմ որպէս զառաջինն ըզզենուն ի բաց կրեն Ասորեստանեայքն եւ զերիւարան տանին, զի որոց տեսին զզօրս քո, սակաւ թուեցաւ։ Եւ նոյն համբաւ յաճախէ։ Ինձ այսպէս թուի թէ առաւել լաւ է զգուշութեամբ գնալ զճանապարհն։

Կիւրոսի լուեալ զայս ամենայն ի Գոբրիայ, ասէ ցնա այսպէս. Բարւոք թըւիս խօսել ով Գոբրիա, զի հրաման տաս զզգուշութեան ճանապարհն երթալ։ Արդ ես միտ եդեալ չկարեմ եւս առաւել զգուշաւոր ճանապարհ ածել զմտաւ քան զճանապարհն որ անդր իսկ ի Բաբիղոն է. եթէ անդ իցէ թշնամեացն զօրութիւնն, քանզի բազում իսկ զօրք են որպէս դու պատմես. եթէ քաջալերեալ համարձակեսցին, եւ ի մեր եւս վերայ ծանրանայցեն որպէս ինձ թուի։ Արդ եթէ ոչ տեսանիցեն զմեզ, այլ համարիցին զմէնջ թէ անհետ յաչաց եղեաք առ ահին նոցա, գիտեա, ասէ, եթէ յահէ անտի որ անկաւ ի նոսա, ապրեսցին, եւ ընդ նմին քաջալերութիւն հասանիցէ ի նոսա,

այնչափ յաճախագոյն որչափ բազում ժամանակս շատեսանիցեն նոքա զմեզ ։ Նաև եթէ զինեալ երթայցեմք ի վերայ նոցա, զբազումս իսկ ի նոցանէ գտանիցեմք զի դեռ եւս զսատակեալսն ի մէնջ աշխար եղեալ լայցեն, եւ զբազումս որոց տակաւին պատեալ վէրքն իցեն զոր ի մերոց աստի առին. եւ ամենեքին ի մօտ ունիցին զյանդգնութիւն զօրականաց այսր բանակի, եւ զիւրեանց փախուստն եւ զվիշտս ։

Ի միտ առ ով Կոբրիա, թէ այս այսպէս է, որպէս բազում մարդիկ յորժամ խիզախեսցեն անընդդիմակաց միաս ցուցանիցեն, բայց յորժամ վհատիցին, որչափ բազումք իցեն, դոյնչափ յաճախագոյն յապշութիւն կործանեալ ահին եւ երկեւղն շուրջ հասեալ փեռէ, քանզի եւ ի բազում համբաւուց շարաց աճէ ահն. եւ ի յաճախ յաուութեան իրաց եւ ի բազում արտում տխուր երեսաց վհատելոց միանգամայն դուժմարիցի ։ Մինչ զի ի յաճախութենէ անտի երկեղին, չէ դիւրին բանիւք զահն շիջուցանել, եւ ածել ի թշնամեաց վերայ եւ յորդորել, եւ ոչ յախոյենիցն ի բաց տանել եւ փարաւազա տալ, այլ որչափ քաջալերել հրամայիցէ նոցա, դոյնչափ զանձինս ի տագնապի եւ ի տարակուսի լեալ համարիցին ։

Այժմ միտ դիցուք թէ որպիսի ինչ իցէ. զի եթէ այնր էր ի մէջ պատերազմողացն յաղթութիւն, որ բազում ամբոխ էր, յիրաւի եւ դու զմէնջ կասկածէիր, եւ մեք արդարեւ ի նեղութեան էաք։ Բայց եթէ որպէս յառաջին իսկ նոյնպէս եւ այժմ ի քաջութենէ պատերազմողացն պատերազմունք ընտրիցին, եթէ խիզախեսցես ոչ ինչ սխալիցես. զի աստուածովք հանդերձ կարի իսկ բազմագոյնս առ ի մէնջ գտանիցես որ ընդ պատերազմի կամիցին քան առ ի նոցանէ։

Բայց զի եւս առաւել քաջալերեսցիս եւ զայս ած զմտաւ, թէ հակառակորդքն յոյժ իսկ նուազունք են այժմ քան մինչ չեւ ի մէնջ ի պարտութիւն մատնեալ. եւ եւս նուազագոյնք քան յորժամ փախստեայ գնային ի մէնջ։ Իսկ մեք այժմ յաճախագոյնք եմք քան յառաջին քանզի յաղթեցաք, եւ զօրագոյնք եմք քանզի յաջողեցաւ մեզ. եւ բազմագոյնք եմք քանզի դուք յաւելայք ի մեզ. այսուհետեւ մի անարգեր զքոյսն քանզի ընդ մեզ են։ Վասնզի եւ որք զհետ գան այնոցիկ որ յաղթեցինն քաջալերութեամբ գնան։ Մի եւ այս ինչ առէ զաղանի իցէ ի քէն թէ գոյ հնար եւ այժմ տեսանել զմեզ հակառակորդացն. եւ ոչ ուրեք ընդդակազմք երեւեցիմք նոցա բայց յոր-

ժամ ի վերայ նոցա խաղաղութեամբ. որդ-
քանզի ես պայազատ ածեալ զմտաւ, առաջ
զմեզ պարզ ուղիղ ի Բաբելոն ։

ԳԼՈՒԽ Գ

ԱՅՍՊԷՍ յուղի անկեալ յաւուրն չոր-
րորդի ի սահմանս Գոբրիայ աշխարհին
հասանեմք. եւ յորժամ յերկիր Թշնա-
մեաց եմք, կարգէր կացուցանէր ա-
ռեալ ընդ իւր կարգաւ զհետեւակս եւ ի
հեծելոց անտի զորս ինքն ի դէպ հա-
մարէր ։ Նոյ զայլ պարուճին արձակեաց
առաջատակ զնել, եւ հրամայեաց զայնա-
սիկ որ զէն ունիցին պահել, իսկ զայլսն
եւ զխաչինս զոր ի բուռն արկանիցեն բե-
րել առ ինքն ։ Հրաման ետ եւ Գոբրիայ
ընդ նոսա առաջատակել. եւ զայլն բա-
զումս ինոցանէ անկեալս յերիւարացն,
եւ շատս առ եւ աւար բազում բերել ։
Իբրեւ առաջի կայր աւարն, կոչեցեալ
զիշխանս Մարացն եւ Վրկանացւոց եւ
զպատուականացն ասէր. Հրամայեցից զմեզ
բազում բարութեամբք Գոբրիաս. որդ-
ասէ, եթէ ընտրեալ դիցն զօրինաւորան
եւ բանակին որ ինչ բաւական իցէ, զայլ
առն եւ զաւարն նմա տայցեմք, բարւոք
առնիցեմք, զի իսկ եւ իսկ յայտնի լի-
նիցի մեզ զի եւ զերախտաւորան մեր փու-
թամք դնել երախտեօք մերովք ։ Իբր-

րեւ զայն լսէին, ամենեքեան գովէին, բոլորեքեան զրուատէին. Եւ մի ոմն ասէր այսպէս:

Ասացուք զայս, ասէ, ով Կիւրէ, զի եւ ինձ թուի թէ Գոբրիաս աղքատս տառապեալս ոմանս համարէր զմեզ. զի ոչ դահեկանօք լցեալ զգայսք եւ ոչ յոսկի նուագաց ըմպէաք: Եթէ զայն առնիցեմք, ի միտ առցէ, ասէ, թէ եւ առանց ոսկւոյ մարթի առատս լինել: Երթայք, ասէ, որ ինչ դիցն իցէ զայն մոգուցն առէք, եւ որչափ բաւական իցէ զօրուան որոշեցէք, եւ զայլն ամենայն կոչեցեալ զԳոբրիաս առէք նմա: Առեալ նոցա որ ինչ պիտոյն էր, զամենայն Գոբրիայ ետուն:

Ապա երթայր ի Բաբելացւոց աշխարհն ճակատեալ որպէս յորժամ պատերազմին էր: Իբրեւ ոչ ելին ընդառաջ Ասորեստանեայքն, հրաման ետ Կիւրոս Գոբրիայ երթալ ասել, եթէ կամ իցէ թագաւորին ելեալ ի վերայ աշխարհին մարտնչել, ինքն իսկ ընդ նմա մարտնչիցի, ապա թէ ոչ խնդրիցէ զվրէժ երկրին, հարկ է այնոցիկ որ յաղթեցինն հնազանդ լինել: Գոբրիաս մատուցեալ ի տեղի ինչ ուր ամուր էր, ասէր: Եւ նա յղեաց պատասխանի այսպէս. Տէրն քո ասէ, Գոբրիաս, ոչ զի սպանի զորդին քո, զղջանամ, այլ թէ ոչ եւ զքեզ առ նմին սպանի:

Եթէ մատուցանել կամիցիք, երթայք
յերեւուն օր. զի այժմ չիք մեր պա-
րապ, զի կազմ եւ պատրաստ լինիմք։
Գոբրիաս ասէ. Մ՛ի լիցի ասէ երբեք
զրաւ այնց բարոջանաց. քանզի յայտ
է եթէ տրամեցուցանեմ ես զքեզ յոր-
մէ հետէ այն զզլուամն ունի զքեզ։

Գոբրիաս պատմեաց զբանս ասո-
րեստանւոյն. եւ Կիւրոսի լուեալ. Հան
զզօրսն եւ կոչեցեալ զԳոբրիաս. աստ
դու ցիս, ասէ, ո՞չ ապաքէն ասէիր թէ եւ
կրճատեալն յասորեստանւոյն ընդ մեզ
լինիցի։ Այսպէս գիտեմ, ասէ. քան-
զի բազում անգամ ես եւ նա ճառ ար-
կեալ խօսէաք ընդ միմեանս։ Արդ
յորժամ ի դէպ թուիցի քեզ մատիր
առ նա. եւ նախ այնպէս արա որպէս
զիարդ ինքն ասիցէ։ Ապա իբրեւ մերձ
լինիցիս նմա, եթէ գիտես եթէ կամի
մեր բարեկամ լինել նա, զայս ինչ մեն-
քենայեսջիր զի անյայտ իցէ եթէ բա-
րեկամ մեր է։ Քանզի ոչ ուրեք ինչ
բարութիւնս այլազգ ոք բարեկամացն
կարիցէ առնել, բայց յորժամ հակա-
ռակորդ թուիցի. եւ ոչ թշնամեաց ոք
աւելագոյն վնաս գործիցէ, այլ յոր-
ժամ բարեկամի կարծիս տայցէ։

Գիտեմ, ասէ. Գոբրիաս եթէ հնա-
րի եւ Գադատաս մեծ ինչ եղեան վնա-
սու այժմու թագաւորին Ասորեստա-
նեաց հաստուցանել. այլ թէ՝ իմ իմիք

ձեռնհաս իցէ, այնմ մեզ պարտ է մտադնել։ Ասէ Կիւրոս. սա դու ցիս ի բերդդ որ կայ հանդէպ երկրին, զումէ եւ դուք ասէք, թէ ընդդէմ Վրկանացւոց եւ Շակաց պարսպեցաւ, զի լինիցի աշխարհին պատուար պատերազմի, համարիցի՞ս թէ թողուցուն պահապանքն զնեղքինին մատնել անդր զօրօք հանդերձ. յայտնի իսկ ասէ, եթէ առանց կարծեաց իցէ, զոր օրինակ այժմս է, թողցեն անդր։

Որդ ասէ, առանց կարծեաց լինիցի, եթէ ես ի գեւղն նորա յարձակիցիմ որպէս թէ կամիցիմ առնուլ, եւ նա մարտ եդեալ կռուիցի զօրութեամբ, եւ առնուցում զնորա ինչ ես, եւ նա ընդ այնր առնուցու ի մէնջ զոմանս կամ զհրեշտակն առաքեալս յինէն առ նոսա զորոց ասէք թէ թշնամի են ասորեստանեայն, եւ որք ըմբռնիցինն ասիցեն եթէ ի բանակին երթամք, եւ սանդուղս առ ամուրն մատուցանիցեն։ Իսկ նեղքինւոյն լուեալ պատճառիցի թէ մօտ երթայ, զի զայն ամենայն կամի յայտ առնել։ Եւ Գաբրիաս ասէ. Եթէ այսպէս լինիցի, գիտեմ հաստատութեամբ եթէ երթայց առ նա եւ աղաչեցից զնա կալ մնալ, մինչեւ դու մեկնեսցիս։

Ասէ Կիւրոս. եթէ միանգամ մտանիցէ կարիցէ՞ տալ ի ձեռն մեր զդեղն.

ի դէպ է, ասէ Գոբրիաս, քանզի եթէ ի ներքուստ նա պատրաստիցի եւ դու արտաքուստ սաստկագոյնս հարկանիցես։ Նոյն արդ երթ, ասէ, եւ փութա եւ ուսո զայս ամենայն եւ ի գլուխ հանեալ եկեսցես. եւ առ հաւատարմեայ նմա ոչ առիցես եւ ոչ ցուցանիցես մեծ եւս ինչ քան զորս դու իսկ ինքնին առ ի մէնջ առեր։

Ապա չոգաւ Գոբրիաս. իբրեւ լուսաւոր եռեալ զնա ներքինին, միաբանէր ընդ նմա, եւ դաշինս կապէր որպէս պարտ իսկ էր։ Նոյն իբրեւ պատմեաց Գոբրիաս եթէ ամենայն ինչ որ պատուիրեցաւ ներքինւոյն հաստատութեամբ ի գլուխ ել. ի վաղիւ անդր մօտ երթայր Կիւրոս, բայց Գադատաս մարտ եղեալ կռուէր. եւ զոր առն Կիւրոս այն դեւղ էր, զորմէ Գադատաս առաց։ Իսկ ի հրեշտակաց անտի զոր Կիւրոս առաքեաց պատուիրեալ թէ յո՞ երթայցեն, զոմանս թող Գադատաս պրծանել զի զզօրսն ածցեն եւ զամնդուղսն բերիցեն. եւ զոմանս կալեալ հարցանէր բազմաց առաջի։ Իբրեւ լուաւ թէ վասն էր երթան, վաղվաղակի կազմեալ որպէս թէ զոյց առացէ, գիշերի յուղի անկեալ երթայր։ Նոյն գլուխ ամենայնի, հաւատարիմ եղեալ եթէ մինչ անդր յամուրն օգնական լինել. եւ առ ժամանակ մի.

ընդ պահապանացն կազմէր պատրաստէր զոր ինչ կարէրն։ Իսկ իբրեւ եմուտ Կիւրոս, զգեւղն ի բուռն առնոյր եւ գործակից զառ ի Կիւրոսէ առեալ զերրին առնէր։

Իբրեւ այն վճարեցաւ, վաղվաղակի Գադատաս ներքինի զներքինեան կարդէր կացուցանէր եւ ելանէր առ Կիւրոս. եւ օրինօք երկիր պագեալ ասէ. Ուրախ լեր Կիւրէ. այլ ուրախ լինիմ, ասէ, զի դու աստուածովք հանդերձ ոչ միայն հրամման տաս, այլ եւ հարկես եւս ուրախ լինել։ Գիտասջիր, ասէ, զի ես մեծ ինչ համարիմ զգեւղդ զայդ թողուլ խաղաղ նիզակակցաց որ աստ իցեն։ Ով Գադատաս, եբարձ ի քէն ասորեստանեայն զորդեծնութիւնն, բայց չկարաց զրկել զքեզ ի բարեկամս ստանալոյ։ Գիտասջիր զի գործովդ այդուիկ զմեզ բարեկամս արարեր, որք եթէ կարող իցեմք, ջանասցուք ձեռնընտու եւ օգնական եւ խնամակալ լինել քեզ որպէս եթէ որդիս եւ թոռունս ծնեալ էիր։

Նա զայս ինչ խօսեցաւ։ Յայնմ վայրի Վրկանեացին այն ինչ զգաստ լեալ զիրացն որ եղեն, ընթացաւ առ Կիւրոս՝ եւ բուռն հարեալ զաջոյ նորա, ասէ. Մեծամեծար բարութիւն բարեկամաց դու Կիւրոս, զի բազում իմն գոհութեան պարտապան զիս դիցն

տանես, զի ածիցեն զնա առ քեզ։ Այ-
սուհետեւ երթ, ասէ, Կիւրոս եւ ա-
ռեալ զգեւղն ոյր փառն համբուրես զնա,
այնպէս յարդարեսջիր զի ձերում ազ-
գին բազմազգին լինիցի եւ այլոց նիզա-
կակցաց, մանաւանդ իսկ ասէ այսմ
Գադատայ որ առ եւ ետ մեզ։

Եւ արդ զիա՞րդ, ասէ, Վրկանա-
ցին, որովհետեւ Կադուսիացիք զան եւ
Շակքն եւ իմ քաղաքացիքն, կոչես-
ցո՞ւք արդեւք եւ զնա, զի առհասա-
րակ խորհուրդ խորհեսցուք ամենեքին,
որոց անկ իցէ, թէ որպէս յօգուտ ի կիր
արկանիցեմք զամուրս պահապանացն։
Ընդ այն եւ Կիւրոս հաճեցաւ։ Իբրեւ
ի մի վայր եկին որոց յանձն էր ամուրն
խորհեցան առհասարակ պահել, որոց
օգուտ իսկ էր եթէ այն ի խաղաղու-
թեան լինէր, զի իւրեանց պատուար
պատերազմի լինիցի եւ ընդդէմ Ասո-
րեստանեայց պարիսպ ամրութեան։

Գ.Ժ. Իբրեւ այն կատարեցաւ տա-
ւել եւս յօժարագոյնս երթային ընդ-
նմա ի մարտ պատերազմի Կադուսիացիք
եւ Շակք եւ Վրկանացիք, եւ անդէն
բանակ գումարէր, ի Կադուսիացւոց
ասպարաւորք երկու բեւր եւ հեծեալք
չորեքհազարք. իսկ ի Շակաց աղեղնա-
ւորք բեւր մի, եւ աղեղնաւորք հե-
ծեալք երկուհազարք. եւ Վրկանացիք
հետեւակս որչափ բաւական էին յղէին

եւ յաւելլին հեծելոյն երկու հազար։ Քանզի յառաջին բազում հեծելովք յաշխարհին Թողան, զի Կադուսիացիքն եւ Շակք Սարբեստանեաց թշնամիք էին։ Որչափ ժամանակս հողայր ինքնին Կիւրոս խնամակալութեան ամրին, բազումք յՍարբեստանեաց որ ի դեղջն յայնս էին զերիւարսն ի բաց տանէին եւ կրէին զզէնսն երկուցեալ յամենայն մօտաւոր բնակացն։

Ապա զայս առ Կիւրոս Գադատաս եւ ասէ, եթէ հասին նմա հրեշտակք թէ Սարբեստանեայն յորժամ գիտաց զերս ամրին, դժկամակ եղեւ, եւ կազմեցաւ արշաւել յերկիր նորա։ Արդ եթէ թողուցուս զիս ով Կիւրէ ըղպարիսպն ջանացայց ապրեցուցանել. իսկ զայլսն փոքունս համարիմ։ Եւ Կիւրոս ասէ. եթէ այժմ երթայցես, ե՞րբ յաշխարհի անդ իցես. եւ Գադատաս ասէ. յաւուրն երրորդի յիմում երկրին ընթրիս արարից։ Մի՞թէ համարիցիս եթէ հասեալ անդէն ըմբռնիցէ Սարբեստանեայն։ Գիտեմ, ասէ, եթէ հասցէ։ Օ՛ի փութասցիր որչափ դու ի բացեայ լեալ թուիցիս։ Իսկ ես, ասէ, Կիւրոս ի քանեօրորդում աւուր զօրօքն անդր հասանիցեմ։ Եւ այն ասէ Գադատաս. Բազում, ասէր, զօրս ունիս, եւ չկարես ի վեց կամ յեւթն աւուրց ընդհատ գալ ի

բնակութիւն իմ։ Արդ դու, ասէ Կիւրոս, երթ վաղվաղակի, եւ ես որչափ մարթ իցէ ընթացայց զճանապարհս ։

Գադատաս գնաց. եւ Կիւրոս կոչէր միանգամայն զամենայն իշխանս նիզակակցացն. եկին հասին բազումք եւ պիտանիք. ընդ որոց խօսէր Կիւրոս այսպէս. Արք նիզակակիցք, Գադատաս այնպիսի ինչ վճարեաց որ ամենեցուն իսկ մեծարոյ թուի, եւ այն մինչ չեւ բարի ինչ ի մէնջ գտեալ։ Այժմ զասորեստանեայն պատմի արշաւել յերկիր նորա, յայտ է եթէ կամի վրէժ խնդրել ի նմանէ զի առաւել իմն վնասեալ համարի ի նմանէ. Թերեւս եւ զայն զմտաւ ածիցէ, թէ որ առ մեզ ապստամբեալ գան, ոչ մի ինչ վիշտս ի նմանէ վշտանան, իսկ որք ընդ նմա իցեն ի մէնջ կորնչին, զի վաղվաղակի իսկ ի դէպ է թէ ոչ ոք կամիցի ընդ նմա լինել։ Արդ այժմիկ ով արք, գործ ինչ բարւոք համարիմ գործել. եթէ յօժարագոյնս Գադատայ օգնական լինիցիմք առն երախտաւորի, եւ յիրաւի եւ յարժանի գործիցեմք զի շնորհս փոխարէն հատուցանիցեմք, եւ որպէս ինձ թուի եւ զանձանց իսկ օգուտն գործիցեմք։ Զի եթէ ամենեցուն երեւիցիմք յաղթել մերոցն ընկճացն ջան գործեալ չարչարել զնոսա եւ անցուցանել բարութեամբք զերախ-

տաւարաց, ի դէպ է յայնմ ամենայնէ ի բազմաց կամել բարեկամս լինել. եւ ոչ ումեք ցանկալ թշնամի լինել: Նա թէ թուիցին զՊատաստայ անփոյթ առնել, որո՞վ ք բանիւք զայլսն կարիցեմք ածել ի հաւան շնորհել ինչ մեզ: Ոխա՞րդ իշխիցեմք զանձինս յարգել. ո՞րպէս նայել որք ի մէնջ կարիցէ ընդ Պատաստաս. եթէ ի պարտութիւն մատնիցիմք ի նմանէ որ զերախտիսն ուրար, այսչափիքս յառնէ միոջէ, եւ այն յորժամ յայնպիսի չափու իցէ:

Նա զայս առէր եւ ամենեքին յանձն առնային զնոյն. Նաեւ, ասէ, այսուհետեւ, որովհետեւ եւ ձեզ դոյն հաճոյ թուի, թողցուք ջորւովք եւ դեսպակովք երթալ այնոցիկ որ պատեհքն իցեն: Գոբրիաս իշխեսցէ նոցա եւ առաջնորդեսցէ նոցա, քանզի եւ ճանապարհացն հմուտ է. եւ այլով ամենայնիւ բաւական, եւ մեք հարուստ երիւարօք եւ արամբք երթայցեմք, զերից աւուրց պէտս առեալ: Որչափ թեթեւագոյնս կազմիցեմք եւ անարգս դոյնչափ յապա աւուրս քաղցրագոյն ճաշ եւ ընթրիս ուտիցեմք եւ ննջիցեմք:

Բայց այժմ. ասէ, այսպէս երթիցուք զճանապարհն: Նախ դու Քրիսանտաս առ զզրահապատան, զի հարթ եւ հաւասար է ճանապարհն. եւ զամենայն զօրագլուխն ի ճակատու ունիցիս.

եւ իւրաքանչիւր գունդ մի առ մի եր-
թիցէ. զի յորժամ միահամուռն կայ-
ցեմք, առագ եւ զգուշութեամբ եր-
թայցեմք: Նոյն յայն սակս, ասէ, զզօրա-
հաւորսն հրամայեմ տանել, զի քան
զամենայն զօրսն նոյնն ծանրագոյն է:
Յետ երթալոյ ծանուցն, հարկ է դիւ-
րաւ քնաւ իսկ նուազիցն զհետ խաղալ:
Նոյն յորժամ որ առագագոյնն իցէ եր-
թայցէ յառաջոյ ի գիշերի, չեն ինչ
զարմանք, թէ խախտիցի բանակն:
Զի որ յառաջոյ կարգեալ կայցէ, ի
բաց սրանայցէ:

Յետ նոցա Արտաւազ զասպարա-
ւորսն եւ զաղեղնաւորսն Պարսից տա-
նիցի: Յետ նոցա Անդրամիաս Մար
զՄարաց հետեւակն. յետ նոցա Էմբաս
զՀայոց հետեւակսն. եւ յետ նոցա
Արտուքաս զՎրկանացիսն. յետ նոցա
Թամբրադաս զՍակաց հետեւակսն.
յետ այնոցիկ Դամատաս զԿադուսիա-
ցիսն: Ածցին սոքա ամենեքին եւ ու-
նիցին զզօրագլուխն ի ճակատուն յաջմէ
զասպարաւորսն եւ յահեկէ զաղեղնա-
ւորս իւրոյ գնդին, զի յորժամ այսպէս
երթայցեն պատրաստագոյնք լինիցին: Նոյն
յետ նոցա, ասէ, որ ամենեցուն կա-
պարճակիրքն գնայցեն: Նոյն իշխանք
նոցա, զամենեցունց հոգայցեն, զի ամե-
նայնիւ կազմ եւ պատրաստ լինիցին
մինչ չեւ ասպատակ եդեալ, եւ ընդ

այգն ընդ առաւօտն կազմածովք հան-դերձ ի կարգեալ տեղին հասանիցեն եւ զիւր կարգաւ զհետ գայցեն։

Յետ զքննակրաց գնդին, ասէ, զՊար-սիկան հեծեալս Մազատաս պարսիկ առնիցէ, եւ նա ունիցի զհարիւրապետս հեծելոցն ի ճակատուն։ Իսկ հարիւ-րապետան տարցի զգունդն ուրոյն որպէս հետեւակապետքն։ Յետ նոցա Հռամ-բակաս մար, ըստ նմին օրինակի զիւր հե-ծեալսն. յետ նոցա դու ով Տիգրանէ, զքո այրուձին, եւ այլ պետք հեծե-լոցն եւ այնոքիկ ընդ որոց իւրաքանչիւր ոք հասանէ առ մեզ։ Յետ նոցա Սակք երթիցեն։ Զոր օրինակ յետոյ եկին Կադուսիացիքն, յետոյ տարցին զզօրս։ Եւ դու Աղկեռնա որ առնիս զնո-սա, հոգ յանձին կալջիր ի ժամանակիս յայսմիկ զամենեցունց որ յետոյ իցեն, եւ մի զոք թողցես յետոյ քան զհե-ծեալսն քո։

Հոգացարուք լռիկ երթալ, իշ-խանք եւ ամենայն իմաստունքդ։ Զի ի գիշերի մանաւանդ հարկ է ականջօք, քան աչօք զընտաւ զգալ եւ վճարել. քանզի եւ խռովութիւն առաւել է ի գիշերի քան ի տուընջեան եւ դժուա-րին առ ցածնուլ, նմին իրի պարտ է ի լռութիւն կրթել եւ զկարգս պահել. եւ զցայգութեան պահսն, յորժամ գիշերի ուրեք երթալոց իցէք միշտ

պարտ է կարճագոյնս եւ բազմագոյնս առնել. զի մի զոք պահպանութեանըն ազնուութիւն յորժամ յաճախ իցէ վիճասիցէ ի ճանապարհի: Այլ յորժամ ժամ իցէ ի ճանապարհ երթալոյ, նշանակել թեւըն: Առեալ ձեր զամենայն որ ինչ պիտոյն է, եկայք ի ճանապարհ Բաբիղացւոց քաղաքին. եւ որ երթայցեն հանապազ, զայն որ յետոյ գայցէ քաջալերեսցէ գալ զկնի:

Ապա երթայքն ի վրանսն, եւ ի գնալըն խօսէին ընդ միմեանս թէ զիարդ ուշեղ իցէ Կիւրոս, որոց հրամայէրն, որպէս յականէ յանուանէ պատուիրէր: Եւ Կիւրոս խնամով զնոյն գործէր: Զի ամենեւին իսկ զարմանք թըւէին նմա, եթէ արուեստիցն ճարտարապետացըն գիտիցեն իւրաքանչիւր զիւրոց ճարտարութեան գործեաց զանուանսն, եւ բժիշկ այր գիտիցէ զգործոյն եւ զդեղոց որովք վարիցին ամենեցուն զյորջորջանսն: Իսկ զօրավար այնպէս ապուշ իցէ, որպէս զի չգիտիցէ զզօրավարացն որ ընդ իւրեւ իցեն, զանուանսն, զորս պարտ իցէ նմա գործիս ի կիր արկեալ վարել. եւ յորժամ ըմբռնել ինչ կամիցի կամ պահել կամ քաջալերել կամ ահ արկանել. եւ յորժամ պատուել զոք երբեք կամիցի, վայելուչ իմն կարծէր նմա յանուանէ կոչել:

Նոյնպէս թուէր նմա թէ որ համարինն յիշխանէ անտի առաւել փութան զի լաւութիւն ինչ գործեալ յակն անկանիցին, եւ ի խայտառակ ինչ գործելոյ եւս աւելի յօժարիցեն մերժել զանձինս: Եւ զայն եւս ապուշ մնայց համարէր թէ յորժամ կամիցի ոք եթէ վճարեսցի ինչ, այնպէս հրաման տայցէ. որպէս ի տան իշխանք ամենք հրամայիցեն թէ երթայցէ ոք զջրոյ, փայտ ոք հատանիցէ: Զի յորժամ այնպէս հրաման առնուին թուէր նմա թէ ընդ միմեանս նայիցին ամենեքեան եւ ոչ ոք զհրամանն ի գլուխ հանիցէ, եւ ամենեքին մեղադրութեամբ իցեն, եւ ոչ ոք ամօթ զյանցանսն համարիցի, թերեւս եւ երկիցէ իսկ ոչ, վասն ընդ բազմաց զբամբասանան ունելոյ: Վասն այսր ամենայնի ինքն զամենեսին անուանէր յորժամ հրամանն տայր:

Կիւրոս զայսմ ամենայնէ այսպէս ածէր զմտաւ: Յայնժամ զօրքն ընթրիս կերեալ եւ պահապանս կացուցեալ եւ պատրաստեալ ամենայնիւ որ ինչ պիտոյն էր, ննջէին: Եւ յորժամ էր 'ի մէջ գիշերի, նշանակէր թեւին, եւ Կիւրոս տայր Քրիւսանտայ թէ կայցէ ի ճանապարհի անդ առաջի զօրուն, եւ առեալ զսպասաւորսն որ շուրջ զիւրեւ էին եկանէր: Յետ սակաւ ինչ ժամանակի գայր հասանէր Քրիւսան-

տուս ածեալ զզօրահաւաքսն ։ Նմա տրւեալ Աբրադատայ առաջնորդս ճանապարհին պատուիրէր երթալ հանդարտ մինչեւ հրեշտակ հասանիցէ. քանզի չեւ եւս ամենեքեան ի ճանապարհի էին. Եւ ինքն կայր ի նմին տեղւոջ եւ զհասեալսն յղէր յառաջ կարգաւ, եւ առյեւանեալսն առաքէր կոչել։

Իբրեւ ամենեքեան ի ճանապարհի էին առաքէր առ Քրիւսանտաս հեծեալս, ասել եթէ ամենեքեան ի ճանապարհի են, արդ առ փութանակի. եւ ինքն երթեալ յառաջակողմն երիվարաւն հանդարտիկ նայէր ընդ կարգան, եւ զոր տեսանէր կարգեալս յարդարեալս եւ զի լուռ երթային, մատուցեալ առ նոսա, ովք իցեն հարցանէր, եւ իբրեւ ի միտ առնոյր՝, գովէր. այլ թէ զոմանց զգայր թէ խռովեալ են, ընդ պատճառս խռովութեանն նայէր եւ ջանայր զաղմուկն ցածուցանել։

Մի ինչ միայն մնաց ի ցայգութեան հոգաբարձութենէ նորա, զի յառաջ իսկ քան զամենայն բանակ ոչ բազում հետեւակս պնդակազմս առաքէր, որ երեւէին Քրիւսանտայ եւ զնա նշմարէին զի ականջալուր լեալ եւ այլազգ կարիցեն զգալ ինչ, յայտ առնիցեն Քրիւսանտայ որ ինչ ի դէպ թուիցի։ Նայց իշխան եւ հրամանատար մի ոք էր, որ եւ զնոսա յարդարէր. եւ որ արժանաւոր ինչ

էր, զայն նշանակէր, եւ որ չէրն արժանաւոր ինչ, չլինէր տաղտուկ ասելեացն. զցայգ այսպէս երթային:

Իբրեւ տիւ եղեւ զկազդուրութեանց հեծեալսն, զինոցին եւ հետեւակքն յետոյ երթային, երթող առ նոսա, զի եւ ողջա լիցին ի հեծելոց երթայցեն: Իսկ այլոցն հրամայեաց յառաջակողմն երթալ. քանզի եւ հակառակորդքն յառաջակողմանն էին, որպէս զի թէ հակառակ ինչ պատահիցէ նոցա անդէն ինքեանք յանձանց զօրութենէ կռուիցին, եւ եթէ փախստեայ ինչ ուրեք տեսանիցէ, պատրաստութեամբ զհետ մտեալ հալածիցէ: Նա էին հանապազ կարգեալ ճակատեալ, եթէ պիտոյ լինիցի զհետ մտանել այնոցիկ որոց պարտ իցէ զհետ մտանել եւ որոց պարտ իցէ առ իւր մնալ: Ամենայն իսկ կարգին ոչ երբէք թողուլ տայր քակել: Այսպէս տանէր Կիւրոս զբանակն: Բայց ինքն ոչ եթէ ի միում վայրի կայր այլ եւ ընդ այս եւ ընդ այն կողմըն շուրջ եկեալ տեսանէր եւ հոգայր եթէ կարօտ ինչ իւիք էին:

ԳԼՈՒԽ Գ

Որ զՆիկեփորոսիւ էին պատեալ յառաջ անկեալ երթային։ Իսկ ի Գաղատացւոց հեծելոց անտի մի ոմն յարանց զօրաւարաց, իբրեւ ետես զնա ապստամբեալ յասորեստանեայն, զմտաւ ած թէ նա յորժամ վերջասս ինչ վշտանայցէ, ինքն առնուցու յասորեստանեայց անտի զամենայն որ ինչ Գաղատացւոյն էր։ Ապա առաքէ զմի ոմն յիւրոց հաւատարմացն առ ասորեստանեայն եւ պատուէր տայր այնմ որ երթային թէ յորժամ հասանիցէ յերկրին Գաղատացւոյ բանակին Ասորեստանեաց, ասասցէ ասորեստանեայն, զի եթէ կամիցի դարանակալ լինել ըմբռնիցէ զԳաղատացիս եւ զորս ընդ նմա իցեն։ Նաեւ պատուիրէր յայտ առնել թէ որչափ զօր ունիցի Գաղատացին Կիւրոս ոչ գայ զհետ նորա, եւ զճանապարհն ընդ որ մտանելոց էր, յայտ առնէր։ Հրամայեաց եւ զերդտասանկացն զի առաւել հաւատարիմ թուիցի, զպարիսպն, զոր ինքն ի Գաղատացւոյ երկրին ունէր տալ ի ձեռս ասորեստանեայն եւ զամենայն որ ի նմա իցէ։ Նաեւ ես եկից ասէ, եթէ կարիցեմ, սպանեալ զԳաղատացիս, ապա թէ ոչ այնուհետեւ ընդ ասորեստանեայն եղէց։

Իբրեւ որ ի դուռն իսկ կարգեալ կայր,

երթեալ վաղվաղակի առ աստուածա-
նեայն հասանէր եւ յայտ առնէր վասն
որոց եկեալն էր. Նորա լուեալ իսկ եւ
իսկ ի գեւղ անդր հասանէր, առեալ
երիւարս եւ կառս բազումս անդէն ի
գեղջն նստէր դարպասական։ Գաւառա-
տէրս յորժամ մօտ ի գեւղն էր, առա-
քէր զոմանս յառաջագոյն խուզել ըզ-
վայրսն. բայց աստուածանեայն իբրեւ
գիտաց թէ մօտ են խուզակքն, հրաման
տայր երկուց կամ երից կառաց եւ սա-
կաւ հեծելոց ելանել փախչել մազա-
պուր. որպէս թէ երկեան զահի հարան
քանզի սակաւաւորք էին։ Իսկ խըն-
դրակքն իբրեւ զայն տեսին, ինքեանք
զհետ մտանէին, եւ ակնարկէին Գա-
ւառատեայ. եւ նորա պատրեալ սատակու-
թեամբ հալածական տանէր։ Աստուա-
ծանեայքն, յորժամ թուեցաւ նոցա
թէ ըմբռնիցի այսուհետեւ Գաւառատէրս,
վաղվաղակի յարեան ի դարանէ անտի։
Իսկ որոց զԳաւառատէրն էին տեսեալ,
որպէս ի դէպ էր փախստեայ զնոյին
բայց նոքա զհետ պնդեալ ստէպ հա-
լածէին։ Յայնմ վայրի որ զնենգու-
թիւնն խորամանգեաց Գաւառատեայ հար-
կանէր զնա անդէն, թէպէտ եւ յաղ-
դոյ վիրացն սխալեաց, սակայն եհար
զնա յուսան եւ խոցեաց եւ ինքն պըն-
դեալ երթայր ընդ հալածչացն. եւ ի-
բրեւ յայտ եղն թէ ս ոք էր, մխան-

զամենայն ընդ Ասորեստանեայցն տապնապաւ արշաւէր երիւարաւն զհետ մտեալ Թագաւորաւն Հանդերձ։ Այսպէս է Թէ որոց յայնժամ յամբարձնաց երիւարքն էին յերագադարձնաց ըմբռնէին։ Ամենայն այլոցն Գադատայ լուծեալ պարտասեալ էին վասն ի ճանապարհէն վաստակելոյ. եւ իբրեւ տեսին զի զայր Կիւրոս Հանդերձ բանակաւն, այսպէս իսկ պարտ է ածել զմտաւ եԹէ ուրախուԹեամբ եւ ցնծուԹեամբ իբրեւ ի նաւահանգիստ ի կարեձմեռն ձմերայնւոյ հասին առ նոսա։

Զկիւրոս անդէն զառաջինն զարմանք ունէին. իբրեւ գիտաց զերան, որչափ նոքա միահամուռ ընդդէմ գային, եւ ինքն հակառակ ընդդէմ զզօրան զունդագունդ տանէր։ Իբրեւ ծանեան հակառակորդքն զոր ինչ եղեւ, ի փախուստ դարձան. անդ հրամանն եւ Կիւրոս այնոցիկ որ ի դույն իսկ կարգեալ կային զհետ մտանել, եւ ինքն զկնի զայր ընդ այլոցն որպէս օգնուտն Թըրւէր։ Յայնմ վայրի ըմբռնեցան կառք եւ ոմանք ի կառավարացն անկեալ կործանէին, ոմանք ի դառնալն եւ ոմանք այլ իմն ազգ. եւ ոմանք կրճատեալ ի հեծելոց անտի՝ ի բուռն անկանէին։ Նա զայլ եւս բազումս կոտորէին եւ զայն որ զԳադատայն եհար։ Նայց ի հետեւակացն Ասորեստանեաց որք զԳադա-

տայ զեղն պաշարեալ դիպեցան, կէսք յամուր անդր որ ի Գադատայ ապստամբեաց, անկանէին, եւ կէսք աճապարեալ ի քաղաք ինչ յաղթ ասորեստանեայն անկանէին. եւ ինքն իսկ գլխովին ասորեստանեայն կառօք եւ երիվարօք փախստական անդր դիմէր:

Յորժամ զայս ամենայն ի գլուխ հան Կիւրոս, մեկնեալ երթայր յերկիրն Գադատայ եւ Հրաման տուեալ որոց պարտն էր Հրաման տալ վասն գերւոյն, վաղվաղակի յուղի անկանէր զի երթեալ տեսանիցէ զԳադատաս, թէ զիարդ իցէ ի վերէ անտի. եւ մինչ դեռ նախաղացեալ գայր, Գադատաս պատեալ զվէրն ընդ առաջ ելանէր: Տեսեալ զնա Կիւրոսի զուարճացեալ լինէր յանձն իւր եւ ասէր. Նա գայի առ քեզ տեսանել թէ ո՞րպէս իցես:

Ասէ Գադատաս, ես ասէ եկի միւսանգամ տեսանել զքեզ, եթէ որպիսի ինչ իցէ տեսիլ կերպարանաց քոց, որ այսպիսի ոգի ունիս, եւ գիտեմ իսկ եթէ ոչ իմիք կարօտեալ, եւ ոչ խոստացար իսկ ինձ զայս առնել, ոչ թէ երախտիս ինչ յինէն գտեալ առանձինն եւ ոչ մի, այլ զի բարեկամաց օգուտ ինչ արարի. այնպէս յօժարութեամբ օգնական իմ եղեր. որպէս զի այժմ որչափ յիս ապաստանէ կորուսեալ եմ, բայց որչափ ի քեզ ապա-

տան լիցէ ողջ իսկ ապրիցեմ։ Ով Կիւրոս եթէ որպէս իսկզբանն էիր եւ որպիս ծնանէիր, ոչ գիտեմ եթէ սատանայի երբեք որդեակ որ այսպիսի միտս առ իս ունիցի. եւ այլ եւս որդիս տեսի եւ զայս արքայ Ասորեստանեաց, որ առաւել իսկ զիւր հայրն տրտմեցոյց, քան զքեզ այժմ կարիցէ տըրտմեցուցանել։

Եւ Կիւրոս ասէ այսպէս. Ով Գադատա զմեծ եւս իմն զարմանս թողեալ ընդ իս ես այժմ զարմացեալ։ Ասէ Գադատաս. եւ զինչ այն զարմանալիք իցեն։ Զի այնչափ արք, ասէ, զոմն գործեցին վասն քո ի Պարսից եւ ի Մարաց եւ ի Վրկանացւոց եւ ամենեքին որ աստ էին ի Հայոց եւ ի Սակաց եւ Կադուսիացւոց։ Եւ Գադատաս յաղօթս կայր. Ով Արամազդ, ասէ, եւ նոցա բազում բարութիւնս շնորհեսցեն դիքն, եւ աւելագոյն այնմ որ այնր ամենայնի պատճառք եղեւ, զի եւ նոքա նոյնպիսի լինիցին։ Արդ, զի եւ զորս դու գովես ով Կիւրոս, ասպնջականութեամբք ընդունիցիմք զնոսա, ընկալ զպարգեւս զոր ես կարող իցեմ պարգեւել. եւ բազում պարգեւս ածէր զի որ կամիցին զոհս մատուցանիցէ, եւ ասպնջականս լինել բանակին արժանի գեղեցիկ գործելոցն եւ ի գլուխ ելելոց։

Կադուսիացին վերջապահ էր եւ ոչ

Հաղորդեցաւ ի մնդեղն զհետ ։ Իբրեւ կամեցաւ եւ նա մեծ ինչ գործ վճարել, ոչ ինչ պատամեալ Կիւրոսի ասպատակ գնէին յերկիրն որ առ Բաբիլոնացւոց աշխարհին կայ. եւ ցան աստ անդ վարատեալ երիվարաց նոցա, եղանէր ասորեստանեայն ի քաղաքէ անտի իւրմէ յոր փախուցեալն էր ; եւ պատահէր նոցա, քանզի ճակատեալ էին զօրք նորա ։ Իբրեւ գիտաց թէ միայն են Կադուսիացիքն ի վերայ դիմէր, եւ զիշխան Կադուսիացւոցն սպանանէր եւ զայլս բազումս եւ բազում երիվարս ի Կադուսիացւոց առնոյր, եւ եթէ դիպէր այնոցիկ որ զառն եւ զաւարն կրէին հանէր ի նոցանէ ։ Եւ ասորեստանեայն զհետ մտեալ մինչեւ ցայն վայր զոր ամուր համարէր այսօրէն դառնայր. իսկ Կադուսիացիքն ընդ երեկոյս պրծեալ ապրէին անկեալ ի բանակ անդր ։

Կիւրոսի իբրեւ զգաստ լինէր զիրացըն որ եղեն, ընդ առաջ երթայր Կադուսիացւոցն, եւ զոր ոք խոցեալ տեսանէր, առնոյր զնա եւ առ Գադատաս առաքէր զի դարմանեսցի, եւ զայլսն վրանակիցս առնէր, եւ հոգ տանէր զի զպէտսն կարեւորս ունիցին, առեալ ընդ իւր եւ ի պատուականացն Պարսից ։ Զի յայնպիսի ինչ իրս որ պիտանիքն իսկ իցեն վաստակոցն կցորդ կամին լինել. բայց ինքն յայտնի իսկ նեղէր սա-

տիկ, քանզի մինչ դեռ այլքն ընթրէին, զի ժամ իսկ էր յայնժամ ընթրեացն, դեռ եւս Կիւրոս սպասաւորքն հանդերձ եւ բժշկօքն ոչ զոք առանց խնամոց թողոյր, այլ կամ ինքնին իսկ տեսանէր, կամ թէ ինքն չկարէր վճարել, յայանի իսկ գործանիչս առաքէր, եւ այնպէս ապա ի քուն եղեալ ննջեցին:

Վաղվաղակի իբրեւ տիւ եղեւ, քարոզ կարդայր գալ ի մի վայր ժողովել իշխանացն եւ ամենայն Կադուսիացւոցն. եւ խօսէր զայս դոյն օրինակի բանիւ: Արք բարեկամք, վիշտք մարդկօրէնք են որ հասին. զի յանցանել որ մարդիկ իցեն, ինձ թուի թէ չէ ինչ զարմանալոյ: Բայց արժան է յայսմ ամենայնէ իրաց որ եղեն ի բարութեան իմիք վայելել եւ ուսանել մի երբեք ուրեք քան զզօրս թշնամեացն տկար եւ անզօրն զօրութեան քակել ի բովանդակ զօրացն: Ոչ զայս, ասէ, ասեմ, որպէս թէ չիցէ պարտ երբեք սակաւ զօրօք երթալ յս պիտոյն իցէ քան որով այժմն չոգաւ Կադուսիացին, այլ եթէ ոք հաղորդութիւն ընդ այնմ որ բաւական իցէ օգնական լինել ունիցի եւ դիմեալ երթայցէ, մարթի պատրել, հնար է եւ մնացելովքն ըզթշնամիսն խաբեալ պատրեալ կացուցանել եւ այլում դարձուցանել զնոսա

Մարթի եւ այլ եւս ինչ իրս ի վերայ թշնամեացն խորամանկել եւ զզաւրեկամս յամուր զգուշութեան կացուցանել: Այլպէս եւ ոչ որ որոշիցին ի բաց մեկնիցի, այլ կախեալ կայցէ զպընդութենէ զօրութեանն. իսկ որ ի բաց ուրեք մեկնեալ գնայցէ, եւ չունիցի հաղորդութիւն ուր ուրեք եւ իցէ, ոչ ինչ ընդհատ յայնմանէ կրիցէ, եթէ միայն միայնակ էր երթեալ ի մարտ պատերազմի: Այլ ընդ այսր, ասէ, եթէ գից այն կամ իցէ, առցուք վրէժս ի թշնամեաց ոչ յետ բազում ժամանակի: Այլ եթէ վաղվաղակի ճաշիցէք, սաբայց զձեզ անդր ուր իւրքն կատարեցան, եւ զվախճանեալսն թաղեսցուք, եւ ցուցցուք հակառակորդացն թէ ուր յաղթելն կարծեցին, ինմին վայրի այլք զօրագոյնք քան զնոսա գտան, եթէ Աստուած կամեսցի. որպէս զի մի եւ ընդ անդրէն ուրախութեամբ հայիցեն ուր կոտորեցին զնիզակակիցս մեր: Եթէ ոչ ի դիմի հարկանիցին մեր, այրեսցուք զհանդըրուանս նոցա եւ յաւեր դարձուսցուք զերկիրն, զի մի իցէ թէ անսեալ զոր ընդ մեզն արարին ուրախ լինիցին, այլ ընդ իւրեանց վիշտն նայեցեալ ծանրացեալ նեղեսցին: Ամենեքին երթեալ ճաշեցէք, բայց դուք ով Պադուսիացիք, նախ երթեալ ընտրեցէք ձեզ իշխան, որպէս օրէնք ի-

ցեն ձեր, որ հոգացի զձէնջ ընդ դիցն եւ ընդ· մեզ, եթէ կարօտիցիք իւիք: Դու յորժամ ընտրիցէքն եւ ճաշիցէք առաքեցէք առ իս զընտրեալն:

Նոքա զայն գործէին. եւ Կիւրոս իբրեւ եհան զզօրսն, եւ հաստատեաց կացոյց ի գնդին զընտիր ընտիրս ի Կադուսիացւոցն, հրամայեաց մօտ առ իւր տանել զգունդն, որպէս զի, ասէ, եթէ կարօղ իցեմք քաջալերս արանցն տայցեմք. եւ այնպէս յուղի անկեալ երթային եւ եկեալ թաղէին զԿադուսիացիսն, եւ զմայրսն ապականէին. զայս արարեալ մեկնէին, եւ զպէտս պէտս առեալ յերկրէ անտի թշնամեացն միւսանգամ մեկնէին յերկիրն Գադատայ:

Իբրեւ զայս ած զմտաւ թէ որ ապստամբեցինն եւ եկին առ նա, քանզի առ Բաբիղացւոց աշխարհին էն, չարչարեսցին եթէ ոչ ինքն հանապազ մօտ իցէ, ապա ի թշնամեաց անտի զորս արձակերն, հրամայէր առնել ցասարեատանեայն եւ ինքն իսկ քարոզ առաքէր առ նա առնել այսպէս. թէ զայնոսիկ որ զերկիր ի գործ արկանեն չզրկեմ, եթէ եւ դու կամեսցիս թողուլ մշակացն ապստամբացն գործել զգործ մշակութեան: Նոյն դու, ասէ, եթէ խափանել կամիս զսակաւաւորս ոմանս խափանեսցես. քանզի սակաւ իսկ եր-

կիր ապստամբելոցն եւ եկեղեցւոյ առ իւ-րեւ եւս բազում երկիր թողլ, զի արդիւնս քեզ բերիցէ։ Իսկ ի կթել պաղոցն եթէ պատերազմ իցէ, ինձ թուի թէ որ յաղթէն, զայն նա առցի. ապա թէ խաղաղութիւն լինիցի, յայտ է եթէ դու քաղեսցես։ Բայց եթէ ոք յիմոց ասասի քեզ զէն վերացուցէ, կամ ի քոյոցն՝ ինձ, զնոցա, առէ, որչափ ձեռնհաս իցեմք, վրէժ առցուք։

Զայս պատուիրեալ քարոզին առաքէր։ Մարտեանեայքն իբրեւ լըւան, ածէին ի հաւան զթագաւորն շնորհել եւ պակաս առնել զպատերազմն։ Բայց մարտեանեայն դրդեալ ի համազգեաց անտի, եւ իւր իսկ ընդայն կամեցեալ, յանձն առ. եւ դաշինք ի միջի կուէին, թէ մշակացն խաղաղութիւն լինիցի, եւ զինակրաց՝ պատերազմ։ Զայս ինչ վասն սատարացն ի գլուխ հան Կիւրոս. հրաման տայր իւրոցն բարեկամացն զարօտս անասնոցն, եթէ կամիցին, իւրոց զօրացն առնիցեն յանձն. տանէին եւ զառ եւ զաւար թշնամեացն ուստի եւ կամէին, զի հեշտ լինիցի նիզակակցացն արշաւանն։ Զի թէպէտ եւ նոյն վիճակք ի վերայ կային, բայց ի թշնամեացն կերակրելն թեթեւագոյն իմն զպատերազմն ցուցանէր։

Իբրեւ պատրաստ լինէր Կիւրոս, զի

երթայցէ, զայր Հասանէր Գադատաս, բազում եւ ազգի ազգի պատարագս բերելով իբրեւ ի մեծ տանէ եւ ընտիր ընտիր երիվարաց յիւրոց հեծելոցն, որոց՝ վասն նենգութեանն չհաւատայր։ Իբրեւ մերձ եղեւ, խօսէր այսպէս. Ով Կիւրոս այժմիկ զայս բերեմ քեզ, զի ի ժամանակիս յայսմիկ վարեցիս նոքօք թէ պիտոյ ինչ լինիցին. համարեաց, ասէ, թէ եւ այլն ամենայն որ ինչ իմ է, այն քո է։ Զի չիք եւ չէ իսկ երբեք որ յինէն ծնաւ, ուստի թողից զիմ տունս. այլ հարկ է, ասէ, ընդ իս յորժամ վախճանիմս, ամենեւին չնջանել ազգատոհմին մերոյ եւ անուանն. երդմնի լինիմ, ասէ, եւ ի դիտն ով Կիւրէ, որ զամենայն տեսանենն եւ լըսեաւ լսեն, թէ ոչ անիրաւ ինչ եւ ոչ ծանականաց ինչ բանս խօսեցայ կամ գործեցի, եւ զայս կրեցի. զայս ասէր եւ զիւր բախտն արտասուէր, եւ ոչ եւս կարէր աւելի ինչ ասել։

Եւ Կիւրոսի լուեալ ի խոր խոցեալ խօսէր այսպէս. Զերիվարսն, ասէ, առնում, զի քեզ օգուտ գործեցից, տուեալ զնոսա որոց մտադիւրագոյնք այժմ քան զքեզ իցեն, որպէս երեւի իսկ։ Եւ որում եւ յառաջագոյն իսկ ցանկացեալ էի, զԳաբրից այրուձին բավանդակիցեմ հեծեալս բիւր մի. իսկ զայլ եւս ինչսն դու առ պահեա, ա-

ուէ, մինչեւ տեսանիցես զնա, զի որու-
եալ պարգեւս ընդ պարգեւացն ոչ պար-
տեցայց ի քէն։ Ապա թէ ինչ աւելի
տուեալ երթայցես քան զայն զոր յի-
նէն առեր, չգիտեմ թէ զիարդ ոչ յա-
մօթ լինիցիմ։

Պատգամաւորս ասէ. Հաւատամ, ա-
սէ, քանզի տեսանեմ իսկ զկարգս քո.
բայց տես թէ բաւական իցեմ պահել։
Վասնզի մինչ բարեկամքն էաք առա-
րեստանեայն, զի ազնուագոյն իմն թը-
ւէր կալուած հօր իմոյ, քան ի մեծ քա-
ղաքն անդր Ռաբիղացւոց մօտ էր, որ-
չափ ինչ շահս մարթ էր ի յաղթ քա-
ղաքէ անտի առնուլ, ի նոյն վայելէաք,
եւ եթէ աղմուկ ինչ կամ խռովութիւն
հասանէր դառնայաք յաշխարհն մեր
եւ մեկուսի էաք յայնմ ամենայնէ։
Բայց այժմ քանզի թշնամիք եմք,
յայտ է թէ յորժամ դու մեկնիցիս,
եւ մեք եւ ամենայն տուն մեր նենգի-
ցիմք. եւ թուի ինձ տրտմութեամբ
կեանս կեցցեմք, զի բնաւ զմերձաւորսն
իսկ մեր թշնամիս առնիցիմք եւ զօրա-
գոյնս քան զմեզ տեսանիցեմք։

Թերեւս ասիցես իսկ, թէ զմէ՞ ոչ
խորհեցար մինչ չեւ ապստամբեալ։
Օի անձն, ով Կիւրէ, վասն թշնամւոյն
եւ ցասմանն ոչ ընդ զգուշութիւն հայ-
էր, այլ ցանդ իսկ եւ միշտ այսպիսի
ինչ երկնէր. թէ երբ հասանիցէ վրէժ

առնուլ ի դիցն եւ ի մարդկան թշնամւոյն, որ չդադարեն յատելութենէ, իբր ոչ եթէ զի զրկեաց ոք ինչ զնա, այլ յորժամ կարծիս զումեքէ կարծիցէ լաւ քան զինքն լինել: Ինձ այսպէս իսկ թուի թէ քանզի ինքն չէ պիտանի, այլ վատթարագոյնս քան զինքն թիկունս ունիցի: Նոյն եթէ ազնուագոյն քան զնա երեւիցի, քաջալերեաց, ասէ, ով Կիւրէ, ոչ հասցէ ընդ առն այնմիկ քաջի ի կռիւ կալ. այլ ինքն իսկ բաւական լինիցի հնարս ինչ նմա մեքենայել, մինչեւ բարձցէ զայն որ ազնուագոյն քան զինքն է. բայց ի նեղելն զիս, ինձ թուի թէ եւ վատթարաքն հզօրագոյն լինիցի:

Կիւրոսի որ զայս ամենայն լուաւ արժանի հոգաբարձութեան բանքն՝ թըւեցան, եւ անդէն ասէր. Իսկ արդ զիարդ, ասէ, ով Գադատա ոչ դու զպարիսպսն պահապանօք ամրացուցեր, զի ի զգուշութեան իցես յորժամ մտանիցես ի նոսա. եւ դու ո՞չ ապաքէն ընդ մեզ ի պատերազմ գումարեալ ես, զի թէ դիքն, որպէս եւ այժմ իսկ, ընդ մեզ իցեն, նա ի քէն զանգիտիցէ եւ ոչ դու ի նմանէ: Արդ որ ինչ քաղցրն իցէ քեզ տեսանել ի քոյոց անտի կամ ընդ որում անխորժիցես լինել, առ եւ եկ ընդ իս, զի դու ինձ, որպէս ինձ թուի, ամենեւին պիտանացու լինիցիս.

ես եւ ոչչափ թէ կարող եւ ձեռնհաս լինիմ գուն գործիցեմ, պիտանացու քեզ լինել։ Զայս լուեալ Գաղատայ ոգի առեալ կազդուրէր եւ ասէր. Որդ, ասէ, մարթիցիմ ձեպել պատրաստել մինչ չեւ քո ելեալ իցէ ; զի կամիմ, ասէ, եւ զմայր իմ ածել ընդ իս։ Աճապարեսցես, ասէ, զի կացից մնացից մինչեւ դու ասիցես թէ բաւական է։

Այս երթեալ Գաղատայ պահ եդ պատրաստին Կիւրոսի հանդերձ զոր ամբարցոյցն իսկ, եւ զամենայն կազմէր պատրաստէր, որովք շինիցի տուն մի մեծ. առնոյր եւ յիւրոց հաւատարմաց անտի որովք կարօտն էր եւ զպազրումն յորոց թերահաւատն էր, բռնադատեալ կիսոցն ի նոցանէ եւ զկանայս ընդ իւրեանս ածել, եւ կիսոց եւ զքորսն զի ընդ նոսա կայցեալ դրաւիցէ զնոսա. եւ զԳաղատաս առ Կիւրոս ընդ այնոսիկ որ զիւրեանն էին եւ երթայր, զի ճանապարհացն ցուցիչ լինիցի եւ ջրոց եւ ճարակի եւ հացի, որպէս զի միշտ իսկ ի պատրաստութիւնս գնայցեն։

Իբրեւ երթեալ զԽաբիղացւոց աշխարհն նշմարէր, թուեցաւ նմա թէ ճանապարհն զոր երթայր անդր իսկ ի քաղաքորմն տանիցի, կոչեցեալ նորա զԳոբրիաս եւ զԳաղատաս, հարցանէր եթէ գուցէ՞ այլ ճանապարհ, զի մի ընդ մօտ ի պարիսպ անդր տանիցէ։

Նա Գոբրիաս ասէ. Ես տէր եւ բազում են ճանապարհք, այլ ես կարծէի եթէ կամիցիս հուպ երթալ ի քաղաքն զի ցուցանիցես նոցա զզօրսն քո, թէ բազում զօրք են քո եւ գեղեցիկք: Քանզի յորժամ սակաւ զօրսն ունէիր, մատեաք ի պարիսպ անդր եւ տեսանէին զմեզ զի ոչ բազում էաք, եւ այժմ կազմեալ պատրաստեալ որպէս առաջն առ քեզ պատրաստ լինիցի ի պատերազմ, գիտեմ թէ յորժամ զքո զօրս տեսանիցէ, միւսանգամ իւրքն առանց կազմութեան թուիցին:

Կիւրոս ասէ. Զարմանս ինձ առնես, ով Գոբրիա, թէ ի ժամանակի յորժամ յոյժ իսկ սակաւ զօրս առեալ երթայիր, անդր իսկ ի պարիսպն մատչէիր, եւ այժմ բազմագոյն զօրս ունիմ եւ չկամիմ տանել ի պարիսպն: Բայց մի ինչ սքանչասցիս, ասէ, քանզի ոչ եթէ նոյն իցէ մօտն տանել եւ հեռացուցանել. զի մօտ ամենեքին տանին, այնպէս ճակատեալք որպէս համարինն թէ ազնուագոյն պատերազմն լինիցի: Բայց որ ցածունքն եւ իմաստունքն իցեն զգուշութեամբ ի բաց մեկնին եւ ոչ եթէ արագութեամբ. հարկ իսկ է այլոցն ակաղձելոց մի ըստ միոջէ անցանել, բայց պարտ է զայն ամենայն վառելովք եւ սպառազինօք թագուցանել, եւ ոչ ուրեք մերկս ի զինուց երեւել

կապարճակրացն առաջի հակառակոր-
դաց: Որդ հարկ է այնոցիկ որ այնպէսն գնայցեն առաջի ոսկարացն զպատերազմօղսն կարգել. եւ այնուհետեւ եթէ կամիցին ի պարսպէ անտի միահամուռ ի վերայ անկանել ուր ուրեք եւ խառնիցին, սաստկագոյնս ընդխառնիցին քան զայնոցիկ որ անցանիցենն:

“Սոքա քանզի երկայնաձիգ տողեալ երթայցեն, դանդաղագոյնք լինիցին թիկունք օգնականութեանն, եւ նոքա ի պարսպէ անտի վաղվաղակի գիմեալ ի վերայ մօտաւորացն միւսանգամ այսրէն դառնայցեն: Իսկ եթէ ոչ սակաւ հեռացեալ երթայցեմք քան որչափ թէ կարիցեն տեսանել զմեզ եւ մեք ձգտեալ երթայցեմք, զբազմամբոխ բազմութիւն մեր նշամարիցեն. եւ ի զինուց եւ ի զարդուց առ միմեանս միմեամբք հիւսելոց ընաւ իսկ ամբոխ անհնարին երեւիցի: Նաեւ եթէ այնպէս երթայցեմք եւ լաւիկ գայցեն ի մեր վերայ, ի բազմաց հետէ յառաջագոյն տեսեալ զնոսա ոչ առանց պատրաստութեան անկանիցիմք ի բուռն: Մանաւանդ թէ, սաէ, ով արք, եւ ոչ ձեռնամուխ իսկ լինիցին յորժամ հասանիցէ հեռագոյն մեկնել ի պարսպէն՝ եթէ ոչ բովանդակ իսկ զօրք կարծիցեն ամենայն բանակին յաղթել. զի ահագին է ի դիմի հարկանելն:

Իբրեւ զայս ասէր հաճոյ թուեցաւ որոց անդն էին, եւ Գոբրիաս որպէս հրաման ետ տանել, տանէր։ Իբրեւ զանցանէին զօրքն զքաղաքաւն, միշտ զվերջին բանակն ամրագոյն յարդարէր, եւ այնպէս մեկնեալ երթայր եւ եկեալ հասանէր ի սահմանակողմն Ասորեստանեայցն եւ Մարացն ուստի ելեալն էր. անդ քանզի երեք պահակք էին Ասորեստանեայցն, զմին ի նոցանէ զակարագոյն յարձակեալ անդէն առնոյր բռնի, բայց յերկուց անտի երկնչէր Կիւրոս, իսկ Գադատաս հաճեաց զմիւս պահապանացն տալ զամուրսն ի ձեռս։

ԳԼՈՒԽ Ե

ԻԲՐԵՒ այս ամենայն ի գլուխ ել, առաքէ առ Կիաքսարէս, պատուէր տայ չու առնել գալ ի բանակն զի վասն ամրականացն զոր ըմբռնեցին խորհուրդ խորհեսցին թէ զինչ ինչ պարտ իցէ առնել, եւ զի տեսեալ զզօրսն եւ վասն այլոցն եւս խրատտու լինիցի որ ինչ արժան իցէ յայնմ հետէ գործել։ Եւ թէ հրամայեսցէ. ասա, ասէ, թէ ես եկից առ նա բանակել։ Եւ չոգաւ հրեշտակն պատմել։ Եւ Կիւրոս հրամայեաց յայնժամ Գադատայ զվրանն Ասորեստանեայն, զոր Կիաքսարայ ընտրեցին Մարքն, քաջ պատրաստել. այլովք եւս կազմու-

ծովք զոր ունէր, եւ զերկուս կանանայսն մուծանել ի սենեակ անդր վրանին եւ նոքօք հանդերձ եւ զարուեստականսն որ ընտրեալ էին Կիաքսարայ: Նոքա վաղ զայն գործէին, իսկ որ առաքեցաւն առ Կիաքսարէս, իբրեւ տեսաց զհրամայեալսն, լուեալ Կիաքսարայ, գիտաց եթէ լաւ է բանակին կալ ի մէջ սահմանացն, զի եւ Պարսիկքն զորս կոչեաց Կիւրոս, գային հասանէին, եւ էին քառասուն բեւրք աղեղնաւորաց եւ տապարաւորաց: Արդ տեսեալ զնոսա եթէ բազում ինչ վնաս գործեն Մարաց աշխարհին, զի առաւել լաւ համարէր ապրել ի նոցանէ, քան այլ ամբոխ ի ներքս ընդունել: Որ ի Պարսից աշխարհէն ածէր զզօրն, հարցանէր զԿիաքսարէս, ըստ Կիւրոսի պատուիրանին, եթէ զօրաց ինչ պէ՞տք իցեն նմա. իբրեւ տեսաց թէ չեն պէտք, նոյն օրին յորժամ լուաւ թէ Կիւրոս մօտ է, չոգաւ առ նա տարեալ զզօրն: Բայց Կիաքսարէս ի վաղիւ անդր յուղի անկեալ գայր մնացեալ Մարաց հեծելովքն: Իբրեւ զգաց Կիւրոս թէ մօտ գայ նա, առեալ զՊարսիկ հեծեալսն որ բազում էին եւ զամենայն Մարսն եւ զՀայս եւ զՎրկանացիս, եւ յայլոց նիզակակցաց զքաջ հեծեալսն եւ զքաջ վառեալս ընդ առաջ երթայր եւ ցուցանէր Կիաքսարայ զզօրսն:

Կիաքսարէս իբրեւ ետես թէ զԿիւրոսի բազումք եւ քաջք զհետ երթեալ էին, իսկ ընդ իւր սակաւ ինչ սպասք էին անարգանս ինձ անձինն համարեցաւ եւ դժկամակ լինէր ընդ այն։ Նա եւ իբրեւ իջեալ Կիւրոսի յերիւարէ անտի մատչէր զի համբուրեսցէ զնա ըստ օրինացն, էջ Կիաքսարէս յերիւարէ անտի, եւ զերեսս ի բաց դարձոյց, եւ համբուրեաց ոչ, եւ յայտնի լինէր թէ արտասուէր։ Ապա հրաման ետ Կիւրոս այլոց ամենեցուն ի բաց գնալ եւ դադարել. եւ ինքն բուռն հարեալ զաջոյ Կիաքսարայ, եւ հանեալ զնա արտաքոյ ճանապարհին ընդ արմաւենեօքն, եւ զմարական կասուն հրամայէր տարածանել եւ նստուցանէր զնա, եւ ինքն առ նմին նստեալ հարցանէր այսպէս։

Ասա դու ցիս, ասէ, ով քեռի, թէ հի՞մ ընդ իս ցասուցեալ ես, եւ զի՞նչ ինչ դժնդակութիւն տեսեր, զի այնպէս դժկամակ լինիցիս։ Յայնժամ վայրի տայր պատասխանի Կիաքսարէս այսպէս։ Օմասու ածի թէի հաւուց եւ ի նախնեաց եւ ի հարց թագաւորաց ծնեալ եւ ես թագաւոր կացի, բայց տեսանեմ զի ես անարգանօք եւ առանց մեծարանաց երթամ, եւ դու իմով սպասու եւ այլ եւս զօրօք մեծավայելուչ հասեալ կաս. զայս ի թշնամեաց անգամ կրել ծանր համարիմ, եւ եւս առաւել

զժընդդակագոյն յայնցանէ յորոց չէր պարտ այնպիսի ինչ կրել: Վասնզի լաւ համարիմ բեւր անգամ ընդ հողով մտանել, քան այնպէս անարգ երեւել եւ տեսանել զիմն, զի անփոյթ առնիցեն զինէն եւ ծիծաղիցին զինեւ: Վասնզի ոչ եթէ այնմ ինչ տգէտ իցեմ, ասէ, եթէ ոչ դու մեծ քան զիս իցես, այլ եւ իմ ծառայքն սաստիկ դիմադարձ ինձ լինիցին, եւ կազմ իցեն առաւելագոյն զմեզ լլկելոյ, քան եթէ յինէն վշտանալոյ:

Եւ մինչ դեռ ասէր զայս առաւել եւս պարտեալ լինէր յարտասուացն, մինչեւ եւ զԿիւրոս համբուրէր եւ լի լինէին աչք նորա արտասուօք: Գնդեալ սակաւիկ մի այսպիսի ինչ խօսէր Կիւրոս: Զայս, ասէ, ով Կիաքսարէս, ոչ ճշմարտութեամբ ասացեր եւ ոչ առնուս իսկ ուղղորդ ի միտ զի համարիս եթէ իմով իսկ գալստեամբս կազմեցան Մարք առ ի բաւական լինել լլկել զքեզ: Ընդ քեզ ոչ զարմանամ թէ ի ցասման եղեր եւ երկեար. եթէ յիրաւի տրտմեալ իցես ընդ նոսա, եթէ յանիրաւի զայն թողից: Զի գիտեմ եթէ ծանրացեալ նեղիցիս եթէ լսիցես յինէն թէ ես ընդ նոցա իրաւունս տայցեմ: Բայց առ իշխանի զայրանալ ի վերայ ամենայն իշխանաւորացն, այն իսկ ինձ մեծ յանցանք թուին. քանզի հարկ է թէ

վասն զբաղմանն երկնցուցանելոյ, բազում թշնամիս առնիցէ. եւ ընդ ամենեսին սրամտելովն, ամենեցուն նոցա միաբանութիւն արկանիցէ: Արդ աղագաւ ես ոչ առաքեցի առանց իմ գնալոյ, երկուցեալ թէ մի այնպիսի ինչ լինիցի քո ցասմամբդ որ զամենեսին զմեզ տրտմեցուցանիցէ. արդ այդ ամենայն մինչ դեռ ես մօտ իցեմ առաւածովք համբերձ զզուշութեամբ վճարիցի: Նոյն զի համարիմ թէ զբղկիս ի մէնջ. արդարեւ ես ընդ այն ամենեւին գժկամակ իսկ եղէ, եթէ բազում բարեկամս պիտանիս առնել թեւակոխիցեմ եւ այսպէս կարծիս առնուցում թէ զնորին հակառակն գործիցեմ:

Նաեւ զի մի, ասէ, ընդ վայր մեղադիր մեզ առնիցեմք լինել, այլ եթէ հնար ինչ իցէ, աստ յայտնեցուք ածով թէ որպիսի ինչ առ ի մէնջ վնասն իցէ: Նա զարդար պատճառաւն ի մէջ մտացից. զի եթէ չար ինչ գործ գործեալ իցէ իմ, յանձին կալայց եթէ զրկեցի, ապա թէ ոչ մի ինչ չար գործեալ է իմ կամ խորհեալ. ո՞չ եւ դու խոստանայցես թէ ոչ ինչ զրկեցար յինէն: Հարկ է, ասէ, յանձն առնուլ: Իսկ թէ եւ լաւ ինչ գործեալ երեւիցիմ եւ յօժարեալ գործել որչափ աւելագոյնն ձեռնհաս իցեմ, ոչ մանաւանդ գովութեան ար-

ժանի թուիցիմ եւ ոչ պատրաստանաց։ Յիրաւի, ասէ։

Ասէ Կիւրոս, Աւն առ այսուհետեւ դիտեսցուք տեսցուք զամենայն ինչ զոր իմ գործեալ իցէ զմի մի գործ իւրաքանչիւր. զի այնպէս յայտ առաւել լինիցի թէ զինչ լաւութեան գործ ի նոցանէ իցէ եւ որ յոռութեան։ Բայց ի սկզբանէ իսկ արարից սկիզբն եթէ եւ քեզ շատ եւ բաւական թուեսցի։ Վասնզի քեզ յորժամ ազդն եղեւ թէ բազում հակառակորդք գումարեցան, եւ ի վերայ քո եւ ի վերայ քոյոյ աշխարհին դիմեալ գան, իսկ եւ իսկ վաղվաղակի առաքէիր ի Պարսից աշխարհն խնդրել թիկունս օգնականութեան, եւ առ իս իսկ առանձինն, եւ աղաչէիր եւս փութալ ինքնին իսկ գալ զօրավար եթէ գայցեն ոմանք ի Պարսից անտի։ Արդ միթէ ո՞չ իսկ անսացի քեզ եւ եկի եւ բերի ընդ իս արս բազումս եւ պիտանիս որչափ բաւական էի։ Եկիր, ասէ։

Այսուհետեւ նախ ասա դու ցիս, թէ ապիրատութիւն ինչ արդեւք բառզանե՞ր դու զիմ, թէ մանաւանդ երախտիս գտեր։ Ասէ Կիաքսարէս, յայտ իմն է, թէ յայսմ ամենայնէ երախտիս գտի։ Վասնզի զինչ էր, ասէ, յորժամ թշնամիքն գային եւ կռուել հասանէր ընդ նոսա, տեսե՞ր դու զիս յայնժամ

յաշխատութենէ իմիքէ ի բաց կացեալ կամ անխայեալ։ Ոչ, ասէ, ոչ։ Եւ զի՞նչ, ասէ, յորժամ յետ մեր լինելոյ յաղթութեանն աստուածովքն եւ մերժելոյ թշնամեացն, աղաչէի ես զքեզ զի առ հասարակ զհետ պնդիցեմք նոցա եւ հասարակ վրէժ խնդրեսցուք, եւ առ հասարակ թէպէտ լաւ ինչ թէպէտ յաւի դէպք տայցեն, զայն շահիցիմք։ Ունիցի՞ս ինչ դորքք առաւելութիւնս ի բամբասելոյ զիս։

Լուռ եւեթ կայր Կիաքսարէս՝ բայց Կիւրոս միւսանգամ խօսէր այսպէս. Բայց որովհետեւ լաւ համարիս լուռ իսկ լինել քան տալ պատասխանի, զայն տաս եթէ զրկեցա՞ր ինչ, զի յորժամ քեզ ոչ զգուշութեան թուէր զհետ մտանել, քեզ չետու լինել հաղորդակից վշտացն, եւ աղաչեցի ես զքեզ առաքել զայրուձիդ ի քոյոց այտի. զի եթէ եւ զայդ խնդրելով զրկեցի ինչ, մանաւանդ իսկ զի եւ ետու ես զանձն քեզ զօրաւիգն օգնականութեան, այն առ ի քէն իսկ յայտ արարեալ ցուցցի։

Իբրեւ առ այն եւս լուռ լինէր Կիաքսարէս։ Եթէ եւ ոչ այդմ բանի կամիցիս տալ պատասխանի, զայն տաս դուցիս, միթէ ընաւ զլացա՞յ ես ինչ զքեզ, զի յորժամ դու ետուրն ինձ պատասխանի; եթէ ոչ կամիմ անդէն զՄարս բռնադատել ի վիշտս, զի տեսանեմս

զնոսա թէ զուարճացան զուարթացան. միթէ չար ինչ գործեցի քեզ զի ոչ ցասնեայս. եւ յայնր վերայ միաւանգամ խնդրէի ի քէն քան զոր հեշտ ինչ չիցես ձեռնհաս տալ ինձ եւ ոչ դիւրագոյն ինչ քան զնոյն հրամայել Ս՝արաց։ Զի խնդրեցի թէ որ կամին զհետ իմ գալ, տացես ինձ։ Զ՝այդ ի քէն ընկալեալ ոչ այլ ինչ գործ գործեցի թէ ոչ հաւանեցուցանէի զնոսա. արդ երթեալ հաւանեցուցանէի զնոսա եւ զորոց զմիտսն հաճեցի, զնոսա առեալ յուղի անկայ քո իսկ թոյլն տալով։ Եթէ զայս մեղադրութեան արժանի համարիցիս, ապա եւ ոչ զոր տայցես դու ումեք ինչ, որպէս ի դէպ իսկ է, առանց բամբասանաց իցէ առնուլ ի քէն։ Նյապէս իսկ գնացեալ երթայաք։

Եւ յորժամ գնացաքն, զինչ գործ վճարեցաւ որ չիցէ յայտնի եւ երեւելի. ո՞չ ապաքէն բանակ հակառակորդաց առաւ, ո՞չ բազմագոյնք յայնցանէ որ ի վերայ քո եկին սատակեցան։ Նա մինչ դեռ կենդանիքն իսկ էին հակառակորդքն, ո՞չ ապաքէն բազումք ի զինուց մերկացան, եւ յոլովք յերիւարաց զրկեցան. եւ զինչս այնոցիկ որք յառաջին զքոյսն տանէին կրէին, այժմ տեսանես թէ քո իսկ բարեկամք ունին, զկէսս քեզ բերեն եւ զկէսս անձանց առնուն ընդ քոյով. իշխանութեամբ։

Իսկ որ մեծ քան զամենայն եւ գեղեցիկ է, զքո երկիրն մեծացեալ տեսանես, եւ զԹշնամեացն նուաղեալ. եւ զպահակսն առեալ եւ զքո իսկ զպահակսն որ յառաջին վտարանդի լեալ էին յԱ-սորւոց իշխանութիւնն, այժմ նմին հակառակ ընդ քոյով ձեռամբ է: Բայց չգիտեմ թէ զիա՞րդ ասիցեմ թէ կամիմ ուսանել թէ որ չար իցէ ի սոցանէ կամ որ բարի. բայց լսելոյ, ասէ, ամենեւին չիք իսկ արգել. ասա զի՞նչ զմտածես վասն այսր ամենայնի:

Զայս ասաց Կիւրոս եւ դադարեաց: Խօսեցաւ Կիաքսարէս այսպէս. Ով Կիւրոս ոչ գիտեմ թէ զիա՞րդ պարտ իցէ ասել թէ զոր ինչ գործեցերն, այն գործ չարութեան է: Բայց գիտա, ասէ, թէ այս ամենայն բարութիւնք այսպիսի իսկ են զի որչափ առաւելուցուն դոյն-չափ ծանր իցեն ինձ: Զի եւ զքո իսկ աշխարհն կամէի իմով զօրու մեծացուցանել քան եթէ զիմն ի քէն այնպէս մեծացեալ տեսանել. զի քեզ, որ զայդ առնես փառք են, բայց ինձ անարգանք են: Եւ գանձս, ասէ, ես լաւ համարիմ պարգեւել քեզ, քան առնուլ ի քէն զոր դու այժմիկ տաս ինձ: Զի զգամ թէ նուքիմքս մեծանամ ի քէն, որովք աղքատանամս: Եւ եթէ զիմ հնազանդեալս տեսանէի, սակաւ ինչ վնասեալ ի քէն, խուն ինչ տրտմէի,

քան այժմ տեսանել զի մեծամեծ բարութիւնս գտին ։ Ոչ է զայս ամենայն, ասէ, ապախտաւոր մոգք կարծիցիմ ածել զմտաւ, մի յիս զայս այլ ի քեզ իսկ դարձո զմնաւ տեսանել թէ որպիսի ինչ երեւիցի ։ Զի եթէ շունս ոք, զոր դուն պարարէիր վասն անձին եւ քոյոցն պահպանութեան, գնոսա ողոքելով, եւս ծանօթագոյնս անձին քան քեզ առնիցէ, ուրա՞խ ինչ ընդ ողոքանսն լինէիր ։

Նաեւ եթէ փոքր ինչ այդ քեզ թուիցի, եւ զայն ած զմտաւ, եթէ դքո իսկ ոք զպաշտօնեայսն, զոր դու պահպանութեան եւ սպասու վասն ստացար, այնպէս կաշմիցէ գնոսա, զի նորա մանաւանդ, քան եթէ քո կամիցին լինել, միթէ շնորհակա՞լ ինչ ընդ այնր երախտեաց լինէիր ։ Նաեւ որում առաւել իմն խնամ ունին մարդիկ եւ ընտանեբար սպասս հարկանեն, եթէ դքո կին ոք այնպէս ածիցէ զիւրեւ, որպէս զի ընդ նմա առաւել քան ընդ քեզ անկանիցի կնոջն գութն, ուրա՞խ ինչ ընդ բարերարութիւնն լինէիր. եւ ճարտար գիտեմ թէ քան զամենեսեան առաւել զրկիցէ զքեզ զայն առնելով ։ Նաեւ զի զայն ասացից որ առաւել հանգոյն իմոց վեշտացս իցէ, եթէ զորս ածերն իսկ զՊարսիկս այնպէս ոք ողոքէր, որպէս զի ախորժէին գնորա զհետ երթալ, քան զքո

կնի, բարեկա՞մ արդեւք համարէիր զնա. թուի ինձ եթէ ոչ. այլ առաւել թշնամի քան եթէ զլաղաւմն ի նոցանէ էր կոտորեալ։ Եւ զինչ եթէ ի քոց բարեկամաց ոք, յորժամ մարդասիրութեամբ բարերարէր, թէ առ յիմոց այրի որչափ կամիս, եւ զայն լուեալ երթայր առնոյր ոք զամենայն որչափ ինչ կարէր, եւ նա քայռվքն մեծանայցէ, դու եւ ոչ սակաւ ինչ ունիցիս զոր ի կիր արկանիցես. կարիցե՞ս զայնպիսի բարեկամ առանց բամբասանաց համարել։

Բայց ես այժմ եթէ ոչ զայսուիկ, սակայն այնպիսի ինչ ի քէն կրեալ համարիմ։ Զի դու ճշմարիտ իսկ ասես եթէ յորժամ ասացի ես թէ որ կամիցին տար, առեալ զամենայն զօրս իմ գնացեր, եւ զիս լոկ եւ թափուր թողեր։ Եւ այժմ զոր իմով զօրու առեր. զայն ինձ ածես, եւ զիմ երկիրն իմով զօրօք մեծացուցանես։ Եւ ես քանզի չեմ ինչ պատճառք բարութեանցն, ցուցանիցեմ զանձն իբրեւ կին մի զի բարիս յայլոց մարդկանէ գտանիցեմ եւ յիմոց հնազանդելոց իսկ։ Դու այր առաքինի երեւեցիս, եւ ես իշխանութեան արժանի չիցեմ. արդ այս ամենայն քեզ երախտիք կարծիցին ով Կիւրէ։ Կիւաքսարէ, ասէ, զի եթէ խնամածէիր ինչ ինձ, ապա զդժուար լեալ էր քո ոչ յիմեքէ այնպէս զլանալ զիս, որ-

պէս ի պատուոյ եւ ի մեծարանաց։ Օ՜ի ինձ զի՞նչ շահ իցէ, երկրէն ընդարձակել եւ ինձ յանարգութիւն հասանել. զի ես ոչ եթէ Մարաց յայն սակս իշխեցի զի ազնուագոյն քան զնոսա զամենեսին էի, այլ առաւել զի համարեցան նորա զմեզ ամենեւին լաւ քան զանձինս։

Եւ Կիւրոս մինչ դեռ խօսէրն իսկ, ասէ. Ով քեռի, քանզի յառաջագոյն շնորհս արարի քեզ, եւ դու այժմիկ շնորհեսջիր վասն որոց աղաչեմն զքեզ. դադարեա, ասէ, ինձ մեղս դնելոյ. եւ յորժամ զհանդէս առնուցուս զմեր թէ որպիսի միտս ընդ քեզ ունիցիմք, եթէ թուիցի քեզ թէ որ ինչ գործ գործեցաւ յինէն, առ ի քո օգուտ արարաւ, ի համբուրել իմ զքեզ, եւ դու համբուրեսջիր զիս եւ երախտաւոր եւ բարերար համարեսջիր, ապա եթէ այլազգ ինչ գտանիցես յայնժամ ինձ մեղ դնիջիր։ Ասէ Կիաքսարէս. Թերեւս քաջ խօսիս. եւ ես այսպէս արարից։ Ասէ Կիւրոս. Եւ արդ զիարդ, միթէ համբուրեսցի՞ց զքեզ. Եթէ դու կամիս, ասէ։ Եւ ո՞չ զերեսս դարձուցանիցես յինէն, որպէս եւ այժմ իսկ. Ոչ դարձուցից, ասէ, զերեսս. եւ նա համբուրեաց զնա։

Իբրեւ տեսին Մարք եւ Պարսիկք եւ այլք բազումք. քանզի ամենեցուն հոգ

կնի, բարեկամ արդեւք համարէիր զնա. Թուի ինձ եթէ ոչ. այլ առաւել թշնամի քան եթէ զբազումս ի նոցանէ եր կոտորեալ: Նաեւ զինչ եթէ ի քոց բարեկամաց ոք, յորժամ մարդասիրութեամբ բարբառէր, թէ առ յիմոց այտի որչափ կամիս, եւ զայն լուեալ երթայր առնոյր ոք զամենայն որչափ ինչ կարէր, եւ նա քոյովքն մեծանայցէ, դու եւ ոչ սակաւ ինչ ունիցիս զոր ի կիր արկանիցես. կարիցե՞ս զայնպիսի բարեկամ առանց բամբասանաց համարել:

Բայց ես այժմ եթէ ոչ զայսորիկ, սակայն այնպիսի ինչ ի քէն կրեալ համարիմ: Զի դու ճշմարիտ իսկ ասես եթէ յորժամ ասացի ես թէ որ կամինն առ, առեալ զամենայն զօրս իմ գնացեր, եւ զիս լոկ եւ թափուր թողեր: Նաեւ այժմ զոր իմով զօրու առեր. զայն ինձ ածես, եւ զիմ երկիրն իմով զօրօք մեծացուցանես: Նաեւ ես քանզի չեմ ինչ պատճառք բարութեանցն, ցուցանիցեմ զանձն իբրեւ կին մի զի բարիս յայլոց մարդկանէ գտանիցեմ եւ յիմոց հնազանդելոց իսկ: Դու այր առաջինի երեւեսցիս, եւ ես իշխանութեան արժանի չիցեմ. արդ այս ամենայն քեզ երախտիք կարծիցե՞ն ով Կիւրէ: Գիտասջիր, ասէ, զի եթէ խնամածէիր ինչ ինձ, առաւ զգուշ լեալ եր քո ոչ յիմեքէ այնպէս զլանալ զիս, որ-

պէս ի պատուոյ եւ ի մեծարանաց: Զի ինձ զի՞նչ շահ իցէ, երկրին ընդարձակել եւ ինձ յանարգութիւն հասանել. զի ես ոչ եթէ Մարաց յայն սակս իշխեցի զի ազնուագոյն քան զնոսա զամենեսին էի, այլ առաւել զի համարեցան նոքա զմեզ ամենեւին լաւ քան զանձինս:

Նա Կիւրոս մինչ դեռ խօսէրն իսկ, ասէ. Ով քեռի, քանզի յառաջագոյն շնորհս արարի քեզ, եւ դու այժմիկ շնորհեսջիր վասն որոց աղաչեմն զքեզ. դադարեա, ասէ, ինձ մեղս դնելոյ. եւ յորժամ զհանդէս առնուցուս զմեր թէ որպիսի միտս ընդ քեզ ունիցիմք, եթէ թուիցի քեզ թէ որ ինչ գործ գործեցաւ յինէն, առ ի քո օգուտ արարաւ, ի համբուրել իմ զքեզ, եւ դու համբուրեսջիր զիս եւ երախտաւոր եւ բարերար համարեսջիր, ապա եթէ այլազգ ինչ գտանիցես յայնժամ ինձ մեղ դնիջիր: Նա ասէ Կիաքսարէս. Թերեւս քաջ խօսիս. եւ ես այսպէս արարից: Նա ասէ Կիւրոս. Եւ արդ զիարդ, միթէ համբուրեցի՞ց զքեզ. Եթէ դու կամիս, ասէ: Նա ո՞չ զերեսս դարձուցանիցես յինէն, որպէս եւ այժմ իսկ. Ոչ դարձուցից, ասէ, զերեսս. եւ նա համբուրեաց զնա:

Իբրեւ տեսին Մարք եւ Պարսիկք եւ այլք բազումք. քանզի ամենեցուն հոգ

կնի, բարեկամ արդեւք համարէիր զնա.
թուի ինձ եթէ ոչ. այլ առաւել թշնա-
մի քան եթէ զբաղուամս ի Նոցանէ էր
կոտորեալ: Նոյն զինչ եթէ ի քոց բա-
րեկամաց ոք, յորժամ մարդասիրու-
թեամբ բարբառէր, թէ առ յիմոց այ-
տի որչափ կամիս, եւ զայն լուեալ եր-
թայր առնոյր ոք զամենայն որչափ ինչ
կարէր, եւ նա քոյովքն մեծանայցէ,
դու եւ ոչ սակաւ ինչ ունիցիս զոր ի կիր
արկանիցես. կարիցե՞ս զայնպիսի բարե-
կամ առանց բամբասանաց համարել:

Բայց ես այժմ եթէ ոչ զայսոսիկ,
սակայն այնպիսի ինչ ի քէն կրեալ հա-
մարիմ: Զի դու ճշմարիտ իսկ ասես
եթէ յորժամ ասացի ես թէ որ կա-
միցին տար, առեալ զամենայն զօրս իմ
գնացեր, եւ զիս լոկ եւ թափուր թո-
ղեր: Նոյն այժմ զոր իմով զօրու առեր.
զայն ինձ ածես, եւ զիմ երկիրն իմով
զօրօք մեծացուցանես: Նոյն ես քանզի
չեմ ինչ պատճառք բարութեանցն,
ցուցանիցեմ զանձն իբրեւ կին մի զի բա-
րիս յայլոց մարդկանէ գտանիցեմ եւ
յիմոց հնազանդելոց իսկ: Դու այր
առաքինի երեւեցիս, ես եւ իշխանու-
թեան արժանի չիցեմ. արդ այս ամե-
նայն քեզ երախտիք կարծիցե՞ս ով Կիւ-
րէ: Դիտասաջիր, ասէ, զի եթէ խնա-
մածէիր ինչ ինձ, առաւել զգուշ լեալ էր
քո ոչ յիմեքէ այնպէս զբանալ զիս, որ-

պէս ի պատուոյ եւ ի մեծարանաց։ Օ ի ինձ զի՞նչ շահ իցէ, երկրին ընդարձակել եւ ինձ յանարգութիւն հասանել. զի ես ոչ եթէ Մարաց յայն սակս իշխեցի զի ազնուագոյն քան զնոսա զամենեսին էի, այլ առաւել զի համարեցան նոքա զմեզ ամենեւին լաւ քան զանձինս։

Իսկ Կիւրոս մինչ դեռ խօսէրն իսկ, ասէ. Ով քեռի, քանզի յառաջագոյն շնորհա՛ արարի քեզ, եւ դու այժմիկ շնորհեսջիր վասն որոց աղաչեմն զքեզ. դադարեա, ասէ, ինձ մեղս դնելոյ. եւ յորժամ զհանդէս առնուցուս զմեր թէ արդեւք միտս ընդ քեզ ունիցիմք, եթէ թուիցի քեզ թէ որ ինչ գործ գործեցաւ յինէն, առ ի քո օգուտ արարաւ, ի համբուրել իմ զքեզ, եւ դու համբուրեսջիր զիս եւ երախտաւոր եւ բարերար համարեսջիր, ապա եթէ այլազգ ինչ գտանիցես յայնժամ ինձ մեղ դնիջիր։ Ասէ Կիաքսարէս. Թերեւս քաջ խօսիս. եւ ես այսպէս արարից։ Ասէ Կիւրոս. Եւ արդ զիարդ, միթէ համբուրեցի՞ց զքեզ. Եթէ դու կամիս, ասէ։ Իսկ ո՞չ զերեսս դարձուցանիցես յինէն, որպէս եւ այժմ իսկ. Ոչ դարձուցից, ասէ, զերեսս. եւ նա համբուրեաց զնա։

Իբրեւ տեսին Մարք եւ Պարսիկք եւ այլք բազումք. քանզի ամենեցուն հոգ

ի մտի էր թէ զինչ ինչ յայնմ ամենայ-
նէ լինիցի, վաղվաղակի իսկ ուրախ ե-
ղեն եւ զուարթացան։ Կիաքսարէս եւ
Կիւրոս յերիւար հեծեալ գային, եւ
Մ՚արք զհետ երթային Կիաքսարայ,
քանզի այնպէս իսկ հրաման տուեալ
էր նոցա Կիւրոսի. եւ զկնի Կիւրոսի
Պարսիկքն, եւ զհետ նոցա այլքն, եւ
յորժամ հասանէին ի բանակն եւ կա-
ցուցին զԿիաքսարէս ի պատրաստեալ
խորանն որոց հրամայեալն էր, եւ կազմե-
ցին Կիաքսարայ զպէտսն կարեւորս։
Բայց Մ՚արք որչափ ժամանակս յառաջ
քան ընթրիսն պարապորդ էր Կիաքսա-
րէս, երթային առ նա ոմանք ինքնին
յանձանց իսկ, եւ բազմագոյնք զի հրա-
մայեալ էր ի Կիւրոսէ, եւ տանէին պա-
տարագս. ոմն զքաջ տակառապետ, ոմն
զամծաբեր եւ մեւս ոմն զհացարար եւ
ոմն զարուեստական եւ մեւսն ըմպելիս
եւ այլ ոք հանդերձ գեղեցիկ։ Իւրա-
մենայն ոք զմի ինչ յորոց ըմբռնեացն
տայր նմա պարգեւս. որպէս զի փոխել
Կիաքսարայ ի մտաց անտի եթէ Կիւրոս
ոչ ի բաց դարձոյց զնոսա ի նմանէ եւ
ոչ Մ՚արք սակաւ ինչ քան զառաջինն
անսային նմա։

Իսկ իբրեւ ընթրեացն ժամն էր, կո-
չեցեալ Կիաքսարէս զԿիւրոս աղաչէր
թէ վասն զի բազում այն ժամանակ էր
զի չէր տեսեալ նորա զնա, ընդ իւր ըն-

թըրեսցէ։ Կիւրոս ասէր, Ո՛հ դու ինչ զայգ հրաման տաս, ով Պիւթագորէ. չտեսանե՞ս զի դիքս որ զմեւք կան, ամենեքին զմէնջ կախեալ կան։ Նոյն արդ ոչ բարւոք առնիցեմ, եթէ զնոցանէ անփոյթ առնիցեմ, եւ իմում յօժարութեան պաշտօն կարծիցիմ առնել։ Ո՛ւրականք, եթէ զմտաւ ածիցեն թէ չառնի ինչ փոյթ զնոցանէ, որ լաւքն իցեն, շատ տրտմիցին եւ որ յոռիքն իցեն առաւել եւս թշնամանիցեն։ Բայց դու ասէ, մանաւանդ զի երկար եւս ճանապարհ եկիր, ընթրեա. եւ սոքա պատուեն զքեզ ընկալ զնոսա եւ արա խրախութիւննոցա. զի եւ զքեզ քաջալերեսցեն, եւ ես երթեալ վասն որոյ ասէին, դարձայց։ Աղիւ, ասէ, ընդառաւօտն այսրէն ի քո դրունան Հասանիցեն ամենայն աւագանին, զի խորհուրդ խորհեսցուք ընդ քեզ, թէ զինչ պարտ իցէ յայսմ հետէ առնել. դու մեզ խօսեսցես վասն այսորիկ թէ արդեւք բարւոք թուիցի երթալ ի մարտ պատերազմի, թէ ի դէպ իցէ զզօրսն արձակել։

Ապա Պիւթագորաս զընթրեղքն էր։ Իսկ Կիւրոս ժողովեալ ի բարեկամաց անտի զայնոսիկ որ բաւականքն էին խորհել, եւ գործակից լինել եթէ պիտոյ ինչ լինէր, խօսէր այսպէս ըստ սմին բանից։ Արք բարեկամք, զոր ինչ յա-

ւաշխն ըղձանայաք, եկն եհաս աստուածովքն. զի ուր ուրեք եւ գնայցեմք, տիրեցեմք երկրին, եւ զթշնամիսն անսանիցեմք պակասեալս, եւ զմեզ յաճախագոյնս եւ զօրագոյնս: Նոյն եթէ տակաւին կամիցին նիզակակիցքն, որ այժմ ի մեզ յաւելան, կալ մնալ, եւ առաւել եւս գործ կարեմք վճարել, եթէ ի դէպ իցէ բռնադատել, եթէ պատշաճ իցէ հաւանեցուցանել: Արդ զի կալն բազմաց ի մերոց նիզակակցաց հաճոյ թուեցի, ոչ իմ ինչ առաւել գործ է հնարելն: Նոյն զոր օրինակ յորժամ մարտընչել հասանիցէ, որ զբազումս ձերբակալ առնէ, ուժգնագոյն կարծի, նոյնպէս յորժամ խորհրդականութեան պէտք ուրեք իցեն, որ զյոլովագոյնն ընդ մեզ միաբանեացէ, նա յիրաւի խոսող ոք եւ ոչ եթէ ժրագլուխ ընտրիցի: Բայց մի որպէս թէ ցոյց ինչ մեզ զբանսըն առնիցէք, եւ թէ զինչ ինչ առ իւրաքանչիւր ոք ի նոցանէ առիցէք, զայն ածէք զմտաւ. այլ պատրաստեսջիք հաճել հաւանեցուցանել զմի մի ի նոցանէ, մինչ զի որովք գործենն յայտ առնիցեն, եթէ հաւանեցան. ձեզ զայդմ ամենայնէ փոյթ լիցի. իսկ ես զի զռոճիկան ունիցին զօրականքն վասն ընդ պատերազմն կամելոյ, զայնմանէ ջանացայց հոգալ որչափ ինչ կարող իցեմ:

ՎԵՑԵՐՈՐԴ

ԳՊՐՈՒԹԻՒՆ

ՔՍԵՆՈՓՈՆՏԵԱՅ
ԿԻՒՐՈՍԻ ԽՐԱՏՈՒ
ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑ
Զ. ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ Ա

ԶԱՅՆ օր այնպէս անցուցանէին եւ ընթրեալ հանգչէին։ Ի վաղիւ անդր ընդ այգն ընդ առաւօտն գային հասանէին ի դրունսն Կիաքսարայ ամենայն թիկունք օգնականութեանն։ Արդ մինչ դեռ Կիաքսարէս ընդ զարդ գայր, զի լուաւ եթէ ամբոխ բազում ի դրունսն են, յայնժամ բարեկամքն ածէին առ Կիւրոս, կէսք զԿադուսացիսն որ աղաչէին իսկ զնա կալ մնալ, կէսք զՎրկանացիսն, այլ ոմն զԳոբրիաս, եւ միւս զՍակաս եւ Վշտասպէս զԳադատաս ներքինի որ աղաչէրն զԿիւրոս մնալ։

Յայնժամ վայրի գիտաց Կիւրոս թէ Գադատաս յառաջագոյն իսկ յահէն տառապէր թէ մի գուցէ արձակեսցի բանակն, ծաղու առէ. Ով Գադատաս յայտնի իսկ է, ասէ, թէ ի Վշտասպայ այտի դրդեալ խօսիս զոր խօսիդ։ Գադատա-

տաս կարկառեալ զձեռս յերկինս երդմնի լինէր, թէ ոչ ի Վշտասպեայ գրգեալ գիտէ զոր գիտէ: Նոյն գիտեմ, ասէ, զի եթէ դուք ի բաց գնայցէք, որ ինչ իմ իցէ, ամենեւին իսկ խարխարեալ կործանիցի, եւ վասն այնորիկ իսկ եւ ես մատեայ առ նա հարցանել, թէ գիտիցէ՞ եթէ յի՞նչ միտս յոր խորհուրդս իցես վասն զզօրսն արձակելոյ:

Կիւրոս ասէ. Ուրեմն յանիրաւի իսկ, որպէս նման իսկ է, զՎշտասպէս բամբասեմ: Վշտասպէս ասէ. Յանիրաւի, ասէ՛, ով Կիւրոս. քանզի դիմադարձ լինէի Գադատայ թէ չիցէ քեզ մարթմեալ, եւ ասէի թէ հայրդ կոչէ զքեզ: Կիւրոս ասէ. Զի՞նչ խօսիդ. եւ զայդ եւս իշխեցեր ասել ամենեւին իսկ ի վեր հանել, թէպէտ ես կամէի թէպէտ ոչ: Քանզի տեսի զքեզ, ասէ, ցանկացեալ երթալ շրջել երեւելի ի Պարսից աշխարհին. եւ ցուցանել մի ըստ միոջէ հօրդ, թէ զիարդ զինչ գործ վճարեցեր: Կիւրոս ասէ. Դու ո՞չ ցանկանայցես երթալ յաշխարհդ: Ասէ Վշտասպէս. Ոչ մեկնիմ, այլ մնամ եւ լինիմ զօրավար զօրաց մինչեւ առնիցեմ զԳադատաս տէր ասորեստանեայն:

Զայս խաղս ընդ միմեանս խաղային խնամով: Ապա Կիաքսարէս լուսաւոր մեծապայծառ զարդարեալ ելանէր, ի վերայ մարական աթոռոյն նստէր: Ի-

բրեւ ամենեքին միանգամայն որոց պատ- տըն էր մտանել մին, եւ լռութիւն լինէր, խօսել սկսաւ Կիաքսարէս այս- պիսի ինչ օրինակ. Արք նիզակակիցք, թերեւս քանզի աստ դիպեցայ, եւ քան զԿիւրոս երիցագոյն եմ, ի դէպ է ինձ առնել սկիզբն բանիցն: Ինձ դի- պող թուի, ասէ, նախ վասն այնորիկ արկանել խօսս, թէ որդեւք Հաճոյ թուիցի երթալ տակաւին զօրաժողով ի մարտ պատերազմի, եթէ արձակել զզօրս: Խօսեսցի ոք վասն նորին իսկ այ- նորիկ թէ զինչ ածիցէ զմտաւ:

Ապա նախ խօսէր վրկանացին: Արք պատերազմակիցք, ոչ գիտեմ, ասէ, եթէ պէտք ինչ իցեն բանից ուր առ- դիւնք իսկ իրացն յայտ զլաւն տանի- ցեն: Քանզի ամենեքին համագունդ միաժողով երթայցեմք, աւելի եղերս եւ ոճիրս թշնամեացն գործիցեմք, քան եթէ կրիցեմք ի նոցանէ վիշտս: Իսկ յորժամ մեկուսի ի միմեանց լի- նիցիմք, նոքին ի կիր արկանիցեն զմեզ, որպէս ինչ նոցա հաճոյ թուեսցի եւ մեզ դժընդակ:

Յետ նորա ասէ կադուսիացին: Մեք զինչ առիցեմք, ասէ, վասն մեկնելոյ իւրաքանչիւր ումեք յերկիր իւր եւ զա- տանելոյ, ուր եւ ոչ երթելոցն ի պա- տերազմ, որպէս յայտ է օգուտ ինչ է զատանելն: Ոչ բազում այն ժամա-

նակք են զի մեք ուրոյն ի մերմէ բազմ-ամբոխ բազմութենէ, չողաք ի մարտ պատերազմի, եւ վրէժս առուաք որպէս եւ դուք իսկ գիտէք:

Յետ նորա Արտաբազ, որ ասացն երբեմն թէ ազգակից եմ Կիւրոսի, ա-սէ այսպէս: Ես, ասէ, ով Կիւաքսարէ, այսու զատ եմ յայնցանէ որ յառաջ քան զիս խօսեցան. զի սոքա ասեն տեսել եւ երթալ ի պատերազմ, բայց ես ասեմ թէ յորժամ երթայցեմք յաշ-խարհն մեր, ի պատերազմ երթայցեմք, քանզի ես բազում անգամ յօգնակա-նութիւն երթայի յորժամ զմեր ինչ կրէին եւ վասն պահակացն նոցա, զի նենգ իմն գործէին, բազում անգամ իմ իսկ գործ էր, թէպէտ պահապա-նզք էի, երկընչէի. եւ զայդ առնէի զիմ-աըն իսկ ծախելով: Բայց այժմ ունիմք զպահակս նոցա, զնոցայն ուտեմ, ըզ-թըշնամեացն ըմպեմ: Որ ինչ յաշխար-հին մերում իցէ, պատերազմ իցէ, իսկ սոքա տօն. ինձ ոչ բարւոք թուի քա-կել զտօնավաճառ շահիցս:

Յետ նորա Գոբրիաս ասէ, Ես, ով արք պատերազմակիցք, մինչեւ ցայս վայր գովեմ զաջն Կիւրոսի, զի ոչ մի ինչ ստեաց յորոց խոստացաւ. այլ եթէ մեկնեսցի նա յերկրէ աստի, յայտ է եթէ հանգիցէ ասորեստանեայն եւ չտայցէ զպատիժս այնր ամենայնի

որովք ձեռն արկ զրկել զձեզ եւ որովք յինձն վնաս գործեաց. եւ ես միւսանգամ տայցեմք վրէժս զի ձեզ բարեկամս եղէ:

Յետ նոցա ամենեցուն ասէ Կիւրոս. Ով արք, եւ յինէն չէ ծածկեալ թէ յորժամ զզօրսն արձակիցեմք, մերքն տկարագոյնք լինիցին, եւ հակառակորդքն միւսանգամ մեծանայցեն: Զի զէնք եթէ բարձան ի նոցանէ, այլ զէնս գործիցեն. Թէպէտ յերիւարաց զրկեցան, վաղվաղակի դարձեալ այլ երիւարս ստանայցեն: Նաեւ փոխանակ ընդ մեռելոցն այլք ի չափ հասանիցեն եւ մի ըստ միոջէ ծնանիցին: Որպէս զի չեն ինչ զարմանք եթէ արագ արագ միւսանգամ մեզ աշխատութիւն մարթիցեն հասուցանել:

Զի՞մ ես հրաման ետու Կիաքսարայ խօսս արկանել վասն արձակելոյ զօրուն, զի երկընչիմ իմն յայնմանէ որ գալոցն իցէ: Քանզի տեսանեմ զախոյեանսն մօտ եկեալ հասեալ, ընդ որոց մեք եթէ այնպէս ի դիմի հարկանիցիմք, չկարիցեմք կռուել. զի ձմեռն հասանէ, թէպէտ եւ յարկք են մեր, այլ ոչ երիվարացն եւ ոչ սպասաւորացն եւ ոչ խառնիճաղանճ բազմութեան զօրականացն: Առանց նոցա մեք չկարեմք երթալ ի մարտ պատերազմի. եւ համբարք սպառեցան ուր ուրեք լու-

ծալք։ Իսկ ուր ոչն հասաք, վասն ի մէնջ երկընչելոյ, պնդեալ պաշարեալ կան յամուրսն, որպէս զի նոքա ունել ունին, բայց մեք չկարեմք առնուլ։ Արդ ո՞ ով այնպէս սաստիկ իցէ որ ընդ քաղց եւ ընդ ցուրտ կարիցէ կռուել եւ երթալ ի պատերազմ։

Արդ եթէ այսպէս երթայցեմք ի պատերազմ, ես ասեմ թէ պարտ է կամաւ իսկ մանաւանդ արձակել ըզզօրսն, քան յակամայ կամս յանհնար հնարից քակել։ Այլ եթէ կամիցիմք ատակաւքն տալ պատերազմ, ես ասեմ թէ եւ զայս ինչ եւս պարտ իցէ առնել, փութալ վաղվաղակի իսկ զբազումս յամուր ամուր վայրացն նոցա թափել ի նոցանէ, եւ մեզ բազում ամուրս գործել։ Զի եթէ այն լինիցի, զհամբարսն յաճախագոյնս ունիցին, որք յոլովագոյնն կարիցեն առնուլ եւ մթերել եւ յարգել արկեալ պաշարեացին որ նուազագոյնն ունիցին։ Բայց այժմ չեմք ինչ ընդհատ յայնցանէ որ ի համատարած ծովուն նաւարկիցեն. քանզի եւ նոքա նաւարկեն միշտ, այլ ոչ ընդ որ նաւենն թողուն ինչ անձանց, քան ընդ որ չիցենն նաւեալ։ Այլ եթէ պահակք լինիցին մեր, նոքին հանիցեն զերկիր թշնամեացն, եւ ամենայն ինչ մեր ի խաղաղութեան իցէ։

Բայց թերեւս ոմանք ի ձէնջ երկընչիցին, թէ հեռաւորդյն ի ձերոց աշխարհացն հասանիցէ պահ դնել, մի ինչ ընդ այն տատամսիցիք: Զի մեք թէպէտ եւ յաշխարհէ ի տար աշխարհ եկեալ իցեմք, յանձն առնուցումք զերկիրս մօտաւորս թշնամեացն պահել: Իսկ դուք զսահմանս Ասորեստանեայց աշխարհին որ մօտ ձեզ իցեն, զնոսա ստացարուք եւ ի գործ արկէք: Զի եթէ մեք զմօտաւոր վայրսն նոցա կարիցեմք պահել եւ ապրեցուցանել, ի բազում խաղաղութեան, դուք որ ըղվայրսն զհեռաւորս ունիցիք, կեցցէք» «Քանզի ոչ եթէ մարթիցեն զիւրեանց մօտաւորն չարեաց անփոյթ առարեալ, ձեզ հեռաւորացդ նեղել:

Իբրեւ այս ամենայն ճառեցաւ, ամենեքին յարուցեալ միաբան յօժարութեամբ յանձին կալան. յանձն առ եւ Կիաքսարէս: Իսկ Գադատաս եւ Գոբրիաս երկոքին զպարիսպսն իւրեանց, եթէ հրաման տայցեն պատերազմակիցքն, յանձն առին ամրացուցանել, որպէս զի եւ նոքին խաղաղութեան երկիր նիզակակից ընկերացն լինիցին: Կիւրոս իբրեւ ետես զամենեսեան յօժարեալս առնել զոր ինչ ասացն, ասէ. Արդ եթէ կամիցիմք ի գլուխ հանել զոր ինչ միանգամ ասացաք եթէ պարտ իսկ է առնել, հարկ է վաղվաղակի մեն-

քեննայս պատրաստել առ ի քակել զհակառակորդացն պարիսպն, եւ որմաշէն գաղատոսս առ ի կազմելոյ մեզ աշտարակս ամուրս։ Նոյս խոստանայր Կիաքսարէս թէ ինքն տացէ գործել մենքենայս, եւ Գադատաս եւ Գոբրիաս խոստացան եւ Տիգրանէս եւս. ինքն իսկ Կիւրոս յանձն առ փութալ այլ եւս մենքենայս կազմել։ Իբրեւ այն վճարեցաւ մենքենագործս խնդրէին, եւ պատրաստէին իւրաքանչիւր առ մենքենայսն որ ինչ պիտոյն էր. եւ կացուցին եւս արս ի նոյն բաւականս։

Կիւրոս իբրեւ գիտաց եթէ կայ դեգերել ի նոսա, կարգէր կացուցանէր զզօրսն ուր առաջադոյնն թուէր եւ դիւրին էր կրել անդր որ ինչ պիտոյն էր կրելոյ. եւ որ ինչ ամրութեան կարօտ էր, այնպէս յարդարէր զի միշտ իսկ ի զգուշութեան կայցեն, թէպէտ եւ հեռացեալ եւս երբեմն ի զօրութենէ անտի բանակին էին։ Հանդերձ նոքիմբք հարցանէր եւս զայնոսիկ զորոց գիտէր թէ վայրացն հմուտ են, եթէ ուստի՞ աւելադոյն շահս զօրքն շահիցին, եւ միշտ իսկ ի ճարակս հանէր, զի յաճախադոյն առնուցու զհամբաւս բանակին, զի առաւել առողջագոյնք լինիցին եւ ուժգնագոյնք վաստակեալք ի ճանապարհաց անտի եւ զի ի տանել զկարգսն մի մոռասցին։

Կիւրոս զայնու էր . իսկ ի Խաբիղացւոց աշխարհէն որոց անձամբ զանձինս վտարանդի տուեալ էր եւ ըմբռնեալ, զայս ինչ զրոյց տայրին եթէ ասորեատանեայն ի Դիւդացւոց աշխարհն չոգաւ, բազում տաղանտս արծաթոյ եւ ոսկւոյ տարեալ եւ այլ եւս ստացուածս եւ սպասս ազգիազգիս : Նորա ամբոխ զօրացն կարծէր եթէ երկուցեալ զինչսն ի պահ անդէն դնիցէ . բայց Կիւրոս գիտաց եթէ զնաց գումարել հակառակորդս եթէ կարիցէ ինչ, պատրաստէր զանձն սաստկագոյնս, զի տակաւին մնարանչել իսկ հասանէր, եւ ընդ զՊարսից այրուձին . Տանոյր եւ ի գերւոյն եւ զումանս ի բարեկամացն հեծեալս : Պրանդի յամենեցունց ընդունէր եւ մերժէր ինչ ոչ եթէ զէն ոք գեղեցիկ տայր եթէ երիւար :

Սազմէր եւ կառս ի գերեացն կառաց այլուստ ուստեք ուստի կարէրն , եւ զառաջին զարովացի կառան եւ զԿիւրենացւոց կառան որ ցայժմ կան , բարձ ի միջոյ . զի զառաջին ժամանակն որ ի Մարաց եւ յԱսորւոց եւ յԱրաբացւոց աշխարհին եւ ամենեքին իսկ որ ի կողմանս Ասիացւոց էին այնպիսի կառս արկանէին ի կիր, որպէս այժմ Կիւրենացիքն : Զմտաւ ած թէ ընտիր ընտիր զօրացն, յարժամ ազնուագոյնքն ի կառան իցեն, յառաջնաուորաց կարգի իցէ եւ ոչ մեծ

ինչ նպաստ է յաղթութիւնն լինիցի։ Զի երեքարեւր կառք երեքհարեւր մարտիկ պատերազմօղս մատուցանեն, եւ նոքին հազար եւ երկերիւր երիվարս վարեն, եւ երեքհարեւր կառավարք են նոցա, որպէս ի դէպ իցէ, յորս առաւել յուսան քաջքն. բայց նոքա ոչ մի ինչ ամենեւին կարեն հակառակորդացն մեղանչել։

Արդ զայն կառս եբարձ ի միջոյ, եւ փոխանակ նոցա պատերազմի կառս կազմեաց հաստ անուովք, զի մի դիւրաւ խորտակեսցի եւ երկայն ծայրիւք զի մի ամենայն լայնութիւնն կործանեսցի, եւ աթոռ վանդակակապ կառավարացն գործէր իբրեւ զաշտարակ ի հաստաբեստ փայտից, եւ բարձրաբերձ բարձրութիւն նոցա մինչեւ ցդիրկս կառավարին, զի կարիցեն զանձանցն ունել զերիւարացն ի վերոյ աթոռոցն, եւ զկառավարսն ամենեւին զրահապատ պատենազէն զարդարէր, բայց միայն յաչացն. դնէր եւ զերանդիս երկաթիս առ անուոցն յաջմէ եւ յահեկէ անուոցն, եւ այլ եւս զերանդիս ի խոնարհ ի ներքոյ անուոցն որ ի գետին հայիցին զի մխեսցին ի հակառակորդս կառացն։ Որպէս զայդ ամենայն կազմեաց պատրաստեաց յայնժամ Կիւրոս, եւ ըստ նմին օրինակի մինչեւ ցայժմ վարեն զկառսն որ յերկրի թագաւորին իցեն։ Էին նորա եւ ուղտք

բազումք առ ի բարեկամաց ժողովեալ
եւ ի գերութենէ անտի ։

Այս այսպէս վճարէր ։ Բայց իբրեւ
կամէր առաքել զոմն դէտ ի Պիւղատատան
եւ ուսանել թէ զինչ գործիցէ տարրեա-
տանեայն, պատեհ թուեցաւ նմա Ա-
րաստպայ երթալ, այն որ զկինն գերեցին
պահէր. քանզի այս անցք անցին ընդ
Արաստպաս ։ Ըմբռնեալ կնոջն տենչա-
նօք հարկ համարեցաւ արկանել խօսս
ընդ նմա վասն լինելոյ ընդ նմա, եւ նա
չառնոյր յանձն, քանզի հաւատարիմ
առն իւրում թէպէտ եւ հեռի եւս էր,
քանզի սաստիկ սիրէր զնա, բայց չկի-
նէր ամբաստան զԱրաստպայ առաջի Կիւ-
րոսի, քանզի չկամէր զարս բարեկամս
ընդ միմեանս արկանել ։ Իսկ Արաստպէս
իբրեւ կամեցաւ սպառ առնել հաստանել
այնմ զոր խորհէրն, սպառնացաւ կնոջն,
եթէ ոչ կամիցի իւրով կամաւ, ակամայ
զնոյն առնիցէ ։ Յայնմ հետէ կինն քան-
զի երկեաւ ի բռնութենէ անտի, ոչ
թագոյց այնուհետեւ, այլ առաքէ զներ-
քինին առ Կիւրոս, եւ հրամանս տայ պա-
տմել զամենայն ։

Նա իբրեւ լուաւ, ծիծաղեալ ի վերայ
նորա զի վերագոյն քան զցանկութիւն
լինել ասէր, առաքէ զԱրտաւազ ընդ
ներքինւոյն, եւ հրամայէ ասել նմա մի
բռնաղբօսել զայնպիսի կին, իսկ հաւա-
նեցուցանել եթէ կարիցէ, ոչ արգե-

լուամ ասէ։ Երթեալ Արտաւազայ առ Արասպաս, թշնամանս դնէր նմա, անուանէր աւանդ զկինն եւ ասէր զամպարշտութիւն նորա, զապիրատութիւնն եւ զանխառնութիւնն, մինչ շատ արտասուել Արասպայ առ տրտմութեանն եւ յամօթոյն կորանալ եւ յահէն տագնապել մի գուցէ եւ ի Կիւրոսէ կրիցէ ինչ։

Զայս իմացեալ Կիւրոսի, կոչեաց զնա եւ միայն ընդ միայն խօսէր. Տեսանեմ զքեզ, ասէ, ով Արասպա, յինէն երկուցեալ եւ ամօթով տագնապեալ. արդ դադարեա յայնմ ամենայնէ։ «Քանզի եւ զդից լսեմ ի ցանկութենէ ի պարտութիւն մատնեալ, գիտեմ եւ զմարդիկ որ առաւել հանճարեղք թուէին այնպիսի ինչ կրեալ ի տենչանաց։ Բայց այդր գործոյ պատճառք ես իսկ եմ, զի փակեցի զքեզ ընդ այնպիսի իրաց ընդ որում չմարթի կռուել։ Եւ Արասպաս ասէ. Դու ով Կիւրէ, զայդ այսպէս գործես որպէս եւ զայլ եւս բազում ինչ իրս, քանզի զգօն եւ հանդարտ ես եւ ներող եւ արգահատող մարդկօրէն յանցանաց։ Բայց զիս, ասէ, այլ մարդիկ տրտմութեամբ նեղեն, քանզի սփռեցաւ շշուկն վշտաց իմոց, թշնամիք ուրախ լինին ի վերայ իմ, եւ բարեկամք մատուցեալ խրատ տան մերժել զանձն եւ հեռանալ, զի

մի ինչ կրիցեմ ի քէն զի զրկեցիս զքեզ։

Կիւրոս ասէ. Գիտացի՛ր դու ով Արտապա, եթէ դովլին կարծեսք մարթես դու ինձ մեծ ինչ շնորհս առնել, եւ նիզակակցաց յաճախագոյն օգուտ։ Ասէ Արտապաս. Իցիւ եթէ ի դէպ ժամու լինիցիմ քեզ պիտանացու։ Այդ եթէ կերպարանեալ, ասէ, որպէս թէ հատուած գնալ կամիցիս յինէն փրթայցես առ թշնամիսն, թուի ինձ թէ հաւատարիմ երեւիցիս դու թշնամեացն։ Ասէ Արտապաս, Գիտեմ, թէ եւ ի բարեկամաց տարածանիցի համբաւն, թէ փախստեայ գնամ ի քէն։ Ապա եկեսցես, ասէ, առ մեզ զամենայն ինչ տեսեալ զթշնամեացն։ Թուի ինձ թէ բանից եւ խորհրդոց հաղորդ առնիցեն զքեզ վասն համարելոյ զքեզ. մինչեւ ոչ մի ինչ ծածկեսցի ի քէն յորոց կամիցիմք գիտել։ Այդ այժմիկ իսկ, ասէ, յուղի անկեալ երթայց. քանզի եւ այս մի ինչ նշանակ հաւատարիմ լինելոյ է, կարծեցուցանելն թէ ես ինչ կրելոց էի ի քէն եւ ի բաց փախեայ։

Մի՞թէ կարիցես, ասէ, թողուլ զգեղեցիկ Պանթիայն։ Հաստատութեամբ, ասէ, ով Կիւրոս Երկուս ոգիս ունիմ. այժմիկ իսկ զայսմանէ ճարտարմտեցի յետ անիրաւ իմաստութեան ցանկութեանն, զի ոչ եթէ մին մերթ բարի

իցէ եւ մերթ չար, եւ ոչ լաւութեան եւ յոռութեան գործոց միանգամայն ցանկանայցէ. եւ զնոյնս կամիցի եւ չկամիցի գործել. արդ յայտ ուրեմն է եթէ երկու ոգիք են, եւ յորժամ առատ ոգին գլէ, լաւութեան գործք գործին, իսկ յորժամ յոռին յաղթիցէ ծանականաց իրք վճարին: Դու այժմ քանզի զքեզ զօրաւիգն օգնականութեան առ, լաւն առաւել իշխէ:

Ասէ Կիւրոս. Այսուհետեւ եթէ հաճոյ թուեսցի քեզ երթալ, այսպէս պարտ է առնել, զի եւ նոցա հաւատարիմ լինիցիս. պատմեա նոցա որ ինչ առ մեզս իցէ, եւ այնպէս պատմեսջիր, զի որ ինչ առ ի քէն առիցի, առաւել արգել եւ խափան լինիցի այնմ, զոր գործելն կամիցի. եւ լինիցի խափան, եթէ ասիցես թէ պատրաստ լինիմք յարձակել ուրեք ի վայրաց նոցա: Զի յորժամ զայն լուիցեն, եւ ոչ զընաւին իսկ զզօրութիւնն գումարեսցեն, իւրաքանչիւր ուրուք երկուցեալ վասն ընտանեացն: Դու մնա, ասէ, առ նոսա բազում ժամանակս զի զինչ առնեն յորժամ մօտ առ մեզ հասանիցեն, զայն իսկ մանաւանդ գիտող է մեզ գիտել. եւ խրատ եւս տուր նոցա ճակատ յարդարել ուր ազնուագոյնն թուիցի: Զի յորժամ դու մեկնիցիս, թէպէտ եւ գիտիցես դու զկարգս նոցա, հարկ

է այնպէս իսկ ճակատել նոցա. քանզի ոչ կամէին զճակատամն փոփոխել, եւ եթէ յայլ ինչ ճակատ փոխիցեն, վաղվաղակի իսկ աղմկիցին։

Արասպայ այնպէս երթեալ, առեալ ընդ իւր զծառայսն հաւատարիմս եւ պատմեալ ոմանց զոր ինչ օգուտ իրացն կարծէր, գնայր։ Իսկ Պանթեայ իբրեւ ազդ եղեւ եթէ Արասպաս գնաց, առաքեաց առ Կիւրոս, ասէր. Մի տըրտմիր ով Կիւրոս եթէ Արասպաս առ թշնամիս երթայ։ Զի թոյլ տայցես ինձ առաքել առ այրն իմ, յանձն առնում քեզ թէ եկեսցէ առ քեզ եւ քան զԱրասպաս հաւատարիմ բարեկամ իցէ, եւ զօրս որչափ մարթիցի առնուլ եւ գալ առ քեզ։ Վասնզի եւ հայր այժմու թագաւորին բարեկամ էր նորա. եւ որ այժմ թագաւորեաց, ձեռն արկ երբեմն զկին եւ զայրն իմ ի միմեանց քակել։ Արդ քանզի զնա թշնամանիչ համարի, գիտեմ եթէ յօժարութեամբ առ այր մի որպիսի ոք դու իցես, անկեալ զերծանիցի։

Զայս լուեալ Կիւրոսի հրամայէ առաքել առ այրն. եւ նա առաքեաց։ Իբրեւ գիտաց Աբրադատէս զառ ի կնոջէն նշանակսն, եւ զայլոց եւս իրաց լուաւ, անդէն գայր առ Կիւրոս, առեալ երիվարս իբրեւ երկու հազար։ Իսկ իբրեւ եհաս ի Պարսից դէտսն, առաքէ

առ Կիւրոս ասել թէ ո՛ ոք իցէ։ Եւ Կիւրոս իսկ եւ իսկ հրամանն տայ ածել զնա առ կինն։ Յորժամ տեսին զմիմեանս կինն եւ Աբրադատէս, ողջոյն ետուն միմեանց որպէս ի դէպ էր։ Ապա պատմէ Պանթիա զԿիւրոսի սրբութիւնն եւ զզգաստութիւնն, եւ զառ նա խնամսն։ Իսկ Աբրադատայ լուեալ ասէ. Եւ արդ զի՞նչ առնիցեմ, ով Պանթիա, զի ընդ քո եւ ընդ իմ հատուցանիցեմ Կիւրոսի շնորհս։ Զի՞նչ այլ ինչ, ասէ, բայց զի ջանայցես փութով յօժարութեամբ այնպիսի ոք առ նա գտանել, որպիսի ոք նա առ քեզ գտաւ։

Ապա երթայ առ Կիւրոս Աբրադատէս, եւ իբրեւ ետես նա զնա, բուռն հարեալ զաջոյ նորա ասէր. Ընդ բարեացն զոր արարեր մեզ ով Կիւրոս, զինչ ասիցեմ մեծ եւս ինչ, բայց զի բարեկամ տամ քեզ զանձն իմ եւ պաշտօնեայ եւ նիզակակից. եւ յոր ինչ տեսանիցեմ զքեզ փութացեալ, բարւոք գործակից լինել ջանայցեմ։ Եւ Կիւրոս ասէ. Եւ ես ընդունիմ, եւ թողում զքեզ, ասէ, ընթրել այժմ ընդ կնոջդ։ Եւ անդէն առ իս պարտ է քեզ ընակել ընդ քոց եւ իմոց բարեկամաց։

Յետ այնորիկ տեսեալ Աբրադատայ զԿիւրոս աշխատ լեալ վասն գերանդագէն կառացն, եւ վասն զրահապատ

երիւարացն եւ հեծելոց, ջանայր հարեւր կառս յիւրոց հեծելոցն համագոյնս նմին ի գլուխ հանել. եւ ինքն կազմ եւ պատրաստ լինէր առաջնորդ լինել նոցա. եւ լծէր զիւր կառսն ի չորից սամեաց եւ յութ ձիոց: Իսկ Պանթիա կին նորա յիւրոց ընչից գործէր նմա զրահս ոսկեզօծս եւ սաղաւարտ ոսկի. նոյնպէս բազկաց արկանելիս. եւ զերիւարս կառացն ամենեւին պղնձի արկանելեօք կազմէր:

Աբրադատէս զայս ինչ գործէր: Իսկ Կիւրոսի տեսեալ զչորից սամեաց կառսն ի միտ առ եթէ մարթի եւ յութից սամեաց գործել, որպէս զի ութ լծովք երընջոց տանել զներքին շինուած մեքենայիցն: Եւ էր այն երեքուղկեան յերկրէ անուովք հանդերձ. զի այնպիսի աշտարակք յորժամ երթայցեն կարգամեծ իմն օգնականութիւն իւրում ճակատուն թուիցին լինել, եւ առաւել մնաս զնդի թշնամեացն: Արար եւ ի վերայ շինուածոց ճեմելիս եւ մահարձանս կազմեալ յօրինէր եւ ի վերայ իւրաքանչիւր աշտարակացն քսան քսան սպառազէնս կացուցանէր:

Իբրեւ ամենայն կարգէր եւ յարդարէր որ վասն աշտարակացն ինչ էր, զչափ առնոյր զվարելոյն. եւ յոյժ իսկ դիւրադոյն տանէին ութ լուծքն զաշտարակն եւ զարսն որ ի վերայ աշտարակին

էին քան զբեւեռնաբարձ լուծս կառացն քանզի գոյր լծոյն կշիռ իբրեւ քան եւ հինգ քանքար. իսկ աշտարակին, քանզի իբրեւ վրանի թանձրութիւն էր փայտից. եւ քսան քսան վառեալ սպառազէն եւ քսան քսան զէնք էին, նուքիմբք լինէր պակաս քան զհնգետասան տաղանդ հասանել տանել իւրաքանչիւր լծոյ։ Իբրեւ գիտաց թէ դիւրին իցէ վարելս, պատրաստ լինէր զի զաշտարականն զօրքն հանդերձ տարցի, զմտաւ ածեալ թէ ի պատերազմի առաւելութիւն լինիցի եւ փրկութիւն եւ աջողութիւն։

ԳԼՈՒԽ Բ

ՅԱՅՆՄ ժամանակի եկին եւ ի Հնդկաց որ զգանձսն բերէին, եւ պատմէին նմա եթէ զայս ինչ պատուիրեաց Հնդկաց արքայն։ Ես, Կիւրոս, ուրախ եմ զի պատմես դու ինձ որովք կարօտ իցես. եւ կամիմ քո իսկ հիւր լինել, եւ առաքեմ ես քեզ գանձս, եւ եթէ այլ եւս պիտոյ լինիցի, առաքեա. զի հրամայեալ է իմոցն տանել զոր ինչ դուն հրամայեսցես։

Կիւրոսի լուեալ ասէ. Հրամանս տամ ձեզ, ասէ, զի որք մնալոց իցէք, աստէն բնակեցարուք պահել զկարասին, եւ կեալ որպէս զիարդ ձեզ հաճոյ թը-

ւեցի. Եւ երեք ի ձէնջ երթեալ առ Հակառակորդն իբրեւ ի Հնդկաց թագաւորէ վասն Թիկանց օգնականութեան, եւ ի միտ առեալ որ ինչ անդն իցէ, զոր ինչ խօսին եւ գործեն, վաղվաղակի զըոյց տայք ինձ եւ արքային Հնդկաց. եւ եթէ զայդ սպասաւորութիւն քաջ Հարկանիցէք ինձ, առաւել եւս վասն Նորին շնորհակալ եղէց ձեզ, քան եթէ զի եկայք բերէք ինձ գանձս: Օ ի դէտք ծառայից Նմանէք ոչ ինչ այլ ինչ մարթեն գիտել եւ պատմել, բայց զոր ամենեքին գիտեն: Բայց այսպիսի արք, որպիսիք ոք դուք իցէք, բազում անգամ եւ զխորհուրդս ամենուցուն ի միտ:

Իսկ Հնդկաց, քաղցրութեամբ ըն-ւեալ եւ Հիւրացեալ յայնժամ առ Կիւրոսի, ի վաղիւ անդր կազմեալ պատրաստեալ յուղի անկանէին, եւ խոստանային եթէ բազում ինչ ուսեալ ի Թշնամեացն, որչափ Հնար իցէ, եկեսցեն վաղվաղակի: Կիւրոս մեծավայելուչ զճակատն պատրաստէր, քանզի ոչ ինչ փոքր ինչ կամէր վճարել այլն: Եւ ոչ եթէ զայն եւեթ որ Նիզակակցացն Հաճոյ թուէր, Հոգայր, այլ եւ զմիմեամբք զբարեկամն արկանէր, զի իւրաքանչիւր քաջ վառեալ եւ Հեծեալ երեւիցին, եւ արագունք յաղեղն եւ ի նետս եւ աշխատասէր միտս ունիցին:

Զայս ամենայն յարդարէր յորս հանեալ, եւ զառաքինիսն մեծարեալ պատուով: Տեսանէր եւ զիշխանսն զի վասն նորին հոգ ի մտի ունէին, թէ զիարդ քաջք զօրականքն լինիցին, եւ զնոսա գովելով գրգռէր, եւ շնորհս եւս առնելով նոցա զոր ինչ միանգամ կարէրն: Եթէ երբեմն զոհս մատուցանէր եւ տօն կատարէր, եւ ի նմին տօնի որ ինչ վասն պատերազմի հանդէս առնիցեն մարդիկ, այնր ամենայնի մըրցութեան հրահանգս առնէր, եւ պարգեւս որոց յաղթիցեն բաշխէր, եւ բազում ուրախութիւն էր ի բանակի անդ:

Գրեթէ ամենայն ինչ ել ի գլուխ, զոր կամէրն Կիւրոս ունել եւ երթալ ի պատերազմ բայց ի մեքենայիցն. քանզի Պարսից հեծեալքն բեւրք եղեն, եւ կառքն գերանդաղէնք, զոր ինքն կազմէր, հարեւր կառք բովանդակեցան, եւ զորս Աբրադատէս շուշացի ձեռն ի գործ արկ կազմել հանդոյնն Կիւրոսի, եւ նոքին բովանդակեցան այլ եւս հարեւր: Նա հաճեաց Կիւրոս զԿիւաքսարէս՝ զմարական կառսն ի նոյն օրինակ փոփոխել ի տրովացի եւ ի ղիբեացի կառաց. գումարեցան եւ նոքա միանգամայն այլ եւս հարեւր: Նա ի վերայ ուղտուցն կարգեալ կային երկու երկու աղեղնաւորք առ մի մի ուղտ:

Մեծ մասն զօրացն այնպիսի ինչ միտս ունէր, որպէս՝ թէ բնաւ յաղթեցին իսկ. եւ համարէին թէ որ ինչ թշնամեացն իցէ, այն ոչ ինչ է։

Մինչ դեռ այնպիսի միտս ունէին, եկին հասին Հնդիկք ի թշնամեաց անտի զոր առաքեալ էր Կիւրոսի լրտեսել, եւ պատմէին եթէ Կրիւսոս պատրաստեալ եւ ամենեցուն զօրավար ընտրեցաւ ի թշնամեացն, եւ հրաման տուեալ ամենայն նիզակակից թագաւորաց համօրէն զօրօք միանգամայն գալ հասանել, եւ գանձս բազումս ընդ իւրեանս բերել, եւ զայն կշռել, առ վարձելոյ զոր կարող իցեն վարձել, եւ պարգեւս որոց պարտ իցէ բաշխել, եւ վարձել զբազումս ի Թրակացւոց սուսերաւորաց, եւ Եգիպտացւոց նաւարկել գալ. զթիւ համարոյն ասէին երկոտասան բեւր լեալ ասպար ի ձեռն եւ յաղթ տիգօք եւ գեղարդեամբք զոր եւ ցայժմ ունին, եւ սուսերովք. նաւարկել եւ Կիպրացւոց զօրուն եւ հասանել ամենայն Կիլիկեցւոց եւ փռիւգացւոց եւ Լիկայոնացւոց եւ Պափղագոնացւոց եւ Գամրաց եւ Արաբացւոց եւ Փիւնիկեցւոց եւ ընդ իշխանի Բաբիլացւոց աշխարհին, Ասորեստանեացն եւ Յոնիացւոց եւ Եւողացւոց եւ դրեթէ ամենեցուն իսկ Յունաց ասիացւոց հարկել զհետ երթալ Կրիւսոսի. եւ առա-

քել Կիւրոսի ի Դակեդեմոն վասն Թիկանց օգնականութեան. եւ զօր գումարել զՊակտողեան գետով, եւ հանդերձել կանխագոյն երթալ նոցա ի Թիւբառա, եւ արդ եւս ժողով բարբարոսացն առորին Սարդաց, որ ընդ Թագաւորաւն իցեն, անդ է. եւ ամենեցուն պատմել թէ զվաճառան անդր բերիցեն: Նաեւ գրեթէ զնոյն պատմէին եւ գերեալքն. քանզի փոյթ ի մտի ունէր Կիւրոս զի ըմբռնեսցեն ոմանք յորոց խմացի ինչ. առաքէր եւ դէտս հանգոյն ծառայից իբրեւ վտարանդիս:

Սրդ իբրեւ լուաւ զայս ամենայն բանակն Կիւրոսի, ամենայն որ ի հօգս էր, որպէս ի դէպ էր իսկ, հանդարտագոյնք լռեալ երեւէին որպէս չէին սովոր. եւ բազումք բնաւ իսկ չերեւէին զուարթունք, բայց առեալ ժողովէին, եւ լի էր ամենայն այնոքիւք որ զմիմեանս վասն նոցին հարցանէին եւ խօսէին ընդ միմեանս: Իբրեւ ազդ լինէր Կիւրոսի եթէ ահ մածեալ զզօրքն, ի մի վայր կոչէր զիշխանս զօրացն, եւ զամենեսեան որոց ի վհատելն համարէր թէ վնաս ինչ գործիցի, եւ ի յօժարելն օգուտ: Յառաջագոյն պատուիրէր եւ սպասաւորացն թէ յորժամ այլ ոք ի վաճառելոցն մատուցեալ կամիցի ունկն դնել բանիցն, մի արգելուլ: Իբրեւ ի մի վայր եկին, խօսէր այսպէս:

Արդ նիզակակիցք, ես կոչեցի զձեզ, զի տեսի զոմանս ի ձէնջ, յորժամ զրոյցք հասին ի թշնամեաց անտի, ամենեւին հանգոյնս զարհուրելոց մարդկան։ Զի ինձ զարմանք իսկ թուին եթէ ոք ի ձէնջ, քանզի զհակառակորդաց ասեն թէ գումարին, զանգիտիցէ. զի այժմ մեք յաճախագոյն գումարեալ եմք, քան ի ժամանակի զի յաղթեցաք մեք նոցա, եւ եւս ազնուագոյն ընդ աստուածոց այժմիկ կազմեցաք, քան յառաջնում նուագին. զայս տեսեալ ո՞չ խրախուսիցէք։ Զի՞նչ ինչ գործիցէք, որ այժմիկ իսկ զարհուրեալ էք, եթէ պատահիցեն ոմանք որ ինչ առ մեզս իցէ։ Նա եւ նախ իսկ լուարուք, ասէ, զի որ յառաջագոյնն յաղթեցին մեզ, նոքին միւսանգամ գան, եւ ունին ի մտի զյաղթութիւնն զոր երբեմն յաղթեցին. եւ ապա որք քակեցինն զյարձակումն աղեղնաւորացն եւ տիգաւորացն, նոքին այժմ գան, եւ այլք եւս բազումք նոցին նմանք. եւ ապա զոր օրինակ նոքա վառեալք յաղթեցին յայնժամ հետեւակաց, նոյնպէս եւ այժմ հեծեալք նոցա պատրաստեալք մատչին առ հեծեալս, եւ զաղեղունսն եւ զտէգսն զայն ի բաց ընկեցին, եւ զհզօր ասպարսն առեալ իւրաքանչիւր ոք ի նոցանէ խորհի գալ հասանել, զի ի մօտոյ տացէ պատե–

բազմ։ Եւ կառք եւս արշաւիցեն, որ ոչ այնպէս կացցեն առեղական զօր օրինակ յառաջին իբրեւ ի փախուստ դարձեալ, այլ երիվարք որ ի կառսն լծեալ իցեն, զրահապատք իցեն, եւ կառավարք ի վանդակակապ մարտկոցսն ի վերայ աշտարականց կայցեն, եւ բնաւ վերին կողմն զրահապատ պատենազէն սաղաւարտեալ, եւ գերանդիս երկաթիս աղխեալ ընդ անիւսն, զի եւ նոքին իսկ եւ իսկ դիմեսցեն ի գունդս թշնամեացն։ Ուղտք եւս էին նոցա, յորոց զմին հարեւր ձիք. չհանդարտիցեն տեսանել։ Եւս աշտարակօք հասանիցեն, յորոց իւրեանց զօրացն օգնականք լինիցին եւ զձեզ ձգեալ արգելուցուն կռուել ի հարթ յողորկ վայրի։

Եթէ զայդ ամենայն պատմէր ոք ձեզ զթշնամեացն, որ այժմդ երկուցեալ էք, զի՞նչ գործէիք։ Յորժամ պատմեցին ձեզ եթէ Կրիւսոս ի թշնամեաց զօրավար ընտրեցաւ, որ այնչափ ապաժաման քան զԱսորիսն գտաւ, զի Ասորիք յորժամ ի կռուի ի պարտութիւն մատնեալ փախստեայ եղանէին, Կրիւսոսի տեսեալ զպարտեալսն, փոխանակ ձեռնտու նիզակակցացն լինելոյ փախստեայ գնայր։ Եւ յետ այսորիկ պատմի թէ հակառակորդքն՝ չհամարին բաւական լինել մեզ կռուելոյ, եւ զայլս վարձին որպէս թէ քաջ պա-

տերագմիցին նղքա փոխանակ նոցա, քան եթէ ինքեանք։ Այլ եթէ ոմանց այսպիսի ինչ ամենայն ահագին թուիցի, եւ մերքն խարխուլք, ասեմ թէ պարտ է զնոսա, ով արք, արձակել ի թշնամեաց անդր։ Քանզի եթէ անդ իցեն յոյժ իսկ առաւել օգուտ մեզ իցեն քան յորժամ մօտն կայցեն։

Իբրեւ զայս խօսեցաւ Կիւրոս, յոտն եկաց Քրիսանտաս պարսիկ եւ խօսէր այսպէս. Ո Կիւրոս, մի ինչ զարմանար եթէ ոմանք տրտմեցան լուեալ զզրոյցսըն։ Քանզի ոչ եթէ որ երկընչէին այնպէս կացցեն, այլ որ ծանրացեալ նեղիցին։ Զոր օրինակ, ասէ, եթէ իցեն ոմանք որ կամիցին եւ ուտիցեն ճաշ, եւ պատմեսցի գործ ինչ զոր յառաջ իսկ քան զճաշն հարկ իցէ գործել, ինձ թուի թէ ոչ ոք զուարճանայցէ յորժամ զայն լսիցէ։ Նոյնպէս եւ մեք այսուհետեւ համարեալ թէ մեծանալոց իցեմք, իբրեւ լուաք թէ է եւ այլ ինչ գործ, զոր պարտ իցէ վճարել, միանգամայն տրտմեցաք, իբր ոչ եթէ զի երկեաք իսկ, այլ զգործն կամիմք գործել. զի ոչ եթէ վասն Ասորեստանի եւեթ կռուիցիմք, ուր բազում ցորեան է եւ արջառ եւ արմաւենիք մրգաբերք, այլ եւ վասն Լիւդացւոց աշխարհին. անդ է բազում գինի եւ թուզ յաճախ եւ շատ ձիթապտուղ,

եւ ծով զնովաւ պատէր, ընդ որ բազում զան բարութիւնք զոր ուրուք չիք ստանալ։ Զայդ ամենայն, ասէ, զմտաւ ածեալ, մի ինչ այսուհետեւ նեղիցիմք, այլ առաւել եւս խրախուսիցեմք, զի վաղ ի նոսին իսկ ի Լիւդացւոց բարութիւնսն վայելիցեմք։

Այս զայս ասէր. եւ ամենայն նիզակակիցքն ուրախ եղեն, եւ յանձին կալան զամենայն զբանսն։ Ասէ Կիւրոս. Ով արք, ինձ այսպէս հաճոյ թուի, վաղվաղակի իսկ երթալ ի վերայ նոցա, զի նախ ածապարեսցուք քան զնոսա հասանել, եթէ կարիցեմք, ուր եւ ժողովեսցին համբարք նոցա։ Յետ այնորիկ որչափ թէ վաղ երթայցեմք, դոյնչափ սակաւ ինչ գտանիցեմք մօտ առ նոսա, եւ բազում ինչ հեռի ի նոցանէ։ Ես այսպէս ասեմ. ապա թէ այլազգ ինչ ոք խորհեսցի կամ զգուշաւոր կամ դիւրագոյն ինչ մեզ, խօսեսցի։ Իբրեւ բազումք միաբանեցին եթէ պարտ է վաղվաղակի իսկ երթալ ի թշնամեաց վերայ, եւ չէր ոք որ դիմադարձ լինէր, ապա սկիզբն արար Կիւրոս բանից այսպիսի ինչ օրինակ։

Արք պատերազմակիցք, ոգիք եւ մարմինք եւ զէնք որովք վարելն պարտ էր, ի բազում ժամանակաց կազմեցան պատրաստեցան. այժմիկ պարտ եւ պատշաճ է զհամբարսն ի ճանապարհ

պատրաստել մեզ եւ չորքոտանեաց զոր ի գործ արկեալ վարիցեմք, ոչ ինչ պակաս յաւուրց քանեաց: Վասնզի իմ զմտաւ ածեալ գտանեմ աւելի քան զհնդետասան աւուրց ճանապարհ լեալ յորում ոչ ինչ ի պիտոյից գտանիցեմք: Վասնզի աղխ բազում յաւելաւ եւ ի մէնջ եւ ի թշնամեաց, որչափ մարթ էր: Արդ պարտ է բազում թոշակ պատրաստել, զի առանց թոշակի ոչ կռուել մարթեմք, եւ ոչ կեալ իսկ. եւ գինի այնչափ պարտ է իւրաքանչիւր ումեք ունել, որչափ բաւական լինիցի ընդելացուցանելոյ զմեզ ջուր ըմպել. քանզի մեծ մասն ճանապարհին առանց գինւոյ է, յոր եթէ ընաւ բազում գինի պատրաստիցեմք, չառնիցի բաւական: Արդ զի մի յորժամ յանկարծակի առանց գինւոյ լինիցիմք, յախտ անկանիցիմք, այսպէս պարտ է առնել: Այժմ իսկ ի հացի անդէն սկիզբն առնիցեմք ըմպելոյ ջուր:

Զի յորժամ զայս առնիցեմք, ոչ կարի փոփոխիցիմք. զի որ փոխինդն ուտիցէ, միշտ ընդ ջուր խառնեալ կերիցէ. եւ որ հաց ուտիցէ, ի ջուր թրջեալ կերիցէ. զհացն եւ ամենայն եփոյք բազում անգամ ջրով կազմիցին: Իսկ յետ հացին եթէ գինի ըմպիցեմք, ոչ մի ինչ պակաս գտանիցեն ոգիքն եւ հանդարտիցեն. եւ յետ այնորիկ

եւ զայն յետ ընթրեացն պարտ է բառա-
նալ, մինչեւ ջերմացուք ստամոքսիցիմք ։
Զի որ առ սակաւ սակաւ փոփոխումն
է, զամենայն իսկ բնութիւնն պատրաս-
տէ ժուժկալ լինել փոփոխմանցն ։ Ու-
սուցանէ եւ Աստուած յորժամ սակաւ
հանիցէ զմեզ ի կարեձմեռան ձմերայ-
նոյն, հանդարտել տօթոյ սաստկու-
թեան, եւ ի տօթոյն ի սաստիկ ձմեռն.
որում պարտ եւ պատշաճ է նմանօղս լի-
նել, եւ յոր հասանիցէ երթալ, յառա-
ջագոյն ընդելեալ հասանել ։

Նոյն զծանրութիւն կազմածոյ մահ-
ճացն ընդ կարեւոր պիտոյիցն առէք.
զի ուծիկքն աւելորդք ոչ անպիտանք
լինիցին, եւ եթէ անկողնոց կարօտ
լինիցիք, մի երկընչիցիք թէ ոչ քաղցր
ի քուն լինիցիք. ապա թէ ոչ, ինձ դիք
մեղ ։ Նայց ոյր բազում ձործ գուցէ,
բազում իւիք օգնական լինիցի անձինն
եթէ առողջ իցէ եւ եթէ յոյժ խաթա-
ցեալ ։ Նոյն խորտիկս պարտ է հանդեր-
ձել. որ աւելագոյն թթուք եւ փոթո-
թահամք եւ յաղեալք իցեն, զի նոքին
ի հաց յորդորիցեն, եւ բազում ժա-
մանակս բաւական լինիցին ։ Յորժամ
ի տեղիս հասանիցեմք ուր ի դէպ իցէ
մեզ առնուլ ցորեան, պարտ է ձեռաց
աղօրիս անտի պատրաստել, որովք հաց
գործիցեմք. զի այն իմն թեթեւագոյն
իսկ քան զամենայն գործիս հացարա-

բաց է։ Պարտ է հանդերձել եւ որ ինչ պիտոյ լինիցի հիւանդաց մարդկան։ Զի նոցա ծանրութիւնն փոքր է. եւ եթէ այնպիսի ինչ դէպք լինիցին առաւել պիտոյ լինիցի։

Պարտ է եւ փոխս ունել. զի բազում ինչ եւ մարդկան եւ երիվարաց փոխովք կախին. յորոց ի խորտակելն եւ ի խզելն հարկ է դատարկ կալ, եթէ ոք չունիցի լուծս։ Նաեւ որ ուսեալ ոք իցէ սուսեր սրել, բարւոք է եւ զսուսեր սրել չմոռանալ եւ զլեսան ընդ իւր տանել. զի որ զնիզակն սրիցէ, նա եւ զաղեղն սրիցէ. քանզի անօթ իսկ է, թէ որ զնիզակն սրիցէ, ինքն անպիտան իցէ. պարտ է եւ փայտս բազումս ի կառս եւ ի սայլս ունել, զի բազում իրաց կարեւորք են։

Պարտ է եւ զկարեւոր կարեւոր գործիս վասն այնր ամենայնի ունել։ Բանզի ոչ եթէ ամենայն ուրեք ձեռագէտք մօտ կայցեն, եւ որ զօր մի անցիցէ, չեն բաւական զայն տակաւք ամանք գործել։ Պարտ է եւ դանկու եւ ուրագ ըստ կառաց կառաց ունել եւ ըստ գրաստու գրաստու դանակ եւ գերանդի։ Զի այս ամենայն եւ առանձինն պիտանացու է իւրաքանչիւր ումեք, եւ բազում անգամ հասարակաց օգուտ լինիցի։ Նորդ զկերակրոյն պէտսն զօրավարքդ վառելոցն հարցէք ցայնոսիկ որք ընդ

ձեւք իցեն։ Քանզի չէ պարտ զանց առնել որով ոք կարօտանայցէ ի նոցանէ, քանզի եւ մեք նոքիմբք կարօտ լինիցիմք։

Արշաւի զբօսանս հրաման տամ ունել, դուք իշխանք կրեւելոց կազմածոցն, հարցէք խնդրեցէք, եւ որ ոչ ունիցի տուիպեցէք պատրաստել։ Եւ դուք առհավիրայիցն իշխանք, ունիք գրեալ յինէն զխոտեալսն եւ զմերժեալս ի տիգաւորացն եւ յաղեղնաւորացն եւ ի պարսաւորաց։ Արդ զնոսա որ ի տիգաւորացն իցեն, մայրեւորութեան դակու առնուլ եւ երթալ ի մարտ պատերազմի, եւ որք յաղեղնաւորացն իցեն եւ որք ի պարսաւորացն՝ դանակ։ Այդս առեալ զայն ամենայն յառաջ քան զայլսն համագունդ երթայցեն, որպէս զի թէ պիտոյ ինչ լինիցի ճանապարհացն, վաղվաղակի ի գործ ճեպիցէք, եւ ես եթէ կարօտանայցեմ իւիք, տեսից եթէ ուստի պարտ իցէ առնուլ եւ նոքօք վարել։ Տարայց եւ զօրս ի զինուորութեան տիս իցեն գործեօք պղնձեօք եւ հիւսանս եւ դերձակս, որպէս զի որ ինչ պէտք լինիցին ի պատերազմի այնպիսի ճարտարութեանց, մի ինչ պակաս իցէ։ Եւ ի բաց կայցեն նոքա ի գնդէ վառելոցն, եւ որ ինչ խելամտութիւն ունիցին վարձու արբա-

նեղեալ այնմ որ կամիցի, կայցէ ի կարգին։

Ապա եթէ վաճառական ոք կամիցի զհետ գալ վաճառել ինչ, զյառաջագոյն ճառելոց աւուրց պէտան ունիցի, իսկ եթէ ըմբռնիցի վաճառեալ ինչ, ի բնաւէ անկանիցի։ Այլ յորժամ անցանիցեն աւուրքն այնոքիկ, վաճառեսցէ որպէս զինարդ կամիցի։ Եւ որ ի վաճառականաց ոք առաւել վաճառս, առեալ գայցէ, այնպիսին ի նիզակակցաց եւ առ յինէն պարգեւաց եւ մեծարանաց հասանիցէ։ Իսկ եթէ համարիցի թէ ինչ՚ք պիտոյ են առ ի զինս, ծանօթս եւ ընտանիս ածեալ առ իս, գայցէ ընդ 'բանակին եւ առցէ յորոց մեքն ունիմք։

Եւ զայս յառաջագոյն պատմեմ, եթէ ոք եւ այլ ինչ պիտոյ տեսանիցէ նշանակեսցէ ինձ. եւ դուք երթեալ կազմեցարուք պատրաստեցարուք, եւ վասն արշաւանիս զգոյշ մնասցիք, եւ եթէ բարուք հրամանք գիցն իցեն, նշանակեսցուք։ Պարտ է ամենեցուն առընթեր կալ առեալ զայն ամենայն, զորոց յառաջագոյն ասացաք ի տեղւոջ ուր հրամայեալ իցէ զօրավարացն. եւ դուք ով զօրավարք իւրաքանչիւր զիւր դունդ յարդարիցէ, եւ ամենեքին եկայք առ իս զի՛ իւրաքանչիւր ոք ի ձեռն զիւր տեղի առցէ։

ԳԼՈՒԽ Գ

ԶԱՅՆ լուեալ նոցա հանդերձէին. եւ ինքն զոհս մատուցանէր. եւ իբրեւ բարուոք նուէրքն էին, խաղայր զնայր զօրօք հանդերձ, եւ յառաջնում աւուր մօտագոյնս բանակ հարկանէր, որպէս զի թէ մոռացեալ ինչ ուրուք իցէ, երթայցէ. եւ եթէ ի միտ առցէ ոք թէ կարօտ է իւիք, հանդերձեսցէ: Կիաքսարեայ առեալ զերիր մասն Մարացն, եկաց անդէն, զի մի աշխարհն անապատ լինիցի: Իսկ Կիւրոս յուղի անկեալ երթայր տագնապաւ զայրուձին առաջի արկեալ, եւ յառաջ իսկ քան զնոսա յուզակս եւ դէտս միշտ ի դիտանոցան հանէր: Յետ նոցա զայլն կահք եւ կազմածք. ուր դաշտային էր, բազում ամբոխ լինէր սայլից եւ կազմածոց: Եւ յետուստ զհետ խաղայր ճակատն եւ եթէ կահ ինչ ի կահուցն մնայր, որք յառաջեալ երթային յիշխանաց անտի, հոգային զի մի արգել ինչ երթալոյն լինիցի:

Իսկ ուր նուրբ եւ նեղ ճանապարհն էր, ի մէջ առեալ վառելոցն զկազմածսն աստի եւ անտի երթային: Եւ եթէ խոչ ինչ պատահէր, ի զօրաց անտի, որ ի նոյն կարգեալ կային, հոգային: Եւ երթային գունդքն բազում անգամ

առեալ ընդ իւրեանս զկահսն եւ զկազմածս: Քանզի հրաման տուեալ էր ամենեցուն որ զկահսն տանէին, զի իւրաքանչիւր ոք ընդ իւրում գնդին երթիցէ, եթէ ոչ կարեւոր ինչ հարկ խափան լինիցի. եւ որ զկազմածսն կրէր առեալ զնշանակ հազարապետին գնդայր, որ ծանօթ իսկ էր իւրում գնդին: Որպէս զի համագունդ միահոյլ գումարեալ երթային, եւ իւրաքանչիւր ոք զիւրայոցն սատակ հոգայր զի մի յետնեալ մնասցեն. եւ քանզի այսպէս առնէին, ոչ զմիմեանս խնդրել հասանէր, եւ ամենայն ինչ մօտ էր եւ ողջ, եւ վաղվաղակի զպիտոյսն գտանէին զօրականքն:

Իսկ իբրեւ դէտքն որ յառաջագոյն արձակեցան, տեսանէին ի դաշտի առ որ ճարակ եւ փայտս առնոյին, եւ տեսեալ զրաստս որ զայլ եւս նոյնպիսի կրէին, եւ արածէին, եւ ի հեռաստանէ նշմարէին զի ծուխ կամ փոշի մրրկեալ վերանայր, յայնժամ ամենայնէ գիտացին թէ անդ ուրեք մօտ իցէ բանակ թշնամեացն: Արդ վաղվաղակի իշխանն դիտացն յղէ զումն պատմել զայն ամենայն Կիւրոսի: Եւ նորա զայն լուեալ հրաման ետ նոցա կալ անդէն ի դիտանոցսն եւ որ ինչ նոր միշտ տեսանիցեն, պատմել: Բայց զգունդս հեծելոցն առաքեաց յառաջակողմն, եւ

հրամայեաց ջանալ ըմբռնել զոմանս յարանցն որ ի վերայ դաշտին իցեն, զի հաստատութեամբ զճշմարիտն ուսանիցի։

Որ զհրամանն առին ի գլուխ հանին. եւ ինքն զայլ զօրսն անդէն զետեղէր զի պատրաստեսցեն որ ինչ պիտոյն թուիցի, մինչ չեւ ամենեքին ի մի վայր գումարեալ իցէ. եւ նախ պատուիրեաց ճաշել, եւ ապա կալ ի մէջ գնդացն եւ որ զինչ հրամանն տայցի զայնու ածել զմիտս։ Իբրեւ ճաշեցին ի մի վայր կոչէր զհեծելոց եւ զհետեւակաց եւ զկառաց առաջնորդս եւ զմեքենայից եւ զայնոսիկ որ զկահսն տանէին զիշխանսն եւ զսայլիցն. եւ նոքա ժողովեցան։ Իսկ որ ի դաշտն անդր ընթացան, ըմբռնեալ արս ածէին. եւ ըմբռնեալքն իբրեւ հարցան ի Կիւրոսէ, ասէին թէ ի բանակէ անտի գամք եւ մեկնեցաք ոմանք վասն ճարակի եւ կէսք վասն փայտից անցեալ զառաջապահօքն. զի վասն յաճախութեան զօրացն ամենայն ինչ անօսր է։

Զայն լուեալ Կիւրոսի ասէ. Ո՞րչափ հեռի է աստի բանակն. նոքա ասեն. Իբրեւ երկու փարսախ։ Յետ այնորիկ հարցանէր Կիւրոս թէ իցէ՞ ինչ զմէնջ համբաւ առ նոսա. ասեն. Բազում համբաւ է թէ մօտ իսկ հասեալ կայք։ Եւ արդ զեարդ, ուրա՞խ ինչ եղեն յար-

ժամ լուսնին. զայս հարցանէր վասն մօտակայացն։ Նորա ասեն. ոչ ուրախ եղեն, այլ մանաւանդ տրտմեցան։ Ասէ Կիւրոս. Այժմ զի՞նչ գործեն։ Կարգեալ ճակատին, ասեն, եւ երէկ եւ եռանդ զնոյն գործէին։ Կիւրոս ասէ. Ո՞ է որ ճակատեցուցանէ։ Նա նորա ասեն. Ինքնին իսկ Կրիսոս, եւ ընդ նմա յոյն ոք այր եւ այլ ոք մար. բայց զմարէն պատմէր թէ ի ձէնջ իսկ եկն հասուած։ Եւ Կիւրոս ասէ. Ով Արամազդ մեծ, լիցի ինձ ըմբռնել զնա, որպէս ես կամիցիմ. յայնժամ հրամայէ հրամայեաց զգերին ի բաց տանել, եւ դարձաւ առ այնոսիկ որ մօտն կային որպէս թէ խօսեցի ինչ։

Յայնժամ վայրի այլ ոք ի դիտացն հասանէր, պատմէր եթէ գունդ մի ստուար հեծելոց ի դաշտի երեւելին. եւ մեք, ասէ, նկատեմք եթէ զան նորա, կամեցեալ տեսանել զբանակս, զի յառաջագոյն իսկ քան զգունդն զայն այլ հեծեալք իբրեւ երեսուն տագնապաւ ի մեզ իսկ հասանեն։ Թերեւս կամին ըմբռնել, եթէ կարիցեն, զդիտանոցն. եւ մեք տասունք եւեթ եմք ի վերայ դիտանոցին։ Կիւրոս հրաման ետ հեծելոցն, որ միշտ զիւրեաւ էին, երթալ մինչեւ ցդիտանոցն անյայտ ի թշնամեաց, եւ անդէն ունել զդադարիկն։ Յորժամ մեր տասունքն, ասէ, թող-

ցեն զդիտաւնոցն, յարուցեալ ի վերայ անկանիցիք ելելոցն ի դիտանոց անդր. Եւ զի զձեզ մի նեղիցեն ի մեծ գնդէ անտի, ընդ առաջ ել դու, առէ, ով Վշտասպա, զհազարաւորս հեծելոցն առեալ. եւ երեւեսցիս առաջի հակառակորդաց գնդին: Նա՛ ոչ ուրեք յանյայտ տեղիս զհետ մտանիցես դու նոցա, այլ իբրեւ հոգայցես զի կացցեն Մնացեն զհետքն, դարձիր այսրէն: Իսկ եթէ կարկառեալ ոմանց զաւջս զայցեն առ մեզ, սիրով ընկալարուք զարսն:

Վշտասպաս երթեալ վառէր. եւ ազատաւորք զայլին հասանէին վաղվաղակի որպէս հրամանն տուեալ էր: Պատահէր նոցա ի մէջ դիտաքցն Արասպաս պաշտօնէիւք հանդերձ, որ յառաջադոյն իսկ առաքեցաւ լրտեսել, որ պահապանն էր կնոջն Շուշանայ: Ընդ Կիւրոս իբրեւ ետես զնա, յարուցեալ յաթոռոյ անտի ընդ առաջ ելանէր նորա եւ ընդունէր. եւ այլքն որպէս ի դէպ էր, քանզի ոչ ինչ գիտէին աքանչացեալ էին ընդ իրան, մինչ առաց Կիւրոս. Արք բարեկամք այր մի քաջ գայ առ մեզ, զի այժմիկ պարտ եւ պատշաճ է ամենայն մարդկան գիտել զգործս նորա: Նա ոչ յամօթոյ խմբէ վատթարեալ չոգաւ եւ ոչ յինէն երկուցեալ այլ յինէն առաքեցաւ զի ի մէտ առեալ զիրս թշնամեացն, ճշգրիւ գատակաւ զար-

դարձն պատմեսցէ։ Արդ զոր ինչ խոստացայ ես քեզ, ով Արասպա, յիշեմ. եւ հատուցից հանդերձ այսու ամենայնիւ։ Արժան է եւ ձեզ ամենեցուն, ով արք, դմա մեծարանս դնել իբրեւ առն քաջի։ Զի ի վաղն մերոցն բարութեանցըն ի վիշտս մխեցաւ, եւ կրեաց յանձին զմեղադրութիւնն որով ծանրացեալ նեղէր։

Ապա ամենեքին ողջոյն ետուն Արասպայ եւ ընկալան։ Եւ յասել անդ Կիւրոսի թէ շատ իցէ այս. այլ զոր ինչ ի դէպ իցէ մեզ գիտել, զայն, ասէ, պատմեա ով Արասպա, եւ մի զճշմարտութիւնն նուազեցուցաներ զերաց թշնամեացն։ Զի լաւագոյն լաւ է մեծամեծս կարծել եւ փոքր տեսանել, քան փոքր լուեալ մեծամեծս ինչ գտանել։ Ասէ Արասպաս Ջանայի ճշգրիտ տեսանել. քանզի մօտ երթեալ զճակատն յարդարէի։ Ասէ Կիւրոս. Ապա ոչ զբազմութիւն եւեթ գիտես, այլ եւ զնոցին կարգն։ Ասէ Արասպաս. Այո եւ զայդ գիտեմ, թէ որպէս խորհիցին առնել պատերազմ։ Ասէ Կիւրոս. Այսկայն զբազմութիւնն նախ ասա դու համառօտ։ Նոքա ասէ, կարգեալ կան երեսունս երեսուն ի թանձրութիւն. եւ հետեւակք եւ հեծեալք, բաց յԵգիպտացւոցն։ Եւ զբռնեալ ունին նոքա իբրեւ քառասուն վտաւան. զի ա-

ամենեւին իսկ հող ի մահ էր իմ առ ի դիտելոյ թէ որչափ վայրս գրաւեալ ունիցին։

Ասէ Կիւրոս. Արդ զիա՞րդ կարգեցին ճակատեալ Եգիպտացիքն. զի ասացեր թէ բաց յԵգիպտացւոցն։ Զասաբեւրապետացն ամենայն ասէր զիւրաքանչիւր բիւրաւորս հարիւր հարիւր ճակատեցուցանելին. զի այն իմն աւէրին օրէնք էին ճակատու յաշխարհին նոցա։ Բայց Կրիւսոս մանաւանդ ակամայ իսկ թող նոցա այնպէս ճակատել. զի կամէր ճակատ յարդարել անդր քան զքո բանակդ։ Ասէ Կիւրոս. Իսկ զմե՞ զայն ցանկանայր։ Զի աւելորդաւն, ասէ, շուրջ պատեալ պաշարեալ փակիցէ։

Կիւրոս ասէ. Տակաւին զայն ոչ գիտեն թէ որ շուրջն պատէն, պատիցին շուրջ։ Զոր ինչ ի դէպ էր ուսանել ի քէն, լուայք. բայց ձեզ ով արք, այսպէս պարտ եւ պատշաճ է առնել։ Յորժամ աստի երթայցէք, զգուշացարուք երիվարաց ձերոց եւ զինու եւ զարդու, քանզի բազում անգամ փոքր ինչ կարօտութեամբ, եւ այրն եւ երիվարն եւ կառքն անպիտանք լինիցին։ Վաղիւ վաղորդայն, մինչ դեռ ես զոհս մատուցանիցեմ, նախ պարտ է ճաշել եւ արանց եւ երիվարաց. որպէս զի զոր ինչ ցանդ դիպող իցէ առնել, մի այնր պէտք լինիցին։ Յետ այնորիկ դու, ասէ, Ա-

րաստպա, զաջ Թեւն կալ որպէս ամիսն, եւ զուգ բիւրապետաց որպէս այժմ ունիք: Զի մարտին լինելոյ, այնուհետեւ եւ ոչ միում կառաց ժամ լինիցի զերիւարսն փոփոխել: Պատմեցէք եւ հազարապետացն կալ ի գնդին, զիւրաքանչիւր վաշտս ընդ երկուս զատուցեալ. եւ վաշտն էր իւրաքանչիւր քսան եւ հինգ:

Ասէ ոմն ի բիւրապետացն. Թոյլցիմք քեզ, ասէ, Կիւրոս, թէ այսչափ առ այնչափ կարգեալ, բաւական լինիցիմք առ այնչափ թանձրախումբ ճակատուն: Եւ Կիւրոս ասէ. Թանձրագոյն ճակատք որ չկարիցեն հասանել զինուց հակառակորդացն, զի՞նչ թուիցին քեզ, ասէ, կարիցե՞ն վնասել ինչ թշնամեացն կամ օգնել նիզակակցացն լինել: Զի ես, ասէ, զվառեալսն զայնոսիկ որ հարեւր առ հարեւր կարգեալ կայցեն, կամէի թէ բեւր առ բեւր կարգեալ էին. զի այնպէս ընդ սակաւաւորաց հասցէ մեզ կռուել: Բայց ես որչափ թանձր յարդարիցեմ զճակատն, թուի ինձ թէ ողջոյն իսկ զունդն ի գործ վաստակիցի, եւ ինքն զօրաւիգն օգնականութեան ինքեան լինիցի: Զտիգաւորսն յետ զրահաւորացն կարգեցից, եւ յետ տիգաւորացն զաղեղնաւորս: Վասնզի ո՞ դք իցէ որ յառաջագոյ կարգիցէ զնոսա, ուր եւ ին-

քեանք իսկ զիւրովքն խաստատանայցեն թէ ոչ կարասցեն երբեք մարթեն ի մօտոյ հանդարտել։ Իսկ եթէ զզրահապատան առաջի ունիցին, ժուժկալ լինիցին. ամանց զաղեղան արձակելով եւ այլոց նետաձիգ լինելով անդր քան զամենեսին որ յառաջոյ կայցեն, հարկանեն զթշնամին։ Նա եւ եթէ լկէ ինչ ոք զհակառակորդան, յայտ է եթէ նովին զնիզակակիցան թեթեւացուցանէ։

Նա ի կատարած կարգեցից զնոսա որ յետ ամենեցուն կոչիցին. զի զոր օրինակ տուն առանց քարանց չիցէ ամուր, եւ ոչ առանց այնոցիկ որ զձեղունն գործիցեն, օգուտ ինչ են. նոյնպէս եւ ոչ ճակատ, ոչ առանց առաջնոցն եւ ոչ առանց վերջնոց, եթէ չիցեն քաջք, օգուտ ինչ է։ Այլ դու, ասէ, որպէս հրաման տամ այնպէս կարգեցէք, եւ դուք որ առաջարաւորաց իշխանք էք, յետ նոցա նոյնպէս զվաշտան կացուցանիցէք, եւ աղեղնաւորացն իշխանք յետ առաջարաւորացն։ Նա դու որ իշխես այնոցիկ որ յետոյ քան զամենեսին իցեն, եւ զվերջինսն ունիս. պատուէր տուր քոյոցն զի իւրաքանչիւր ոք իւրոցն զգոյշ լինիցի. եւ որ զպատշաճան գործիցեն զնոսա յորդորել, եւ վհատելոցն սաստիկ ըսպառնալ։ Ապա թէ ոք յետս դառնայցէ եւ կամիցի մատն լինել, մահու

պատիժս կրիցէ։ Ո՛չ յառաջակացացն այն գործ է քաջալերել զայնոսիկ որ զհետ գայցեն եւ բանիւք եւ ար-դեամբք։ Իսկ ձեզ որ յետոյ իսկ քան զամենեսին ճակատեալ իցէք, աւելա-գոյն քան զթշնամիսն պարտ է վա-տացն երկեղուկս արկանել։

Դուք զայդ ինչ արարէք։ Բայց դու, Մբրադատա, որ իշխեսդ վերակա-ցուաց մենքենայիցն, այսպէս առնիջիր զի լուծքն որ զսպասաւորսն եւ զմար-դկոցսն տանիցին զհետ երթայցեն մօտ առ ճակատուն։ Եւ դու Դաւուքէ որ կապարճակրացն, որ ի վերայ աշտարա-կացն եւ ի վերայ մենքենայիցն են, իշ-խես, տար զամենայն զայնպիսի զօր․ եւ սպասաւորք քո սատակագոյնս տան-ջիցեն զնոսա որ յառաջ քան զժամա-նակն գնայցեն, կամ յետնեալ գտա-նիցին։ Եւ դու Կարդուքէ, որ սայլիցն իշխես որ զկանայսն տանին, կացո զնո-սա ի կատարածին յետ կրելեաց կազ-մածոյն։ Ո՛չ յորժամ այս ամենայն զհետ խաղացեալ գայցէ, բազմամբոխ բազմութեան կարծիս տայցէ, եւ դու-ցէ մեզ համարձակութիւն դարանակալ նստել, եւ զթշնամիսն, եթէ կամի-ցին բակ առնուլ, բռնադատիցէ մեծ եւս իմն շրջանս կատարել։ Եւ որչափ մեծ վայրս շուրջ պատիցեն, դոյնչափ հարկ է թէ տկարագոյնք լինիցին։

Դու գուք այսպէս անձինքդ: Իսկ դու, Արտաւազ եւ Արտագերսաս, երկուքեան զհազարաւորս հետեւակացն որ ընդ ձեզ են յետ նոցա ունիցիք: Դու դու ո Փառնուքէ, եւ Ասիադատաս, ըզհեծելոց հազարաւորան որոց երկուքեան իշխէք, մի ի մէջ ճակատուն կարգիցէք, այլ յետուստ կողմանէ սայլիցն ապաստանաւորէն վառեցարուք, եւ ապա եկայք առ մեզ ընդ այլոց եւս զօրավարացն: Այսպէս պարտ է կազմ եւ պատրաստ լինել ձեզ, որպէս թէ զառաջին ձեզ իսկ հասանիցէ մարտընչել: Դու ¦ որ իշխեսդ արանցն, որ յուղտուց վերայ հեծեալ իցեն, յետոյ սայլիցն կարգեալ կայցես, եւ արա զոր ինչ հրամայիցէ քեզ Արտագերսաս: Դուք որ կառացն առաջնորդք իցէք, արկէք վիճակ, եւ ում ի ձէնջ վիճակ ելանիցէ, նա հարեւր կառօքն հանդերձ կացցէ յառաջ քան զճակատն. իսկ այլ եւս հարիւրաւորքն կառացն, մին յաջակողմն բանակին անցեալ կայցէ եւ զհետ խաղացեալ երթիցէ ճակատուն յետ թեւին, եւ միւսն ի ձախակողմն կուսէ:

Այսպէս կարգէր կազմէր Կիւրոս. Աբրադատէս Շուշացւոց արքայ ասէ. Նա, ասէ, Կիւրոս, կամաւ առնում յանձն զգունդն որ հանդէպ ընդդիմակաց ճակատուն իցէ, ունել, եթէ ոչ

այլ ինչ քեղ հաճոյ թուիցի։ Կիւրոս զարմացեալ ընդ նա եւ բուռն հարեալ զաջոյ նորա եւ ցՊարսիկսն որ ի վերայ այլոց կառացն էին հարցանէր. Մի՞թէ եւ դուք, ասէ, տայցէ՞ք թոյլ. եւ իբրեւ ետուն նոքա պատասխանի թէ չէ բարւոք զայն թողուլ, արկանէր վիճակս ի մէջ նոցա, եւ առնոյր վիճակ Փերադատէս որպէս յանձին կալեալ էր. եւ եղեւ ընդդէմ Սգիպատացւոցն։ Ապա մեկնեալ եւ հոգացեալ զորոց ասացին, ընթրիս առնէին եւ պահապանս կացուցեալ ննջէին։

ԳԼՈՒԽ Դ

Ի վաղիւ անդր ընդ այգն զոհս մատուցանէր Կիւրոս. եւ այլ ամենայն զօրն, իբրեւ ճաշեցին եւ նուիրեցին նուէրս, անդէն վառէին զարդարէին բազում գեղեցիկ պարեգօտիւք զրահապատ պատենազէնք, սաղաւարտաւորք։ Վառէին եւ զերիվարսն ի ճակատսն եւ ՝ի բարձսն եւ զկարթս միաձիոցն եւ զկառամուտսն կողմանոցօք. որպէս զի ի պղնձապատ վառելոցն փայլատակունք շողային, եւ գունագոյն փիւնիկեցի նարօտուք երփն երփն հարկանէր բանակն։ Նա Փերադատայ էին կառք չորից ձամեաց եւ ութ երիվարաց մեծապայծառ զարդարեալ։ Նա քանզի կամէր ըն-

կառաւք զրահոն որպէս գաւառականն իմն էր նմա, ընդ անձն արկանել, մատուացեալ տայր նմա Պանթիա ոսկի սաղաւարտ փողփողեալ եւ բազկաց արկանելիս, եւ ապարանջանս լայնեալս վասն ձեռացն եւ պարեգօտ ծիրանի պճղնաւոր ի ներքոյ եւ վերջաւորս ներկեալ կապուտակ երկնագոյն նարօտուք. զայս ամենայն գործեաց գաղտ յանձնէ առնանի իւրմէ չափեալ զզէնսն նորա։

«Սորա տեսեալ զարմանայր եւ Հարցանէր Պանթիա. Ով կին դու, զքո զարդդ Հատեալ զէ՞նս ինձ գործեցեր։ Ասէ Պանթիա. սակայն ոչ նդքիմք որք մեծագինքն էին, զի դու ինձ, եթէ եւ այլոց երեւեսցիս որպիսի ոք ինձ թուիս թէ իցես, մեծ իմն զարդ լինիցիս։ Իբրեւ զայս ասէր, զզէնսն ագուցանէր. թէպէտ եւ ծածկել եւս ջանայր, արտասուք ընդ այտսն վիժէին։ Իսկ Աբրադատաս քանզի եւ յառաջին արժանի տեսանելոյ էր, յորժամ նովին զինուք վառեցաւ, եւս գեղեցիկ եւ լուսաւոր երեւէր, զի յախտարականց գեղեցիկ էր. առեալ ի կառավարէ անտի զկառսն պատրաստ լինէր ի կառսն ելանել։

Յայնժամ վայրի Պանթիա Հրաման տուեալ մեկնել ամենեցուն մօտակացացն, խօսէր. Ով Աբրադատաս, եթէ այլ ոք երբեք ուրեք կին զիւր այրն ա-

ռաւել, քան զիւր անձն մեծարեաց, թուի ինձ ի միտ առնուլ քեզ, եթէ եւ ես մի ոմն ի նոցանէ եմ: Եւ զի՞ իսկ պիտոյ իցէ մի ըստ միոջէ ասել. զի ար-դիւնք իսկ իւրացն թուի ինձ թէ ա-ռաւել հաւանեցուցանիցեն քան զբան-սըս որ այժմ ճառեալ պատմեցան: Բայց սակայն ես ինքնին որ այսպիսի միտս ընդ քեզ ունիմ, որպէս դու իսկ գիտես, երդմնիւ լինիմ յիմ եւ ի քո դուլթն թէ կամիմ ընդ քեզ, յորժամ այր քաջ լինիցիս, առ հասարակ ի հող մտանել, քան ընդ քեզ ամօթալից կեանս կեալ: Այսպէս ես զքեզ եւ զիս արժանի համարեցայ առաւել գե-ղեցկացն: Եւ Կիւրոսի մեծ ինչ շնորհս պարտիմք, զի որ գերիս էի, իւր ըն-տրեաց զիս, եւ ոչ աղախին կամեցաւ ստանալ զիս, եւ ոչ ազատականն անար-գութեան անուամբ. այլ պահեաց քեզ իբրեւ զկին եղբօր: Եւ յայնր վերայ ի ժամանակի զի Արասպաս յետս ե-կաց ի նմանէ, որ պահեացն իսկ զիս, խոստացայ նմա, եթէ թոյլ տայցէ նա ինձ առաքել առ քեզ, գաս դու, եւ քան զԱրասպաս յոյժ իսկ հաւատարիմ եւ ազնուադոյն լինիս:

“Նա զայս ինչ խօսեցաւ. իսկ Աբրա-դատայ զարմացեալ ընդ բանսն ձեռն զգլխոյն արկանէր եւ հայեցեալ ընդ երկինս յաղօթս եկաց այսպէս. Արա-

մաղդ մեծ, առաւել ինձ Պանթիայ արժանի այր երեւել, եւ Կիւրոսի արժանաւոր բարեկամ, որ պատուեաց նախ զմեզ: Իբրեւ զայն խօսէր ընդ դրունս աթոռոյ կառացն: Իբրեւ յետ ելանելոյ նորա փակեաց զդուռնն կառավարին, քանզի չկարէր Պանթիա այլազգ ինչ այնուհետեւ համբուրել զնա, զդուռնն համբուրեաց: Եւ յառաջեալ երթայրն կառքն, իսկ նա գաղտագողի երթեալ հասանէր առ նա, մինչեւ դարձեալ ի թիկունս կոյս եւ տեսեալ զնա Աբրադատայ ասէր. Քաջալերեաց Պանթիա, ողջոյն ընդ քեզ, երթ: Ապա առեալ զնա ներքինեացն եւ նաժըշտացն տանէին զնա ի դեսպակն, եւ նստուցեալ զնա ի դահոյսն ծածկեցին վրանաւն: Իսկ մարդիկն թէպէտ եւ գեղեցիկ էր տեսիլն Աբրադատայ եւ կառացն, չկարացին տեսանել զնա մինչ չեւ մեկնեալ Պանթիայ:

Յորժամ զնուէրսն կատարեաց Կիւրոս, եւ բանակն կարգեցաւ ճակատեցաւ, որպէս պատուէր տուեալ էր, եւ ունէր դիտանոցս մի ըստ միոջէ, զզօրավարսն ի մի վայր գումարէր եւ խօսէր այսպէս: Արք բարեկամք եւ նիզակակիցք, զզոհսն մեզ դիքն ցուցանեն, որպէս՝ յայնժամ զառաջին յաղթութիւնն շնորհեցին: Բայց ես կամիմ յուշ առնել ձեզ զայն՝ զոր եթէ ունի-

ցէք դուք ի մտի կարի յօժարագոյնք ի պատերազմ երթայցէք։ Վասն զի թեքեալ եւ կրթեալ էք դուք ի պատերազմ առաւել քան զհակառակորդսն, եւ առ միմեանս սնայք եւ զարդացայք ի նմին բազում ժամանակս առաւել քան զթշնամիսն, մանաւանդ զի եւ յաղթեալ եւս էք։ Իսկ ի թըշնամեաց անտի բազումք ընդ նոսա ի պարտութիւն մատնեցան. իսկ ի թըշնամեաց անտի որք յերկոցունց իսկ կողմանց ոչ կամեցան, ոմանք գիտեն եթէ զմատնութիւն առ իւրեանս ունին։ Այլ դուք որ ընդ մեզ էք, գիտէք եթէ ընդ նոսա մտանէք ի պատերազմ որ օգնական կամիցին նիզակակցացն լինել։ Եւ ի դէպ է թէ որ վստահ ի միմեանս իցեն միաբան մտօք կացցեն ի մարտ պատերազմի, իսկ որ չիցենն վստահ, հարկ է խորհել թէ զիարդ իւրաքանչիւր ոք վաղվաղակի ի բաց սրանայցէ։

Երթիցուք ի վերայ թշնամեացն, որ կառս վառեալս ունիցին առ անդէն կառս թշնամեացն, որպէս են մեր հեծեալք եւ երիվարք վառեալք առ անդէնան զի մօտ կռուիցիմք, եւ ընդ այլոց հետեւակաց իբրեւ ընդ առաջնոցն մարտ եղեալ կռուիցիմք։ Եգիպտացիք զնոյն օրինակ վառեալ են, զնոյն ձեւ ճակատեալ զի յաղթ վահանս առ-

Նին որպէս զի չկարեն ինչ գործ վճարել եւ ոչ տեսանել ինչ. զի հարեւր առ հարեւր ճակատեալ կան, յայտ է թէ միմեանց խափան պատերազմելոյ լինիցին բնաւ բաց ի սակաւուց անտի։ Իսկ թէ մղելով համարիցին մերժել, նախ պարտ է նոցա զերիվարաց զզէմ ունել եւ զերկաթոյն որ յերիվարաց անտի սաստկագոյն լինիցի. եւ եթէ ժուժայցէ ոք, զիա՞րդ կարիցէ ընդ երիվարացն եւ ընդ ճակատուն եւ ընդ աշտարակացն ոգորել. զի որք ի վերայ աշտարակացն իցեն, մեզ օգնական լինիցին, եւ զթշնամիսն հարեալ յանհնար հնարըս փոխանակ ընդ կռուելոյն հատուցանիցեն։ Իսկ եթէ տակաւին կարօտ ինչ իւիք համարիցիք լինել, ասացէք ցիս, զի աստուածովքն ոչ յիմեքէ չքաւորիցիմք. եւ եթէ խօսել ինչ ոք կամիցի, խօսեսցի. ապա թէ ոչ երթեալ առ զրուանն եւ յաղօթս կացեալ դիցն, որոց զոհս իսկ մատուցաք, երթայք ի գունդսն. իւրաքանչիւր ոք յիշեսցէ զայնոսիկ որ ընդ իւրն իցեն, որպէս եւ զձեզ, եւ ցուցանիցէ ոք զանձն իշխանաւորացն արժանի իշխանութեան, եւ առանց երկեղի կերպարանս ցուցանիցէ եւ դէմս երեսաց եւ բանս։

ԵՒԹՆԵՐՈՐԴ

ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ՔՍԵՆՈՓՈՆՏԵԱՑ
ԿԻՒՐՈՍԻ ԽՐԱՏՈՒ
ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑ
Է ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ Ա

ՆՈՔԱ աղօթս դիցն մատուցեալ դառձան առ գունդսն: Իսկ Կիւրոսի եւ որոց զնովաւն էին մատուցանէին սպասաւորքն կերակուր եւ ըմպելի, մինչ դեռ զնուիրօքն իսկ էին: Եւ Կիւրոս որպէս կացեալ կայր, այնպէս սկսեալ ճաշէր, եւ տայր միշտ այնմ ում առաւել պիտոյ էր. Նուիրեալ եւ կացեալ յաղօթս ըմպէր. եւ այլքն որ շուրջ զնովաւ էին նոյնպէս առնէին: Յետ այնորիկ խնդրէր ի գաւառական Արամազդայ զօրավար լինել եւ զօրաւիգն օգնականութեան, եւ հեծանէր ի նուա երիւարին. եւ հրաման տայր որոց շուրջն կային: Ամենեքին սպառազէն վառեալ կային. որ զԿիւրոսիւն էին Կիւրոսի իսկ զինուքն փիւնիկեցի պարեգօտիւքն երկաթակուռ պղնձապատ զրահիւքն եւ սաղաւարտիւք, վերջիւք սպիտակովք

եւ ասուսերովք եւ թրովք. եւ երիվարացն ճակատք եւ բարձք եւ կողք պըրպնձապատք. եւ արանցն նոյնպիսի ինչ զարդք պղնձիք էին: Մինչդեռ եւս թղար էին զէնքն Ասուրոց զի այլոցն զէնք օծեալ էին ոսկւովք երանգօք. իսկ զէնքն Ասուրոց իբրեւ հայելի ի բաց փայլէին:

Իբրեւ հեծաւ, եւ կայր նայէր թէ յո երթալոց իցէ, որոտաւմն բարբառեցաւ յաջակողմն կուսէ. եւ նա ասէ. Զհետ քո եկեսցուք, Արամազդ մեծ. եւ խաղացեալ երթայր, առեալ ընդ աջմէ զՔրիսանտաս եւ զայրուձին, եւ ի ձախմէ զԱրսամաս եւ զհետեւակսն, եւ հրաման տայր հայել ի նշան անդր զի կշիռ հաւասարակ զհետ խաղասցեն. եւ էր դրաւշն արծուեննշան ոսկիապատ տարածեալ երկայն գեղարդան, եւ այժմ եւս կայ պահի նոյննշանակ Պարսից արքայից: Եւ մինչ չեւ տեսեալ զթշնամիսն երիցս անգամ զզօրսն հանգոյց:

Մինչ դեռ յառաջեալ երթային իբրեւ քսան ստադեանս, եւ սկսան զթըշնամեաց բանակն ի հանդիպոյ անտի նշմարել: Իբրեւ ամենեքին երեւէին միմեանց, եւ զմտաւ ածէին թշնամիքն յերկոցունց կողմանց անցանել անդր քան զճակատն, կացուցանէին զնուրեանց ճակատն, քանզի չգտոր այլ իմն ազգ շուրջ պատեալ պաշարել. զի իբրեւ զգամմ

յաջմէ եւ յահեկէ զգունդն գործէին եւ ամենայն ուստեք մարտ եդեալ կռուէին ։

Զայն տեսեալ Կիւրոսի, չեկաց յետս այլ նոյնպէս խաղացեալ երթայր, ի միտ առ. թէ ի հեռաստանէ պատեալ յաջմէ եւ յահեկէ, երկայնեսն տարածանեն զթեւսն ։ Առնուս ի միտ, ասէ, ով Քրիսանտաս թէ ստառտին իսկ կամին պատել ։ Առնում, ասէ, ի միտ, եւ զարմանք ունին զիս, զի թուի թէ ի բաց քակեն զթեւսն առանց յիւրեանց ճակատուէ ։ Ասէ Կիւրոս եւ ի մերմէ իսկ ճակատուէ ի բաց տանին ։ Զի՞նչ այն յայտ առնիցէ. յայտ է, ասէ, եթէ հուպ լինիցին թեւքն մեզ, մինչ դեռ ճակատն հեռի իցէ, յարձակիցիմք ի նոսա ։ Ասէ Քրիսանտաս. իսկ զիա՞րդ կարիցեն օգնական լինել այլ եղբօր, եթէ այնպէս հեռացեալք ի միմեանց իցեն ։ Ասէ Կիւրոս. Յայտ է եթէ յորժամ թեւքն ելեալ կայցեն ի հանդէպ կողմն մերոյ բանակին կողմանն, դառնայցեն ի ճակատ անդր եւ ամենայն ուստեք ի մեզ դիմիցեն, զի յամենայն կողմանց պատերազմիցին ընդ մեզ ։

Ասէ Քրիսանտաս. Միթէ քեզ բարւոք թուիցի խորհուրդս ։ Առ այն ասէ, զոր տեսանեն քաջ խորհին. եւ առ որս ոչն տեսանեն տակաւին, չարաչար. քան եթէ թեւ առ թեւ հաս-

եալ էր նոցա առ մեզ։ Բայց դու, ասէ, Արշամ, հանդարտագոյնս ած զհետեւակն որպէս զիս տեսանես. եւ դու Քրիսանտաս առեալ զայրուձին զնոյն կշիռ հաստարակ երթ զհետ. եւ ես անդր գնամ ուստի դիպող թուիցի սկիզբն առնել մարտին, եւ յորժամ անցանիցեմք տեսանիցեմ զամենայն թէ զիարդ իցէ։ Եւ յորժամ անդր գնայցեմք եւ մօտ առ միմեանս հասանիցեմք եւ ընկայց երգս, եւ դուք զկնի կցեցէք։ Եւ ձեռնամուխ ի թշնամիսն լինիցիմք, զգայցէք. զի ոչ եթէ սակաւ ինչ աղմուկ լինիցի. դիմեսցէ անդէն եւ Աբրադատէս ի թշնամիս կառօքն հանդերձ. զի այդպէս իսկ ասացի նմա. եւ ձեզ պարտ է առեալ զկառսն զհետ գալ, զի այնպէս խռովիցեմք զթշնամիսն եւ ի վերայ անկանիցիմք. հասից եւ ես վաղվաղակի զհետ մտեալ արանցն եթէ աստուածք կամիցին։

Զայս ասէր եւ դրաւշս կանգնեալ եթէ Արամազդ կեցուցիչ եւ զօրավար յուղի անկեալ երթայր, եւ ընդ մէջ կառացն եւ զրահաւորացն անցեալ, իբրեւ հայեցեալ տեսանէր զոմանս ի գնդէն անտի, մերթ ասէր. Ով արք, զիարդ քաղցր եւ հեշտական իցէ տեսանել զերեսս ձեր. եւ մերթ ասէր. Զմտաւ ածէք արք, եթէ այժմ մարտ պատերազմի է ոչ միայն վասն յաղ-

թուլթեան այսր աւուր, այլ եւ վասն առաջին յաղթութեանն զոր յաղթեցէք եւ վասն համօրէն իսկ աջողութեան։ Եւ առ այլսն մատուցեալ ասէր. Ով արք այսուհետեւ գիցն չէ արժան մեղադիր լինել, քանզի ետուն մեզ ի ձեռս բազում բարութիւնս առանել. բայց դուք քաջ լերուք։

Իսկ առ այլսն այսպիսի ինչ. Ով արք, յո՞ր գեղեցիկ ուրախութիւն երբեք մարթեմք կոչել զանձինս թէ ոչ ի սոյն. զի այժմիկ համարձակութիւն է, եթէ արք քաջք լինիցիք, բազում բարութիւնս իրերաց մատուցանել։ Պատձեալ եւ առ այլսն. Թուի ինձ եթէ գիտիցէք, ով արք, եթէ այժմիկ հատուցմունք առաջի կան որոց յաղթեն, զհետ մտանել, հարկանել, կոտորել, բարութիւնս առնել, բարութիւնս լսել, ազատս լինել, իշխել. իսկ վատացն յայտ է եթէ նոցին հակառակքն։ Եւ արդ որ ոք զիւր իսկ անձն սիրիցէ, ընդ իս մարտիցէ. զի ես չասամ կամաւ չարի իմիք լինել եւ ոչ ամօթոյ։ Յորժամ մատեաւ առ ոմանս ի նոցանէ որ յառաջագոյն իսկ ընդ նմա պատերազմեցան, ասէ. Առ ձեզ զինչ պարտ իցէ խօսել, զի դուք հմուտ էք թէ որպէս քաջքն եւ առաքինիքն ի պատերազմունս զօրն անցուցանեն, եւ որպէս վատքն։

Եւ իբրեւ մեկնեալ չոքաւ առ Մ-

բրադատէս, եկաց ։ Աբրադատայ տըր-
եալ կառավարին զերասանակսն, եկն
առ նա. ընթացան եւ այլք ի մօտ ճա-
կատելոցն եւ ի հետեւակաց անտի եւ
ի կառավարացն. եւ Կիւրոս ի մերձե-
նալն նոցա խօսէր այսպէս. Զոր օրինակ
ըղձանայիր, ով Աբրադատաս, արժանի
արարին զքեզ դիքն եւ զորս ընդ քեզ
են լինել յառաջակացս նիզակակցացն ։
Դու զայս ինչ զմտաւ ած, յորժամ
պատերազմել հասանիցէ քեզ, եթէ
Պարսիկքն տեսանեն զձեզ եւ զհետ
եկեսցեն ձեր. եւ ոչ թողուցուն զձեզ
միայն մարտընչել ։ Աբրադատէս ասէ.
Թուի ինձ թէ ամենայն ինչ մեր բարւոք
է. բայց զկողմանցն հոգամ, զի զթեւս
թշնամեացն զօրաւորս տեսանեմ ձը-
գեալ երկայնեալ կառօք եւ ազգի ազգի
զօրօք. իսկ ի մէնջ ոչ ինչ այլ ինչ ճա-
կատեալ կայցէ ընդդէմ նոցա, բայց
միայն կառքն. որպէս զի ես, ասէ, ե-
թէ ոչ պատահեալ էր իմ այսմ գնդի,
ամաչէի աստէն կալ. այսպէս յամրի
թուիմ լեալ ։

Եւ Կիւրոս ասէ. Եթէ քոյքն բար-
ւոք են, համարձակեաց ի վերայ նոցա.
քանզի ես աստուածովքն ցուցից քեզ
թափեալս ի թշնամեաց զկողմանսն,
եւ վկայեմ թէ ոչ յարձակիցիս դու
ի թշնամիսն մինչ չեւ ի փախուստ դար-
ձեալ տեսանիցես զնոսա յորոց երկըն-

չիան. այնպէս մեծամեծս կոտորէր յորժամ պատերազմին իսկ լինելոց էր. ապա թէ ոչ չխօսէր մեծաբանս. բայց յորժամ տեսանիցես զնոսա ի փախուստ եւ զիս համարեաց եկեալ հասեալ, եւ խաղս ի վերայ արանցն. զի յայնժամ զախոյանսն տեսանիցես ի վատութիւն հատեալ եւ զօրս ընդ քեզ իցեն առաջինս: Սակայն մինչ դեռ պարապ իցէ քո, ով Սպարապետ, անցեալ զքո կառօքդ յորդորեսջիր զօրս ընդ քեզ իցեն յարձակել. երեսօք քաջալերեսջիր եւ յուսովք թեթեւացո: Նա զի քաջք քան զամենեսին որ ի վերայ կառացն իցեն, երեւիցիք, արկ ի մէջ նոցա հակառակութիւն: Պնդեսջիր զի եթէ այդ ի գլուխ ելանիցէ ամենեքին այնուհետեւ ասիցեն թէ քան զքաջութիւն շահաւորագոյն ինչ չիք:

Սպարապետս ելեալ շրջէր եւ վճարէր զամենայն: Պարձեալ մեկնեցաւ Կիւրոս եկն ի ձախակողմն, ուր Վշտասպասն էր հանդերձ կիսով Պարսից հեծելոցն, կարգայր զնա եւ ասէր. Վշտասպա, տեսանե՞ս այժմիկ զգործ քոյ երագութեանն. քանզի այժմ եթէ աճապարիցեմք կանխեալ յառաջ քան զթշնամիսն կոտորել, ոչ ոք ի մէնջ անկանիցի: Վշտասպաս ծիծաղեալ ասէ. Զայնցանէ որ հանդէպ մեր կայցեն, մեզ փոյթ լիցի, իսկ զայնցանէ որ

ի կողմանէ իցեն այլոց, հրաման առաք զի մի եւ նոքա պարապորդք լինիցին։ Նուսիւրոս ասէ, Նա երթամ իսկ։ Ով Կ.ըշտատողա զայս ած զմտաւ, եթէ ամ ի մէնջ տայցեն դիքն զյաղթութիւնն, եւ թէ մնայցէ ուրեք թշնամի, մերս ի դիմի հարկանիցիմ այնր որ պատերազմիցի։

Օ այս խօսէր եւ ելեալ երթայր, եւ իբրեւ երթեալ հասանէր ի կողմանսն եւ առ իշխան կառայն, ասէր ցնա. Նա զամ օգնական լինել ձեզ, այլ յորժամ զգայցէք զմէնջ եթէ յեռուստ յարձակեցայք, յորժամ եւ դուք փութացեալ ընդ մէջ թշնամեացն յարձակեալ երթայցէք. զի կարի իսկ յամուր զգուշութեան լինիցիք, յորժամ արտաքոյ իցէք քան ի ներքս ըմբռնեալք։ Իբրեւ մօտ հասանէր յեռուստ այլքն, հրամանն առ Որտադերսեայ եւ փառնուքայ առնել զհազարաւորս հեծելակացն եւ զհեծելոցն եւ կալ անդէն։ Զգուշամ, ասէ, զգաստ լինիցիք զինեթէ դիմեցի ի վերայ այնոցիկ որ յաջմ թեւի իցեն, ապա եւ դուք ձեռամամբ լերուք որոց ընդդէմ ձեր կան։ Պատերազմեցարուք, ասէ, ընդ թեւին որ առկարակողմն իցէ զօրացն. եւ խաղարուք դուք զձախակն զի զօրացինքն լինիցիք. եւ որպէս նշմարէք իսկ, զերջինսք քան զամենայն հակառակորդսն հեծեալքն են. արձակեցէք ի նոսա

զզուծնդս ուղղոսուցն · գիտասջիք զի մինչ չեւ իսկ պատերազմեալ, ծաղր եւ ծանակ զթշնամիսն առնիցէք ։

Իբրեւ զայս ամենայն ի գլուխ հանէր Պիւռոս, չոգաւ եհաս յառաջակողմն։ Արիւսոս համարեցաւ եթէ մօտագոյն է թշնամեացն գունդն յորում ինքն վարեալ երթայր քան զթեւսն ափրուեալս, ամբարձ նշանակ թեւոց, այնուհետեւ յառաջ մի խաղալ այլ զետեղեալն իսկ դառնալ. իբրեւ կարգեցին կացին ամենեքին եւ հայէին ի բանակ անդր Պիւռոսի, նշանակէր նոցա երթալ ի թշնամիսն, եւ այնպէս երեք գունդք դիմեցին ի վերայ զօրացն Պիւռոսի, մին հանդէպ երեսաց եւ մին յաջակողմն եւ միւսն ի ձախակողմն, մինչեւ բազում ահ եւ երկեւղ հասանէր զօրացն Պիւռոսի։ Զոր օրինակ փոքր ինչ աղիւս ի մեծ աղիւս դնիցի, նոյնպէս եւ բանակն Պիւռոսի ամենայն ուստեք պատեալ պաշարէր ի թշնամեաց անտի շուրջանակի, հեծելովք եւ վառելովք եւ ասպարակրօք եւ աղեղնաւորօք եւ կառօք, բայց միայն յետուստ կողմանէ։

Սակայն իբրեւ պատուէր ետ Պիւռոս դարձան ամենեքին հանդէպ թշնամեաց, եւ էր ամենայն ուրեք լաւութիւն ի հոգալոյ անտի զլինելոցն։ Իբրեւ ժամ թուեցաւ Պիւռոսի, սկիզբն առնէր երգոցն եւ միաբան բարբառով հնչէր

ամենայն զօրն ։ Յետ այնորիկ Անխադեայ աղաղակ բարձեալ գոչէին . յարեաւ Կիւրոս , եւ իսկ եւ իսկ վաղվաղակի ընդհեծելոցն զԹշնամիսն յայնմ կողմանէ ի բուռն առնոյր , եւ վաղվաղակի իսկ խումբ գործեալ ընդխառնէր ի պատերազմին ։ Նաեւ հետեւակքն կարգեալք ճակատեալք սաէպ զհետ գային , եւ անկանէին զնոքօք յաջմէ եւ յահեկէ , զի զօրագոյնք քան զնոսա լինիցին . զի զնդաւն ի վերայ Թեւին անկանէին . մինչեւ վաղվաղակի սաստիկ փախուստ Թշնամեացն լինէր ։

Իբրեւ զգաստ լինէր Արտագերսեայ Թէ Կիւրոս գործէ , յարձակեցաւ եւ նա յահեակ կողմին զուղտսն առաջի արկեալ , որպէս հրամայեաց Կիւրոս ։ Նաեւ երիվարքն չհարկանէին ի գիմի , այլ կիսոցն զայրացեալ փախստեայ գնացին եւ կէսք սաստեալ ի մի խայտային . եւ այլք ընդ միմեանս հարկանէին . քանզի յուղտուցն այսպիսի ինչ կրեն երիվարքն ։ Բայց Արտագերսէս քանզի ճակատեալ ունէր զայնոսիկ որ ընդ իւրն էին , ճակատեալ ի վերայ խառնելոցն անկանէր . եւ զկառսն որ ընդ աջմէ եւ ընդ ահեկէ էին միասանգամ արձակէր . եւ բազում կառք ի կառացն փախուցեալ յայնցանէ որ ի Թեւ անդր դիմէին սատակէին . եւ շատք ի նոցանէ պրծեալ ի կառացն ՚ըմբռնէին ։

Նու Աբրադատես ոչ եւս այնուհետեւ դանդաղէր սաստիկ զաղաղակ եդեալ եթէ. Որք բարեկամք էլէք զհետ իմ. եւ դիմեալ երթայր, եւ ոչ երիւարացն ինչ անխայէր, այլ հարկանէր խթանաւն. յարձակեցան ընդ նմա եւ այլ եւս կառավարք, եւ փախուցեալ երթային իսկ եւ իսկ ի նոցանէ կառքն, կիսոցն առեալ զայնոսիկ որ ի կառսն ելեալ էին եւ կիսոցն լքեալ։ Բայց Աբրադատես ուղղորդ նոքօք յԵգիպտացւոց ճակատն դիմէր, հանդերձ նոքօք որ մօտ առ նմին իսկ կային ճակատեալ։ Արդ բազում եւ այլ ուստեք յայտ է եթէ չէ զօրագոյն ճակատն եթէ ոչ յորժամ ի բարեկամաց նիզակակցաց գումարեալ իցէ, բայց եւ ի ժամանակի աստ յայսմիկ յայտ արարեալ ցուցաւ. քանզի որ ընկերքն էին նորա եւ բազմականակիցք, ընդ նմին յարձակէին. իսկ այլ եւս կառավարք, տեսին զԵգիպտացիսն բազմապատիկ կարգօք տեւեալ բաւեալ, խոտորեցուցին զկառսն ի փախստեայս անդր եւ պնդեալ երթային զկնի նոցա։

Իսկ աբրադատեանքն քանզի ի տեղւոջն ուր դիմեալ էին չկարէին Եգիպտացիքն ի միմեանց զատանել, վասն կալլոյ նոցա աստի եւ անտի, զկանգնաւորսն սաստկութեամբ երիւարացն հարեալ կործանէին եւ զանկեալսն կոտո-

րէին, զնոսա եւ զզէնս նոցա, զերիվարս եւ զանիւսն: Եւ ուր հասանէին գերանդիքն զընթաց բռնութեամբ հասանէին եւ զզէնս եւ զմարմինս: Եւ յայնմ անհնարին խռովութեան ի բազում շեղջ շեղջ կուտելոյ ընդ միմեանս հարկանէին անիւքն, եւ Աբրադատէս անկանէր, եւ որ ընդ նմա իսկ մխեալ էին, անդէն առաքինացան եւ մեռան պատուաւ պատուաւ կոտորեալ: Պարսիկքն որ զհետ երթեալ էին նոցա, յոր Աբրադատէս եւ որք ընդ նմայն էին դիմեցին, անդր անկան եւ խառնեալ կոտորէին զնոսա:

Ուր վատթարեցանն Եգիպտացիքն եւ բազումք իսկ էին, երթային դէպ ուղիղ առ Պարսիկսն. յայնմ վայրի անհնարին պատերազմ էր տիգաց եւ գեղարդեանց. եւ նետից եւ սուսերաց: Բայց դլէին Եգիպտացիքն եւ բազմութեամբքն եւ զինուքն, քանզի սաստիկ եւ երկայն գեղարդունք էին նոցա, զոր եւ ցայժմ իսկ ունին, եւ վահանք առաւել քան զզրահսն եւ ծածկեն զմարմինս, եւ առ մղել օգնական լինին եւ զուսոց կան կախեալ:

Արդ զվահանսն առ միմեանս աղխեալ երթային եւ մղէին: Իսկ Պարսիկքն չկարէին հարկանել ի դիմի, որպէս ի ծայրս ձեռացն ասպարս ունիցին, այլ տան տան մեկնէին հարկանէին եւ հա-

րեալք լինէին, մինչեւ հասին ի մեն-
քենայսն։ Բայց իբրեւ եկին անդր միա-
անգամ յաշտարարայից հարեալ լինէ-
ին Եգիպտացիքն. եւ որք յետ ամենե-
ցուն էին շտային փախչել ոչ աղեղնա-
ւորացն եւ ոչ տիգաւորաց, այլ զաու-
սերան պողովատիկս կարկառեալ ատի-
պէին ներանձիդ լինել։ Ընդ էր բազում
կոտորած մարդկան, շաչիւն զինուց շա-
ռաչիւն նետից տանաձայն վահանաւոր
վառելոցն. եւ գոչիւն անհնարին կիսոց
որ զմիմեանս կարդային եւ կիսոց որ
քաջալերս տային, եւ այլոց որ զդիսն
կոչիցեն։

Յայնմ վայրի Կիւրոս զհետ մը-
տեալ այնոցիկ որ հանդէպ իւր կային, ե-
կեալ հասանէր, իբրեւ ետես թէ Պար-
սիկք ի տեղւոջէն խաղացին, ի խոր խո-
ցեր. ի միտ առնոյր թէ չմարթի ուստեք
վաղվաղակի զթնամին խափանել յեր-
թալոյ անտի յառաջ, եթէ ոչ յետուստ
կողմանէ պատիցին զնոքօք. պատուէր
տուեալ որոց ընդ իւրն էին զհետ գալ։
Իսկ Եգիպտացիքն իբրեւ զգացին, զա-
ղաղակ եդեալ գոչէին եթէ յետուստ
թշնամիք կան եւ դառնային ի կողման-
սըն. յայնմ վայրի խառն պատերազմէին
հեծեալք եւ հետեւակք։ Ընկաւ ոմն
ընդ երիվարաւն Կիւրոսի, եւ իբրեւ կո-
խան լինէր, զէն վերացոյց հար զպորտ
երիվարին նորա. եւ երիվարն խոցեալ ի

դեդեւեալն իւրում ընկենոյր զԿիւրոս։ Ընդ առնոյր ոք ի միտ, քանի լաւ իցէ սիրելի լինել իշխանին իշխանաւորացն. քանզի ամենեքին փաղփաղակե աղաղակեցեն հասին կուռեցան, մղեալ եւ մղէին, խոցեալ եւ խոցէին. եւ փաղեալ ուրուք յերիւարէն իսպառաւորացն Կիւրոսի, հան զնա յիւր երիւարն։

Իբրեւ հեծաւ Կիւրոս, տեսանէր ամենայն ուստեք հարեալ զԵգիպտացին զի եւ Վշտասպաս հասեալ էր հանդերձ հեծելովքն Պարսից, եւ Քրիսանտաս։ Այլ չէտ նոցա այնուհետեւ մխել ի ճակատ Եգիպտացւոցն, այլ հրամայեաց արտաքուստ արտաքս նետս ընկենուլ։ Իբրեւ շրջեցաւ ի մեքենայսն կամեցաւ յաշտարակ ինչ ելանել դիտել եթէ գուցէ ուրեք այլ ինչ գունդ թշնամեաց եւ պատերազմիցի. եւ իբրեւ ել, ետես լցեալ զդաշտն երիւարօք եւ մարդկաւ եւ կառօք, փախստէիւք եւ պնդելովք զհետ նոցա. յաղթողօքն եւ յաղթելովք. զի թշնամիքն փախստեայ դիմէին, եւ իւրքն յաղթէին։ Իսկ ի պարտելոցն ոչ ուրեք զոք այնուհետեւ կարէր տեսանել բաց յԵգիպտացւոցն. նոքա իբրեւ յանհնարս մտանէին շուրջ բակ առեալ մինչեւ ամենեւին զինուց իսկ երեւել, ընդ վահանօքն նստէին, եւ գործէին ինչ ոչ այնուհետեւ, եւ բազում վիշտս եւ աղէտս կրէին։

Զարմացեալ Կիւրոսի ընդ նոսա, եւ ողորմեալ զի այնպիսի արք քաջ կորընչէին, ի բաց մերժեաց զամենեսեան որ շուրջանակի մարտընչէին, եւ չետ թոյլ այնուհետեւ ումեք մարտընչել. եւ քարոզ եւս առաքէ առ նոսա հարցանել. թէ արդեւք համօրէն կորընչել կամիցին վասն այնոցիկ որ նոցա մատն եղեն, եթէ փրկել քաջութեամբ. նոքա ետուն պատասխանի. իսկ զիա՞րդ ապրիցիմք մեք քաջ անուամբ: Ասէ Կիւրոս միւսանգամ. զի մեք զձեզ եւեթ տեսանեմք զի կայք կամիք մարտ եղեալ կռուել ընդ մեզ: Ասեն անտուստ Եգիպտացիքն. Զի՞նչ ինչ լաւութիւն գործեալ եւ ապրիցիմք. եւ Կիւրոս ասէ ցնոսա. Եթէ ոչ ուրուք ի նիզակակցաց ձերոց մատն եւ տուր լեալ ապրիցիք եւ զզէն եւ զզարդ զայն մեզ տայցէք, եւ բարեկամք լինիցիք որք կամին զի դուք ողջ իցէք, ուր մարթիցի սատակել իսկ զձեզ:

Զայս լուեալ հարցանէին. Եթէ բարեկամք լինիցիմք ձեր, եւ ի՞ւիք վարելոյ զմեզ արժանի առնիցէք: Տա պատասխանի Կիւրոս. Բարիս գործելոյ եւ երախտիս գտանելոյ: Հարցանէին միւսանգամ Եգիպտացիքն. Զո՞ր երախտիս: Ա՛ռ այն ասէ Կիւրոս. Վարձըս տաց ձեզ աւելի քան որչափ այժմ առնուք, ցորքան ժամանակս պատե-

բազմս իցէ։ Իսկ խաղաղութեան լինելոյ, այնմ որ կամիցի ի ձէնջ առ իս մնալ, տաց վայրս եւ քաղաքս եւ կանայս եւ գերդաստանս։ Լուեալ զայն Եգիպտացւոցն, աղաչեցին թողութիւն առնել նոցա երթալ ի մարտ պատերազմի ի վերայ Կրիւսոսի. եւ այնմ եւեթ ասէին ներել, բայց զայլն ամենայն յանձին կալան, ետուն հաւատ եւ առին։ Նոյն Եգիպտացիքն որ յայնժամ մնացին, ցայժմ եւս կան հաւատարիմ թագաւորին։ Կիւրոս ետ նոցա քաղաքս զվերնակողմանցն, եւ ցայժմ քաղաքքն անուանեալ կոչին Եգիպտացւոց, զԼարիսան եւ զԿիւղենէ առ Կիւմեայ ծովեզերեայ, զոր եւ այժմ նոքա ունին։ Զայս ամենայն իբրեւ վճարեաց Կիւրոս ընդ խաւար երթեալ ի Թիւմբրարիս բանակ հարկանէր։

Յայնմ մարտի Եգիպտացիք միայն ի թշնամեաց անուն մեծարոյ եղեն. եւ յայնցանէ որ ընդ Կիւրոսի էին Պարսից այրուձին զօրագոյն երեւէր. որպէս զի եւ այժմ կայ պահի սպառազինութիւնըն զոր ի ժամանակին յայնմիկ կազմեաց Կիւրոս հեծելոցն. հաճոյ թուեցան յոյժ եւ կառքն գերանդազէնք, մինչ զի եւ այժմ գոն նոյնք այժմու թագաւորիս։ Բայց ուղտքն ահ արկին միայն երիվարացն. այլ հեծեալքն ի վերայ նոցա ոչ զոք կոտորեցին, եւ

ոչ ինքեանք ի հեծելոց անտի սատակեցան. զի ոչ մօտէր ի նոսա երիւար. եւ պիտանացու իսկ թուեցաւ լինել։ Բայց զի ոչ ոք քաջ եւ առաքինի կամի ուղտ սնուցանել, զի նովաւ երթայցէ, եւ ոչ կրթել եթէ պատերազմիցի ի նոցանէ. այնպէս առեալ միւսանգամ զձիւրեանց կերպարանսն կան ի մէջ բեռնակրացն։ Եւ որ զՍիւրոսին էին յետ ընթրեացն պահապանս կացուցեալ որպէս արժան էր, ի քուն լինէին։

ԳԼՈՒԽ Բ

ԱՐԻՍՏՈՍ վաղվաղակի զօրքն փախըստեայ ի Սարդիացւոց քաղաքն դիմէր. եւ այլ եւս ազգք ուր եւ հասանէին մեկնէին գիշերայն մօտագոյն ընդ ճանապարհ աշխարհին իւրեանց։ Իբրեւ տիւ լինէր, անդէն խաղայր գնայր Կիւրոս ի վերայ Սարդիացւոցն. իբրեւ եհաս ի պարիսպ անդր որ ի Սարդիացւոց աշխարհին, զմեքենայսն կանգնէր որպէս թէ զորմսն բախիցէ, եւ սանդուղս կազմէր։ Մինչ դեռ զայն գործէր, ընդ զօրագոյն կողմն Սարդիացւոց ամրին հանէր զՔաղդեացիսն եւ զՊարսիկս յորժամ գիշեր ի վերայ հասեալ կայր։ Եւ առաջնորդէր նոցա այր պարսիկ ծառայ լեալ ուրուք ի պահապանաց ի բարձրաւանդակի քաղա-

քին, եւ ուսեալ իջանել ի գետն եւ ելանել։ Նաւ իբրեւ յայտնի լինէր, եթէ առաւ ամուրն, ամենայն Լիւդացիքն փախստեայ գնային ի պարսպէ անտի, ուր եւ հասանէր իւրաքանչիւր։ Կիւրոս եմուտ յաւուր յայնմիկ ի քաղաքն, եւ պատուէր ետ մի ումեք խաղալ ի գնդէ անտի։

Բայց Կրիւսոս արգելեալ փակեալ յարքունիսն առ Կիւրոս գոչէր. իսկ Կիւրոս թողեալ պահապանս Կրիւսոսի, ինքն երթայր յամուր անդր, եւ իբրեւ ետես զՊարսիկսն զի պահէին զամուրն որպէս արժան իսկ էր, եւ զՔաղդեացւոց զէնսն թափուրս, քանզի ի տանց յափշտակութիւնս դիմեցին, իսկ եւ իսկ կոչէր ի մի վայր զիշխանս նոցա ի բաց լինել վաղվաղակի ի զօրաց անտի։ Ոչ ի չկարեմ, ասէ, հանդուրժել զի որք առանց կարգաց եղեն, առաւել ընչաւէտք լինիցին։ Գիտասջիք, ասէ, զի պատրաստեալ էի ես զձեզ որ ընդ իս ի պատերազմ եկայք, երանելիս քան զամենայն Քաղդեացիսն առնել։ Բայց այժմ, ասէ, մի ինչ զարմանայցէք եթէ ոք զօրագոյն քան զձեզ պատահիցէ ձեզ ի մեկնելն ձեր աստի։

Լուեալ զայն Քաղդեացւոցն աղաչէին եւ պաղատէին դադարել ի բարկութենէ անտի, եւ յանձն առնոյին զկարասին ամենեւին ի բաց տալ։ Նա

նա ասէր. թէ չէն ինչ այնր պէտք, այլ եթէ կամիք, ասէ, զի զիջանիցիմ ի սըրտմտութենէ աստի, առէք ի բաց զամենայն զոր առէք, այնոցիկ որ զբերդս պահեն։ Ոչ թէ եթէ զգայցեն այլ եւս զօրքն եթէ առաւել առնուն որ կան ի յարդարեալ կարգին, ամենայն ինչ ի դէպ ելանիցէ։ Նոյնպէս առնէին Բաղդեացիքն որպէս հրամանն էր Կիւրոսի. եւ առնուին հնազանդեալքն բազում ինչս։ Իսկ Կիւրոս բանակ հարեալ իւրոց զօրացն ուր պատեհ թուէր ի քաղաքի պատուէր տայր կալ զինուք եւ ճաշել։

Ոչ այս ամենայն վճարեալ հրամանն էր ածել առ ինքն զԿիւրոս։ Կրիւսոս իբրեւ ետես զԿիւրոս. Ողջ եր տէր, ասէ, զի զայդ անուն ետուն այսուհետեւ դէպքն քեզ ունել եւ ինձ յորջորջել։ Եւ դու, ասէ, ողջ լեր ով Կրիւսէ, քանզի երկոքեան մարդիկ եմք. կամի՞ս ով Կրիւսէ խրատ ինչ տալ ինձ։ Կամէի, ասէ, ով Կիւրոս բարութիւն ինչ գտանել քեզ, զի այն եւ ինձ օգուտ լինիցի։ Այսուհետեւ լուր, ասէ, ով Կրիւսէ, զի իմ տեսեալ զզօրս քո ի բազում աշխատութիւն եւ ի վիշտս, զի այժմ համարին թէ ունին զքաղաք մեծագանձ Ասիացւոց աշխարհին յետ Բաբիլոն քաղաքի, արժան համարին օգուտ ինչ գտանել զօրացս։ Վասնզի գիտեմ, ասէ, զի եթէ ոչ շահս ինչ առցեն զվաստակոցն, չկա-

րեմ զնոսա բազում ժամանակս ի հնազանդութեան ունել: Արդ չկամիմ թողուլ քաւ նոցա յափշտակել զքաղաքն զի քաղաքն ի բաց ապականի. եւ գիտեմ թէ ի յափշտակութեանն յուրքն առաւել մեծանան:

Զայն լուեալ Կրիսոսի ասէր. Թոյլ տուր ինձ, ասէ, խօսել առ Լիւդացիսն առ որս ես կամիցիմ, եթէ շնորհեսցես ինձ յաղաչել իմում մի առնել յափշտակութիւն եւ մի թողուլ անհետ յաչաց կորընչել մանկանց եւ կանանց. ես խոստանամ քեզ ընդ այնր թէ ի Լիւդացւոց կամաւ տացի քեզ ամենայն որ ինչ բարի եւ գեղեցիկ իցէ ի Սարդիացւոց աշխարհին. զի եթէ զայս լուիցեն, գիտեմ եթէ բերցեն զամենայն որ ինչ անդ գեղեցիկ ստացուած իցէ առն եւ կնոջ. եւ զնոյն օրինակ ի հերուն բազում եւ գեղեցիկ արարողք միւսանգամ լի իցէ քաղաքն. այլ եթէ յափշտակիցես, ապա եւ ճարտարաց արուեստքն յորոց ասեն թէ բարութեանցն աղբերք են, ապականեալ եղծանիցին: Մարթ է քեզ որ տեսերդ զայն ամենայն, երթալ եւս եւ վասն յափշտակութեանն խորհուրդ առնուլ: Նախ զիմոց իսկ գանձուց առաքեա, եւ առցեն պահապանքն քո պահապանաց անտի իմոց:

Յանձն առ Կիւրոս այսպէս առնել որպէս խօսեցաւ Կրիսոս: Նայց զայն,

ասէ, Կրիւսէ, պատմեա ինձ թէ զիա՞րդ ի գլուխ ելին որ ի Դեղփիս հրամանքն եղեն. զԱպողոնեայ ասեն թէ պաշտօն առնու ի քէն, եւ զամենայն ինչ առնես նմին անսալով: Կամէի, ասէ, այսպիսի ինչ լինել ով Կիւրոս. բայց այժմ ամենեւին զնոցին հակառակն անդէն իսկ իսկզբանն գործեալ մատեայ առ Ապողոն: Աղէ Կիւրոս. Զիա՞րդ կամ որպէս, յայտ արա, զի ամենեւին իսկ նորանշան ինչ իրս պատմես:

Զի յառաջնում իսկ նուագին, ասէ, անփոյթ արարի հարցանել զդիսն եթէ զի՞նչ ինչ պիտոյ իցէ ինձ, եւ զհանդէս տեսի նորա եթէ կարիցէ ճշմարիտ խօսել: Նա այն ոչ զի աստուած, ասէ, այլ մարդիկ լաւք եւ առաքինիք յորժամ գիտիցեն եթէ չթուին հաւատարիմք, չսիրեն զթերահաւատեալսն: Բայց իբրեւ ի միտ առի եթէ անպատեհ իրս գործեցի եւ ի Դեղփեաց հեռի էի առաքեցի զորդւոցն իմոց: Նա զառաջինն չետ ինձ պատասխանի: Իբրեւ բազում նուէրս ոսկիս եւ արծաթիս բազումս առաքեցի, եւ զոհս մատուցի, ապա հաշտ արարի զնա, որպէս կարծէի. յայնժամ ետ ինձ պատասխանի յորժամ հարցի ցնա թէ զի՞նչ գործիցեմ զի մանկունք լինիցին իմ: Նա ասէր. թէ Ծնիցին. եւ եղեն. քանզի եւ ոչ ձայն ստեաց, բայց իբրեւ

ծնան ոչ ինչ օգուտ եղեն։ Զի մին համր մնաց, եւ միւսն ազնուագոյն եղեալ անդէն ի մատաղ հասակի սատակէր։ Նա իբրեւ նեղեալ էի ընդ վիշտս մանկանցն, միւսանգամ յղեմ եւ հարցանեմ զդիսն եթէ զինչ գործեցից զի զմնացեալ կեանս հանիցեմ ի գլուխ. եւ նա ետ պատասխանի

ԵԹԷ ԶՔՈ ԻՍԿ ԱՆՁՆ ԾԱՆԻՑԵՍ ՓԱՌԱՒՈՐ ԼԻՆԻՑԻՍ ԿՐԻՒՍԷ։

Իբրեւ լուայ զըղձութիւնն ուրախ եղէ. զի համարէի եթէ դիւրին ինչ հրամայեաց ինձ եւ զփառաւորութիւնն ետ. զի համարէին թէ յայլոց մարթի զկէսս ճանաչել եւ զկէսս ոչ. իսկ զանձն թէ ո՛ ոք է, ամենայն ումեք մարդոյ համարէի գիտել։ Նա յետ այնր ժամանակի մինչ գեռ հանդարտեալ կայի, ոչ ինչ մեղ դնէի դիպաց պատահելոց յետ մահու մանկանն։ Բայց իբրեւ հաւանեցայ ասորեստանեայն երթալ ի վերայ ձեր ի մարտ պատերազմի, յամենայն վիշտս երթայի, բայց ապրեալ ապրէի ոչ ինչ չարիս կրեալ. այլ եւ ոչ վասն այնր ամենայնի եպերեմ զդիսն։ Զի իբրեւ գիտացի զանձնէ թէ չեմ բաւական տալ մարտ պատերազմի ընդ ձեզ, անվնաս ելանէի աստուածովքն եւ ես եւ որ ընդ իմն էին։ Իսկ այժմ միւսան-

զամ ի մօտաւոր մեծութենէ առաւ քայքայեալ, եւ յայնցանէ որ աղաչէին զիս վերակացու լինել եւ ի պատարագացն զոր տային ինձ եւ ի մարդկանէ որ ատէին ինձ եւ առէին, զի եթէ ես կամիցիմ իշխել, ամենեքին հնազանդ լինիցին ինձ, եւ մեծ քան զամենայն մարդիկ լինիցիմ։ Յայսց բանից հպարտացեալ, իբրեւ ընտրեցին զիս թագաւորք որ շուրջանակի, բնակեալ էին ոստիկան պատերազմին, յանձն առի զզօրավարութիւնն որպէս թէ բաւական իցեմ մեծ քան զամենեսին լինել։ Ոչ ծանեայ զանձն զի համարէի բաւական լինել պատերազմել ընդ քեզ, նախ որ ի դիցն իսկ ծնեալ ես եւ ապա ի թագաւորաց, եւ ապա յառաքինութիւն թեւակոխեալ։ Բայց զիմոցն նախնեաց լսեմ թէ որ նախ թագաւորեաց, թագաւոր էր եւ ազատ։ Արդ քանզի զայն անդիտացայ, յիրաւի ասէ, զպատիժն ունիմ։ Այլ այժմ, ասէ, ո՛ Կիւրոս ճանաչեմ զանձն, դու տակաւին ճշմարիտ համարիցիս զԱպողոնն, եթէ յաջողեալ լինիցիմ եթէ զանձն ծանիցեմ։ Զքեզ յայն սակս հարցանեմ զի թուիս ինձ ազնուագոյնս նկատել զայն ի ժամանակիս յայսմիկ. զի եւ առնել ձեռնհաս ես։

Եւ Կիւրոս ասէ. Խորհուրդ տուր ինձ վասն սորին, ով Կրիսոս։ Զի իմ

զմտաւ ածեալ զառաջին փառաւորու-
թիւն քո ողորմիմ քեզ, եւ տաց քեզ
զկինդ զոր ունիս եւ զդստերսդ, զի
լսեմ թէ են քո եւ բարեկամք եւ
եւ պաշտօնեայք, եւ սեղան որպէս էր
իսկ քո. զկռիւս եւ զպատերազմունս
բառնամ ի քէն: Ասէ Կրիւսոս այսու-
հետեւ դու մի ինչ խորհեսցիս տալ ինձ
պատասխանի վասն իմոյ փառաւորու-
թեանն: Օրհնեմ ես քեզ, եթէ զայս
ամենայն տանիցես դու ինձ զոր ասես,
զոր այլք երանելի կեանս համարիցին,
որոց եւ ես իսկ հաւանիմ, զնոյն կեանս
եւ ես կեցցեմ: Եւ Կիւրոս ասէ. ո՞ է
որ զայն երանելի կեանս ունիցի: Այն
իմ, ասէ, Կիւրէ, քանզի նա բարու-
թեանցն եւ փափկութեանցն եւ ու-
րախութեանց ամենայնի զնոյն հաղոր-
դէր ինձ. իսկ հոգոցն թէ զիարդ այս ա-
մենայն լինիցի եւ պատերազմի եւ կռ-
ուոյ չէր ինչ նորա հաղորդութիւն. եւ
դու թուիս ինձ թէ այսպէս կազմիցես
զիս, որպէս եւ զկինն զոր ես առաւել
քան զամենայն մարդիկ սիրէի. որպէս
զի այլ եւս գոհութեանց պարտապան
թուեցիմ Ապողոնեայ: Լուեալ Կիւրո-
սի զբանս նորա ընդ մտադիւրութիւնն
զարմացաւ. եւ ուր եւ գնայր Կիւրոս,
բերէին եւ զնա զի պիտանի իմն հաշուէր
զնա իւր, եւ զգուշաւոր եւս այնպէս
համարէր. ապա եւ ննջեցին:

ԳԼՈՒԽ Գ

Ի վաղիւ անդր կոչեցեալ Կիւրոսի զեպարքեկանն եւ զզօրավարս զօրացն, ոմանց ի Նոցանէ Հրաման տայր զգանձարն առնուլ, եւ ոմանց որ ինչ ինչս տայցէ Նոցա Կիւրոս, Նախ դիցն Հանեալ, որչափ մոգքն Հրամայեսցին, եւ տալ զայլ կարասին առնուլ եւ յարկեղս եդեալ ի սայլսն լնուլ, եւ բերել զսայլսն յո եւ երթայցեն. զի յորժամ ժամանակ ի դէպ լինիցի առցեն իւրաքանչիւր զարժանն. եւ Նոքա Նոյնպէս առնէին: Կիւրոսի կոչեցեալ զոմանս ի սպասաւորացն որ անդ կային. Ասացէք ինձ, ասէ, դուք, ետե՞ս ոք ի ձէնջ զԱբրադատէս. քանզի զարմացեալ եմ, ասէ, զի որ յառաջն յաճախէր առ մեզ, այժմ ոչ ուրեք երեւի: Նա պատասխանի ոմն ի սպասաւորաց անտի, եթէ Տէր, չէ կենդանի, այլ ի ճակատուն մեռաւ, արկեալ ըզկառսն ի մէջ Եգիպտացւոցն. իսկ այլքն բաց յընկերաց Նորա, խոտորեցան որպէս պատմեն, յորժամ զկարգս Եգիպտացւոցն տեսին. եւ այժմ եւս, ասէ, ասեն, թէ Նորին կին Հան ըզդիականն եւ եդեալ ի դեսպակ անդր որով ինքն գայր, եբեր զնա այսր ուրեմն առ Պակտողոն գետ. եւ զՆերքինեացն

եւ զծառայիցն նորա, ասեն, փորեալ ի վերայ բլրի երկք դիակալ տապան վախճանելոյն, եւ զկնոջէն պատմեն թէ ի գետին նստիցի եւ զարդարիցէ զայրն զարդուքն զոր ունիցի եւ զգլուխըն ի ծնգացն վերայ ունիցի։

Զայս իբրեւ լուաւ Կիւրոս, հար ըզկողս իւր եւ խսկ եւ խսկ վազեալ յերիվարն առեալ հազար հեծեալս երթայր ի կարասիսն։ Հրամանն տայր Գադատայ եւ Գոմբրիայ զոր ինչ կարիցեն առնուլ զարդ գեղեցիկ առն բարեկամի վախճանելոյ առեալ զհետ պնդեսցին։ Եւ որ ոք ունէր հօտս եւ անդեայս եւ երիվարս, ընդ իւր տանիցի, պատուիրէր նմա եւ այլ եւս բազում խաշինս բերել ուր եւ համարիցի զնա լեալ. զի զենցէ Աբրադատայ։ Իբրեւ ետես ըզկինն ի հող նստեալ եւ զդիակնն եդեալ կայր, արտասուեաց ընդ վիշտսն եւ ասէ. Ո՜հ առաքինի ոգի, գնացե՞ր թողեալ զմեզ. եւ բուռն եհար զաջոյ ձեռանէ նորա, եւ զայն սուսերաւ ի բաց հատեալ էր Եգիպտացւոցն։

Զոր տեսեալ Կիւրոսի առաւել եւս ի խոր խոցէր, եւ կինն ճիչ բարձեալ զուժէր, եւ առեալ ի Կիւրոսէ համբուրեաց զձեռնն, եւ միւսանգամ որչափ մարթ էր ի միմեանս յարէր եւ ասէր. Եւ այլ եւս անդամք նորա նոյնպէս են Կի՛ւրոս, այլ զի՞ պիտոյ իցէ

քեզ տեսանել. զայս, ասէ, գիտեմ եթէ վասն իմ կրեաց զայնպիսի վիշտս, թերեւս եւ ոչ դուն ինչ եւ վասն քո ով Կիւրոս. զի ես յիմարս ստէպ քաջալերեցի զնա այսպէս իսկ առնել զի քեզ բարեկամ ընտիր երեւիցի. գիտեմ թէ ինքն չածէր ինչ զայն զմտաւ եթէ զի՞նչ գործ գործիցէ, այլ թէ զի՞նչ գործիցէ զի քեզ շնորհ առնիցէ: Արդ նա, ասէ, առանց պարսաւանաց վախճանեցաւ, եւ ես որ քաջալերս իսկ եղու նմա, նստիմ առ նմին կենդանի:

Կիւրոս վայր մի լռիկ արտասուս արկանէր, ապա բարբառէր. Սա, ով կին, գեղեցիկ վախճանի կալաւ, քանզի յաղթութեամբ վախճանեցաւ. բայց դու առեալ զսոսա յինէն զարդարեա զնա. եկեալ հասեալ էր Գոբրիաս եւ Գադատաս, բազում գեղեցիկ զարդ բերեալ. եւ ապա ասէ. Գիտասջիր թէ եւ ոչ յայլոց եւս պատուոց անմեծար լինիցի. այլ եւ բազումք յիշատակարան ըստ ձերում արժանի դրօշեսցեն եւ զենցեն ի վերայ նորա որպէս ի դէպ իցէ առն քաջի, եւ դու, ասէ, ոչ թափուր լինիցիս այլ ես քեզ վասն զգաստութեանդ եւ ամենայն քաջութեանդ մեծարանս եդից, եւ կացուցից զոք որ տարցի զքեզ ուր ուրեք դու կամիցիս. միայն, ասէ, յայտ արա առ ո՛ ոք ախորժիցես երթալ: Իսկ Պանթիա ասէ. Քաջալե-

բեաց, ասէ, ով Կիւրէ, ոչ թագուցից ի քէն թէ առ ո՞ կամիցիմ երթալ։

Իբրեւ զայս խօսեցաւ Կիւրոս ի բաց չոգաւ, ողորմեալ ի վերայ կնոջն թէ յորմէ առնէ զրկեցաւ, եւ ի վերայ առնն թէ որպիսի կին եթող եւ ոչ տեսանիցէ. իսկ կինն հրամայեաց ներքինեացն ի բաց գնալ, մինչեւ, ասէ, ես աշխարհ եդեալ լայցեմ զնա որպէս կամիցիմ. եւ դայեկին ասէր թէ մնա, եւ պատուէր ետ նմա թէ յորժամ մեռանիցի, զնա եւ զայրն միով հանդերձիւ պատիցէ։ Իբրեւ շատ աղաչեաց դայեակն մի առնել զայն, եւ ոչ ինչ օգուտ լինէր, եւ դժկամակ լեալ տեսանէր, նստեալ զլալ հարկանել։ Նա, քանզի զդաշոյնն յառաջագոյն պատրաստեալ էր, մըխեաց յանձն իւր, եւ զգլուխ իւր ի վերայ բարձից առնն եդեալ մեռանէր, եւ դայեակն սուգ առեալ զերկոսեան պատէր որպէս պատուէր տուեալ էր Պանթիայ,

Կիւրոս իբրեւ զգայր զգործ կնոջն, զահի հարեալ չոգաւ եթէ կարիցէ օգնել ինչ։ Իսկ ներքինեացն տեսեալ զիրսն որ եղեն եւ երեք ներքինիք էին, հանեալ եւ նոցա եւ զդաշոյնսն ինքեանք անձանց առնէին, կացեալք ի տեղւոջն յորում հրամայեաց նոցա. եւ այժմ եւս ասեն թէ յիշատակարանն կայ կարկառ լեալ մինչեւ ցներքինիսն եւ ի վերայ վերնոյ արձանին առնն եւ

կնոջն անուանք դրոշմեալ կան տառի դրով, եւ ի խոնարհ պատմին լեալ երիս արձանս եւ ի վերայ սեանցն գրեալ

ՆԵՐՔԻՆՆԵԱՑ

Սիւրոս իբրեւ մօտ չոգաւ, զարմանայր ընդ կինն եւ աշխարեալ ի բաց գնայր, եւ հոգայր զնոցանէ որպէս ի դէպ էր, զի ամենեւին բարութեանց հասանիցեն, եւ շիրիմ բարձրաբերձ շինեցաւ, որպէս ասեն։

ԳԼՈՒԽ Դ

ԱՊԱ ի մարտ պատերազմի ընդ միմեանս Կարիացիքն գրգռէին, զի բնակութիւնս յամուր տեղիս ունէին, եւ երկոքին կողմանքն կոչէին զՍիւրոս։ Բայց Սիւրոս ինքն կայր մնայր ի Սարդիացւոց աշխարհին, մեքենայս գործէր եւ խոյս, զի զչհնազանդելոցն զպարիսպսն խարխարեալ կործանեսցէ։ ԱԴ-դուսիոս զայր պարսիկ ոչ անմիտ եւ ոչ անտեղեակ պատերազմի եւ ամենեւին իսկ առաքինի, առաքէ ի Կարիա տրուեալ զօրս։ Եւ Կիլիկեցիք եւ Կիպրացիք մտադիւրագոյնս երթային ընդ նմա ի մարտ պատերազմի վասն որոյ ոչ առաքէր երբեք պարսիկ կուսակալ Կիլիկեցւոց եւ ոչ Կիպրացւոց, այլ բաւա-

կան լինէին բանակքն որ թագաւորէին. բայց առնոյր հարկ, եւ վասն զօրաց յորժամ պիտոյ լինէր, հրամայէր նոցա։

Եւ Ադուսեայ առեալ զզօրն ի Կարիստան հասանէր, եւ յերկոցունց կողմանց Կարիացւոցն գային հասանէին առ նա պատրաստեալք ընդունել ի պարիսպն առ չարեաց իւրեանց հակառակորդացն։ Իսկ Ադուսիոս առ երկոսին կողմանսն զայս ինչ առնէր։ Արդար խօսիք, ասէ, ընդ որոց խօսէքն, պարտ է ասէ թագուցանել ձեզ ի հակառակորդաց թէ բարեկամք եղերուք, զի այնպէս յանպատրաստից ի վերայ անկանիցիք հակառակորդացն ձերոց. եւ աղաչէր զի հաւատք լինիցին, եւ Կարիացիք երդմնի լինէին առանց նենգութեան ընդունել զնոսա ի պարիսպն, եւ առ ի բարութիւն Կիւրոսի եւ Պարսից. եւ ես կամիմ, ասէ, երդնուլ առանց նենգութեան մտանել ի պարիսպսըն եւ ի բարիս ընդունելեացն։

Իբրեւ զայս առնէր, ի նմին իսկ գիշերի ընդ երկոցունց դաշինս կռէր գաղտ յերկոցունց կողմանց, եւ ի նմին իսկ գիշերի մտանէր ի պարիսպսն եւ առնոյր զամուրս երկոցունց. եւ ի լուսանալ աւուրն, նստեալ ի մէջի զօրօքն հանդերձ, կոչէր յերկոցունց կողմանց զաւագսն։ «Նոքա հայեցեալ ընդ միմեանս,

զայրացան ի միտ առեալ եթէ երկոքին կողմանքն խաբեցան։ Բայց Եդուսիոս խօսէր այսպէս։ Ես ձեզ ով արք երդմնի եղէ առանց նենգութեան մնանել ի պարիսպն եւ յօգուտ ընդունելեացն. արդ եթէ սատակեմ զկողմն մի ի ձէնջ, համարիցիմ թէ առ չարւոյ Կարիացւոցն մտի։ Ապա եթէ խաղաղութիւն առնիցեմ ձեզ, եւ ամրութիւն երկոցունց կողմանցդ զերկիր ի գործ արկանելոյ, համարիմ վասն ձերոյ օգտի եկեալ։ Եւ արդ պարտ եւ պատշաճ է յորէ առաւի յայսմանէ բարեկամութիւն ընդ միմեանս խառնել, եւ անկասկած զերկիր գործել, տալ որդեակս եւ առնուլ ի միմեանց. եթէ արտաքոյ քան զայսոսիկ զրկել ոք մտաբերիցէ, նոցա եւ մեք եւ Ափիւրոս թշնամիք լինիցիմք։

Յայնմ հեռաւուրաց էին դրունք պարսպացն, խճողեալ էին ճանապարհք յերթեւեկ առ միմեանս, լի էին գեղքն սատարօք, առ հասարակ տօնս առնէին, խաղաղութեամբ եւ խնդութեամբ լի էր ամենայն երկիրն։ Յայնմ վայրի գային հասանէին ի Ափիւրոսէ հարցանել եթէ զօրաց ինչ պէտք իցեն կամ մնքենայից։ Տայր պատասխանի Եդուսիոս եթէ զզօրսն որ աստ իցեն մարթի եւ այլ ուր ի գործ արկեալ վարել. եւ իւրեւ զայս ասէր զզօրսն հանէր եւ թողոյր պահապանս յամրոցսն։ Բայց Կարիա-

ցիէն մատուցեալ աղաչէին կալ նմա անդէն, եւ իբրեւ ոչ կամեցաւ, առաջեցին առ Կիւրոս եւ աղաչէին առաջել նոցա զԳադատաս շահապ։

Իսկ Կիւրոս ի ժամանակին յայնմիկ առաքեալ էր զԿշտասպէս զի տարցի զօր ի փախստատան եւ յԱնդղեայսնատաս։ Ամ իբրեւ եկն Գադատաս, հրամայեաց նմա գնալ ուր Կշտասպա գնայցէ, զի առնուլ հնազանդ լինիցին Կշտասպայ յօժամ լինիցեն թէ այլ զօր մօտ հասեալ է։ Յոյնք որ զեզերբ ծովուն բնակէին բազում պատարագս տուեալ առ ի չընդունելոյ զխուժան ի պարիսպս, եւ յանձն առին հարկ հարկանել, եւ երթալ ի պատերազմ ուր Կիւրոս հրամայիցէ։ Իսկ Թագաւորն փախուցելոց կազմէր պատրաստէր զի կալցի զամուրսն եւ անսասանիցէ եւ այնպէս իսկ պատմէր։ Իբրեւ ի բաց կացին ի նմանէ հազարապետքն եւ լոկ մնաց, անկաւ ի բուռն Կշտասպայ, յանձն եդեալ Կիւրոսի։ Եւ Կշտասպայ թողեալ յամուրսն ստուար պահապանս ի Գարսից մեկնեալ երթայր առեալ ընդ իւրոցն բազում հեծեալս եւ ստպարաւորս ի փախուցելոց անտի։ Բայց Կիւրոսի պատուէր տուեալ էր Գադատայ, զի յօժամ հասցէ առ Կշտասպէս, զայնոսիկ որ ի փախուցելոց ընդ իւրեանս կամիցին անձել զինուք, եւ զայնոսիկ որ

մատուրընչելն ցանկանայցեն, հանեալ ի նոցանէ զերիւարսն եւ զզէնս հրաման տալ պարսս առնուլ եւ գալ ստէպ զհետ:

Այլ նոքա առնէին այնպէս: Կիւրոս խաղաց գնաց ի Սարդիացւոց կողմանց. Թողեալ բազում հետեւակ պահապանս ի Սարդիացւոց աշխարհին, առեալ եւ զԿրիւսոս, եւ բազում սայլս պէսպէս եւ ազգի ազգի ընչից. մատեաւ եւ Կրիւսոս գրեալ ճշդիւ զտակաւ որ ինչ կայրն յիւրաքանչիւր սայլի, եւ զդիրն մատուցեալ տայր ցԿիւրոս եւ ասէր. Զայդ առեալ, ասէ, ով Կիւրոս, գիտասցես թէ ո ուղիղ աւանդեսցէ զոր բերէ եւ ո ոչ: Կիւրոս ասէ. Դու բարւոք առնես ո Կրիւսոս, զի տեսուչ լինիս. բայց նոքա տանին զկարասին որք արժանի իցեն ունելոյ զնոսա. որպէս զի թէ գողանան ինչ, զիւրեանց գողասցին. Իբրեւ զայս ասէր, տայր զդիրն բարեկամացն եւ իշխանացն զի գիտասցեն թէ ո՞յք յստակական անտի ողջ աւանդեսցեն նոցա եւ ոյք ոչ:

Տանէր եւ ի Լիւդացւոց անտի զոր վառեալ տեսանէր զինուք եւ երիվարօք եւ կառօք, եւ զուն գործեալ առնել զամենայն որ ինչ համարէին թէ հաճոյ իցէ նմա, եւ զսոսա զինուք հանդերձ: Իսկ որք ակամայ զհետ եկեալ էին, զերիվարս նոցա Պարսից տայր, որք յառա-

Ընտանիքն իսկ երթեալ էին ընդ նմա ի ճա-կատս, եւ զզէնսն այրէր եւ բանդա-ռէր զնոստ աւանօք պարսատիկս եւ զայլ զհետս, եւ զամենեսին իսկ զանդէնան յայնցանէ որ ձեռս ետուն ի նա ստիպէր առաքնապէր պարսաւորս լինել, զմտաւ ածեալ թէ այն զէն ծառայութեան զէն է։ Զի յորժամ խառն ընդ այլոց զօ-րութեանց պարսաւորք հասեալ կայցեն յայժ օգուտ լինիցին։ Նուինքեանք առ-անձինն եւ ոչ ամենեքին միանգամայն պարսաւորքն բնաւ զդէմ ունիցին սա-կաւաւորաց յարձակելոց զինու եւ զար-դու։

Իբրեւ դիմեալ երթայր ի Բաբելոն, վանէր վկանդէր զփռիւգացիսն որ ի մէ-ծի աշխարհին փռիւգացւոց էին, վանէր եւ զԳամիրս, հնազանդէր եւ զԱրա-բացիս։ Յամենայն զինուց անտի սպա-ռազէն վառէր հեծեալս ի Պարսից ոչ ինչ սակաւ ի չորից բիւրուց, եւ բազում երիվարս ի գերւոյ անտի տայր նիզա-կակցացն ամենեցուն, եւ գայր հասա-նէր յաշխարհն Բաբիլացւոց ածեալ բազում այրուձի, եւ աղեղնաւորս եւ տիգաւորս բազումս եւ պարսաւորս ան-թիւ՝ անհամար։

ԳԼՈՒԽ Ե

ԻԲՐԵՒ առ Բարեղոն քաղաքի էր, Միհրան, կարգէր կացուցանէր զամենայն զօրսն զքաղաքաւն ապա ինքնին երթեալ շրջէր զքաղաքաւ բարեկամօք եւ նիզակակցացն աւագօք, եւ յորժամ հայեցեալ տեսանէր զպարիսպն, պատրաստ լինէր ի բաց տանել ի քաղաքէ անտի զզօրսն։ Բայց մատուցեալ ոմն ի փախստէից անտի ասէր, թէ զուն գործեալ ի վերայ դիմիցեն յորժամ զզօրսն ի բաց տանիցես։ Զի հայեցեալ ասէ, նոցա ի պարսպէ անտի, տկար եւ անզօր թուէր նոցա բանակս, եւ ընդ այնր չեն ինչ զարմանք։ Վասնզի յորժամ զյաղթ պարապաւ պատիցի ճակատն, հարկ է թէ ի սակաւ ինչ թանձրութիւն լինիցի։

Արդ լուեալ զայն Միհրանի, կացեալ ի մէջ զօրացն իւրայովքն հանդերձ, պատուէր տայր ծայր ի ծայր յերկոցունց կողմանց վառեալքն պարզիցեն զճակատն եւ մեկնել ի կողմն ուր բանակն կայցէ, մինչեւ յերկուց կողմանց ի միմեանս եւ ի միջավայրսն եկեալ հասանիցեն ծայրքն։ Իբրեւ զայն ձեւ օրինակի կատարէր. որ կայինն վաղվաղակի համարձակագոյնք լինէին, զի կրկնակի ի թանձրութիւն եղեն, եւ որ մեկնէին, ըստ

նմին օրինակի քաջալերեալք մեկնէին ։ Զի՛ իսկ եւ իսկ որ կային ի նոցանէ երթային մօտ առ թշնամիսն, եւ յորժամ եկեալ յերկոցունց կողմանց զծայրսն ի միմեանս խառնէին, բայց ատեալ կային պնդակազմ, կէսքն քակեալք եւ պատառակտեալք անդէն ի միմեանց վասն այնոցիկ որ յառաջոյ արձանացեալք ի տեղւոջն կային, ի միմեանս եկեալ մօտէին վասն յետնոցն

Ի սփռել տարածանել այնպէս ճակատուն, Հարկ էր առաջնոցն եւ վերջնոցն քաջս եւ առաքինիս լինել, եւ ի միջի անդ զվատսն եւ զապաժամանս կարգել ։ Նաեւ յորժամ այնպէս կայցէ կարգն եւ առ պատերազմ կազմ գտանիցի եւ ոչ փախչել իսկ կարիցէ ։ Իսկ այրուձին եւ մերկքն ի թեւոց անտի, միշտ իսկ մօտ առ իշխանսն, այնչափ զի թանձրանայր իսկ ճակատն կրկին ։ Նաեւ ապա իբրեւ այնպէս խառնեալ կային, տան տան ի բաց մեկնէին մինչեւ չհասանէին նետքն ի պարապէ անտի ։ Իբրեւ ի նետուցն ազրեցան, դարձան. եւ զառաջինն սակաւ ինչ քայլս յառաջ մատուցեալ, ընդ վահանօք մտանէին եւ կային մնայէին ի պարիսպսն եւ որչափ հեռանային, դոյնչափ խուն ինչ փոփոխէին ։ Իբրեւ թուեցաւ թէ յամրի են միադունդ երթեալ ի վրանսն հասանէին ։

Յորբեւ բանակ հարին, ի մի վայր կոչէր Կիւրոս զաւագանին եւ խօսէր. Արքենիզակակիցք հայեցայք շուրջանակի ի քաղաքն, ո՛չ գիտեմ եթէ մարթիցի ոք զայնպիսի ամուր պարիսպս եւ բարձրաշէնս առնուլ ի մարտ մատուցեալ. բայց որչափ բազում իցեն մարդիկս որ կայցեն ի քաղաքի անդ, քանզի ոչ ելանեն պատերազմել, դոյնչափ վաղվաղակի սովով ըմբռնեսցուք զնոսա: Թէ ոչ այլ ինչ պայման կարիցէք ասել, այսպէս պարտ է պատեալ պաշարել զարան որպէս եւ ասացի իսկ:

Քրիւսանտաս ասէ. Գիտե՞ս, ասէ, այս ոչ ընդ մէջ քաղաքիդ հոսէ, որ աւելի քան զերկու վտաւան լայնութիւն է: Ասէ Գոմբրիաս. Եւ խորութիւն այնչափ է, որչափ թէ երկու արք ի միմեանց վերայ կայցեն չկարիցեն կալ ի վերայ ջուրցն: Մինչ զի գետովն եւս քաջ ամուր է քաղաքն քան եթէ պարըսպօքն: Եւ Կիւրոս ասէ. Զայս, ասէ, ով Քրիւսանտաս թողցուք որ առաւել քան զմեր կարս իցէ. պարտ եւ պատշաճ է ձեզ վաղվաղակի չափել իւրաքանչիւր զանցնիւր բաժինն եւ փոս լայն եւ խոր փորել, զի սակաւաւոր պահապանաց պէտք լինիցին եւ ոչ բազմաց խափանել:

Ապա չափեալ շուրջանակի զպարըսպօքն, թողլյր ի գետոյ անտի վայրս

նմին օրինակի քաջալերեալք մեկնէին ։ Զի իսկ եւ իսկ որ կայինն ի նոցանէ երթային մօտ առ թշնամիսն, եւ յորժամ եկեալ յերկոցունց կողմանց զծայրոքն ի միմեանս խառնէին, բակ առեալ կային պնդակազմ, կէսքն քակեալք եւ պառակտեալք անդէն ի միմեանց վասն այնոցիկ որ յառաջոյ արձանացեալք ի տեղւոջն կային, ի միմեանս եկեալ մօտէին վասն յետնոցն

Ի սփռել տարածանել այնպէս ճակատուն, հարկ էր առաջնոցն եւ վերջնոցն քաջս եւ առաքինիս լինել, եւ ի միջի անդ զվատսն եւ զապաժամանս կարգել ։ Նոյն յորժամ այնպէս կայցէ կարգն եւ առ պատերազմ կազմ զօրանիցի եւ ոչ փախչել իսկ կարիցէ ։ Իսկ այրուձին եւ մերկքն ի թեւոց անտի, միշտ իսկ մօտ առ իշխանն, այնչափ զի թանձրանայր իսկ ճակատն կրկին ։ Նոյն ապա իբրեւ այնպէս խառնեալ կային, տուն տուն ի բաց մեկնէին մինչեւ չհասանէին նետքն ի պարսպէ անտի ։ Իբրեւ ի նետուցն ապրեցան, դարձան. եւ զառաջինն սակաւ ինչ քայլս յառաջ մատուցեալ, ընդ վահանօք մտանէին եւ կային մնայէին ի պարիսպսն եւ որչափ հեռանային, դոյնչափ խուն ինչ փոփոխէին ։ Իբրեւ թուեցաւ թէ յամրի են միադունդ երթեալ ի վրանսն հասանէին ։

Իբրեւ բանակ հարին, ի մի վայր կոչէր Կիւրոս զաւագանին եւ խօսէր. Արք նիզակակիցք հայեցայք շուրջանակի ի քաղաքն, ոչ՝ գիտեմ եթէ մարթիցի ոք զայնպիսի ամուր պարիսպս եւ բարձրաշէնս առնուլ ի մարտ մատուցեալ. բայց որչափ բազում իցեն մարդիկս որ կայցեն ի քաղաքի անդ, քանզի ոչ ելանեն պատերազմել, դոյնչափ վաղվաղակի սովով ըմբռնեսցուք զնոսա: Թէ ոչ այլ ինչ պայման կարիցէք ասել, այսպէս պարտ է պատեալ պաշարել զարսն որպէս եւ ասացի իսկ:

Կրիւսանտաս ասէ. Գիտե՞ս, ասէ, այս ոչ ընդ մէջ քաղաքին հոսէ, որ աւելի քան զերկու վտաւան լայնութիւն է: Ասէ Գովբրիաս. Եւ խորութիւն այնչափ է, որչափ թէ երկու արք ի միմեանց վերայ կայցեն չկարիցեն կալ ի վերայ ջուրցն: Մինչ զի գետովն եւս քաջ ամուր է քաղաքն քան եթէ պարըսպօքն: Եւ Կիւրոս ասէ. Զայս, ասէ, ով Կրիւսանտաս թողցուք որ առաւել քան զմեր կարս իցէ. պարտ եւ պատշաճ է ձեզ վաղվաղակի չափել իւրաքանչիւր զանցնիւր բաժինն եւ փոս լայն եւ խոր փորել, զի սակաւաւոր պահապանաց պէտք լինիցին եւ ոչ բազմաց խափանել:

Ապա չափեալ շուրջանակի զպարըսպօքն, թողոյր ի գետոյ անտի վայրս

որչափ բաւական էր մեծամեծ մարտկա-
ցացն, փորէր առափ եւ անտի պարապին
փոս մեծ, եւ զհողն ընկենոյին առ իւ-
րեանս, եւ նախ բրգունս ի վերայ գե-
տոյն կազմէր, արմաւենիս արկեալ զհի-
մունսն, զի ոչ փոքր քան զպարտաւար
բարձրութիւն էր արմաւենեացն, քան-
զի ամենեքին եւս բարձրաբերձ քան
զսորա բուսանեին երկայնութեամբ։ Օ ի
արմաւենիք յորժամ ի ծանրութենէ
ճնշիցին, ի վեր կոյս կորացեալ գոգին
իբրեւ զէշս համետեալս։ Նա եւ յայն
սակս իսկ արկանէր զնոսա ի ներքոյ, զի
կարծեցուցանիցէ պատրաստ լինել պա-
շարել զքաղաքն. զի թէ եւ գետնադի-
մեսցէ ի փոսն մի քակեսցէ զպաշտարականն։
Կանգնէր եւ այլ եւս բազում աշտա-
րակս ի վերայ կարկառին, զի բազում
պահապանաց տեղիք իցեն։

Սոքա զայն գործէին, եւ որք ի պա-
րսպի անդ էին ծաղր առնէին զպաշար-
մամբն, որպէս թէ աւելի քան զքսան
ամաց համբարս ունիցին. զայս լուեալ
Կիւրոսի, զզօրսն յերկոտասան բաժինս
բաժանէր, զի մի մի ամիս ի տարւոջն
իւրաքանչիւր բաժինն պահեսցէ։ Իսկ
բաբելոնացւոց զայն լուեալ եւս առաւել
ծաղր առնէին, քանզի զմտաւ ածէին
եթէ փռիւգացիք եւ Լիւկիացիք եւ Ա-
րաբացիք եւ Գամիրք պահեսցեն զնո-
սա, զորոց զամենեցունց համարէին

մտադիւրութեամբ լինել ընդ նոսա եւ ոչ ընդ Պարսիկսն. եւ փոսք փորեալ եւ պեղեալ էին։ Իբրեւ ազդ եղեւ Կիւրոս թէ տօն է ի Բաբելոն, յորում ամենայն Բաբելոնացիքն զողջոյն իսկ ըզցայգն ուտեն եւ ըմպեն, անդէն ի նմին գիշերի վաղվաղակի իբրեւ խաւար եղեւ, առեալ բազում մարդիկ, բանայր զփոսսն ի գետ անդր։ Իբրեւ այն եղեւ անցանէր ջուրն զցայգ ընդ փոսսն. իսկ ճանապարհ գետոյն գնացք մարդկան լինէր։

Իբրեւ եղեւ այնպէս գետն, պատուէր տայր Կիւրոս հազարապետացն Պարսից հետեւակաց եւ հեծելոց ընդ երկուս զհազարսն զատուցանել եւ առ նա հասանել, եւ այլոց նիզակակցաց հրամայէր երթալ առեալ զհետ նոցա ճակատեալ որպէս զառաջինսն. եւ նոքա վաղվաղակի հասանէին. նորա հանեալ անդէն ի ցամաք անդր գետոյն զսպասաւորսն եւ զհետեւակս եւ զհեծեալս, հրաման տայր դիտել եթէ գնացք իցեն հուն գետոյն. իբրեւ զրոյց ետուն եթէ գնացք են, յայնժամ վայրի կոչեցեալ զզօրավարս հետեւակացն եւ հեծելոց խօսէր այսպէս։

Արք բարեկամք, գետոդ ետ մեզ ճանապարհ ի քաղաք այդր, եւ մեք քաջալերեալ մտցուք, մի ինչ երկիցուք ի ներքս անդ, զմտաւ ածեալ եթէ նոքա

յորոց վերայ երթամք այնք են, յորոց մեք, յորժամ զօրաւիգն օգնականութեան անձանց ունէին եւ ամենեքին ոկէին արթունք եւ զուարթունք եւ ապաստաղէն վառեալ ճակատեալ կային յաղթեցաք: Այժմ դիմեալ երթամք ի վերայ նոցա, ի ժամու յորում բազումք ի նոցանէ ի քուն կան եւ նիրհեն եւ շատք իսկ ի նոցանէ արբեցան, եւ ամենեքին անկարգք ադանց ճակատելոյ են: Եւ յորժամ զգայցեն զմեզ եթէ ի ներքս եմք, յայժ իսկ առաւել քան այժմ անպիտանք լինիցին ի պքանչանալոյ անտի: Ապա թէ զայս ոք ածիցէ զմտաւ, զումէ ասեն թէ ահագին իմն է այնոցիկ որ ի քաղաք ուրեք մտանիցեն, թէ մի ի վերայ տանեացն ելեալ աստի անտի նետս արձակիցեն այնու մանաւանդ քաջալերեցարուք. զի եթէ ելանիցեն ոմանք ի վերայ ապարանիցն, ունիմք մեք զօրաւիգն օգնականութեան զդիւան Հեփեստոս. եւ դիւրին առ այրել են արտաքին հրապարակք դրանց նոցա, զի յարմաւենեաց գործեալ են դրունքն եւ ի նաւթի ծեփածոյ. եւ մեք բազում ջահս ունիմք որ վաղվաղակի իսկ բազում հուր լուցանեն, եւ յաճախ այրելիս եւ խծուծ, որ վաղ բազում բոց յորդեալ տաչարիցեն. որպէս զի հարկ իցէ կամ փախչել այնոցիկ որ ի վերայ ապարանիցն

իցեն կամ վաղվաղակի այրել: Այլ առէք զէնս, առաջնորդեցից ձեզ աստուածովքն, եւ դուք աստ, ով Գադատաս եւ Գովբրիաս, զճանապարհն ցուցէք, քանզի հմուտ էք. եւ յորժամ ի ներքս մտիցիմք, փութանակի տարայք յարքունիսն: Ասեն գովբրիանքն թէ չէ ինչ զարմանալի, զի եւ դրունք արքունի ապարանիցն բաց են, զի ամենայն քաղաք ի խրախութեան է ի գիշերիս յայսմիկ. բայց պահապանացն պատահիցեն առաջի դրանցն քանզի հանապազ անդէն կարգեալ կան: Ասէ Կիւրոս. Չէ պարտ դանդաղել այլ երթալ զի առանց պատրաստութեան ըմբռնիցեմք զարսն:

Իբրեւ այս ամենայն ճառեցաւ, յուղի անկեալ երթային, եւ ի պատահելոցն ոմանք հարեալ մեռանէին եւ ոմանք միւսանգամ փախստեայ ի ներքս դիմէին եւ այլոց բողոք բարձեալ գոչէին: Իսկ գովբրիանքն ընդ նոսա աղաղակէին որպէս թէ եւ նոքա զեղխեալ իցեն եւ երթեալ հասանէին զարքունի ապարանօքն. եւ որք ընդ Գովբրիայն եւ ընդ Գադատայն կարգեալ էին գտին աղխեալ զդրունս ապարանիցն արքունի. իսկ որոց վասն պահապանացն հրաման առեալ էր, հասանէին անկանէին ի վերայ պահապանացն որոց սաստիկ արբեալ էր, եւ

յորոց վերայ երթամք այնք են, յորոց մեք, յորժամ զօրաւիգն օգնականութեան անձանց ունէին եւ ամենեքին ոկէին արթունք եւ զուարթունք եւ ապառազէն վառեալ ճակատեալ կային յաղթեցաք։ Այժմ դիմեալ երթամք ի վերայ նոցա, ի ժամու յորում բազումք ի նոցանէ ի քուն կան եւ նիրհեն եւ շատք իսկ ի նոցանէ արբեցան, եւ ամենեքին անկարգք առանց ճակատելոյ են։ Իսկ յորժամ զգայցեն զմէնջ եթէ ի ներքս եմք, յոյժ իսկ առաւել քան այժմ անպիտանք լինիցին ի սքանչանալոյ անտի։ Ապա թէ զայս ոք ածիցէ զմտաւ, զումէ ասենն թէ ահագին իմն է այնոցիկ որ ի քաղաքն ուրեք մտանիցեն, թէ մի ի վերայ տանեացն ելեալ աստի անտի նետս արձակիցեն այնու մանաւանդ քաջալերեցարուք. զի եթէ ելանիցեն ոմանք ի վերայ ապարանիցն, ունիմք մեք զօրաւիգն օգնականութեան զդին Հեփեստոս. եւ դրին առ այրել են արտաքին հրապարակք դրանց նոցա, զի յարմաւենեաց գործեալ են դրունքն եւ ի նաւթի ծեփածոյ. եւ մեք բազում ջահս ունիմք որ վաղվաղակի իսկ բազում հուր լուցանեն, եւ յաճախ այրելիս եւ խծուծ, որ վաղ բազում բոց յորդեալ տաշարիցեն. որպէս զի հարկ իցէ կամ փախչել այնոցիկ որ ի վերայ ապարանիցն

իցեն կամ վաղվաղակի այրել։ Այլ առէք զէնս, առաջնորդեցից ձեզ աստուածովքն, եւ դուք ասէ, ով Գադատա եւ Գովբրիա, զճանապարհն ցուցէք, քանզի հմուտ էք. եւ յորժամ ի ներքս մտիցեմք, փութանակի տարայք յարքունիսն։ Ասեն գոբրիանքն թէ չէ ինչ զարմանալի, զի եւ դրունք արքունի ապարանիցն բաց են, զի ամենայն քաղաք ի խրախութեան է ի գիշերիս յայսմիկ. բայց պահապանացն պատահիցեն առաջի դրանցն քանզի հանապազ անդէն կարգեալ կան։ Ասէ Կիւրոս. Չէ պարտ դանդաղել այլ երթալ զի առանց պատրաստութեան ըմբռնիցեմք զարսն։

Իբրեւ այս ամենայն ճառեցաւ, յուղի անկեալ երթային, եւ ի պատահելոցն ոմանք հարեալ մեռանէին եւ ոմանք միւսանգամ փախստեալ ի ներքս դիմէին եւ այլոց բողոք բարձեալ գոչէին։ Իսկ գովբրիանքն ընդ նոսա աղաղակէին որպէս թէ եւ նոքա զեղխեալ իցեն եւ երթեալ հասանէին զարքունի ապարանօքն. եւ որք ընդ Գովբրիայն եւ ընդ Գադատայն կարգեալ էին գտին աղխեալ զդրունս ապարանիցն արքունի. իսկ որոց վասն պահապանացն հրաման առեալ էր, հասանէին անկանէին ի վերայ պահապանացն որոց սաստիկ արբեալ էր, եւ

36

վաղվաղակի իբրեւ թշնամիք պատահէին նոցա։ Իբրեւ գոչիւն եւ ոտնաձայն լինէր, եւ աղմուկն ի ներքս լսելի լինէր, հրաման տայր թագաւորն անսանել թէ զի՞նչ իրք իցեն, եւ բացեալ ամանց զդրունսն ընթացեալ երթային արտաքս։

Իսկ զապատեանքն իբրեւ տեսին բաց զդրունսն, ի ներքս մխեցան, եւ զհետ մտեալ նոցա մինչ դեռ միւսանգամ ի ներքս դիմէին եւ հարկանէին եւ հատանէին ի թագաւոր անդր. գտանեն զնա յոտն կացեալ եւ ունէր ի ձեռին իւրում զդաշոյնն մերկացեալ. զնա բազումք որ ընդ Գադատայ եւ ընդ Գոմբրիայ էին ձերբակալ առնէին. եւ որ ընդ նմայն էին սատակէին, ոմն ընդդէմ դառնայր, ոմն փախուցեալ ելանէր եւ այլ ոմն ապրէր որով իւիք կարող էր։ Կիւրոս զզօրսն հեծելոցն ի ճանապարհան առաքէր եւ պատուէր տայր զի զորս արտաքոյ ըմբռնիցեն, սպանանիցեն. եւ որ գիտիցեն ասորերէն, պատուէր տացեն որոց յապարանսն իցեն ի ներքս մնալ։ Իսկ եթէ արտաքոյ ոք ըմբռնիցի, մեռցի։ Եւ նոքա առնէին այնպէս։ Գային հասանէին Գադատաս եւ Գոմբրիաս, եւ նախ դիցն երկիր պագանէին, զի առին զքէն վրիժու պղծագործ թագաւորին, եւ ապա փարէին զոտիւք եւ զձեռօք Կիւ-

րոսի, ի խնդութենէ զարտասուս հարեալ, եւ ուրախ լինէին։

Իբրեւ տիւ եղեւ, եւ զգացին որ ի միջնաբերդին էին թէ առաւ քաղաքն եւ մեռաւ Թագաւորն, զամուրան ի ձեռս տային։ Սիւրոս առնոյր անդէն զմիջնաբերդն եւ առաքէր ի նոսա պահապանս, եւ թոյլ տայր զդիականսն օծանել որոց վայել իսկ էր. եւ քարոզացն հրաման տայր քարոզ՝ կարդալ ամենայն Պարսկաց զզէնսն ի բաց տալ. իսկ ուր գտանիցին զէնք ի տունս տունս, ամենեքին որ յապարանս անդ իցեն մեռանիցին։ Եւ նոքա բերէին տային. Սիւրոս դնէր զնոսա յամուրան զի պատրաստ կայցեն եթէ պիտոյ ինչ երբեք լինիցին։

Յորժամ այդ ամենայն ի գլուխ ելանէր, նախ զմոգսն կոչէր, քանզի քաղաքն առաւ, եւ հրամայէր նուէր դիցն եւ մեհեանս ընտրել. եւ յայնմ հետէ տայր նոցա եւ ապարանս, զորս եւ կցորդս իսկ համարէր իրացն վճարելոց։ Այնպէս բաշխէր զի որ ընտիրն էր, այն լաւացն տացի. եւ եթէ համարեացի ոք թէ սակաւ ինչ առ, հրամայեաց դալ եւ յայս առնել։ Պատուէր տայր Պարսիկացւոց զերկիր ի գործ արկանել եւ զհարկսն տալ, եւ պաշտօն հարկանել այնոցիկ որոց եղեւ յանձն իւրաքանչիւր ոք ի նոցանէ։ Իսկ զՊարսիկսն

եւ ցնոսա որ կցորդն էին եւ ի նիզակակցաց անտի որ կամիցին մնալ առ նմա, պատուէր տայր իբրեւ տեսարս ընդ այնոսիկ զորս ըմբռնեցին, խօսել:

Յայնժամ հետէ ցանկայր Կիւրոս, զի եւ ինքն կազմիցէ որպէս վայել իցէ առն թագաւորի. հաճոյ թուեցաւ նմա զայն բարեկամացն խորհրդով առնել, զի մի նախանձ անկանիցի, եւ անօսր երեւիցի եւ մեծապայծառ եւ լուսաւոր: Արդ այսպիսի ինչ հայթայթանօք հնարէր. ընդ առաւօտն կացեալ ի տեղւոջ ուրնմայն պատեհ թուէր, ընդունէր զնա որ կամէր խօսել ինչ ընդ նմա եւ պատասխանի տուեալ արձակէր: Մարդիկն իբրեւ գիտացին եթէ ընդունի, եկեալ հեղեալ զեղեալ ամբոխն զմիմեամբք եղանէր վասն մօտագոյնս մատչելոյ, եւ բազում աղմուկ եւ կռիւ էր, եւ սպասաւորքն որչափ ձեռնհաս էին ընտրէին եւ ապա թողլ տային:

Երբեմն յորժամ ոմն ի բարեկամաց անտի զամբոխան ի բաց մղեալ՝ երեւէր, կարկառեալ Կիւրոսի զձեռնն, առ ինքն առնոյր զնոսա եւ խօսէր այսպէս. Արք բարեկամք, դադարեցէք բաւեցէք, մինչեւ զամբոխն պարզեսցուք, եւ ապա հանդարտութեամբ ժողովիցիմք: Այլին մնային բարեկամքն եւ ամբոխն եւս քան զեւս խռնէր, մինչեւ ճեպեաց երեկոյն մինչ չեւ պարապեալ նորա ժա-

զովել առ բարեկամսն։ Ապա ասէ Կիւրոս. Ապաքէն ժամ է, ասէ, ով արք, այժմ ի միմեանց մեկնելոյ, վաղիւ վաղորդային եկայք, զի եւ ես կամիմ խօսել ինչ ընդ ձեզ, զայն լուեալ բարեկամացն ուրախութեամբ ճեպեալ երթային, տուեալ տոյժս պատժոց յամենայն կարեւորն պիտոյից եւ ապա այնպէս ննջեցին։

Բայց ի վաղիւ անդր եկեալ հասեալ կային ի նոյն տեղի, եւ եւս աւելի բազմամբոխ ժողովք մարդկան բակ առեալ կային որ կամէին մերձենալ եւ կանխադոյն քան զբարեկամսն հասեալ էին։ Կիւրոսի կարգեալ կացուցեալ շուրջ զիւրեւ շուրջանակի ի սուսերաւորացն Պարսից, դուլ եւ պատուէր տայր մի ումեք հուպ լինել, բայց բարեկամացն եւ իշխանացն Պարսից եւ նիզակակցացն։ Իբրեւ նոքա ի մի վայր եկին, խօսէր ընդ նոսա այսպէս։

Ո՛րք բարեկամք եւ նիզակակիցք չկարեմք մեղադիր ինչ դիցն լինել, թէ զոր ինչ խնդրեցաք, մինչեւ ցայժմ չհանին զայն ի գլուխ։ Ո՛չ եթէ այսպիսի ինչ իցէ զմեծամեծսն վճարել, որպէս զի չիցէ մարթ ոչ զանձամբ պարապել եւ ոչ ընդ բարեկամաց ուրախ լինել, եւ ես հրաման տամ ընդ այնպիսի փառաւորութիւն ուրախ լինել։ Օ՛ք երէկ, ասէ, ի միտ առէք, զի վա-

զորդայն ակնզէն արարեալ լսելոյ մա-տուցելոցն, ոչ հանդերձ յառաջ քան զերեկոյն, եւ այժմ ուսանեմք զնոսա եւ զայլս եւս բազումս յերեկի եկելոցն զի մեզ աշխատութիւն հասուցանեն ։ Արդ եթէ ի վայր ոք քան զնոսա զանձն ունիցի, համարիմ եթէ առաւել ինչ ձեզ ընդ իս հաղորդութիւն լինիցի եւ փոքր ինչ իմ ընդ ձեզ աղերս. բայց զիմն ես ճարտար գիտեմ եթէ չիք իմ ընդ ձեզ այնուհետեւ հաղորդութիւն։ Նաւս, ասէ, եւ այլ ինչ ծաղու իրս ածեմ զմտաւ. զի ես ընդ ձեզ որպէս ի դէպ իցէ այնպիսի միտս ունիմ ։ Յայնցանէ որ շուրջն կան կամ զմի ոք ճանաչեմ կամ ոչ զոք. եւ նոքա ա-մենեքին այնպէս պատրաստեալ են, զի եթէ յաղթեսցեն ձեզ մղելով, յա-ռաջագոյն իսկ քան զձեզ զոր ինչ կա-մինն, վճարիցեն առ իս. բայց ես ար-ժան համարէի, եթէ կամիցի խնդրել ոք ինչ յինէն, պատշաճ առնել ձեզ իմոց բարեկամացս աղաչեցեալ վասն նուաճութեան ։ Արդ թերեւս ասիցէ ոք, թէ հ՞իմ խնդրանէ զայս ոչ կա-մէի, այլ ցուցանէի զանձն ի միջի ։ Զի գիտէ եթէ այնպիսի իսկ են պատե-րազմացն իրք, զի չիցէ արժան յեռանել իշխանին ոչ առ գիտել զոր պարտն իցէ գիտել, եւ ոչ ի գործել զոր ինչ դիպող իցէ գործել։ Նա եթէ անօսր

երեւեսցին զօրավարքն, եւ այսպէս համարէի եթէ զբազում իւրք զոր պարտ իցէ վճարել, զանց առնիցեն: Բայց այժմ քանզի աշխատութեան պատերազմին հանգեաւ, այսպէս թուի ինձ թէ եւ անձն իմ արժան համարի հանգըստեան իմիք հասանել: Արդ քանզի վարանեալ կամ թէ զինչ ինչ հատանիցէ առնել, զի ի հանգստեան իցեմք եւ մեք եւ այլքն որոց պարտ իցէ մեզ տածիչս լինել, խրատ տացէ զինչ ոք օգուտ համարիցի:

Կիւրոս զայս ձեւ օրինակի խօսէր. յետ նորա յառն կացեալ Արտաւազդայ որ ասացն երբեմն թէ համազգի իցէ, եւ ասէ. Բարւոք գործ գործեցեր, ասէ, ո Կիւրոս, եւ սկիզբն արար բանիցն: Ոչ ես, մինչ դու համօրէն մատաղ էիր հասակաւ, ցանկացայ բարեկամ լինել, եւ իբրեւ տեսի զքեզ ոչ ինչ կարօտեալ իւիք, տաղտկայի մատչել առ քեզ. իսկ իբրեւ ինեւ կարօտեալ դիպեցար փութով յօժարութեամբ պատմել Մարաց զբանս Կիաքսարեայ, զմտաւ ածի եթէ այնու յօժարութեամբ օգնական քեզ լինիցիմ, ընտանի լինիցիմ քո, եւ համարձակ իցէ ինձ խօսել ընդ քեզ որչափ ժամանակս եւ կամիցիմ եւ զայն ամենայն վճարեցի, մինչեւ եւ քո իսկ յարգեալ գովել: Յետ այնորիկ Վրկանացիք զա-

առաջինն մեր բարեկամք եղեն մինչ չգայր զօրաւորդն օգնականութեան, որպէս զի մերայն ոչ յանձնիս բառառածնեալ չըջեցուցանէաք առ զաւթն : Ա- յետ այնորիկ խըրեւ առաւ բանակ թըշնամեացն, չգայր քեղ պարապ զինեւ զալ, եւ ես ներէի քեղ: Այլ Գաբըխաս բարեկամ եղեւ մեր եւ ես ուրախ լինէի եւ ապա Գաղատաս, եւ դժուարին էր այնուհետեւ զալ խօսել ընդ քեղ: Այս խըրեւ Ռաքք եւ Կապադովկեցիք զօրաւորդն օգնականութեան եղեն յիրաւի խիկ պարտ եւ պատշաճ էր պաշտօն հարկանել եւ ողղել զնաս . քանզի եւ նոքա ի քո պաշտպանութեան կային: Իսրեւ եկաք միաբանգամ ուստի եղեալն էաք անտեսալ զքեզ զի զերիւրոք եւ զկառօք եւ զմեկքեմայիւք էիր, համարէի թէ յորժամ յայնմ ամենայնէ զատարկացիր, ապա զմեզ գայցես: Այլ խըրեւ անդէն զուժկան հասանէր դոյժ առալ թէ ամենայն մարդիկ ի մեր վերայ զումարեցան, ի միտ առի թէ այն եւս մեծ է: Գիտէի թէ յորժամ այն ամենայն բարուոք ի գլուխ ելանիցէ, բազում իմ եւ քո հաղորդութիւն լինիցի: Այժմ յաղթեցաք մեծի պատերազմին եւ զԱրդիւացիս եւ զԿրիւսոս ընդ ձեռամբ նուաճեալ ունիմք եւ զԽաբիդոն առաք եւ զամե-

նայն վանեալ վկանդեցայք։ Բայց ի Մ՚իհր երդուեալ է իմ, երէկ եթէ ոչ ընդ բազմաց ոդորէի, չկարէի իսկ մատչել առ քեզ։ Բայց իբրեւ դու ընկալար զիս, եւ հրամայեցեր կալ մնալ առ քեզ, ընդ քեզ անսուաղ եւ առանց ջրոյ զօրն ողջոյն կայի։ Այժմ եթէ մարթ ինչ իցէ թէ որ ընտիրքս իցեմք, բազում մասն ընդ քեզ ունիցիմք, բարւոք է. ապա թէ ոչ՝ խօսեցայց ես առ ի քէն, թէ ամենեքին մեկնեալ ի բաց գնայցեն ի քէն, բաց ի մէնջ որ իսկզբանէ բարեկամք իցեմք։

Յայնժամ ծիծաղեցաւ Կիւրոս եւ այլք եւս բազումք։ Յարեաւ Քրիւսանտաս պարսիկ եւ ասէր այսպէս. Յառաջին ով Կիւրոս, անդէն յիրաւի եւ յարժանի յերեւելւոջ զանձն ցուցանէիր վասն որոց ասացերդ. զի չէր ինչ քեզ պիտոյ ողոքել զմեզ, քանզի մեք եւ վասն մերոց իսկ անձանց գայաք. եւ պիտոյ էր ամենեւին բազմութիւն ստանալ զի յանձին ունիցին յօժարութեամբ վաստակել եւ վշտանալ ընդ քեզ։ Այլ այժմ քանզի ոչ զայն եւեթ ունիս, այլ եւ զայլս եւս մարթես ստանալ, զորս ի դէպ համարիցիս ստանալ. արժան է զի ապարանք լինիցին քո։ Զո՞ր վայելչութիւն իշխանութեան վայելիցես, եթէ միայն անմասն իցես ի մերմէ պատուոյ, քան զոր արքայդ աշ-

խարհ ի մարդիկ չիք եւ ոչ հեշտ, եւ ոչ քան զնոյն ընտանեգոյն երկիր գոյ։ Նաեւ մեզ իսկ, ասէ, չիցէ ի դէպ ամաչել, եթէ զքեզ տեսանիցեմք արտաքոյ ժուժկալ եղեալ եւ մեք յիւրաքանչիւր տունս գնայցեմք եւ առաւել քան զքեզ թըւիցիմք. իբրեւ զայս խօսեցաւ Քրիւսանտաս, բազումք յանձն առնէին ըստ՛ բանիցն այնոցիկ հաճեալք եւ հաւանեալք։

Ապա զայս մտանէ յարքունիսն, եւ զԱրդիացւոց կարասին անդէն որոց բերեալն էր, տային։ Իբրեւ եմուտ Կիւրոս նախ Աստեայ զոհս մատուցանէր եւ ապա Արամազդայ թագաւորի, եւ որ այլում ումեք դից մոգքն պատուիրէին։ Զայս արարեալ, ապա զայլ եւս իրս սկսաւ յարդարել։ Զմտաւ ածեալ եթէ ձեռնամուխ լինի բազում մարդկան իշխել, եւ կամի բնակել ի մեծի եւ ի հռչակաւոր քաղաքի քան զամենայն քաղաքս, եւ թէ այնպիսի քաղաք զի քան զայն քաղաք թշնամի մարդոյ չիք. զայս ածեալ զմտաւ գիտաց թէ անձնապահաց պէտք իցեն։ Քանզի գիտէր թէ ոչ ուրեք մարդիկ առաւել դիւրին առ ըմբռնել են, քան ի կերակուրս եւ յըմպելիս եւ ի լուացման եւ յընկողմանելն եւ ի քունն լինել. դիտէր տեսանէր թէ կարիցէ զամենս ի հաւատարմացն զիւրեւ ածել։

Զմտաւ ած թէ չիք ոք հաւատարիմ այր որ զայլ ոք քաջ սիրիցէ քան զայն որ պաշտպանութեան կարօտ իցէ։ Արդ զայնցանէ որ որդեակս ունէին կամ կանայս կամ դուստրս, գիտաց եթէ ի բնէ իսկ բռնաւորին առաւել սիրել զնոսա։ Նա զի եւս զներքինիսն յայնմ ամենայնէ անկեալ, զմտաւ ած թէ առաւել ի մեծ համարիցին նոքա զնոսա որք կարօղքն իցեն մեծարանս առնել եւ ձեռնտու լինել եթէ զրկեալ իւիք իցեն եւ պատիւս եւ մեծարանս նոցա շնորհել. եւ ոչ կարծէր իսկ զումեքէ թէ անցուցանիցէ զնովաւ երախտիս առնելով նոցա։ Հանդերձ որքիմքը, քանզի անմեծարքեն ներքինիքն առ յայլոց մարդկանէ, եւ յայն սակս իսկ տեառն օգնականութեամբ կարօտ են։ Վասնզի չիք իսկ ոք որ արժան համարիցի ամենայնիւ քան զներքինին առաւելուլ թէ ոչ այլ ինչ աղնիւ գործ վճարիցէ։ Եւ է հաւատարիմ տեառնն իցէ չէ արգել ներքինւոյ յառաջութիւն հասանել։

Իսկ զոր կարծիցէ ոք թէ ներքինիքն անզօրք են, նա չգրէր զայն ինչ, եւ նշանակ ընծայանայր նմա եւ յայլոց եւս անասնոցն, զի ամեհի երիվարք մալեալք ցածնուն ի քաղքնելոյն եւ ի խայտալոյ, բայց քաջք են եւ պատերազմօղք. եւ ցուլք յօժամ մալիցեն ի մեծամեծելոյ եւ յանսաստան դադա-

նութենէ զիջեալ ցածնուն, բայց յուժգնութենէ չանկանին եւ ի գործօնն լինելոյ. եւ շունք ըստ նմին օրինակի դադարեն զտեարսն թողուլ յորժամ մնալիցին, եւ առ պահպանութիւն եւ յորսոյս չառնին ապաժամանք: Նոյնգունակ զգօնագոյնք լինիցին եթէ յայնմ ցանկութենէ անկանիցին, բայց ոչ դանդաղեալք ի հրամանսն եւ ոչ դոյզն հեծեալք են, եւ ոչ դոյզն աղեղնաւորք, եւ ոչ դոյզն մեծարեալք պատուով:

Եւ գուշակաւորք ի պատերազմունսն լինին եւ յորս, եթէ ունին հակառակութիւն յանձինս. իսկ զհաւատարիմս լինելոյ ի տերանցն մեռանել բազում անգամ զհանդէս ցուցին. զի ոչ ոք գործ հաւատարիմ եցոյց ի տերանցն վիշտս քան զներքինիսն: Եւ եթէ նուազեալ ի մարմնոյ զօրութենէ կարծիցեն, երկաթն ի պատերազմի զանզօրսն հզօրացն հանգոյնս կատարէ: Զայս ածեալ զմտաւ սկիզբն ի դռնապանացն առնէր եւ զամենայն պաշտօնեայսն որ զանձամբ էին առնէր ներքինիս:

Զմտաւ ածեալ թէ չէ բաւական այն պահպանութիւն առ բազմամբոխ ժողովս թշնամեացն, դիտէր տեսանէր զոմանս հաւատարմագոյն քան զայլսն զի կացուցանիցէ պահապանս զարքունեօքըն: Արդ քանզի գիտէր թէ որ ի Պարսից աշխարհին են, չարաչար կեանս կե-

ան առ աղքատութեան տառապանաց, եւ աշխատութեամբք վասն ինքնագործուն լինելոյ, զմտաւ ած եթէ նորա առաւել կամիցին կալ առ իւր: Որդ առանու նա ի նոցանէ բեւր տիգաւոր որշուրջ զցայգ եւ զցերեկ պահէին յարքունիսն յորժամ ի ներքս դադարեալ կայր. եւ յորժամ ելանիցէ ուրեք, առաջի եւ անտի կարգեալ տողեալ երթայցեն: Խորհեցաւ թէ ողջոյն իսկ Հռոմէացւոց աշխարհին պարտ է բազում պահապանս կացուցանել, թէպէտ եւ ինքն անդէն դիպիցի, թէպէտ եւ դէմ եդեալ առաքէմ ի տար աշխարհ երթայցէ. կացոյց եւ ի Հռոմէոնի պահապանս բազումս. եւ վարձս նոցա Հռոմէացւոցն հրամայէր տալ, զի կամէր իմն զնոսա թէ առանց պատճառանաց իցեն, զի յանարգութիւն հանեալ հպատակագոյնք լինիցին:

Պահն որ զնովաւ էր եւ որ ի Հռոմէացւոց աշխարհին կացուցաւ, ցայժմ նոյնպէս կայ պահի: Զմտաւ ածեալ թէ զիարդ եւ որդունակ կայցէ ի հաստի անձնայն իշխանութիւնն, եւ այլ եւս ի նոյն հաստատութիւն յաւելցի, խորհեցաւ թէ վարձկանքն այնպիսիք ոչ եթէ այնչափ ազնուագոյնք են քան զամենայն հնազանդեալսն, որչափ նուազագոյնք իցեն: Գիտաց թէ զքաջսն առ իւր պարտ է ունել որ տայցեն նմա իշ-

խել տառապանօքն, եւ թէ պարտ իսկ է հոգալ թէ մի յառաքինութեան հրահանգաց հանգիցեն: Եւ զի մի հրամանս տալ կարծեցուցանիցէ, այլ զի ինքեանք յանձանց իսկ իմացեալ թէ նոյն լաւ է, այնպէս կանխեալք զառաքինութենէ փոյթ յանձին ունիցին, ժողովէր զպատուականիցն եւ զամենեսին որ աւագքն էին եւ պիտանացուք թըւէին կցորդս վաստակոցն եւ բարութեանցն լինելոյ: Եւ իբրեւ ժողովեցան խօսէր այսպէս զայսոյն ձեւ օրինակի բանից:

Արք բարեկամք եւ պատերազմակիցք, բազմապատիկ գոհութիւն դիցն, զի ետուն մեզ որոց արժանին համարէաք: Քանզի ունիմք այժմ երկիր բազում եւ առատ, եւ են որ ի գործ արկեալ զերկիր լինիցին մեզ համբարակք. ունիմք եւ ապարանս եւ ի նոսին կազմածս եւ ոչ ոք ի ձէնջ որ զայն ամենայն ունիցի համարիցի զօտարին ունել. քանզի օրէնք յաւիտենականք են յամենայն մարդիկ, թէ յորժամ քաղաք թշնամեաց առցի, առնլեացն են եւ մարմինք որ ի քաղաքի անդ իցեն եւ ինչք. եւ արդ ոչ ապիրատութեամբ ունիցիք զոր ինչ ունիցիքն, այլ մարդասիրութեամբ ոչ հանէք եթէ թողէք ինչ ունել նոցա:

Բայց՝ վասն իրացն որ յետ այսորիկ իցեն, ես այսպէս ածեմ զմտաւ եթէ

յուղութիւն եւ յանպիտանութիւն զառածանիցեմք եւ ի չարաց մարդոց անձընդիւրութիւն, որ համարեցին թէ վաստակելըն թշուառութիւն է, եւ զանվաստակ կեանսն կեալ՝ դիւրութիւն, վաղվաղակի անարգք եւ անպիտանք անձանց լինիցիմք, եւ երագ երագ յամենայն իսկ ի բարութեանց անկանիցիմք։ Վասնզի չէ բաւական առս առաքինիս լինել, առ առաքինիս լինելոյ մինչեւ ցվախճան, եթէ ոչ իսպառ ըզ զառաքինութենէ փոյթ առնիցէ։ Նմ զոր օրինակ այլ եւս ճարտարացն արուեստըն եթէ անփոյթ առնիցին փոքրագինք լինիցին, եւ քաջ մարմինք, յորժամ ի դիւրութիւն ըզ հատանիցի, յառանան. ըստ նմին օրինակի եւ ցածութիւն եւ ժուժկալութիւն եւ ուժգնութիւն, յորժամ զհրահանգս ըզ նոցա յանձնէ մերժիցէ, այնուհետեւ միւսանգամ յառութիւն եւ յանշահութիւն կործանիցի։

Նջւ արդ պարտ եւ պատշաճ է եւ ոչ ի մօտաւոր հեշտականութիւնն ընթանալ խառն ի խուռն։ Վասնզի մեծ իմն գործ համարիմ իշխանութիւն մի յօրինել, եւ եւս իմն մեծ՝ պահել զիշխանութիւնն. զի առնուլն բազում անգամ եւ այնմ որ ի վեր եկեալ յանդգնիցի, դէպ լինի. բայց զառեալն ունել յակատանի, ոչ այնուհետեւ առանց

զգաստութեան եւ ոչ առանց ժուժկալութեան եւ ոչ առանց բազում համարձակութեան լինիցի։ Նաեւ մեզ որ զայս ամենայն գիտեմք, այժմիկ պարտ եւ պատշաճ է եւս առաւել յառաջինութիւն թեւակոխել, քան մինչ չեւ մեր ասացեալ զգաստութիւնն. ի միտ առեալ թէ յորժամ բազում ինչ որք ունիցի, առաւել չարակնիցեն եւ նենգիցեն եւ թշնամիք լինիցին, մանաւանդ եթէ ի չկամեցողն զարդարան եւ զպատուորութիւնն ունիցի, որպէս մեքն ունիմք։

Որդ զդիցն այսպէս պարտ է համարել թէ ընդ մեզ իսկ են, զի ոչ եթէ նենգելով յանիրաւի ինչ ունիցիմք, այլ յորժամ մեզ նենգութիւն լինէր, վրէժ խնդրեցաք. բայց յետ այսորիկ մեր գործ է լաւութիւնս ցուցանել. այն իսկ է զի ազնուագոյնք քան զիշխանաւորան լինիցիմք եւ արժանի իշխանութեանն համարիցիմք։ Նաեւ արդ տօթոյ եւ ցրտոյ եւ կերակրոց եւ ըմպելեաց եւ վաստակոց եւ քնոյ հարկ է հաղորդս առնել զնոսա. բայց յորժամ հաղորդակիցս զնոսա առնիցեմք, պարտ է փութալ նոքիմբք նախ ազնուագոյնս քան զնոսա երեւել. իսկ պատերազմի խելամտութեան եւ կրթութեան ամենեւին չառնել զնոսա հաղորդս, զորս մեզ մշակս եւ հարկատուս կամիմք առա-

նալ, այլ պարտ եւ պատշաճ է նոյնն իսկ հրահանգօք գալել զնոսա, ի միտ առնուլ եթէ զոսա ազատութեան եւ փառաւորութեան գործիս մարդկան դիքն եռուն: Եւ զոր օրինակ զզէնսն հանեալք ի նոցանէ, այսպէս մեզ պարտ եւ պատշաճ է մի երբեք ի զինուց դատարկանալ. զմտաւ ածեալ եթէ որ միշտն մօտ իցեն զինուց, նոցին հուպ իցէ զոր ինչ կամիցինն:

Ապեթէ այսպիսի ինչ ածիցէ ոք զմտաւ եթէ զի՞նչ շահ եղեւ մեզ վճարել զամենայն որ ինչ ցանկայաք, եթէ տակաւին պարտ իցէ ժուժկալ լինել ի քաղցնուլ եւ ի ծարաւել եւ ի հոգալ եւ ի վաստակել: Զայն պարտ է ի միտ առնուլ թէ այնչափ առաւել ուրախ առնեն բարութիւնքն, որչափ առաւել վաստակեալ ոք ի բարութիւնսն հասանիցէ. զի աշխատութիւնք քաջացն խորտիկք են: Եւ առանց կարօտութեանն հասանելոյ խնդիք, ոչ ինչ այնպէս բազմապատիկ յարդարիցի մինչեւ հեշտ եւ քաղցր լինել: Որոց առաւել իմն ցանկանան մարդիկ, զայն մեզ դիւքն պատրաստեցին, այլ զի հեշտականք նոյնք թուիցին, ինքն իսկ ոք հեշտական անձինն կազմիցէ. այնպիսի այր այնչափ առաւել իցէ քան զկարօտեալսն կենօք որչափ քաղցեալ ոք քաղցր կերակուր գտանիցէ, եւ յորժամ

ծառայուք իցէ յանձայշ ըմպելեօ վայելլեցէ, եւ կարօտ լեալ հանգստեան, քաղցր ի քուն լինիցի։ Վասն այսր ամենայնի ասեմ թէ այժմիկ պարտ եւ պատշաճ է ի լաւութիւն յօժարել, զի ի բարութիւնս ուրախութեամբ վայելլիցեմք, եւ զի ի դժընդակ չարեացն որ քան զբնաւ դաժանագոյն իցէ անփորձ իցեմք։ Քանզի ոչ եթէ չառնուլն ինչ զբարիսն այնպէս դժընդակ իցէ, որպէս յետ առնլոյն անկանել, տրտմութեան է։

Նա եւ զայն եւս ածէք զմտաւ թէ զոր պատճառս եւ բարուքս ունիցիմք զի անպիտանք քան զառաջինն յօժարիցեմք լինել. արդեւք զի իշխեմքն. այլ չէ ի դէպ իշխանին ի վայր քան զիշխանաւորսն լինել. այլ զի այժմիկ փառաւորագոյնք թուիմք քան յառաջին, վասն այնորիկ ինչ ասիցէ ոք համարձակեցուցանել փառաւորութեան զմտաւորութիւնն։ Այլ քանզի ծառայս ստացաք, տանջեսցուք զնոսա եթէ յոռութիւն հարեալ հասանիցեն. եւ զի՞նչ ի դէպ իցէ, զի որ ինքն չար իցէ, յոռութեան վասն կամ դիւրութեան զայլս տանջիցէ։

Այսուհետեւ եւ զայս զմտաւ ածիցէք, եթէ պատրաստեցաք զբազում սնուցանել եւ զմերոց տանց պահապանս եւ զանձանց։ Զիա՛րդ չիցեն քարու-

կանք, եթէ զայլս ապաստաւորս փրկութեան եւ կենաց համարիցիմք, եւ մեք անձանց չլինիցիմք ապաստաւորք: Պարտ եւ պատշաճ է ի միտ առնուլ եթէ այլ ինչ այնպէս պահպանութիւն չիք, որպէս ինքնին իսկ անձամբ ումեք ընտիր լինել, զի այնմ պարտ է առ երի իսկ ընթանալ: Եւ այնմ որ լոկ յառաքինութենէ իցէ չէ ի դէպ այլում իմիք բարւոյ լինել:

Իսկ արդ զի՞նչ պարտ իցէ առնել եւ ո՞ւր յառաքինութիւն թեւակոխել եւ յորո՞ւմ վայրի ընդ հրահանգս ելանել. ոչ ինչ նոր առիցեմ ով արք, այլ զոր օրինակ ի Պարսս յիշխանացն վանան պատուականիցքն կան, այնպէս պարտ է եւ ձեզ ամենեցուն հանդիսադրատուացս որ աստ իցէք, որ ինչ անդէն կըրթութիւն իցէ ի նոյնս կրթել, եւ ձեզ մօտ կալ եւ տեսանել զիս եւ ի միտ առնուլ եթէ փութով եւ հոգաբարձութեամբ վճարիցեմ զոր ինչ պարտն իցէ վճարել: Եւ ես ձեզ միտ եդեալ նայիցիմ, եւ զորս տեսանիցեմ ի լաւութիւնս կրթեալ, զնոսա շուք եդեալ մեծարիցեմ. եւ զմանկունս, եթէ լինիցին մեր, աստէն խրատեսցուք: Զի եւ մեք ազնուագոյնք լինիցիմք եթէ կամիցիմք մանկտւոյ ազնուագոյն առակ օրինակի զանձինս ընծայեցուցանել: Եւ այնուհետեւ մանկանցն եւ ոչ

Թէ կամիցին, դիւրաւ կարիցեն յաղթահարել, յորժամ ոչ մի ինչ ազատեղի տանիցեն եւ ոչ լինիցեն ի բարուք Հրահանգան ցանկացորդեալք։

ՈՒԹԵՐՈՐԴ

ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ՔՍԵՆՈՓՈՆՏԵԱՅ
ԿԻՒՐՈՍԻ ԽՐԱՏՈՒ
ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆՑ
Ը. ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ Ա

ԿԻՒՐՈՍ զայս ձեւ օրինակ խօսէր. յետ նորա յարեաւ եկաց Քրիսանտաս եւ ասէ այսպէս. Բազում անգամ ով արք, եւ այլովք բազմօք ի միտ առի եթէ իշխան առատ չէ ինչ ընդհատ ի հօրէ բարւոյ. զի հարք խնամակալ լինին որդւոց թէ մի բարութիւնք պակասեսցեն ի նոցանէ: Թուի ինձ թէ մեզ խրատ տայցէ Կիւրոս որովք քաջ փառաւորեալք զկեանս անցուցանիցեմք: Զորմէ ինձ թուի թէ պիտոյ է յայտ առաւել առնել. յայդ իսկ փութամ զի զայնոսիկ որ չիցեն ակահ ուսուցանիցեմ: Զմտաւ ածէք թէ ո՛ր քաղաք թշնամեաց յանհնազանդից առաւ, եւ ո՛ր աշխարհ յանհաւատից պահեցաւ, եւ ո՛ր բանակ անսաստելոցն յաղթութեան եհաս, եւ զիա՞րդ աւելագոյն ի պարտութիւն մատնիցին ի պատերազ-

մտանս մարդիկ, բայց յորժամ սկիզբն առնիցեն իւրաքանչիւր զանձին փրկութիւն խորհել: Զի՞նչ այլ ինչ լաւութիւն վճարիցի յայնցանէ որ չհնազանդիցին լաւագունացն. ո՞ր քաղաքք օրինօք չինեցան, կամ ո՞ր տունք ապրեցան, ո՞րպէս նաւք ուրեք երթեալ հասանիցեն: Իսկ մեք զոր ինչ բարութիւնսըն այժմ ունիմք ի՞ւ իւիք այլով առաւել վճարեցաք, բայց իշխանին հնազանդ լինելով: Զի վասն այնորիկ իսկ զցայգ եւ զցերեկ արագ արագ յոպաստան էր, հասաք, եւ յորժամ միանգամայն զհետ խաղացեալ երթայաք իշխանին, առանց ի դիմի հարկանելոյ էաք, ի ճակատուն ոչ մի ինչ թերակատար թողաք: Այսուհետեւ եթէ իշխանութեան հնազանդ լինել մեծ իմն օգուտ իցէ առ արութիւնս վճարելոյ, գիտասջիք թէ դոյն իսկ եւ ի պահպանութիւն այնր ամենայնի որում պահպանութիւնն պիտոյ իցէ, առաւել օգուտ է:

Յառաջագոյն բազումք էին որ իշխէին մեզ, եւ մեք ումեք ոչ իշխէաք. բայց այժմ այնպէս հանդերձեցարուք ամենեքեան որ աստ կայք, զի իշխէք ոմանք բազմաց եւ ոմանք սակաւուց: Զոր օրինակ արժան համարիցիք տիրել որոց ընդ ձեւք իցեն, նոյնպէս եւ մեք հնազանդեսցուք որոց ի դէպ իցէ

հնազանդ լինել: Այնչափ ինչ պարտ է մեզ ի ծառայից ընդհատ լինել, որչափ զի ծառայք յակամայ կամս տերանց արքանեկութիւն հարկանիցեն: Իսկ մեք քանզի համարիմք եթէ ազատք իցեմք, պարտ եւ պատշաճ է կամակար առնել որ ինչ մեծարգոյն իցէ: Այլ գտանիցէք, ասէ, զի քաղաքք առանց միահեծան իշխանութեան, շինիցի. բայց որ իշխանացն կամիցի հնազանդ լինել, թէ եւ բռնադատիցի ի բռնութենէ բռնաւորին ինչ իրաց, շարայցէ ի թշնամիս ձեռն: Արդ հասեալ կամք, որպէս պատուէր այս Կիւրոս ի վանս յայս, կրթեցուք ամենայնիւ որովք մարթեմքն զրաւել զայն որ ինչ պարտն իցէ. տայցեմք զանձինս Կիւրոսի ի գործ արկեալ վարել յինչ պարտն իցէ: Քանզի եւ զայն պատշաճ է գիտել թէ չմարթի Կիւրոս գտանել ինչ զօր յիւր օգուտ արկանիցէ ի կիր, եւ ոչ ի մեր շահ. քանզի նոյն շահք մեր առաջի կան եւ նոյն թշնամիք:

Իբրեւ զայս խօսեցաւ Քրիսանտաս, ապա այլ եւս բազումք յարեան ի Պարսից եւ ի Նիզակակցացն, զնոյն խօսել: Այլ հաճոյ թուեցաւ պատուականացն ցանդ ի դրունս լինել, եւ մատուցանել զանձինս ի կիր արկանել յինչ կամ իցէ, մինչեւ արձակիցէ Կիւրոս: Որպէս ի ժամանակին հաճոյ թուեցաւ, բառ

նմին օրինակի եւ ցայժմ առնեն որ յԱսիացւոց աշխարհին ընդ թագաւորաւն են, զի ի պաշտաման կան դրանց իշխանացն։ Նոյն որպէս ի ճառս յայս արարեալ ցուցանիցի, Կիւրոս կազմեալ պատրաստեցաւ իւր եւ Պարսից պահել զիշխանութիւնն, զնոյն օրէնս եւ որ յետ նորա թագաւորք կացին մի ըստ միոջէ, մինչեւ ցայժմ պահեն։ Նոյն այս այնպէս որպէս եւ յայլ եւս իրս. յորժամ որ գլխաւորն իցէ ազնուագոյն իցէ, յստակ մնոջ օրէնքն ի գլուխ ելանիցեն. այլ յորժամ ապաժամանն գլխաւորն իցէ, անզգամութեամբ։ Այնուհետեւ կանխէին ի դրունսն Կիւրոսի պատուականքն երիւարօք եւ գեղարդեամբք. այսպէս հաճոյ թուեցաւ ամենայն քաղաքացն, յայնցանէ որ ընդ նմա իսկ վանեալ մկանդեցին զիշխանութիւնն։

Այլոց եւս իրաց հոգաբարձուս կացուցանէր Կիւրոս. եւ էին նորա հարկաց ընդունելիք եւ ծախից բաշխիչք եւ գործոց ոստիկանք եւ պահապանք արարոց եւ ռոճկաց յանձանձիչք. եւ երիւարաց եւ պառաւականաց դարմանիչս կացուցանէր, զորոց համարէրն եթէ ազնուագոյն մատուցանիցեն նմա զճարտարակաւորսն ի գործ արկեալ վարել. իսկ զորս ուրախութեան եւ փառաւորութեան պահապանս համարէր

իմքն իսկ գէտ ակն ունէր նոցա, զի ազնուադոյնք լինիցին, եւ ոչ զայնր հոգաբարձութիւն այլոց հրամայէր, այլ իւր իսկ զայն՝ գործ համարէր: Վասնզի հմուտ էր եթէ երբեք ուրեք պատերազմի պէտք լինիցին, ի նոցունց հասանէր առնուլ զիւրեւ, որոց մեծամեծ տագնապք հասեալ իցեն, եւ ըզզօրագլուխս հետեւակաց եւ հեծելոց ի նոցանէ կամէր կացուցանել: Նաեւ եթէ զօրավարք ուրեք պիտոյ լինէին առանց իւր, գիտէր թէ ի նոցունց իսկ արժան է առաքել:

Նաեւ քաղաքաց եւս եւ ողջոյն իսկ ազգաց պահապանս եւ նախարարս կամէր զոմանս ի նոցանէ կարգել, եւ ի նոցունց զոմանս հրեշտակագնացս առաքել. զոր մեծ իսկ իրս համարէր առ հասանելոյ առանց պատերազմի այնմ ամենայնի որ ինչ պիտոյն իցէ: Զմտաւ ածէր թէ յորժամ չիցեն նոյնպիսիք որպիսիս պարտ իցէ լինել այնոցիկ յորոց ձեռն բազում մեծամեծ գործք եւ արուութիւնք կատարելոց իցեն, այնուհետեւ ամենայն ինչ որ իւր իցէ չարաչար ի գլուխ ելանիցէ: Ապեթէ այնպիսիք իցեն որպիսիս պատշաճ իցէ գտանել. ամենայն իմիք համարէր ի դէպ վճարել. Արդ զայս ի միտ առեալ, նմին դարմանոյ պատկառ կայր: Զնոյն հրահանգս առաքինութեանն

եւ անձինն իսկ պատշաճ համարէր․ քանզի չհամարէր արժան, զի որ ինքն չիցէ այնպիսի ոք որպիսի ի դէպ իցէ լինել, զայլս ի գործս բարութեան յորդորիցէ։ Իբրեւ զայս խորհէր, զմտաւ ածէր եթէ նախ պարապութեան պէտք են, եթէ զլաւութեանց կամիցի փոյթ յանձին ունել։ Զհասից եւ զմտից անփոյթ առնել չհամարէր ի դէպ, զմտաւ ածեալ եթէ հարկ լինիցի բազում ծախս ծախել ի մեծայաղթ իշխանութեանն։

Դարձեալ, քանզի բազում արարք էին, գիտէր եթէ ցանդ զնոցունց զմտաւ ածել չառայ պարապել եւ զամենեցունցն կենաց փոյթ յանձին ունել։ Վասն այնորիկ զմտաւ ածէր թէ զիարդ անուշութիւնքն բարիոք մատակարարեսցին եւ առնիցի պարապութիւն, մինչ եղեալ նայէր ընդ զօրականացն կարգս։ Քանզի բազում անգամ տասնապետք զտասանց հոգայցեն եւ զօրագլուխք զտասնապետացն, եւ հազարապետքն զզօրագլխացն եւ բիւրապետք զհազարապետացն, եւ այնպէս ոչ իցէ որ առանց խնամակալութեան լինիցի, եւ ոչ թէ բնաւ իսկ ամենեւին բազում բիւրք մարդկան իցեն։ Յորժամ զօրավար այր կամիցի ի կիր զզօրսն արկանել, շատ եւ բաւական է եթէ բիւրապետացն հրաման տայցէ։

Ըստ նոցին օրինակի նոյնպէս եւ զտան խնամակալութեան իւր բովանդակեաց Կիւրոս. մինչ զի յորժամ ընդ սակաւուց խօսէր Կիւրոս, ոչ մի ինչ ի տան իւրոց անխնամ մնայր։ Նա եւ այնուհետեւ ունէր պարապ առաւել քան զայլ ոք որ զտան միով եւ զնաւու միով հոգաբարձութիւն յանձին ունիցի։ Այսպէս կարգեալ եւ հաստատեալ զիւրս ամենայն, ուսուցանէր եւ որոց զիւրեան էին նովին կարգօք վարել։ Զպարապութիւնն այնպէս պատրաստէր անձին եւ որոց շուրջ զիւրեւ էին։

Սկիզբն առնէր այնուհետեւ զիւր զաւօղան կարգել յօրինել թէ որպիսիս պարտ իցեն լինել։ Որ բաւական էին այլոց վաստակովք կերակրել եւ ոչ գային ի դրունսն զնոսա խնդրէր, զի որ զան չար ինչ գործ չառնուին յանձն գործել վասն առ իշխանսն կալոյ, եւ վասն գիտակ լինելոյ թէ յակն անկանին ազնուագունացն որ ինչ եւ գործիցեն։ Իսկ որք ոչն գային կամ անխաւանութեամբ իւիք կամ ապիրատութեամբ կամ անփոյթ առնելով համարէր հեռացեալ զնոսա։ Որդ զայս զմտաւ ածեալ, բռնադատէր այնպիսեացն գալ։ Զի ուսեալ յառաւել բարեկամաց անտի իւրոց հրամայէր զնորայն որ ոչ յաճախէր առնուլ, եւ ասել թէ զիւրն առնու։ Իբրեւ այն լինէր,

իսկ եւ իսկ վաղվաղակի զայրն հասա-
նէին զըկեալքն որպէս թէ խուեցան ։

Բայց Կիւրոս բազում ժամանակս
չպարապէր այնպիսեաց լսել. եւ յոր-
ժամ լսէրն նոցա, բազում ժամանակս
ի ձիգ արկանէր զիրաւունս դատաստա-
նաց. զայս առնէր զի կամէր ընդ-
ելուզանել զնոսա գալ եւ պաշտօն հար-
կանել, եւ ոչ թշնամութեամբ որպէս
պատրիժս պատուհասից ի վերայ ածե-
լով այնպէս բռնադատէր գալ ։ Մի
պայման վարդապետութեան զայդ՝ այս
էր նորա. եւ միւս եւս պայման զդի-
բինան եւ զշահաւորան հրամայել եկե-
լոցն. եւ այլ եւս դարձեալ մի ինչ եր-
բեք մեկնելոցն տալ բաժինս ։ Եւ որ
մեծ եւս օրինակ բռնադատելոյ էր, ե-
թէ չանսայր ոք իմիք, հանեալ ի նմա-
նէ զոր ինչ ունէրն, այլում տայր զուէ
կարծէր թէ մարթի ի դէպ ժամու հա-
սանել, եւ այնպէս փոխանակ անպիտա-
նութեանն բարեկամ պիտանի լինէր
նմա ։ Յուզէ եւ այժմու թագաւորս
եթէ չիցէ ուրուք եկեալ յայնցանէ ո-
րոց անկ իցէ գալ ։

Նոյնպէս զնայր Կիւրոս ընդ չեկելոցն ։
Իսկ զայնցանէ որ զանձինս մատուցա-
նիցեն այսպէս իսկ համարէր, յաճա-
խագոյն ի գործս լաւութեան յօրդո-
րել, եթէ ինքն որ նոցա թագաւորն
էր, ջանայր զանձն իշխանաւորացն ա-

առնել քան զամենեսեան վառեալ ի զարդ առաքինութեանն ցուցանէր։ Վասնզի ի միտ առնոյր թէ եւ ի ձեռն օրինացն գրելոց ազնուազոյնք լինիցին մարդիկ, բայց զլաւ թագաւոր՝ հայեցող օրէնս մարդկան համարէր, զի եւ հրաման տալ կարող է եւ զստահակեալսն տեսանել եւ լքել։ Այսպէս ածեալ զմտաւ, նախ զդիցն իսկ ցուցանէր զանձն ճգունս յանձն առեալ ի ժամանակին յայնմիկ, քանզի փառաւորագոյն էր։ Եւ յայնմ ժամանակի զառաջինսն կարգեցան կացին մոգքն հնչել նուագել դիցն ընդ առաւօտն, եւ զոհս օր ըստ օրէ մատուցանել որոց դիցն մոգքն պատուէր տայցեն։ Որ յայնժամ հաստատեցաւ եկաց եւ ցայժմ եւս կայ պահի յայնմանէ որ մի ըստ միոջէ ցանգ թագաւոր կայցէ։ Արդ այսու ամենայնի նմանօղ լինէին նմա եւ այլք Պարսիկք, զի համարէին թէ փառաւոր լիցին թէ դիցն պաշտօն հարկանիցեն, զոր օրինակ որ փառաւորն քան զամենեսին էր եւ իշխէր. եւ համարէին եթէ Կիւրոսի հաճոյ լինիցին թէ զայն առնիցեն։

Իսկ Կիւրոս զդիւցապաշտութիւն այնոցիկ որ ընդ իւրն էին եւ անձին շահ հաշուէր, մտախորհ եղեալ զոր օրինակ որ ընդ դիւցապաշտացն մանաւանդ կամիցին նաւարկել՝ եւ ոչ ընդ այնոցիկ որոց ինչ ամպարշտեալ իցէ։

[illegible] զինուոր ամենայն, եթէ ամենայն [illegible] [illegible] էին, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] կամ [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] հանդերձ[illegible]: [illegible] [illegible] և [illegible] թէ [illegible] [illegible] հանդերձ [illegible] [illegible] ոչ [illegible] և ոչ [illegible], այլ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], և [illegible] և [illegible] [illegible] [illegible]. և համարէր [illegible] ակն ածել և պատահել, եթէ ինքն ի բաց [illegible] [illegible] այնպէս ակն ածիցէ, զի ոչ [illegible] կամ [illegible]ծիցէ ինչ [illegible]:

Այլ զի այս այսպէս է և անտի յայտ լինէր, զի ոչ եթէ զայլ թագաւոր, այլ և յորոց ոչն երկնչէին առնուլ ի պատերազմէ նոցա ակն ածիցեն մարդիկ, քան ի շղթայակապելն: Այլ ի կանաց որ հայքինն, ակն ածէին յորժամ զգայցեն զնոցանէ թէ ամաչեն: Պատճառ համարէր [illegible] հասատուն լինել հնազանդութեան ի նոսա որ զիւրեանս էին, եթէ զհնազանդեալսն աւանց բարբառնոց յայս յանդիման մեծամեծաց մեծարիցէ առնուլ քան զայնոսիկ, որ զմեծ[illegible] առաջինութիւնն թուլիցեն ընծայեցուցանել:

Դու ըստ այնմ զոր գրեալ էր նոյնպէս եւ ի դպրութիս հանեալ վճարէր։

Նա եւ զիւր ցածութիւնն յայտ արարեալ ի նոյն զամենեսին կրթէր։ Զի թէ որում համարձակ իցէ ծածուկ կալ զնա աեսանելեացն զգաստացեալ, եւս առաւել անուանդքն ոչ ինչ գործ ծանականաց յայտնի յանձին ունիցին գործել։ Իսկ զամօթխածութիւն եւ զցածութիւն այնու ըստարէր, զի ամօթլեածքն ի յայտնի ինչ ծանականաց խորշիցին, իսկ ցածունքն եւ յանդգնայիցն։ Նոյնպէս եւ ի ժուժկալութեան վարժս համարէր առաւել կրթել, եթէ ինքնեին իսկ ի դիւրավէրն ցուցանէր զանձն ոչ յանկարծադէպ ցանկութեամբքն ձգեալ ի լուացն, այլ կամեցեալ նախ ի ճգունս մտանել հանդերձ պատշաճութեամբ յառաջ քան զկերակրութիւնն։ Որդ քանզի այսպիսի ոք էր, ի դպրունս բազում յօրինուածութիւն յուսուցանիցն առնէր. անդի այլ աղխոսաբանութեանցն, եւ բազում ակնածութիւն եւ ցածութիւն առ միմեանս. եւ զտանէին անդ ոչ զոք ցասուցեալ աղաղակաւ, եւ ոչ ուրախ եղեալ եւ ծանակ կայցէ ծաղու եւ քրքջիցէ. այլ յորժամ նշմարիցեն զնոսա, համարիցին արդարեւ զբարութ կեանս կեցեալ։ Զայս ինչ ի դպրոցին առնէին եւ զայլս անասնելին։

Նոյնպէս վասն պատերազմացն կրթութեան յորս հանէր զայնոսիկ որոց պատշաճ համարէր ի նոյնս թեւակոխել։ Զի զորսան ամենեւին իսկ քաջ կրթութիւն պատերազմացն համարէր, եւ ստոյգ հրահանգս անձնեւձիոյ։ Զի նոյն եւ ի պէսպէս տեղիս ուսուցանէ հեծանել վասն զերեոց փախստէից զհետ արշաւելոյ, եւ յերիւարաց անտի գործօնս եւ ժիրս կազմէ վասն պատերազմաց եւ ցանկութեամբ ըմբռնելոյ։ Նաեւ սաստէն իսկ մանաւանդ ընդելուզանէր զհաղորդակիցսն հանդարտել տանել ժուժկալութեամբ եւ երկոց եւ վաստակոց, ցրտահար եւ խորշակաց լինել քաղցնուլ եւ ծարաւել։ Նա եւ այժմ եւս թագաւորն եւ այլք որ ընդ թագաւորաւն են, առնեն։

Որդ զի այսպէս համարէր թէ չէ անկ ումեք իշխանութիւն, որ քան զիշխանաւորսն չիցէ ազնուագոյն, ամենեցուն իսկ յայտ յայժմու բանիցս ասացելոց է, եւ զի այսպէս զորս զխրեւն էին, կրթելով, առաւել եւս ինքն ժուժկալութեան ճգունս ցուցանէր եւ ճարտարութիւնս պատերազմի եւ կրթութիւնս։ Զի եւ զայլսն յորս տանէր յորժամ ոչ հարկ ինչ ի վերայ կայր ի տան մնալոյ։ Նոյնպէս ինքն եւ յորժամ հարկ դոյր ի տան կալոյ, որսայր զգազանսն որ ի բուրաստանսն պարա-

րէին. եւ ոչ ինքն երբեք յառաջ քան զքրանելն ընթրիս ուտէր, եւ ոչ երիւարացն տաւանց ի հրահանգսն կրթելոյ, խաղ արկանէր: Ի նոյն որոս հրաւիրէր զիշխանսն որ շուրջ զիւրեւ էին. քանզի ինքն կարի ընտիր էր ամենայն գործովք քաջութեան, նոյնպէս եւ որ զնովաւն կային վասն հանապազն կրթելոյ: Այսպիսի ինչ տաւակ օրինակի զանձն ընծայեցուցանէր: Հանդերձ աղքիմբք եւ այլոց ոմանց զօրս աւելագոյն տեսանէր լաւութեանց զհետ մտեալ, զնոսա մեծապարգեւ մեծապատիւ մեծարէր, իշխանութիւնս եւ բարձս շնորհէր, որպէս զի ամենեցուն նախանձուկս արկանիցէ զի իւրաքանչիւր ոք քաջ երեւիցի Ափրոսի:

Մեզ թուի ի մեր տանուլ զԴիւրաաէ եթէ ոչ այնու եւեթ պատաշաճ համարէր իշխանաւորացն ընդ հաւա յիշխանաւորացն լինել զի ազնուագոյնք քան զնոսա իցեն, այլ եւ պատուել եւս պատշաճ համարէր զնոսա: Վասն այնորիկ յորժամ յօժարեաց զմարականն պատմուճան ագանել, եւ զհաղորդակիցսն հաւանեցոյց զնոյն արկանել. զի թուեցաւ նմա թէ այն պատմուճան ծածկիցէ, եթէ պակաս ինչ ոք ի մարմնի ունիցի, եւ գեղեցիկս եւ անդամայաղթս ցուցանիցէ: Օր այնպիսի օդս ունին, յորս մարթիցի թագչել եթէ արկա-

նիցի ինչ ի նեղքս առ ի մեծամեծա քան որչափ իցեն կարծեցուցանելոյ։ Թողցուր եւ ծարիր յաչս ամենայն, զի գեղեցիկք եւ ծաւկք երեւիցին աչաց քան որչափ իցենն, եւ զի գունաւորք երեւիցին քան զենութիւնն։ Կրթեաց եւ մի յայտ թքանել եւ մի զերեսս դարձուցանել տեսանել ինչ, որպէս թէ ոչ զարմանայցեն ընդ իրս ինչ։ Բայց զայսմ ամենայնէ համարէր նը-պաստ լինել ինչ առ ի չերեւելոյ ար-համարհ այնոցիկ որ ընդ իշխանու-թեամբ իցեն։

Որոց միանգամ պարտ էր իւրեւ իշ-խանս լինել, այսպէս կրթութեամբ յարդարէր եւ լուսաւոր վերակացու-թեամբն։ Իսկ զորս ի ծառայութիւն պատրաստէր, զնոսա չյորդորէր ի վաս-տակս ինչ ազատացն աշխատութեանց, եւ ոչ յանձնանձէր զէն ստանալ։ Բայց հոգայր թէ մի անսուաղ եւ առանց ջրոյ երբէք իցեն վասն ազատացն կըր-թութեան։ Զի եւ յորժամ հալա-ծիցեն զգազանսն հեծելովք ի դաշտս հրամայէր նոցա հաց տանել յորսն. իսկ յազատացն ոչ ումեք։ Եւ յորժամ դէպ լինէր ճանապարհ գնալ, ածէր զնոսա առ ջուրս որպէս զգրաստսն. եւ յորժամ ժամ լինէր ճաշու, մնայր նոցա մինչեւ ուտիցեն ինչ, զի մի նքթիցին։ Այնչ զի եւ նոքին զնա, որպէս եւ

տուողքն, հայր կոչէին, զի հոգ ի մտի ունէր զնոցանէ, որպէս միշտ իսկ եւ հանապազ առանց ինչ ընդ բանս ածելոյ ծառայք կայցեն։

Համօրէն իսկ Պարսից տէրութեան այսպէս ամրութիւն յարդարէր. եւ անձինն յաճախագոյն քաջալերս մատուցանէր թէ ի վանելոյ անտի եւ ի կործանելոյ չհասանիցէ վիշտս ինչ վշտանալ։ Վասնզի անզօրս համարէր զնոսա եւ անկարգս տեսանէր, եւ համդերձ նոքիմբք ոչ որ ի նոցանէ մերձենայր առ նա ոչ զցայգ եւ ոչ զցերեկ։ Իսկ զոր քաջս համարէր, եւ վառեալս եւ գումարեալս տեսանէր, գիտէր թէ ոմանք ի նոցանէ հեծելոյ զօրավարք եղեն, եւ ոմանք հետեւակաց առաջնորդք կացին։ Նայց զբազմաց ի նոցանէ զգայր թէ ունին հոգս ի մտի որպէս թէ բաւական իցեն իշխել. եւ նոքին մօտ երթային առ պահապանս նորա եւ ի նոցանէ բազումք բազում անգամ մատչէին առ Կիւրոս. քանզի հարկ ի վերայ կայր թէ եւ զնոսա արկանիցէ ի կիր. արդ ի նոցունց տագնապ էր վիշտս ինչ կրել նմա բազում օրինակօք։ Այնուհետեւ զմտաւ ածեալ թէ զիարդ լինիցի նմա ապրել ի վշտացն. իսկ չհանելն ի նոցանէ զզէնսն եւ անզօրս առնել չհամարէր օգուտ, եւ առանց իրաւանց համարէր եւ քակումն

իշխանութեան. դարձեալ չթողուլ զնոսա մերձենալ եւ յայտնի իսկ թերահաւատել ի նոցանէ, սկիզբն համարէր պատերազմի: Բայց մի ինչ փոխանակ ընդ այնր ամենայնի խորհեցաւ առ իւր ամրութիւն ի դէպ եւ վայելուչ, եթէ մարթիցի զքաջսն իւր բարեկամս առնել առաւել քան միմեանց:

ԳԼՈՒԽ Բ

ԱՐԴ թէ զիարդ սիրելի եղեւ, զայն ջանասցուք պատմել: Քանզի նախ միշտ իսկ յամենայն ժամանակի մարդասիրութիւն ցուցանէր որչափ ինչ կարող էր: Զմտաւ ածեալ թէ զոր օրինակ չէ դիւրին զայնոսիկ որ ատելութեան կարծիս տայցեն սիրել եւ միտս բարիս ընդ չարիմացացն ունել, նոյնպէս եւ որ ճանաչիցին եթէ սիրեն եւ բարւոք միտս ունին, չէ մարթ եթէ ատելի լինիցին այնոցիկ որ համարին եթէ սիրեցեալ են: Մինչ չէրն ձեռնհաս ընչիւք երախտաւոր լինել, խնամակալ լինելով որոց ընդ իւրն էին, եւ ճգամբք եւ ուրախակից բարութեանցն լինելով եւ ծանրացեալ նեղեալ ընդ վիշտսն, ջանայր զնոցա գութս որսալ:

Իսկ իբրեւ եհաս նմա եւ ընչիւք բարերարութիւն ցուցանել. նախ, քանզի չիք ինչ բարերարութիւն մարդկան առ-

միմեանս քաղցր քան զկերակրոց եւ ըմպելեաց բաշխոյս ։ Զայս ածեալ զմըտաւ, Նախ վասն իւրոյ իսկ սեղանոյ Հրաման տայր, զի որովք խորտկովք ինքն կերակրիցի, զՀանգոյնս նոցին միշտ առ նմա յօրինեալ դնել զի տայցէ բազում մարդկան. եւ որ ինչ յօրինեալ կայր, այն ամենայն, բաց յորոց ինքն եւ բազմականակիցքն ուտէին, տայր Հանապազ այնոցիկ ի բարեկամացն որոց կամէր յիշատակս ցուցանել, կամ գութ եւ խնամ։ Ուսաքէր եւ ցայնոսիկ զորս ազնուագոյնս Համարէր ի պաՀպանութիւնս կամ ի սպասաւորութիւնս կամ յայլ եւս ինչ իրս եւ յարութիւնս։ Զի զայն իմն յայտ առնէր, եթէ որ ի շնորՀս ինչ կամիցի առնել ոչ ծածկիցի ։

Պատուէր եւ զիւր եւս սեպՀականն ի սեղանոյ անտի, յորժամ յարգէրն զոք, եւ զամենայն կերակուր զիւրոցն սեպՀականացն առ իւրում սեղանոյն յօրինէր, զի Համարէր իբրեւ զմանկունս զիւրեւ ածել։ Նոյն եթէ կամէր ոմանց ի բարեկամացն ի բազմաց պաշտօն առնուլ եւ նոցա առաքէր ի սեղանոյ անտի իւրմէ։ Վասնզի եւ այժմ իսկ որոց տեսանեն առաքեալ ի սեղանոյ թագաւորին, նոցա առաւել ի սպասու կան ամենեքեան։ Զի Համարին եթէ նոքա պատուականք իցեն եւ բաւական իցեն ընդունել եթէ խնդրիցեն ինչ։

Եւ եթէ վասն նոցին եւեթ որ առացանն, ուրախ առնեն զխորտիկքն առաքեալք յարքայէ, այլ արդարեւ բազում անուշութեամբ ունիցին որ ի սեղանոյ թագաւորին առաքիցին:

Ընդ այնր եւս չէն ինչ զարմանք. զի որպէս այլ ճարտարութիւնք ի քաղաքս մեծամեծս հոյակապք են. եւ խորտիկքն արքայի առաւելագոյն կազմին. զի ի փոքր քաղաքսն նոյն գահոյս կազմիցեն եւ դուռն եւ արօր եւ սեղան. բազում անգամ եւ նոյն տուն լինիցի, եւ յաջողեալ համարիցի եթէ եւ այնպէս գտանիցէ զմաշս որ տայցեն նմին գործս, որ բաւական լինիցին զնա սնուցանելոյ: Արդ չէք հնարաւոր որ զբազում արուեստս ճարտարացն գործիցէ, զամենայն գեղեցիկ գործիցէ: Իսկ ի քաղաքս մեծամեծս, վասն բազմաց իւրաքանչիւր ումեք կարօտելոց բաւական է իւրաքանչիւր մի արուեստ առ ի սնանել: Եւ առաւել բազում անգամ եւ մին բովանդակ, զի ոմն առնի օդս գործիցէ, եւ միւսն կանանց կաւշիկս: Եւ է որ ի կաւշիկսն եւեթ կարելոյ կերակրիցի, եւ ոմն հերձլովն: Միւսն զպարեգօտսն միայն հատանելով, եւ միւսն ոչ մի ինչ յայսցանէ առնիցէ, այլ զայս առ միմեանս գնիցէ: Արդ հարկ է թէ որ զսակաւուկ ինչ գործովք զբաղցէ, տագնապիցի զնոյն առաւելագոյն գործել:

Նոյն անցք եւ ընդ կերակուրսն անցանեն։ Զի որ ինքն անկողինս արկանիցէ, սեղան յարդարիցէ, աղայցէ, աղդի ազդի խորտիկս գործիցէ, ինձ թուի թէ հարկ է այնպիսում զամենայն խառն ի խուռն որպէս ինչ դիպիցի, առնել։ Իսկ ուր միում գործ իցէ միս եփել եւ միւսում խորովել, եւ այլում ձուկն եփել եւ այլում հաց գործել, բայց ոչ պէսպէս ազգի ազգի, այլ շատ եւ բազմական իցէ եթէ զմի կերպարանս բարուցք ցուցանիցէ. այնուհետեւ հարկ է զի այնպէս առնիցեն որ յայժ իսկ ընտիր իցեն։ Նոյնպէս կարգեալ զապաս կերակրոցն անցանէր զանցանէր զամենեքումբք։

Եւ զի այլովք եւս ամենեքումբք պաշտօն առնելով դլէր, զայն այժմիկ պատմեսցուք։ Զի թէպէտ եւ առաւել էր քան զամենայն մարդ բազում հարըն առնելով, եւս առաւել առաւելոյր այնու զի՝ բազում պարգեւս մարդկան բաշխէր։ Նոյն սկիզբն առնէր Կիւրոս, եւ տակաւին կայ բաւէ ցայժմ ի թագաւորան պարգեւացն առատութիւն։ Բանզի ո՞ր բարեկամք ընչաւէտք որպէս զՊարսից թագաւորին. ո՞ք զարդարիցէ զիւրան պատմուճանօք գեղեցիկ քան զթագաւորն։ Եւ ո՞յր այնպիսի պարգեւք իցեն որպէս ինչ են պարգեւք թագաւորին, ապարան

ջանք եւ քայլք եւ երիւարք տակե-ռանձք. քանզի չէ իշխանութիւն զայն ունել ուրուք չիցէ տուեալ թագաւորին։ Զումն՞ պատմեցաւ եթէ պարգեւացն յաճախութեամբ զիւր իսկ անձն եա ընտրել փոխանակ ընդ եղբարց եւ ընդ հարց եւ ընդ որդւոց։ Ո՞ այլ ոք մարթաց զթշնամեաց հեռացելոց բազում ամաց ճանապարհաւ վրէժ խնդրել, որպէս Պարսից թագաւորն։ Ո՞ այլ ոք վանեալ վկանդեալ զիշխանութիւնն յիշխանաւորացն հայր անուանեալ վախճանէր, բայց Կիւրոս։ Նու այն անուն յայտ է թէ երախտաւորի յորջորջումն է եւ ոչ այնր որ հանիցէ ինչ յումեքէ։

Ի միտ առնումք թէ զանուանեալ աչս եւ ականջս թագաւորի, ոչ եթէ այլով ինչ իւիք ստացաւ, բայց պարգեւօքն եւ պատուոցն մեծարանօք։ Զի զնոսա որք պատմէին զոր ինչ ի դէպն էր նմա գիտել, մեծամեծսն պարգեւելով, զբազում մարդիկ յորդորէր յականջալուրս լսել եւ ականատես լինել այնմ զոր ինչ արժան էր պատմել թագաւորին. եւ այնուհետեւ բազում աչք համարեցան արքայի եւ բազում ականջք։ Արդ թէ համարիցի ոք թէ մի ակն ընտիր է թագաւորի, անուղղայ ածիցէ զմտաւ. զի մին սակաւ ինչ հասանիցէ տեսանել եւ լսել. եւ այլոցն իբրեւ

հրաման լինէր անխափոյթ տանել եթէ մի-ռում ումեք այն հրամայեալ էր։ Նա եւ զուամէ գիտասցեն թէ ակն է նա թա-գաւորին, ի միտ առցեն եթէ պարտ է եւ ի նմանէ զգոյշ լինել։ Բայց չէ այնպէս, այլ ամենայն ումեք, որ առիցէ լսել ինչ կամ տեսանել արժանի հո-գաբարձութեան լսէ թագաւորն։ Վան այնորիկ բազում ականջք են թա-գաւորի, եւ բազում աչք հաշուին, եւ ամենայն ուրեք երկընչին խօսել զան-դէպսն թագաւորին, որպէս թէ նմա լու ի լու խօսեսցին, եւ զանդիտեն զանպատշաճն առնել, որպէս թէ նա առընթեր կայցէ. եւ չիշխէր ոք ինչ չար խօսել զԿիւրոսէ իբրեւ առաջի ա-չաց թագաւորին որ հանապազ մերձ ի-ցեն. ամենեքին այսպիսի միտս ունէին։ Այլ թէ զինչ պատճառք իցեն այնպի-սի միտս ունելոյ մարդկան առ նա, ոչ այլ ինչ գիտեմ, բայց զի մեծամեծս ընդ-մանուանցն շնորհէր։

Ընդ անցուցանելոյ զամենեքումբք պարգեւացն յաճախութեամբ, յոր-ժամ ընչաւէտագոյնն էր, չէն ինչ զար-մանք. բայց պաշտամամբքն եւ զար-մանովք գերիվերոյ բարեկամացն լինել առն թագաւորի, այն զարմանալի է։ Ասեն թէ ոչ յիմէքէ յորժամ պարտէրն, յամօթ լինէր որպէս ի բարեկամացն ոպատուէ։ Նա բանք եւս յիշատակին

թէ ասէր նա այսպէս, եթէ ՚Քաջ հովուի եւ քաջ թագաւորի գործք համագոյն միմեանց իցեն. զի պարտ է, ասէ, հովուի խաշանցն զփրկութիւն առնել, եւ ապա ի կեր արկանել զնոսա. զի այն իսկ է խաշանցն յաջողութիւն: Նոյնգունակ եւ թագաւոր յորժամ բարեզէն եւ երջանիկ զքաղաքս եւ զմարդիկ առնիցէ, պարտ է նոքօք վարել: Նոյն եթէ այնպիսի միտս ունէր ոչ ինչ են զարմանք եթէ ի վէճ եկեալ հակառակէր ամենայն մարդկան զերիվերոյ խնամակալութեամբ լինել:

Նաեւ գեղեցիկ ինչ առակ օրինակի, ասեն, յայտ արարեալ Կիւրոսի՝ Կրիսոսի, յորժամ միտս դնէր նմա թէ բազումն տալով աղքատ եւ տառապեալ լինիցիս, ուր մարթ իցէ քեզ միոյ միայնոյ առն բազում գանձս ունելոյ մթերեալ դնել զետեղ: Նաեւ զԿիւրոսէ, ասեն, հարցեալ. Որչափ կարծիցես թէ էին իմ գանձք, եթէ ժողովէի ոսկի որպէս դուն խրատ տաս, յորմէ հետէ եմ յիշխանութեան աստ յայսմիկ: Կրիսոս ասէ, Բազում ինչ յաճախութիւն: Նաեւ Կիւրոս ասէ, Ըն առ առաքեա այր մի ընդ Վշտասպայ յոր դու աւանդել հաւատաս. եւ դու Վշտասպա, ասէ, երթ առ բարեկամս, դոցա ցնոսա թէ պիտոյ է ինձ ոսկի առ գործ ինչ, քանզի արդարեւ պիտոյ է,

հրամանն տուր նոցա, թէ որչափ իւրաքանչիւր ոք ձեռնհաս իցէ, բերցէ ինձ ինչս, եւ գրել կնքել եւ տալ զհրամանագիրն ցպաշտօնեայն Կիւրոսի զի տարցի:

Իսկ զայս զոր ասացն գրեալ կնքեալ տայր ձեռն ի ձեռն ցՎշտասպա տանել առ բարեկամսն. եւ առ ամենեսին գրէր եւ զՎշտասպա իբրեւ զիւր բարեկամ ընդունել: Իբրեւ չոգաւ եբեր սպասաւորն Կիւրոսի զթուղթսն, ասէ Վշտասպա. Արքա՛յ Կիւրոս, պարտ է եւ զիս մեծատուն հաշուել, քանզի բաղում պարգեւօք եկի վասն թղթոցն քոց: Կիւրոս ասէ. Այս մի զանձ է մեր Կիւրսէ. դու զայլոցն աճեիր ըզմտաւ, եւ ի միտ առ թէ որչափ զանձք պատրաստական կայցեն եթէ պէտք ինչ լինիցին ի կիր արկանելոյ: Ասեն մատախորհ լեալ Կիւրսեայ բազմապատիկ զանձեր քան զայն զոր ասացն լինել ի զանձսն Կիւրոսի եթէ ժողովեսցէ: Իբրեւ այս այսպէս յայտնի լինէր, պատմեն թէ սկսաւ խօսել Կիւրոս:

Տեսանե՞ս, ասէ, Կիւրսէ, թէ զոն եւ իմ զանձք, այլ դու հրամայես ինձ զգանձսն առ իս ժողովել եւ նոքօք ատելի եւ նախանձելի լինել եւ պահապանս վարձու ի վերայ կացուցանել եւ նոցա հաւատալ: Բայց ես զբարեկամս մեծատունս առնելով, զնոսա համա-

րիմ զանձն եւ իմ եւ մերոցն բարբառու-
թեանցն հաւատարիմ պաշտպանեա քան
եթէ պաշտպանս վարձկանս կացու-
ցանիցեմ: Ասացից եւ այլ եւս ինչ
քեզ, Ով Կրիւսէ, զոր դիքն արկին ի
միտս մարդկան եւ արարին զմի օրինակ
զամենեսեանն աղքատս եւ տնանկս, այնով
եւ ոչ ես մարթիցեմ գերիվերոյ լի-
նել, եւ ես ոչ յաղթիմ կարասաւով, որ-
պէս եւ այլքն: Բայց այնու թուիմ
ընդհատ ի բազմաց, զի ոմանք, յոր-
ժամ աւելի քան զբաւականն ստանայ-
ցեն զկէսն ի նոցանէ փորեալ թաղու-
ցանեն, զկէսն ցեցակեր մեցամէսս առ-
նիցեն. եւ զկէսն համարելովն եւ չա-
փելով եւ կշռելով եւ թօթափելով
եւ պահելով զբօսեալ են: Սակայն եւ
յորժամ ի ներքս ունիցին ոչ կերիցեն
առաւել զոր կարիցենն հանդարտել,
քանզի պայթին պարպատին, եւ ոչ
հանդերձ զանձամբք արկանիցեն առաւել
քան զոր մարթիցենն տանել քանզի
հեղձնուն մղձկին այլ զաւելորդ ինչսն
զբօսանս ունին: Բայց ես դիցն առ-
բանեկութիւն հարկանեմ եւ ցանդ ա-
ռաւել եւս խնդրեմ: Եւ յորժամ
ստանայցեմ, զոր ինչ աւելի քան զբ-
բաւականն տեսանիցեմ, նոքիմբք զկա-
րօտութիւնս բարեկամաց լնում եւ մե-
ծացուցանելովն զմարդիկ եւ երախ-
տաւորս լինելով գութ խնամ անկանի-

ցի նոցա ընդ իս. եւ ի նոցունց շահի-
ցիմ ամրութիւն եւ փառաւորութիւն.
եւ ոչ ցեցակեր փտտոտակեր լինիցի եւ
ոչ յորդեալ ապականիցի եւ փառաւո-
րութիւնն ոչ չափ յաճախագոյն լինիցի,
գոյնչափ եւ մեծապայծառ եւ գեղե-
ցիկ եւ առ կրել թեթեւագոյն լինիցի,
բազում անգամ եւ զկրելին իւր թե-
թեւագոյնս ցուցանիցէ: Բայց զի եւ
զայս ի միտ առցես, ասէ, թէ ես ոչ
զայնոսիկ որ զբազումն ունիցին եւ բա-
զում ինչ պահիցեն երանեալ եւ երջա-
նիկ համարիմ. զի թէ այնպէս ինչ էր,
ապա որ պարսպացն պահ ունիցին բա-
րեշէնք եւ երջանիկք իցեն, զի զամե-
նայն ինչ որ ի քաղաքին են, պահեն.
այլ որ բազում արարս կարիցէ սնա-
նել իրաւամբք եւ արդարութեամբ,
եւ բազում ինչ ի կիր արկանել պատ-
շաճութեամբ, զնա ես յաջողեալ հա-
մարիմ եւ ընչիւքն: Եւ յայտ էր թէ
բառ բանիցն զոր խօսէր նոյնպէս եւ
վճարէր:

Զանդերձ ոսկիմբք նայէր ընդ բա-
զումս ի մարդկանէ, զի յորժամ ա-
ռողջքն իցեն, կազմ եւ պատրաստ լի-
նին զի զպէտսն կարեւորս ունիցին եւ
կարգեն զնեն զպիտոյսն ի կերակուր
ողջոյն: Բայց զայնմանէ չտեսանէր
հոգ յանձին կալեալ թէ յորժամ խօ-
թանայցեն, առ ընթեր կայցեն պատ-

շահ զարմանքն։ Որք հաճոյ թուե-
ցաւ նմա եւ ի սոյնս աշխատ լինել,
բժիշկս ճարտարս առ ինքն ժողովեր,
եւ որ ինչ միանգամ գործի պիտանացու
ոք ասիցէ նմին կամ դեղ կամ կերա-
կուր կամ ըմպելի, ոչ ինչ էր յայնցանէ
զոր ոչ պատրաստեալ գանձէր առ իւր,
եւ յորժամ հիւանդանայր ոք յայնցանէ
որոց ի դէպ էր պաշտօն առնել, այցե-
լու լինէր սա տայր զամենայն որ ինչ
պիտոյ լինէր, եւ բժշկացն շնորհակալ
լինէր, յորժամ բուժէր ոք զոք։ Զայս
եւ այսպիսի ինչ բազում հնարս հնա-
րէր առ ճոխանալոյ առ նոքօք յորոց
սիրելի կամէր։

Քանզի մրցութեան հրահանգս պա-
տուիրէր եւ վարձս առաջի դնէր եւ
կամէր նախանձուկս արկանել վասն բա-
րեացն գործոց, այն ամենայն դրուա-
տիք էին Կիւրոսի այնու՝ զի փոյթ ի մտի
ունէր, թէ զիարդ յառաքինութիւն
թեւակոխիցէ։ Նոյց քաջացն զուպա-
րածքն կազս եւ հակառակութիւն ի
միմեանս արկանէին։ Եւ հանդերձ նո-
քիմբք, իբրեւ օրէնս հաստատէր Կիւրոս
թէ յորժամ պէտք ինչ ընտրութեան
լինիցին, թէպէտ ի դատաստանս թէ-
պէտ ի մրցութիւնս, որոց ընտրու-
թեան պէտք իցեն միաբան առ դա-
տաւորսն երթայցեն։ Որդ յայտ է թէ
երկոքին ախոյեանքն դէտակն ունիցին

դատաւորացն եւ առաւել բարեկամն դատաւորաց։ Նա որ ոչն յաղթեաց, ընդ յաղթօղսն խանդայցէ, եւ զայնոսիկ որ ոչ զինքն ընտրեցին, ատիցէ։ Պատճեալ եւ որ յաղթիցէն՝ իրաւամբք համարիցի յաղթել, որպէս ոչ ուրեք պարտապան իցէ շնորհակալ լինել։ Նա որ կամիցին զմիմեամբք ելանել ի բարեկամութեանն Կիւրոսի, որպէս այլքն ի քաղաքս, նոյնպէս եւ նոքա միմեանց չարակնիցեն։ Որպէս զի բազումք զմիմեանց կամիցին վտարանդիս լինել, քան եթէ միմեանց լինել գործակից ի բարիս։ Այս ամենայն յայտ առնիցէ՝ թէ հայթայթանօք հնարէր, թէ լաւքն ամենեքին զնա քաջ սիրիցեն քան զմիմեանս։

ԳԼՈՒԽ. Գ

ԱՅԺՄ պատմեսցուք թէ զիա՞րդ զառաջինն չուեաց Կիւրոս յարքունեացն։ Քանզի եւ չուոյ մեծապայծառ փառաւորութիւն, մի ինչ արուեստ թուի յարուեստիցն մեքենայաւորութեան, չերեւելոյ արհամարհ իշխանութեանն։ Նախ իսկ յառաջ քան զչուն կոչեցեալ առ իւր զիշխանսն Պարսից եւ այլոց ազգաց, տայր նոցա զմարականն պատմուճանսն, եւ յայնժամ նախ մարական հանդերձ ագան Պարսիկք, եւ ի

տալն տայք ցնոսա եթէ կամիմ երթալ ի մեհեանս որ ընտրեցան դիցն, եւ զոհս ընդ նոսա մատուցանել: Որդեակք, ասէ, ի դրունս, զարդարեալ զավլին պատմուճանօք յառաջ քան զծագել արեգական, եւ կարգեալ կայցէք առ իս որպէս պատուէր տայցէ ձեզ փերուզաս Պարսիկ: Եւ յորժամ ես երթայցեմ, ասէ, զհետ գայցէք ի տեղւոջ յորում տապացան ձեզ: Ապա թէ ումեք ի ձէնջ թուիցի այլազգ եւս գեղեցիկ քան զայն լինել, յորժամ միւսանգամ երթայցեմք, տապացէ ինձ: Զի որպէս զիարդ գեղեցիկ եւ վայելուչ թուիցի ձեզ, նոյնպէս պարտ է զընաւ կարգել եւ յօրինել:

Իսկ իբրեւ տայր ազնուականացն զգեղեցիկ գեղեցիկ պատմուճանսն, հանէր եւ այլ եւս մարական պատմուճանս. քանզի բազում պատմուճան պատրաստեալ ունէր. ոչ ինչ անխայեալ ոչ ի ծիրանի եւ ոչ ի շիկակարմիրն եւ ոչ յորդան կարմիր եւ ոչ ի ձօրձան կերպասս: Բաշխեալ ի նոցանէ միում միում ի զօրավարացն, հրաման տայր նոցա նոքօք զարդարել զիւրեանց բարեկամսն, որպէս եսս, ասէ, զարդարեմ զձեզ: Եւ ոմն ի մօտակայացն հարցանէր. Դու, ասէ, Երբ զարդարիցիս. եւ տայր պատասխանի. Ոչ այժմ,

ասէ, ձեզ ընդ զարդ եկեալ թուիցիմ. զի զարդարեմս զձեզ։ Եթէ կարիցեմ, ասէ, ձեզ բարեկամացդ բարի առնել, զոր պատմուճան եւ ունիցիմ, նովին գեղեցիկ երեւիցիմ։

Այդքա երթեալ կոչէին զբարեկամս եւ զարդարէին պատմուճանօքն։ Իսկ Աիւրոս քանզի գիտէր թէ փերաւղաս որ ի ուամկէ անտի էր, հանճարեղ է եւ իմաստուն եւ ազնուական, եւ թէ չառնէր անփոյթ՝ առնել նմա շնորհս, որ երբեմն եւ վասն զիւրաքանչիւր ոք ըստ արժանաւորութեանն պատուելոյ խրատ տայր, զնա կոչեալ, խորհուրդ առնոյր ընդ նմա թէ զիա՞րդ լաւիմա-ցացն վայելուչ ցուցանիցէ զչուն եւ թշնամեացն ահագին։ Նա իբրեւ զմտաւ-ածին եւ իրքն հաճոյ թուէին, հրա-մանն տայր փերաւղայ հողալ, զի այն-պէս լինիցի վաղիւ չուն, որպէս հաճոյ թուեցաւ։ Նա, ասէ, պատուէր ետու ամենեցուն՝ քեզ հնազանդ լինել վասն կարգի չուոյդ։ Բայց զի յօժարագոյնս լուիցեն քեզ, յորժամ պատուէր տայ-ցես, առ տար, ասէ, զպարեգօտս զայգուսիկ առաջնորդաց ախդաւորացն։ Նա զառատատոկս զայգուսիկ զհեծելոց՝ առաջնորդի հեծելոցն տուր, եւ առա-ջնորդաց կառաց զայլ պարեգօտս։

Նա նա առեալ տանէր, իսկ առաջ-նորդքն իբրեւ տեսին ասեն. Մ՛եծ ես դու

փերաւղա, քանզի եւ մեզ հրամայեսցես զոր ինչ պարտ իցէ առնել: Ոչ, ասասէ, փերաւղաս, ոչ միայն ոչ երեւի այլ եւ բեռաքինս եւս կրիցեմ: Այժմ բերեմ երկուս տառատոկս զմին քեզ եւ զմին այլում. բայց դու զոր ի նոցանէ կամիցիս, առ. ապա որ զձորձն առնուր, զնախանձն մոռացեալ, խորհուրդ առնուր ընդ նմա թէ զոր առնուցու. Նա խորատայր թէ որ ազնուագոյն իցէ եւ առասեր. Եթէ ամբաստան լինիցիս զինէն, եթէ յընտիր արարի քեզ, միւսանգամ յորժամ պատառ լինիցիմ, այլազգ պատառուրիցեմ: Փերաւղաս առեալ այնպէս, որպէս հրաման առեալ էր, անդէն հօգայր զչուոյն, զի ամենեւին զեղեցիկ եւ վայելուչ լինիցի:

Իբրեւ եկն օր վաղուին ամենայն ինչ յարդարեալ կայր. յառաջ քան զծագել տուընջեանն, կարգեալ առղեալ կային առաի եւ անտի ճանապարհին, որպէս եւ այժմ կան ընդ որ կայս թագաւորն գնալոց իցէ. եւ ի ներքս չէ մարթ ումեք մտանել ի չպատուաւորացն: Խարազանաւորք կային որ հարկանէին եթէ ամբոխ ինչ ոք կացուցանէր. բայց նախ չորեքհազարք տիգաւորաց կային առաջի դրանցն չորք չորք, եւ երկու հազարք առաի եւ անտի դրացն. Հասեալ կային ամենայն այրուձին իջեալ յե-

րիւարաց անտի հանեալ զձեռս ի գըրատիցն, որպէս եւ ցայժմ հանեն յորժամ Թագաւորն նայիցի։ Այլին յաջմէ ճանապարհացն Պարսիկքն եւ այլ եւս Նիզակակիցք ի ձախմէ, այնպէս եւ կառացն կէս յայսմ կողմանէ, եւ կէս յայնմ։

Իբրեւ բացան դրունք արքունի ապարանիցն, նախ երթային Արամազդայ ցուլք գեղեցիկք չորք չորք. եւ որոց միանգամ յայլոց եւս դից մոգքն պատուիրեցին։ Զկնի այսպէս համարին Պարսիկք թէ պարտ է մանաւանդ վասն դիցն զճարտարապետս արուեստիցն ի գործ արկեալ վարել, քան վասն այլոց ինչ իրաց։ Յետ զուարակացն ձիք երթային պատարագք արեգական։ Յետ նոցա կառք սպիտակք ոսկովք լծովք, պսակաւորք մեհենական Արամազդայ։

Յետ այնորիկ կառք արեգական սպիտակ եւ նոյն պսակեալ որպէս զառաջինն, յետ նորա այլ եւս երրորդ կառք խաղային, եւ երիվարքն ծածկեալ յորդան կարմիր, եւ զհետ գային արք որ հուր առաջի նորա ի վերայ յաղթ կրակարանի տանէին։

Յետ նոցա ինքն իսկ գլխովին Կիւրոս յայտնէր ի դրանցն անտի կառօք, ունէր խոյր ի գլուխ ուղղորդ եւ պարեգօտ ծիրանի կէս սպիտակ, եւ այլում

չէր համարձակ կէս ապիտակ ագանել. եւ զբարձիւքն արկանել բեհեզեղէնս նարօտաւք եւ ձորձ համակ ծիրանի. եւ ունէր ապարանջ զխուրիւն եւ նորին համազգիք զնոյն նշանակ ունէին, եւ զգոյն ցայժմ ունին, եւ ձեռքն արտաքոյ քան զթեզանիսն էին, եւ գնայր առ նմին կառավար յաղթանդամ, այլ փոքր էր քան զնա կամ զի արդարեւ մեծ էր եւ կամ այլազգ ինչ, բայց Կիւրոս կարի խիկ յաղթ երեւէր: Եւ ամենեքին իբրեւ տեսանէին, երկիր պագանէին, կամ զի հրաման առեալ էր ոմանց սկիզբն առնել երկրպագութեանն կամ զքանչացեալք ընդ կազմութիւնն, եւ վասն մեծ եւ գեղեցիկ երեւելոյ Կիւրոսի: Եւ յառաջն ոչ ոք ի Պարսից երկիր պագանէր Կիւրոսի:

Իբրեւ խաղային կառքն Կիւրոսի, երթային եւ չորեքհազար տիգաւորքն, եւ առ նոքօք զհետ գային երկու հազարքն աստի անտի կառացն. զհետ գային որ շուրջ զնովաւ իշխանքն էին երիվարօք, զարդարեալք նիզակօք իբրեւ զերեքհարիւր: Եւ գային երիվարք որ սնեալ էին Կիւրոսի ոսկեսանձք ծածկեալք ի գաւազանաձեւ ձորձոյ իբրեւ զերկերիւր: Եւ յետ նոցա երկու հազար տիգաւորք: Յետ նոցա բեւր հեծեալք ամենայն ուրեք

հարեւր հարեւր կարգեալ կային. եւ առաջնորդէր նոցա Քրիւսանտաս: Յետ այնորիկ այլ եւս բեւր հեծելազք Պարթից նոյնպէս կարգեալք, եւ առաջնորդէր նոցա Վշտասպէս եւ յետ նոցա այլ բիւրաւորք ըստ նմին օրինակի. եւ առաջնորդէր նոցա Դատամաս, եւ յետ նոցա այլք, եւ Գադատաս առաջնորդէր նոցա: Յետ նոցա Մարք հեծելազք, յետ նոցա Հայք, յետոյ Վրկանացիք եւ յետ նոցա Կադուսիացիք եւ յետ նոցա Սակք. եւ յետ հեծելոցն կառք չորք չորք կարգեալք, եւ առաջնորդէր նոցա Արտաբատէս պարսիկ:

Իսկ յերթալն նորա բազում մարդիկ զհետ անկեալ երթային արտաքոյ դրաւշուցն, եւ խնդրէին ամենեքին իրս ինչ ի Կիւրոսէ: Առաքեալ առ նոսա զոմանս յիշխանաց անտի որք յերկոցունց կողմանց կառացն երիս երիս զհետ գային նորա վասն զրոյց իսկ տալոյ, հրաման տայր ասել ցնոսա, եթէ խնդրիցէ ոք ինչ ի նմանէ, պատմեսցէ միում ումեք յիշխանացն զոր ինչ ոք կամիցի, եւ նոքա, ասէ, առնասցեն ցիս: Երթեալքն անդէն իսկ եւ իսկ առ հեծելոցն գային, եւ խորհուրդ առնոյին թէ առ ո՛ երթիցէ իւրաքանչիւր ոք ի նոցանէ: Իսկ Կիւրոս ի բարեկամաց անտի զորս միանգամ կամէր առաւել պաշտօն առնուլ ի

չէր համարձակ կեա ապխտակ ապանել· եւ զլարձիւքն արկանել ընհեղեղենա նարօտաւք եւ ձորձ համակ ծիրանի. եւ ունէր ապարաւշ զխոյրին եւ նորին համազգիք զնոյն նշանակ ունէին, եւ զդոյն ցոյժմ ունին, եւ ձեռքն արտաքոյ քան զթեզանիան էին, եւ գնայր առ նմին կառավար յաղթանդամ, այլ փոքր էր քան զնա կամ զի արդարեւ մեծ էր եւ կամ այլազդ ինչ, բայց Կիւրոս կարի իսկ յաղթ երեւէր: Իսկ ամենեքին իբրեւ տեսանէին, երկիր պագանէին, կամ զի հրամանն առեալ էր ոմանց սկիզբն առնել երկրպագութեանն կամ զքանչացեալք ընդ կազմութիւնն, եւ վասն մեծ եւ գեղեցիկ երեւելոյ Կիւրոսի: Իսկ յառաջին ոչ ոք ի Պարսից երկիր պագանէր Կիւրոսի:

Իբրեւ խաղային կառքն Կիւրոսի, երթային եւ չորեքհազար տիգաւորքն, եւ առ նոքօք զհետ գային երկու հազարքն աստի անտի կառացն. զհետ գային որ շուրջ զնովաւ իշխանքն էին երիվարօք, զարդարեալք նիզակօք իբրեւ զերեքհարիւր: Իսկ գային երիվարք որ սնեալ էին Կիւրոսի ոսկեանձք ծածկեալք ի զաւազանաձեւ ձորձոյ իբրեւ զերկերիւր: Իսկ յետ նոցա երկու հազար տիգաւորք: Յետ նոցա բեւր հեծեալք ամենայն ուրեք

Հարեւր հարեւր կարգեալ կային. եւ առաջնորդէր նոցա Քրիւսանտաս։ Յետ այնորիկ այլ եւս բեւր հեծեալք Պարսից նոյնպէս կարգեալք, եւ առաջնորդէր նոցա Վշտասպէս եւ յետ նոցա այլ բիւրաւորք ըստ նմին օրինակի. եւ առաջնորդէր նոցա Դատամաս, եւ յետ նոցա այլք, եւ Գադատաս առաջնորդէր նոցա։ Յետ նոցա Մարք հեծեալք, յետ նոցա Հայք, յետոյ Վրկանացիք եւ յետ նոցա Կադուսիացիք եւ յետ նոցա Սակք. եւ յետ հեծելոցն կառք չորք չորք կարգեալք, եւ առաջնորդէր նոցա Արտաբատէս պարսիկ։

Ու յերթալն նորա բազում մարդիկ զհետ անկեալ երթային արտաքոյ դրաւշուցն, եւ խնդրէին ամենեքին իրս ինչ ի Կիւրոսէ։ Առաքեալ առ նոսա զոմանս յիշխանաց անտի որք յերկոցունց կողմանց կառացն երիս երիս զհետ գային նորա վասն զրոյց իսկ տալոյ, հրաման տայր ասել ցնոսա, եթէ խնդրիցէ ոք ինչ ի նմանէ, պատմեսցէ միում ումեք յիշխանացն զոր ինչ ոք կամիցի, եւ նոքա, ասէ, ասասցեն ցիս։ Երթեալքն անդէն իսկ եւ իսկ առ հեծեալսն գային, եւ խորհուրդ առնէին թէ առ ո՛ երթիցէ իւրաքանչիւր ոք ի նոցանէ։ Իսկ Կիւրոս ի բարեկամաց անտի զորս միանգամ կամէր առաւել պաշտօն առնուլ ի

մարդկանէ, զնոսա յղեալ, զոմն պա-ինքըն կոչէր զիւրաքանչիւր մի ըստ միոջէ, խօսէր ընդ նոսա այսպէս. Եթէ ոք ասասցէ ինչ ձեզ, յայնցանէ որ զհետ մեր գան, որ ոչինչ խօսել թուիցի, մի ունկն դնիցէք նմա. իսկ որ իրաւացիս խնդրիցէ պատմեցէք ինձ զի հասարակ խորհուրդ ի մէջ առեալ վճարեսցուք։

Այլք յորժամ կոչեցեալ լինէին, ունկնդիր եղեալ առաջնապատւ հասանէին մեծացուցեալ զիշխանութիւնն Կիւրոսի, եւ յայտ արարեալ եթէ միտադրին հնազանդ լինիցին։ Դայիփառնէս ոմն անուն էր խիստ բարոյիւք, համարէր եթէ ոչ վաղվաղակի հնազանդիցի, ազատ թուիցի։ Զգացեալ զայն Կիւրոսի մինչ չեւ մատուցեալ նորա եւ խօսեցեալ ընդ նմա, յղեալ զոմն յիշխանաց անտի, հրամայէր ասել ցնա, եթէ չես ինչ այսուհետեւ պիտոյ, եւ այնուհետեւ ոչ կոչէր։ Իսկ որ յետոյն քան զնա կոչեցաւ յառաջեաց վաղագոյն քան զնա. եւ Կիւրոս ետ նմա պարգեւս երիւար մի յեկեղոցն զհետ, եւ հրամայեաց միում ումեք յիշխանացն ածել զնա յո եւ կամիցի։ Եւ որոց տեսինն մեծարոյ իմն նոյն թուեցաւ. եւ առաւել բազումք ի մարդկանէ պաշտէին զնա։

Իբրեւ գային հասանէին ի մեհեանն, զոհս Արամազդայ մատուցանէին եւ

զցուլան առանէին ողջակէզս, ապա եւ արեգական երիւարս ողջակէզս առնէին. յետ այնորիկ եւ հողոյ զենեալ՝, որպէս մոգուցն հրամանն առեալ էր, առնէին, ապա դիւցազանց որ զԱսորւոց աշխարհն ունէին: Նոյն յետ այնր ամենայնի, քանզի գեղեցիկ էր վայրն, սկսան ի դրանց անտի տագնապաւ զերիւարսն արշաւեցուցանել: Սոյն ինքն ընդ Պարսից ընթացեալ յաղթէր. քանզի յաճախագոյն ի ձիոցն հրահանգս կըր-թեալ էր: Իսկ ի Մարաց անտի յաղթէր Սրտաբատէս, քանզի երիւար տուեալ էր նմա Կիւրոս. եւ յԱսորեաց՝ վերակացուն. եւ ի Հայոց՝ Տիգրանէս. ի Վրկանացւոց՝ որդի հազարապետին: Իսկ ի Շակաց այր մի զօրական եթող երիւարաւն զայլ երիւարսն մօտ ի կէս արշաւանին:

Յայնմ վայրի եհարց, ասեն, Կիւրոս ցպատանեակն, եթէ փոխանակիցէ՞ զթագաւորութիւն ընդ երիւարին. եւ նորա պատասխանի տուեալ թէ Չառնուի յանձն զթագաւորութիւնն, բայց կամէի շնորհս յառնէ բարւոյ գտանել: Նոյն Կիւրոս ասէ. Եւ ես կամիմ ցուցանել քեզ զտեղին, յոր եթէ արկանիցես ինչ խառն ի խուռն, ոչ վրիպիցիս յառնէ բարւոյ: Ասէ Շակացին. Դու իսկ ցոյց ինձ, զի ամբարձեալ արկանիցեմ զկոշտն: Կիւրոս ցուցանէր նմա,

ուր էին բազմամբոխ բարեկամացն, եւ նա զկոշտն ընկեց եւ երթեալ պատահէր փերաւզայ, զի պատմէր ինչ յայնժամ փերաւզաս հրամայեալ ի Կիւրոսէ։ Եւ իբրեւ հարաւ եւ ոչ դարձաւ յետս, այլ երթայր յոր հրաման առեալ էր երթալոյ. ի վեր հայեցեալ շակացայն հարցանէր, թէ ո՞ւմ դիպեցաւ։ Ոչ ումեք, ասէ, ի մօտակացացն։ Ասէ պատանեակն. բայց ո՛չ ի հեռացելոց անտի։ Ասէ Կիւրոս, նմա պատահեցար, որ առ կառաջն արշաւեցուցանէր զերիվարն։ Իսկ զի՞նչ, ասէ, ոչ դարձաւ յետս։ Եւ Կիւրոս ասէ, քանզի շամշեալ ոմն է, որպէս երեւի իսկ։

Լուեալ պատանեկին, երթայր տեսանել թէ ո՛ էր, եւ գտանէ զփերաւզաս որոյ փոշւով եւ արեամբ եւ ապաժուժաւ լի մօրուքն էին։ Վասնզի հասեալ հօսէր յռնգացն արիւնն եւ իբրեւ մերձ լինէր, հարցանէր զնա թէ հասա՞ւ, եւ նա ետ պատասխանի, թէ Ո՞րպէս տեսանես։ Տամ քեզ, ասէ, զերիվարս զայս։ Եւ նա հարցանէր թէ ընդ է՞ր իրիք. ապա պատմէր շակացին զիրսն, եւ գլուխ իսկ ամենայնի ասէր, թուի ինձ թէ ոչ վրիպեցայ յառնէ բարւոյ։ Եւ փերաւզաս ասէ. եթէ ցածուն միտս ունէիր ապա մեծամեծս քան զայս տայիր։ Բայց այժմ եւ ես յանձն առնում։ Եւ զիցն, ասէ, յաղօթս կամ,

որք ետուն ինձ հարկանել ի քէն, տայցեն ինձ, չտարջանալ քեզ վասն այսր պարգեւիդ. եւ այժմ երթ, ասէ, երիւարաւ իմով, եւ վաղվաղակի եկից առ քեզ. Նոքա այնպէս ի միմեանց մեկնեցան։

Իսկ ի Կադուսիացւոց Ռաթոնիկէս յաղթեաց։ Արձակէր եւ կառս մի ըստ միոջէ, եւ որոց յաղթիցեն՝ տայր զուարակս, զի զենեալ կերիցեն, եւ ըմպելիս։ Արդ ինքն առնոյր զզուարակն յաղթութեան պարգեւ, եւ զիւր մասն ըմպելեացն տայր Փերաւլայ, քանզի համոյ թուեցաւ նմա կարգ չուոյն յարքունի ապարանիցն անտի։ Որպէս յայնժամ առ Կիւրոսիւ կարգեցաւ չուն, նոյնպէս է եւ այժմ չու թագաւորին, բայց նուէրք ոչ գոն, յորժամ ոչ զոհիցէ։ Իբրեւ այն ամենայն յանգ ելանէր, գային հասանէին միւսանգամ ի քաղաքն, եւ որոց ապարանք տուեալ էին, ի տունս մեկնէին, եւ որոց չէր տուեալ ի բանակն։

Կոչեցեալ Փերաւլայ զշակացին որ զերիւարն իսկ ետ նմա, ասպնջական լինէր, եւ բազում ինչ տայր առատութեամբ, եւ յորժամ ընթրէին, զըմպելիսն զոր առ ի Կիւրոսէ, նոյր եւ մատուցանէր նմա։ Շակացւոյն տեսեալ զգահոյսն գեղեցիկս եւ բազում գեղեցիկ կազմած եւ զերդաստանս բազումս.

Նաս գուցէս, ասէ, ո՛ Փերաուլաս, մի-
թէ եւ ի քու աշխարհին ի մեծատանց
մը էիր. եւ Փերաուլաս ասէ. Յորո՞ց մե-
ծատանց, յայտ է թէ յայնցանէ որ ի
ձեռացն աշխատանէ կեան։ Զի զիս
հայրն իմ խրատելոց խրատ մանկանց,
ինքնին դայզն ինչ գործելով եւ սնու-
ցելով։ Իսկ յորժամ մանկիկն եղէ,
քանզի չկարէր սնուցանել զդատարկս,
տարաւ զիս յագարակ եւ պատուէր ես
գործել։ Անդ ես կերակրէի զնա մինչ-
եւ կենդանի էր. եւ փորէի եւ սերմա-
նէի զփոքրիկ ագարակիկն, բայց չէր ա-
գարակն յոռի, այլ քան զամենայն
անդս եւ ագարակս արդար. զի զսերմն
զոր ընդունէր, բարւոք եւ արդարու-
թեամբ տայր. բայց առաւել ոչ ինչ
այնպէս բազում. երբեմն առ ազնուա-
կանութեանն երկպատիկ տայր զոր առ-
նոյրն։ Արդ ես յաշխարհին այսպիսի
կեանս կէի. իսկ այժմ զայս ամենայն
զոր տեսանես, Կիւրոս ետ ինձ։

Ասէ շակացին. Երանելի ես դու այ-
լովք ամենեքումբք, եւ այնու զի յաղ-
քատութենէ մեծատուն եղեր։ Զի
թուի ինձ թէ վասն այնորիկ հեշտա-
կանագոյն իցէ քեզ մեծանալ, զի յոր-
ժամ աղքատն էիր ընչիւք, մեծացար։
Իսկ Փերաուլաս ասէ. Միթէ ա՞յնպէս
ինչ կարծիցես, եթէ այնչափ հեշտ կեա-
նըս կեցեմ, որչափ աւելի արարս առա-

նայցեմ. չգիտես, ասէ, եթէ ուտեմ եւ ըմպեմ եւ ննջեմ, ոչ եթէ այժմ քաղցրագոյն քան երբեմն յորժամ աղքատն էի եւ տառապեալ: Նաեւ քանզի ամենայն այդ յաճախեաց, այսչափ ինչ շահիմ, զի պարտ իցէ առաւելագոյն պահ ունել, եւ այլոց աւելի բաշխել տալ, եւ զբազմաց հոգ ի միոյ ունել, եւ զբազում իւիք զբօսնուլ: Քանզի բազում ծառայք հաց խնդրեն յինէն, եւ յոլովք գինի, եւ բազմագոյնք ձորձ, եւ ոմանք բժշկաց կարօտանան: Նաեւ դայ բերէ ոմն կամ զգազանաբեկան ի խաշանցն, կամ յանդուղ զգաբարահոս անկեալն ի վախէ կամ թէ ախտ ցաւոց յանասունսն անկանիցի: Մինչ գի թըւի ինձ թէ այժմ վասն բազումն ունելոյ առաւել տառապիցիմ, քան եթէ յառաջին վասն սակաւուկ ինչ ունելոյ:

Ասէ շահացին. Այլ յորժամ աղքին իցեն տեսեալ զաղաղումն, բազմապատիկ քան զիս ուրախ առնիցին: Փերաւորաս ասէ. Ոչ այնպէս հեշտական իցէ զինչսն ունել, որպէս տառապութեան իցէ յընչիցն անկանել. ի միոյ առցես եթէ ճշմարիտ խօսիմ, զի ի մեծատանց ոչ ոք տագնապի առ հեշտականութեանն առնել. իսկ յայնցանէ որ անկանիցին յիմեքէ զոք տեսանիցես եթէ կարիցէ ի քուն լինել ի տառապութենէ անտի: Ասէ շահացին. Նաեւ ոչ յայնս

ցանէ որ ատանուն ինչ աւտանանիցեն զաղ-տա խնդութեան ննջեալ: Զայդ, ասէ, ճշմարտութեամբ ասես, զի եթէ ունելին ինչ այնպէս, որպէս զատանուլն քաղցր էր, յայժ խակ ընդհատ յաղքատայց էին փառաւորութեամբ մեծատանեացն. եւ հարկ է, ասէ, զի որ բազում ունիցի, շատ ծախիցէ եւ ի դիս եւ ի բարեկամս եւ ի հիւրս: Արդ որ ուժգին ոք ուրախ ընդ ինչս լինիցի, դիտաւորիր թէ եւ ի ծախելն յայժ արամիցի:

Ասէ Սակաս. Ես չեմ յայնցանէ, այլ եւ զայն փառաւորութիւն համարիմ բազում ինչ ունել եւ բազում ինչ ծախել: Ասէ Փերաւլաս. Ո՞չ ապաքէն վաղվաղակի երեւելի եղեր եւ զիս փառաւոր արարեր. զայս ամենայն, ասէ, առ եւ ստացիր, եւ արկ որպէս զիարդ կամիս ի կիր: Նա զիս իբրեւ զհիւր կերակրեա եւ եւս նուազագոյն քան զհիւր: Ուրախ լիցէ ինձ թէ զոր ինչ դու ունիցիս, նոցին հաղորդ լիցեմ: Ասէ Սակաս. Խաղ ուրեմն առնես: Փերաւլայ երդմնի լեալ ասէ. Թէ ոչ ընդ խաղ խօսիմ. եւ այլ եւս ինչ խնդրեսցես քեզ ի Կիւրոսէ, մի կալ ի պաշտամանէ ի դրունս Կիւրոսի եւ ոչ երթալ ի մարտ պատերազմի: Այլ դու մեծատուն ի տան կայցես, եւ ես զայն ամենայն վճարեսցես ընդ քո եւ ընդ իմ. եւ եթէ բարութիւնս ինչ առնուցուս վասն Կիւ-

բոսի սպաս հարկանելոյ կամ ի պատե-
րազմէ իմիքէ, բերից առ քեզ զի եւս
բազմաց իշխեսցես: Միայն փարատեա
յինէն զհոգս. զի պարապ առից յայսմ
ամենայնէ, թողի ինձ թէ եւ ինձ եւ
Կիւրոսի բազում իւիք պիտանի լինիցիս:

Իբրեւ այս բանք այսպէս ճառէին,
նա փառաւոր զանձն համարէր զի բա-
զում ընչից իշխէր, եւ սա դարձեալ
երանելի լեալ կարծէր, թէ ունիցի յան-
ձանձիչ որ տայցէ նմա պարապել եւ
վճարել որ ինչ հեշտականն իցէ: Եւ էին
փերաւղայ բարք ընկերասէրք, եւ ոչ
մի ինչ նմա այնպէս քաղցր եւ հեշտ եւ
շահաւոր թուէր, որպէս մարդկան ի
սպասու կալ. զի քան զբնաւ իսկ զան-
ասունս ազնուագոյն զմարդն համարէր
եւ վայելուչ, զի տեսանէր թէ որք դը-
րուատ յումեքէ գտանիցեն, յօժարա-
գոյնս զնոսա փոխարէն յարգեալ զո-
վիցեն, եւ որք շնորհս ինչ գտանիցեն,
փութայցեն ընդ այնր շնորհել, եւ թէ
զորոց գիտիցեն բարւոք միտս ունել,
ընդ նոցա բարեմիտս իցեն. եւ զորոց
գիտիցեն թէ սիրեն զնոսա, չկարիցեն
ատել զնոսա. գիտէր թէ հարց եւ մարց
առաւել քան զամենայն գազանս կա-
միցին սպասաւորութիւն հարկանել,
եւ յորժամ կենդանի իցեն եւ յոր-
ժամ վախճանիցին. իսկ այլ եւս անա-
սունք գժգոհք քան զմարդիկ են:

Այն ամենայնորիկ առաւելագոյն ուրախ լինէր Փերաւլաս, զի համարձակ իցէ նմա զերծեալ ի հոգոց այլոց արտաքոցն, զբարեկամիցն գալ։ Ուրախ լինէր եւ Շակաս, զի յորժամ բազում ինչ ունէր, բազում ինչ արկանելոց էր ի կիր։ Սիրէր Շակաս զՓերաւլաս, զի յանդ բերէր ինչ. եւ նա զՇակաս, զի կամեցաւ զամենայն առնուլ, եւ միշտ զբազմաց հոգացեալ ոչ ինչ անդադրադութիւն նմա մատուցանէր։ Եւ այսպէս ըստ այնմ օրինակի կային։

ԳԼՈՒԽ Գ

ԻԲՐԵՒ զզոհսն մատոյց Կիւրոս, առնէր հացկերոյթ յաղթութեանն, կոչէր ի բարեկամաց անտի որ առաւել կամէին ընդ նորա մեծանալ, եւ մտադիւրութեամբ մեծարանս դնէին։ Կոչէր ընդ նոսա եւ զԱրտաբազ Մար եւ զՏիգրանէս Հայ եւ զվրկանացի հազարապետն եւ զԳոբրիաս։ Իսկ Գադատաս իշխան էր իշխանաց նորա, եւ որպէս նայն յօրինեալ էր, կարգեալ կայր ի ներքս ամենայն հացն։ Եւ մինչ դեռ ուտէին ընդ նմա ոմանք, Գադատաս ոչ բազմէր, այլ հոգայր. բայց յորժամ չէին անդ նոքա, ուտէր ընդ նմա, քանզի ուրախ լինէր յորժամ կայրն ընդ նմա։

Նաև ընդ այնր մեծամեծար մեծարէր ի
Կիւրոսէ, և վասն Կիւրոսի և յայլոց
ևս ։

Իբրև եկին կոչնականքն յընթրիսն,
ոչ եթէ ուր դէպ լինէր բազմեցուցանէր
զնոսա. այլ զոր ոք առաւելն իմն պա-
տուէր ի ձախմէ, զի այն դիւրին իմն առ-
նենգել է քան զաջն. և զերկրորդն
յաջմէ, և զերրորդն դարձեալ ընդ ա-
հեկէ, և զչորրորդն յաջմէ, և եթէ
բազումք ևս իցեն, զնոյն ձև օրինա-
կի կարգէր ։ Նաև ի դէպ իսկ թուէր նմա
յայտ առնել, թէ որպէս զիւրաքանչիւր
ոք ի նոցանէ պատուիցէ ։ Զի ուր հա-
մարիցին մարդիկ թէ որ ազնուագոյնն
իցէ ոչ յարգիցի և ոչ հատուցումն առ-
նուցու. անդ ոչ ինչ ընդ հակառակս ե-
լեալ ի կռիւ ինչ ընդ միմեանս կայցեն ։
Իսկ ուր առաւելեալ ազնուագոյն ե-
րևեսցի, անդէն ամենեցուն իսկ յօժա-
րագոյնս գուպարածք կայցեն ։

Կիւրոս այսպէս ճշգրիտ ցուցանէր
զհարստացեալսն առ իւր իսկ և իսկ ի
բարձիցն սկիզբն արարեալ և յառըն-
թեր կալոյ ։ Բայց ոչ անմահս զկար-
գեալ բարձսն հաստատէր, այլ օրէնս
կարգէր լաւութեանցն գործովք զմիմե-
ամբք ոսոխել ի պատուական աթոռսն.
և եթէ ի վատութիւն ոք հատանիցի,
յանարգութիւն իջանել ։ Նաև զյառա-
ջադէմն ի բարձի, որոյ ոչ առաւել լաւ-

ութիւնք էին ամօթ համարէր առ ՚ի բաց երեւել: Այս ամենայն որ առ Կիւրոսիւ եղեւ, լսեմք թէ առակաւին եւ ցայժմ բաւիցէ:

Նա իբրեւ բազմեցին, ոչ զարմանալի ինչ թուէր Գոբրիայ յաճախութիւն ամենայնի առ առն միում որ բազմաց իշխէր. այլ այն թէ Կիւրոս որ այնպէս մեծամեծս վճարեաց, եթէ քաղցր ինչ առնոյր, ոչ ինքն միայն համօրէն ապառէր, այլ զմօտակացն աղաչէր նմին հաղորդ լինել, բազում անգամ տեսանէր զի եւ բացական բարեկամացն զայն որով ուրախն լեալ էր, առաքէր: Որպէս զի յորժամ ուտէինն եւ ամենայն ինչ առատ էր, եւ առաքէր Կիւրոս ի սեղանոյ անտի, ասէ Գոբրիաս. Նա ով Կիւրոս, յառաջագոյն համարէի թէ այնու առաւել ընտիր քան զամենայն մարդիկ իցես զի դու պատերազմօղ իցես: Բայց այժմ իմ ի դիւն երդուեալ է, թէ թուի ինձ բայ մարդասիրութեամբ քան զօրավարութեամբ ազնուագոյն իցես: Ասէ Կիւրոս. Նա հեշտական է մարդասիրութեան գործս ցուցանել քան զզօրավարութեան: Ասէ Գոբրիաս. Զիա՞րդ: Զի նոքօք, ասէ, զմարդիկ հասանէ չարչարել, եւ սոքօք բարիս մարդկան առնել:

Ապա իբրեւ ընդ գինիս մտին, հարցանէր Վշտասպաս զԿիւրոս. Մ՚իթէ

ծանրացեալ նեղիցի՞ս ընդ իս, ասէ, եթէ հարցից զքեզ զոր կամիմն գիտել ի քէն։ ՝Նմին հակառակ, ասէ, ծանրանամ եթէ ազդ լինիցի ինչ թէ լուռ լինիս հարցանել զոր կամիցիս ինչ։ Ասէ դու եկ ասա ցիս, ասէ, ե՞րբ կոչեցեր դու զիս եւ ոչ եկի։ Գովեմ զքեզ։ Ի հնազանդելն դանդաղագո՞յն հնազանդեցայ։ Եւ ոչ այնպէս Եւ զհրամայեալ ինչ ո՞չ վճարեցի։ Զեմ, ասէ, մեղադիր։ Եւ զոր վճարէի, է՞ր ինչ երբեք ուրեք զոր իմ չիցէ ի գլուխ հանեալ փութով յօժարութեամբ եւ քո սատագեալ իցէ զիս։ Ասէ Կիւրոս. զայդ ամենեւին իսկ ոչ։ Իսկ ընդէ՞ր, ասէ, ով Կիւրէ, Քրիսանտաս շրջեաց զմիտս քո, զի ի պատուական աթոռ ի վերոյ քան զիս բազմեացի։ Ասէ Կիւրոս. Եթէ ասիցե՞մ։ Ասէ Կշտասպաս. Ասա։ Բայց դու, ասէ, նեղիցի՞ս յորժամ զճշմարիտն լուիցես։ Ուրախ լինիմ, ասէ, եթէ տեսանիցեմ թէ ոչ զլացեալ զրկիմ։

Այս Քրիսանտաս, ասէ, նախ ոչ կոչոյ անսայր բանէր, այլ մինչ չեւ իսկ կոչեցեալ զայր հասանէր մերոյն վասն։ Եւ յետ այնորիկ ոչ միայն զհրամայեալն, այլ եւ զոր ինչ ինքն ի միտ առնոյր թէ բարւոք է առնել մեզ, զայն յանձնէ վճարէր։ Եւ յորժամ ասել ինչ ցնիզակակիցս հասանէր, զոր ինչ

Համարերն եթէ վայելիցէ ինձ ասել, թելադիր լինէր ինձ. եւ եթէ աղդ լինէր նմա զինէն թէ կամիցիմ եթէ նիզակակիցք գիտասցեն եւ ինքնին ամաչիցեմ զանձնէ ասել, այնպէս զնոցունց խօսէր, որպէս թէ զիւր իսկ խորհուրդս յայտ կամիցի առնել: Զինչ արդեւ իցէ ի դատս թէ քան զիս ազնուագոյն իցէ նա ինձ. եւ զանձնէ, ասէ, ցանդ թէ ամենայն որ ինչ դոյ, այն շատ եւ բաւական է. բայց համապազ զմտաւ ածէ եթէ զինչ շահ յաւելցի ինձ: Ընդ բարութիւնս իմ եւս քաջ քան զիս յաւրանայ եւ ուրախ առնի: Աշտաւապատս ասէ. Երդնում յԱրա, ով Կիւրոս, զի ուրախ լինիմ զի հարցի զայդ քեզ: Ասէ Կիւրոս. Զմ՞: Զի եւ ես ջանացայց զդոյն առնել: Միում եւեթ, ասէ, ագէտ եմ, թէ զիա՞րդ յայտ երեւեցիմ եթէ խնդամ ընդ բարութիւնս քո. միթէ ծափ զծափի հարկանե՞լ կամ ծիծաղե՞լ պարտ իցէ, կամ զի՞նչ գործել: Արտաւազ ասէ. Պաքաւել պարտ է ըստ Պարսից օրինակին: Յետ այնորիկ ծիծաղեցան:

Իբրեւ խրախուութիւնն յերկարէր, հարցանէր Կիւրոս ցԳոբրիաս. Ընդէ եկ ասա դու ցիս, ասէ, ով Գոբրիա, այժմիկ յօժարիցես տալ միում ի սոցանէ զդուստրդ, քան յորժամ զառաջինն եկիր առ մեզ: Ասէ Գովբրիաս. Միթէ

եւ ես առիցե՞մ զճշմարիտն ։ Ասէ Կիւրոս. Ասա քանզի չիք ինչ հարցուած որ առաւելութեան կարօտանայցէ ։ Այսուհետեւ, ասէ, գիտասջիր եթէ առաւել եւս յօժարութեամբ կամիմ ։ Ասէ Կիւրոս. Թէ կարիցես ասել եթէ ընդէ՞ր ։ Այո՛ ասէ ։ Ասա ։ Զի յայնժամ, ասէ, տեսանէի զնոսա զի աշխատութեանց եւ վշտաց յօժարագոյնս տանէին, եւ այժմիկ տեսանեմ զի ցածուն մտօք զբարութիւնն կրեն ։ Թուի ինձ, ով Կիւրոս եթէ եւս իմն դժուարին է զտանել այր մի որ առաքինի ի բարութիւնն իցէ, քան եթէ ի վիշտան կրել ։ Զի նոքա զբազումս ի խայտառականս ածիցեն, եւ սոքա զամենեսին ի զգաստութիւն ։

Այլ Կիւրոս ասէ. Լուա՞ր Վշտասպա զԳոբրիայ բանսն ։ Այո՛, ասէ, եւ եթէ բազում ինչ այսպիսիս յաճախիցէ խօսել, նորին մեք մանաւանդ զնա ընկալուչ դստերն առնուցու քան եթէ բազում ըմպելիս ցուցանիցէ ։ Ասէ Գոբրիաս. Են իմ բազում բանք այսպիսիք ի մատենի գրեալ, զայն ամենայն տաց քեզ թէ զդուստրն իմ կին առնիցես. եւ զնըւագան, ասէ, քանզի չունիս յանձին, ոչ գիտեմ թէ Քրիսանտայ տաց, քանզի եւ զբարձր ի քէն յափշտակեաց ։ Կիւրոս ասէ. Վշտասպա եւ այլք ամենեքին որ աստ կայք, դուք թէ ինձ ասէ

ածանիցէք յորժամ ոք ի ձէնջ կին մատուցանիցէ ածել, ի միտ ածել զխրատացէ որպէս եւ ես ձեզ գործակից լինիցիմ:

Իսկ Գոբրիաս ասէ. եթէ զդուստրն ոք կամիցի առնուլ, ցո՞ ոք պարտ իցէ ասել: Ասէ Կիւրոս. Ցիս. զի ինձ այնմ արուեստի, ասէ, անհնարին խնդամուս եմ: Ասէ Քրիսանտաս. Որո՞ւմ արուեստի: Գիտել թէ որ հարսանիք իւրաքանչիւր ումեք պատշաճ իցեն: Քրիսանտաս ասէ. Ասէ տես, որպիսո՞ ինչ ոք կին ինձ պատշաճ համարիցիս: Նախ, ասէ, զփոքր, քանզի եւ դու իսկ փոքր ես, եւ եթէ յաղթանդամ կին ածնիցես եթէ երբեք յորժամ կայցէ ուղղորդ չկարիցես հասանել:

Յետ այնորիկ մատուցանէր Տիգրանայ զարդս եւ պատուիրէր տալ կնոջն, զի քաջութեամբ ընդ առնն եկն ի պատերազմ: Իսկ Արտաւազդայ բաժակ ոսկի տայր, եւ վրկանացւոյն երիվար եւ այլ եւս ինչ բազում եւ գեղեցիկ. եւ քեզ ասէ, Գոբրիաս, տաց այր մի դըստերն քում: Ասէ Կշտասպաս. զիս տայցես, զի եւ զմատեանսն առից: Ասէ Կիւրոս զո՞ն քո ինչք արժանի աղջկանն: Ան իմ, ասէ, բազում գանձուց մթերք: Ասէ Կիւրոս. Իսկ ո՞ւր իցէ քո այն գոյաւորութիւն: Անդ, ասէ, ուր եւ դու նստիս եւ բարեկամ իմ

նա։ Ասէ Գորգիոս. Բաւ է ինձ. եւ վաղվաղակի ձգեալ զաջ ձեռն, տուր ասէ, Կիւրոս, զի ես առնում յանձն։

Կիւրոսի առեալ զաջ-ձեռն Վշտասպայ տայր ցԳորգիոս. եւ նա ընկալաւ։ Ապա բազում գեղեցիկ գեղեցիկ պարգեւս տայր Վշտասպայ, զի առաքեսցէ օրիորդին, եւ համբուրեաց զՔրիսանտաս ի մասնշելն։ Իսկ Արտաւազ ասէ. Ո՞չ ի միոջէ ոսկւոյ ինձ զբաժակն ետուր Կիւրոս, եւ Քրիսանտայ զպարգեւն։ Իսկ քեզ ասէ, ասաց։ Նա հարցանէր թէ ե՞րբ։ Յերեսներորդում, ասէ, ամի. եւ դու այսպէս իսկ հաստատեալ կայցես թէ ես ցայնժամ կացից մնացից եւ ոչ մեռայց։ Իսկ այնպէս արձակեցաւ յայնժամ ժողովն։ Նոքա իբրեւ յառն կացին, յարեաւ եւ Կիւրոս եւ երթայր յուղարկաւոր մինչեւ ցդուրսն։

Ի վաղիւ անդր զնիզակակիցսն որք կամէին, ի տունս առաքէր, բայց միայն որք առ նմա իսկ կամէին բնակել։ Իսկ տայր նոցա երկիր եւ ապարանս, եւ ցայժմ նոցին մնացելոց զաւակն ունի. եւ մեծ մասն ի նոցանէ ի Մարաց եւ ի Վրկանացւոց է։ Իսկ հեռացելոցն բազում ինչ պարգեւէր, եւ զիշխանսն եւ զզօրականս առանց տրտնջելոյ արձակէր յիւրմէ։ Ապա տայր եւ զօրացն որ զինուեալ էին ինչս, որչափ ի Սարդիկացւոցն առ։ Իսկ բիւրապետացն եւ իւրոց սպա-

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]նեն, եւ [illegible] [illegible] [illegible]. Եւ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] եւ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] եւ [illegible] [illegible] [illegible]: Նա [illegible] եւս [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] որ [illegible] [illegible] [illegible], եւ [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]: Նա այնպէս [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]:

Իսրբեւ զտուրքն առին, կերպ այդպիսով ինչ զՎեւրամ խոսէին, թէ ինչն բաղդում ինչ ունի, զի խուրգաւնչէւը ամեք է մէնչ այոչում ինչ առայ. եւ կերպ է նոցանէ առէին. Զի՞նչ ինչ բաղդում ունիցի. Զէ այն բարք են Վեւրամ ընտա ինչս իսկ ժողովել, այլ առաջով մանաւանդ քան ատամնալով ուրան առնէ: Իսրբեւ բանք է Վեւրամ Հռոմանէին, եւ կարծիքն որ զնմանէ կարծէին, զգարեկամն ի մի վայր գումարէր եւ զամենայն աւագան, եւ խօսէր այսպիսի ինչ օրինակ:

Որք բարեկամք, ասէր մարդիկ, որ այսպէս կամէին կարծեցուցանել թէ առաւել ունիցին քան զոր ունիցէնն, զի Հռոմայեցին թէ այնպէս առատք ե-
-նքիցեն: Ոչ այս ինձ թուի, ասէ, թէ

Նոքա յետս ընդդէմ իմն այնր զոր կամինն՝ ուշ եղեալ երթայցեն։ Զի որ բազումն ունել կարծեցուցանեն, եւ ոչ արժանի ըստ դոյաւորութեանն օգուտ բարեկամացն գործիցեն, թուի ինձ թէ անպատիկ միտս ունիցին։ Իցեն, ասէ, որք կամիցին թագուցանել թէ որչափ ինչ ունիցին, եւ սոքա չարաբարոյ եւ վնասիչ բարեկամացն թուիցին։ Զի առ չգիտել ընչիցն բազում անգամ աղաչեցեալ ոչ խոստանան բարեկամք ընկերացն իւրեանց, այլ պատրեն։ Բայց ինձ միամտութեան թուի, թէ փոյթ զօրութիւն ոք յայս ածիցէ, եւ ըստ նմին ի լաւութեան ճգունս յորդորիցի։ Այսուհետեւ եւ ես, ասէ, ինչ զոր մարթիցի առաւել յիմոց արարոց առնի, զայն ցուցից ձեզ, եւ զոր չիցէ հնար առաւելոյ, պատմեցից։

Զայս ասէր, եւ բազում գեղեցիկ ստացուածս ցուցանէր, եւ զմթերսն զոր չէր դիւրին առաւել պատմել,՝ եւ ի կատարած ասէր այսպէս. Արժան է զայս ամենայն, ոչ իմ ինչ մանաւանդ համարել քան եթէ ձեր։ Վասնզի ես զայդ ամենայն մթերեմ, իբր ոչ եթէ զի ես ինչ ծախիցեմ եւ ոչ զի ես մաշիցեմ, նա եւ կարիցեմ իսկ ոչ, այլ զի համապազ յորժամ լաւութիւն ինչ ոք ի ձէնջ վճարիցէ, տաց. եւ եթէ կարօտ ոք ի ձէնջ իւիք իցէ, եկեսցէ առ իս

եւ տացէ որ ինչ պիտոյն իցէ։ Զայս գոյն օրինակի բանիքն ճառեցան։

ԳԼՈՒԽ Ե

ԻԲՐԵՒ ետես թէ քաջ կարգեցան հաստատեցան իրք Բաբելոնացւոց աշխարհին կամէր ի բաց գնալ. կամէր պատրաստէր ի Պարսս երթալ, եւ այլոց հրաման տայր։ Իբրեւ բաւական զամենայն զպէտսն պատրաստեալ էր՝ չու առնէր խաղայր գնայր։ Բայց եւ զայս պատմեսցուք թէ զիարդ բազում ամբոխ էր եւ յօրինեալ կարգօք կամէր եւ միանգամ զկահ եւ զկազմած ժողովէր, եւ վաղվաղակի զետեղէր ուր պիտոյ էր։ Յանգի յորում վայրի բանակ հարկանէր թագաւորն, ամենեքին որ զթագաւորաւն էին, զիւրաքանչիւր խորանսն առեալ բանակէին եւ ամարայնի եւ ձմերայնի։

Իսկ եւ եւս այսպիսի ինչ օրէնս կարգէր Կիւրոս ընդ արեւելակողմն զվրանն կանգնել. ապա կարգէր հրամանաւ նախ՝ թէ պարտ է սպասաւորաց արքունական խորաններն ի բացեայ բնակել. յետ այնորիկ զաջակողմն յայտ առնէր, եւ ամճաբերացն զահեակն, երիվարաց զաջն, եւ այլոց գրաստուց զձախ. եւ զայլն եւս ամենայն կարգէր եւ յարդարէր, առ ի գիտելոյ իւրաքանչիւր զիւր տեղի եւ չափովք եւ վայրօք։

Յորժամ զկահ եւ զկազմած ժողովիցեն, կարգեն դնեն իւրաքանչիւր զկազմածսն, որոց հրամայեալ իցէ ի կիր արկանել. եւ ոմանք ի դրաստուց վերայ դնեն: Որպէս զի ամենեքին որ զկահսն տանիցին, երթայցեն յոր կարգեալ իցեն, տանել. եւ ամենեքին դնիցեն յիւրեանց դրաստուց վերայ: Այնպէս նոյն մի ժամ բաւական է ամբառնալոյ միում խորանի եւ բազում վրանաց: Նոյնպէս եւ վասն հանդերձանացն նոյնպէս է. եւ վասն պատրաստելոյ զամենայն պաշարս ի ժամու, որպէս հրաման տուեալ իցէ իւրաքանչիւր ումեք առնել. նմին իրի իսկ նոյն ժամանակ շատ եւ բաւական է միում եւ բազմաց գործել: Նոյն զօր օրինակ պաշարացն պաշտօնեայք իւրաքանչիւր զպատշաճ վայրսն ունէին, նոյնպէս եւ վառելոցն ի բանակին պատեհ իւրաքանչիւր զինուց զարդուց տեղիքն էին, եւ թէ որ այն տեղիքն իցեն գիտէին, եւ ամենեքին առանց այնր անդր հարկանելոյ յանցնիւր տեղիս երթային:

Քանզի լաւ եւ բարւոք համարէր Կիւրոս զի եւ ի տան յարդարումն լինիցի. որպէս զի թէ որում պիտոյ ինչ լինիցի, յայտ իցէ թէ ուր երթայցէ առնուլ: Բայց եւս առաւել գեղեցիկ համարէր զզօրականաց գնդի յօրինուածս, զի որչափ երագագոյնք իցեն ժամք

զինուորք զօրծոյ պատերազմի, զոյնչափ եւս մեծ օգուտ լինէին յայնցանէ, որ ի նոսին յեռանդեալ զօրանիցին: Իսկ ի նոցանէ որ ի ժամու հաւանեցին, բազում զործս մեծամեծս ի նոցունց վճարեալ ի պատերազմունս աւանդէր. վասն այնորիկ առաւել փոյթ յանձին ունէր զյօրինուածոյ:

Նաեւ ինքն իսկ նախ զանձն կազմուցանէր ի մէջ զօրականացն բանակի, որպէս թէ այն տեղի ամուր իցէ: Նաեւ զայս զհաւատարմագունս որպէս սովորն էր, շուրջ զիւրեւ զումարէր: Ընդ նոսա բազ առեալ կային այրուձին եւ կառավարքն, քանզի եւ նոցա ամուր տեղիս պիտոյ համարէր, զի ոչ մի զէն ունին որով կռուիցին յորժամ բանակիցենն, այլ բազում ժամանակ պիտոյ իցէ առ սպառազինութիւն, եթէ կամիցին ելանել վասն իրիք օգնել: Ընդ աջմէ եւ ընդ ահեկէ նորա եւ հեծելազօրուն շերտաւորացն տեղի էր. եւ յառաջոյ աղեղնաւորաց, եւ յետուստ նորա հեծելոցն:

Զվահանաւորն եւ զայնոսիկ որ զյաղթսուսերան ունէին, ամենեւին շուրջանակի իւրեւ պարիսպ ունէր, զի եթէ պիտոյ ինչ լինիցի կազմել հեծելոցն, մեծացականքն առաջի կայցեն եւ տայցեն զզուշութեամբ վառել: Նիզակինն ի գընդի անդ վահանաւորքն եւ շերտաւորքն եւ

աղեղնաւորքն, զի եւ ի գիշերաց, ե-
թէ պէտք իմն լինիցին, իբրեւ զվա-
ռեալսն կազմ եւ պատրաստ իցեն յար-
ձակելոցն ի դիմի հարկանել. Նոյնպէս
եւ աղեղնաւորքն եւ շերտաւորքն անդր
քան զվառեալսն, եւ եթէ մօտ գայցեն
ոմանք, պատրաստութեամբ հարկա-
նիցին ի դիմի եւ նետալից առնիցեն:
Ածէին եւ դրաւշս ամենայն իշխանք ի
վերայ վրանացն:

Իսկ սպասաւորքն, որպէս ի քաղաքս
քաղաքս, որ զգաստագոյնքն իցեն գի-
տեն զբազմաց ապարանս, մանաւանդ
զաւագացն. Նոյնպէս եւ ի բանակս տե-
ղեաց զօրավարացն հմուտ էին Կիւրոսի
սպասաւորքն, եւ զդրաւշս ճանաչէին
թէ որ դրաւշ իցէ իւրաքանչիւր: Որ-
պէս զի եթէ կամէր զոք Կիւրոս, ոչ ե-
թէ երթային խնդրէին, այլ ի կարճոյ
ընթանային առ իւրաքանչիւր ոք ի նո-
ցանէ: Նա վասն ցեղընտիր ի միմեանց
զատանելոյ, առաւել եւս յայտնի լինէր
եթէ ոք բարւոք կարգեալ կայր, եւ ե-
թէ ոչ ի գլուխ հանէր ոք զհրամանն:
Եւ յորժամ այսպէսն կայցեն, համա-
րէր այսպէս թէ գիշերի ոք եւ կամ ցե-
րեկ ի վերայ դիմիցէ, իբրեւ ի դարան
ի զօրսն անկանիցին որ դիմիցենն:

Եւ ճակատու կարգս ոչ զայն՝ եւեթ
համարէր, եթէ ձգել երկայնել ոք դիւ-
րաւ զճակատն կարիցէ կամ թանձրա-

ցուցանել կամ ի թեւէ ի ձախակատոս կա-
ցուցանել, կամ յերեւել թշնամեացն
կամ յաջմէ կամ յահեկէ կամ յետուստ
կողմանէ, դէպ ուղիղ պարզել. այլ եւ
ցրուել եւս յորժամ պիտոյ իցէ, կարգս
ձախակատու համարէր, եւ կարգել կացու-
ցանել զիւրաքանչիւր մասն, ուր առ-
աւել օգուտ լինիցի, եւ փաղփաղել ուր
ճեպելն պարտ իցէ. զայս ամենայն եւ
զայսպիսի առն զօրավարի համարէր, եւ
զայնմ ամենայնէ զմի օրինակ փոյթ յան-
ձին ունէր. եւ ի ճանապարհան հանա-
պազ ըստ դիպացն պատահելոց կար-
գեալ գնայր. իսկ ի բանակելն բազում
անգամ դադարէր ըստ այնմ օրինակի
որպէս կանխագոյն ճառեցաւ:

Եւ իբրեւ երթեալ հասանէին ի Մա-
րաստան, խոստովեցաւ Կիւրոս առ Կիա-
քսարէս. իբրեւ ողջոյն ետուն միմեանց,
նախ ասէ Կիւրոս ցԿիաքսարէս, եթէ
ընտրեալ է նմա տուն ի Բաբելոնի եւ
տաճար, զի յորժամ անդր երթայցես
իբրեւ ի քո ապարանս իջանիցես. եւ
այլս բազում պատարագս տայր նմա
եւ յաճախ բարութիւնս. եւ Կիաքսա-
րէս ընկալաւ զնոսա եւ առաքէր առ նա
զդուստրն, որ պսակ ոսկի եւ ապարան-
ջանս բերէր եւ քօղս եւ մարականն
պատմուճան գեղեցիկ անհնարին, եւ
աղջիկն պսակէր զԿիւրոս:

Կիաքսարէս ասէ. Տամ եւ զդա քեզ կնութեան որ իմ դուստր է, եւ քո հայրն՝ կին արար զիմոյ հօրս դուստրն՝ յորմէ դու իսկ ծնար։ Եւ սա է, ասէ, արում դու բազում անգամ, յորժամ մանուկն էիր եւ առ մեզ էիր, սնուցիչ լինէիր։ Եւ յորժամ հարցանէր ոք զնա թէ ո՞ւմ առն լինիցիս, ասէր թէ Կիւրոսի։ Տամ նմա թախանձս զընծայիւ զՄարաստան, քանզի չիք իմ արու մանուկ ճշմարիտ։ Նա զայս ինչ խօսեցաւ, եւ Կիւրոս տայր անդէն պատասխանի, Զազգն գովեմ եւ զաղջիկն եւ զպատարագսն, բայց կամիմ, ասէ, հօրս եւ մօրս կամօք յանձն առնուլ քեզ զայդ, այսպէս խօսեցաւ Կիւրոս, սակայն զամենայն ինչ պարգեւէր աղջկանն զոր ինչ հաճոյն համարէր Կիաքսարայ. զայս իբրեւ արար, յուղի անկեալ երթայր ի Պարսից աշխարհն։

Իբրեւ գայր հասանէր ի սահմանակողմն Պարսից աշխարհին, թող զզօրս իւր, եւ ինքն բարեկամօքն հանդերձ երթայր ի քաղաքն բերեալ նուէրս, մինչ զի բաւական իցեն ամենայն Պարսից յագել եւ ուտել։ Եւ բերէր պատարագս որ հօրն եւ մօրն վայել էին եւ այլոց բարեկամացն, եւ որ իշխանացն վայել էին եւ ծերոցն եւ ամենեցուն հանդիսապատուացն։ Տայր եւ ամենեցուն Պարսից զոր ինչ եւ այժմ տայցեն յորժամ

թագաւոր այր ի Պարսս հաստատիցէ։ Այսպէս ժողովէր կամբիւսէս զծերսն Պարսից եւ զիշխանս տանուտերաց. կոչէր եւ զԿիւրոս եւ խօսէր այսպիսի ինչ։

Արք պարսիկք եւ դու Կիւրէ, Նմանապէս ընդ ձեզ երկոցունցդ միաբանութեամբ եմ. քանզի ձեզ թագաւորեմ, եւ դու Կիւրոս, որդեակ իմ ես։ Արդ իրաւունս համարիմ թէ զոր երկոցունց կողմանց բարութիւնս կարծիցեմ զայն ի մէջ բերել առիցեմ։ Զի յանցեալ ժամանակին, դուք զԿիւրոս մեծացուցէք, տուեալ զօրս, եւ նմին զօրավար զԿիւրոս կացուցեալ։ Արդ Կիւրոսի զօրավար լեալ զօրացն աստուածովքն, փառաւորս զմեզ ով Պարսիկք յամենայն մարդիկ արար, եւ պատուականս ի բնաւ յասիացւոց աշխարհիս. եւ յերթեալսն ընդ նմա ի պատերազմ զքաջսն մեծացոյց, եւ բազմաց վարձս եւ կերակուր պատրաստեաց։ Արդ հաստատեաց կացոյց Պարսից այրուձի եւ արար հաղորդութիւն Պարսից ընդ դաշտաց։ Արդ եթէ այսուհետեւ այսպիսի միտս ունիցիք, բազում բարութեանց պատճառք միմեանց լինիցիք։ Այլ եթէ կամ դու Կիւրոս վերացեալ բարձրացեալ ի մօտաւոր դիպաց աստի, ձեռն արկանիցես եւ Պարսից իշխել ժլատութեամբ եւ այլոցն, կամ դուք ով քաղաքացիք նախանձ բերեալ ընդ զօրու-

թիւն նորա, ջանայցէք քակել զնա յիշխանութենէ, գիտասջիք եթէ արգել եւ խափան միմեանց բազում բարութեանց լինիցիք:

Նոյն արդ զի մի այն լինիցի, այլ բարութիւնքն, հաճոյ թուի ինձ, ասէ, ձեզ առհասարակ զոհս մատուցանել, եւ զդիւն վկայս կացուցեալ դաշինս ընդ միմեանս կռել, քեզ Կիւրոս, եթէ ուրուք զօր ի վերայ գումարեալ խաղաղցէ ի մարտ պատերազմի ի վերայ Պարսից աշխարհին կամ զօրէնսն քակել ջանայցէ, ամենայն զօրութեամբ օգնական լինել, եւ ձեզ Կիւրոսի որ ինչ հրամայիցէ: Նոյն մինչ դեռ ես կենդանի իցեմ, իմ լինիցի ի Պարսս թագաւորութիւնն: Բայց յորժամ ես վախճանեցայց, յայտ է եթէ Կիւրոսի լինիցի, եթէ կեցցէ: Նոյն յորժամ նա ի Պարսս եկեալ հասանիցէ, սուրբ եղիջիք թէ նա փոխանակ ձեր զենցէ պատարագս, զոր ես այժմ յաղեմ: Իսկ եթէ ի տար աշխարհ երթայցէ, բարւոք առնիցէք եթէ յազգէ անտի, որ ձեզ ազնուագոյն թուի, նա կատարեսցէ զձօնիս դիցն:

Իբրեւ զայս խօսեցաւ Կամբիւսէս, հաճոյ թուեցաւ Կիւրոսի եւ աւագացն Պարսից. ուխտս հաստատէին դաշինս կռէին եւ զդիւն վկայս կոչէին. եւ ցայժմ զնոյն կատարեն առ միմեանս Պարսիկք

տաւորացն տայր զընտիր ընտիր իրաց քան իւրաքանչիւր արժանաւորութեանըն, եւ զայլն ամենայն բաշխէր. եւ տեսեալ զբաժինսն իւրաքանչիւր ումեք ի բիւրապետացն եւ յանձանձիչս կացուցանէր զնոսա բաժանել որպէս եւ նոյն բաժանեաց նոցա: Նաեւ զայլ եւս զանձան քան իւրաքանչիւր արժանի տային. ապարապետն փորձեալ զիշխանսն որ ընդ իւրեւ իցեն, եւ վերապետացն քննեալ զիւրեանց զօրականսն: Նաեւ այնպէս ամենեքին ամենայն զարդար մասանն:

Իբրեւ զատուցան ասին, կէսք այսպիսի ինչ զԿիւրոսէ խօսէին, թէ ինքն բազում ինչ ունի, զի իւրաքանչիւր ումեք ի մենջ այսչափ ինչ տայ. եւ կէսք ի նոցանէ ասէին. Զի՞նչ ինչ բազում ունիցի. ո՛չ այն բարք են Կիւրոսի բնաւ ինչս իսկ ժողովել, այլ տալով մանաւանդ քան ստանալով ուրախ առնի: Իբրեւ բանք ի Կիւրոս հասանէին, եւ կարծիքն որ զնմանէ կարծէին, զբարեկամսն ի մի վայր գումարէր եւ զամենայն առաջսն, եւ խօսէր այսպիսի ինչ օրինակ:

Արք բարեկամք, տեսի մարդիկ, որ այսպէս կամէին կարծեցուցանել թէ առաւել ունիցին քան զոր ունիցինն, զի համարէին թէ այնպէս առաւել երեւիցին: Բայց ինձ թուի, ասէ, թէ

Նոքա յետս ընդդէմ իմն այնր զոր կամին՝ ուշ եղեալ երթայցեն։ Զի որ բազումն ունել կարծեցուցանեն, եւ ոչ արժանի ըստ դդյաւորութեանն օգուտ բարեկամացն գործիցեն, թուի ինձ թէ անազատաիկ միտս ունիցին։ Իցեն, ասէ, որք կամիցին թագուցանել թէ որչափ ինչ ունիցին, եւ նոքա չարաբարոյ եւ վնասիչ բարեկամացն թուիցին։ Զի աս չգիտել ընչիցն բազում անգամ աղաչեցեալ ոչ խոստանան բարեկամք ընկերացն իւրեանց, այլ պատարեն։ Նայց ինձ միամտութեան թուի, թէ փիւր զօրութիւն որ յայս ածիցէ, եւ ըստ նմին ի լաւութեան ճգունս յորդորիցի։ Այսուհետեւ եւ ես, ասէ, ինչ զոր մարթիցի տեսանել յիմոց արարոց ասածի, զայն ցուցից ձեզ, եւ զոր չիցէ հնար տեսանելոյ, պատմեցից։

Զայս ասէր, եւ բազում գեղեցիկ առասցուածս ցուցանէր, եւ զմթերսն զոր չէր դիւրին տեսանել պատմէր, եւ ի կատարած ասէր այսպէս. Արժան է զայս ամենայն, ոչ իմ ինչ մանաւանդ համարել քան եթէ ձեր։ Վասնզի ես զայդ ամենայն մթերեմ, իբր ոչ եթէ զի ես ինչ ծախիցեմ եւ ոչ զի ես մաշիցեմ, նա եւ կարիցեմ իսկ ոչ, այլ զի հանապազ յորժամ լաւութիւն ինչ որ ի ձէնջ վճարիցէ, տաց. եւ եթէ կարօտ որք ի ձէնջ իւիք իցէ, եկեսցէ առ իս

եւ առացէ որ ինչ պիտոյն իցէ։ Զայս գոյն օրինակի բանքն ճառեցան։

ԳԼՈՒԽ Ե

ԻՐՐԵՒ ասեն թէ քաջ կարգեցան հաստատութեան իրք Պարսկաստանեաց աշխարհին կամէր ի բաց գնալ. կազմէր պատրաստէր ի Պարսս երթալ, եւ այլոց հրաման տայր։ Իբրեւ բաւական զամենայն զպէտսն պատրաստէր չու առնէր խաղայր գնայր։ Բայց եւ զայս պատմեսցուք թէ զիա՛րդ բազում ամբոխ էր եւ յօրինեալ կարգօք կազմէր եւ մեծամեծագոյն զկահ եւ զկազմած ժողովէր, եւ վաղվաղակի զետեղէր ուր պիտոյ էր։ Կռանեալ յորում վայրի բանակ հարկանէր Թագաւորն, ամենեքին որ զԹագաւորաւն էին, զիւրաքանչիւր խորանսն առեալ բանակէին եւ ամարայնի եւ ձմերայնի։

Իսկ եւ իսկ այսպիսի ինչ օրէնս կարգէր Կիւրոս. ընդ արեւելակողմն զվրանն կանգնել. ապա կարգէր հրամանաւն ասէր՝ թէ պարտ է աղատաւորաց արքունական խորանին ի բացեայ բնակել. յետ այնորիկ զաջակողմն յայտ առնէր, եւ ամճաշերացն զահեակն, երիւարաց զաջն, եւ այլոց զրաստուց զձախ. եւ զայլն եւս ամենայն կարգէր եւ յարդարէր, առ ի գիտելոյ իւրաքանչիւր զիւր տեղի եւ չափաւք եւ վայրօք։

Յորժամ զկահ եւ զկազմած ժողովիցեն, կարգեն դնեն իւրաքանչիւր զկազմածսն, որոց հրամայեալ իցէ ի կիր արկանել. եւ ոմանք ի գրաստուց վերայ դնեն: Որպէս զի ամենեքին որ զկահսն տանիցին, երթայցեն յոր կարգեալ իցեն, տանել. եւ ամենեքին դնիցեն յիւրեանց գրաստուց վերայ: Այնպէս նոյն մի ժամ բաւական է ամբառնալոյ միում խորանի եւ բազում վրանաց: Եւ վասն հանդերձանացն նոյնպէս է. եւ վասն պատրաստելոյ զամենայն պաշարս ի ժամու, որպէս հրաման տուեալ իցէ իւրաքանչիւր ումեք տանել. նմին իրի իսկ նոյն ժամանակ շատ եւ բաւական է միում եւ բազմաց գործել: Եւ զոր օրինակ պաշարացն պաշտօնեայք իւրաքանչիւր զպատշաճ վայրսն ունէին, նոյնպէս եւ վառելոցն ի բանակին պատեհ իւրաքանչիւր զինուց զարդուց տեղիքն էին, եւ թէ որ այն տեղիքն իցեն գիտէին, եւ ամենեքին առանց այսր անդր հարկանելոյ յանցնիւր տեղիս երթային:

Քանզի լաւ եւ բարւոք համարէր Կիւրոս զի եւ ի տան յարդարումն լինիցի. որպէս զի թէ որում պիտոյ ինչ լինիցի, յայտ իցէ թէ ուր երթայցէ առնուլ: Բայց եւս առաւել գեղեցիկ համարէր զզօրականաց գնդի յօրինուածս, զի որչափ երագադոյնք իցեն ժամք

դիպօղք գործոյ պատերազմի, դոյնչափ եւս մեծ սխալ լինիցի յայնցանէ, որ ի նոսին յետնեալ գտանիցին։ Իսկ ի նոցանէ որ ի ժամու հասանիցեն, բազում գործս մեծամեծս ի նոցունց վճարեալ ի պատերազմունս տեսանէր. վասն այնորիկ առաւել փոյթ յանձին ունէր զյօրինուածոց։

Նա ինքն իսկ նախ զանձն կացուցանէր ի մէջ զօրականացն բանակի, որպէս թէ այն տեղի ամուր իցէ։ Նա ապա զհաւատարիմն որպէս սովորն էր, շուրջ զիւրեւ գումարէր։ Ընդ նոսա բակ առեալ կային այրուձին եւ կառավարքն, քանզի եւ նոցա ամուր տեղիս պիտոյ համարէր, զի ոչ մի զէն ունին որով կռուիցին յորժամ բանակիցեն, այլ բազում ժամանակ պիտոյ իցէ առ սպառազինութիւն, եթէ կամիցին ելանել վասն իրիք օգտի։ Ընդ աջմէ եւ ընդ ահեկէ նոցա եւ հեծելազօրուն շերտաւորացն տեղի՛էր. եւ յառաջոյ աղեղնաւորաց, եւ յետուստ նոցա հեծելոցն։

Զվառեալսն եւ զայնոսիկ որ զյաղթ սուսերան ունէին, ամենեւին շուրջանակի իբրեւ պարիսպ ունէր, զի եթէ պիտոյ ինչ լինիցի կազմել հեծելոցն, Մացականքն առաջի կայցեն եւ տայցեն զզգուշութեամբ վառել։ Ննջէին ի գընդի անդ վառեալքն եւ շերտաւորքն եւ

ատեղնաւորքն, զի եւ ի գիշերաց, եթէ պէտք իմն լինիցին, իբրեւ զվառեալսն կազմ եւ պատրաստ իցեն յարձակելոցն ի դիմի հարկանել. Նոյնպէս եւ ատեղնաւորքն եւ շերտաւորքն անդր քան զվառեալսն, եւ եթէ մօտ գայցեն ոմանք, պատրաստութեամբ հարկանիցին ի դիմի եւ նետալից առնիցեն: Ամենեքին եւ դրաւշս ամենայն իշխանք ի վերայ վրանացն:

Իսկ սպասաւորքն, որպէս ի քաղաքս քաղաքս, որ զգաստագոյնքն իցեն դիտեն զբազմաց ապարանս, մանաւանդ զաւագացն. Նոյնպէս եւ ի բանակս աղեաց զօրավարացն Հմուտ էին Կիւրոսի սպասաւորքն, եւ զդրաւշս ճանաչէին թէ որ դրաւշ իցէ իւրաքանչիւր: Որպէս զի եթէ կամէր զոք Կիւրոս, ոչ եթէ երթային խնդրէին, այլ ի կարճոյ ընթանային առ իւրաքանչիւր ոք ի նոցանէ: Եւ վասն ցեղընտիր ի միմեանց զատանելոյ, առաւել եւս յայտնի լինէր եթէ ոք բարւոք կարգեալ կայր, եւ եթէ ոչ ի գլուխ հանէր ոք զհրամանն: Եւ յորժամ այսպէսն կայցեն, համարէր այսպէս թէ գիշերի ոք եւ կամ ցերեկ ի վերայ դիմիցէ, իբրեւ ի դարան ի զօրսն անկանիցին որ դիմիցենն:

Եւ ճակատու կարգս ոչ զայն՝ եւեթ համարէր, եթէ ձգել երկայնել զդիւրաւ զճակատն կարիցէ կամ թանձրա-

ցուցանել կամ ի թեւէ ի ճակատու կացուցանել, կամ յերկուեւ թշնամեացն կամ յաջմէ կամ յահեկէ կամ յետուստ կողմանէ, դէպ ուղիղ պարզել. այլ եւ ջոկել եւս յորժամ պիտոյ իցէ, կարգս ճակատու համարէր, եւ կարգել կացուցանել զիւրաքանչիւր մասն, ուր առաւել օգուտ լինիցի, եւ վաղվաղել ուր ճեպելն պարտ իցէ. զայս ամենայն եւ զայսպիսի առն զօրավարի համարէր, եւ զայնմ ամենայնէ զմի օրինակ փոյթ յանձին ունէր. եւ ի ճանապարհան հանապազ ըստ դիպացն պատահելոց կարգեալ գնայր. իսկ ի բանակէն բազում անգամ դադարէր ըստ այնմ օրինակի որպէս կանխագոյն ճառեցաւ։

Նա եւ իբրեւ երթեալ հասանէին ի Մարաստան, խոստովանեցաւ Կիւրոս առ Կիաքսարէս. իբրեւ ողջոյն եստուն միմեանց, նախ առէ Կիւրոս ցԿիաքսարէս, եթէ ընտրեալ է նմա տուն ի Բաբելոնի եւ ապարանք, զի յորժամ անդր երթայցէ իբրեւ ի քո ապարանս իջանիցէ. եւ ապա բազում պատարագս տայր նմա եւ յաճախ բարութիւնս. եւ Կիաքսարէս ընկալաւ զնոսա եւ առաքէր առ նա զդուստրն, որ պսակ ոսկի եւ ապարանջանս բերէր եւ քայլս եւ մարականն պատմուճան զեղեցիկ անհնարին, եւ աղջիկն պսակէր զԿիւրոս։

Կիաքսարէս ասէ. Տամ եւ զդա քեզ կնութեան որ իմ դուստր է, եւ քո հայրն՝ կին արար զիմոյ հօրս դուստրն՝ յորմէ դու իսկ ծնար։ Նա սա է, որում դու բազում անգամ, յորժամ մանուկն էիր եւ առ մեզ էիր, սնուցիչ լինէիր։ Նա յորժամ հարցանէր ոք զնա թէ ո՞ւմ առն լինիցիս, ասէր թէ Կիւրոսի։ Տամ նմա թախանձս զընտանիս զՄարաստան, քանզի չիք իմ արու մանուկ ճշմարիտ։ Նա զայս ինչ խօսեցաւ, եւ Կիւրոս տայր անդէն պատասխանի, Զազգդ գովեմ եւ զաղջիկն եւ զպատարագսն, բայց կամիմ, ասէ, հօրս եւ մօրս կամօք յանձն առնուլ քեզ զայդ, այսպէս խօսեցաւ Կիւրոս, սակայն զամենայն ինչ պարգեւէր աղջկանն զոր ինչ համոյն համարէր Կիաքսարայ. զայս իբրեւ արար, յուղի անկեալ երթայր ի Պարսից աշխարհն։

Իբրեւ գայր հասանէր ի սահմանակողմն Պարսից աշխարհին, թող զզօրս իւր, եւ ինքն բարեկամօքն հանդերձ երթայր ի քաղաքն բերեալ նուէրս, մինչ զի բաւական իցեն ամենայն Պարսից յազել եւ ուտել։ Նա բերէր պատարագս որ հօրն եւ մօրն վայել էին եւ այլոց բարեկամացն, եւ որ իշխանացն վայել էին եւ ծերոցն եւ ամենեցուն հանդիսապատուացն։ Տայր եւ ամենեցուն Պարսից զոր ինչ եւ այժմ տայցեն յորժամ

թագաւոր այր ի Պարսս հասանիցէ։ Որպէս ժողովեր կամբիւսէս զծերսն Պարսից եւ զիշխանսն ատենակալաց․ կոչէր եւ զԿիւրոս եւ խօսէր այսպիսի ինչ։

Ո՛րք պարսիկք եւ դու Կիւրէ, նմանապէս ընդ ձեզ երկոցունցդ մտադրութեան եմ․ քանզի ձեզ թագաւորեմ, եւ դու Կիւրոս, որդեակ իմ ես։ Այլ արդ խրատուսն համարիմ թէ զոր երկոցունց կողմանց բարութիւնս կարծիցեմ զայն ի մէջ բերելով ասիցեմ։ Ձե՛զ յանցելով ժամանակին, դուք զԿիւրոս մեծացուցէք, տալով զօրս, եւ նմին զօրավար զԿիւրոս կացուցեալ։ Այլ Կիւրոսի զօրավար լեալ զօրացն աստուածովքն, փառաւորս զձեզ ով Պարսիկք յամենայն մարդիկ արար, եւ պատուականս ի բնաւ յասիացւոց աշխարհին. եւ յերթելոցն ընդ նմա ի պատերազմ զքաջսն մեծացոյց, եւ բազմաց վարձս եւ կերակուր պատրաստեաց։ Այլ հաստատեաց կացոյց Պարսից այրուձի եւ աբար հաղորդութիւն Պարսից ընդ դաշտաց։ Որդ եթէ այսուհետեւ այսպիսի միտս ունիցիք, բազում բարութեանց պատճառք միմեանց լինիցիք։ Ապա եթէ կամ դու Կիւրոս վերացեալ բարձրացեալ ի մօտաւոր դիպաց աստի, ձեռն արկանիցես եւ Պարսից իշխել ժլատութեամբ եւ այլոցն, կամ դուք ով քաղաքացիք նախանձ բերելով ընդ զօրու-

թիւնորա, ջանայցէք քակել զնա յիշ-
խանութենէ, գիտասջիք եթէ արգել
եւ խափան միմեանց բազում բարու-
թեանց լինիցիք :

Նոյն արդ զի մի այն լինիցի, այլ բա-
րութիւնքն, հաճոյ թուի ինձ, ասէ,
ձեզ առհասարակ զոհս մատուցանել,
եւ զդիսն վկայս կացուցեալ դաշինս ընդ
միմեանս կռել, քեզ Կիւրոս, եթէ ու-
րուք զօր ի վերայ գումարեալ խաղայ-
ցէ ի մարտ պատերազմի ի վերայ Պար-
սից աշխարհիս կամ զօրէնսն քակել
ջանայցէ, ամենայն զօրութեամբ օգ-
նական լինել, եւ ձեզ Կիւրոսի որ ինչ
հրամայիցէ : Նոյն մինչ դեռ ես կենդանի
իցեմ, իմ լինիցի ի Պարսս թագաւորու-
թիւնն : Բայց՝ յորժամ ես վախճանե-
ցայց, յայտ է եթէ Կիւրոսի լինիցի,
եթէ կեցցէ : Նոյն յորժամ նա ի Պարսս
եկեալ հասանիցէ, սուրբ եղիջիք թէ
նա փոխանակ ձեր զենցէ պատարագս,
զոր ես այժմ յաղեմ : Իսկ եթէ ի տար
աշխարհ երթայցէ, բարւոք առնիցէք
եթէ յազգէ անտի, որ ձեզ ազնուա-
գոյն թուի, նա կատարեսցէ զծօնիս
դիցն :

Իբրեւ զայս խօսեցաւ Կամբիւսէս,
հաճոյ թուեցաւ Կիւրոսի եւ աւագացն
Պարսից. ուխտս հաստատէին դաշինս
կռէին եւ զդիսն վկայս կոչէին. եւ ցայժմ
զնոյն կատարեն առ միմեանս Պարսիկք

եւ թագաւորն։ Իբրեւ այս ամենայն վճարէր, ի բաց գնայր Կիւրոս. եւ ի գնալն իբրեւ եհաս ի Մարս, որպէս հաճոյ թուեցաւ հօրն եւ մօրն, կին առար զդուստրն Կիաքսարայ։ Զորմէ եւ այժմ համբաւ է թէ ամենեւին գեղեցիկ էր. բայց ոմանք ի պատմագրաց ասեն թէ զմօրն քոյր կին առար, այլ բնաւ ի պատանութեան լեալ էր աղջիկն։ Նոյն յետ հարսանեացն, անդէն վաղվաղակի առեալ չու առնէր։

ԳԼՈՒԽ Զ

ՅՈՐԺԱՄ էրն ի Բաբելոնի, հաճոյ թուեցաւ նախարարս յազգսն վանեալս առաքել։ Բայց զպահապանսն որ յամրոցսն էին եւ զհազարապետս պահապանաց աշխարհին չկամէր թէ այլում ումեք քան զինքն հնազանդեցին։ Զայսմ ամենայնէ հոգայր, զմտաւ ածեալ զի եթէ ի նախարարացն ոք առ մեծութեան եւ բազմամբոխ յաճախութեան մարդկան անդոսնիցէ, եւ չհաւանել մտաբերիցէ, իսկ եւ իսկ հակառակորդս յաշխարհին ունիցի։ Արդ իբրեւ զայս կամէր առնել, խորհեցաւ կոչել միանգամայն նախ զաւագանին, եւ պատմել զի գիտասցեն թէ վասն որո՞ց երթայցեն որ երթայցենն։ Բանզի համարեցաւ թէ այնպէս դիւրագոյն

համբերիցեն։ Բայց յորժամ կայցէ ոք իշխան, եւ ազգ չլինիցի նմա այն, դժկամակ լինիցի զմտաւ՝ ածեալ եթէ վասն թերահաւատելոյ ի նա այն եղեւ։

Վասն այնորիկ ժողովեալ խօսէր ընդ նոսա այսպէս. Արք բարեկամք, են մեր ի քաղաքն վանեալս վիրանդեալս պահապանք եւ պէտք պահապանաց զօրս երբեմն թողուք. յորժամ ի բաց գնայի հրամանն եւ տուն նոցա, մի յայլ ինչ գործ մխել, բայց զպատրաստական պահել։ Արդ չմերժեմ զնոսա յիշխանութենէ անտի, զի բարուք պահեցին որ ինչ հրամայեցաւ։ Բայց հաճոյ թուի ինձ այլ եւս կուսակալս առաքել որ բնակչացն իշխեսցեն, եւ զհարկ աշխարհին առեալ, տայցեն պահապանացն զվարձսն, եւ որ ինչ պիտոյ իցէ յայն ծախեսցեն։ Եւ կամիմ զի որոց անդէն իցեն ի ձէնջ, եւ որոց ես գործ ի ձեռն տամ՝ առաքեալ ի գործ ինչ յազգսն յայնոսիկ, զատանիցին վայրք եւ տունք անդէն, զի անդէն հարկս հարկանիցեն նոցա, եւ յորժամ երթայցեն անդր, կարիցեն ի տունս ագանել։

Զայս ասէր, եւ տայր բազմաց ի բարեկամաց անտի յամենայն քաղաքն վանեալս տունս եւ հնազանդեալս. եւ ցայժմ եւս նոցին, որդւոց եւ թոռանց եւ թոռանցն թոռանց այնոցիկ որ յայն-

ժամս տաքին, են վայրքն յայլ եւ յայլ երկրի, եւ ինքեանք առ թագաւորին բնակեն։ Պարտ եւ պատշաճ է, ասէ, նախարարացն երթեալ ի դրանն յայնոսիկ, այնպէս նայել ընդ մեզ, զի որ ինչ յիւրաքանչիւր երկրի գեղեցիկ եւ բարի իցէ, յուշ լինիցի նոցա եւ եւ մեզ առաքել, զի որ աստ իցեմք վայելիցեմք ի բարութիւնս որ ամենայն ուրեք իցեն. քանզի եթէ եւ վիշտք ինչ ուրեք իցեն, մեզ հասանիցէ պաշտպանել։

Զայս ասացեալ ապա զբանսն հանդուցանէր։ Եւ յետոյ զորս ծանեաւ ի բարեկամաց անտի, եթէ ցանկան երթալ ըստ բանիցն ասացելոց, ընտրեալ ի նոցանէ զպիտանագոյնսն, առաքէր կուսակալս. յաշխարհն Արաբացւոց զՄեգաբիւզոս եւ ի Գամիրս զԱրտաբատաս, եւ յաշխարհն փռիւգացւոց ի մեծն զԱրտակամաս, ի Լիւդիացւոց եւ Յոնիացւոց զՔրիւսանտաս, եւ ի Կարիա զԱդուսիոս, որպէս խնդրեցինն. իսկ ի փռիւգաստան որ կայ առ երի Եղղեսպոնտոս ծովու, եւ յԱյոլիդա զՓառնուքոս։ Բայց Կիլիկեցւոց աշխարհին եւ Կիւպրացւոց եւ Պափղագոնացւոց ոչ առաքէր շահապ պարսիկ, քանզի կամակար եկին ընդ նմա ի պատերազմ ի վերայ Բաբելացւոց քաղաքին. բայց հարկս եւ նոցա հրամայէր տրկանել։

Նա որպէս յայնժամ կարգեաց Կիւրոս, ըստ նմին օրինակի զան եւ այժմ ի միջնաբերդին պահապանք թագաւորին, եւ հազարապետք պահապանացն ի թագաւորէ անտի կարգեալ կան, եւ գրեալ են մի ըստ միոջէ ի թագաւորէն։ Պատուէր տայր նախարարացն առաքելոց, զի որչափ մարթիցի, զոր ինչ սեպհականիցեն եթէ նոյն առնիցէ, ամենայնի նմանօղ լինիցին, զառաջինն հեծելազօրս կացուցանել ի Պարսից եւ ի նիզակակցաց անտի երթելոց զհետ նոցա եւ կառավարս եւս։ Իսկ որ երկիր եւ տանձար առնուցան, առիպել զնոսա յորս երթալ եւ զցածութենէ փոյթ յանձին կալեալ, մատուցանել զանձինս նախարարին ի կիր արկանել եթէ պէտք ինչ լիցին։ Խորատել զմանկունսն ծնեալս յորս, որպէս եւ առ նմա իսկ։ Նա ինքն նախարարն հանիցէ յորս զայնոսիկ որ ի գրուանն իցեն, եւ կրթել զանձն եւ զերիսն ի մարտ պատերազմի։

Որ ոք, ասէ, ըստ համարոյ զօրութեանն, բազում կառս եւ բազում քաջ երիվարս ինձ ցուցանիցէ, զնա ես իբրեւ առաքինի նիզակակից եւ որպէս բարւոք պահապան Պարսից եւ իմոյ իշխանութեանս, մեծարեցի։ Լիցին եւ առ ձեզ աթոռք, որպէս եւ ինձն առին, եւ քաջքն նախամեծար պա-

տուեալք. եւ սեղան, որպէս եւ իմն որ կերակրիցէ նախ զընտանեակն, եւ յետ այնորիկ բաւական իցէ բարեկամաց բաշխել տալ, եւ մեծարել զայն որ բարութիւն ինչ որ ըստ օրէ գործիցէ։ Ստացարուք եւ դրախտս եւ երէ սնուցէք, եւ մի դուք երբէք առանց աշխատութեան հաց առաջի դնիցէք, եւ մի երիվարաց առանց ի հանդիսի անցանելոյ խոտ արկանիցէք։ Վասնզի մի եմ չկարեմ ես մարդկեղէն զօրութեամբ զամենեցուն ձեր բարիս հոգալ, այլ պարտ եւ պատշաճ է ինձ որ քաջս իցեմ, ընդ քաջացն որ առ իս իցեն, ձեզ օգնական լինել. եւ դուք նոյն օրինակ որ քաջք իցէք, ընդ որոց առձեռն իցեն, ինձ թիկունք օգնականութեան լինիցիք։ Սամէի թէ եւ զայս ածէիք զմտաւ եթէ յայսմ ամենայնէ զոր այժմիկ ձեզ հրամայեմ, ոչ ինչ ծառայից պատուիրեմ. եւ զոր ձեզդ ասեմ թէ պարտ է առնել եւ ես փութամ զամենայն առնել, որպէս եւ ձեզ հրամանն տամ նմանող ինձ լինել, նոյնպէս եւ դուք այնոցիկ որ ըստ ձէնջ ունիցին իշխանութիւն, ուսուցէք՝ ձեզ նմանող նախանձաւոր լինել։

Զայս յայնժամ Կիւրոս կարգեաց, եւ ցայժմ տակաւին նովին օրինակաւ ամենայն պահպանութիւնք որ ընդ թագաւորաւն իցեն, նոյնպէս պահին,

եւ դպրունք իշխանացն զնոյն օրինակ պաշտօն առնուն. եւ ամենայն տունք մեծամեծք եւ փոքրունք նոյնպէս բնակեալ են. եւ ամենայն քաղաք ի դրացեացն աթոռովք նախամեծար պատուին, եւ համօրէն ճանապարհք ըստ նմին օրինակի կարգեալ յարդարին, եւ ամենեքին բովանդակեալ ի գլուխ ելանեն բազում գործք սակաւ վերակացուօք: Եւ զայս ասացեալ թէ որպէս պարտ իցէ առնել իւրաքանչիւր ումեք, եւ յաւելեալ իւրաքանչիւր զօրս, արձակէր. եւ պատուէր տայր ամենեցուն կազմ եւ պատրաստ լինել զի ի գալ ամին միւսոյ պատերազմ լինիցի եւ հանդէս համարոյ արանց եւ զինուց եւ երիվարաց եւ կառաց:

Ի միտ առցուք եւ զայս եթէ Կիւրոս այնմ արար սկիզբն, որպէս ասեն, եւ ցայժմ տեւեալ բաւէ: Զի երթայ այր ասպատակաւ ամի ամի զօրօք որ եթէ ի նախարարաց ումեք ոք օգնականութեամբ կարօտ իցէ, օգնական լինիցի. եւ եթէ անդոսնեալ ամբարտաւանիցէ, ի կարգ ածիցէ. եւ եթէ կամ անփոյթ ոք առնիցէ զհարկան հարկանել, կամ բնակչացն պահ ունել, կամ զի երկիրն արդիւնս ծնուցանիցէ, կամ թէ մի ինչ ի հրամայելոցն թողուցու, զայն ամենայն յարդարիցէ. եւ եթէ չիցէ ինքն ձեռնհաս ազդ ա-

բառնացէ թագաւորին ։ Այլ նորա ըսեալ խորհուրդ տացէ վասն անտառանելոյն. եւ որ բազում անգամ ասիցեն եթէ արքայորդի իշխանէ, եթէ թագաւորի եղբայր իշխանէ, եթէ այն թագաւորի իշխանէ, եւ երբեմն չերեւիցին, նոքա յայտնեցանէ են որ տապատակաւ արշաւին ։ Ոչ ի խուզարքանչիւք ոք ի նոցանէ գանայ այսրէն յորժամ արքայ հրամանն տայցէ ։

Սովաք եւ զայլ ինչ հնարս նորա առ ի մեծութիւն իշխանութեան իւրոյ, որով վաղվաղակի առ ոք լինիցի նմա զամենեւին հեռաւորացն թէ զինչ լինիցի։ Քանզի զմտաւ ածեալ թէ որչափ ճանապարհ հարկանիցէ երիվար եթէ զցերեկ գնայցէ, եւ ըստ նմին անձրապետութեան ասպատանս գործէր, եւ երիվարս ի նոսին կացուցանէր եւ նոցին խնամակալս. եւ այր մի ի վերայ իւրաքանչիւր տեղեացն կարգէր, որ բաւական իցէ առնուլ զբերեալ գիրսն, եւ առնուլ զերիվարսն վաստակեալս եւ զայլ երիվարս նորոգ առաքել ։ Եւ երբեք զի եւ ոչ զցայգ, ասեն, դադարիցեն գնալ, այլ ցայգութեան պատգամաւորին փոխանակել ցերեկութեանն. եւ յորժամ այն, ասեն, այնպէս լինիցի, ոմանք վաղագոյն քան զխորդամս զայն ճանապարհ ի գլուխ հանիցեն. այլ թէ զայն ստեն, բայց թէ քան զմար-

դկան հետևոտիւք գնացս արագագայն է, այն յայտ է. քանզի և այս բար-ւոք է զընաւ վաղվաղակի զգալ և ա-րագ արագ հոգալ:

Իբրև այն ամենայն անցանէր, զզօրսն ի Բաբելոն գումարէր, և լեալ, ասեն, Նորա երկոտասան բևրս հեծելազօրու և երկու հազար կառս գերանդաւորս, և վեց հարիւր բևրս հետևակաց: Իբրև այն ամենայն հան-դերձեցաւ կազմեցաւ, դիմեաց երթայր տապաստակաւ յորում, ասեն, վա-նեալ վկանդեալ զամենայն ազգս որ ի մտիցն Ասորւոց բնակեն մինչև ցծովն կարմիր: Եւ յետ այնորիկ, ասեն, որ յԵգիպտոս տապաստակն է՝ եղև, և վկանդէր աշխարհն Եգիպտացւոց: Եւ յայնմ հետէ իւր իշխանութեան սահ-մանս անջրպետ արկեալ որոշէր, յա-րևելից կուսէ ծովն կարմիր, ի հա-րաւոյ Եւքսինոս ծով, և յարևմտից Կիպրացւոց և Եգիպտացւոց աշխարհն, և առ հիւսիսի երկիրն Եթովպացւոց: Եւ ի ծագաց անտի կողմանցն այնոցիկ կէսք վասն տօթոյն դժուարին առ բնա-կութիւն են, և կէսք վասն սառամա-նեացն, և կէսք վասն ջուրցն և այլ-ք առ անջրդութեանն:

Ինքն քանզի ի նոցա միջի էր, ի ժամանակս ձմերայնոյն կայր ի Բաբելո-նի եւթն ամիս, զի մարմանդ տեղիքն

էին , եւ գարնայնի զերիս ամիսս ի Շուշ քաղաքի, եւ ի ժամանակս ամարայնւոյն զերկուս ամիսս յԷկբատանացւոց աշխարհին։ Եւ քանզի այնպէս, ասեն, առնէր, ցանգ կայր ի ժամանակս գարնայնոյն։ Եւ այսպիսի իսկ միտս ընդ նոսա մարդիկն ունէին, զի ամենայն ազգ նուաղութիւն իմն իւր համարէր, եթէ չառաքէր Կիւրոսի որ ինչ գեղեցիկ ինչ յաշխարհին բուսանէր կամ սնանէր կամ ի ճարտարացն գործէր. Նոյնպէս եւ ամենայն քաղաք եւ ամենայն ոք առանձինն մեծատուն լինել կարծէր եթէ շնորհէր ինչ Կիւրոսի. քանզի եւ Կիւրոս առեալ յիւրաքանչիւր ումեքէ զայս զոր առատութեամբ իսկ ունէին որ տային, եւ ընդ այնր տայր զայն որով անօրացեալ գիտէր զնոսա։

ԳԼՈՒԽ Է

Եւ ապա իբրեւ յառաջադէմ ժամանակն լինէր, եւ Կիւրոս ծերացեալ հասանէր ի Պարսս եւթներորդ անգամ յետ իշխանութեանն. եւ հայր նորա եւ մայր կանխագոյն իսկ, որպէս ի դէպ էր, վախճանեալ էին։ Կիւրոս զոհս ի մեհենին ըստ օրինացն մատուցանէր, եւ առաջնորդէր պարուցն Պարսից ըստ հայրենի կարգացն, եւ ամենեցուն տայր պարգեւս որպէս սովորն էր։ Ի քուն

եղեալ յարքունիսն այսպիսի ինչ երազ տեսանէր. Թուէր ինձ նմա այսպէս, թէ մատուցեալ ոմն ազնուագոյն քան զմարդկեղէն կարգս, ասէ. Պատրաստեաց Կիւրոս զի առ դիսն երթաս։ Զայն երազ տեսեալ զարթեաւ, եւ գրեթէ կարծէր տեսանել եթէ կենաց վախճան եկեալ հասեալ կայ։ Անդէն իսկ եւ իսկ վաղվաղակի առեալ նուէրս զոհս գաւառական Արամազդայ մատուցանէր եւ արեգական եւ այլոց եւս դիցն ի վերայ բարձաւանդակացն, որպէս Պարսիկքն մատուցանեն զոհս, եւ մատուցեալ կայր յաղօթս ձեւ զայս օրինակ. Արամազդ հայրենի, եւ արեգակն եւ ամենայն իսկ համօրէն դիք, ընկալարուք զդոսա եւ զնուէրս բազմաց եւ գեղեցիկ իրացս այսոցիկ եւ արութեանց, եւ զգոհութիւնս զի գուշակեցէք դուք ինձ նուիրօք եւ նշանօք երկնից եւ հմայիւք եւ համբաւուք զոր ինչ պարտն էր առնել եւ որ ինչ չէր պատշաճ։ Յաճախագոյն գոհութիւն ձեզ, զի եւ ես ծանեայց զձեր խնամակալութիւն, ոչ երբեք ուրեք ընդ փառաւորութիւնս ի վեր քան զմարդ մեծամտեալ հպարտացայ։ Խնդրեմ ես ի ձէնջ տալ եւ այժմ որդւոց իմոց եւ կնոջ եւ բարեկամաց եւ ազգի իմում փառաւորութիւն, եւ ինձ որպիսի ինչ կեանս ետուք, նոյնպէս եւ վախճան շնորհել։

Զայս արարեալ ապա դայր յապարանսն եւ կամէր հանգչել եւ անդէն ընկողմանէր։ Իբրեւ ժամն հասանէր, որ կարգեալ կայրն մատուցեալ հրամայէին լուանալ։ Նա ասէր թէ հանգչիմ ուրախութեամբ։ Իսկ որ կարգեալն էին յորժամ ժամ իսկ էր, ընթրիս առաջի յօրինեալ դնէին, բայց անձն նորա ոչ մերձեցաւ ի խորտիկսն, եւ թուէր նմա ծարաւի լինել եւ արբ յօժարութեամբ։ Իբրեւ ի վաղիւ անդր նոյն անցք ընդ նա անցանէին եւ յերրորդումն աւուր, կոչէր զորդիսն, որք զհետ եկեալ դիպեցան նորա եւ ի Պարսս էին. կոչէր եւ զբարեկամսն եւ զիշխանս Պարսից. եւ իբրեւ ամենեքին հասեալ կային, սկիզբն առնէր բանից այսպիսի ինչ օրինակ։

Որդեակք իմ եւ ամենայն բարեկամք որ այսր հասեալ կայք, ինձ կենաց կատարած եկեալ հասեալ կայ. ի բազում ինչ իրաց զայդ հաւաստեաւ եւ ճշգրիտ գիտեմ։ Բայց ձեզ, յորժամ վախճանեցայց, պարտ եւ պատշաճ է իբրեւ զփառաւորէ ումեքէ զինէն խօսել եւ գործել զամենայն։ Զի եւ յորժամ մանուկն էի, որ ինչ ի մանկունս բարութիւնքն համարիցին թուի ինձ թէ շահեցայ. եւ իբրեւ ի չափ հասի, զայն որ յերիտասարդսն էր. եւ յորժամ եղէ այր կատարեալ զայն որ յարսն էր։

Դու ես յառաջագոյն լինել ժամանակացն ցանդ իսկ եւ հանապազ աճեցեալ եւ զարգացեալ տեսանէին զզօրութիւն իմ։ Որպէս զի չզգայի իսկ երբեք եթէ ծերութիւն իմ քան զերիտասարդութիւն ակարագոյն իցէ, եւ չգիտեմ թէ ձեռն արկի եւ ցանկացայ իմիք եւ ոչ հասի. եւ զբարեկամս տեսի ինեւ փառաւորեալս եւ զթշնամիս ընդ ինեւ ի ծառայութիւն վարատանդեալ, եւ զազգ իմ եւ զտոհմ որ յառաջագոյն արհամարհն էր յՄ․ախացւոց աշխարհէս, այժմ թողում նախամեծար մեծարեալ. եւ յորոց ստացայն չգիտեմ ինչ զոր իմ չիցէ պահեալ։ Թէպէտ եւ յանցեալ ժամանակի անդ զամենայն վճարէի այնպէս որպէս իմ միտք կամէին, բայց ահն որ խուճապէր թէ մի դուցէ յառ յապա ժամանակն տեսանիցեմ կամ լսիցեմ կամ կրիցեմ ինչ դժընդակս, չտայր ամենեւին մեծամանել եւ ոչ տարածանել զանձն եւ ուրախ լինել։ Բայց այժմ եթէ վախճանեցայց, թողում զձեզ, որդեակք, կենդանիս, զձեզ ետուն ինձ դիքն ծնանել, թողում զազգ եւ զտոհմ եւ զբարեկամս ի փառաւորութիւնս։ Զիա՞րդ եւ ես ոչ յիրաւի երանելի համարեցիմ, եւ մշտնջենաւոր ժամանակօք հաստատեցեմ յիշատակի։

Այլ պարտ եւ պատշաճ է զարքայութիւնն յայտնագոյն իսկ թողուլ.

զի մի յորժամ երկմտութեամբ իցէ, աշխատութիւն ձեզ հասուցանիցէ։ Բայց ես այժմ մի օրինակ զերկոսին զձեզ սիրեմ որդեակք. իսկ զխորհել եւ առաջնորդել յոր ինչ ի դէպ թուիցի, զայն նմա որ անդրանիկն իցէ, հրամայեմ, որ եւ բազում իրաց հմուտ է, որպէս ի դէպ իսկ իցէ։ Խրատեցայ եւ ես նոյնպէս յաշխարհէ աստի իմէ եւ ձեր, տեղի տալ երիցագունաց, ոչ միայն եղբարց եղբօր, այլ եւ քաղաքացեաց ի ճանապարհի եւ ի նստել եւ ի խօսել։ Եւ զձեզ, որդեակք, իսկզբանէ նոյնպէս խրատեցի, զծերսն նախ մեծարել, եւ քան զմանկագոյնսն նախամեծար լինել։ Արդ ինձ իբրեւ թէ զհին ինչ եւ զընդելական եւ զօրինաւոր խօսիցիմ, այնպէս անսացէք։ Եւ դու Կամբիւսէ, կալ զթագաւորութիւնն, զի դիքն տան եւ ես տամ որչափ ինչ յինէն կուսէ իցէ։ Եւ քեզ տամ Տանաւոքսարէ լինել շահապ նախարարապետ Մարաց եւ Հայոց եւ երրորդ Կադուսիացւոց. զայս տամ քեզ, եւ համարիմ զմեծ եւս իշխանութիւն եւ զանուն թագաւորութեան երիցուն թողուլ, բայց քեզ զանտրտունջն փառաւորութիւն։ Զանզի որում մարդկեղէն ուրախութեան կարօտ իցես ես ոչ նշմարեմ, ամենայն որ ինչ կարծի թէ ուրախ զմարդիկ առնիցէ, անդ կայ։

Իսկ ցանկալն վճարել որ ինչ դժուարին առ վճարել իցէ, եւ զբազմաց իրաց հոգալ եւ չկարել ունել հանդարտութիւն, խիթեալ ի հակառակութենէ անտի եւ ի նախանձաւորն լինելոյ իմոց գործոց, եւ նենգ գործել եւ նենգել. հարկ է թէ այս ամենայն զնա չար տագնապիցէ որ թագաւորելոցն իցէ եւ ոչ գքեզ. գիտասջիր զի նոքին չտան պարապութիւն ուրախ լինելոյ։

Որդ դու զայդ ի միտ առ կամբիւսէս, թէ ոչ այս ոսկի դաւազան է, որ ողջ զթագաւորութիւնն պահիցէ. բարեկամք հաւատարիմք ճշմարիտ եւ անսխալ դաւազան թագաւորաց։ Մի համարիր թէ ի բնէ իսկ ծնանիցին մարդիկ հաւատարիմ, զի եթէ այնպէս ինչ էր, նոքին եւ ամենեցուն հաւատարիմք երեւէին, զոր օրինակ եւ այլ ինչ եւս ամենայն որ ի բնէ ծնանիցին ամենեցուն նոյնք երեւիցին, այլ պարտ է իւրաքանչիւր ումեք իւրում անձինն հաւատարիմս յարդարել։ Բայց ոչ ումեք դոյ բռնութեամբ ստանալ զնոսա, այլ մանաւանդ բարերարութեամբ։ Որդ եթէ եւ զայլս ոմանս ջանայցես պահապանս թագաւորութեան կացուցանել, մի ուստեք նախ առնիցես սկիզբն, այլ որ աստուստին իսկ ի միջէ տեղւոյ ծընեալ իցէ. եւ արք քաղաքացիք քան զօտարոտինան ընտանեգոյնք եւ հացա-

կեցք լինիցին։ Եւ ի նմին զաւակէ ծը-
նեալ իցեն եւ ի նմին մօրէ սնեալ, եւ ի
նմին տան աճեցեալ եւ զարգացեալ,
եւ ի նոյին ծնողաց սիրեցեալ, եւ զնոյն
մայր եւ զնոյն հայր կարդայցեն, զի-
արդ չիցեն նոքին քան զամենեսին ըն-
տանեգոյնք։

Եւ արդ զոր ինչ բարութիւնս գիցեն
շնորհեալ իցէ առ ընտանութիւն եղ-
բարց մի ընդունայնս առնիցէք, այլ ի
նոցունց իսկ վերայ անդէն շինեցէք զայլ
եւս սիրոյն արդիւնս. եւ այնպէս միշտ
իսկ առանց զմիմեամբք անցուցանելոյ
իցեն զուգեք ձեր. անձին խնամ ունի-
ցի որ զեղբօրն հոգայցէ. քանզի ո՞ւմ
ունիք այլում եղբայր մեծացեալ այն-
պէս օգուտ իցէ, որպէս եղբօր. եւ ո՞
այլ ոք մեծարիցէ այնպէս զայր մեծա-
գոյ, իբրեւ զեղբայր. եւ զո՞ ոք երկընչի-
ցի զրկել ոք յորժամ մեծ իցէ եղբայրն,
որպէս զեղբայր։ Մի ոք վաղվաղակի
քան զքեզ ունկնդիր լինիցի նմա եւ մի
յօժարագոյնս քան զքեզ հասանիցէ.
քանզի ոչ ունիք առաւել ընտանի իցեն
բարիք եւ չարիք նորա քան քեզ։ Նա
եւ զայս ած զմտաւ թէ ո՞ւմ շնորհեա
եւ յումմէ՞ ակն ունիս հասանել եւս մե-
ծամեծաց թէ ոչ ի սմանէ. եւ ո՞ւմ օգ-
նական եղեալ պատերազմակից զօրաւոր
զնա առնցես փոխարէն։ Ո՞ ոք չիրել
առաւել ամօթոյ իցէ քան զեղբայր.

զի որ քան զամենեսին նախամեծար առնել լու իցէ, բայց զեղջայր ։ Նթէ միայն եղջայր, ով կամբիւսէ, առաջին իցէ առ եղբօր, ոչ ինչ հասանիցէ առ յայլոց նախանձ կամ թշնամութիւն, բայց, որդեակք, զմիմեանս պատուեցէք եթէ այն կամ իցէ ձեր եւ ինձ շնորհել ինչ ։

Վասնզի ոչ եթէ կարծիցէք այսմ իմն խելամուտ հաստատութեամբ լինել եթէ ես այսուհետեւ ոչ ինչ լինիցիմ, յորժամ ի մարդկեղէն կենաց աստի վճարիցիմ․ քանզի եւ ոչ այժմ զիմ միտս տեսանէիք, այլ ի գործոյ անտի զոր գործէի, նշմարէք առնոյիք ի միտ թէ է ։ Տակաւին չառէք ի միտ թէ զընկելոյն ոգիքն՝ որպիսի ինչ ահ եւ երկեւղ ի ծանրագործ սպանողսն արկանիցեն, եւ զո՛ր նենգագործս ի վերայ պղծոցն արձակիցեն ։ Համարիցի՞ք եթէ մարթ իցէ տեւել մնալ պատուոց մեռելոցն, եթէ չէին ինչ իրիք տէարք նոցա ոգիքն ։ Ոչ, որդեակ, ես ոչ երբէք ուրեք յանձն առի, եթէ ոգիքն մինչ դեռ ի մահկանացու մարմնի իցեն, կեցցեն, եւ յորժամ ի մարմնոյ զերծանիցին, մեռանիցին ։ Վասնզի տեսանեմ թէ եւ մահկանացու մարմինք որչափ ինչ ժամանակս ոգիքն ի նոսին իցեն, կենդանի երեւիցին․ եւ ոչ զայն առի յանձն թէ անիմաստ ոգիքն լինի-

ցին յորժամ յանիմաստ մարմնոյ տատի մեկուսի լինիցին: Այլ յորժամ անխառն եւ պարզ եւ յստակ եւ սուրբ միտքն ընտրիցին, յայնժամ ապա ի դէպ է թէ իմաստնագոյնք լինիցին: Իսկ ի մարդոյն քակել, յայտ է թէ իւրաքանչիւր մասն յիւր համացեղան գնայ բաց յոգւոցն, զի ոգիքն եւեթ ոչ յորժամ մօտ իցեն եւ ոչ յորժամ հեռի, երեւիցին: Զմտաւ ածէք, ասէ, թէ եւս դիւրացի մարդկօրէն մահու քան զքուն չիք. բայց մարդոյ ոգին յայնժամ աստուածեղէն երեւի եւ ի նմին ժամանակի ի հանդերձելոց անտի կանխաւ տեսանէ ինչ. քանզի յայնժամ որպէս նմանն իսկ է, առաւել յազատութիւն ելանէ:

Թէ այս այսպէս իցէ, որպէս ինձ թուի, եւ ոգիքն զմարմինն թողուն, պատկառեալ յոգւոյ աստի իմէ արարէք զոր ինչ աղաչեմս: Ապա թէ չիցէ այնպէս, այլ ոգիքն որ ի մարմնի կայցեն ընդ նմին մեռանիցին, սակայն ի դիցն որ միշտ իսկ են եւ զամենայն նշմարեն եւ ամենայնի ձեռնհաս են, որք եւ զբնաւի իսկ զկարգ անխարխար եւ անծերական եւ անսխալ ունին, եւ անճառ եւ անպատում ի գեղեցկութենէ եւ ի մեծութենէ, ի նոցանէ երկուցեալ մի ինչ ամպարիշտ մի ինչ անսուրբ գործիցէք եւ խորհիցիք: Բայց յետ դիցն ի համօրէն իսկ մարդկան ազգէ որ հանապազն

ծնանիցի, ակն ածէք: Վասնզի ոչ եթէ թանձրամած խաւարաւ ծածկեն զձեզ դիքն, այլ հարկ է յայտ յանդիման ամենեցուն ցանց կենդանի լինել մերոցն գործոցն. ուր եթէ որբագոյնք եւ արտաքոյ քան զապիրատութիւն երեւիցին, հզօրս զձեզ յամենայն մարդկան միջի ցուցանիցեն: Ապա եթէ անիրաւ ինչ ի վերայ միմեանց խորհիցիք, չհամարիցիք յամենայն մարդկանէ այնուհետեւ արժանի հաւատարմութեան: Վասնզի ոչ ոք այնուհետեւ կարիցէ հաւատալ ձեզ, եւ ոչ թէ ամենեւին յօժարիցի եւս, յորժամ տեսանիցէ զըրկեալ զայն որում անկ իցէ ուղղագոյն գութ եւ խնամ:

Նա եւ արդ շատ է զի ուսուցի զձեզ թէ որդունակ պարտ եւ պատշաճ իցէ առ միմեանս լինել. այլ թէ ոչ՝ ի նախնեաց անտի ուսարուք, քանզի այն վարդապետութիւն ազնուագոյն է. քանզի բազում հարք եւ մարք կացին մնացին սիրելիք որդւոց եւ շատք եւս սիրելիք եղբարց. իսկ ոմանք ի նոցանէ եւ զնոցին հակառակն միմեանց գործեցին: Նա եւ արդ որոց միանգամ համարիցիք լեալ նպատաւորս, զնոսին ընտրեալ եւ ընդ նոյնս յօժարեալ, խորհուրդ ուղղութեան խորհիցիք: Թերեւս զայսմ ամենայնէ շատ եւ բաւական իցէ: Ոչ զի զիմ դին, որդեակք

յորժամ վախճանեցայց մի յոսկւոջ դնի-ցէք եւ մի յարծաթ եւ մի յայլում ի-միք, այլ վաղվաղակի իսկ տուք հողոյ. քանզի զինչ քան զայն երանելի կայցէ, քան ընդ հողոյ խառնել, որ զամենայն զգեղեցկութիւն եւ զամուր բարութիւն բուսուցանէ եւ պարարէ։ Նաեւ ես մար-դասէր իսկ եղէ, եւ այժմ յօժարու-թեամբ կամիմ հաղորդել այնմ որ բա-րերար եւ երախտագործ մարդկան իցէ։

Այլ թուի, ասէ, ինձ թէ ոգիքս նը-ւաղեն ուստի ամենեւին ասանէ սկիզբն պակասելոյ որպէս յայտ իսկ է։ Եթէ ոք ի ձէնջ կամիցի մերձենալ յաջ իմ. կամ զաջս իմ, մինչ դեռ կենդանի իցեմ կամիցի տեսանել, մատիցէ։ Իսկ յորժամ ծածկիցիմ ես, խնդրեմ ի ձէնջ, որդեակք, մի ոք այնուհետեւ տեսանիցէ զմարմին իմ, եւ ոչ դուք իսկ դիտողքն։ Նոյնպէս զամենայն Պար-սիկս եւ զնիզակակիցս կոչեցէք առ ի-մոյ յիշատակի, ուրախակից ինձ լինել, զի յամրի լինիցիմ առ ի չկարելոյ այ-սուհետեւ կրել ինչ վիշտս, թէպէտ ընդ աստուածեղէնսն լիցիմ, թէպէտ ոչ ինչ իցեմ։ Նաեւ որք զայցենն բարիս առնիցեք նոցա որչափ արժանի առն փառաւորի համարիցիք եւ յուղարկե-ցէք. եւ զլուխ իսկ ամենայնի զայս, ասէ, յիշեցէք զինէն, թէ յորժամ բարեկամաց երախտաւորք լինիցիք եւ

զԹշնամիս կարիցէք պատժել ։ Ողջ լերուք որդեակք իմ սիրելիք , եւ մօր ձերում պատմեցէք իբրեւ յինէն եւ ամենայն բարեկամք որ մօտ էք եւ որ հեռի , ողջ լերջիք ․ իբրեւ զայս ասէր , տայր ամենեցուն զողջն ․ ծածկեալ եւ այնպէս վախճանէր ։

՚ԳԼՈՒԽ Ը

Օյժ գեղեցիկ եւ յաղԹ քան զամենայն Թագաւորութիւն Մարացւոց աշխարհին Կիւրոսի արքայութիւնն եղեւ, ինքն իսկ ի մօտոյ վկայէ անձինն ։ Արշէր սահմանօք յարեւելից ի կարմիր ծովէ եւ ի հարաւոյ Եգիպտոսի ծովու, եւ յարեւմտից Կիւպրացւոց եւ Եգիպտացւոց աշխարհաւն, եւ ի հիւսւսոյ ի կողմանցն ԵԹւոպացւոց ։ Թէպէտ եւ այսպիսի Թագաւորութիւն էր միոյ կամօք Կիւրոսի վարէր ․ եւ նա զորս ընդիւրեան էին իբրեւ զհայրաբարոյն որդիս մեծարէր եւ ողորմէր ․ որ ընդ իշխանուԹեամբն էին Կիւրոսի իբրեւ հօր պաշտօն հարկանէին ։ Բայց իբրեւ Կիւրոս վախճանէր, անդէն իսկ եւ իսկ վաղվաղակի նորքին իսկ որդիքն ի ճակատա դրդու էին , եւ վաղվաղակի կատարածս դարձուցանէին յետս կայսին յապստամբութիւն քաղաքի եւ ազգք եւ ազինք, եւ ամենայն ինչ ի յաւութիւն զաստա-

ծանէր ։ Բայց զի ճշմարիտ իսկ խօսիմ, յաստուածականացն իսկ առնիցեմ ընկիցըն յանդիման կացուցանել ։

Վասնզի գիտեմ եթէ յառաջագոյն թագաւորն եւ որ ընդ նովաւ էին, եւ նոցին, որ զյետսին իսկ չարիսն գործէին, եթէ երդմնի եւ դաշնաւոր լեալ էին, զերդմանեան պահէին, եւ եթէ աջ տուեալ էին, հաստատուն պահէին ։ Եւ եթէ այնպիսիք չէին, եւ այնպիսի կարծիս ունէին. ոչ ոք յանձն առնոյր հաւատալ նոցա, զոր օրինակ եւ ոչ այժմ հաւատայ ոք այսուհետեւ, քանզի յայտնի եղեւ ամպարշտութիւն նոցա ։ Նոյնպէս եւ ոչ յայնժամ հաւատացին զօրավարքն զօրացն որ ընդ Կիւրոսի իսկ արշաւեալ երթային ։ Բայց այժմ առաջին կարգաց նոցա հաւատացեալ ետուն ի ձեռս զանձինս եւ ածեալ առ թագաւոր անդր գլխատեցան ։ Նա եւ բազումք իսկ ի խուժադուժ բարբարոսաց անտի որ ընդ նմա գնացին զօրաժողով ի մարտ պատերազմի, այլք այլովք ինչ իրօք պատրեալ կորեան ։

Բայց այժմ կարի եւս իմն գժնդակագոյնք են. քանզի յառաջն եթէ ի վիշտս ոք վասն թագաւորի մտանէր, կամ քաղաք մի կամ ազգ մի ընդ ձեռամբ նուաճէր կամ թէ այլ ինչ լաւութիւն վճարէր, նոքա էին որ մեծարեալ լինէին ։ Իսկ այժմ թէ ոք, որպէս

Միթրիդատեան որ հօրն Արիոբարզանեայ մատն եղեւ, եւ որպէս Դեմետրեան որ զկին եւ զորդիս եւ զբարեկամացն մանկունս պատանդս առ եգիպտացւոյն եթող, եւ զմեծամեծ երդմամբք անց եւ թագաւորին կարծեցաւ օգուտ ինչ առնել. նոքին իցեն որ մեծամեծարն մեծարիցին պատուովք։ Ընդ այն հայեցեալ ամենեցուն որ յառաջնոց աշխարհին էին, յամպարշտութիւն եւ յապիրատութիւն զառածան. զի որպիսիք ոք վերակացուքն լինիցին, նոյնպիսիք բազում անգամ եւ որ ընդ նոքօք իցեն, լինիցին. եւ ապիրատագոյնք քան զառաջինսն այժմ եղեն։

Իսկ յինչսն քան զնոյն եւս ապիրատագոյնք. քանզի ոչ եթէ որոց բազում ինչ յանցուցեալ իցէ, այլ որոց չիցէ զոք զրկեալ, զնոսա ըմբռնեալ շատապ տագնապի ի վերայ հատուցանելն յանիրաւի ինչս առուժել. որպէս զի որ բազում ինչսն ունիցին՝ ոչ ինչ ընդհատ ի զրկողաց երկնչիցին։ Եւ ոչ ընդ հզօրագունացն յանձն առնուլ կռուել, եւ ոչ համարձակին զումարել ի պատերազմ արքունի։ Վասն այնորիկ իսկ որ տացէ ոք ընդ նոսա ճակատս, համարձակ իցէ ամենեցուն անդէն. ի նոցին աշխարհին զիարդուպէտ ըստ իւրեանց հեշտի շրջել առանց մարտից պատե-

բաղձմանց վասն նոցին ի դիւան ամպարըշտելոյ եւ զմարդիկ զրկելոյ։ Նոյնպէս ամենեւին իսկ վատթարագոյն այժմ միտք են նոցա քան յառաջն։

Եւ զի ոչ զմարմնոցն կրթութենէ փոյթ յանձին ունիցին որպէս զառաջինն, զայն պատմեցից։ Վասնզի օրէնք էին նոցա մի թքանել եւ մի ի վեր փըսխել. եւ յայտ է եթէ ոչ վասն ի խոնաւ անդր մարմնոյն խնայելոյ օրէնքն կային, այլ կամէին թէ աշխատութեամբք եւ քրտամբք պնդակազմ լիցեն մարմինքն. բայց այժմ կայ պահել չթքանելն եւ չփսխել ի վեր, իսկ զվաստակելոյ ոչ ուրեք գոյ խնամ։ Եւ օրէնք էին նոցա յառաջագոյն մի անգամ հաց ուտել. զի զօրն ողջոյն ի կիր արկանիցեն ի գործս եւ ի վաստակել. իսկ այժմ կայ մնայ միանգամն ուտել. բայց սկիզբն առնեն հացին յայնժամ յորժամ ճաշիցեն որք ընդ այգն ճաշեն, եւ մինչեւ ցայն վայր ուտեն եւ ըմպեն, յորժամ սովորն իցեն ննջել որ անագանն ննջիցեն։

Եւ օրէնք էին նոցա մի դաշխուրանս ի գինըմպելիան մուծանել. յայտ է եթէ համարէին իմն թէ շատն ըմպել չտայ մարմնոցն եւ մտացն սխալակել։ Բայց այժմ չմուծանելն կայ, իսկ ըմպել այնչափ ըմպեն, զի փոխանակ ընդ մուծանելոյն ինքեանք ի բաց հանիցին,

յորժամ ոչ եւս այնուհետեւ կարիցեն ուղղորդ ելանել: Սոյն եւ այն իմն զաւա-ռական էր նոցա, զմիջոցաւ ճանապարհի ոչ ուտել եւ ոչ ըմպել, եւ ոչ երեւել իսկ յայտնի թէ առնիցեն ի պիտոյից անտի ինչ: Նա եւ այժմ եւս ի նոցունց կարճեն զանձինս. բայց այնչափ կարճ ճանապարհ առնեն, զի չեն ինչ զարմանք կարճել ի կարեւոր պիտոյիցն:

Սոյն եւ յորս յառաջագոյն այնչափ ելանէին, մինչ զի բաւական լինէին որսքըն նոցա եւ երիվարացն ի հրահանգս կրթութեան: Բայց իբրեւ Արտաշէս արքայ եւ որք ընդ նմայն էին ի գինւոյն պարտութիւն մատնէին, այնուհետեւ ոչ նոյնպէս ինքեանք ելանէին, եւ ոչ զայլս հանէին յորս: Եւ որք աշխատասէրք լեալք եւ հանդերձ հեծելովք որ զինուորեալքն էին որս առնէին յայտ յանդիմանն խանտառյին ընդ նոսա եւ իբրեւ ազնուագոյնս քան զանձինս ատէին զնոսա: Սոյն զմանկտին ի դրունս [illegible]րատել, այն ցայժմ կայ պահի. բայց զձիոցն հրահանգս ուսանել չիք ի միջի, վասն չերթալոյ անդր ուր երեւեալք փառաւոր եւ քաջանուն լինիցին: Եւ զի մանկտին լուեալ անդ յառաջագոյն զդատաստանս խրատամբք դատել, իրաւունս եւ արդարութիւն ուսանել, եւ այն յանձնեւին իսկ փոփոխեցաւ:

Վասնզի քաջին իսկ տեսանեն եթէ յաղթութեան որ առաւելն առն։ Այլ եւ զբուսոց երկրի զզօրութիւն մանկտին յառաջագոյն ուսանէին զի յօգտութիւնս վարիցեն եւ ի վնասակարացն մերժիցեն։ Բայց այժմ զնոյնս ուսանեն զի առաւելագոյն վնաս գործիցեն։ Արդ ոչ ուրեք յաճախագոյն մեռանիցին եւ ապականիցին ի դեղոց բայց անդ։

Այլ եւ այժմ կարի գիրգք եւ բարեկեցիկք են, քան առ Կիւրոսիւ, քանզի ի ժամանակին յայն Պարսից խրատու եւ ժուժկալութեամբ վարէին բայց Մարաց պատմուճանաւ եւ փառաւորութեամբն։ Իսկ այժմ զՊարսից ճգունն նշմարեն ի միջոյ բարձեալ, զՄարաց թուլամորթ անառակութիւն պահեալ։ Յայտ կամիմ առնել զգիրգութիւնս նոցա։ Վասնզի նախ ոչ է բաւական նոցա զգահոյսն փափուկս տարածանել, այլ եւ զմահճացն ոտսն ի վերայ տախտակամած յատակացն դնիցեն որպէս զի մի ի յատակն յենուցու, այլ տեղի տայցեն յատակքն. եւ որ ինչ եփիցի վասն սեղանոյ, որչափ յառաջագոյն գտեալ իցէ ոչ մի ինչ ի նոցանէ մերժեն, այլ եւ ցանգ իսկ եւ միշտ նորոգ հայթայթանս հնարեն. նոյնգունակ եւ խորտիկս. քանզի եւ նորագործս երկոցունց ստանան։

Յու ձմերայնի ոչ միայն զգլուխ եւ զմարմին եւ զոտս բաւական իցէ նոցա ծածկել, այլ եւ ի ծայրս ձեռացն ձերէս թաւս ունիցին։ Յու ամառայնի չեցեն շատ նոցա ոչ ծառոցն ստուերքն եւ ոչ քարանցն հովանիք. այլ ի նոսին այլ եւս հովանոցակս անձանց հնարին մարդիկ. եւ տաշտս եւ բաժակ թէ շատ ունիցին, նովին իմն փառաւորք երեւիցին. իսկ եթէ յայտնի իսկ յապիրատութենէ հնարեալ իցեն, զայն ինչ չհամարիցին ամօթ։ Վասնզի յոյժ իսկ ստուարացան ի նոսա ապիրատութիւն եւ զաւշաքաղութիւն։ Եւ յառաջին եւ այն իմն զաւառական էր նոցա թէ յորժամ հետիոտս գնայցեն մի յակն անկանիցին, ոչ վասն այլ ինչ իրաց, բայց զի քաջ հեծեալք լինիցին։ Իսկ այժմ յոլովագոյն կազմած ի վերայ երիվարացն ունիցին քան ի վերայ մահճաց։ Վասնզի ոչ եթէ զերիվարաց ինչ փոյթ է նոցա որպէս ի փափուկն նստելոյ։

Զիա՞րդ չիցէ յիրաւի թէ այժմ ամեն[illegible]ին ի պատերազմունսն վատթարագոյնք քան զառաջինն իցեն, որոց յանցեալ ժամանակն թուի ինձ թէ զաւառական օրէնք էին, զի որք երկիր ունէին, յերկրէ անտի տայցեն հեծեալս, եւ որք երթայցեն իսկ ի պատերազմ եւ որք պահպանիցենն, եթէ հատանիցէ տալ մարտ պատերազմի ի

վերոյ աշխարհին, վարձկանք լինիցին։ Բայց այժմ գանձապանս եւ հացարարս եւ ամձաքերս եւ տակառապետս համարին, եւ որ սեղան առաջի յօրինիցեն եւ բառնայցեն եւ ննջեցուցանիցեն եւ զարթուցանիցեն եւ զարդարիչս՝ որ օծանիցեն եւ կոկեալ ողորկիցեն, եւ այլ եւս բազում ինչ նստեալ համարին։ Զսոսա զամենեսին արարին հեծեալս հարուստքն զի առցեն իւրեանց վարձս։ Արդ բազմամբոխ բազմութիւն ի նոցանէ երեւիցի, բայց չէք ի նոցանէ օգուտ ի պատերազմի եւ ոչ մի. եւ յայտ նոքին իսկ արդիւնք իրացն առնիցեն։ Քանզի յաշխարհի անդ նոցա դիւրագոյն թշնամիքն շրջին քան բարեկամք նոցա։

Զի եւ Կիւրոս զբաւ առնէր ի հեռաստանէ նետիւք կռուելոյ եւ ազդուցեալ զբահս նոցա եւ երիվարաց նոցա, եւ մի մի ասպար իւրաքանչիւր ումեք տուեալ ի ձեռս, անդէն ի մօտոյ մարտ եդեալ կռուէր։ Իսկ այժմ ոչ ի հեռաստանէ մարտնչին եւ ոչ առ մի[illegible]անս եկեալ կռուին։ Ունել ումեն հետեւակքն սուսեր եւ դանակ եւ սակուր որպէս առ Կիւրոսիւ յորժամ տայցեն պատերազմ, բայց ձեռնամուխ լինել եւ ոչ ոքա ումեն յանձին. եւ ոչ դերանդագէն կառօքն այսուհետեւ վարին յայն՝ վասն որոյ գործեացն զնոսա Կիւ-

րոս. քանզի կառավարք էին նոցա մեծացեալ պատուոյն մեծարանօք եւ քաջք եւ առաքինիք որ յարձակեալ անկանիցին ի մէջ զինուց եւ սպառազինաց։

Իսկ այժմուքս եւ ճանաչեն իսկ ոչ զայնոսիկ որ ի վերայ կառացն իցեն. համարին յանձինս իւրեանց թէ չկըրթեալք հանդոյն կրթելոցն լինիցին։ Եւ ոմանք յարձակին մինչ չեւ ի թշնամիսն հասեալ, կէսք կամաւ իսկ դիմեն եւ կէսք՝ի բաց սրանան։ Որպէս զի յորժամ առանց կառավարաց լուծքն իցեն բազում՝ անգամ վիշտս բարեկամացն եւ ոչ թշնամեացն հասուցանիցեն։ Բայց քանզի եւ ինքեանք գիտեն թէ որպիսի ինչ կար պատերազմի իցէ նոցա, տեղի տան. եւ ոչ ոք այսուհետեւ առանց Յունաց ի մարտ պատերազմի դրդուի, ոչ յորժամ միմեանց ճակատ տայցեն, եւ ոչ յորժամ Յոյնք զօրաժողով ընդ նոսա մարտ եդեալ կռուիցին. նա աւանիկ եւ ընդ Յոյնս իսկ ընդ Յունաց կամին տալ պատերազմ։

Թուի ինձ թէ զոր ինչ ի մտին եդի, հանի իսկ ի գլուխ։ Քանզի զՊարսից եւ զայնցանէ որ ընդ նոսա իցեն, խոստացայ յայտ առնել թէ առ դիս ամպարշտագոյնք են եւ առ ազգականսն պղծագոյնք եւ առ այլսն անիրաւք, եւ ի պատերազմ այժմ ապաժամանք քան

յառաջն։ Ապա եթէ ոք ընացին ինչ զհա-կառակն որք ածիցէ զմտաւ, միտ դ-նեալ նայեսցի ընդ գործս իսկ նոցա եւ գտանէ թէ նոքին իսկ վկայք իմոց բա-նից լինիցին։

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
ԳՐԻԳՈՐ ԱԿԱՅԵԱՆԻ
Կարգաթիւ..........